Limes – 2019

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

Scientific Bulletin
of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ISSN 2411-4081

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

L I M E S

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2019
Том VI

Берегове–Ужгород
2019

УДК 001.89(058)
Л 67

Науковий вісник «LIMES» засновано у 2014 році та видається за рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II. У науковому віснику публікуються наукові статті викладачів та студентів Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II, а також дослідження українських та іноземних учених угорською, українською та англійською мовами. Цей том «LIMES» об'єднує праці з економіки, математики, інформатики, хімії, географії та суспільствознавства.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №20762-10562Р від 08.05.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
(протокол № 7 від 20.12.2019 р.)

Головний редактор:
Ільдіко Орос, кандидат педагогічних наук (кафедра педагогіки та психології, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Відповідальний редактор:
Мелінда Орбан та Олександр Добош (Видавничий відділ, ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вікторія Семйон, кандидат економічних наук та Габор Патакі (кафедра обліку і аудиту, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Редакційна колегія:
Адальберт Бовді, доктор фізико-математичних наук, професор
(кафедра математики та інформатики, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Адальберт Рац, доктор філософії з природничих наук, спеціальність «науки про землю: петрологія»
(кафедра історії та суспільних дисциплін, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Бейла Надь, кандидат біологічних наук, доцент (кафедра біології та хімії, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Віра Протопопова, доктор біологічних наук, професор (кафедра біології та хімії, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Золтан-Шандор Варга, доктор біологічних наук, професор-емерит
(кафедра еволюційної зоології та біології людини, Дебреценський університет)
Йосип Молнар, кандидат географічних наук (кафедра географії та туризму, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Лорант-Денеш Давід, габілітований доктор у галузі «регіональні науки», професор
(Інститут економіки та розвитку регіонів, Університет ім. Святого Іштвана)
Маргарета Кейс, кандидат історичних наук (кафедра філології, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Марія Ген, кандидат біологічних наук, габілітований доктор у галузі «науки про довкілля»
(кафедра ботаніки, Університет ім. Святого Іштвана)
Олександр Бергхауер, кандидат географічних наук (кафедра географії та туризму, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Роберт Бачо, доктор економічних наук (кафедра обліку і аудиту, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)
Юрій Жигуц, доктор технічних наук, професор (кафедра математики та інформатики, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Відповідальні за випуск:
Василь Брензович, кандидат історичних наук (Благодійний фонд за ЗУІ)

Технічне редагування: Олександр Добош
Верстка: Вікторія Товтін
Коректура: Ільдіко Гріца-Варцаба, Томаш Врабель, Олександр Кордонець
Обкладинка: Ласло Веждел
УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Чере Янош» при ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

Друк наукового вісника здійснено за підтримки уряду Угорщини:

Засновник: Благодійний фонд Закарпатського угорського педагогічного інституту (від 2016 року Благодійний фонд За Закарпатський угорський інститут)
Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (Адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Веб-сторінка: www.kmf.uz.ua Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua Тел.: (00 380-3141) 4-28-29) та ТОВ «РІК-У» (Адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

© Автори, 2019
© Редактори, 2019
© Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II, 2019

ISSN 2411-4081

ISSN 2411-4081

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYOS MINISZTÉRIUMA
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

LIMES

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

2019
VI. évfolyam

Beregszász–Ungvár
2019

ETO 001.89(058)
L 67

A „LIMES” című tudományos évkönyv 2014-ben alapíttatott és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsának határozata alapján jelenik meg. A tudományos évkönyv a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanárainak, hallgatóinak munkáit, valamint ukrajnai és külföldi tudósok magyar, ukrán és angol nyelvű tanulmányait adja közre. A „LIMES” jelen kötete a közgazdaság-, matematika-, informatikai, kémiai, föld- és társadalomtudomány különböző területeit öleli fel.

Nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök állami nyilvántartásának igazolása:
széria: KB № 20762-10562P; kiadta: Ukrajna Állami Nyilvántartási Szolgálata 2014.05.08-án.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2019.12.20., 7. számú jegyzőkönyv).

Főszerkesztő:
dr. Orosz Ildikó, PhD (Pedagógia és Pszichológia Tanszék, II. RF KMF)

Felelős szerkesztő:
Dobos Sándor és Orbán Melinda (Kiadói Részleg, II. RF KMF)
Szemjon Viktória, a közgazdaság-tudományok kandidátusa és Pataki Gábor (Számvitel és Auditálás Tanszék, II. RF KMF)

Szerkesztőbizottság:
dr. Bacsó Róbert, a közgazdaság-tudományok doktora (Számvitel és Auditálás Tanszék, II. RF KMF)
dr. Berghauer Sándor, PhD (Földtudományi és Turizmus Tanszék, II. RF KMF)
prof. dr. Bódi Béla, a fizika- és matematika tudományok doktora (Matematikai és Informatika Tanszék, II. RF KMF)
prof. dr. habil. Dávid Lóránt Dénes (Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Szent István Egyetem)
dr. habil. Höhn Mária, a biológiai tudományok kandidátusa (Növénytani Tanszék, Szent István Egyetem)
dr. Kész Margit, PhD (Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, II. RF KMF)
dr. Molnár József, PhD (Földtudományi és Turizmus Tanszék, II. RF KMF)
dr. Nagy Béla, a biológiai tudományok kandidátusa (Biológia és Kémia Tanszék, II. RF KMF)
prof. dr. Protopopova Vira, a biológiai tudományok doktora (Biológia és Kémia Tanszék, II. RF KMF)
dr. Rácz Béla, PhD (Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, II. RF KMF)
prof. dr. Varga Zoltán Sándor, a biológiai tudományok doktora, professor emeritus (Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék, Debreceni Egyetem)
prof. dr. Zsiguc György, a műszaki tudományok doktora (Matematikai és Informatika Tanszék, II. RF KMF)

A kiadásért felel:
dr. Brenzovics László, PhD (Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány)

Műszaki szerkesztés: Dobos Sándor
Tördelés: Tótin Viktória
Korrektúra: Grica-Varcaba Ildikó, Vrábely Tamás, Kordonec Olekszandr
Borítóterv: Vezsdel László
ETO-besorolás: a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

A tudományos évkönyv megjelenését Magyarország kormánya támogatta:

Készült a Magyar Kormány támogatásával
Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság
Bethlen Gábor Alap

Alapító: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola Jótékonysági Alapítványa (2016-tól Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány)
Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Cím: 90202 Beregszász, Kossuth tér 6. Honlap: www.kmf.uz.ua E-mail: foiskola@kmf.uz.ua Tel.: (00 380-3141) 4-28-29) és a „RIK-U” Kft. (Cím: 88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)
Nyomdai munkák: „RIK-U” Kft.

© A szerzők, 2019
© A szerkesztők, 2019
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2019

ISSN 2411-4081

ISSN 2411-4081

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
FERENC RÁKÓCZI II TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN COLLEGE OF HIGHER EDUCATION

LIMES

Scientific Bulletin
of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

2019
Volume VI

Berehove–Uzhhorod
2019

UDC 001.89(058)
L 67

The scientific bulletin "LIMES" was established in 2014 and is published according to the resolution of the Academic Council of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. The scientific bulletin publishes in Hungarian, Ukrainian and English languages students' and teachers' academic studies of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, and researchers' academic articles from Ukraine and abroad. The given volume of "LIMES" contains academic studies and articles in Economics, Mathematics, Computer Science, Chemistry, Earth and Social Sciences.

Certificate of State Registration of Printed Mass Media, Series KB, No. 20762-10562P,
Issued by the State Registration Service of Ukraine on the 8th of May, 2014

Recommended to publication by the Academic Council of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, record No. 7 of December 20, 2019

Editor-in-Chief:
Ildikó Orosz, PhD (Department of Pedagogy and Psychology, Transcarpathian Hungarian College)

Managing Editor:
Melinda Orbán and Sándor Dobos (Publishing Department, Transcarpathian Hungarian College)
Viktória Szemjon, C.Sc. in Economics and Gábor Pataki (Department of Accounting and Auditing, Transcarpathian Hungarian College)

Editorial Board:
Béla Bódi, D.Sc. in Physics and Mathematics, professor
(Department of Mathematics and Computer Science, Transcarpathian Hungarian College)
Béla Nagy, C.Sc. in Biology (Department of Biology and Chemistry, Transcarpathian Hungarian College)
Béla Rácz, PhD (Department of History and Social Sciences, Transcarpathian Hungarian College)
József Molnár, PhD (Department of Geography and Tourism, Transcarpathian Hungarian College)
Lóránt Dénes Dávid, PhD, habilitation, professor
(Institute of Regional Economics and Rural Development, Szent István University)
Margit Kész, PhD (Department of Philology, Hungarian Departmental Group, Transcarpathian Hungarian College)
Mária Höhn, C.Sc. in Biology, habilitation (Department of Botany, Szent István University)
Róbert Bacsó, D.Sc. in Economics (Department of Accounting and Auditing, Transcarpathian Hungarian College)
Sándor Berghauer, PhD (Department of Geography and Tourism, Transcarpathian Hungarian College)
Vira Protopopova, D.Sc. in Biology, professor
(Department of Biology and Chemistry, Transcarpathian Hungarian College)
Yurij Zhiguts, D.Sc. in Technical Sciences, professor
(Department of Mathematics and Computer Science, Transcarpathian Hungarian College)
Zoltán Sándor Varga, D.Sc. in Biology, professor emeritus
(Department of Evolutionary Zoology and Human Biology, University of Debrecen)

Responsible for publishing:
László Brenzovics, PhD (Charitable Foundation of Transcarpathian Hungarian College)

Technical editing: Sándor Dobos
Page proof: Viktória Tótin
Proof-reading: Ildikó Grica-Varcaba, Olekszandr Kordonec, Tamás Vrábely
Cover design: László Vezsdel
Universal Decimal Classification (UDC): The Apáczai Csere János Library of Transcarpathian Hungarian College

Authors are responsible for the content of academic studies and articles.

The publication of the scientific bulletin is sponsored by the government of Hungary:

Készült a Magyar Kormány Támogatásával
Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárság
Bethlen Gábor Alap

Founder: Charitable Foundation of Transcarpathian Hungarian Pedagogical College (after 2016 Charitable Foundation "In support of the Transcarpathian Hungarian College")
Publishing: Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Address: Kossuth square 6, 90202 Berehove, Ukraine. Website: www.kmf.uz.ua E-mail: foiskola@kmf.uz.ua Tel.: (00 380-3141) 4-28-29) and "RIK-U" LLC (Address: Gagarin Street 36, 88000 Uzhhorod, Ukraine. E-mail: print@rik.com.ua)
Printing: "RIK-U" LLC

© The Authors, 2019
© The Editors, 2019
© Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 2019

ISSN 2411-4081

ЗМІСТ–TARTALOM–CONTENT

Дністрянський Мирослав: *Регіональний розвиток сучасної України: нові виклики й пріоритети* 11

Solymos Karolina – Csoma Zoltán: *A Kárpátaljai-alföld talajai felvehető cink tartalmának meghatározása és az ellátottság megítélése nemzetközi összehasonlításban* 17

Baranyi, Aranka – Csernák, József – Tóth, Eszter: *Results of the Survey on Studying Finance Basics* 27

Sándor István: *Innovatív technológiák alkalmazása a szövegelemzésben* 39

Román Erika – Kucsinka Katalin: *Nem csak versenyre* 47

Agg, Zoltán: *How „wised up" are we in matters of climate change?* 53

Barabásné Kárpáti Dóra: *Kompetenciák szerepe, mérési lehetőségek az oktatásban és a munkaerőpiacon* 61

Baranyi Aranka – Jurkó Gyula: *A magyarországi kis- és középvállalkozások idegen forrásból történő finanszírozási gyakorlata* 69

Belovecz Mária – Halmosi Tímea – Ipacsné Gedei Beáta – Vajna Istvánné Tangl Anita: *Bankértékelés CAMELS-módszerrel* 83

Bencsik Andrea – Machová Renáta – Zsigmond Tibor: *Interim menedzsment, mint a tudásátadás eszköze* 95

Budai Eleonóra: *A számviteli rendszer az elmúlt 50 év tükrében* 105

Csáki-Darabos Rita: *Teljesítménymérés lehetőségei az e-kereskedelemben* 117

Denich Ervin: *A hagyományos kockázatkezeléstől a vállalati kockázatkezelésig* 129

Egri Imre: *A tőzsde lehetőségei és hatása a gazdasági fejlődésre (néhány gondolat a 4.0 perspektívájában)* 141

Fási Csaba: *Hogyan teljesít Magyarország a digitalizáció terén? Elemzés a rangsorok és a stratégia szemüvegén keresztül* 153

Fehér Helga – Molnárné Barna Katalin: *Útban az ügyfélközpontú adóhatóság felé* 163

Fejes Norbert: *Kárpátalja gazdasági helyzetének és külgazdasági tevékenységének értékelése a XXI. században* 177

Gyurcsik, Petronella – Tóth, Róbert: *Impact of the financial strategy and the capital structure on the financial performance and competitiveness of SMEs* 203

Hegedűs, Mihály – Nedelka, Erzsébet: *The impact of digitalization and Industry 4.0 on the audit* 211

Kerezsi Dóra – Erdey László – Dékán Tamásné Orbán Ildikó: *A kiegészítő melléklet eredménykimutatáshoz kapcsolódó részének elemzése magyarországi sportvállalkozások körében* 221

Kiss Ágota – Dékán Tamásné Orbán Ildikó: *A szabályozott ingatlanbefektetési társasági státusz IFRS szerinti értékelési és adózási előírásainak szabályozása Magyarországon* 231

Kőmíves Péter Miklós: *A felsőoktatás nemzetköziesedésének két dimenziója* 239

Kozma, Dorottya Edina: *Strategies for Sustainable Development - Exploring the similarities and differences between the European Union and the Visegrad Four* 249

Lakatos Vilmos: *Controlling a vállalkozások döntéshozatali folyamataiban – elemzés vállalati esetek alapján* 263

Malatyinszki, Szilárd: *The effect and development of dual higher education in disadvantaged areas* 273

Molnárné Barna Katalin – Fehér Helga: *A társasági adó és a gazdasági versenyképesség területi összefüggései* 279

Nagy Adrián Szilárd – Tóth Szabolcs: *Helyi közösségi közlekedési szövetségek és szolgáltatói modellek Európában* 291

Nagy, Zsuzsanna: *The effect of agricultural subsidies on efficiency and productivity of farms: a literature review* 299

Ölvedi Tímea – Miklós Gábor: *Az európai egységes valuta bevezetése Romániában és Magyarországon* 307

Pataki Gábor: *Vállalkozói karaktervizsgálat Kárpátalja határ menti térségében* 321

Patyi Balázs – Pataki László – Illés Bálint Csaba: *A pénzügyi diagnosztika jelentősége az újonnan alapított vállalkozások életében* 331

Tőkés Tibor – Márkus Ádám –Gáll József Mihály – Erdey László: *A 2016-os regionális reform Franciaországban* 339

Tőzsér Anett: *A székelyföldi és a felvidéki turisztikai szervezeti rendszer vizsgálata* 347

Vajna Istvánné Tangl Anita– Halmosi Tímea – Suhajda Ádám – Vajna István – Belovecz Mária: *A számvitel múltja és jövője* 359

Varga József – Cseh Balázs: *A negyedik ipari forradalom várható hatásai a felszabaduló emberi munkaerőre* 371

Когут Юлія – Ковач-Румп Генетта: *Міжбюджетні відносини Державного та місцевих бюджетів України* 381

Лалакулич Марія: *Фінансове забезпечення вищої освіти в умовах активізації міграційних процесів* 389

Семанюк Віта: *Філософські, соціологічні та психологічні проблеми обліку* 397

Eseménynaptár 409

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ Й ПРІОРИТЕТИ

Дністрянський Мирослав

доктор географічних наук, професор,
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ,
Кафедра географії і туризму
e-mail: m_dnister@ukr.net

У підходах до аналізу різних аспектів регіонального розвитку України на сьогодні особливо злободенними є проблеми призупинення негативних демографічних та економічних тенденцій, збереження територіально-політичної цілісності держави, формування загальнонаціональної культурної ідентичності. Дослідження сучасних суспільно-регіональних тенденцій доцільно здійснювати в розрізі макрорайонів, виділених з урахуванням насамперед історико-географічних й етногеографічних особливостей, які відзначаються характерними рисами політичного і соціально-економічного розвитку. Ідентифікація усіх негативних явищ регіонального розвитку України може бути інформаційною основою регіональної політики, спрямованої на створення механізмів ефективного використання позитивних передумов і усунення чи послаблення негативного впливу різних деструктивних чинників. Здійснювати таку політику в сучасних умовах мають не лише органи державної влади, але й громадські організації, політичні партії, наукові центри та ін. Виділено деякі принципи здійснення регіональної політики, зокрема, зроблено висновок про те, що збалансований регіонально-економічний і соціальний розвиток потребує насамперед нової індустріалізації та посилення економічної ролі регіонів історичного ядра України, які сьогодні через об'єктивні й суб'єктивні передумови суттєво відстають у промисловому розвитку.

Ключові слова: *регіональний розвиток, суспільно-географічне районування України, регіональна політика, регіональні загрози територіально-політичній стабільності України*

Abstract

In the approaches to the analysis of various aspects of regional development of Ukraine, problems of suspension of negative demographic and economic trends, preservation of the territorial and political integrity of the state, and the formation of a nation-wide cultural identity are especially urgent today. The study of modern socio-regional trends is advisable to carry out in the context of macroregions, drawn on the basis of historical, geographical and ethnogeographic features, which are characterized by the distinctive features of political and socio-economic development. Identification of all the negative phenomena of regional development of Ukraine may be the informational basis of regional policy, aimed at creating mechanisms for the effective use of positive preconditions and eliminating or mitigating the negative impact of various destructive factors. In today's environment, such a policy has not only public authorities but also public organizations, political parties, research centers, etc. Some principles of regional policy are highlighted, in particular, it is concluded that balanced regional economic and social development requires, first of all, a new industrialization and strengthening of the economic role of the regions of the historical core of Ukraine, which today, due to objective and subjective preconditions, are significantly behind in industrial development.

Keywords: *regional development, social and geographical regionalization of Ukraine, regional policy, regional threats to territorial-political stability of Ukraine*

Сутність проблеми та її відображення в науковій літературі

Регіональний політичний і соціально-економічний розвиток кожної держави здійснюється через еволюцію взаємин центру й віддалених територій, зміни економічних потенціалів регіонів, а також розподіл між ними владних повноважень та фінансових ресурсів, перманентні зміни демографічної, соціально-економічної та політичної ситуації в різних частинах держави. Напрям і тенденції регіонального розвитку виявляються насамперед через процеси централізації і децентралізації, поляризації чи вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, зближення чи відчуження регіонів у соціально-культурному чи ментально-політичному аспекті. Суб'єктивним відображенням таких процесів є формування загальнодержавної та регіональної ідентичностей різного рівня, динаміки їхніх співвідношень.

Питанням регіонального розвитку в українській науковій літературі присвячено багато праць. Це насамперед публікації економіко-географів (А. Голікова, Ф. Заставного, С. Іщука, К. Мезенцева, М. Паламарчука, Г. П. Підгрушного, М. Пістуна, О. Шаблія та ін.) та фахівців регіональної економіки (М. Долішнього, В. Поповкіна, Л. Шевчук, С. Шульц та ін.). Підтверджуючи їхнє інформаційне значення, слід зазначити, що в цих публікаціях питання регіонального розвитку переважно звужували до економічних аспектів, абстрагуючись від динаміки процесів у політичній та соціально-культурній сфері. В останні роки з'явилися і нові соціальні та соціально-екологічні підходи до проблем регіонального розвитку (І. Гукалової[1], Л. Руденка, С. А. Лісовського, Є Маруняк[2]), які частково розширили розуміння його змісту. Водночас треба взяти до уваги той факт, що через складне геополітичне становище в сучасній Україні на передній план виходять питання збереження територіально-політичної цілісності та регіональної соціально-культурної консолідації. Окрім того, поглибились негативні тенденції в демографічній сфері, а в соціально-економічному житті країни з'явилися нові суперечливі явища й тенденції. З огляду на це, є необхідність по-новому розглянути питання суспільно-географічної диференціації в Україні, визначити основні сучасні виклики збалансованому регіональному розвитку, обґрунтувати стратегічні напрями соціально-економічної політики. Саме вирішення таких питань і є метою цієї статті.

Виклад основних положень

Формування регіональних відмінностей кожної країни має об'єктивний та закономірний характер з огляду на взаємопов'язаність результатів усебічної взаємодії природно-географічних, історично-географічних та цілої низки суспільно-географічних чинників (етнокультурних, економічних, демографічних, політичних тощо). Для регіонального розвитку держави стратегічно важливим є наявність помітних районних відмінностей вищого рівня, тобто утворення в межах усієї території країни відносно великих за розмірами районів (макрорайонів), які різною мірою виділяються й набором самобутніх рис, і певною взаємопов'язаністю, а в окремих випадках – й проявами особливої районної ідентичності як результату самоусвідомлення населенням своєї районної унікальності. Межі таких районів мають переважно континуальний характер, а

[1] Гукалова І. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженні розвитку регіонів України // *Український географічний журнал.* 2008. №1. С. 48–54.

[2] Руденко Л. Г. – Лісовський С. А. – Маруняк Є. О. Виклики і загрози просторового розвитку України на шляху до євроінтеграції // *Український географічний журнал.* 2016. №1. С. 41–46.

самі райони в реальності проявляються як окремі осередки впливу чи гомогенні в суспільно-географічному аспекті смуги. Рівень їхньої сформованості й однорідності також є суттєво диференційованими.

Незважаючи на об'єктивний характер процесів районоформування, виділення суспільно-географічних макрорайонів так чи інакше залежить від суб'єктивних підходів самих науковців, які спираються на свої принципи і критерії, а тому закономірна суспільно-географічна диференціація може по-різному інтерпретуватися у схемах районування. Що стосується України, то у підходах до її макрорайонування і по сьогодні відчутною є методологічна вузькість, зумовлена інерцією радянських економічно-детерміністичних підходів, що проявляється у прагненнях будь-що відшукати зони економічної спеціалізації чи «химерні» територіально-виробничі комплекси як основу макрорайонних відмінностей.[3] А за відсутності таких – проголосити їхнє «утворення» в межах суб'єктивно виділеного ареалу. Так само у виділенні районів і районних меж недостатньо спиратися лише на зони впливу найбільших міст України, що визначило підходи до макрорайонування О. Діброви, О. Шаблія, М. Паламарчука, О. Паламарчука, Л. Шевчук, М. Долішнього, оскільки вплив таких міст, з одного боку, не покриває всієї території України, а з іншого – вплив столиці, м. Києва, поширюється на кілька різних районів.[4] А тому в аналізі процесів регіонального розвитку необхідно спиратися на таку модель районування, яка не лише виявляла б гомогенні економічні умови чи географію центрів впливу, але й інтегрально відображала б об'єктивні відмінності за усіма суспільно-географічними характеристиками, тобто і унікальність суспільно-географічних краєвидів окремих частин державної території, і їхнє особливе місце в суспільно-географічному устрої країни, а також наявність особливих соціально-політичних передумов і викликів. Що в цьому контексті є найбільш важливим для України: *своєрідність суспільно-географічних краєвидів більшої частини держави так чи інакше визначається історико-культурними чинниками, а також пов'язаними з ними відмінностями заселення і політичного розвитку, етнічного і релігійного складу населення, що часто зумовлює усвідомлення населенням окремих регіонів свої регіональної ідентичності, яка здебільшого є нижчим рівнем загальнонаціональної самосвідомості.* Отже, з урахуванням усіх окреслених підходів в дослідженні тенденцій регіонального розвитку як окремі макрорайони України з характерними особливостями суспільно-географічного ландшафту було виділено такі частини держави: 1) Закарпатський район (Закарпатська область); 2) Галицький район (Івано-Франківська, Львівська і Тернопільська області); 3) Волинський район (Волинська і Рівненська області); 4) Буковинсько-Північно-Бессарабський район (Чернівецька область); 5) Подільсько-Поліський район (Вінницька, Хмельницька і Житомирська області); 6) Центрально-Правобережний район (Київська, Кіровоградська, Черкаська області); 7) Центрально-Лівобережний район (Полтавська, Сумська, Чернігівська області); 8) Дніпровсько-Харківський район (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області); 9) Донецький район (Донецька і Луганська області); 10) Одеський район (Одеська область); 11)

[3] Заставний Ф. Д. *Територіальні передпланові прогнози.* – Київ: Наукова думка, 1998. – 182 с.; Поповкін В. А. *Регіонально-цілісний підхід в економіці.* – Київ: Наукова думка, 1993. – 219 с.

[4] Діброва О. Т. *Географія Української РСР.* Київ: Радянська школа, 1958. – 412 с.; Шаблій О. І. *Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України* // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географ. Вип. 24. 1999. С. 3–7.; Долішній М. І. – Паламарчук М. М. – Паламарчук О. М. – Шевчук Л. Т. *Соціально-економічне районування України* / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 50 с.

Центрально-Причорноморський район (Миколаївська і Херсонська області); 12) Кримський район (АР Крим).[5]

На сьогодні кожен з окреслених макрорайонів виділяється різними історично-географічними, етнокультурними та природно-ресурсними передумовами, своєрідним набором як сприятливих, так і негативних чинників регіонального розвитку. Зокрема, в контексті загроз територіально-політичній цілісності держави та пов'язаними з ними ментально-політичними небезпеками, зумовленими недостатнім рівнем ідентифікації населення з українською державністю, очевидною є пріоритетність проблеми відновлення суверенітету України у Криму та на непідконтрольній частині Донецького макрорайону. Причому важливо підкреслити, що негативні тенденції розвитку цих макрорайонів були помітними з самого початку проголошення незалежності України. Зокрема, у Криму державні структури України ніколи не обмежували діяльність добре організованої і фінансованої мережі проросійських громадсько-політичних організацій, що сприяло збереженню радянської ідентичності в поєднанні з російським патріотизмом. Тобто центральна українська влада практично не здійснювала регіональної політики з позицій державних інтересів, навіть не намагаючись обґрунтовувати й пропагувати історично-культурні та соціально-економічні підстави поєднаності Криму з материковою Україною, обмежити антиукраїнську пропаганду, сподіваючись лише на економічне та кар'єрне зацікавлення різних впливових кримських груп.

Так само вразливим щодо проявів територіально-політичної дестабілізації був і Донецький макрорайон (Донецька, Луганська області), що пов'язано як з особливостями його заселення, соціально-економічного освоєння, недостатньою інтегрованістю в українські національно-державницькі процеси, так і з домінуванням місцевих фінансово-промислових груп із кон'юнктурними політичними інтересами, що визначило сильно виражений ступінь регіональної політичної самосвідомості на фоні значного поширення радянської ідентичності. В умовах недостатньої поєднаності Донецького макрорайону з українською державницькою ідеєю Росія навесні 2014 р. розпочала гібридну війну із залученням місцевих сепаратистських середовищ, внаслідок чого наприкінці 2017 р. Україна не контролювала ситуації на більш ніж третині території, у тому числі в регіональних центрах і кількох великих агломераціях (Донецько-Макіївській, Горлівсько-Єнакіївській, Луганській). Отже, на сьогодні несприятливий розвиток ситуації в цих двох макрорайонах є основним викликом територіально-політичній цілісності України. Але різні геополітичні небезпеки пов'язані з розвитком ситуації в інших макрорайонах держави, де зосереджена також значна кількість легальних проросійських організацій, які практично відкрито ведуть антидержавну діяльність. Відчутними є і прояви радянської ментальності та політичного нігілізму, що потребує цілеспрямованої державної політики в інформаційно-культурній сфері.

Масштабними і різнобічними є соціальні та економічні небезпеки регіонального розвитку України. Це насамперед характерна для всієї України демографічна криза, яка найбільш гостро проявляється у Центрально-Лівобережному, дещо менше – у Центрально-Правобережному та Подільсько-Поліському макрорайонах. Водночас в деяких західних макрорайонах (Волинському, Закарпатському) ситуація щодо тенденцій відтворення населення більш сприятлива, зате особливо зло-

[5] Дністрянський М. С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції // *Limes*, 2014. – Т. 1. – С. 11–21.

боденними є питання зайнятості й зовнішніх трудових міграцій. Зберігається і дуже високий рівень незрівноваженості статевої структури населення (жінки 53,7%, чоловіки 46,3%), критично зростає кількість розлучень (у середньому на 5,9 шлюбів припадає 3,3 розлучень), залишається високою дитяча смертність, особливо у сільській місцевості. Викликають тривогу тенденції економічної стагнації і зокрема – деіндустріалізації України, характерні для більшої частини території держави, зумовлюючи поширення масового безробіття, еміграції, зниження рівня добробуту громадян. На фоні зростання державної заборгованості, недостатності капіталовкладень збільшується розрив у рівнях промислового виробництва різних макрорайонів України, засвідчуючи наявність уже дуже суттєвих територіальних диспропорцій їхнього економічного розвитку. Це, зокрема, проявляється у зростанні контрастів в обсягах виробництва промислової продукції на одну особу, зокрема, в Харківсько-Придніпровському макрорайоні цей показник є на порядок вищим, ніж у деяких західних макрорайонах, насамперед Закарпатському й Буковинсько-Північно-Бессарабському. Все більш помітними є економіко-географічні диспропорції у розвитку регіональних центрів та віддалених територій, зумовлюючи внутрішньо регіональні контрасти та розширення внутрішньо регіональної соціально-економічної периферії.

Ідентифікація небезпек регіонального розвитку України може бути вихідним пунктом всіх конструктивних впливів на політичну та соціально-економічну ситуацію в державі, що і є основним завданням регіональної політики, яка в сучасних умовах, з огляду на більшу кількість завдань, мусить розглядатися ширше – як внутрішня геополітика, основним засадничим принципом якої мало б бути створення механізмів ефективного використання позитивних передумов і усунення чи послаблення негативного впливу різних деструктивних чинників.

Визначитись зі стратегію розвитку

З огляду на реальні виклики, які постали перед Україною, основним завданням регіональної політики (внутрішньої геополітики) на сучасному етапі є: 1) відновлення суверенітету в межах державної території та забезпечення територіально-політичної цілісності України; 2) оптимізація територіальної структури державної влади й місцевого самоврядування; 3) усунення ментально-культурних контрастів у поглядах на державно-політичний розвиток України; 4) призупинення негативних соціально-демографічних тенденцій; 5) збалансування економічного розвитку, виявлення регіональних можливостей економічного росту. І тут важливо наголосити на одному принциповому моменті: регіональну політику з подолання різних небезпек макрорайонного рівня на сьогодні мають здійснювати не лише органи державної влади, недосконалість і непідготовленість яких в контексті регіональної політики є доконаним фактом, але й сукупність усіх інших суспільно-політичних структур – громадських організацій, політичних партій, наукових центрів, різних фахових середовищ, зокрема інформаційних. Не вдаючись до конкретики щодо вирішення окремих проблем регіонального розвитку (це предмет широкого суспільного обговорення), важливо виділити кілька принципових положень щодо реалізації регіональної політики. Зокрема:1) реінтегрувати окуповані території до складу України важливо (і можливо) мирним шляхом за умови консолідації українського суспільства, міжнародного тиску, зміни соціально-політичної й економічної ситуації в Росії; 2) в процесі оптимізації взаємин центру і регіонів не можна вдаватись до двох край-

ніх варіантів – централізації чи децентралізації: необхідним є баланс центральних й регіональних інтересів та повноважень; на низовому рівні при створенні об'єднаних територіальних громад не можна допускати погіршення соціально-культурного обслуговування віддалених сільських поселень і відповідно – обезлюднення сільської місцевості; 3) міжрегіональне зближення суспільних поглядів щодо національно-державних цінностей та інтересів можливе за умов зміцнення української політичної нації, утвердження загальнодержавної самосвідомості, поглиблення культурної ідентичності держави; держава також має утверджувати геополітику національної пам'яті, спираючись на позитивну оцінку тих важливих моментів та постатей минулого щодо яких є загальноукраїнський консенсус; 4) збалансований регіонально-економічний і соціальний розвиток не може здійснюватись на засадах заяложеної концепції т. зв. сталого розвитку, яка по суті передбачає низькі темпи росту економіки через запровадження низки обмежень щодо використання ресурсів, а потребує різкого економічного прориву, насамперед у напрямі нової індустріалізації, та посилення економічної ролі регіонів історичного ядра України, які сьогодні через об'єктивні й суб'єктивні передумови суттєво відстають у промисловому розвитку.

Насамкінець слід зазначити, що через практичну відсутність цілеспрямованої діяльності щодо економічного піднесення та консолідації суспільства на основі загальнонаціональних інтересів Україна зіткнулася з низкою суттєвих загроз регіонального розвитку, що потребує нового погляду і щодо розуміння сутності сучасних викликів, і щодо застосування нових підходів у регіональній політиці.

Список використаної літератури

1. Гукалова І.В. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженні розвитку регіонів України // *Український географічний журнал.* 2008. №1. С. 48–54.
2. Діброва О.Т. *Географія Української РСР.* Київ: Радянська школа, 1958. – 412 с.
3. Дністрянський М.С. *Політична географія України. Навчальний посібник.* – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.
4. Дністрянський М.С. Суспільно-географічне макрорайонування України: нові методологічні підходи і пропозиції // *Limes,* 2014. – Т. 1. – С. 11–21.
5. Долішній М.І. – Паламарчук М.М. – Паламарчук О.М. – Шевчук Л.Т. *Соціально-економічне районування України* / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 50 с.
6. Заставний Ф.Д. *Територіальні передпланові прогнози.* – Київ: Наукова думка, 1998. – 182 с.
7. *Макроекономічне районування України: історичні витоки, сучасність, перспективи* // Відп. ред. Шульц С. Л. – Львів, 2011. – 268 с.
8. Підгрушний Г.П. *Промисловість і регіональний розвиток України. Монографія.* – Київ: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
9. Пістун М.Д. – Мезенцев К.В. – Тьорло В.О. *Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект.* – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 130 с.
10. Поповкін В.А. *Регіонально-цілісний підхід в економіці.* – Київ: Наукова думка, 1993. – 219 с.
11. Руденко Л.Г. – Лісовський С.А. –Маруняк Є.О. Виклики і загрози просторового розвитку України на шляху до євроінтеграції // *Український географічний журнал.* 2016. №1. С. 41–46.
12. Шаблій О.І. *Деякі питання методології і теорії макрорегіоналізації України* // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географ. Вип. 24. 1999. С. 3–7.

A KÁRPÁTALJAI-ALFÖLD TALAJAI FELVEHETŐ CINKTARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSA ÉS AZ ELLÁTOTTSÁG MEGÍTÉLÉSE NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Solymos Karolina[1] – Csoma Zoltán[2]

[1]MA-hallgató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék
e-mail: solymoskarola1997chop@gmail.com
[2]PhD, tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia és Kémia Tanszék
e-mail: zcsoma@kmf.uz.ua

A talajok felvehető mikroelem-tartalmának meghatározásához Ukrajnában pH=4,8 értékű ammónium-acetát puffer-oldatot használnak, amelyet ezenkívül csak néhány más országban alkalmaznak, így pedig az eredmények szélesebb nemzetközi szinten nem összevethetőek. Munkánkban az Ukrajnában szabványosított, valamint a nemzetközileg is leginkább elfogadott Lakanen–Erviö- és dietilén-triamin-penta-acetát kivonószereket hasonlítottuk össze a Kárpátaljai-alföld felvehető cinktartalmának jellemzésére. Megállapítottuk, hogy a három vizsgált extraháló szer között a felvehető cinktartalomra vonatkozólag erős korreláció van, az összefüggések lineáris egyenlettel leírhatóak. A feltárt kapcsolatok alapján – figyelembe véve a jelenlegi, illetve a már korábban közzétett eredményeket is – rámutattunk, hogy nemzetközi összehasonlításban, — számos országhoz viszonyítva — a Kárpátaljai-alföld talajainak magas a felvehető cinktartalma.

Kulcsszavak: *Kárpátaljai-alföld, talaj, felvehető cink, kivonószerek, korreláció vizsgálat*

Abstract

Для вилучення з ґрунтів рухомих форм мікроелементів в Україні використовують амонійно-ацетатний буферний розчин з pH 4,8, який застосовується крім цього тільки в небагатьох країнах, що виключає можливість порівняння результатівдосліджень на більш широкому міжнародному рівні. Для характеристики вмісту рухомих форм цинку в ґрунтах Закарпатської низовини порівняли стандартизовану в Україні методику та найбільш поширені в міжнародній практиці екстрагенти за методом Лаканен-Ервійо та буферний розчин диетилентриамінпентаацетату. Було встановлено, що по вилученню рухомих форм цинку між трьома досліджуваними екстрагентами існує значна кореляція і взаємозв'язки можуть бути описані лінійними рівняннями. На основі власних та опублікованих раніше результатів, використовуючи встановленні взаємозв'язки між різними витяжками,прийшли до висновку, що в порівнянні з багатьма країнамиґрунти Закарпатської низовини характеризуються високим вмістом рухомих форм цинку.

Ключові слова: *Закарпатська низовина, ґрунт, рухомий цинк, витяжки, кореляційний аналіз*

Bevezetés

A talajok-mikroelem ellátottságának vizsgálata során az „összes fém" tartalom mellett elsősorban a növények számára felvehető mennyiségeknek van jelentősége. Ez utóbbiak meghatározásához a talajmintákat kivonószerekkel kezelik, amelyeknek azonban számos változata terjedt el. Többféle kivonószer használata esetén még ugyanarra a talajtípusra vonatkozóan is eltérő számadatokat kapunk, ezáltal az eredmények nem összevethetőek.

Ukrajnában a növények számára felvehető mikroelem mennyiségének (kivéve a bórt)

meghatározásához a pH=4,8 értékű ammónium-acetát pufferoldatot kell használni az egész ország területén minden talajtípusra. Az ezzel a kivonószerrel meghatározott mikroelem-koncentrációkra vonatkozóan ellátottsági kategóriákat is kidolgoztak a növények mikroelemigényének függvényében. Azonban az ammónium-acetát pufferoldatot ezenkívül csak néhány más országban alkalmazzák. Ebből pedig következik, hogy az Ukrajnában végzett, felvehető mikroelemek mennyiségére vonatkozó kutatások publikációja külföldi szakfolyóiratokban egyrészt nehézkes, másrészt a nemzetközi szakma számára gyakran érdektelen, ugyanis az eltérő módszertani megközelítések miatt az adatok más országok szakemberei számára értelmezhetetlenek.

Munkánk célja az Ukrajnában szabványosított ammónium acetát pufferoldat összehasonlítása a világ számos országában elterjedt Lakanen–Erviö- és dietilén-triamin-penta-acetát (DTPA) kivonószerekkel a felvehető cinktartalom mennyiségének jellemzésére a Kárpát-aljai-alföld talajaiban. Továbbá a feltárt összefüggések, valamint a saját és a már korábban közétett vizsgálati eredmények alapján összemérni az alföld és több, eltérő adottságú ország talajainak felvehető cinktartalmát.

Irodalmi áttekintés

Számos országban a mikroelemek felvehető mennyiségének kivonására a talajból a Lakanen–Erviö- és a DTPA–kivonószereket használják. Közös jellemzőjük, hogy kelátadalékot tartalmaznak, amely az oldódási egyensúly eltolódásával megnöveli a kioldott mikroelem-koncentrációt. Így lehetővé válik a mikroelem analitikai mérése enyhe kivonószerekben is (Kremper et al. 2008).

A Lakanen és Erviö által javasolt ammónium-acetát és etilén-diamin-tetraacetát (EDTA) tartalmú kivonószer főként ionosan kötött fémeket von ki a talajból, egy olyan mozgékony fémfrakciót, mellyel a növényi gyökerek általi mobilizálást lehet modellezni és azt a hányadot kivonni, melyet potenciálisan felvehetnek a növények. Ilyenformán ez a kivonat az aktuális felvehetőséget jellemzi. Alkalmas olyan fémek meghatározására, melyek az EDTA és ammónium hidroxid összekeverésével kapott puffer hatására kioldódnak a talajból (Hajdu 2008).

A dietilén-triamin-penta-acetát (DTPA) gyengébb kivonószer az EDTA-nál, de ez utóbbi előnyei és hátrányai rá is vonatkoznak. A DTPA, a $CaCl_2$ és triklóramin vagy trietanolamin keverékével a mérsékelten mobilis fém frakciót becsülik. Az eljárás nagy mértékben szabványosított, Lindsay és Norvell (1978) munkája nyomán pedig az adatok is többé-kevésbé értelmezhetők agronómiailag a Fe, Mn, Zn, Cu, valamint újabban a Ni elemekre. Rutin vizsgálatokra alkalmas, a minta-előkészítés viszonylag egyszerű (Kádár 1995).

A Lakanen–Erviö- és a DTPA–kivonószerek közötti összefüggéseket Kremper és társai (2008) vizsgálták, akik 215 talajmintán végeztek el összehasonlító méréseket. A mintahalmazt különböző csoportokra osztották a kötöttség, a pH- és a karbonáttartalom, valamint a humusztartalom szerint. Az 1. táblázat a korreláció számítások eredményeit foglalja össze. Az adatok rámutatnak a talajtulajdonságok és a könnyen oldható mikroelemtartalom közötti összefüggésékre.

Mivel a különböző extraháló szerekkel kivont mikroelem arány közel azonos a vizsgált talajtulajdonságok változásánál, a kivonószerek egymással helyettesíthetőek. Ez alapján lehetővé válik a KCl–EDTA módszerrel nyert adatok összevetése a nemzetközi irodalomban található Lakanen–Erviö-

és $CaCl_2$–DTPA kivonószerekre kapott eredményekkel.

Lakanen–Erviö- kivonószert és a DTPA–pufferoldatot.

1. táblázat. ***A talajtulajdonságok és a kivonószerek közötti korrelációk***

	Cu			Zn		
	DTPA–CaCl2	KCl–EDTA	Lakanen–Erviö	DTPA–CaCl2	KCl–EDTA	Lakanen–Erviö
KA	0,249*	0,268*	0,302*	-0,108	0,011	0,127
pH (*)	0,156	0,285**	0,298	0,02	0,09	0,05
Hu %	0,059	0,193**	0,137*	0,025	0,023	0,075

*P = 0,05 szinten szignifikáns
**P = 0,01 szinten szignifikáns
(*) A korrelációszámítást nem karbonátos talajok pH-jára végezték el.

Forrás: Kremper et al., 2008

Anyag és módszer

A talajminták begyűjtése és előkészítése

A vizsgálatokhoz összesen 16 talajmintát gyűjtöttünk be. A mintavételezés különböző hasznosítású területekre terjedt ki: kert, szántóföld, legelő, szőlő és erdő. A begyűjtött minták három talajtípust reprezentálnak: podzolos glejes gyeptalaj, podzolos barnaföld, podzolos barna erdőtalaj. A mintavételi pontok kijelölésénél és a talaj típusának meghatározásánál az 1:200 000 léptékű, az Ukrán SZSZK talajtérképe Kárpátalja területére vonatkozó térkép lapjait használtuk.

A mintákat a talaj felső 0–20 cm-es rétegéből szedtük meg. Szárítás után achát mozsárban 1 mm-nél kisebb méretűre porítottuk. Ezt követően az előkészített talajmintákban, eltérő kivonószerekkel meghatároztuk a felvehető cink koncentrációját.

A cink extrahálásához használt oldatok elkészítése

A talajok felvehető cinkmennyiségének kivonásához háromféle extraháló szert használtunk: az Ukrajnában elfogadott és alkalmazott ammónium-acetát pH=4,8 pufferoldatot, valamint a számos országban elterjedt

Az ammónium-acetát pufferoldat elkészítése: 77 g ammónium-acetátot feloldottunk 500 cm^3 desztillált vízben, majd a teljes feloldódás után hozzáadtunk 50 cm^3 98%-os ecetsavat. Ezután az oldatot desztillált vízzel 1000 cm^3-re kiegészítettük. Az oldat kémhatását pH=4,8±0,05-re állítottuk (Національний Стандарт України 2007).

A Lakanen–Erviö-féle oldat készítése: 1000 cm^3-es mérőlombikba bemérünk 7,44 g EDTA-t, 37,3 cm^3 25% (m/m) ammóniumhidroxidot és kb. 400 cm^3 vizet. Az EDTA teljes feloldódása után hozzámérünk 57,1 cm^3 98%-os ecetsavat és további 400 cm^3 vizet. Az oldat pH-ját 3 mol/dm^3 ecetsav -vagy NH_4OH-oldattal 4,65±0,05-re állítottuk, majd a térfogatot 1000 cm^3-re kiegészítettük (Hajdu 2008).

A DTPA–pufferoldat elkészítése: különkülön desztillált vízben feloldottunk 1,97 g dietilén-triamin-penta-acetátot, 1,47 g kalcium-klorid dihidrátot, 13,3 cm^3 trietanolamint. Ezután az oldatokat összeöntöttük és a térfogatot 1000 cm^3-re desztillált vízzel kiegészítettük. Az elkészített oldat pH-ját 7,3 értékre állítottuk. Az oldat összetétele: 0,005 M DTPA, 0,1 M trietanolamin, 0,01 M $CaCl_2$ $2H_2O$ (Lindsay and Norvell 1978).

A kivonószerek főbb jellemzőit a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat. ***A kivonószerek főbb jellemzői***

Kivonószer	A kivonószerek összetétele	A talaj és a kivonószer aránya	Rázatási idő (min)	pH
Ammónium-acetát pufferoldat	1,0 M CH_3COOH + 1,0 M CH_3COONH_4	1:5	60	4,8
Lakanen–Erviö-kivonószer	0,02 MEDTA + 0,5 M CH_3COOH + 0,5 M CH_3COONH_4	1:2	60	4,65
DTPA pufferoldat	0,005 M DTPA + 0,01 M $CaCl_2$ + 0,1 M trietanolamin	1:2	120	7,2

Forrás: Національний Стандарт України 2007; Lindsay and Norvell 1978; Lakanen and Erviö 1971

A vizsgálat során bemértük a módszer szerint előírt minta tömegét, hozzáadtuk a már előkészített extraháló szer szükséges térfogatát, majd a megadott ideig körkörös rázógépen rázattuk. Ezt követően az oldatot szűréssel elválasztottuk a talajtól. A szűrlet cinkkoncentrációját láng atomabszorpciós spektrofotometriás módszerrel, Agilent Technologies 240 típusú műszer segítségével határoztuk meg.

A talajok mikroelem-ellátottságának megítélése

A növények számára felvehető mikroelem mennyiségek meghatározásához számos extraháló szer használata terjedt el, amelyek eltérő mennyiségű mikroelemet vonnak ki a talajból. Ezért minden kivonószerhez eltérő határértékrendszert kellett kidolgozni.

Az ukrán szabvány (Національний Стандарт України 2007) a mikroelemek kioldására az ammónium-acetát pufferoldatot (pH=4,8) írja elő. A talajok mikroelemellátottságának megítéléséhez a 3. táblázatban található értékeket használják. A kartogramokon a talajok mikroelem tartalmát a 3. táblázat szerinti színkódokkal jelölik.

3. táblázat. ***A talajok felvehető mikroelem-tartalmának megítélése***

Mikroelem	A növények mikroelem-ellátottsága				
	nagyon alacsony	alacsony	közepes	magas	nagyon magas
	Színjelölés a kartogramon				
	piros	sárga	zöld	égszínkék	kék
	Mikroelem-koncentráció, mg/kg				
Mn	< 7,0	7,1–10,0	10,1–15,0	15,1–20,0	> 20,1
Zn	< 1,50	1,51–2,00	2,10–3,00	3,10–5,00	> 5,10
Cu	< 0,15	0,16–0,20	0,21–0,30	0,31–0,50	> 0,51
Co	< 0,10	0,11–0,15	0,16–0,20	0,21–0,30	> 0,31

Forrás: Фатєєв, 2003

Kádár (2009) ideiglenes határértékrendszert állított össze a Lakanen–Erviö-kivonószerrel meghatározott mikroelemtartalom értékelésére (4. táblázat).

4. táblázat. ***A mikroelemellátottság megítélésre javasolt ideiglenes határértékek a Lakanen–Erviö-kivonószer használata esetén***

Mikroelem	Mikroelemellátottság		
	alacsony	*közepes*	*magas*
	Mikroelem-koncentráció (mg/kg)		
Zn	10	40	90
Cu	5	20	40

Forrás: Kádár 2009

A talajok mikroelemellátottságának megítéléséhez a DTPA–pufferoldat használatakor Zbíral (2016) dolgozott ki határértékeket (5. táblázat).

5. táblázat. ***A mikroelemellátottság megítélésre DTPA kivonószer használata esetén***

Mikroelem	Mikroelemellátottság		
	alacsony	*közepes*	*magas*
	Mikroelem-koncentráció (mg/kg)		
Cu	(< 1.0)1	0.80–2.7	> 2.7
Zn	< 1.0	1.0–2.5	> 2.5
Mn	< 10.0 (< 15.0)2	10.0–100	> 100
Fe	< 8.0	8.0–75	> 75

Forrás: Zbíral 2016

Eredmények és értékelés

A vizsgált extraháló szerek összehasonlítása a talajok cinktartalmának függvényében

A vizsgálatok eredményeit külön értékeltük a talajhasználat szerint.

A szántóföldi talajminták esetében az Ukrajnában használt ammónium-acetát pufferoldat által kivont felvehető cink átlagos mennyisége 1,83 mg/kg volt. A leghatékonyabbnak a Lakanen–Erviö-oldat bizonyult, amely átlagosan 3,4 mg/kg cinket vont ki a szántóföldi mintákból. Ez azzal magyarázható, hogy a Lakanen–Erviö-kivonószer az ammónium-acetát puffer oldaton kívül etilén-diamin-tetraacetátot is tartalmaz, ami a cink-ionokkal komplexet képez. A komplex képződés az egyensúlyt eltolja a kioldás irányába, így az oldatban a cink koncentrációja megnövekszik. A legalacsonyabb cinkkoncentrációk ebben az esetben a DTPA–oldatban voltak mérhetőek, átlagosan 0,44 mg/kg. Ennek okát abban látjuk, hogy a DTPA–oldatának pH értéke 7,2, ugyanakkor a cinkvegyületek savas közegben jobban oldódnak (1. ábra).

1. ábra. ***A vizsgált extraháló szerek összehasonlítása a szántóföldek felvehető cink tartalmának függvényében***

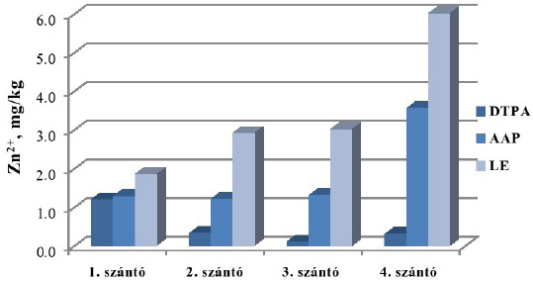

Forrás: saját szerkesztés

A szőlőültetvények mintáinál szintén a Lakanen–Erviö-oldat bizonyult a leghatékonyabbnak. Ebben a kivonószerben átlagosan 3,1 mg/kg cinket mértünk. Az ammónium acetát puffer oldat által kivont cink átlagmennyisége 1,73 mg/kg. A DTPA–pufferoldat, egy minta kivételével, valamivel kevesebb cinket oldott ki a szőlő alatti talajok mintáiból, mint a pH=4,8-as ammónium-acetát. A DTPA–kivonatban mért cink közepes koncentrációja 1,60 mg/kg volt (2. ábra).

2. ábra. ***A vizsgált extraháló szerek összehasonlítása a szőlőültetvények felvehető cinktartalmának függvényében***

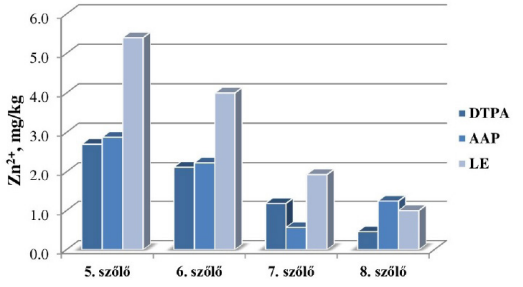

Forrás: saját szerkesztés

A kaszálók és a legelő talajaiban is az a tendencia figyelhető meg, mint a szántóknál és a szőlőültetvényeknél. A vizsgált mintákban a Lakanen–Erviö-oldat által kivont cink mennyisége volt a legmagasabb – ez esetben átlagosan 3,6 mg/kg –, az Ukrajnában szabványosított ammóniumacetát pufferoldatban átlagosan 2,3 mg/kg cinket mértünk, míg a DTPA kivonószerben valamivel kevesebbet, átlagban 2 mg/kg (3. ábra).

3. ábra. ***A vizsgált extraháló szerek összehasonlítása a kaszálók és a legelő felvehető cinktartalmának függvényében***

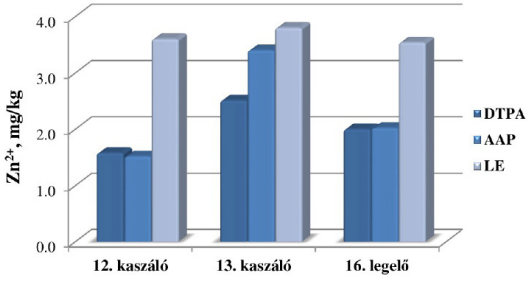

Forrás: saját szerkesztés

Az erdők és a kertek talajmintáinak esetében szintén a Lakanen–Erviö-kivonószer bizonyult a leghatékonyabbnak. Az etilén-diamin-tetraacetátot is tartalmazó extraháló szer a kertek talajából viszonylag sok cinket oldott ki, így az átlagos érték – 18 mg/kg – magasabb, mint a többi vizsgált területhasználat esetében. A kertekben begyűjtött talajmintákból az ammónium-acetát puffer oldat vonta ki a legkevesebb cinket. Viszont az erdőkből származó talajminták esetében a DTPA–pufferoldat volt a legkevésbé hatékony kivonószer. A DTPA– és az ammónium-acetát pufferoldatokban mért felvehető cink koncentráció átlagosan 7,5 mg/kg, illetve 6,5 mg/kg (4. ábra).

4. ábra. ***A vizsgált extraháló szerek összehasonlítása a kertek és az erdők felvehető cinktartalmának függvényében***

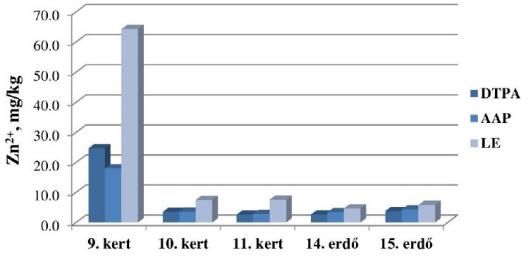

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált extraháló szerek közül – a felvehető cink mennyiségének tekintetében – összességében a komplexképzőt is tartalmazó Lakanen–Erviö-kivonószer bizonyult a leghatékonyabbnak minden talajhasználati típusnál. Az átlagértékeket tekintve – a kaszálók és a legelő talajmintáin kívül – az ammónium-acetát puffer oldatban magasabb cinkmennyiségeket mértünk, mint a DTPA–pufferoldatban. Viszont néhány minta esetében a DTPA–kivonószerrel egyértelműen több cinket sikerült oldatba vinni. A két extraháló szer közötti különbség eltérésének oka a talajok kémhatására vezethető vissza. Megállapítottuk, hogy a közel semleges, gyengén savanyú kémhatású talajok esetében a pH=7,2-es DTPA–kivonószer a hatékonyabb, viszont az erősen savanyú talajokból az Ukrajnában szabványosított ammónium-acetát pufferoldat több cinket extrahál.

A vizsgált kivonószerekkel oldatba vitt cinkkoncentrációk közötti összefüggések vizsgálata

A talajokban azamónium-acetát, a Lakanen–Erviö- és a DTPA kivonószerekkel meghatározott felvehető cink tartalomra vonatkozóan korrelációs és regressziós analízist végeztünk. A statisztikai vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a talajoknak a Lakanen–Erviö -és az ammónium-acetát pufferoldatokban meghatározott cink koncentrációja között

erős lineáris összefüggés van. A kapcsolatot leíró egyenlet a következő: y = 3,65x - 4,25, melynek determinációs együttható értéke R^2 = 0,96. Az említett két kivonószer szoros kapcsolatát az 5. ábra szemlélteti.

5. ábra. ***A Lakanen–Erviö- és az ammónium-acetát pufferoldatokkal kivont cinkkoncentrációk közötti összefüggés***

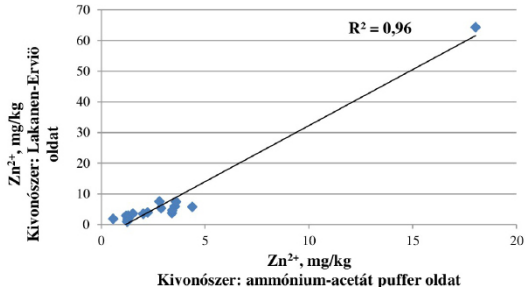

Forrás: saját szerkesztés

A talajok DTPA- és ammónium-acetát puffer kivonószerekben meghatározott felvehető cink koncentrációja között szintén erős lineáris összefüggés van. Ebben az esetben az összefüggést az y = 1,41x - 1,46 egyenlet fejezi ki, amelyre vonatkozóan a determinációs együttható értéke R^2=0,963 (6. ábra).

6. ábra. ***A DTPA- és az ammónium-acetát pufferoldatokkal kivont cinkkoncentrációk közötti összefüggés***

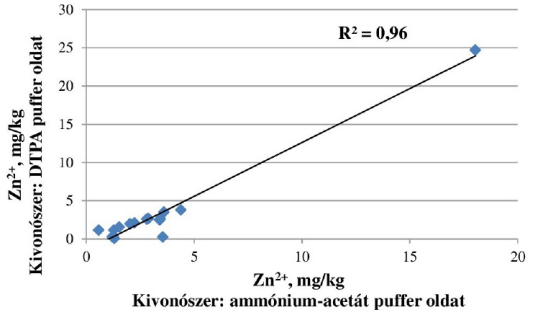

Forrás: saját szerkesztés

A három extraháló szerrel meghatározott felvehető cinkkoncentrációk közötti összefüggéseket leíró egyenleteket, valamint a hozzájuk tartozó determinációs együtthatók értékét a 6. táblázat foglalja össze.

6. táblázat. ***A kivonószerek közötti összefüggést leíró egyenletek***

Az összefüggéseket leíró egyenletek	R^2
Zn AAP = 0,26 * Zn LE + 1,24	0, 96
Zn AAP = 0,68 * Zn DTPA + 1,12	0, 96
Zn LE = 3,65 * Zn AAP - 4,25	0, 96
Zn DTPA= 1,41 * ZnAAP - 1,46	0, 96

*Zn AAP, Zn LE, Zn DTPA – a talajoknak az ammónium-acetát, a Lakanen–Erviö- és a DTPA-oldatokkal kivont felvehető cink tartalma, mg/kg

Forrás: saját szerkesztés

A Kárpátaljai-alföld talajaira vonatkozóan az összefüggéseket leíró egyenletek matematikailag átjárhatóságot biztosítanak az ammónium-acetát, a Lakanen–Erviö- és a DTPA -kivonószerekkel meghatározott felvehető cink tartalmak között. A lineáris egyenleteket felhasználva, az Ukrajnában használt pH=4,8-as ammónium-acetát puffer oldattal meghatározott felvehető cinkmennyiségek – jelenlegi vagy akár korábbi adatok egyaránt – átszámolhatók a számos országban használt Lakanen–Erviö- és DTPA-kivonószerekre, s így a mérési eredmények nemzetközi szinten is összevethetők.

A Kárpátaljai-alföld talajai felvehető cinkellátottságának megítélése nemzetközi összehasonlításban

A FAO, a Finn Talajtani Intézet kezdeményezésére és a finn kormány anyagi támogatásával 1974-ben nagyszabású programot indított többek között azzal a céllal, hogy az egyes országok, illetve földrajzi régiók geológiai/talajtani/gazdálkodási eredetű mikroelemhiány vagy esetleges túlsúlyzónáit azonosítsa. Az akcióban európai, ázsiai, afrikai és dél-amerikai országok egyaránt részt vettek (Kádár 1995).

A FAO-vizsgálatok keretében először öt makroelem (N, P, K, Ca, Mg), majd hat esszenciá-

lis mikroelem (Fe, Mn, Zn, Cu, B, Mo) meghatározására került sor (Sillanpää, 1982). A felmérés jó áttekintést nyújtott a résztvevő országok talajainak és növényeinek tápanyagállapotáról, utalva azokra a térségekre, ahol makro- vagy mikroelem hiányok fordulhatnak elő. Ez a kísérletsorozat azt mutatta, hogy az érintett országok, illetve a vizsgált termőhelyek 49%-ban Zn, 31%-ban B, 14–15%-ban Mo és Cu, 10%-ban Mn, 3%-ban Fe hiánya állhat fenn. Toxicitás ezen elemekben gyakorlatilag nem jelentkezett (Sillanpää 1990).

A vizsgálataink lehetővé tették, hogy a Kárpátaljai-alföld talajainak felvehető cinktartalmát összehasonlítsuk a FAO által közzétett, 30 országot képviselő mintaanyag releváns eredményeivel. A Finn Talajtani Intézetben végzett vizsgálatok során a talajok felvehető cink tartalmának meghatározásához DTPA-pufferoldatot alkalmaztak, így az összehasonlításhoz az ezzel a kivonószerrel kapott eredményeinket vettük alapul (7. táblázat).

Az eredmények azt mutatták, hogy a Belgiumból származó talajminták felvehető cinktartalma volt a legmagasabb. Alacsonyabb, de meghaladja a Zbíral (2016) által DTPA-kivonószerre felállított 2,5 mg/kg-os, magas ellátottsági kategóriát a finn talajok felvehető cinkkoncentrációja. Közepes értékűek a felvehető cinkkoncentrációk a magyarországi és az olaszországi talajokban, alacsony értékek pedig kizárólag Irak mintáiban figyelhetők meg.

A Kárpátaljai-alföld szántóinak talajaiban a felvehető cink koncentráció DTPA-kivonószerből mérve átlagosan 0,44 mg/kg, ami alacsony ellátottsági szintnek felel meg. A szőlőültetvények, a kaszálók, a legelő talajaiban a cinkellátottság közepesnek minősül. Néhány vizsgált talajban, elsősorban a kertből származó minták tartoznak ide – mértünk magas, a 2,5 mg/kg határértéket számottevően meghaladó cinkellátottságot is.

7. táblázat. ***A Kárpátaljai-alföld talajainak felvehető cinktartalma nemzetközi összehasonlításban***

Ország	Belgium	Finnország	Magyarország	Olaszország	Irak	Kárpátaljai-alföld
Vizsgált talajminták száma	**21**	**94**	**144**	**118**	**119**	**17**
Zn (DTPA), mg/kg	5.2	2.8	1.2	2.3	0.3	2,1

Forrás: saját szerkesztés

Korábban Csoma és társai (2016a) vizsgálták Kárpátalja mezőgazdaságilag művelt talajainak mikroelem ellátottságát. Szintén Csoma és társai (2016b) tettek közzé adatokat a felvehető mikroelem, többek között a cink háttérkoncentrációira vonatkozóan a Kárpátaljai-alföld talajaiban. A felvehető mikroelem -mennyiségek kivonásához ammónium acetát pufferoldatot használtak. Vizsgálataik szerint a Kárpátaljai-alföld területének talajaiban a cink felvehető formáinak háttérkoncentrációja 2,11 mg/kg. Kárpátalja mezőgazdaságilag művelt talajainak szántott rétegében átlagosan 2,91 mg/kg felvehető cinktartalmat mértek.

Az Ukrajnában elfogadott pH=4,8-as ammónium-acetátos pufferoldattal végzett vizsgálatok eredményeit, az általunk leírt lineáris egyenletek ($Zn_{DTPA} = 1,41 * Zn_{AAP} - 1,46$) segítségével átszámoltuk DTPA-kivonószerre. Számításaink szerint a Kárpátaljai-alföld talajaiban a felvehető cink háttér koncentrációja DTPA-kivonószerre vonatkozóan 1,52 mg/kg. Ez az érték a Zbíral (2016) által, DTPA-kivonószerre felállított határértékrendszer szerint közepesnek minősül. Kárpátalja mezőgazdasági területeinek talajaiban a felvehető cink átlagos koncentrációja DTPA-kivonószerre átszámítva 2,65 mg/kg, amely Zbíral (2016) szerint magas koncentrációnak felel meg.

Irodalomjegyzék

1. Csoma Zoltán – Balog Nóra – Csoma Zsuzsanna – Bondarcsuk Tatjana (2016a): Nehézfémek háttér koncentrációi a talajban és felhasználásuk a szennyezettség indikálására egy Kárpátaljai minta területen. In Kiss Ibolya – Pincehelyi Zita Éva (szerk.): *XII. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia.* Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Szentágothai János Protestáns Szakkollégium, Beregszász, 35.
2. Csoma Zoltán – Hadnagy István – Csoma Zsuzsanna – Bondarcsuk Tatjana – Balog Nóra (2016b): Esszenciális mikroelemek felvehető mennyiségének területi eloszlása Kárpátalja mezőgazdasági területeinek talajaiban. In Berghauer Sándor (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Beregszász, 570.
3. Hajdu Csilla (2008): *Fizikai-kémiai felmérési/monitoring módszerek. Lakanen-Erviöféle kivonat készítése talajból.* Forrás: http://mokkka.hu/db1/rec_list.php?db_type=mysql&lang=hun&sheet_type=4&datasheda_id=364&sorszam=364&order=sorszam&sheet_type_filter=4,13&sheet_lang_filter=HU&alluser_filter= (Letöltve: 2018.12.17.)
4. Kádár Imre (1995): *A talaj–növény–állat–ember tápláléklánc szennyeződése kémiai elemekkel Magyarországon. Környezet- és természetvédelmi kutatások.* Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete, Budapest
5. Kádár Imre (2009): A talajszennyezés megítélése kutatói szemmel 4. *Agrokémia és talajtan*, 58. évf. 1. sz. 149–168.
6. Kremper Rita – Berényi Sándor – Nagy Péter – Kovács Andrea – Loch Jakab (2008): Összefüggések a különböző talaj-kivonószerekkel kivont mikroelem tartalom és a fontosabb talajtulajdonságok között. In Simon László (szerk.): *Talajvédelem különszám.* Talajvédelmi Alapítvány, Nyíregyháza, 441.
7. Lakanen, E. and Erviö, R. (1971): A comparison of eight extractants for the determination of plant available micronutrients in soil. *Acta Agralia Fennica*, vol. 123. pp. 223–232.
8. Lindsay, W. L. and Norvell, W. A. (1978): Development of a DTPA soil test for zinc, iron, manganese, and copper. *Soil Science Society of America Journal*, vol. 42. iss. 3. pp. 21–28.
9. Sillanpää, M. (1982): *Micronutrients and the nutrient status of soils: a global study.* No. 48. FAO Soils Bulletin, Rome
10. Sillanpää, M. (1990): *Micronutrient assessment at the country level: an international study.* No. 63. FAO Soils Bulletin, Rome
11. Zbíral, J. (2016): Determination of plant-available micronutrients by the Mehlich 3 soil extractant – a proposal of critical values. In Václav Vaněk (eds.): *Plant, Soil and Environment.* Central Institute for Supervising and Testing in Agriculture and National Reference Laboratory, Brno, p. 530.
12. Національний Стандарт України (2007): *Якість ґрунту. Визначення вміст у рухомих сполук цинку в ґрунтів буферній амонійно-ацетатній витяжці з pH 4,8 методоматомно-абсорбційної спектрофотометрії.* Київ: Держспоживстандарт України
13. Фатєєв А. І. (2003): *Фоновий вміст мікроелементів у ґрунтах України.* За ред. А. І. Фатєєва, Я. В. Пащенко. –Харків: КП Друкарня № 13.

RESULTS OF THE SURVEY ON STUDYING FINANCE BASICS

Baranyi, Aranka[1] – Csernák, József[2] – Tóth, Eszter[3]

[1]PhD, associate professor, Eszterházy Károly University, Institute of Business Sciences
e-mail: baranyi.aranka@uni-eszterhazy.hu
[2]PhD, senior lecturer, Eszterházy Károly University, Institute of Business Sciences
e-mail: csernak.jozsef@uni-eszterhazy.hu
[3]PhD, associate professor, Eszterházy Károly University, Institute of Business Sciences
e-mail: btoth.eszter@uni-eszterhazy.hu

Tanulmányunkban arra kívánunk rávilágítani, hogy a pénzügyi ismeretek diszciplína elsajátítása során alkalmazott oktatási módszertant szükséges-e átalakítani, és ha igen, akkor azt milyen irányban célszerű megtenni. Ezzel nem az oktatási rendszer kritikáját kívánjuk megfogalmazni, hanem a hallgatók oldaláról tapasztalt komplex gondolkodás elősegítését erősíteni. Nekünk – a felsőoktatásban oktatóknak – ehhez a folyamatosan változó, kihívásokkal teli helyzethez kell az oktatási technikáinkat igazítani, ezzel nem elfeledve a régi oktatási módszereket, hanem azt kiegészítve, a siker érdekében a modern technika adta lehetőségeket maximálisan ki kell használnunk. Kutatásunk létjogosultságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy más felsőoktatási intézményben is keresik a hatékony pénzügyi ismeretátadás oktatási formáit és módszereit.

Kulcsszavak: *pénzügyi ismeretek, empirikus, oktatás, oktatási módszerek*

Abstract

In our paper we wish to highlight whether there is a need to modify the teaching methodology used for teaching the discipline of finance basics and, if so, in what direction it is practical to start. Our objective is not to criticize the education system, but to enhance the complex way of thinking on the part of the students. We, the instructors in higher education, need to adapt our teaching techniques to this ever-changing, challenging situation while not forgetting the traditional teaching methods, but complementing them. We must make the most of the opportunities offered by modern technology for success. Nothing justifies the timeliness of our research more than the search for other forms and methods of effective financial knowledge transfer at other higher education institutions.

Key words: *financial knowledge, empirical, teaching, teaching methods*

Introduction

In our study we sought to answer the question of what educational methods the respondents used to acquire financial knowledge during their studies and what they think of the effectiveness of each method. Our main hypothesis is that groups of students can be distinguished on the basis of the learning methods and they can achieve a high level of knowledge of the desired competences by applying different learning methods. It is also clear from the analysed literature that not only did we start the study of teaching finance basics but also we can read statements from many excellent specialists. Nowadays there are no countries where no steps have been taken to improve or expand their financial literacy, but most of these steps have been largely delayed. Several organizations deal with the assessment of financial literacy at national and international level (Csiszárik-Kocsir–Garai-Fodor 2018).

Literature review

JEL code: A23

In their study, Luksander et al. (2014) conclude that young people have different financial

knowledge. For instance, men who are older and have higher incomes have higher financial literacy similarly to young people who have a smaller share of their income from family funds, that is, they are financially more independent from their family. Their important remark is that financial and business studies in higher education have had a positive impact on young people's financial literacy while teaching the same subject at secondary schools has not affected the level of their financial literacy (Luksander et al. 2014).

Hegedűsné et al. (2017) and Hegedűs (2017) carried out surveys with secondary school students. They concluded that the financial knowledge acquired did not affect the level of financial literacy. While surveying students in higher education, Németh (2015) made a surprising statement similarly to Luksander et al. (2014): the level of financial literacy varied depending on all demographic and other sociological factors, except the fact whether the respondents studied finance basics in the secondary school or not (Németh, 2015).

According to the article by Horváthné Kökény – Széles (2014) one must be taught how to deal with and think about money at a young age. In our opinion, which has also been proved by our questionnaire conducted on a broad basis, the practical education of finance should be introduced even to primary schools, something which both households and society desperately need (Horváthné Kökény – Széles, 2014).

We agree with Horváthné Kökény – Horváth – Széles (2013) by echoing them to highlight that in most cases it is financial logical basics that are missing although financial expressions and processes cannot be avoided by the majority of the adult population (Horváthné Kökény – Horváth – Széles, 2013).

All in all, we entirely agree with Garman – Forgue's (2006) creed according to which financial behaviour is an important determinant of financial well-being.

1. Material and methods

Our examination is based on our teaching experience of nearly 20 years during which several subjects were taught at different courses by means of various methods.

Material

For our research we used a questionnaire covering the period between January and July 2019. The survey was completed by using an electronic questionnaire. The questionnaire was completed by our acquaintances using the snowball method, preferring those who were studying finance or had previously studied it. The number of questionnaires completed and actually evaluated was 150.

Method

We used statistical methods to analyse the issues we examined. We considered it important to test our assumptions by carefully analysing primary data. In addition to general descriptive statistics, we also performed single- and multivariate analyses. During our questionnaire research, we created a complex database that included both categorical and metric data. As a result, different methodologies were used for different data. The relationship between the categorical variables was tested by Pearson's Chi-square ($\chi 2$) test, and the strength of the existing relationships was investigated by the Cramer association coefficient. We also employed factor and cluster analysis to investigate the various interdependencies. If the interdependence relationship is directed towards variables, then it is advisable to use factor analysis. Otherwise, if it is directed to cases, then cluster analysis should be used in the analysis. In the results described in the following chapters, we will discuss possible methodological details (Sajtos–Mitev 2007; Domán–Taralik 2017).

2. Results

The objective of the paper is to analyze how respondents evaluate the teaching methods

used in their studies in relation to financial literacy. Of course, in addition to the analysis of descriptive statistics, we also aim to determine the different preferences and attitudes of the respondents from their responses. We have all been involved in financial knowledge transfer for decades both in adult education and higher education. The success of our direct work would be facilitated by the survey and its results if we found out what characteristics those have who think acquiring financial knowledge is important and useful. The questionnaire was completed by 150 respondents between January and July 2019.

Evaluation of descriptive statistics

In the first round, 150 respondents rated our criteria on a scale of 1 to 5. These factors initially focused on general, later on professional aspects. Eighty three percent of the respondents considered their family to be very important in their lives, similarly to friends, but 34% had already marked the very important category. The importance of the role of money was extremely important for 19%, with 53% believing that "that is not all", but 23% of the respondents attribute moderate importance to having money. The role of health was also very important for the respondents, with about 81% giving significant marks for this aspect. The perception of the role of social status was typical for those who voted with medium and good marks. Eleven percent of the respondents indicated that it is extremely important for them, and for only 2 persons it is irrelevant what their social opinion is and how well they can meet environmental expectations. For 71% of the respondents, careers are important, which also correlates with social perception. By means of these questions our goal was to get a picture of what really matters to the respondent. The following figure illustrates respondents' preferences.

Figure 1. ***Respondents' preferences***

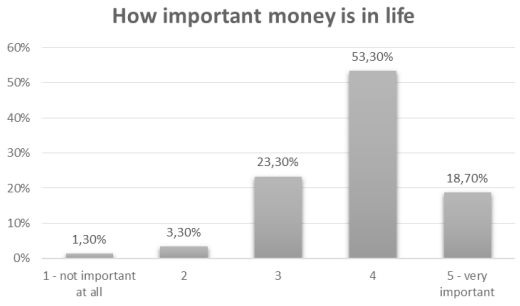

Source: authors' editing based on their survey

Further evaluation of the responses was directed at the use of financial services. Sixty-eight percent of the respondents said they had savings, with 48 not having such a service. Respondents were considerate with loans, as in the case of 61%, 92 people have no credit; 58 said they had a loan at the time of the answer. It can be said that the highest level of education does not show a statistical relationship with the existence of savings. The significance level of the $\chi 2$ test that examines the strength of the relationship was 54.4%, and since it was well above the 5% generally accepted in social sciences, it can be stated that the educational level of the population did not influence the existence of savings.

Figure 2. ***Savings related to education and qualification***

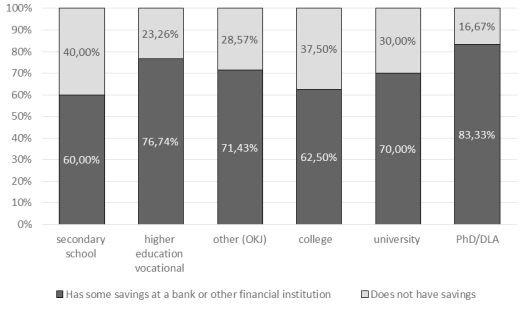

Source: authors' editing based on their survey

We already have more interesting results regarding the existence of loans. In the case of the examined sample, the significance level

of the χ2 test was 6.5% and the Cramer score was 26.3% between the highest educational level and the existence of loans, respectively. It is true that the 5% margin of error is generally accepted, but if we also accept 10% reliability from the methodology, we can see that education and existing credit are correlated. The figure below shows that those with higher education in the sample under study borrow less.

Figure 3. ***Loans related to education and qualification***

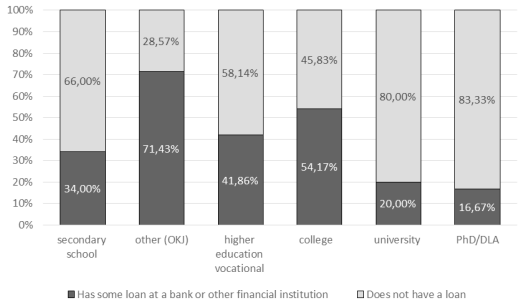

Source: authors' editing based on their survey

Assessment of teaching Financial basics

The next area surveyed was when to start learning finance, how to learn the way to deal with money, according to respondents. To answer this question, we first tested the idea of introducing kindergarten "education". According to 32% of respondents, this issue is not at all important at preschool age, while only 18 people thought it would be important to know how to manage money at a young age, even outside the family environment. Twenty nine percent of respondents consider it important to familiarize children with finance when they go to the senior section of the secondary school, with most respondents (65) considering it to be of medium importance. At this age, parents make their own school payments in most cases, and even avoiding the school buffet is recommended. At 10-11, a task accompanied by a small amount of money can be solved, probably due to the fact that more people consider financial matters important at the junior section than at the nursery school.

Seventy percent of the respondents believe that the issue of finances at the senior section would be sufficient if they were to be discussed, but that at the secondary level 92% would be very concerned. The 'get started with finance as soon as possible' view is an unsupported initiative from the respondents' point of view. The secondary school is seen as the appropriate forum to deal with this issue, but it should be noted that even if we think of our lives, we did not just deal with money at the age of 15.

In his paper, Okos (2018) concluded that although there are several opportunities to study the process of organising finances in childhood, money management, together with its basic concepts and frequent tasks, they become routine-like much later, in our adult years or maybe later.

We agree with Okos's (2018) statement that developing financial habits is too late in adulthood. In addition, we have to note that it is never too late to study and gain proficiency. According to Filius (2014) children are not taught by their parents either how to manage everyday finances or how to interpret financial terms. In the article it is further examined that even the majority of parents are lagging much behind in these areas mentioned above. We also think it is a real problem that the adults from whom their children need to learn how to deal with finances often make the wrong decisions themselves. This can only be prevented by conscious school preparation, which, we believe should start as early as possible. In their paper, Machánné Tatár – Kapásné Pleskó (2012) present best practices, among others, why it is important to improve financial and economic culture at a very young age. Among others, they mentioned that financial behaviour patterns are estab-

lished between the ages of 5 and 14 through exchanges. Our current research also highlights this very important fact, emphasized by the authors above, that it is not possible to start and develop the financial and economic knowledge early enough. Respondents consider the age between 18 and 25 to be the most appropriate age when it would be advisable for someone to deal with financial education in more detail.

involved before. About 74 of the respondents took part in courses, and 140 studied finance in higher education.

Knowledge of teaching methods and its evaluation

Ninety-five percent of the respondents obtained theoretical knowledge during their studies of finance, but in addition, the use of

Figure 4. ***The optimal start of teaching financial basics***

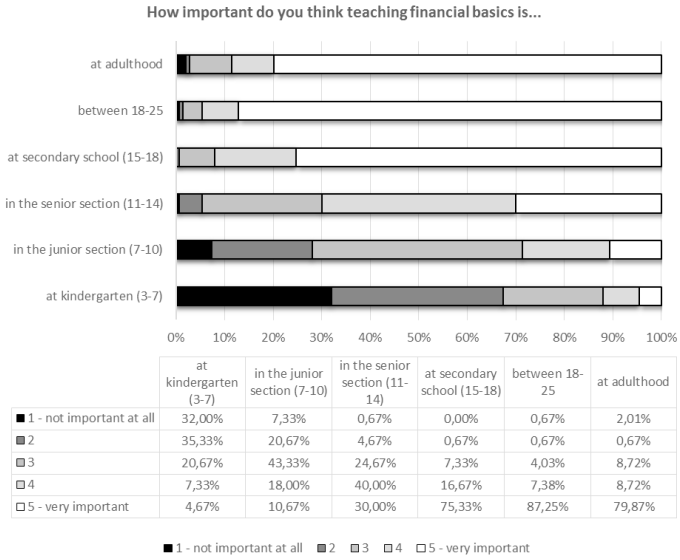

	at kindergarten (3-7)	in the junior section (7-10)	in the senior section (11-14)	at secondary school (15-18)	between 18-25	at adulthood
1 - not important at all	32,00%	7,33%	0,67%	0,00%	0,67%	2,01%
2	35,33%	20,67%	4,67%	0,67%	0,67%	0,67%
3	20,67%	43,33%	24,67%	7,33%	4,03%	8,72%
4	7,33%	18,00%	40,00%	16,67%	7,38%	8,72%
5 - very important	4,67%	10,67%	30,00%	75,33%	87,25%	79,87%

Source: authors' own editing based on their survey

Respondents reported that 97% of them had studied finance and continued to consider it important to keep their knowledge up-to-date in adulthood. One hundred and nineteen people said that it would be very important to acquire financial education in their adult years while 95% of respondents did not study financial/business basics at elementary school, which means that they may not feel the need for it in the forthcoming generations. At secondary school, 39% of the respondents studied finance, of which 36% at vocational secondary schools. The interesting point is that secondary school education would be the best though the respondents had not been

calculating tasks on the board was of similar importance. Situational roleplay games, playful problem solving occurred for only 23% of the respondents. The presentation and application of case studies has already been referred to as a well-known method among respondents, but 35% have still not encountered such an educational method. Fifty-four percent of the respondents did not come across problem solving in groups although effective teamwork is an increasingly important requirement on the labour market. In his study, Dóra (2015) writes about teamwork in which he emphasizes the importance of using this method in education as students learn the

importance of working with the person they choose (voluntarily or by force), and also that efficiency and success are strongly influenced by the atmosphere in the group. Because of choosing the wrong person, group cohesion cannot be maximized, which will also be reflected in the work done or not.

We recognize the importance of teamwork, and this type of method is inevitable in most workplaces. If students learn to select the members of their group right at school (if they have the opportunity), they will be able to perform more effectively at work. We know that not all subjects are suitable for teamwork, and we do not strive to do just that, but we strongly recommend using it to gain experience (Hezam et al. 2017).

The presentation of individual solutions is also not one of the most popular forms of education although 61% of the respondents have not yet come across this form but it is often necessary to make presentations at the workplace. This is very important as career is essential for the respondents together with social judgment, good leadership and fluent presentation. While studying at school, it would be extremely important to invite and employ an external expert. However, 55% of respondents have met external invited professionals during their studies. Assignment was a well-known teaching method for respondents, but there were still 20% who did not receive this type of knowledge transfer method. Oral assessment is a well-known form of knowledge transfer for 77% of respondents although it is not typical during the courses apart from the oral examinations. Oral assessment shows an almost complete exclusion as 96% of the respondents report their knowledge in writing, especially in tests as 116 mentioned them as being of particular importance. In the field of finance, combining with computer skills is gaining more popularity. However, 81 people did not encounter this method during their training. Power point presentations express the lecturers' preparedness or a kind of educational fashion, with 81% of respondents having experienced this method. Learning has been greatly facilitated by the use of word documents, but spreadsheets are also well known, as is the use of the Internet as a well-known teaching method, providing students with direct access to databases and forms. Unfortunately, 83% of the respondents did not take part in an external professional practice – the so-called field practice. The teaching of finance is further shadowed by the fact that students have not even met demonstrative tools in class, for example banknotes. The interactive whiteboard is rather a well-known educational device at secondary school. Patrik Tamás (2018) emphasizes the importance of oral assessment as a method that requires continuous engagement with the material and, most importantly, children can practise speaking to different people.

According to the author, oral assessment is rarely used in educational systems that are described as modern (such as in Austria), saying that children are under constant stress. Instead of verbal assessment, students should report on their knowledge in writing, which has the advantage of reflecting on the questions before answering – the advantage being that the focus is not so much on lexical knowledge but on practical knowledge. In addition, evaluation of the written essay is less subjective, as many students reported that they had received lower marks because they did not seem nice for the teacher.

The author points out another fact that we consider very important: lack of creativity and practical application of what has been learned.

We also agree with the author that oral assessment is very useful – we try to apply it in our daily work because of its many benefits.

Written assessment is much more accurate, it can be evaluated with scores, but we can create a system for ourselves that can exclude our subjective opinion as much as possible.

The variety of methods we try to incorporate into our daily teaching practice, including role-play, teamwork, field practice, and, last but not least, practical instruction in theory, facilitates the practical application of creativity and knowledge.

Assessing the effectiveness of educational tools

Teaching theoretical knowledge is considered as an efficient solution by 69% of the respondents, 44 consider it less effective and 127 consider it to be very important in financial matters. Only 22 think that calculations are less important in finance. Few people have ever come across role-playing, but 79 people find it a good solution anyway, and about 111 people consider it as a good opportunity to know finances in more detail. Teamwork would also be an expected teaching method. Ninety-four people said they regard it as an effective learning method. In education, students make presentations whose effectiveness is rated by most respondents (60%) as moderate or worse. Inviting an external professional is an effective solution, with 82% of students seeking or liking to meet an external professional in financial education. The role of assignments and homework is not diminishing; 70% of respondents consider it an effective method of education. Despite the fact that few have met oral examinations during their studies, this is considered to be an important method. Fifty-two percent of the respondents had a positive opinion about this method, but written examination proves to be more effective with 74%. However, the use of the tests was not very well received by the respondents; they are considered to be of medium or good efficiency, as are the opinions about computing and various word documents. Forty-seven per cent of the respondents consider the use of the Internet to be a fully effective method of teaching and learning, and participation in field exercises is similar. Lessons would be more appreciated if more illustrative tools were used. The interactive whiteboard has the smallest success in education, and it is obvious that a large part of the respondents has not met this solution yet.

Utilization of financial knowledge

Respondents deliberately pursued financial studies, with 92% of respondents saying that they will need this knowledge in the future in their work. The same holds true for their private life, which is a double benefit for respondents. Twenty-five percent of the respondents read financial literature and financial news only in Hungarian, so the majority follow financial events in foreign languages. Respondents clearly expect the technical terms to be known in another language during the lesson.

Evaluation of requirements for trainers

Respondents have a justified and fundamental expectation that the instructor has up-to-date knowledge, is able to communicate fluently, has a clear task specification and solution process. It is very important for the respondents (72%) that they solve the problem not only once in the class, but also, if possible, practise problem solution through several sample tasks. Only 15 of the respondents think that an instructor should be lenient, with 48 showing that it would be good but more important is a fair and consistent assessment for about 93%. Based on their experience so far, respondents have met up-to-date instructors, mostly with good communication skills. In the case of 31 respondents there was a lack of clarity about the concrete task and the solution, which would be extremely important in finance, as knowledge is not limited to the theoretical

part. In 39% repeated assignments were typical, in 80% the tasks were accurate, and in 91% the instructor was prepared for the given field of knowledge. Seventy-three percent of the respondents were women, the average age was 36 years, and the youngest was 19 while the oldest respondents were 79 years old.

The age-specificity of the groups formed during the cluster analysis is shown in the figure below. 66.7% of the respondents had qualification, including vocational education and vocational higher education while 29% had a university/college degree. Eighty-eight percent of the respondents were engaged in studies at the time of the survey. Of the respondents, 42 (28%) of the respondents live in villages while the rest in towns or cities. We examined whether there was a specific correlation between the place of residence and group membership. The significance level of the x2 test was 47.7%, so there is no statistical correlation between the respondents' place of residence and grouping results. The significance level of the χ2 test was 47.7%, so there is no statistical correlation between the respondent's place of residence and grouping results. The table below shows the number of members of the various groups by residence.

Table 1. ***Classification by number of respondents in groups by place of residence (people)***

Groups	Village	Town	County seat	Budapest	Total
Conservatives	14	28	5	5	52
Fans of combined methods	6	17	0	5	28
Digitised	12	20	6	4	42
Passives	4	6	2	4	16
Total	36	71	13	18	138

Source: authors' own editing based on their survey

We examined whether age influenced the formation of a group, but there was no verifiable correlation. The figure below shows the age characteristics of each group. A similar conclusion was reached with regard to per capita income.

Figure 5. ***Age characteristics of the examined groups***

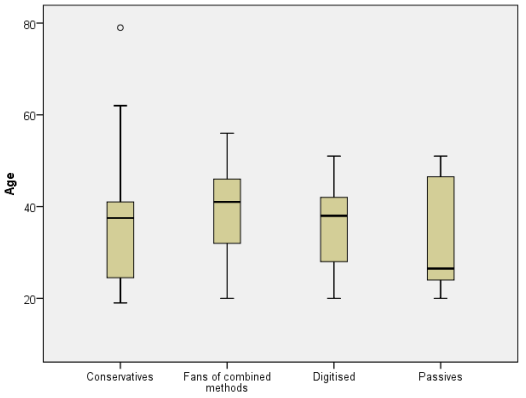

Source: authors' own editing based on their survey

The central hypothesis of our research was whether respondents could be segmented based on the educational methods they defined. Among others, the aspects examined were the following: awareness and acceptance of the methods of evaluation, e.g. written examinations, oral examinations, home assignments, application of test tasks, use of the Internet in education and assessment. Based on the answers, four clusters could be distinguished. However, we had prepared factors before the clusters.

1. The components of the third factor: the decisive role in it is that problem solving should take place together with roleplay, processing case studies and student presentations that also play a decisive role. Knowledge can be greatly enhanced by means of home assignment, and it is important for respondents to have the instructor conduct the tasks on the board in a visual way.
2. The components of the second factor: the use of teaching aids, workbooks and internet surfaces which have gained ground during the application process, also contribute to the efficiency of education.
3. The components of the third factor: the decisive role in it is that problem solving should take place together while role-

play, processing case studies and student presentations also play a decisive role.

4. The components of the fourth factor: external experts, highlighting the role of field practice, using visual aids, displaying an interactive whiteboard are stressed.

Two of the four factors were selected, which made it possible to define clusters. The first factor was called "*classical teaching methods*" and the other factor was defined as "*modern IT tools*". Alongside these two factors, four distinct groups emerged, and for the "blue" termed as **Conservatives** the traditional methods of education and assessment are necessary for efficient learning. The "purple" or the **Passive** ones think one can integrate anything into education, but we are likely to meet complete disinterest. In the case of "greens", that is to say **"Proponents of combined methods"**, the use of both traditional and modern tools is considered to be effective in education and assessment. The "yellow ones" are clearly voting for the use of modern IT tools for assessment and knowledge transfer; that is why they have been named **Digitised**.

The location of each cluster is shown by the following figure.

What are the characteristics of each cluster? The following part describes the characteristics of each group.

Conservative: 38% of the respondents belong to this group, basically those who are in favour of classical, traditional teaching methods. For the members of the group career is important, and, in their view, they will surely use the economic knowledge they have learned in their work and private lives. The members of the group show interest in economic news and are characterized by restraint. They like studying by means of traditional methods, do not expect miracles from methodological innovations, believe in practice and active learning, and also need to take part in class.

Passive: 12% of the respondents make up this group. They do not consider the accomplishment of their careers important at all. Their answers reveal that financial knowledge is used by them only in their work and not in

Figure 6. ***The cluster group of the respondents***

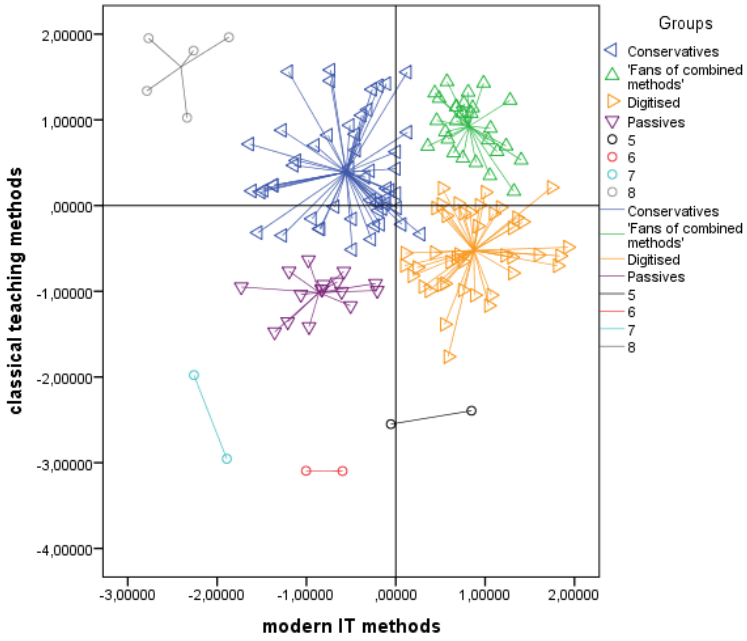

Source: authors' own editing based on their survey

their private life. They are the least interested in business news either in Hungarian or in another language and they do not consider the theoretical part of the material essential at all. It is difficult to find a method and material that would keep their attention and interest.

Proponents of combined methods: they attach little importance to career building, and this group has the highest response rate to use their financial and economic knowledge both in their work and in their private lives. There is considerable interest in business news, even in foreign languages, which obviously contributes to professional development. It is in this group that the theoretical foundation for knowledge is most important, not a waste of time. 20% of the respondents belong to this group. Considering teaching methods, the picture is clear, namely, in addition to traditional front-lectures, digital group work on practical topics can be added and there is a demand for them.

Digitised: they are the ones who attach the greatest importance to building their careers, and they do not think that they will benefit from the knowledge they have learned in their private lives when compared to a group of conservatives and proponents of combined methods. They are less interested in business news than the previous two groups, but more interested than Passives. The theoretical part of the material is not an important aspect of learning, but they do learn it. The group is made up of 30% of the respondents. For the conservative group, careers are important, just as for this "digitised" group while it does not matter as much for those who like combined methods, and the passive group does not consider it important at all. The figure below illustrates this.

Figure 7. ***Differentiating the examined clusters on the basis of the importance of career***

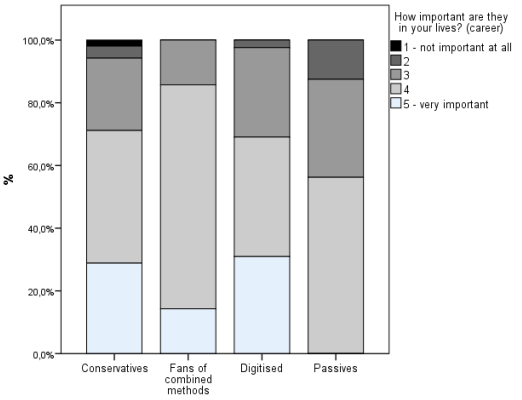

Source: authors' own editing based on their survey

Summary

The basic hypothesis of our research has been proved, that is, according to different criteria, the financially literate students can be classified into different groups. In our survey of finance basics, we examined the methods the respondents encountered while acquiring financial knowledge and, in parallel, the method that the same respondents would consider appropriate. Research shows that finance is a major area of education that needs to be dealt with as much as possible in adulthood. Students have high demands on the teachers who meet these requirements. At the same time, it appears that the large amount of material does not allow for a better understanding of the tasks, and the pressure of making progress in education does not match by the need for deeper learning that students expect. The traditional theory and practical problem solving processes do not necessarily have to be forgotten or replaced, however, it is extremely important to keep up with the modern requirements, apply new methods in daily use such as independent problem solving and its presentation, processing of case studies in groups, inviting external experts, incorporating field exer-

cises during the semester. Education should be even more in line with corporate practice by preparing students for independent problem solving and teamwork. More than 50% of the respondents consider the need to use other educational methodological tools in addition to traditional frontal education, but do not consider it an exclusive solution. There is still a need for a common solution of the task with the assistance of the instructor for practicing, but the audience would like to see how this will be useful in practice. The challenge is how instructors can meet this need through continuous self-education, and how they can keep pace with the quality and content of education.

REFERENCES

1. Csiszárik-Kocsír, Ágnes – Garai-Fodor, Mónika (2018): Miért fontos a pénzügyi ismeretek oktatása a Z generáció véleménye alapján? *Polgári Szemle,* 14. évf. 1–3. sz. 107–119.
2. Domán, Szilvia – Taralik, Krisztina (2017): Fogyasztói preferenciák feltárása a gyógynövény alapú krémek piacán. In Bányai, Edit – Lányi, Beatrix – Törőcsik, Mária (szerk.): *Tükröződés, társtudományok, trendek, fogyasztás.* Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 632–639.
3. Dóra, László (2015): 3 és 5 – a problémamegoldás hatékonyságának csoportlétszáma. *Iskolakultúra,* 25. évf. 1. sz. 35–50.
4. Filius, Ágnes (2014): A pénzügyi oktatás még mindig tabu. Source: https://www.hrportal.hu/hr/a-penzugyi-oktatas-meg-mindig-tabu-20140919.html (Download: 2019.09.03.)
5. Garman, Thomas – Forgue, Raymond (2011): Personal finance (11 Edition). Mason: South-Western College Pub, p. 640.
6. Hegedűs, Szilárd – Hegedűsné Barna, Rita – Molnár, Petronella – Halmosi, Tímea (2017): Pénzügyi kultúra és tudatosság vizsgálata vidéki középiskolások körében. Pro Scientia Ruralis, 2. évf. 1. sz. 68–91.
7. Hegedűsné Barna, Rita – Hegedűs, Szilárd – Molnár, Petronella (2017): Pénzügyi kultúra vizsgálata középiskolások körében. In Vágány, Judit – Fenyvesi, Éva (szerk.): Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok. BGE KVIK Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály, Budapest, 20., 72–91., Source: http://epa.oszk.hu/03400/03448/00011/pdf/EPA03448_multidiszciplinaris_2017_2_072-091.pdf (Download: 2019.09.03.)
8. Hezam, Leila – Pataki, László – Tóth, Róbert (2017): A humán tőke szerepe a vállalati életciklus szakaszok tükrében, Magyarország vidéki térségeiben. *Pro Scientia Ruralis,* 2. évf. 1. sz. 48–67.
9. Horváthné Kökény, Annamária – Horváth, Marianna – Széles, Zsuzsanna (2013): Az állam befolyásoló szerepe a megtakarításokra és a pénzügyi kultúrára. *Társadalomkutatás,* 31. évf. 4. sz. 443–462.
10. Horváthné Kökény, Annamária – Széles, Zsuzsanna (2014): Mi befolyásolja a hazai lakosság megtakarítási döntéseit? *Pénzügyi Szemle,* 59. évf. 4. sz. 457–475.
11. Luksander, Alaxandra – Béres, Dániel – Huzdik, Katalin – Németh, Erzsébet (2014): A felsőoktatásban tanuló fiatalok pénzügyi kultúráját befolyásoló tényezők vizsgálata. *Pénzügyi Szemle,* 59. évf. 2. sz. 237–258.
12. Machánné Tatár, Rita – Kapásné Pleskó, Andrea: A gazdasági kultúra fejlesztésének játékos lehetőségei 1–8. osztályban és az érettségire, életre való felkészülés a 9–12. osztályban. Source: http://oktataskepzes.tka.hu/documents/1_Kozoktatas/2_Kompetenciafejlesztes/2_Muhelymunkak/2012/jam_ppt.pdf (Download: 2019.09.03.)
13. Németh, Erzsébet (2015): Nem megtanulni, megérteni kell a dolgokat – Interjú Németh Erzsébettel. *Pénzügyi Szemle Online.* Source: http://www.penzugyiszemle.hu/interju/nem-megtanulni-megerteni-kell-a-dolgokat-interju-nemeth-erzsebettel (Download: 2015.11.25.)
14. Okos, Anna (2018): A pénzügyi tudatosság útvesztője – Tanultad vagy tapasztaltad? Source: https://www.oney.hu/blog/a-penzugyi-tudatossag-utvesztoje-tanultad-vagy-tapasztaltad (Download: 2019.09.03.)
15. Sajtos, László – Mitev, Ariel (2007): *SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv.* Alinea Kiadó, Budapest
16. Tamás, Patrik (2018): IDEO-LOGIKÁK. Mire jó a tanulók réme, a feleltetés? Source: https://ideo-logic.blog.hu/2018/09/11/mire_jo_a_tanulok_reme_a_feleltetes (Download: 2019.08.18.)

INNOVATÍV TECHNOLÓGIÁK ALKALMAZÁSA A SZÖVEGELEMZÉSBEN

Sándor István

magyar és angol nyelv szakos tanár, Kisdobronyi Középiskola;
PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Irodalomtudomány Doktori Iskola
e-mail: sandoristi88@gmail.com

Jelen dolgozat témája interdiszciplináris: a nyelv- és irodalomtudomány, illetve a számítástechnika közös pontjaira épül. A kutatómunkám során a magyar próza sajátosságaival foglalkozom, a szöveg vizsgálatánál viszont a számítógépes szövegfeldolgozás módszerét használom. A szövegbányászat hatalmas mennyiségű adatokban rejlő információk félautomatikus feltárása különféle algoritmusok alkalmazásával. A nyelvtechnológia maga is ezen a határsávon halad, de jelen feladatnál ez különösen is igaz. Számos kutatás és nyelvészeti munka alapvető alapanyaga a nagyméretű szövegkorpusz. Egyrészről e nagy mennyiségű szöveg automatikus, építése és feldolgozása során szükség van az informatika módszereire és eszközeire, másrészről a korpuszon nyelvészeti kutatásokat szeretnénk végezni. Ebben a kutatómunkámban segítségemre lesz a magyar NoojApp. Arra vállalkozom, hogy bemutassam, hogyan lehet automatizáltan, digitalizált forrásból nagy korpuszokat építeni, hogy új szemléletet hozzon a szövegelemzésbe.

Kulcsszavak: *innováció, szövegelemzés, adatbányászat, szövegbányászat, NoojAPP, kriptografikus, mesterséges intelligencia, gépi elemzés*

Abstract

Тема цієї публікації міждисциплінарна: вона базується на точках дотику мовознавства, літературознавства та інформатики. У ході дослідження висвітлено особливості угорської прози, а під час опрацювання тексту застосовано метод комп'ютерної обробки. Інтелектуальний аналіз тексту – це напівавтоматичне виявлення величезної за обсягом інформації за допомогою різних алгоритмів. Мовні технології теж крокують цією лінією, однак це особливо актуально для такого завдання. Матеріалом численних досліджень та мовознавчих робіт є великий за обсягом текстовий корпус. З одного боку, ці великої кількості тексти автоматизовані, під час їх побудови та обробки застосовані необхідні методи та засоби інформатики, з іншого боку – на корпусі заплановано робити мовознавчі дослідження. У цьому досліді мені стане в нагоді угорський NoojApp. Метою дослідження є представити, як можна автоматизовано з оцифрованих джерел побудувати великі корпуси, щоб внести нове бачення в аналіз тексту.

Ключові слова: *інновація, аналіз тексту, інтелектуальний аналіз даних, інтелектуальний аналіз тексту, NoojAPP, криптографічний, штучний інтелект, машинний аналіз*

Jelen dolgozat témája interdiszciplináris: a nyelvtudomány és a számítástechnika közös pontjaira épül. A kutatás témája többszörösen is időszerű. Két távolálló tudományágat is összekapcsol. A kutatómunkám során a magyar próza sajátosságaival foglalkozom. A szöveg vizsgálatánál viszont a informatika segítségét is felhasználom. Ez alatt azt értem, hogy az informatikában népszerű adatelemzés módszerével elemzem a szövegeket. Az adatbányászat hatalmas mennyiségű adatokban rejlő információk félautomatikus feltárása különféle algoritmusok alkalmazásával.

Mivel a téma komplexitása adott, és a tudományágak nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, felmerül több kérdés is. Az irodalomtudomány fejlődése majd újra értelmezése alapjaiban változott az évtizedek alatt. Az irodalomtudomány alakulását a XX. század közepétől számítva több évtizeden át befolyásolta a strukturalizmus, a szemiotika és a

generatív nyelvelmélet. Kosztolányi a nyelv fontosságára hívta fel a figyelmet azért, hogy emlékeztessen, minden tudomány alapja a nyelv, amelyen megalkotják a saját tudományukat.[1] A nyelvtudomány felhívta az irodalom figyelmét a nyelvközpontúságra, viszont az arról szóló tájékoztatás, hogy a nyelvtudományban fejlődést hozó elméleteket alkalmazzanak az irodalomtudományban, nem volt megfelelő. Tehát a nyelv és az irodalom vizsgálatánál nem lehet ugyanazokat a strukturális elemzési szempontokat figyelembe venni, mint a nyelvtudománynál. Szegedy-Maszák Mihály elkülöníttette az elbeszélő szöveg rétegeit, de óva intett mindenkit attól, hogy valamelyik réteget elsőbbrendűnek tartsa a másiknál, mivel a szöveg egészében hat, nem pedig széttagoltan elemeire bontva.[2] Ebből következik, hogy a narratológia alapvetően, mint strukturalista irányzat is csak korlátozottan használható. R. Barthes a szöveg „életéről" beszél több tanulmányában. Barthes úgy véli, a szöveg a szerzőtől is valamelyest független komplex, egész.[3] Az irodalmi szöveg többértelműséggé stilizáltsága a mondatok megszerkesztettsége megnehezíti az elemzést és sokszor nem az egyértelműségre törekszik. Tehát az irodalomtudományban nehezen alkalmazhatóak azok a módszerek, amelyek a nyelvtudományban sikert értek el, ezért különös odafigyeléssel kell megközelíteni az irodalmat, hogy megmaradjon mibenléte, és hogy valós tudományos eredményeket érjen el. Ezeket a szempontokat figyelembe véve kutatásom elsődlegesen informatikai irányvonalon történik, de a kutatás tárgyát maga az irodalom képezi.

De vajon akkor miért alkalmazzák az innovációs technológiát? – merülhet fel a kérdés. Fentebb kifejtettem, hogy az irodalom nem egyenes értelembe vett szövegalkotás. Gépintelligenciával még az egyszerű szövegek tartalmát is nehezen lehet értelmezni. Mi van akkor, ha irodalmi szöveget próbálunk meg elemezni? Sokan értelmetlennek vélik a strukturális alapokon való gépi szövegelemzést, és nem értenek egyet, a gépintelligenciával való feldolgozással. Az irodalom az művészet.

1. Az adatbányászat mibenléte

Az adatbányászat (data mining) feladata: a tudásfeltárás és az adatbányászat felhasználási területei. Az adatbányászat különböző tudományterületek „keresztezéséből" jött létre: a matematika, ezen belül a statisztika és a mesterséges intelligencia módszereit használja. Mint különálló terület, az 1980-as években jött létre. A 2000 évek elején az internet térhódítását követően robbanásszerűen fejlődni kezdett. Mivel az internet egy hatalmas adatbázis és tartalma növekszik, ezért hatalmas lehetőség az adatbányászat előtt. [4]Alkalmazási területei: kereskedelem, pénzügy, telekommunikáció, oktatás.

1.1 A szövegbányászat alapjai

Az adatbányászati algoritmusok, technikák és alkalmazások rohamos fejlődésének köszönhetően egyre nagyobb az igény egy magyar nyelvű, naprakész és lehetőség szerint az adatbányászathoz kapcsolódó témák minél szélesebb körét átfogó jegyzetre.[5] Jelen munkánkkal erre az igényre kívánunk választ adni. Mivel Holl András is így ír az MTA egyik cikkében: „*Az MTA Nyelvtudományi Intézetének egyik projektje a Magyar Nemzeti Szövegtár. A nagyméretű szövegkorpusz (1.5 milliárd szövegszó) különböző forrásokból, eltérő stílusrétegekből épült fel.*" Ebben az esetben

[1] Dobos István (2002): *Az irodalomértés formái.* Csokonai, Debrecen

[2] Szegedy-Maszák Mihály (2011): *Az újraolvasás kényszere.* Kalligram, Pozsony

[3] Dobos István (2015): *Az olvasás esemény.* Kalligram, Budapest

[4] Kecskeméti, Gábor (2014): Electronic Textual Criticism. In Dávidházi, Péter (ed.): *New Publication Cultures in the Humanities.* Amsterdam: Amsterdam University Press. Website: http://www.oapen.org/search?identifier=515678 (Download: 2019.06.25.)

[5] Weboldal: http://www.cs.bme.hu/nagyadat/bodon.pdf (Letöltve: 2019.06.05.)

a szövegbányászat célja a szavak összegyűjtése – a korpusz és a ráépülő szolgáltatások nyersanyagul szolgálnak további kutatásokra, nagyszótár létrehozására.[6]

Ugyancsak az MTA Nyelvtudományi Intézetének projektje a MATRICA (Magyar Társadalomtudományi Citációs Adatbázis). A projekt keretében mintegy 190 hazai szakfolyóirat több éves teljes anyagának feldolgozásával nyelvtechnológiai eszközöket fejlesztettek irodalmi hivatkozások kinyerésére. Az eljárás lényege a hivatkozás szövegben való felismerése, majd a hivatkozott mű bibliográfiai adatainak azonosítása. A cél bibliometriai adatok szolgáltatása olyan tudományterületeken, ahol nemzetközi citációs adatbázisokra nem támaszkodhatunk. Mivel már az MTA Nyelvtudományi Intézet több projektje is elindult ilyen típusú vizsgálat felé, úgy érzem, hogy a fontossága megkérdőjelezhetetlen, ezért célul tűztem ki az irodalmi szövegek ilyen típusú feldolgozását.[7] A szövegbányászat az adtabányászat része. Nagy hardveres központokat hoztak létre adatbányászat szempontjából. Ahogyan föntebb is írtam a szövegbányászatot, a Magyar Tudományos Akadémia is fontosnak tartja. A Google hatalmas humán és informatikai erőforrásbázisa nagyon gyorsan halad a mesterséges intelligencia fejlesztésében.

2. A szövegbányászat módszerei

A szövegbányászat feladata az lenne, hogy új szemléletet hozzon a szövegelemzésbe. Célom, hogy a szövegekben feltárjam a rejtett „információt". Különböző dokumentumokból gépi intelligenciával való kigyűjtése és reprezentációja a magyar irodalomtudományban egyedülállónak mondható. Ezért jelen tanulmány az irodalomtudományhoz és a számítástechnikához kapcsolódik. A szövegek összehasonlítása és csoportosítása, algoritmusok segítségével történő feldolgozása egyik állomása a szövegelemzésnek, hiszen a szövegelemzésnél szükség van ellenőrzésre is. Mivel a szövegbányászatban strukturálatlan szöveges állományok képezik az alapját az adatnak, ezért elkerülhetetlenné teszi az emberi ellenőrzést.[8]

A szövegbányászat a következő folyamatokat tartalmazza:

- A szövegek előfeldolgozása;
- Osztályozás;
- Szövegklaszterezés;
- Kivonatolás.

Ezek mellett kutatómunkám során így egészítettem ki:

1. Szövegek összegyűjtése;
2. Szövegek digitalizálása;
3. Gépi értelmezés;
4. Szövegek előfeldolgozása;
5. Osztályozása;
6. Feltételek megadása;
7. Szövegklaszterezés;
8. Kivonatolás;
9. Értelmezés.

Elsősorban szépirodalmi szövegek értelmezése lenne a feladat. Nagy segítségemre volt már eddig is az MTA Sztaki Kopi program,

[6] Holl András (2015): Szövegbányászat, adatbányászat, ismeretfeltárás. Új lehetőségek a tudományos kommunikációban. *Magyar Tudomány*, 176. évf. 6. sz. 680–686. Weboldal: http://real.mtak.hu/24408/1/TDM.pdf (Letöltve: 2019.06.28.)

[7] Holl 2015

[8] Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint (2014): *The Hungarian Gigaword Corpus*. In: Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Thierry Declerck, Hrafn Loftsson, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Asuncion Moreno, Jan Odijk, Stelios Piperidis (eds.): *LREC 2014*. Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation. Reykjavik. Website: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/681_Paper.pdf (Download: 2019.06.05.)

amellyel a szövegeket egyeztettem.[9] Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényével kapcsolatban használtam a szövegegyeztetési módszert. Mivel a regény három kiadásban jelent meg a cenzúra nyomása miatt, ezért a regényből kimaradtak fontos részletek. Az első regény is többszöri módosításon esett át. A *Holnap is élünk* meghurcoltatások után 1965-ben mégis megjelenhetett könyvalakban. A szövegen a cenzúra hatására történt néhány változtatás, amire Kovács Vilmos öccséhez írt levelében így reflektált: „*A regényen különben csekély, a lényeget nem érintő szerkesztést végeztem. Remélem, ezzel sikerült becsapnom az illetékteleneket.*" Azóta két újabb kiadás látott napvilágot. A kéziratot gondozó és a regény második kiadását szerkesztőként felügyelő M. Takács Lajos így kategorizálja a Kovács által 1975-ben tett változtatásokat:(ez miért dőlt?) „*Sok bekezdésnyit kihúzott hőse, Somogyi Gábor művészetről és életről filozofáló „belső monológjaiból", de megkurtította a párbeszédeket is. Elhagyott sok fölöslegesnek ítélt jelzőt és szóismétlést.*" A regényből kimaradtak a kárpátaljai magyar iskolák helyzetéről, a moszkvai időszámítás kényszerű alkalmazásáról, a déli harangszó betiltásáról szóló részletek, amelyek az eredeti változatban gazdagították a regény valóságtartalmát. Szoftveres szövegfeldolgozással könnyen megtaláltam a különbségeket.

Tehát a szövegelemzést felgyorsítja a különböző algoritmusok futtatása. A Kopi program segítésével nagyon gyorsan lehet kiszűrni a különbségeket.[10]

Az alábbi szűrőket alkalmazom a szövegek vizsgálatához:

- A névmásokat és azok használatát;
- Szófajok típusait;
- Mondatrészek típusait;
- Utalószó és kötőszó kapcsolatát;
- Mondatok típusait.

2.1 Szövegelemző szoftverek

Szoftveres szempontból nagyon érdekes a kérdés. Egy új szoftver kifejlesztésében részt venni hatalmas feladat lenne. Több idegen nyelvű szoftver is jóval előrébb jár, mint a magyar nyelvű szoftverek. Ez természetesen érthető, mivel a magyar nyelv összetettsége megnehezíti ezt. Viszont sok kezdeményezés indult például Prószéky Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének igazgatója, a Morphologic szoftvercég alapítója a számítógépes nyelvészet alapjait tette le.[11] Több nyilvános forráskód is továbbfejleszthető interneten szabad fejlesztői hozzáféréssel. Így vélekedik a számítógépes nyelvelemzéséről Prószéky egyik cikkében: „*Chomsky elméleti szempontból közelített a nyelvhez, megengedhette magának azt a luxust, hogy univerzumának határai egyetlen mondat két végén legyenek. A mondatfüzérek sokasága a chomskyánus elmélet alapján nem értelmezhető, ezzel a gyakorlatban nem megyünk sokra.*"

Chomsky elméleti megközelítésével szemben az analitikus grammatikáé a nyelvi egységeket nem előállító, vagyis generáló, hanem azokat elemző program létrehozása. Ez sokkal gyakorlatiasabb cél. Ezek a gondolatok bátorítanak és vezetnek munkám során.

Programozói szempontból több lehetőség van magyar nyelven a szövegelemzéshez. A **Neticel Semantic API**[12] és a **Magyar Nooj**[13] szoftverek képezik alapját a kutatómunkámnak. Ezek a

[9] Pataki Máté – Micsik András – Kovács László – Szabó Mihály (2014): KOPI-Fotó: Plágiumkeresés egy lefotózott oldal alapján. In Kunkli Roland, Papp Ildikó, Rutkovszky Edéné (szerk.): *Informatika a felsőoktatásban – 2014 konferencia.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Informatikai Kar. Weboldal: http://eprints.sztaki.hu/8019/ (Letöltve: 2019.06.05.)

[10] Pataki–Micsik–Kovács–Szabó 2014

[11] Holl András (2013): Információáradat és hullámlovaglás. *Magyar Tudomány*, 174. évf. 4. sz. 473–478. Weboldal: http://www.matud.iif.hu/2013/04/13.htm (Letöltve: 2019.06.28.)

[12] Weboldal: https://api.neticle.hu/ (Letöltve: 2019.06.05.)

[13] Weboldal: http://www.nooj-association.org/ (Letöltve: 2019.06.05.)

programok kiválóan elemzik a szöveget, pedig még próbaverzióban futnak. A korpuszok alkalmazása, mint például a Magyar Webkorpusz több mint 50 millió szót tartalmaz, amelynek segítségével a mondatrészek és az általuk kifejezett szófajokkal a stílusvizsgálatot végeztem. A kutatás első részét a *hunpost* és a *hunmorph* szoftver alkalmazásával kezdtem, amely igencsak érdekes eredményeket hozott. Az alábbi következtetésekre jutottam: 1. Az író gyakran használ névmásokat, kerüli a neveket. 2. A szófajoknak különös szerepe van a szóképeknél. 3. A legújabb kutatások irányvételére a nyelvi-poétikai megalkotottság vizsgálata a jellemző. Az utóbbi nézőpontból a kárpátaljai magyar irodalom „újraolvasása és újraértelmezése" fontos, időszerű tudományos feladat.

2.2 Magyar NooJ

A NooJ rendszer (1. ábra) egy nagyon gyors, hatékony szövegelemző rendszer, amelynek célja, hogy támogatást nyújtson a magyar nyelv korszerű technológiával történő, empirikus kutatásához.[14]

NooJ egy ingyenesen letölthető szövegelemző program. Letöltés után csak indítani kell, és hozzáadni a különböző szótárakat.

3. Irodalom és a számítógépes szövegelemzés

A XX. század egyik leghíresebb prózáját, az Édes Anna című regényt választottam a számítógépes szövegelemzésem bemutatójához. A program megnyitása után ki kell választani a nyelvet és betallózni a szöveget. A TEXT fülre kattintva elérhető a Linguistic Anlysis parancs, amely megállapítja a szöveg nyelvét és elvégzi a szövegfelismerést. Az Édes Anna például 340 ezer karaktert tartalmaz, de a program listázza nekünk az elemzés eredményeit (1. ábra).

Mindezek mellett hozzáadhatók szótárak, amelyek segítségével több elemzést is elvégezhetünk. Magyar szótárak: összes képzett és ragozott szóalak nagyméretű szólisták alapján Windowsra, 2015.05.18. frissítéssel telepíthető.

1. ábra. ***NooJ-program***

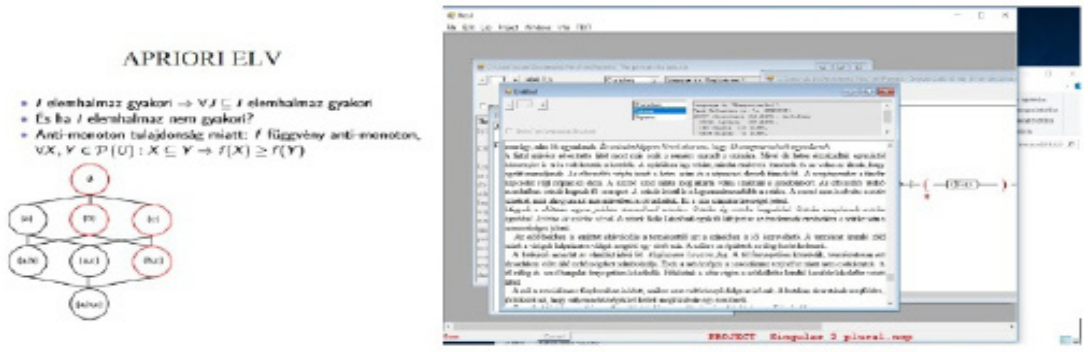

Forrás: http://www.nooj-association.org/ 2019.06.05.

A program továbbfejlesztésében vettem részt. A szótármodulok folyamatosan bővülnek, amelyet saját fejlesztésű forráskóddal kiegészítve alkalmaztam munkám során. A korpusz ténylegesen előforduló írott, vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteménye. A

- 16000 elemű magyar szólista
- 72000 elemű magyar szólista.

Az MNSZ 2 és fél millió szóalakja morphdb.hu-val elemezve.

A NooJ-szövegelemző a következőket tartalmazza:

[14] Weboldal: http://corpus.nytud.hu/nooj/ (Letöltve: 2019.06.05.)

- Linguistic Analysis-Szintaktikai és szemantikai vizsgálata;
- Tokenizálás;
- Morfológiai információk elemzése, felismeri a szövegszavakat, a szövegszó szótövét, és azonosítja az aktuális toldalékokat.
- Konkordancia harmónia és illeszkedés a szófajok között;
- Lexical Analysis a szó lexikális elemzését különböző nyelvi szótárak, nevezetesen magyarázó, frazeológiai, antonyms, szinonimák és homonímák segítségével végzik.
- Statisztika-szavak száma, előfordulása, változatai;
- Linguistic Anlysis. Nyelvtani elemzés statisztikai értékeket jelenít meg (2. ábra).

53350 blanks (2 diff), 15517 other delimiters (10 diff),64928 tokens including: 49335 word forms76 digits (9 diff)15517 delimiters (10 diff) Text contains 0 annotations (49335 different)Linguistic Resources applied to the text:

1. táblázat. *Tokenizálás*

NooJ APP megnevezés	Magyarázat	Adatok
Language is "Hungarian(hu)"	Nyelve magyar	hu (szöveg)
Text contains	Bekezdések száma	235
characters	karakterek (93 különböző karakterek, ezek lehetnek betűk, számok, írásjelek)	347 470
letters	betűk	278 527
blanks	szavak száma	53 350
tokenek	szavak száma (előfordulásuk szerint)	49 335
digits	szókapcsolatok	15 517

Forrás: http://www.nooj-association.org/ 2019.06.05.

2. ábra. *NooJ-program kezdőlapja*

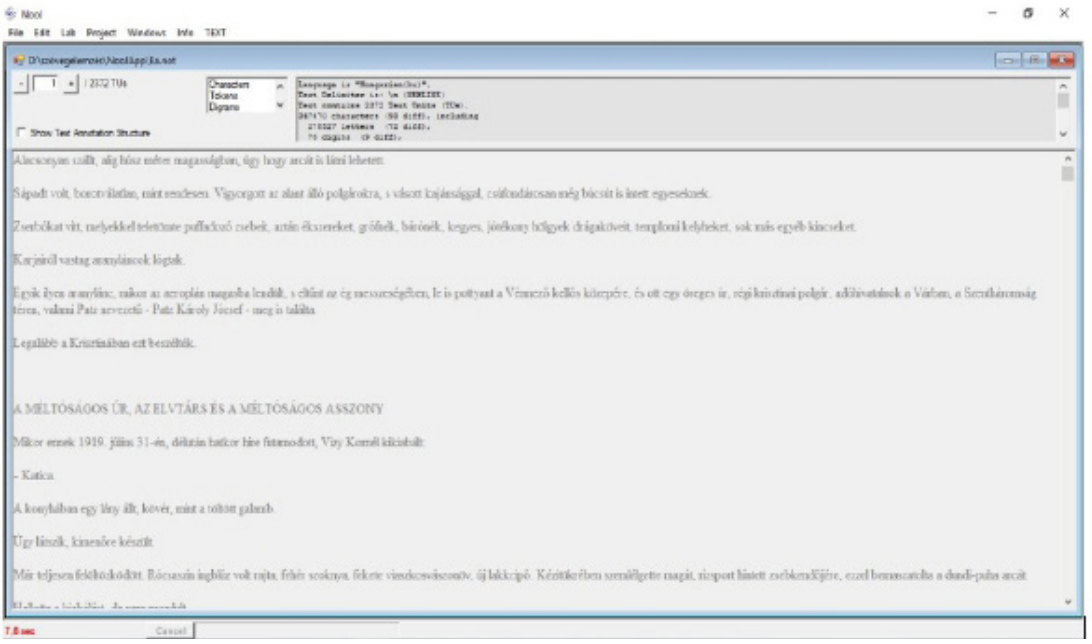

Forrás: http://www.nooj-association.org/ 2019.06.05.

Language is "Hungarian(hu)".Text Delimiter is: \n (NEWLINE)Text contains 2372 Text Units (TUs).347470 characters (93 diff), including 278527 letters (72 diff), 76 digits (9 diff),

3.1 Lexikai analízis

A NooJ Lexical Analisys eredménye a lexikai annotálás, például a *szépbe* szövegszónak.

Lexical Analysis által előállított annotált változata: <LU lexikai egység eleje LEMMA="szép"

szótő=szép CAT="A"

szófaj=melléknév FLX="N12B9"

morfológiai kód= N12B9 DOMAIN="quality"

szemantikai osztály=minőség SUMO="SubjectiveAssessmentAttribute" javasolt egyesített ontológia=szubjektív értékelés

Case="ill" eset=illativusz Number="sg"> szám=egyes szám szépbe szövegszó </LU> lexikai egység vége (1. táblázat).

3.2 A konkordancia fogalma

A konkordancia a szavak illeszkedését vizsgálja. A szókapcsolatok gyakorisága látható az Édes mint főnév, tulajdonnevesítve (3. ábra). Édes Anna nevének előfordulása a szövegben.

3. ábra. ***Édes, mint tulajdonnév keresési eredményei***

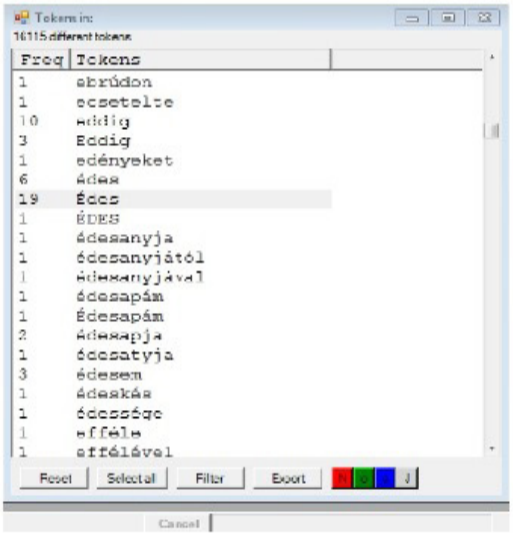

Forrás: http://www.nooj-association.org/ 2019.06.05.

A konkordancia lehetőséget ad a szavak illeszkedésének vizsgálatához, az következő ábrán látható (4. ábra).

4. ábra. Az Édes ***szó illeszkedése a mondatokba***

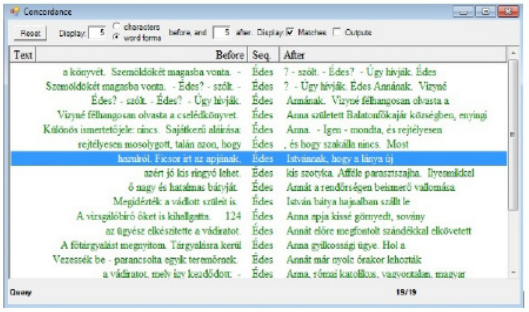

Forrás: http://www.nooj-association.org/ 2019.06.05.

3.3 Szöveg szótárlista

A program következő elemzési szempontja a szavak morfológiai vizsgálata. A szöveg szavainak a vizsgálatához a szótárakat kell használni. Ilyenkor morfológiai elemzéseket is végezhetünk a szavakon (5.ábra).

5. ábra. ***Szöveg és szóváltozatok***

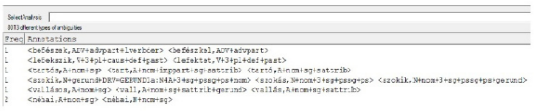

Forrás: http://www.nooj-association.org/ 2019.06.05.

Néhány példát szeretnék bemutatni táblázatok formájában. *Elment* szó jelentésének és morfológiai vizsgálatának során az alkalmazás képes felismerni a szótövet, megkülönbözteti a szófajokat és a toldalékokat (2. táblázat; 3. táblázat).

2. táblázat. ***Morfológiai elemzés: „elment”***

Elment	
el (igekötő)+megy (ige)=men +t (múlt idő jele)	
el (IK)	*el* morféma, igekötő
megy(ige)=*men*	*megy* lexikai alak itt eltérő *men*
t(t1)	*t* (múlt idő jele) kijelentő mód

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat. ***Morfológiai elemzések***

Szó	Elemzés
lelketlenül	-etlen – denominális nomenképző, többalakú képző, fosztóképző lelketlen – relatív, lexikai tő ül – esetrag (essivusi–modálisi)
várnunk	vár – abszolút tő, lexikai tő, relatíve szabad tő, egyalakú igető -unk – többes szám első személyű, általános –n – a főnévi igenév képzője ragozású igei személyrag -unk a főnévi igenév személyragja várnunk zárt szóalak
tegyünk	*te* – abszolút tő, lexikai tő, kötött tő *sz*-es *v*-s tőtípusú igető *gy* – a felszólító mód jele *tegy* – relatív, szintaktikai tő *-ünk* – többes szám első személyű általános ragozású igei személyrag

Forrás: saját szerkesztés

4. Statisztika

A statisztika az irodalomtudományban nem a legjobban alkalmazható eszköz. Mivel a szavak és a szórend a szerzők által akár fel is borulhatnak, gondolva itt a versekre, de a prózában se lehet messzemenő következtetéseket levonni. Az *Édes Anna* vizsgálata során a statisztikai szempontot csak részinformációként lehet kezelni. Tudományos munkákhoz gazdasági elemzésekhez alkalmazzák leginkább. Mivel az *Édes Anna* szövege folyamatos, mondatszerkesztése egyszerű, ezért a szófajok típusait vizsgáltam a szövegben. Leggyakrabban természetesen igéket és főneveket tartalmaz a szöveg. Ilyen típusú elemzések akkor jöhetnek jól, amikor össze szeretnénk hasonlítani két írást, és számszerűsíteni akarjuk a mellékneves összetételeteket. Az biztos, hogy statisztikai szempontból a legkiválóbb eredmények születnének, de hogy mennyire gazdagítaná ez az irodalomtudományt, arra sokan keresik velem együtt a választ.

A jövő felé haladva az irodalomtudománynak is a figyelembe kell venni a változásokat. Ezért kutatómunkámban szerettem volna rávilágítani az irodalom és számítástechnika közös pontjára, amely irodalmi szempontból is új irányt jelent a strukturális szövegelemzésben.

Irodalomjegyzék

1. Dobos István (2002): *Az irodalomértés formái.* Csokonai, Debrecen
2. Dobos István (2015): *Az olvasás esemény.* Kalligram, Budapest
3. Holl András (2015): Szövegbányászat, adatbányászat, ismeretfeltárás. Új lehetőségek a tudományos kommunikációban. *Magyar Tudomány*, 176. évf. 6. sz. 680–686. Weboldal: http://real.mtak.hu/24408/1/TDM.pdf (Letöltve: 2019.06.28.)
4. Holl András (2013): Információáradat és hullámlovaglás. *Magyar Tudomány*, 174. évf. 4. sz. 473–478. Weboldal: http://www.matud.iif.hu/2013/04/13.htm (Letöltve: 2019.06.28.)
5. Kecskeméti, Gábor (2014): Electronic Textual Criticism. In Dávidházi, Péter (ed.): *New Publication Cultures in the Humanities.* Amsterdam: Amsterdam University Press. Website: http://www.oapen.org/search?identifier=515678 (Download: 2019.06.25.)
6. Szegedy-Maszák Mihály (2011): *Az újraolvasás kényszere.* Kalligram, Pozsony
7. Pataki Máté – Micsik András – Kovács László – Szabó Mihály (2014): KOPI-Fotó: Plágiumkeresés egy lefotózott oldal alapján. In Kunkli Roland, Papp Ildikó, Rutkovszky Edéné (szerk.): *Informatika a felsőoktatásban – 2014 konferencia.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Informatikai Kar. Weboldal: http://eprints.sztaki.hu/8019/ (Letöltve: 2019.06.05.)
8. Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint (2014): *The Hungarian Gigaword Corpus.* In: Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Thierry Declerck, Hrafn Loftsson, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Asuncion Moreno, Jan Odijk, Stelios Piperidis (eds.): *LREC 2014.* Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation. Reykjavik. Website: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/681_Paper.pdf (Download: 2019.06.05.)
9. Weboldal: http://www.cs.bme.hu/nagyadat/bodon.pdf (Letöltve: 2019.06.05.)
10. Weboldal: https://api.neticle.hu/ (Letöltve: 2019.06.05.)
11. Weboldal: http://www.nooj-association.org/ (Letöltve: 2019.06.05.)
12. Weboldal: http://corpus.nytud.hu/nooj/ (Letöltve: 2019.06.05.)

NEM CSAK VERSENYRE

Román Erika[1] – Kucsinka Katalin[2]

[1]oktató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Matematika és Informatika Tanszék
e-mail: vereserika@kmf.uz.ua
[2]docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Matematika és Informatika Tanszék
e-mail: vereskati@kmf.uz.ua

A cikkben a 2014-es összukrajnai olimpiáda II. fordulójának 6. osztályos feladatsorához szeretnék rávezető feladatokat bemutatni. Egy olyan feladatsorról beszélünk, amely felkészíti a tanulókat az adott verseny feladatainak megoldására. Az általunk összeválogatott feladatok nemcsak egy adott feladat megoldására tanítja meg a tanulókat, hanem a hasonló típusú feladatok megoldását is elősegíti.

Kulcsszavak: *problémamegoldás, verseny felkészítés*

Abstract

The article presents the problems preparing learners of the 6th form for the second round of the national competition in mathematics in Ukraine. The series of exercises selected by the authors does not only teach how to solve one problem but prepares learners how to solve any problems of the same type.

Keywords: *problem solving, preparation for the competition*

Az összukrajnai olimpiáda II. fordulója matematikából 2014. év, 6. osztály

1. Egy tehergépkocsi 65 km/h sebességgel halad, a mögötte haladó személygépkocsi sebessége pedig 80 km/h-val. Mekkora távolság lesz a két kocsi között 2 perccel az után, hogy a személygépkocsi utoléri a tehergépkocsit?

2. Határozd meg azt a legnagyobb négyjegyű számot, amely osztható 7-tel, és minden számjegye különböző? Válaszodat indokold!

3. Mutasd meg, hogyan lehet az ábrán (1. ábra) öt szakaszt úgy meghúzni, hogy nyolc egybevágó részt kapjunk?

4. A tanárnő két természetes számot írt fel a táblára. Péter az első számot megszorozta a második szám számjegyeinek összegével, így 201320132013 számot kapta. Vászja a második számot szorozta meg az első szám számjegyeinek összegével, és a 201420142014-et kapta. Nem tévedett-e valamelyik fiú? Válaszodat indokold!

1. ábra

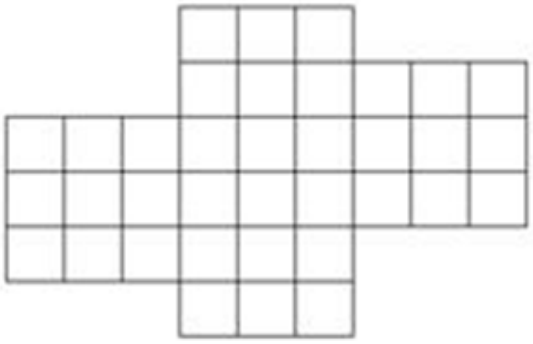

A feladatsor egy lehetséges megoldása és rávezető feladatok

1. feladat

Egy tehergépkocsi 65 km/h sebességgel halad, a mögötte haladó személygépkocsi sebessége pedig 80 km/h-val. Mekkora távolság lesz a két kocsi között 2 perccel az után, hogy a személygépkocsi utoléri a tehergépkocsit?

Meggondolás:

A sebességeket érdemes percre vonatkoztatva megadni.

$65\frac{\text{km}}{\text{h}} = 65 \cdot \frac{1000}{60}\ \frac{\text{m}}{\text{p}} = \frac{3250}{3}\ \frac{\text{m}}{\text{p}}$ sebessége

$80\frac{\text{km}}{\text{h}} = 80 \cdot \frac{1000}{60}\ \frac{\text{m}}{\text{p}} = \frac{4000}{3}\ \frac{\text{m}}{\text{p}}$ sebessége

Ebből az alakból megállapítható, hogy a tehergépkocsi $\frac{3250}{3}$ m, a személygépkocsi pedig $\frac{4000}{3}$ m utat tesz meg 1 perc alatt.

A kettő különbségeként megkapjuk, hogy a találkozás után 1 perccel a két kocsi között a távolság $\frac{4000}{3} - \frac{3250}{3} = \frac{750}{3} = 250$ m.

Mivel a feladat azt kérdezi, hogy mekkora lesz a távolság 2 perccel az után, hogy a személygépkocsi utoléri a tehergépkocsit, az előzőleg kapott eredményt *2*-vel kell megszorozni, azaz $2 \cdot 250 = 500$ m

Felelet:

A tehergépkocsi és a személygépkocsi távolsága *500 m* lesz 2 perccel az után, hogy a személygépkocsi utoléri a tehergépkocsit.

Általánosítás:

Ha a feladat azt kérdezné, mekkora lesz a távolság a találkozástól eltelt *n* perc után, akkor a választ úgy kapnánk meg, hogy a két gépkocsi 1 perc alatt megtett útja különbségének *n*-szeresét vesszük.

Módszertani megjegyzés:

A feladat számos lehetséges megoldása (pl. egyik járműhöz rögzített vonatkoztatási rendszer) közül azért ezt a megoldást választottuk, mert tapasztalatunk szerint a 6. osztályos tanulónak így a legkönnyebb megérteni, hiszen átlátható, kellően kicsi logikai lépésekre bontható a megoldás.

Rávezető, előkészítő feladatok:

A felkészítő tanárnak nemcsak az a célja, hogy egyetlen feladat megoldását magyarázza el gyereknek, hanem az is, hogy az egyenes vonalú egyenletes mozgással kapcsolatos más típusú feladatokra is kitérjen. Ezért a következő feladatokat javaslom:

1.1 rávezető feladat:

András sebessége 3 m/s, Péter sebessége pedig 2 m/s. András és Péter egymással szemben haladnak egy 100 m hosszú útszakaszon. Mennyi idő után találkoznak?

Meggondolás:

András sebessége 3 m/s és a találkozásig eltelt *t* idő alatt $S_1 = 3 \cdot t$ utat tesz meg,

Péter sebessége 2 m/s és a találkozásig eltelt *t* idő alatt $S_2 = 2 \cdot t$ utat tesz meg.

Tudjuk, hogy együttesen 100 métert tesznek meg: $S_1 + S_2 = 100\ m$.

S_1 és S_2 értékét behelyettesítve: $3 \cdot t + 2 \cdot t = 100, 5 \cdot t = 100, t = 20s$

Felelet: Az indulás után 20 másodperccel találkoznak.

1.2 rávezető feladat:

Az egyik kerékpáros 12 km/h sebességgel halad, a 10 perccel később induló kerékpáros sebessége 15 km/h. A második kerékpáros az indulásától mérve hány perc múlva éri utol az első kerékpárost?

Meggondolás:

$12\frac{\text{km}}{\text{h}} = 12 \cdot \frac{1000}{60} = 200\ \frac{m}{s}$.e m/p-re átváltva

Az második kerékpáros sebessége m/p-re átváltva $15\frac{\text{km}}{\text{h}} = 15 \cdot \frac{1000}{60} = 250\ \frac{m}{s}$.

A két kerékpáros közötti távolság 1 perc alatt 50 m-rel csökken (a csökkenés sebessége tehát 50 m/p).

Mivel a második kerékpáros 10 perccel később indul, ezért az első kerékpáros már meg tesz: $10 \cdot 200 = 2000$ métert, mire a második kerékpáros elindul.

Ettől kezdve úgy néz ki a kérdés, hogy mennyi idő alatt tudja behozni a második kerékpáros a 2000 métert, ha percenként 50 méterrel tudja csökkenteni a köztük levő távolságot. A csökkenés sebessége 50 m/p, így $t = \frac{2000}{50} = 40$ perc kell a hátrány behozására.

Felelet: A második kerékpáros 40 perc múlva éri utol az első kerékpárost.

1.3 rávezető feladat:

A hangya mekkora utat tesz meg 4 másodperc alatt, ha sebessége 5 m/p.

Meggondolás:

A hangya sebességét átváltjuk m/s-ba: $5 \cdot \frac{1}{60} = \frac{5}{60}\frac{\text{m}}{\text{s}}$

A hangya 1 másodperc alatt $\frac{5}{60}m$ utat, 4 másodper alatt 4-szer annyit, azaz $4 \cdot \frac{5}{60} = \frac{20}{60} = \frac{1}{3}$ métert tesz meg.

Felelet: A hangya 4 másodperc alatt $\frac{1}{3}$ métert tesz meg.

2. feladat

Határozd meg azt a legnagyobb négyjegyű számot, amely osztható 7-tel és minden számjegye különböző? Válaszodat indokold!

Meggondolás:

Első lépésként meghatározzuk a legnagyobb négyjegyű számot: $10000 - 1 = 9999.$

9999-et 7-tel osztva a hányados 1428 egész, a maradék 3, ami azt jelenti, hogy 9999 – 3 =9996 osztható 7-el, azaz 9996 az a legnagyobb négyjegyű szám, ami osztható 7-tel. Ez azonban nem felel meg a feladat azon feltételének, hogy mindegyik számjegy különböző kell, hogy legyen. A gyerekek elkezdhetnek innen 7-tel visszaszámolni, míg a feladat feltétele teljesül. 9880-nál kisebb szám lehet a megoldás. A 9880 szám 7-tel való osztásakor 1411 egészet és 3 maradékot kapunk, ebből következően 9880-3=9877 szám osztható 7-tel. Ez sajnos még mindig nem elégíti ki a feladat feltételét, mivel két 7-es számjegy van a négyjegyű számban. 9877-7=9870 osztható 7-tel.

Másik lehetőség, hogy a legnagyobb helyi értékű helyen 9-et, utána 8-at, majd 7-et tesz, mert ez a sorrend 987*x* adja a lehető legnagyobb különböző jegyű számot. Mivel 987 osztható 7-tel, *x* helyére 0 kerül.

Felelet: a 9870 legnagyobb négyjegyű szám, melynek minden számjegye különböző és osztható 7-tel.

Módszertani megjegyzés:

A feladattípus kezeléséhez célszerű felelevenníteni az oszthatósággal kapcsolatos szabályokat:

- az összes páros (tehát minden második) szám osztható kettővel;
- minden harmadik szám osztható 3-mal, ezek pontosan azok a számok, amelyek számjegyeinek összege osztható 3-mal;
- minden negyedik szám osztható 4-gyel, ezek pontosan azok, amelyeknél az utolsó két számjegyből alkotott szám osztható 4-gyel;
- minden ötödik szám osztható 5-tel, ezek a 0-ra és 5-re végződő számok;
- minden hatodik szám osztható 6-tal, ezek a 3-mal osztható páros számok;
- minden hetedik szám osztható 7-tel, (6. osztályos tanulónak nem kell még tudni a 7-re vonatkozó oszthatósági szabályt);
- 8-cal minden 8. szám osztható, azok, amelyeknek utolsó három jegyéből alkotott szám osztható nyolccal;

- 9-cel minden 9. szám osztható, azok, amelyek számjegyeinek összege 9-cel osztható;
- 10-zel osztható az a szám, melynek utolsó jegye 0.

Rávezető, előkészítő feladatok:

2.1 rávezető feladat:

Melyik a legnagyobb hatjegyű szám, amely osztható 2-vel, és minden számjegye különböző?

Meggondolás:

1000000-1=999999 – legnagyobb hatjegyű szám.

999999 páratlan, tehát 999998 osztható 2-vel. Ez azonban nem jó megoldás, mert a feladat szövege kiköti, hogy mindegyik számjegynek különbözőnek kell lennie. Logikai úton rájön a tanuló, hogy 98765*x* a szóba jövő szám, ahol *x* értéke 0, 1, 2, 3 vagy 4 lehet. A legnagyobbal próbálkozunk: 987654 páros.

Felelet: 987654 legnagyobb hatjegyű szám, mely osztható 2-vel és mindegyik számjegye különböző.

2.2 rávezető feladat:

Melyik a legnagyobb ötegyű szám, amely osztható 3-mal és minden számjegye különböző?

Meggondolás:

A legnagyobb háromjegyű szám: 100000-1=99999. A kapott szám a 99999 osztható 3-mal, ez így nem elég, mert a feladat kiköti, hogy mindegyik számjegynek különbözni kell. Ebből következően $\overline{9876a}$ alakban írható fel. A kapott számnak, így a számjegyek összegének is oszthatónak kell lenni 3-mal, azaz $9+8+7+6+a=30+a$ osztható 3-mal. Az *a* szám 3 és 0 lehet, a nagyobbikat kell kiválasztani, tehát az *a=3*.

Felelet: A 98763 legnagyobb ötjegyű szám, mely osztható 3-mal és minden számjegye különböző.

3. feladat

Mutasd meg, hogyan lehet az ábrán (2. ábra) öt szakaszt úgy meghúzni, hogy nyolc egybevágó részt kapjunk?

2. ábra

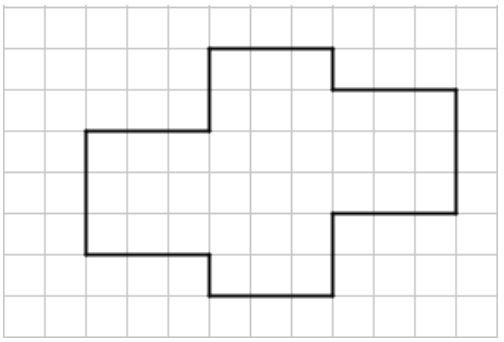

Meggondolás:

Az alakzat összesen 36 kis egységnégyzetet tartalmaz. Mivel 8 egybevágó (így egyenlő területű) részre kell felosztani, egy rész területe $\frac{36}{8}=4{,}5$ egység. Ez éppen a 3 × 3-as négyzet fele. Ha a függőleges 3 × 6-os részt vízszintesen elfelezzük, akkor négy darab 3 × 3-as négyzetet kapunk, amelyek mindegyike a 3. ábrán látható módok valamelyikével felezhető.

3. ábra

Egy összerendezett, egyállású felezés látható az alábbi ábrán (4. ábra):

4. ábra

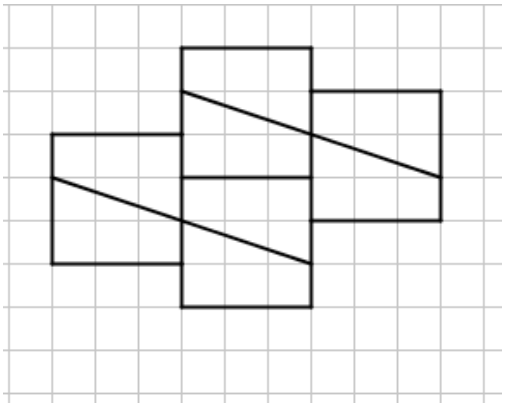

Rávezető, előkészítő feladatok:

3.1 rávezető feladat:

Az ábrán (5. ábra) látható ötszöget bontsd fel egy egyenessel három háromszögre!

5. ábra

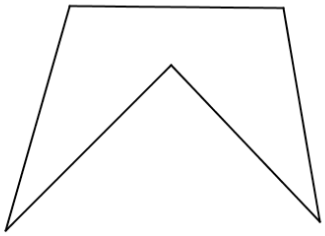

Meggondolás:

A feladat alkalmas arra, hogy a tanuló ráébredjen, hogy nemcsak azonos nagyságú részekre lehet felbontani (6. ábra).

6. ábra

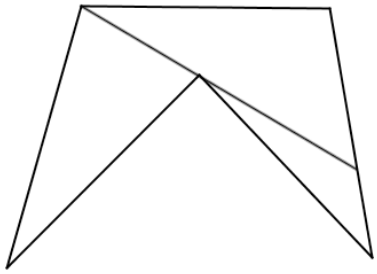

3.2 rávezető feladat:

A következő ábrán (7. ábra) látható alakzatot bontsd fel 4 egybevágó, az eredetihez hasonló alakzatra.

7. ábra

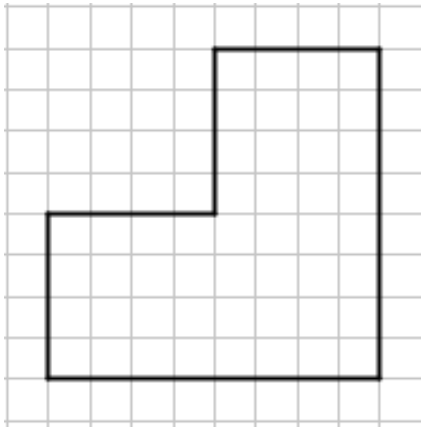

Meggondolás:

A feladat megoldása során megszámoljuk, hány kis négyzet van az eredeti alakzatban, 48 négyzet, ha ezt elosztom 4 egyenlő részre, akkor egy rész 12 négyzetet kell, hogy tartalmazzon (8. ábra).

8. ábra

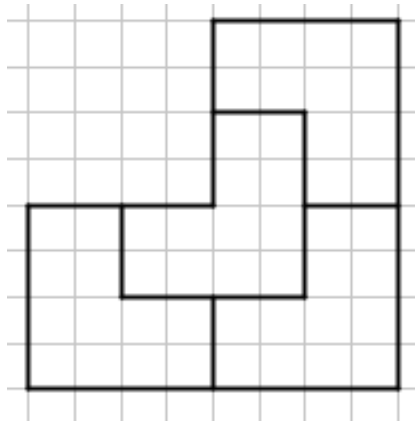

3.3 rávezető feladat:

A következő ábrán (9. ábra) látható alakzatot bontsd fel 4 egybevágó, az eredetihez hasonló alakzatra.

9. ábra

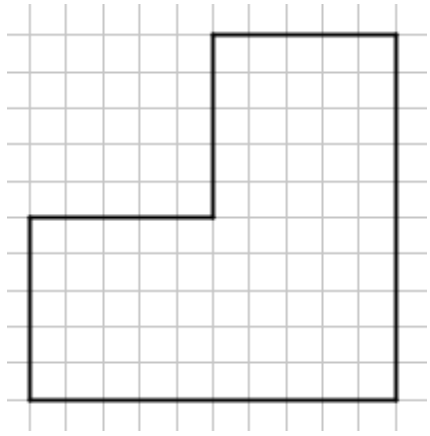

Meggondolás:

A feladat megoldása során ismét megszámoljuk, hogy hány kis négyzet van az eredeti alakzatban, 75 négyzet, ha ezt elosztom 4 egyenlő részre, akkor egy rész 18,75 négyzetet kell, hogy tartalmazzon (10. ábra).

10. ábra

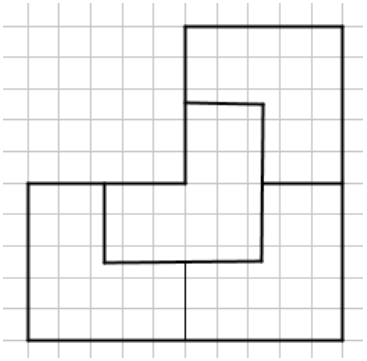

4. feladat

A tanárnő két természetes számot írt fel a táblára. Péter az első számot megszorozta a második szám számjegyeinek összegével, így 201320132013 számot kapta. Vászja a második számot szorozta meg az első szám számjegyeinek összegével és a 201420142014-et kapta. Nem tévedett-e valamelyik fiú? Válaszodat indokold!

Meggondolás:

A feladat megoldásánál először át kell gondolni, hogyan tudnánk eldönteni, hogy a fiúk hibásan számoltak-e. A feladat szövegéből lehet arra következtetni, hogy oszthatóságra kell gondolni.

Például tudunk-e találni olyan oszthatósági szabályt, ami a szám számjegyeinek összegére vonatkozik? Igen, ilyen a 3-as és a 9-es szabály.

A két végeredmény, amit a fiúk kaptak, a 201320132013 és 201420142014 osztható 3-mal, ez nem mutat rá a tévedésre.

A 9-cel való oszthatóság már igen, mert az első esetben az első számot szorzom a második szám számjegyeinek összegével, ha az első osztható 9-cel, akkor maga a szám is osztható 9-cel. A második esetben a második számot szorzom az első szám számjegyeinek összegével, az előző feltételből tudom, hogy az első szám osztható 9-cel, tehát számjegyeinek összege szintén osztható 9-cel, tehát a két szám is osztható 9-cel.

201320132013 osztható 9-cel. 201420142014 nem osztható 9-cel.

Ebből következik, hogy az egyik fiú hibát követett el számolás közben.

4.1 rávezető feladat:

Melyik a legnagyobb négyjegyű szám, amely osztható 9-cel és minden számjegye különböző?

Meggondolás:

A legnagyobb négyjegyű szám: 10000 – 1=9999, amely osztható 9-cel, ez azonban nem elégíti ki a feladat feltételeit. Mivel minden számjegynek különböznie kell, ezért $\overline{987a}$ alakban kell felírni. Tudjuk, hogy azok a számok oszthatók 9-cel, amelyek számjegyeinek összege osztható 9-cel, azaz $9+8+7+a=24+a$ összegnek osztódnia kell 9-cel. Ebből következik, hogy *a=3.*

Felelet: 9873 a legnagyobb négyjegyű szám, mely osztható 9-cel és mindegyik számjegye különböző.

Irodalomjegyzék

1. Ambrus András (2004): *Bevezetés a matematika didaktikába. Egyetemi jegyzet.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
2. Varga, Tamás (1966): *Complex method of teaching mathematics to children from the age of 6 years. Contemporary methods and tools in the service of school reform in Hungarian.* Tankönyvkiadó, Budapest
3. Vásárhelyi, Éva (2006): Problem solving with help of combination of different representations. In: Fothe, Michael – Hermann, Martin – Zimmermann, Bernd (eds.): *Learning in Europe: Computer in Mathematics Instruction.* Jena: Collegium Europeum Jenense, pp. 68–87.

HOW „WISED UP" ARE WE IN MATTERS OF CLIMATE CHANGE?

Agg, Zoltán

PhD, associate professor, Pannon University,
Comitatus: Önkormányzati Szemle, Chief Editor
e-mail: comitatus91@gmail.com

In the so-called sociological project we examine the changes related to climate and environment as well as the transformation of values and attitudes and analyze the social contexts of these factors in today's Hungarian society. The environmental problems caused by climate change have already changed the way of thinking both of individuals and social groups, their relation to the environment, and the adverse consequences that enhance the natural environment. It is our assumption that the importance of environmental considerations, their recognition and awareness, and the change of value system are determined by different groups of individuals and communities. It can be influenced by the schooling, township and the age as well. Differences can also be made on the basis of a worldview. Compared to domestic sociological studies, the novelty of our research is precisely in the study of environmental values by social groups, group awareness, environmental changes and the transformation of value systems in an area where individuals, families and other communities are particularly sensitive to environmental issues.

Keywords: *climate change, Balaton, information sources*

Abstract

Szociológiai vizsgálatunk az éghajlati és környezeti változásoknak, valamint az értékrendnek, értékorientációknak és attitűdöknek az átalakulását, ezen tényezők társadalmi összefüggéseit elemzi a mai magyar társadalomban. Az éghajlatváltozás következtében kialakult környezeti problémák megváltoztatják egyének és társadalmi csoportok gondolkodását, környezethez való viszonyát, a kedvezőtlen következmények felértékelik a természeti környezetet. Feltevésünk szerint a környezeti szempontok fontossága, annak felismerése és tudatosulása, az értékrend változása társadalmi csoportonként eltérő, egyének és közösségek kultúrája által meghatározott. Befolyásolhatja az iskolázottság, a települési hovatartozás és az életkor, de valószínűsíthetőek különbségek világnézeti hovatartozás alapján is. A hazai értékszociológiai vizsgálatokhoz képest kutatásunk újszerűségét éppen a környezeti értékek társadalmi rétegenként, csoportonként eltérő tudatosulásának, a környezeti változások és az értékrend átalakulásának vizsgálata adja egy olyan térségben, ahol az egyének, családok és más közösségek környezeti érzékenysége különösen erős.

Kulcsszavak: *éghajlatváltozás, Balaton, információforrások*

Introduction

In the project named "Regional impact of climate change related extreme weather and damage minimization opportunities for the coming decades", we conducted a questionnaire-based survey on the research topic "Climate change related values and attitudes". The questionnaire called "Climate change related values and attitudes in the Balaton region" has a chapter called "Problem perception, referential points and information sources", in which we focused on how sensitized the Balaton regional population is to climate change (global warming) and how this impacts their everyday life. We also sought to answer where people get their information on these issues, and how they perceive these information sources.

During the planning phase there was a debate among the sociologists on whether a general

population sample is necessary,[1] as opposed to surveying those social groups of specialists and public figures supposedly well-versed in climate change issues.

As a compromise, both the special groups (or agents, as István Kamarás terms them) and the regional population were surveyed using the questionnaire.[2] Population sampling was necessary to determine the level of awareness in the general public, and comparing their data to the agent groups' answers, and in many cases this produced new conclusions.

The first three questions are identical to our 2008 Balaton elite survey's.[3] Responses are therefore – with due consideration to constraints – comparable to the 2013 survey's data. The first question addressed general issue perception.

Have you experienced changes in the weather in recent years?

The great majority of respondents – close to 90% – have of course noticed weather change. There is no significant correlation to gender, education, status groups, religion or political views, the only interesting finding relates to age groups. There is a distinct difference between young and old participants' responses! Pooling the data from all age groups over 35 we have 4% (9 respondents) did not report noticing changes in the weather, for under 35's this ratio was 18% (13 respondents). In the two lower age groups, and especially in the 25–34 range (where, counting positive responses, "only" 78,8% reported noticing change, over 10 percentage points below average), concern with this question was below average.

We can only attribute this comparative indifference to the fact that this age group is most engaged in family and work. This might result in a decreased sensitivity to weather phenomena. A similar result was produced by the 2008 Balaton elite study: "Responses to our issue awareness question indicate that the Balaton regional elite has directly encountered climate change and is aware of the issue. Only 14 respondents reported no change at all in weather," – the research report states. 92,2% of the 179 respondents, encountered changes in the weather, while 7,8% failed to notice changes in January 2008. The next question was directed toward the issue's temporal dimension:

How long have you been sensing these changes?

This question – surprisingly enough – actually has a "correct" answer.[4] The expected time frame – based on scientific measurements and facts – would be exactly 10 years! During the summer of 2003 – 10 years before the time of our survey – Europe and indeed Hungary was experiencing an exceptionally hot summer. Nearly all European countries saw their heat records broken, and a spike in related deaths accordingly. In Hungary, besides the record-breaking summer heat other extremities in weather were observed, with -30 Celsius the lowest January temperature for 2003 and – while snow had fallen even in early April – the heat record was set already in May with a +34 Celsius temperature measurement.

The expected "correct" reply was therefore 10 years, yet the population responded 5–6 years on average. (The same question produced a response of 7–8 years in the Balaton elite study of 2008.)

Focusing on age groups, we see that in 2003 our 18–24 group was still in elementary school, and might have been generally unimpressed by

[1] Earlier research focused on the Balaton regional elite: Lake Balaton Development Council Social Research Group CLIMATE CHANGE – ELITE questionnaire, January 2008, principal investigator: Miklós Oláh.

[2] Though these samples proved smaller than originally planned (300 instead of 400 general population, and 40 instead of 50 per agent group) the sample size proved adequate.

[3] Climate change. Opinions and attitudes in the Balaton region, Research report, compiled by: Miklós Oláh in: Comitatus Önkormányzati Szemle/Council Review, Dombi, G. – Oláh, M. – Retz, T. (2008).

[4] This can be deduced from the diagrams of Vera Gácser's presentation of may 24th 2013, Changing Climate – The future has begun, whereby the author introduces the 10 coldest and warmest seasons in the past century.

the great heatwave, explaining why they turned out to be the population group producing the most respondents who gave the lowest score for this question, namely that they had been observing changes in the weather for the past 1 (one!) year only. This is the reason the youngest group's average was below 4 years.

The relatively low average can partly be accounted for by the fact that the warmest summers since 2003 were in 2012 and 2007, respectively. (Communications and social psychology experts might do well to examine how short and long term memory affect subsequent evaluation of these facts.)

Human memory is fascinating, considering how the oldest (over 65's) report only an average of 7.13 years. The table below shows that the highest value cited was 15 years, indicating that mid-term memory seems to have overlooked the irregular weather of 10 years ago. **It may be interesting to compare the population sample subset to those of the eight homogenous groups.** High school students had definitely been young children at the time of the 2003 weather phenomena, and have not been around yet to experience the extreme heatwave of 1992's summer, with about the same decade of events as reference that the university students have.

The table shows that the ten-year period was (on average) guessed right by teachers, church officials, mayors, entrepreneurs and media experts, and it was probably the above-average age of church officials that contributed to one of their group citing 43 years of weather change, and an overall above-average score of 13 years for their group. (Interestingly enough, one entrepreneur gave an even higher estimate of 50 years.)

Human memory is a fascinating thing, considering even the oldest group (over 65's) reported only 7.13 years on average. The following table reveals that the highest value cited was 15 years, therefore mid-term memory didn't quite fix the onto the anomalous weather of 10 years ago. **This was followed up by an open question asking respondents to briefly summarize the changes they encountered.**

Our assumption was that a wide expanse of the population has some idea of weather changes and related problems, and this assumption proved to be fully justifiable. Some 90,0% provided relevant responses, 47 of these (15.7%) reported encountering change without being able to specify it, and general feedback quality tended to improve with higher schooling.

Table 1. ***Population sample subset compared to eight homogenous groups***

Subset	Mean	N	Minimum	Maximum	Median
Population	5.64	271	1	15	5.00
High school students	4.46	37	2	10	3.00
University students	5.38	34	2	10	5.00
University teachers	10.03	33	2	20	10.00
School teachers	9.26	34	3	20	10.00
Church officials	13.26	38	1	43	10.00
Mayors	10.30	40	3	30	10.00
Entrepreneurs	10.50	34	2	50	10.00
Media experts	9.57	37	2	27	10.00
Total	**7.44**	**558**	**1**	**50**	**6.00**

Resource: own compilation

Of the 300 surveyed, 223 made an attempt to specify the weather change or changes they had experienced in the past years. The great majority of these listed more than one factor, and only 29 respondents gave short, two or three word replies pointing toward a single factor (such as: no seasons, summer heat, shorter winters, etc.):

(a) **heat, heatwaves and warming** were mentioned by 145 respondents, who saw the rise in temperature as the main feature of weather change. Of these, 97 of these highlighted the **summer** season while 48 mentioned heat in general as the top feature. 21 of these respondents used the popularized scientific term **global warming**, 15 as a general increase in temperature and 6 as a global phenomenon. The accurate scientific term **climate change** was only used by 2 respondents.

Our respondents included experts, and one gave a detailed description of global warming: "Weather fronts arriving with strong wind and heavy precipitation. Global warming: rising sea levels, decreasing ice caps, changes to animal and plant life."

The other major factor – which many mentioned in relation to global warming, or as an independent phenomenon – was

(b) **changes to traditional winter-spring-summer-autumn cycles**, with alternating seasons losing distinction ("the seasons are missing") and recognition of a lack of inter-seasonal transitions and recognizable distinctions. According to one respondent, "some portions of winter aren't wintery, while summer has bits which aren't summer." "Seasons flow together" 87 of 223 legible responses addressed the issue of seasons.

Interestingly there were only 23 cases of winter being mentioned along with summer, but while some described unusually short and warm winters, others characterized winters as unusually long and cold. Surprisingly, while reports of long cold winters and mild short winters were essentially equal (11%), only one respondent described winters as volatile, while another reply described winter as both short and cold. We can deduce that – beyond the fact that memories of the same events are individually variable – volatile winters definitely point toward climate change. While the majority of respondents identified extraordinary heat as the definitive feature of summers, winter proved to be a less straightforward issue.

In connection to hot summers, nearly one-tenth of respondents (20 in all) also mention that **changes in weather are felt in the body**, that summer heatwaves and frequent weather fronts are unpleasant and unhealthy. Other summer-related factors are **droughts and aridity**, these two terms were used in a total of 17 replies.

Recognizing extreme weather change is thus concurrent to widely differing opinions. Yet the majority share the view that global warming is a fact, which some interpret in terms of excessively hot summers, while others observed that these summers also cause droughts, describing these in terms of "hot and dry".

The Balaton elite study produced similar result, which researchers summarized as follows:

"One generally held opinion was that there is an increase in extreme weather phenomena, more extreme droughts and precipitation, greater variations in temperature. These were typical responses from 41,3% of respondents: "droughts and extreme weather are more prevalent; heatwaves followed by torrential rain; extreme weather, long and dry summer,

the hot season damages foliage extensively and is a discomfort to people as well". Another set of typical answers describes the blurring of traditionally distinct seasons. This group reports shorter spring and autumn seasonal transitions, or even their occasional disappearance, as well as unpredictable weather in our region: "seasons are losing their character; winters are mild, spring is starting to disappear; springtime is becoming shorter, winter is followed directly by summer."

Besides its direct effects, climate change was also observed by some through its indirect effects. They reported phenomena which are themselves triggered by other factors, in this case by warming: "changes in wind direction, more frequent southern winds; springs in our area are drying up, out of 12 only 1 stream is left running; typically Mediterranean species are cropping up; the Sun burns more powerfully; Balaton water levels are more volatile".

When discussing climate change and warming, our first ideas relate exclusively to its negative impact, which are almost certainly heat-drought-desertification, and related phenomena." (Highlights in the original!)

We were also eager to find out where climate change information comes from. To our question **What are your sources for climate change related information and news?** we received the following answers:

Table 2. ***Climate change news sources***

1. Television 95.0% 2. Radio 91.0% 3. Daily papers 57.4% 4. Weekly papers, magazines 25.4% 5. Friends 64.5% 6. Directly from experts 4.4% 7. From NGO's 12.2%	8. Internet 59.4% 9. Specialist magazines and publications 4.4% 10. Deals with the issue through work 3.4% 11. Personal experience 9.5% 12. Other sources, as specified: 0.4%

Resource: own compilation

More than one answer was applicable, and as the above results show, the average person is not dependent on printed materials for information. The internet is gaining ground as a primary information source, though this is particularly true of trend-setting groups (agents), as shown in the table below:

Table 3. ***The internet as news source reported in sample subsets***

		What are your sources for climate change related information and news? internet		
		Yes	No	Total
Subset	**General population**	**59.40%**	**40.60%**	**100.00%**
	High school students	97.44%	2.56%	100.00%
	University students	92.50%	7.50%	100.00%
	University teachers	87.50%	12.50%	100.00%
	Elementary school teachers	82.05%	17.95%	100.00%
	Church officials	90.00%	10.00%	100.00%
	Mayors	100.00%	0%	100.00%
	Entrepreneurs	95.00%	5.00%	100.00%
	Media experts	95.00%	5.00%	100.00%
Total		76.46%	23.54%	100.00%

Resource: own compilation

Within the general population, the younger age group was significantly more susceptible to internet use than older groups. It appears that 55 is the age limit over which the internet has made no real impact, though the highest age group is also becoming increasingly internet-permeated. It is worthwhile comparing the internet to other, traditional sources of information. (Both for general population and agent group samples.)

Table 4. ***Weekly newspapers and magazines marked as sources by subset***

What are your sources for climate change related information and news? Weekly papers and magazines				
		Yes	No	Total
Subset	General population	25.42%	74.58%	100.00%
	High school students	31.58%	68.42%	100.00%
	University students	37.84%	62.16%	100.00%
	University teachers	57.89%	42.11%	100.00%
	Elementary school teachers	45.95%	54.05%	100.00%
	Church officials	42.11%	57.89%	100.00%
	Mayors	57.50%	42.50%	100.00%
	Entrepreneurs	48.72%	51.28%	100.00%
	Media experts	50.00%	50.00%	100.00%
Total		**36.21%**	**63.79%**	**100.00%**

Resource: own compilation

Examining age groups we find that while the middle age group tends to read paper-based media, young people rely on the internet, and old people, presumably at least partly due to low funds, do not spend money on newsprint. The quality of information that people receive from these forementioned sources is well reflected in the results of the next question.

What documents, essays or studies relevant to climate change are familiar to you?

This open question produced far fewer applicable answers. While the second question, also open, had most respondents describing their ideas of how the weather was changing, the background information query only resulted in 32 respondents giving applicable information on their own sources. Among them we find several experts listing multiple options, but the most frequent item was the Kyoto Protocol (24 mentions), a result questionable at least in one respect, that the Japanese location might be so generally recognized due to its being specifically mentioned in the next question. Interestingly, six participants have heard of the National Climate Change Strategy, the VAHAVA climate change project was mentioned by two, while five respondents cited online sources, and two mentioned UN resolutions in general.

One expert reported "contacting all kinds of information" through work, and one university student from the general population sample cited a course called environmental economics as a primary information source. We also received one complete "correct" response: several Club of Rome studies since the 1960's, various future impact scenarios published, such as The Limits to Growth by Meadows et al.

Of course the 2008 Balaton elite study cannot be compared to the population sample. It is surprising, however that the elite too appeared overwhelmingly uninformed. (65,9%) of the 179 people queried gave a negative answer.

Table 5. ***Familiarity with climate change related documents (2008)***

Kyoto Protocol	18
Printed press, relevant literature	14
VAHAVA project results	12
Hungarian peer-reviewed publications	9
International studies, reports	9
Electronic media (TV, radio) articles and features	4
International conferences	3
Internet articles	2
Rio Declaration	2
Documentary film by former US Vice President and presidential candidate Al Gore	2
No reply	118

Resource: own compilation

To quote the closing report of 2008:

"We addressed familiarity with the Kyoto Protocol directly in one of our questions. With 90% of respondents having heard of the

document, we may infer that the majority has a good general idea of Hungary's obligations outlined in that treaty.

Table 6. ***Hungary's supposed obligations prescribed by the Kyoto Protocol***

Carbon dioxide emission reduction	100
Pollutant emission reduction	19
Adhere to the Protocol guidelines	10
Observe emission limit values	2
No reply	55

Resource: own compilation

The following items received one mention each: due to its position in the world Hungary has no duties to perform; preparatory measures for impending climate change; initiating environmental investment projects; fund allocation for environmental protection; adapting the regulatory system; other minor tasks.

Besides the Kyoto Protocol, we also checked acquaintance with other significant international and Hungarian documents. Of those listed, best known was the proposed National Climate Change Strategy, while one-fifth of those queried recognized the Hungarian climate change initiative VAHAVA. The international IPCC report was only familiar to 18% of respondents. Surprisingly, most participants were also familiar with other relevant publications. Prevalent mentions included National Meteorology Service reports, Balaton-related reports (undoubtedly including the well-known study on water supplementation in relation to climate change), articles from Climate Change magazine, and reports from World Watch Institute."

Conclusion

We may observe climate change awareness disparities between expert groups and the general population. While the population is aware of the occurring extreme weather, they are far less informed regarding the causes and foreseeable impact of these phenomena. The vast majority of respondents – about 90% – perceived the weather change. There was no significant correlation between gender, school qualification, status groups, religion or political views, only in the age-specific groups we could observe an interesting feature. (The age group of younger adults was less concerned about climate change than the elderly one.) Our assumption that a large sections of the population have a vision of the changing weather and the related problems, has been fully justified.

When an open question was asked from the respondents in order to briefly explain what kind of change(s) they have perceived, 90% of the respondents gave valuable answer.

Analyzing the content of the given answers, most of them mentioned the global "warmth" (hotness) and its synonyms, in which, the most important feature of weather change was told as the rising of temperature. On the other hand, the most important factor is the change in the traditional winter – spring – summer – autumn period, also the disappearance of seasons rather than the alternation of seasons, and the recognition that there is no transition between the seasons and the seasons do not differ anymore. We were also curious about where the climate change information came from. The so-called average person relies less and less on paper-based information. (They spend less and less on newspapers and magazines.)

They rely more and more on the Internet, and this is even more relevant to think-tank and expert groups. People belonging to the younger age range rely significantly more on the Internet than the elderly ones in a population sample. It seems that there is a limit above the age group of 55's where the internet has not been so significant yet, and they are mostly informed from television. Only a few of the official documents on climate change are known.

References

1. Dombi, G. – Oláh, M. – Retz, T. (2008): Éghajlatváltozás. Vélemények, attitűdök a Balaton térségében, [Climate Change, Opinions and attitudes in the Balaton region, Comitatus *Önkormányzati Szemle* [Council Review] 8, pp. 54–71.
2. ENSZ Éghajlat-változási Kormányközi Testületének hivatalos oldala [UN official website Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC]. Source: http://www.ipcc.ch/ (Download: 2019.02.23)
3. Európai Bizottság [European Comission], Climate Action hivatalos weboldala [official website]. Source: https://ec.europa.eu/clima/sites/campaign/index.htm (Download: 2019.02.23)
4. Kamarás, I. (2014): Régióbeli ágensek éghajlatváltozással kapcsolatos attitűdjei [Regional agents and their attitudes to climate change]. *Iskolakultúra*, 11–12, pp. 145–175.
5. Leveleki, M. (2014): Adaptáció és/vagy alkalmazkodás az éghajlatváltozás hatására az élethelyzetek és a szemléletmódok függvényében – a Balaton térség népessége körében végzett empirikus kutatás néhány tapasztalata [Adaptation and/or conformation in climate change related lifestyles and perspectives – some conclusions of a Balaton regional empirical study]. *Iskolakultúra*, 11–12, pp. 176–196.
6. Special Eurobarometer Europeans' attitudes towards climate change 300, TNS Opinion and Social, 2008 – Source: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_300_full_en.pdf (Download: 2019.02.23)
7. Special Eurobarometer Europeans' attitudes towards climate change 322, TNS Opinion and Social, 2009 – Source: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_322_en.pdf (Download: 2019.02.23)
8. Special Eurobarometer Europeans' attitudes towards climate change 372, TNS Opinion and Social, 2011 – Source: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_372_en.pdf (Download: 2019.02.23)
9. Special Eurobarometer Europeans' attitudes towards climate change 409, TNS Opinion and Social, 2013 – Source: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_409_en.pdf (Download: 2019.02.23)

KOMPETENCIÁK SZEREPE, MÉRÉSI LEHETŐSÉGEK AZ OKTATÁSBAN ÉS A MUNKAERŐPIACON

Barabásné Kárpáti Dóra

PhD, főiskolai adjunktus, Nyíregyházi Egyetem, Társadalom és Kultúratudományi Intézet
e-mail: karpati.dora@nye.hu

Változó világunkban a felsőoktatási intézmények számára egyre jelentősebb és folyamatosan felmerülő kihívást jelent, mire készítsék fel hallgatóikat, milyen kompetenciákkal vértezzék fel őket, hogy helytálljanak a munka világában. A kompetenciamérés viszonylag új területnek számít a hazai felsőoktatásban számos megválaszolandó kérdéssel. A tanulmány a felsőoktatási kompetenciamérés szakirodalmának feltérképezését tűzi ki céljául.

Kulcsszavak: *kompetencia, Magyar Képesítési Keretrendszer, kompetenciamodellek, kompetenciamérés*

Abstract

In our changing world higher education institutions are facing a growing and constantly present challenge how to educate their students, which competencies to develop for their graduates to become successful at work. Competence assessment is a new area in Hungarian higher education with many questions to answer. The article aims to map the literature in the field.

Keywords: *competence, Hungarian Qualifications Framework, competence models, competence assessment*

Bevezetés

A kompetencia azon készségek és képességek együttesét jelenti, amelyek támogatják az egyént a problémák megoldásában, a problémamegoldó hajlandóságban. A kompetencia magában foglalja az egyének tudását, tapasztalatait, személyes adottságait (Bakos 2006).

Manapság már a nevelő-oktató intézményekben nem elég csak ismereteket közvetíteni, hanem fel kell készíteni a gyermekeket-fiatalokat a megszerzett tudásanyag változatos helyzetekben történő alkalmazására is. A tudás mennyiségének puszta gyarapítása mellett a készségeket, jártasságokat, az attitűdöket és értékeket, a személyiségvonásokat és motivációkat is fejleszteni kell.

Ha sikerül megbízható standard eszközökkel mérni azokat a kompetenciákat, amelyekre a hallgatók a tanulmányaik során szert tesznek, az ilyen eredmények sokkal tartalmasabb és relevánsabb visszajelzést adnak majd a felsőoktatási intézményeknek arról, hogy menynyire eredményesek a hallgatói képességek fejlesztésében, és hol vannak azok a pontok, ahol a munkájukat javítaniuk kell.

Kompetenciák az oktatásban és a munkaerőpiacon

A tanulási eredmények azt rögzítik, hogy milyen eredményeknek kell megjelenniük a tanulási folyamat (a képzési program) végén. A kimenet alapú megközelítés során azt írják le, hogy a képesítés megszerzésekor milyen kompetenciák birtokában kell legyen a hallgató, illetve milyen szakmai feladatok elvégzésére legyen képes (Halász 2006).

Az egyes elemek alatt megjelenő tanulási eredmények egymással összefüggenek: horizontálisan kiegészítik egymást, vertikálisan pedig világosan elkülönülnek egymástól (a felsőbb szintre sorolt tanulási eredmények az alsóbb szinten már megszerzett tanulási eredményekre építkeznek). Az egy sorban leírt elemek bármelyike a kompetencia tartalmát és szintjét tekintve konzisztens kell, hogy legyen a másik három elemmel. Az egyes szintek pedig egymásra épülnek, ezért a megfogalmazásoknak tartalmazniuk kell olyan nyelvi eszközöket, amelyek utalnak erre az építkezésre, arra, hogy egy adott kompetenciaelem egyre összetettebb, illetve magasabb szintű (Tót 2015).

A kulcskompetenciák fejlesztése érdekében fontos, hogy minden tanuló magas színvonalú oktatásban részesüljön, másrészt pedig, hogy csökkenjen az iskolai lemorzsolódás.

A Magyar Képesítési Keretrendszer (MKKR)

Az Magyar Képesítési Keretrendszerben az egyes képzési szintek leírása a kompetencia három alkotóelemét tartalmazza (tudás, képesség, attitűd), ezek kiegészülnek egy negyedikkel, a kompetenciákat jellemző autonómia és felelősségvállalás elemmel (EU 2008).

A képzési kimenetek megfogalmazásának különböző szintjei vannak, így az egyes szinteket jellemző tanulási eredmények is ennek megfelelően különböznek. Bár a tanulási eredmények leírásának formai elemei hasonlóak, a tartalmat tekintve értelemszerűen eltérnek egymástól az MKKR, a szakterületi kimeneti leírások, az egyes szakok, tantervek és a tanóra szintjén megfogalmazódó kimeneti követelmények. Ugyanakkor célszerű, ha az egyes képzési programok, képesítések, kurzusok, modulok tanulási eredményekben történő leírása az eddig kialakult konszenzusok és minták szerint történik, hiszen ez az egyik feltétele annak, hogy a keretrendszer rendszerként működhessen (1. táblázat).

1. táblázat. ***A Magyar Képesítési Keretrendszer (MKKR) által alkalmazott 4 deskriptor tartalma***

Tudás	Tények, fogalmak, tételek, törvényszerűségek, elméletek, összefüggések ismerete. A leírásoknak a tudáselemek kiterjedtségét, mélységét és szervezettségét kell jellemezniük, speciális, az adott szakra jellemző összefüggésrendszerbe helyezve.
Képesség	A tudáselemek gyakorlati alkalmazása, tevékenységekre, feladatok megoldására való képességek, problémamegoldás.
Attitűdök*	Az attitűdök érzelmi, gondolati és viselkedésbeli összetevőkből állnak. Ebben a kompetenciaelemben az adott szakma művelésével kapcsolatos nézetek, motiváció, gondolkodási és cselekvési mintázatok, a tanulásra és a munkára vonatkozó értékelő viszonyulások jelennek meg. Ebben a kategóriában fogalmazódnak meg – az adott szakra egyedien jellemző elemek.
Autonómia és felelősség*	Ez az elem eltér a másik háromtól, amennyiben nem a kompetencia tartalmi alkotóeleme, hanem a kompetencia adott helyzetben történő használatát jellemző autonómia és felelősség szintjét írja le. A megfogalmazáskor mérlegelni szükséges az adott kompetenciákra jellemző cselekvési helyzetek rutinszerűségét vagy újszerű voltát, esetleg előre nem kiszámíthatóságát, és azt, hogy a felelősség a saját munkatevékenységre, másokéra (egyénekére vagy csoportokéra), esetleg a tevékenység különféle következményeire vonatkozik.

*E két leíró jellemző eltér az Európai Képesítési Keretrendszer (EKKR) szerkezetétől és a más országok által használt megoldásoktól. Az EKKR-ben a három oszlop közül a harmadik együtt tartalmazza az attitűdök és az autonómia és felelősségvállalás elemeit. A keretrendszer hazai fejlesztőinek döntése alapján ez a két leíró jellemző a magyar keretrendszerben önállóan szerepel.

Forrás: Magyar Képesítési Keretrendszer, 2015

A NAT által meghatározott kulcskompetenciák

A kulcskompetenciák azok a kompetenciák, melyre minden egyénnek szüksége van a személyes boldogulásához, s fejlődéséhez, valamint a társadalmi beilleszkedéshez.

Mindegyik egyformán fontos, mivel mindegyik hozzájárulhat a sikeres élethez egy tudás

alapú társadalomban. Felértékelődik az egyén tanulási kompetenciájának a fejlesztése, mely az egész életen át tartó tanulás folyamatában formálódik. Az EU (2006) által ajánlott kulcskompetencialista legtöbb elemének helye tartalmi szempontból megtalálható a Nagy József (2002) által kidolgozott rendszerben:

- Anyanyelvi kommunikáció;
- Idegen nyelvi kommunikáció;
- Matematikai kompetencia;
- Természettudományi és technológiai kompetenciák;
- Digitális kompetencia;
- A tanulás tanulása;
- Személyközi és állampolgári kompetenciák;
- Vállalkozói kompetencia;
- Kulturális kompetencia.

A kulcskompetenciák közé egyfelől a hagyományos készségek tartoznak, pl. az anyanyelven, idegen nyelven folytatott kommunikáció képessége. A digitális készségek, az írni és olvasni tudás képessége, valamint az alapvető matematikai és természettudományos/műszaki készségek.

Másfelől pedig ún. horizontális képességek: a tanulni tudás képessége, a társadalmi és állampolgári felelősségvállalás, a kezdeményező- és vállalkozókészség, a kulturális tudatosság, valamint a kreativitás.

Sok kompetencia részben fedi egymást. Az egyikhez szükséges elemek támogatják a másik terület kompetenciáit. Számos olyan fejlesztési terület van, amelyik mindegyik kompetencia részét képezi: pl. a kritikus gondolkodás, a kreativitás, a kezdeményezőképesség, a problémamegoldás, a kockázatértékelés, a döntéshozatal, az érzelmek kezelése. Mindez azt a célt szolgája, hogy a tanulók minél jobban ki tudják bontakoztatni a személyiségüket (EU 2006).

Kompetenciamérés

A kompetenciamérés lényege éppen az, hogy nem a formális végzettségről kíván adatokat nyújtani, hanem az e mögött meglévő vagy e mögül éppen hiányzó valóságos képességekről. A figyelem középpontjában az áll, hogy a munka során milyen kompetenciák megszerzése szükséges a munkavállalók részéről, illetve a képzési folyamat eredményeként mely készségek ismertethetők el. Ezeknek a területeknek fejlesztése azért kiemelten fontos, mert a világ, a társadalom és a gazdaság is változik, így új képességekre, készségekre van szükség.

Az elmúlt évtizedben számos ország kezdte meg olyan mérési rendszerek kiépítését, amelyek célja a felsőoktatásban tanulók által elsajátított képességek felmérése. Ezek részben jóval korábban elindult intézményi szintű kezdeményezésekre épülnek, részben kormányok vagy kutató-fejlesztő műhelyek kezdeményezték, indították el őket. Egy 2008 elején megjelent elemzés (Nusche 2008) 18 ilyen kezdeményezést mutatott be, részletesen elemezve ezek jellemzőit. Ezek közül egyet érdemes itt külön is megemlíteni: ez a „Spellings-jelentés" által is ajánlott Felsőoktatási Tanulmányi Értékelés, a „CLA" (Kiss 2010; Klein et al. 2010).

Kompetenciamodellek

Többféle kompetenciamodell ismert, melyek a kompetenciákat különböző típusokba, szintekbe sorolják. Az amerikai modellek a személyes és szociális képességeket hangsúlyozzák, míg az angol megközelítés a funkcionális képességek szerepét hangsúlyozza. A német szakképzés modelljei a személyes és szociális kompetenciákat szakmai és a módszertani-tanulási kompetenciákkal egészítették ki.

Jéghegymodell

A Jéghegymodell szerint (Spencer–McClelland–Spencer 1994) a tudatos szinten az isme-

retek, tudás; készségek, jártasságok; szociális szerepek, én-kép, személyiségvonások helyezkednek el, míg a motivációk kevésbé tudatos vagy tudattalan szintek, amelyek a legkevésbé alakíthatók. A legtudatosabbak, láthatóak és könnyen fejleszthetőek („vízszint felett"), míg a kevésbé tudatos vagy tudattalan jellemzők a víz alatt vannak és a jéghegy láthatatlan részei (2. táblázat).

2. táblázat. ***Jéghegymodell***

Tudatos szintek	Ismeretek, tudás: információk, fogalmak és elméletek birtoklása valamely szakterületről, munkakörről.
	Jártasságok, készségek, képességek: valamilyen tevékenységre, teljesítményre való testi-lelki adottság (képesség), illetve tanult gyakorlat (készség), melyek magukban foglalják az analitikus és a konceptuális gondolkodást is.
	Szociális szerepek és értékek: amelyeket a személy fontosnak ítél (például a karrier vagy a siker).
	Énkép: identitás, amilyennek az egyén látja magát (pl. szakértőnek, vezetőnek). Az önbizalom alapvető hit abban, hogy valaki képes megbirkózni bizonytalan helyzetekkel is.
	Személyiségvonások: személyes fizikai és pszichikai jellemzők: reakcióidő, döntési képesség, önértékelés stb.
Kevésbé tudatos szintek	Motivációk: meghatározott irányokba terelik a magatartást. Szinte mindent befolyásolnak, amit teszünk. A teljesítmény által motivált ember kihívást jelentő célokat tűz maga elé, és felelősséget vállal a célok eléréséért.

Forrás: Spencer–McClelland–Spencer jéghegy-modellje 1994

Tuning projekt

A folyamat alapvetően arra fókuszál, hogy hogyan lehet úgy felépíteni a tanrendet, hogy a hallgató az oktatóval való közös munka során valódi tanulási folyamaton menjen keresztül. Az eredménycentrikus tanulást kell ösztönözni, a társadalmi igényeket és az elérhető tudást, az viszont, hogy mi is a ténylegesen megszerzett tudás, csak a hallgatók felsőoktatásból való kilepését követően derül ki. A Tuning projektben is megfogalmazódnak alapvető kompetenciák, de ezek mellett a különböző szakterületeken fontos szerepet játszó speciális kompetenciákat is vizsgálják (3. táblázat).

3. táblázat. ***A Tuning projektben háromféle általános kompetenciát különböztetnek meg***

Instrumentális kompetenciák	kognitív, módszertani, technológiai és nyelvi képességek
Interperszonális kompetenciák	önkifejezés, együttműködés és más társas készségek
Rendszerszintű kompetenciák	kombináció képessége, rész-egész viszonyaira, az egész rendszert átalakító változtatásra vonatkozó képességek

Forrás: Tuning Educational Structures in Europe 2006

Azzal a céllal teszik ezt, hogy a különböző országokban, különböző intézmények által nyújtott képzési programok összehasonlíthatóvá váljanak (Kiss 2010).

Csak azok a kompetenciák mérhetők, amelyek a képzések végén explicitekké is válnak. Az, hogy a képzésen belül milyen szintek vannak, illetve a szintek közötti különbségek mit is jelentenek, azt a Tuning projektben a szintdeskriptorok jelzik. A deskriptorok célja a képzési szintek általános jellemzőinek megragadása az egész oktatási rendszert átfogva, megkülönböztetve az egyes szintek leírását az esetlegesen kialakuló, szinten belüli különbségek jellemzőitől.

Fontos továbbá, hogy a képzési programon belül különbséget kell tenni az egyes szintek között. Minden egyes szint más-más tudást, képességet, készséget vár el a hallgatótól (4. táblázat) (Birtalan 2008).

4. táblázat. ***Az első és második ciklus céljai***

Első ciklus	Második ciklus
A hallgató eligazodik a tudományterület történetében, képes elhelyezni az adott tudományterületet tágabb kontextusban.	A hallgató jól átlát egy speciális területet a tudományterületen belül.
A hallgató képes koherensen kommunikálni a megszerzett tudást.	Tisztában van az új elméleti irányzatokkal, értelmezésekkel, módszerekkel és technikákkal.
A hallgató az új információkat és értelmezéseket helyes kontextusban kezeli.	A hallgató képes kritikusan követni és értelmezni az elmélet és a gyakorlat legújabb fejleményeit.
A hallgató érti a diszciplina struktúráját s a kapcsolódásokat az egyes részterületek között.	A hallgató az önálló kutatáshoz szükséges kompetenciákkal rendelkezik.
A hallgató érti és alkalmazni tudja a különböző módszereket.	A hallgató kutatási eredményeit képes interpretálni.
A hallgató képes precízen alkalmazni a tudományterület módszereit és technikáit.	A hallgató képes szakmailag hitelesen gondolkozni.
A hallgató érti a minőség szempontjait a tudományterülethez kapcsolódó kutatásokban.	A hallgatót eredetiség és kreativitás jellemzi a tudományterület felhasználásában.
A hallgató érti a tudományos elméletek követelményeit.	A hallgató rejtett szakértői kompetenciákkal rendelkezik.

Forrás: Tuning Educational Structures in Europe 2006

Henczi–Zöllei-modell

Henczi–Zöllei (2007) a kompetencia összetevőinek 5 szintjéről számol be. Az első három szint a viselkedésben, tanulásban nyilvánul meg, könnyen fejleszthető, látható és tudatos szint. A negyedik szintén fejleszthető, látható, tudatos, míg az ötödik nehezen fejleszthető, személyiségbe integrált, szituatív, dominánsan tudatos szint, amely befolyásolja az egyéni eredményességet és a vállalati hasznosságot (5. táblázat).

5. táblázat. ***Henczi–Zöllei-féle modell***

Kognitív komponensek	átfogó konceptuális rendszerek és szakma-specifikus ismeretrendszerek
Jártasság	know-how komponensek
Készség	know-how komponensek
Képesség	intellektuális, kommunikációs, cselekvési és szociális,
konstruktív elemek	érték, beállítódás, önértékelés, önismeret, társismeret, énkép, empátia, érzelmek, etikai sajátosságok, esztétikai igényesség stb.

Forrás: Henczi–Zöllei 2007

Forgács-féle modell

Forgács (2002) önkitöltős kérdőíves felméréssel négy kompetenciát azonosított: szakmai, módszertani, társas (szociális), személyi (6. táblázat).

6. táblázat. ***Forgács-féle modell***

Szakmai kompetencia	képesség, ismeret, jártasság
Módszertani ismeret	kreatív gondolkodás
Társas (szociális)	együttműködés, kommunikációs készség
Személyi	jellemző tulajdonságokat tömöríti

Forrás: Forgács 2002

AHELO-program

A hallgatói kompetenciamérések közül érdemes kiemelni az OECD AHELO programját. A kísérleti kipróbálásban 17 ország vett részt (Abu Dhabi, Ausztrália, Belgium (Fl.), Canada (Ontario), Columbia, Egyiptom, Finnország, Olaszország, Japán, Korea, Kuvait, Mexikó, Hollandia, Norvégia, Oroszország, Szlovákia és az Egyesült Államok három állama).

A három kiválasztott vizsgálandó terület: műszaki tudományok, közgazdaságtan és általános képességek. Az általános képességek a tanulási környezetre és annak fejlesztő hatásaira fókuszálnak.

A tanulási eredmények nemzetközi értékelése, mérése nem egyszerű feladat, figyelembe kell venni a sokszínűséget, ugyanakkor összehasonlíthatóvá kell tenni az eredményeket (Halász 2012).

A kompetenciamérés lehetséges formái

Ahhoz, hogy a hallgatói kompetenciákat mérni tudjuk, szükségünk van valamilyen osztályozási rendszerre, amely megkülönbözteti a jellegzetes formákat. Legalább négy dimenziót érdemes megkülönböztethetünk:

1. az egyik a mérés direkt vagy indirekt módját jelöli,
2. a másik a mérés időpontjára utal,
3. a harmadik a megkérdezett alanyokra,
4. a negyedik a felhasználás módjára.

Közvetett mérés során kérdőív segítségével a tudásukkal vagy képességeikkel kapcsolatos szubjektív véleményükre kérdeznek rá. Közvetlen mérés során a megkérdezettek standardizált tudásmérő vagy képességmérő teszteket oldanak meg. A mérésnek lehet célja egy-egy hallgató egyéni teljesítményének az értékelése, de az egyéni mérések összesítésével cél lehet egyes képzési programok értékelése is (7. táblázat) (Halász 2012).

7. táblázat. ***A hallgatói kompetenciamérés lehetséges formái***

Mérés típusa	Mérés módszere
Közvetett	kérdőív
Közvetlen	tudásmérő, képességmérő tesztek

Forrás: Halász 2012

Mérési lehetőségek, módszerek

Tudásmérő, képességmérő tesztek: CLA. A CLA-tesztek olyan képességek mérését célozzák, mint a kritikus gondolkodás, az analitikus érvelés, a komplex problémamegoldás és az írásban történő kommunikáció képessége. A tesztfeladatok valós élethelyzetekre emlékeztetnek: a hallgatók ezeket megoldva részletesen bemutatott konkrét problémahelyzetekkel is szembesülnek, és ezek alapján kell ötleteket, javaslatokat megfogalmazniuk. A CLA teszteket az alapképzésbe belépő és onnan kilépő hallgatók töltik ki, azaz alkalmasak a hozzáadott érték becslésére is.

Kompetenciateszt: Ezek mérhetnek készségeket és tudást is. Elsősorban kognitív képességeket vizsgálnak (pl. szövegértés, lényeglátás, összefüggések felismerése, számolás, logikus gondolkodás) vagy személyiségjegyeket profilíroznak (viselkedési jegyek, döntéshozatal, érzelmi érettség stb.).

Kérdőív: Egy adott kompetencia (elsősorban viselkedési) mérésére alkalmas módszer a kérdőív. Ilyenkor az egyén saját magát értékeli egy adott kompetencia tekintetében, míg mások (felettesek, beosztottak stb.) szintén ugyanazt a tesztet töltik ki az illetőre vonatkozóan, névtelenül. Érdekes a kapott eredmények eltéréseit és hasonlóságait feltárni. Ez a módszer többoldalú visszajelzést tesz lehetővé.

Interjú: Az alany a kérdésekre válaszolva ad képet saját képességeiről, adottságairól.

Szituációs gyakorlatok: A kérdezett egy „esetleírást" kap, amelyet meg kell oldania és értelmeznie kell (Halász 2012).

Összegzés

A technikai változások, a globalizálódó verseny és a még stratégiai emberi erőforrás menedzsment iránti igény a kompetenciák szerepének erősödéséhez vezetett.

A globalizálódó gazdaságban a versenyképesség és sikeresség (szellemi tőke hasznosítása a szervezeti célok elérése érdekében) kulcsa a tudás, mely a XXI. század szervezeteinek legfontosabb vagyontárgya, a hosszú távú siker

megalapozója. A kompetencia az egyén szellemi vagyona, olyan hatalomforrás, amely a kívánatos pozíciók elnyerését garantálja (Száraz et al. 2006).

A kompetenciaalapú oktatás lényege tehát az alkalmazható tudás kialakítása (Havas 2003). Párbeszéd létrehozása szükséges a felhasználói szférával, és rendszeres kapcsolat a gyakorlóhelyekkel. A tőlük kapott információk elemzése után a tananyagot szelektálják és súlyozzák. Új módszerek alkalmazásával a hallgatóknál fejleszthetők a szükséges jártasságok és készségek. Az is fontos, hogy tisztában legyenek meglévő képességeikkel, azok erős és gyenge pontjaival. A gyakorlati képzést szervesebben kell beépíteni a tanulmányokba. A legtöbb OECD-jelentés annak fontosságát hangsúlyozza, hogy segítsük a diákokat az olyan XXI. századi készségek elsajátításában, mint az önálló tanulás, a problémamegoldás, a csapatmunka vagy a kreatív gondolkodás. Ehhez egyrészt az alapkészségek elsajátítására, másrészt további készségek (például informatikai jártasság, nyelvtudás, érvelési készség, összefüggésekben való gondolkozás) állandó fejlesztésére van szükség.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a kompetenciamérés viszonylag új területnek számít a hazai felsőoktatásban számos megválaszolandó kérdéssel. A cikk felsőoktatási kompetenciamérés szakirodalmának, valamint a munkaerőpiacon szükséges kompetenciák feltérképezését tűzi ki céljául.

Irodalomjegyzék

1. Bakos Ferenc (2006): *Idegen szavak és kifejezések*. Diákszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest
2. Birtalan Ilona Liliána (2008): A Tuning projekt. Oktatási struktúrák Európában. *Felsőoktatási Műhely*, 4. sz. 105–109.
3. EU (2006): Európai Parlament és a Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. *Az Európai Unió Hivatalos La*pja, 962, L394/10–18. Forrás: http://ofi.hu/tudastar/nemzetkozi-kitekintes/egesz-eleten-at-tarto (Letöltve: 2019. május 12.)
4. EU (2008): Európai Parlament és a Tanács ajánlása az egész életen át tartó tanulás Európai Képesítési Keretrendszerének létrehozásáról (2008/C 111/01). Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008H0506(01)&from=EN (Letöltve: 2019. május 23.)
5. Forgacs, J. P. – Williams, K. D. (eds., 2002): *The social self: Individual, interpersonal and intergroup perspectives.* New York: Psychology Press, p. 424.
6. Halász Gábor (2006): Előszó. In: Demeter Kinga (szerk.), *A kompetencia*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 7–13.
7. Halász Gábor (2012): Hallgatói kompetenciavizsgálatok. *Educatio*, 3. sz. 401–422.
8. Havas Péter (2003): A pedagógiai rendszerek fejlesztése. *Új Pedagógiai Szemle*, 53. évf. 9. sz. 3–13.
9. Henczi Lajos – Zöllei Katalin (2007): *Kompetencia-menedzsment*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt, Budapest
10. González, J. – Wagenaar, R. (2006): *Tuning Educational Structures in Europe*. Univessities contribution to the Bologna Process. Source: http://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUII_Final-Report_EN.pdf (Download: 2019. május 23.)
11. Kiss Paszkál (2010): Felsőfokú kompetenciákról nemzetközi kitekintésben. In Kiss Paszkál (szerk.), *Diplomás pályakövetés III. Kompetenciamérés a felsőoktatásban*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest, 15–24.
12. Klein S. – Benjamin R. – Shavelson R. – Bolus R. (2010): Felsőoktatási Tanulmányi Értékelés (CLA). Tények és hiedelmek. In: Kiss Paszkál (szerk.), *Diplomás pályakövetés III. Kompetenciamérés a felsőoktatásban.* Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest, 73–92.
13. Nagy József (2002): *XXI. század és nevelés*. Osiris Kiadó, Budapest
14. Nusche, D. (2008): *Assessment of learning outcomes in higher education: a comparative review of selected practices.* OECD Education Working Paper No. 15.

15. Spencer, L. M. – McClelland, D. C. – Spencer, S. M. (1994): *Competency Assessment Methods, History and State of the Art.* Boston: Hay/McBer Research Press
16. Száraz Péter – Halász Gábor – Havas Péter – Falus Iván – Varga Attila – Pála Károly – Horváth Zsuzsanna (2006): *A kompetencia. Kihívások és értelmezések.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest
17. Tót Éva (2015): *A felsőoktatási képzési követelmények újrafogalmazása. Segédlet a tanulási eredmények írásához.* Oktatási Hivatal, Budapest

A MAGYARORSZÁGI KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK IDEGEN FORRÁSBÓL TÖRTÉNŐ FINANSZÍROZÁSI GYAKORLATA

Baranyi Aranka[1] – Jurkó Gyula[2]

[1]PhD, egyetemi docens, intézetigazgató, Eszterházy Károly Egyetem,
Üzleti Tudományok Intézete, Pénzügyi és Számviteli Tanszék
e-mail: baranyi.aranka@uni-eszterhazy.hu
[2]MA-hallgató, Eszterházy Károly Egyetem, Üzleti Tudományok Intézete,
Pénzügyi és Számviteli Tanszék
e-mail: jurko.gyula@gmail.com

A magyarországi vállalkozások az elmúlt években a Magyar Nemzeti Bank által közvetített kedvezményes kamatozású hitelek közül választhattak, ezek a források napjainkban kiegészítésre kerültek, és akár már lízing finanszírozás terén is felhasználhatóvá válnak. A vállalati szektor pénzügyi döntéseiben több tényező játszik szerepet egyidejűleg, illetve meghatározó a könyvelő személye. Kutatásunkban harminc vállalkozást kérdeztünk meg többek között arról, hogyan látják saját pénzügyi helyzetüket, mi az, ami a működés során a legkevésbé teljesül.

Kulcsszavak: *KKV, vállalkozás, finanszírozás, hitel*

Abstract

In recent years the Hungarian enterprises have been able to choose loans at preferential interest rates offered by the National Bank of Hungary. These sources have been supplemented by now and can even be used in license financing. Several factors play a role in the financial decisions of the corporate sector simultaneously and the figure of the accountant is decisive. In our research thirty enterprises have been surveyed and asked among other things about how they see their financial situation and what is least fulfilled during their work.

Keywords: *SME, enterprise, financing, credit*

Bevezetés

Az általunk választott téma a magyarországi kis- és középvállalkozások külső finanszírozási alternatíváit hivatott bemutatni. A magyar gazdaság fejlődésében kiemelt jelentőséggel bír a kis- és középvállalkozások fejlesztése, működésük elősegítése. A vállalkozás saját forrásán kívül amennyiben fejleszteni, beruházni szeretne, gyakran külső forrásra szorul. A vállalkozások kezdeti életszakaszában a barátoktól ismerősöktől és rokonoktól kapott külső forrást viszonylag gyorsan „kinövik" és nagyobb összegű forrást elsősorban pénzügyi piacokról remélhetnek. A felmérések azt bizonyítják, hogy a legtöbb esetben a bankok azok az intézmények, akik finanszírozási lehetőségként alternatívát tudnak kínálni a kkv-szektor szereplőinek. A hitelkeresletet az állam központilag segítheti, ösztönözheti, így kiemelhető a Magyar Nemzeti Bank Növekedési Hitelprogramja (a továbbiakban NHP). Nem csupán a kkv-szektonak, de a pénzintézeti szektornak is kihívásokkal teli időszak a vállalkozások megfelelő hitelekkel történő ellátása a kockázatok azonosítása mellett (Széles 2016). Kutatásunkban bemutatásra

kerül a hazai vállalkozások hitelállományának összetétele, szerkezete. Az NHP mellett számos lehetőség kínálkozik forrásbevonásra, röviden ezek is bemutatásra kerülnek, különösen a lízing és faktorálás. Kutatásunkat egy a kkv-k körében végzett primer kutatással zárjuk, melyet 2019 elején fejeztünk be.

A vállalkozás fogalma, célja, vállalkozási formák

A vállalkozás olyan gazdasági egység, amelyik saját nevében, saját felelősségére üzletszerű tevékenységet folytat, a piaci szereplőktől tevékenységében és tulajdonában elkülönül, de a piac által azokkal kapcsolatban van, nyereség elérésére törekszik, és ennek érdekében kockázatot vállal. Azt a szervezeti keretet, melyben a vállalkozást folytatják, vállalatnak nevezzük. Vállalatalapításhoz két alapvető tényezőre van szükség: befektetésre alkalmas tőkére, illetve kielégítésre váró fogyasztói igényre (Chikán, 2008).

Az üzleti vállalkozás olyan emberi tevékenység, amelynek alapvető célja, a fogyasztói igények kielégítése nyereség elérésével. A vállalatalapításnak számos motivációja lehet. A nyereségszerzés és vagyongyarapítás mint legfontosabb célok mellett a foglalkoztatás, a keresletkielégítés és szociális szempontok egyaránt szerepelhetnek az okok között. A vállalkozás különböző vállalkozási formák keretében mehet végbe. A vállalkozás mérete függ az árbevétel, illetve a vagyon nagyságától, valamint a foglalkoztatottak számától, ennek öszefoglalását mutatja az alábbi táblázat.

1. táblázat. ***A kis- és középvállalkozások meghatározása***

Méret	*Létszám (fő)*		*Éves nettó árbevétel maximuma*		*Mérlegfő-összeg*
Mikro	0-9	és	2 millió euró	vagy	2 millió euró
Kis	10-49	és	10 millió euró	vagy	10 millió euró
Közép	50-249	és	50 millió euró	vagy	43 millió euró

Forrás: saját szerkesztés a 2004. évi XXXIV. törvény alapján

A magyarországi vállalkozások 99,8%-a a kis és középvállalkozások körébe tartozik, nem mutatva ezzel jelentősebb eltérést az Európai Unió átlagához képest.

2. táblázat. ***Társas vállalkozások főbb mutatószámainak alakulása az EU-ban és Magyarországon 2017-ben***

Megnevezés	*Váll. sz. Menny.*	*Mao. Arány*	*EU Arány*	*Fogl. sz. Menny.*	*Mao. Arány*	*EU Arány*
Mikrovállalkozások	687882	94,0%	92,4%	1092966	35,9%	29,5%
Kisvállalkozások	30491	5,0%	6,3%	577526	19,0%	20,7%
Középvállalkozások	5026	0,8%	1,1%	496746	16,3%	17,4%
kkv-k	*723399*	*99,8%*	*99,8%*	*2167238*	*71,2%*	*67,6%*
Nagyvállalkozások	994	0,2%	0,2%	875645	28,8%	32,4%
Összesen	***724393***	***100,0%***	***100,0%***	***3042883***	***100,0%***	***100,0%***

Forrás: saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisa alapján

A magyar gazdaság fejlődésében kiemelt jelentőséggel bír a kis- és középvállalkozások fejlesztése, működésük elősegítése, hiszen mind a foglalkoztatásban, mind a GDP

előállításában, eltérő súllyal ugyan, de meghatározó szerepet játszanak. Magyarországon a vállalkozások 99,8%-a kkv-körbe tartozik (EU:99,8%), ők foglalkoztatják az alkalmazottak 71,2%-át (EU:67,6%), és állítják elő a bruttó hozzáadott érték (GVA) 54,6%-át (EU:56,8%).

Bár a hazai kkv-szektor arányai és a vállalkozásméret szerinti szegmensek részesedései nagymértékben hasonlítanak az uniós átlaghoz, azért néhány lényeges különbség is észrevehető. Magyarországon a vállalkozások száma a mikrovállalkozások mérete felé van eltolódva (94,0% Magyarország, 92,4% EU), és emiatt különösen a kisvállalkozások szegmensének az aránya kisebb, mint az EU átlaga (5,0% Magyarország, 6,3% EU). A foglalkoztatást illetően még inkább hangsúlyos az eltolódás a mikrovállalkozások irányába. Ezek igen nagy arányát nálunk részben a hozzávetőlegesen 50%-os súlyt képviselő egyéni vállalkozói kör magyarázza. A bruttó hozzáadott érték tekintetében ugyanakkor a – gazdasági fejlettségbeli különbség miatt – a magyar mikro- és kisvállalati szegmens alacsonyabb részesedést képvisel az uniós átlagnál. Működő vállalkozásnak tekintjük azt a vállalkozást, melynek az adott év folyamán volt árbevétele vagy foglalkoztatottja (Dupcsák 2016).

A vállalkozás vagyona, tőkéje

A vagyon nem más, mint a működéshez szükséges és rendelkezésre álló anyagi és nem anyagi javak összessége. A vagyon tömege és összetétele nem állandó, a gazdálkodás függvényében növekedhet vagy csökkenhet. Minden vállalkozásnak, bármilyen típusú tevékenységet folytat, tőkére van szüksége. A tőke megszerzése szempontjából megkülönböztetünk olyan forrásokat, amelyeket a vállalkozás maga hoz létre, és olyanokat, amelyeket a piacon szerez meg (Tétényi 2001). Ennek alapján beszélhetünk belső és külső finanszírozásról. A belső finanszírozást önfinanszírozásnak is nevezik, ilyenkor a vállalkozás önmaga termeli ki a működéséhez szükséges forrásokat. Egy vállalat megítélé-sében fontos szerepet játszik az idegen és a saját tőke aránya. Ez az arányszám a vállalkozás eladósodottságának a mértékét mutatja, illetve azt, hogy a saját forrás a kötelezettségek hány százalékát fedezi. Törekedni kell arra, hogy a mutató tartósan jóval 1 alatti értéket mutasson. Tehát a vállalat pénzpiaci megítélése szempontjából nem elhanyagolható, hogy mekkora nagyságú saját tőkével rendelkezik. Minél nagyobb a saját tőkerész, annál versenyképesebb a vállalkozás.

A vállalkozás finanszírozása

A vállalkozás tevékenységének elvégzéséhez szükséges pénzforrások meghatározását, illetve biztosítását nevezzük finanszírozásnak. A finanszírozás pénzellátást jelent, melynek zavartalansága teszi lehetővé adott vállalkozás likvid működését. A finanszírozás fő célja a rendelkezésre álló pénzeszközöknek a termelési folymathoz történő célszerű hozzárendelése annak érdekében, hogy azok gyors megtérülése révén minél nagyobb nyereséget lehessen elérni.

A vállalkozásfinanszírozás alapvető formái:

1. Belső finanszírozás (belülről szerzett tőke): a vállalat belső folyamataiból származó források.

- Forgalmi bevételekből történő finanszírozás. A folyamatos működéshez szükséges pénzkiadások fedezetének az árbevételen keresztül történő realizálódását jelenti. A vállalkozás így az árbevételen keresztül olyan forráshoz juthat, amellyel szemben nem merült fel tényleges kiadása (pl. az amortizációs bevétel).
- Tartalékolásból történő finanszírozás. A vállalkozások az egyes években előállított adózott eredményüket kifizethetik osztalékként, de dönthetnek úgy is,

hogy a tulajdonosok tartalékba helyezik, tőkésítik (tőketartalék).

- Az eredmény visszaforgatása révén megvalósuló finanszírozás. A visszatartott nyereségből történő finanszírozást önfinanszírozásnak is szokták nevezni. A belülről származó (belső) finanszírozás és az önfinanszírozás tehát nem szinonimák, mivel az önfinanszírozás szűkebb fogalom.
- Az egyéb lehetőségek útján megszerezhető források felhasználásával (pl. vállalati eszközök értékesítése).
- A saját tőkével történő finanszírozásnak számos előnye van, azonnal rendelkezésre áll, nem terheli visszafizetési kötelezettség, nem terhelik tranzakciós költségek. A hátránya az, hogy lassítja a vállalkozás növekedési ütemét.

2. Külső finanszírozás: a vállalkozás a pénzügyi piacok bevonásával növeli forrásállományát.

- Részesedésfinanszírozás. Azt jelenti, hogy a vállalkozásba újabb tulajdonosokat, befektetőket vonnak be, akik pótlólagosan tőkét juttatnak a cégnek. A saját tőke alapú finanszírozás a vállalkozás számára egy lejárat nélküli, kamat- és tőke visszafizetési kötelezettségmentes forrást biztosít. A saját tőkeállományt növeli (Csubák 2003).
- Idegenfinanszírozás. Az idegenfinanszírozás (hitel igénybevétele, kötvénykibocsátás) esetén a tőkét juttatók tulajdonosi igényekkel nem léphetnek fel, a tőkét ideiglenesen bocsátják a vállalkozás rendelkezésére, cserébe viszont igényt tarthatnak kamatfizetésre vagy egyéb teljesítésekre. Általában az összes lehetséges forrás közül a hitel költsége a legmagasabb (Csubák 2003).

A külső finanszírozási források lehetnek:

– rövid lejáratú idegen források, mint a rövid lejáratú bankhitelek, szállítói hitelek, váltó leszámítolás, faktoring ügylet, akkreditív,
– hosszú lejáratú idegen források, mint a hosszú lejáratú bankhitelek, lízing, kötvénykibocsátás.

A vállalatoknak az alapításkor és működésük során számos pénzügyi döntést kell meghozniuk. Ezen döntéseket két fő csoportba tudjuk sorolni: befektetési döntések és finanszírozási döntések. A befektetési döntések a vállalkozások eszközeinek nagyságát és összetételét alakítják. A finanszírozási döntések eredményeként alakul ki és módosul a vállalkozások vagyonstruktúrája, pénzügyi szerkezete, illetve a tőkeszerkezete. A pénzügyi szerkezet fogalmán a vállalat forrásszerkezetét értjük, nevezetesen a saját tőke, a hosszú és rövid lejáratú kötelezettségek arányát.

A finanszírozás tervezése, finanszírozási stratégiák

Ahhoz, hogy egy vállalat a piacon versenyképes és sikeres legyen, elengedhetetlen a pénzügyi folyamatok tudatos, tervszerű vezérlése. A gazdálkodási folyamatok finanszírozási tervezésénél a vállalkozások stratégiai elemeket is érvényesítenek. A finanszírozási terv a vállalati pénzügyi terv része, és különböző időtávokra készülhet. A vállalatfinanszírozás összetett, bonyolult és sok bizonytalansági tényezőt tartalmazó tevékenység. Fokozott mértékben van szükség a körültekintő tervezésre, az előirányzatok teljesítésére, figyelemmel kísérésére, a tervek teljesítésének folyamatos és utólagos elemzésére. A finanszírozással szemben támasztott legalapvetőbb követelmény, hogy hozzá kell járulnia a legfontosabb vállalati célkitűzések eléréséhez. Nagyon fontos, hogy a tervezés alapos és jól átgondolt legyen. Pontosan meg kell fogalmazni, hogy mit szeretne a vállalkozás finanszírozni, illetve milyen típusú forrásból. A finanszírozás tervezése történhet középtávra, egy évre és rövidebb időtartamra

(negyedév, hónap). A finanszírozási tervezés központi művelete az éves terv összeállítása. Az adott vállalkozás a tőkeszükségletét tartós és rövid lejáratú forrásokkal tudja kielégíteni. Az illeszkedés elve alapján, azaz attól függően, hogy vállalkozások kötelezettségeinek időbeli lejárata mennyire van összhangban az eszközök megtérülési idejével, három eltérő finanszírozási stratégia különböztethető meg (Illés 2009).

– *Óvatos vagy konzervatív finanszírozási stratégia.* Fokozott óvatosság jellemzi. Az eszközök nagyobb hányadát finanszírozzák tartós forrásokkal, mint amekkorát az eszközök megtérülési idő szerinti struktúrája megkövetelne. Ilyenkor a rövid lejáratú eszközök egy részét is tartós forrásból, azaz saját tőkéből és hosszú lejáratú kötelezettségekből biztosítják. Előnye a biztonság és a hitelezőktől való minimális függőség. Hátránya a költségesebb finanszírozási szerkezet.

– *Szolid finanszírozási stratégia.* Lényege, hogy a vállalkozásokban a források lejárata és az eszközök megtérülési struktúrája pontosan megegyezik. Ilyenkor a tartós eszközök finanszírozása tartós forrásból, a rövid lejáratú eszközök pénzellátása átmeneti forrásból valósul meg.

– *Agresszív finanszírozási stratégia.* Fő jellemzője, hogy a vállalkozás eszközeinek finanszírozásában kevesebb a tartós forrás, mint amennyit az eszközök megtérülési struktúrája megkövetelne. Ekkor a tartósan lekötött eszközök egy részét is rövid lejáratú forrásokkal finanszírozzák. Előnye, hogy ez a legolcsóbb finanszírozási szerkezet, hátránya, hogy nagyon kockázatos. Alkalmazása fegyelmezett, operatív pénzügyi tevékenységet igényel.

A finanszírozási stratégiák közötti választás mindenkor a vállalkozás önálló döntése, de ezt jelentősen alakítják a költségek, a kockázat és a likviditás igénye.

Kkv-k finanszírozási sajátosságai

A vállalati életciklus szakaszai szerint a kkv-kat öt különböző csoportba sorolhatjuk: az alapítás, az indulás, a gyors növekedés, az érettség és a hanyatlás szakaszában lévő vállalkozásokra. Minden szakasznak megvan a sajátos jellege, egyedi problémái és finanszírozási gondjai. A vállalkozások pénzszükséglete más és más célokhoz kapcsolódnak a különböző szakaszokban. Általánosságban jellemző, hogy új, induló vállalkozások nem számíthatnak a kereskedelmi bankoktól hitelre.

A vállalkozásokban nagyon sok okból léphet fel pénzszükséglet, ami lehet tartós vagy átmeneti (például: lejárt tartozás rendezése, árubeszerzés vagy új termék bevezetése).

Amellett, hogy a hitelintézetek túl kockázatosnak ítélik meg a kis- és középvállalatokat, a következőkben felsorolt sajátosságok is nehezítették a hitelhez való hozzájutásukat:

– A kis- és középvállalkozásokra jellemző az alacsony saját tőkével való ellátottság, ami a vállalkozás pénzügyi megítélése szempontjából igen jelentős.

– A gyenge tőkeerejük miatt nem vállalnak magasabb kockázatot, ugyanis a bevételek ingadozását vagy esetleges elmaradását nem tudnák áthidalni. Ritkán foglalkoznak olyan tevékenységgel, amely éveken át nem termel nyereséget, illetve a kezdeti beruházások csak hosszú távon térülnek meg.

– Legtöbb esetben gondot okoz a folyamatos fizetőképesség (likviditás) fenntartása. Gyakran olyan vállalatok is likviditási problémákkal küzdenek, amelyek gazdálkodásával nincs probléma. Ennek különböző okai lehetnek: gyenge alkupozíció a nagyvállalatokkal szemben; nem jutnak szállítói hitelhez, de gyakran csak úgy tudja termékét vagy szolgáltatását eladni, ha szállítói hitelt biztosít.

– A hitel igénylésével és bevonásával együtt járó tranzakciós költségek magasak. Tran-

zakciós költségeknek a finanszírozáshoz kapcsolódó költségeket nevezzük, melyeket a bankok vagy beépítenek a hitelkamatba vagy külön költségként számítják fel.

- A transzparencia hiánya, ami azt jelenti, hogy a tevékenységük nem minden esetben világos, áttekinthető.
- Nem minden esetben rendelkeznek megfelelő fedezettel (Széles 2010).

Támogatott hitelek

A kereskedelmi bankok támogatott finanszírozási konstrukciókkal is segítik a vállalkozásokat forráshoz jutni. Refinanszírozott hitel esetén a bank nem a saját forrását, hanem valamely más pénzügyi intézménytől kapott forrást továbbítja a végső felhasználó felé. A programok előnye a vállalkozások számára, hogy a piaci kamatnál alacsonyabban juthatnak hitelhez, és a hitelekre vállalt állami garancia miatt az induló vállalkozások is hitelhez juthatnak. Az alábbi ábrán a kkv hitelállomány nagyságát lehet megtekinteni.

1. ábra. ***A kkv hitelállomány összetétele méret szerint***

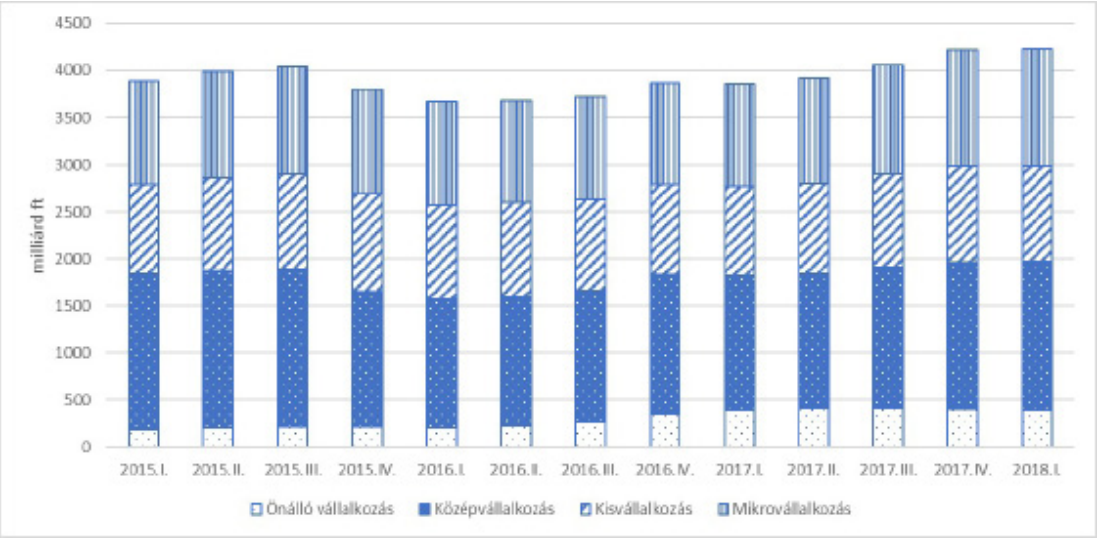

Forrás: saját szerkesztés a MNB adatai alapján 2018

A 2007-ben kirobbant pénzügyi, gazdasági válság hatására a pénzügyi piacok "kiszáradtak", igen nehezen indult el a banki hitelezés. A válság hatására jelentősen visszaesett a lakossági fogyasztás és a beruházások száma egyaránt. A bankhitelek drágák és szinte elérhetetlenek lettek a kis- és középvállalkozások számára. A bankok jövedelemteremtő képességét szintén negatívan érintette a 2010-ben bevezetett bankadó, a 2011-ben bevezetett fix árfolyamú végtörlesztés lehetősége a devizahitellel rendelkező lakosság számára, valamint a 2012-ben bevezetett tranzakciós illeték (Csubák–Fejes 2014). A hitelkínálat élénkítésében és a hitelkereslet fokozásában az alábbi programok elindítása jelentős változást eredményezett.

MFB vállalkozásfinanszírozási Program

A Magyar Fejlesztési Bank által refinanszírozott hitel infrastruktúra és technológiai fejlesztések támogatására szolgál. A program kiemelt célja a mikro-, kis- és középvállalkozások foglalkoztatásban betöltött szerepének növeléséhez, innovációs és beszállítói tevékenységének erősítéséhez, környezetvédelmi, vidékfejlesztési és egészségügyi eruházásaihoz kedvezményes kamatozású

hitel és lízing nyújtása, továbbá fejlesztési és beruházási tárgyú pályázatokhoz – különösen az Új Széchenyi Terv pályázataihoz kapcsolódóan – kiegészítő forrás biztosítása. A program által nyert forrás felhasználható tárgyi eszköz vásárláshoz, beszerzéséhez, fejlesztéséhez, beruházásához, valamint az ezekhez közvetlenül kapcsolódó szabadalmi jog, licenc, technikai tudás (immateriális javak) megvásárlásához. A program előnye, hogy más pályázatokon elnyert támogatással együtt is felhasználható, már megkezdett beruházás is finanszírozható belőle, kezdő vállalkozások is igényelhetik.

Új Magyarország Agrárfejlesztési Hitelprogram

A program célja a mezőgazdaság versenyképességét, a jó minőségű termékek előállítását, energiatakarékos módszerek alkalmazását, az innovációt elősegítő beruházásokhoz kedvezményes forrás biztosítása. Továbbá kiegészítő forrásként felhasználható más pályázatokhoz, különösen az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program pályázataihoz kapcsolódóan. A hitelt igényelhetik mezőgazdasági termékek elsődleges előállításával foglalkozó magyarországi székhellyel, vagy az Európai Gazdasági Térség területén székhellyel és Magyarországon fiókteleppel rendelkező mikro-, kis- és középvállalkozások. Továbbá fiatal mezőgazdasági termelők, akik 40 év alattiak, és első alkalommal kezdenek gazdálkodni, megfelelő szakmai végzettséggel és üzleti tervvel rendelkeznek. Továbbá termőföld vásárlására jogosult belföldi természetes személy, aki mezőgazdasággal foglalkozik. A forrás felhasználható például mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódó ingatlan építése, megvásárlása, korszerűsítése, felújítása, illetve új gépek, berendezések, felszerelések vásárlására.

MNB Növekedési Hitelprogram

A programot a Magyar Nemzeti Bank 2013. június 1-jén indította el. A program célja a kis- és középvállalkozások hitelezésében megfigyelt zavarok enyhítése, a pénzügyi stabilitás megerősítése, az ország külső sérülékenységének csökkentése. A program három pillérből áll. Az I. pillér keretében a jegybank kedvezményes kamatozású refinanszírozási hitelt nyújt a hitelintézetnek, amely tovább hitelezi a kkv-nak. A tőkét a jegybank állja, viszont a kockázatot a hitelintézetnek kell vállalnia. A program keretében nyújtott kedvezményes jegybanki finanszírozás a hitellel már rendelkező vállalatok finanszírozási költségeit csökkenti, illetve lehetővé teszi olyan projektek megvalósítását, melyek elindítását a magas finanszírozási költség eddig akadályoztak. A mérséklődő adósságszolgálati terhek miatt lassul a banki hitelállomány minőségének romlása, így a program a hitelintézetek mérlegpozícióján keresztül a hitelezési képességet is javíthatja.

Az I. pillér keretében kapott kölcsön kizárólag beruházásra, forgóeszköz-finanszírozásra, EU-s támogatás önrészéhez és előfinanszírozásához, illetve az eredetileg ilyen célra folyósított kkv-kölcsön vagy pénzügyi lízing kiváltására volt használható.

A program II. pillére egyrészt a deviza alapú finanszírozás arányának csökkenését, másrészt az eredetileg beruházásra, forgóeszköz-finanszírozásra, EU-s támogatás előfinanszírozására felvett forint kölcsön vagy pénzügyi lízing kiváltásával a vállalkozások finanszírozási költségeinek mérséklését kívánta elérni.

A Magyar Nemzeti Bank a Növekedési Hitelprogram I. és II. pillérének keretében 0%-os kamatozású, legfeljebb 10 éves futamidejű refinanszírozási hitelt nyújtott a programban részt vevő hitelintézetek számára. A bank köteles ellenőrizni, hogy az igénylés céljának megfelelően került-e a forrás felhasználásra. Illetve az MNB részére a program keretében nyújtott kkv-hitelekről folyamatosan adatokat kell szolgáltatnia. A hitel költségvonzata igen

kedvező, maximum évi 2,5%, ami tartalmazza a kamatot és az egyéb banki költségeket egyaránt.

A 2013 júniusi indulás óta közel 40 000 mikro-, kis- és középvállalkozás jutott kedvező finanszírozáshoz több mint 2800 mrd forint összegben. A program III. pillére 2019 elején elindult fix 2,5%-os kamattal, 1000 mrd forintos keretösszeggel. A hitelt igénybe vevőnek fontos tudnia azt, hogy a teljes futamidő alatt, rendszeres időközönként (általában évente) a bank köteles ellenőrizni a hitel tárgyának meglétét, rendeltetésszerű üzemeltetését, és erről riportálnia köteles a jegybank felé (https://www.mnb.hu/monetaris-politika/novekedesi-hitelprogram-nhp).

Bankgarancia

A bankok bankgarancia nyújtásával is segíteni tudják a vállalkozásokat, ezáltal biztosítva, hogy teljesíteni tudják szerződésben vállalt kötelezettségüket. A bankgarancia a bank fizetési kötelezettségvállalása arra az esetre, ha az ügyfél nem vagy nem megfelelően teljesíti valamelyik szerződésben meghatározott kötelezettségét.

A bankgaranciában vállalt kötelezettségek alapján két típusát különböztetjük meg:

- *feltétel nélküli bankgarancia,* amely első felszólításra teljesíti a fizetési kötelezettségét;
- *feltételhez kötött bankgarancia,* amely valamilyen feltételhez, leggyakrabban bizonyos okmány benyújtásához köti fizetési teljesítését. A leggyakoribb esetekben valamilyen pályázaton induló vállalkozás veszi igénybe ezt a szolgáltatást, mert sok esetben a pályázaton való indulás feltétele lehet a bankgarancia megléte.

A bankgarancia típusa szerint létezik fizetési, előleg-visszafizetési, teljesítési, ajánlati, szavatossági, jótállási, garanciális visszatartási, vám és jövedéki.

A bankgarancia igénybevételének a legnagyobb előnye, hogy a vállalkozásnak nem kell a szabad pénzeszközeit lekötnie. A bank és a vállalkozás között egy úgynevezett bankgaranciaszerződés jön létre, amelyben rögzítik a bankgarancia érvényességének a lejáratát, összegét és egyéb feltételeit. A bank a garancia nyújtásáért meghatározott összegű garanciadíjat és jutalékot számol fel. A garancia egy eredeti példányban készül, melyet a kedvezményezett a garancia futamideje alatt bármikor benyújthat a kibocsátó bankhoz beváltásra. A garancia beváltása esetén a kibocsátó bank köteles a garancia értékét 48 órán belül kifizetni, melyet onnantól kezdve hitelként tart nyilván és kezel az ügyfelével szemben (https://garantiqa.hu). Magyarországon legközismertebb finanszírozási forma a kkv-k körében leginkább a hitelek. A hitel előnye, hogy viszonylag gyorsan szolgálja a vállalkozás céljait legyen az rövid vagy hosszú távú. A vállalkozások sok esetben a kapott hiteleket szabadon felhasználhatják. Az új kkv élénkítő konstrukciók jól kiszámíthatók alacsony kamatozásúak. Azonban fontos megemlítenünk, hogy a vállalkozásoknak jelentős fedezettel kell rendelkezniük, amennyiben hitelt szeretnének igénybe venni működésükhöz. 2018 végén mintegy 4000 milliárd forintnak megfelelő hitelállománnyal rendelkezett a magyar vállalati szektor. A hitelek mellett a finanszírozás során az eszközfinanszírozásban kiemelt szerepet kap a lízing, melynek adózási számviteli elszámolásának szabályai kedvező finanszírozási alternatívát jelenthet a vállalkozások számára.

2. ábra. ***A lízingpiac szerkezete eszközkategóriánként 2018-ban***

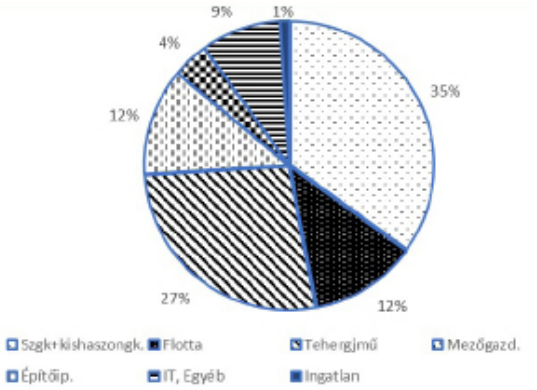

Forrás: saját szerkesztés a Magyar Lízingszövetség adatai alapján, adatok letöltése: http://lizingszovetseg.hu/hasznos/elemzesek 2019.03.09.

A lízing keretében finanszírozott eszközállomány mintegy 300 milliárd forint összeget tett ki 2018-ban. Az elmúlt években folyamatos bővülést mutat a magyar piac, elsősorban tehergépjármű, egyéb gépek, berendezések vonatkozásában. A lízing lényegében egy áruban nyújtott kölcsönnek felel meg, melynek során nem kell külön fedezettel rendelkeznie a vállalkozásnak. A lízing mellet a vállalkozásfinanszírozás mások alternatív megoldása lehet a faktorálás. A követelés eladása a kezdő vállalkozások részére is megoldást jelenthet a pénzügyi forrásokat illetően, ugyanis a faktor cég nem az eladó, hanem a vevő fizető készségére és képességére kíváncsi. a magyar faktor piac nagyságrendjét tekintve mintegy 2100 milliárd forintra tehető. A faktorálásban részt vevő ügyletek száma meghaladta 2018-ban a 3500 darabot.

3. ábra. ***Faktorügyletek összetétele Magyarországon 2018-ban***

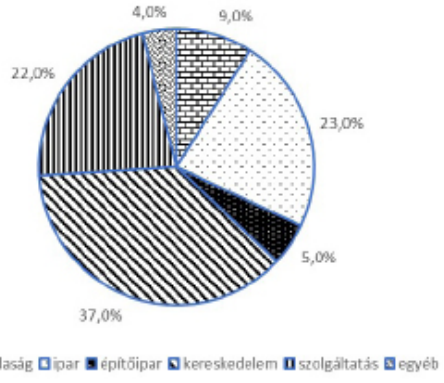

Forrás: saját szerkesztés a Magyar Faktoring Szövetség adatai alapján, adatok letöltése: http://www.faktoringszovetseg.hu/html/statisztika.html 2019.03.10

Vezetői kompetenciák, a kérdőív eredményei

A pénzügyi ismeretek és jártasságok tekintetében a kkv-k gyakran olyanok, mint a háztartások. Az elmúlt évek alatt sokat fejlődtek, de még mindig kisebbségben vannak azok a cégek, akik megfelelő szakembert alkalmaznak vagy megfelelő forrásból szereznek információt a cégeik pénzügyeivel kapcsolatosan. Többségük az információk hiányában nem tudatosan és megalapozottan, inkább ad-hoc módon, egy-egy impulzus hatására cselekszik. A vállalkozások fejlődési lehetőségeihez, mint a beruházásokhoz, fejlesztésekhez, bővítésekhez szükséges források ezáltal nem, vagy nem megfelelő formában érhetők csak el számukra.

A kkv-knál méretükből adódóan – főleg a mikrovállalkozások esetén – kevesebb a lehetőség pénzügyi szakemberek alkalmazására, tanácsadók igénybevételére. Itt kiemelkedő szerepe van a cégvezetőnek – aki gyakran egyben tulajdonos is – tudatos, tervezett és megfelelő információk és források alapján meghozott pénzügyi döntéseinek.

A kis- és középvállalkozások esetében már gyakoribb a pénzügyi munkakör jelenléte, illetve a tanácsadó cég igénybevétele. A mikrocégekhez képesti „nagyságuk" miatt azonban nagyobb és komplexebb pénzügyi döntéseket is meg kell hozniuk. Itt már elengedhetetlen egy olyan vezető, aki megfelelő szakmai kompetenciákkal rendelkezik és folyamatosan követi az aktuális lehetőségeket cége számára. Ezen cégeknél a vezetés és a tulajdonosi kör gyakran elkülönül, így fontos a tulajdonosok ezirányú magatartása is.

A fentieken túl kíváncsiak voltunk néhány, a gyakorlati tapasztalatom alapján felállított hipotézisre. A kutatásunk célja annak a feltárása volt, hogy a vállalkozások döntéshozói milyen nehézségekkel állnak jelenleg szemben, terveznek-e finanszírozást igénybe venni, ez hogyan fogja segíteni a vállalkozást, illetve milyen információk és attitűdök alapján cselekednek és hoznak döntéseket. A kérdőívek vállalkozásokhoz eljuttatása online megkérdezés formájában történt, számítógéppel támogatott önkitöltős kérdőív alapján. A kérdőívek kitöltése 2018 novembere és 2019 márciusa között történt. A kutatásminta sokaságában 30 értékelhető kérdőív szerepel.

A kérdőív első 7 kérdése a vállalkozás általános adataira (úm. méret, foglalkoztatottak száma,

ágazat) kérdez rá. A második rész 6 kérdést tartalmaz a vállalkozás pénzügyi helyzetére és a tervezett finanszírozásra vonatkozóan, míg az utolsó rész 3 kérdéscsoporton keresztül az információforrásokat és attitűdöket vizsgálja.

Hipotézis 1: A vidéki mikro- és kisvállalkozások hosszabb ideig működnek, jellemzően a hosszú távú növekedés és munkahelyteremtés a fő céljuk. A „fővárosi és főváros közeli" vállalkozások a rövid távú, hirtelen adódó üzleti lehetőségek miatt inkább rövid életűek, az adódó lehetőség befejeztével gyakran a tevékenységük is megszűnik.

Hipotézis 2: A mikro- és kisvállalkozások esetén a cég vezetői/tulajdonosai kevésbé foglalkoznak, készülnek fel tudatosan egy jövőbeni banki finanszírozás feltételeinek a megfelelésére, mely miatt egyáltalán nem, vagy nem olyan finanszírozáshoz jutnak hozzá, mely az adott hitelcélhoz a legmegfelelőbb.

Hipotézis 3: A mikro- és kisvállalkozások nem fordítanak kellő energiát a megfelelő pénzügyi döntésekhez szükséges információk megismerésére és összegyűjtésére, az információk beszerzésénél a könyvelőre, ismerősökre, internetre hagyatkoznak.

A vizsgálat főbb eredményei

A cégek székhely szerint az alábbi eloszlást mutatják: a vállalatok 20%-a folytat üzleti tevékenységet Pest megyében, míg a vidéki régiókban 80% a kutatásban részt vevő cégek aránya. A válaszadók eloszlása azt mutatja, hogy a kérdőív kitöltésére dominánsan a vidéki vezetők vállalkoztak. Az értékelhető kérdőívet visszaküldő vállalkozások több mint fele (57%) kft., 27%-ot képviselnek az egyéni vállalkozók, 13%-ot a betéti társaságok, és csupán 3% a részvénytársaság aránya. A kérdőívet kitöltő vállalkozások válaszai szerint: kezdő vállalkozás a vidéki székhelyű cégek 57%-a, a Pest megyei cégek 43%-ával szemben; a több mint 1 éve működő vállalkozásoknál ez az arány 66–34%; a több mint 2 éve működőeknél 100–0%; és a több mint 5 éve működőeknél 86–14% lett.

4. ábra. ***Vállalkozások megoszlása a működési idejük és székhelyük alapján***

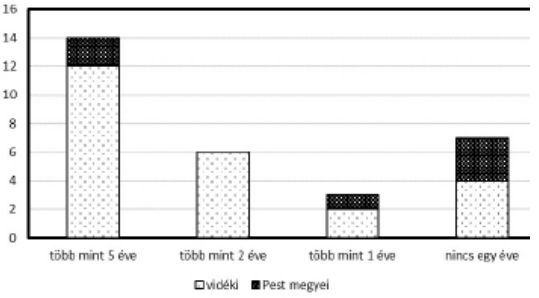

Forrás: saját szerkesztés, kérdőív alapján N=30

Az első feltevésünk igaznak bizonyult, de a minta sokasága miatt hosszú távú következtetést azért nem vonnánk le. Mindenesetre a banki finanszírozás igénylésekor fontos tisztában lenni azzal, hogy a bank a vállalkozás minősítésekor hangsúlyosan veszi figyelembe a vállalkozás működési múltját, így minnél hosszabb eredményes időszakkal rendelkezik, annál kedvezőbb eredményre számíthat. A kérdőív középső része a vállalkozás tervezett finanszírozása mellett azt vizsgálta, hogy a mindennapos életében előforduló úgynevezett megfelelési kategóriákat nehézségi szempontból hogyan értékeli a cég vezetése. Ezek olyan kategóriák, amelyeket a banki a hitelelbírálás folyamatában alaposan megvizsgál. Az eredmények átlagosan a 3. és a 4. érték között mozognak, nincs nagyobb kilengés. Mégis beszédesek a számok atekintetben, hogy ha a két érték közötti elhelyezkedésüket vizsgáljuk. Elmondható, hogy a likviditás fenntartása, a megfelelő árbevétel realizálása, a megtakarítás, a tevékenység eredményessége és a saját eszközökkel való ellátottság igenis nehézséget okoz a kérdőívet kitöltők körében. Márpedig ezen kategóriák nehézkes teljesítése, fenntartása a banki finanszírozáshoz való hozzájutást is nagyban megnehezíti. A kérdőív kitöltésekor kapott válaszok alapján a felmérés idején ezen kategóriák a kitöltők körében inkább nehézséget okoztak, ezért elmondható, hogy a mintasokaság nincs vagy csak kevésbé felké-

szült egy esetleges banki finanszírozási feltételeknek megfelelésére. Úgyanakkor az is tény, hogy a vizsgált időszakban a kérdőív alapján a kitöltők mindössze 40%-a tervezett banki finanszírozást igénybe venni, ők hitelcélnak az ingatlanberuházás mellett a gépbeszerzést jelölték. A fentiek alapján a második feltevésünk csak részben mondható igaznak.

3. táblázat. ***Pénzügyi megfelelési kategóriák nehézsége***

Kategória	*Átlagérték*
Likviditás	3,47
Saját tőke	3,12
Árbevétel	3,67
Pénzügyi tervezés	3,51
Megtakarítás	4,11
Eredmény	3,98
Osztalék	3,21
Saját jövedelem	2,87
Saját eszközök	3,79
Szállítói tartozás	3,23

*Megjegyzés: (1): nem jelent nehézséget; (6): nehézséget jelent

Forrás: saját szerkesztés, kérdőív alapján N=30

A kutatásunk során arra is kerestük a választ, hogy a vállalkozások vezetői milyen forrásból szerzik be a pénzügyi döntésekhez szükséges információikat. Ehhez a kérdőív utolsó részében lévő kérdéscsoport válaszai segítettek. Az 5. ábra alapján látható, hogy a válaszadók a legmagasabb átlagértékben az őket leginkább pénzügyi információkkal ellátó forrásoknak a könyvelőket, a reklámokat és a banki, pénzügyi tanácsadókat nevezték meg. A kkv-k méretével magyarázható, hogy a megfelelő szakember alkalmazása „csak" a negyedik lett a rangsorban. A folyóiratok és a szakmai konferenciák, mint pénzügyi információk forrása érthető okokból és talán nem meglepő módon az utolsókként lettek rangsorolva. A kérdőívet kitöltők válaszai alapján a harmadik feltevésünk nem igaz, mivel a könyvelőkön kívül a reklámok mellett két hiteles információforrást is megneveztek, a banki és pénzügyi tanácsadót, illetve a megfelelő szakember alkalmazását.

5. ábra. ***Pénzügyi döntésekhez szükséges információk forrásai***

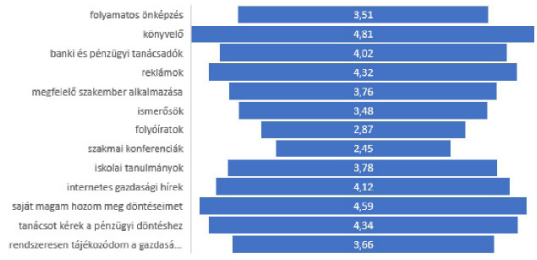

*Megjegyzés: (1): kevésbé jellemző; (6): nagyon jellemző

Forrás: saját szerkesztés, kérdőív alapján N=30

A kérdőív utolsó kérdéseként a kitöltők saját pénzügyi ismereteinek önértékelésére voltunk kíváncsiak, melyet a 4. táblázatban összesítettünk.

4. táblázat. ***Pénzügyi ismeretek önértékelése***

Gazdálkodási forma	*Átlagérték*
Zrt.	5
Kft.	4,59
Bt.	4,25
Ev.	4,13
Súlyozott átlag:	**4,43**

*Megjegyzés: (1): gyenge; (6): kiváló

Forrás: saját szerkesztés, kérdőív alapján N=30

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy minél szervezettebb formában működik egy vállalkozás, a vezetőre annál inkább jellemző a megfelelőnek tartott pénzügyi ismeretek.

Következtetések és javaslatok

A témaválasztáshoz igazodóan a mikro-, kis- és középvállalkozások külső forrásbevonási lehetőségeit vizsgáltuk. Ezeknek a vállalatoknak az életében kiemelt szerepet kapnak a finanszírozási kérdések, mivel nehezen jutnak banki forrásokhoz. A vállalkozások forráshoz jutásában a bankhitelek közül nagyobb szerepet kaphatnak az állam és a jegybank által kezdeményezett és támogatott konstrukciók. A 2014–2020-as kkv-stratégiának egyik legfontosabb célkitűzése, hogy a vállalatok minél

könnyebben jussanak a működésükhöz szükséges forrásokhoz. Ezt támasztja alá többek között a Magyar Nemzeti Bank Növekedési Hitelprogramja, a Magyar Fejlesztési Bank Hitelprogramjai, valamint a Széchenyi Hitelprogram konstrukció. Ezen konstrukciók kamattámogatásokkal, kiszámíthatósággal segítik a vállalkozásokat forráshoz jutni. Ezen kívül komoly forráshoz jutási lehetőségeket kínálnak az Európai Unió által teljes egészében, vagy részben finanszírozott vissza nem térítendő támogatások is. Ahhoz, hogy egy vállalkozás hosszú távon fennmaradjon és eredményes legyen, nem elég csak a megfelelő mennyiségű tőke. Egy igazán sikeres vállalkozásnak ennél többre van szüksége. A forráshoz jutás érdekében vállalati szinten is jelentkeznek feladatok, elvárások, mint például a tulajdonosok elkötelezettsége, jó ötletek, korrekt vállalkozói magatartás. Ezentúl meg kell látniuk a piaci réseket, és törekedniük kell a helyi, lokális igények kielégítésére. A felgyorsult és gyorsan fejlődő világunkban az informatika, az innováció is minden eddiginél fontosabb szerepet játszik a piac minden területén. Tehát a vállalatvezetésnek törekednie kell arra, hogy lépést tartson ezekkel a változásokkal. A cégek növekedésének elengedhetetlen feltétele a megfelelő tőkével való ellátottság. A hosszú távú stratégiával, rendszeres pénzügyi tervezéssel működő vállalkozások könnyebben igazodnak a belső és külső változásokhoz. A megfelelő működési múlttal rendelkező cégek a banki finanszírozások feltételeinek is könnyebben felelnek meg, kedvezőbb helyzetből indulnak. Javasoljuk, hogy a kezdő vagy rövid működési múlttal rendelkező cégek tulajdonosai, vezetői is tudatosan készüljenek arra az eshetőségre, amikor valamilyen okból kifolyólag (likviditási zavar, új partnernek beszállítás előfinanszírozással, kedvező beruházási lehetőség, stb) hirtelen finanszírozási igény lép fel.

A pénzügyi döntések meghozatalához (ilyen lehet egy megfelelő hitelkonstrukció kiválasztása) a kkv-szektorban jellemzően kevés információt szereznek be, gyűjtenek össze a vállalkozás vezetői, és ezen információkat is szűk forrásokon keresztül kapják. A nagyobb pénzügyi döntések meghozatala előtt feltétlenül szükséges kellő időben és szerteágazóan tájékozodni, illetve a vállalkozások vegyék igénybe szakemberek segítségét is. A nem megfelelő döntés következményei alapján jobb esetben csak versenyhátrányt okoz, rosszabb esetben akár a vállalkozás vesztét is okozhatja.

Irodalomjegyzék

1. Chikán Attila (2008): *Bevezetés a vállalatgazdaságtanba*. Aula Kiadó Kft., Budapest, 318.
2. Csubák Tibor Krisztián (2003): *Kis- és középvállalkozások finanszírozása Magyarországon*. Forrás: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/165/1/csubak_tibor_krisztian.pdf (Letöltve: 2019.01.19.)
3. Csubák Tibor Krisztián – Fejes József (2014): A magyar kkv-k 21. századi banki finanszírozásának áttekintése. *Hitelintézeti szemle*, 13. évf. 2. sz. 174–194. Forrás: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2020/1/imp_174_194_Csubak_u.pdf (Letöltve: 2019.01.19.)
4. Dupcsák Zsolt – Marselek Sándor (2016): A KKV-k beruházási és foglalkoztatási szerepe. In: Takácsné György Katalin (szerk.): *Innovációs kihívások és lehetőségek 2014–2020 között*. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, 391–399.
5. Illés Ivánné (2009): *Vállalkozások pénzügyi alapjai*. Saldo Zrt., Budapest, 238.
6. Széles Zsuzsanna – Pataki László – Fóriánné Horváth Margit (2016): A bázeli tőkeszabályozás múltja, jelene és jövője. *Gazdaság és társadalom*, 8. évf. 3. sz. 51–68. Forrás: http://real.mtak.hu/50891/1/GT_2016_3_04_Szeles_Pataki_Forianne.pdf (Letöltve: 2019.02.19.)
7. Széles Zsuzsanna (2010): *Kisvállalkozások finanszírozási specialitásai, oktatási segédlet*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő

8. Tétényi Zoltán – Gyulai László (2001): *Vállalkozásfinanszírozás*. Saldo Zrt., Budapest, 452.

9. 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról.

10. A KKV-k versenyképessége Széchenyi 2020. Forrás: https://www.google.hu/search?ei=DXLhXMyCHIXmrgTYooSoCA&q=kkv+strat%C3%A9gia+2014-2020&oq=kkv+strat%C3%A9gia+2014-2020&gs_l=psy- 0 (Letöltve: 2019.05.18.)

11. Növekedési hitelprogram: https://www.mnb.hu/monetaris-politika/novekedesi-hitelprogram-nhp (Letöltve: 2019.05.12.)

12. Központi Statisztikai Hivatal, Tájékoztatási Adatbázis: www.ksh.hu (Letöltve: 2019.02.18.)

13. Hitel és bankgarancia: https://garantiqa.hu (Letöltve: 2019. 03. 15.)

BANKÉRTÉKELÉS CAMELS-MÓDSZERREL

Belovecz Mária[1] – Halmosi Tímea[2] – Ipacsné Gedei Beáta[3] – Vajna Istvánné Tangl Anita[4]

[1]PhD, gyetemi adjunktus, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete, Pénzügy Controll Tanszék
e-mail: belovecz.maria@gtk.szie.hu
[2]mestertanár, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete
e-mail: Halmosi.Timea@gtk.szie.hu
[3]MA-hallgató, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete
e-mail: gedeibea@gmail.com
[4]PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete, Számvitel Tanszék
e-mail: Tangl.Anita@gtk.szie.hu

Az OTP Csoport Magyarország legnagyobb pénzügyi szolgáltatója. Napjainkban közel 18,5 millió ügyfélnek ad pénzügyi és biztosítási szolgáltatást közel 1500 bankfiókjában és elektronikus csatornákon keresztül a közép- és kelet-európai piacon. Ebben az anyagban az OTP Bankot vizsgáljuk meg a CAMELS-módszer segítségével, hogy komplex képet kapjunk a jövedelmezőségi, hatékonysági, szerkezeti összetételét illetően. A módszer alapján az OTP a 1,48-as súlyozott értékelést kapta, azaz az összesítés alapján 1-es az osztályozása. Összességében kijelenthető, hogy a bank működése stabil lábakon áll, hatékonysága jövedelmező, a piaci és a gazdasági helyzet alakulására megfelelően reagál.

Kulcsszavak: *OTP Bank, CAMELS-módszer, bankértékelés, tőkemegfelelés*

Abstract

OTP Group is Hungary's largest financial service provider. Nowadays, it provides financial and insurance services to nearly 18.5 million customers in nearly 1,500 branches and electronic channels in the Central and Eastern European markets. In this article, we examine the OTP Bank with the help of the CAMELS method to get a complex picture of profitability, efficiency and structural composition. Based on this method, OTP received a weighted rating of 1.48, a rating of 1 based on the aggregation. Overall, the bank is operating at a stable footing, its efficiency is profitable and responds appropriately to market and economic developments.

Keywords: *OTP Bank, CAMELS method, bank ratings, capital adequacy*

Bevezetés

Az OTP Bank jogelődje, az Országos Takarékpénztár Nemzeti Vállalat 1949. március 1-jén jött létre. A bank a kezdetekben lakossági ügyfélkiszolgálással foglalkozott, majd az 1980-as évek végétől folyamatosan bővítette szolgáltatásai körét, és már a vállalati ügyfélkör kiszolgálásával is foglalkozott. A rendszerváltás idején az OTP részvénytársasággá alakult. A bank ezt követően választotta le a nem banki tevékenységeket, és alakította ki az OTP Csoportot, amely univerzális bankként a leányvállalatokkal karöltve a banki tevékenységek kielégítésén kívül a jelzálogbanki-, lakástakarékpénztári, alapkezelési, nyugdíj-

pénztári, egészségpénztári és lízingtevékenységek területén is jelen van.

A versenyképesség növelésében nagy szerepet játszottak a 90-es évek. 1987-től a kétszintű bankrendszer kialakulásával egyre több bank jelent meg a magyar piacon, melyekkel fel kellett venni a versenyt. Ennek egyik legjobb módja az új termékek bevezetése, az elektronikus csatornák megjelenése, mellyel a bank magas színvonalat és hatékony ügyfélkiszolgálást biztosított ügyfeleinek. A bank privatizációja 1999-re fejeződött be.

Az OTP Bank részvényeit 1995-ben bevezették a Budapesti Részvénytőzsdére, mellyel a cég magánszemélyek, belföldi és külföldi intézményi befektetők tulajdonába került. A Magyarországon kívüli terjeszkedést a közép-kelet-európai térségben 2000-es évek elején kezdődtek meg. Az expanzió 2002-ben indult a szlovákiai bankvásárlással, melyet bankakvizíciók sora követett: Bulgáriában 2003-ban, Romániában 2004-ben, Horvátországban 2005-ben, Szerbiában, Ukrajnában, Oroszországban és Montenegróban 2006-ban jelent meg az OTP Bank. Felismerésre került az, hogy ez a régió a nyugat-európai bankok színvonalától és termékeitől jelentősen elmarad, így nagy potenciált jelent a régió meghódítása. Jelenleg Szlovákiában, Horvátországban, Ukrajnában, Bulgáriában, Oroszországban, Szerbiában, Romániában és Montenegróban van leányvállalata a banknak.

Az OTP Csoport Magyarország legnagyobb pénzügyi szolgáltatója. Közel 18,5 millió ügyfélnek ad pénzügyi és biztosítási szolgáltatást közel 1500 bankfiókjában és elektronikus csatornákon, valamint ügynökökön keresztül a közép- és kelet-európai piacon (https://www.otpbank.hu/).

1. ábra. ***Az OTP Csoport finanszírozási szerkezete (2019. I. félév)***

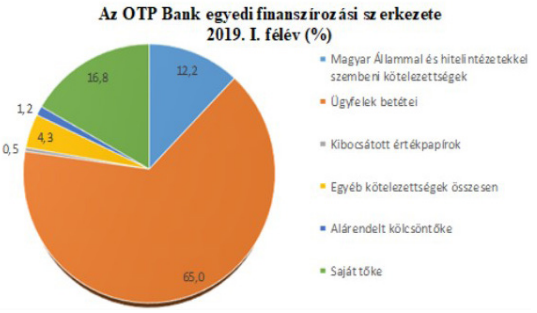

Forrás: saját szerkesztés az OTP Bank 2019. I. félévi egyedi, szűkített, IFRS jelentése alapján

A 1. ábra a bank finanszírozási szerkezetét mutatja. Látható, hogy a finanszírozás összetételében a betétek aránya jelentős hányadát teszi ki a bank forrásoldalának. A banknál jellemzően magas a betétek aránya, míg ezzel ellentétben a kibocsátott értékpapírok aránya meglehetősen alacsony. A jelenlegi alacsony jegybanki alapkamat okozta alacsony kamatkörnyezet a bankbetéteken elérhető jövedelmezőséget jelentősen visszaszorította, ezért fő stratégia, hogy a betétes ügyfeleket az értékpapírosodás irányába tereljék. A hosszú távú bank-ügyfél együttműködés alapvető feltétele a portfoliószemlélet kialakítása.

Anyag és módszer

A CAMELS-módszert az amerikai bankfelügyelet fejlesztette ki és alkalmazza is az egyes bankok minősítésére. Az értékelés az adott bank pénzügyi beszámolójának hányados elemzését jelenti (Szemán 2015).

A CAMELS módszer lényege, hogy előre megadott hat tényező alapján – melyeket fontosságuk szerint súlyozhatunk – egy komplex értékelést kapunk a bankról.

A vizsgált hat tényező:

1. Capital adequacy – tőkemegfelelés;
2. Assets – eszközminőség;
3. Management capability – menedzsment hatékonysága;

4. Earnings – jövedelmezőség, eredményesség;
5. Liquidity – likviditás;
6. Sensitivity to market risk – piaci kockázatokra való érzékenység.

Az elemzést követően a minősítést egy ötfokozatú skálán állapítjuk meg. Az 1-es minősítés a legmagasabb osztályzatot jelenti a legjobb teljesítménnyel, míg az 5-ös a legalacsonyabb teljesítmény melletti nem megfelelő kockázatkezelési gyakorlatot. Minél inkább közelít az 1-hez az elért minősítés, annál jobb a bank értékelése. Az 1. és a 2. osztályzat nem igényel bankfelügyeleti beavatkozást. A súlyozásnál a modell szabad kezet ad az elemzőnek a súlyok mértékére vonatkozólag. Az egyes tényezők esetén hasonló súlyokkal dolgoztunk, mert úgy véltük, hogy minden egyes tényező fontos szerepet játszik a bank egészséges és hatékony működése szempontjából.

Eredmények és értékelésük

A hat szempontot külön-külön megvizsgáljuk és értékeljük.

Capital adequacy – tőkemegfelelés

A tőkemegfelelés a pénzügyi helyzetet vetíti előre, a tőke szintjét és annak minőségét, továbbá vizsgálja a mérleg összetételét, a tőkepiachoz, az egyéb forrásokhoz való hozzáférést.

A számításokat a tőkemegfelelési mutatóval kezdjük. A szabályozásban a tőkemegfelelési mutatónak minimum a 8%-os szintet el kell érnie a megfelelő működéshez. Ha a bank a 8%-os tőkemegfelelési mutatót nem éri el, úgy tőkeemelésre van szüksége. A mutatót a Bázeli Egyezményekben rögzítették ezeken a szinteken annak érdekében, hogy stabil pénzügyi rendszert, hatékony kockázatkezelést hozzanak létre a pénzügyi piacon. A mutató számlálója a szavatoló tőke, mely egy esetleges csőd vagy felszámolás esetére megmutatja, hogy mekkora fedezet áll rendelkezésre. Ennek mértéke 2012-höz képest 2014-re 11%-ot esett, majd 2016-ra 70%-ot emelkedett, mely komoly tőkeerősödést jelent, míg az összes kockázatot magába foglaló korrigált mérlegfőösszeg 2012-höz képest 2016-ra kisebb mértékű, 12%-os elmozdulást produkált. Ahogy láthatjuk az OTP esetében, a tőkemegfelelési mutató jóval a kritikus 8%-os szint felett van, és a vizsgált időszak alatt 7,21%-ponttal növekedett. Azért is van nagy jelentősége a mutatónak, hisz minél magasabb az értéke, annál kisebb a finanszírozási kockázat.

A tőkearányos jövedelmezőség lényeges a vállalat szempontjából, hisz megmutatja, hogy az átlagos saját tőkével milyen eredmény érhető el. Értéke nagymértékben javult, és 2016-ban majdnem négyszerese a 2012-es értéknek, ami a magasabb adózott eredménynek köszönhető. A 2014-es év negatív tőkearányos jövedelmezőségi értéke az adózott eredmény negatív értékéből adódik, melynek oka, hogy 2014-ben a bank az elszámolási törvény miatt -41.718 millió HUF adózott eredménnyel zárta az évet.

1. táblázat. *Capital adequacy – tőkemegfelelés (%)*

Megnevezés	Számítás	2012	2014	2016
Tőkemegfelelési mutató	szavatoló tőke	20,45	18,96	27,66
	korrigált mérlegfőösszeg			
Tőkearányos jövedelmezőség	adózott eredmény	5,09	-3,99	19,97
	átlagos saját tőke			
Tőkeáttétel	saját tőke	16,02	13,24	15,62
	mérlegfőösszeg			
Hitelek tőkefedezettségi mutatója	saját tőke	35,69	36,99	39,15
	teljes hitelállomány			

Forrás: saját számítás az OTP 2012., 2014., 2016. évi éves jelentése alapján

A tőkeáttételi avagy tőkeerősségi mutató segítségével megtudjuk a saját tőke arányát a mérlegfőösszeghez viszonyítva. 2014. évi mutató értéke csökkenést mutat, melyet a 12%-os mérlegfőösszeg-csökkenés idéz elő,

majd 2016-ra 9,8%-os emelkedés megy végbe. A mérlegfőösszegben az állampapír-állomány 2014-ben a 2012-es bázisidőszakhoz képest közel 40%-os esést produkált az ügyfelekkel szembeni követelésállománnyal együtt. 2016-ra az állampapír-állomány 80%-ot emelkedett 2014-hez viszonyítva, míg a pénzeszközök aránya 2014-ben duplája volt a 2016-os pénzeszköz mennyiségnek.

A tőkefedezettségi mutató alkalmas arra, hogy megmutassa a hitelintézet teljes hitelállományát mennyire fedezi a rendelkezésre álló saját tőke összege. Ahogy látható, az értéke javuló tendenciát mutat. A saját tőke 2014-re 7%-pontos csökkenést produkált 2012-höz képest, majd az értéke 2016-ra 14,6%-kal emelkedett, míg a teljes hitelállomány 2014-re a 10%-kal mérséklődött, amiből 2016-ra 8%-ot tudott visszahozni. A teljes hitelállományt megnézve a vállalati, a lakás, a fogyasztási és az önkormányzati hitelállomány összege 2014-re 81%-ra esett vissza a 2012-es bázisidőszakhoz képest, ami 19%-os visszaesést jelent. (Utóbbi üzletág esetében 2011–2014 között egy teljes mértékű állami adósságkonszolidációt vittek véghez a 2002–2008 között felhalmozott adósságállományra.) 2016-ra a teljes hitelállomány 2%-kal emelkedett, melyet a 2014-hez képest 50%-os lakáshitelállomány-emelkedés magyaráz. A többi üzletág hitelállományának további zsugorodása figyelhető meg.

A tőkemegfelelés osztályozása:

- 1-es osztályzat: erős tőkeszint, a szabályozói szinteket jóval meghaladó értékkel,
- 2-es osztályzat: megfelelő tőkeszint,
- 3-as osztályzat: már nem kielégítő a tőkeszint, de közvetlen tőkebevonásra még nincs szükség,
- 4-es osztályzat: felmerül a közvetlen tőkebevonás a hiányos tőkeszint miatt,
- 5-ös osztályzat: azonnali pénzügyi segítségre szorul a bank, mert tőkeszintje kritikus.

Assets – eszközminőség

Az eszközök vizsgálata előtt célszerű megvizsgálni az eszközösszetételt, melyet a 2. ábra szemléltet. Az ábra jól tükrözi, hogy az OTP-nél az eszközök legnagyobb állományát az ügyfelekkel szembeni követelések teszik ki. Megjegyzendő, hogy ennek az összege 2016-ban még mindig nem érte el a 2012-es hitelállomány összeget. A hitelállomány aránya az összes eszközön belül a 2012-es 31,19%-ról 2014-re 29,17%-ra, majd 2016-ban 27,28%-ra mérséklődött. A 2. ábra továbbá azt is jól mutatja, hogy a 2012-es időszak pénzeszközállomány-változása az összes eszközhöz viszonyítva 2014-re 26,35%-pontot emelkedett, majd 2016-ra közel felére mérséklődött. 2016-ban már jelentős (26,59%) az állampapírok összes eszközön belül elfoglalt helye, mely oka, hogy a bank a rövid lejáratú, féléves és egyéves állampapírokat lejárati időn belüli visszaváltás esetén is 100%-on váltja vissza, így még rövid távra is megfelelő alternatívát jelent a bankbetétek helyett.

2. ábra. ***Eszközök összetétele***

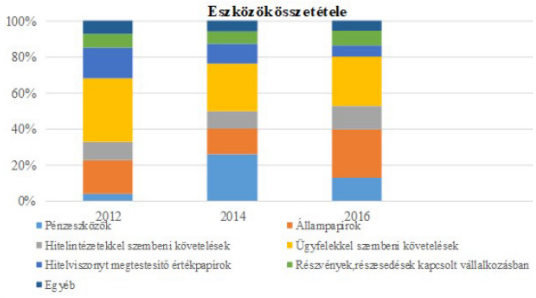

Forrás: saját szerkesztés az OTP 2012., 2014., 2016. évi éves jelentése alapján

A hitelek minősítési rendszere, értékvesztés és céltartalék képzés

„Az OTP Bank tartalék-képzési politikája prudens és konzervatív" (https://www.otpbank.hu). A bankoknak az előre nem látható veszteségek fedezésére céltartalék-képzési kötelezettségük van. Az OTP Bank esetében a céltartalék-képzés aránya az összes forráshoz viszonyítva a 2012-es 1,41%-ról 0,67%-ra

csökkent 2016-ra. Ez azt is kifejezi, hogy a bank hitelei tekintetében a hitelösszetétel, a fizetési hajlandóság javulása következett be. Részletesebben vizsgálva az összetételt, törvényi előírás miatt az OTP a hitelek minősítésére minősítési rendszert alkalmaz. A minősítendő tétel jellegétől függően az OTP Bank csoportos és egyedi értékelést alkalmaz.

A sajátos értékelés alá tartozó hitelek megoszlása (3. ábra) tökéletesen szemlélteti a hitelek összetételének alakulását. Ahogy láthatjuk, a problémamentes hitelek aránya a 2012-es bázisidőszakhoz képest 2016-ra 13,82%-ponttal javult. A külön figyelendő kategóriába tartozó értékek is jelentős mértékben mérséklődtek, 2014-re 7,64%-ponttal, majd 2016-ra további 3,56%-ponttal zsugorodott mértékük. Az átlag alatti, a kétes és a rossz kategóriákban nagy érdemi változás nem ment végbe. Az értékvesztés összege csaknem 27%-kal lett kevesebb, ami jelentős javulást jelent.

3. ábra. ***Sajátos értékelés alá tartozó hitelek, követelések***

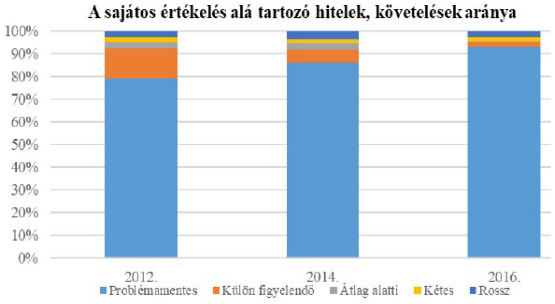

Forrás: saját szerkesztés az OTP 2012., 2014., 2016. évi éves jelentése alapján

A csoportos értékelés egy egyszerűsített eljárási módszer, melybe a kisösszegű kintlévőségek kerülnek minősítésre. Ide tartoznak a lakossági üzletág kintlévőségei, a mikro- és kisvállalkozói üzletág kintlévőségei, a közép- és nagyvállalati, agrárgazdasági, és önkormányzati üzletág 50 millió forintot meg nem haladó követelések, a szállítóknak adott előlegek, a pénzügyi és befektetési szolgáltatásból eredő, nem halasztott vevőkövetelések.

<u>Az értékvesztés összegének meghatározása csoportos értékelés esetén:</u>

- problémamentes 0%,
- külön figyelendő 1%,
- átlag alatti 11%,
- kétes 60%,
- rossz 100%.

4. ábra. ***Saját értékelés alá tartozó hitelekből a csoportos értékelésű hitelek összetétele***

Forrás: saját szerkesztés az OTP 2012., 2014., 2016. évi éves jelentése alapján

A csoportos értékelésű hitelek arányát a 4. ábra szemlélteti, hasonló összképet mutatva mint a sajátos értékelésű hitelek. A problémamentes hitelek összességében jelentősen javultak. A külön figyelendő kategóriában folyamatos a csökkenés, 2012-höz képest 2016-ra 6,43%-pontos csökkenés történt. Az átlag alatti kategória összes eszközhöz viszonyított aránya 2012-höz képest felére, majd 2016-ra további 50%-pont feletti csökkenéssel 1,24%-ra esett vissza.

Egyedi értékelés alá vont tételek közé sorolódnak a csoportos értékelés alá nem tartozó kintlévőségek, a befektetések, a követelések fejében átvett és készletként nyilvántartott vagyontárgyak, illetve a mérlegen kívüli kötelezettségek. Az OTP Bank egyedi értékelés alapján minősítendő tételeit a következő eszközminősítési kategóriákba sorolja és a kategóriákhoz az alábbi értékvesztés/céltartalék súlysávot rendeli:

- problémamentes 0%,

- külön figyelendő 1–10%,
- átlag alatti 11–30%,
- kétes 31–70%,
- rossz 71–100%.

A 3. és 4. ábrát tekintve elmondhatjuk, hogy a hitelportfolió javuló képet mutat, a teljesítők aránya egyre magasabb.

A bank konzervatív hitelezési politikája már a 2012-es években is megmutatkozott, a válság előtti szigorú hitelezési politika a bank javára vált, és a rossz hitelek aránya a bankszektor átlagához képest jobb teljesítményt mutatott a válság utáni években is. A bankok hitelezési politikáját a jogalkotók is szigorították. Ilyen pl. a lakossági ügyfélkör 50%-os JTM mutatója, ahol is a jövedelem 50%-ig terhelhető meg hitellel. A bank kimutatott értékvesztesége egy sajátos helyzet miatt volt 2012-ben jelentősebb. A 2011. évi CXXI. törvény, mely „*Az otthonvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról*" szóló ún. végtörlesztési lehetőség a bankoknak hitelezési veszteséget okozott a 2011–2012-es években. A törvény a deviza jelzáloghitellel rendelkező ügyfeleknek hitelük rögzített árfolyamon történő, egyösszegű visszafizetési lehetőségét biztosította. Az OTP Bank emiatt 2.101 millió HUF veszteséget szenvedett el a 2012-es évben. (Az előző évben megképzett 2.164 millió HUF értékvesztést visszaírta.) A 2014-es év is jelentős volt a hitelek szempontjából, hisz a jogalkotók újbóli törvénnyel segítették a devizahitellel rendelkező ügyfeleket, előre rögzített árfolyamon forintosították a meglévő devizahiteleket, így a további devizakockázatoktól mentesültek a hitellel rendelkezők. Ezek a jogalkotók hozta törvények ugyan egyszeri nagyobb összegű veszteségeket okoztak a bankoknak, másrészről viszont tisztult a hitelportfolió összetétele, ahogy a sajátos és a csoportos értékelés alatti állományok változása is mutatja. Az eszközösszetétel vizsgálata esetén fontos megjegyezni, hogy a hitel-betét aránya 2012-ben 63,47% volt, 2014-ben 44,38% majd 2016-ra 39,88%-ra mérséklődött. A mutató azért mozdult el ilyen irányba, mert a betétek összege 2012-ben jelentősen csökkent az egyszeri végtörlesztési lehetőség miatt. Az ügyfélhitel-állomány folyamatosan csökkent, 2016-ra 15%-kal maradt el a 2012-es szintekhez képest.

<u>Az eszközök osztályozása:</u>

- 1-es osztályzat: kiváló eszközminőség.
- 2-es osztályzat: megfelelő eszközminőség.
- 3-as osztályzat: nem megfelelő, a kielégítőnél rosszabb eszközminőség. Az eszközminőség esetenként romló képet mutat.
- 4-es osztályzat: elégtelen eszközminőség, sok a problémás, minősített hitel az összes hitelen belül, melyekre magas a céltartalék képzés összege.
- 5-ös osztályzat: kritikusan rossz eszközminőség, magas bedőlő hitelarány, az eszközkoncentráció összetétele rossz.

<u>*Management – menedzsment hatékonysága*</u>

A menedzsment hatékonyságának mérése főként szubjektív értékelésen alapszik.

Az OTP Bank a 2000-es évek elején kezdte meg a nemzetközi terjeszkedést a közép- és kelet-európai piacon, és nőtte ki magát. Jelenleg hazánkon kívül további 8 országban van jelen, és mint OTP Csoport tudunk már róla beszélni. A bank a válság ideje alatt is akvizíciós tevékenységeket folytatott. Folyamatos bankfelvásárlási tevékenységével is bővíti piacát. Legutóbbi akvizíciós tevékenységével, az AXA Bank magyarországi üzletágának megvételével bővült a magyar anyabank. Hogy egy leányvállalati bővülést is kiragadjunk, a Societe Generale Csoport albán leánybankjának megvételére 2018 nyarán adásvételi szerződést kötött az OTP (a pénzügyi tranzakció lezárására 2018 utolsó negyedévében került sor) (https://www.portfolio.hu). Ahogy a teljesség igénye nélkül láthattuk, az OTP Bank Csoport szépen terjeszkedik az európai piacon, míg versenytársai, pl. a Bayern LB a

válság hatására elszenvedett veszteség miatt a magyar leányvállalat, az MKB értékesítésére kényszerült.

Míg a versenytársak a létszámleépítés és fiókbezárások mellett döntöttek, addig az OTP a fiókok megtartása mellett az alkalmazottakat is megtartotta. A CIB, a Raiffeisen, az Unicredit és a Sberbank is közel felére csökkentette fiókjainak számát.

- 3-as osztályzat: a menedzsment hatékonysága sokszor már nem megfelelő, melyet azonban még lehet fejleszteni. A kockázatkezelés már esetenként nem kielégítő.
- 4-es osztályzat: gyakran hiányos vezetői és kockázatkezelési gyakorlat. A menedzsment személyeinek alkalmassága megkérdőjeleződik.

5. ábra. ***Az OTP Bank Nyrt. felső vezetése***

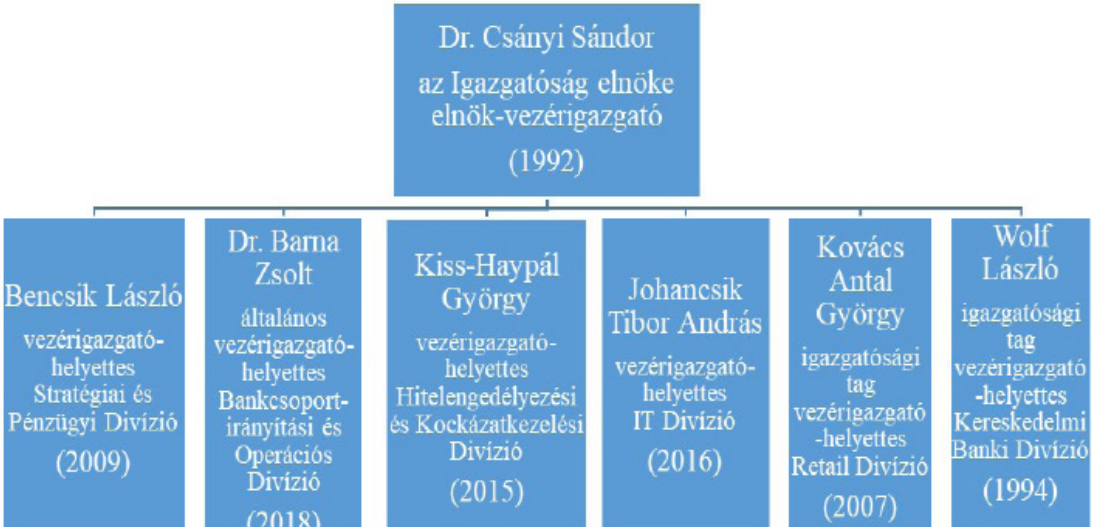

Forrás: saját szerkesztés www.otpbank.hu alapján

A felső vezetés – igazgatósági külső tagok nélkül – személyeinek felsorolását vezetői tevékenységük kezdésének időpontjával azért tartottam fontosnak, mert ebből is nagyon jól látszik, hogy a felső vezetés stabil, és felelős menedzsmenttel működik, melyet a bank tevékenységének eredményei tükröznek igazán. A felső vezetésben a Bank felelős és hatékony működése miatt évek óta nincs szükség drasztikus személyi változtatásokra.

A menedzsment osztályozása

- 1-es osztályzat: erős vezetői teljesítmény, tökéletes kockázatkezelés, stabil, megbízható menedzsment, ritka vezetőváltások.
- 2-es osztályzat: megfelelő vezetői teljesítmény.
- 5-ös osztályzat: kritikusan hiányos vezetői hatékonyság és teljesítmény. A menedzsment leváltása vagy új személyek bevonása a vezetésben elengedhetetlen a teljesítmény és a kockázatkezelés javulása érdekében.

Earnings – jövedelmezőség, eredményesség

A bankok elsődleges célja, hogy minél magasabb profitot tudjanak termelni. A jövedelmezőségi mutatók megmutatják, hogy a bank milyen hatékonysággal és eredményességgel működik. A jövedelmezőség számítására a legfontosabb mutatókat emeljük ki, hogy megvizsgáljuk, az OTP Bank eredményessége 2012-ben, 2014-ben, majdan 2016-ban hogyan alakult.

2. táblázat. ***Eredményességi, jövedelmezőségi mutatók (%)***

Megnevezés	Számítás	2012	2014	2016
ROE(1)	adózott eredmény / saját tőke	5,07	-4,31	18,16
ROE(2)	adózás előtti eredmény / saját tőke	7,51	-4,17	19,2
ROA	adózott eredmény / összes eszköz	0,81	-0,57	2,84
Kamatmarzs	kamatkülönbözet / mérlegfőösszeg	3,72	3,05	2,62
Bevételarányos jövedelmezőség	adózás előtti eredmény / összes bevétel	12,46	-6,33	26,13

Forrás: saját szerkesztés az OTP 2012., 2014., 2016. évi éves jelentése alapján

A jövedelmezőség vizsgálatát a ROE, azaz a saját tőkearányos mutatókkal kezdjük, melyek megmutatják, hogy a saját tőkéhez viszonyítva mekkora eredményt ért el a bank. A 2012-es évet a 2016-os évvel összehasonlítva elmondhatjuk, hogy összességében 13,09%-ponttal több profit keletkezett 2016-ban a befektetett tőkén, mint 2012-ben. Fontos hangsúlyozni, hogy a 2012-es év végtörlesztése a banknak jelentős veszteséget produkált, és ennek ellenére is képes volt nyereséget termelni. A 2014-es év adózott és adózás előtti eredménye az elszámolási törvény miatt negatív eredménnyel zárult. A két ROE mutató nevezője a saját tőke, amely értéke 2012-höz viszonyítva 2014-re 7%-kal csökkent, majd 2014-hez képest 2016-ra 14,6%-kal nőtt. Amíg a mérleg szerinti eredménye a banknak 2012-t bázisidőszaknak tekintve 2016-ra 167.761 millió HUF-al, több mint tízszeresére emelkedett, addig az általános tartalék szintje 107.430 millió HUF-fal lecsökkent, ami a 2016. december 31-i eredményekben is megmutatkozott. (A kormányrendelet 13§ (8) előírása alapján, miszerint ha a bank adózott eredménye negatív, akkor az általános tartalékot fel lehet használni maximum a veszteség erejéig.) A ROE1 és ROE2 között az adófizetés a különbség. 2012-ben a ROE2 értéke 2,44%-ponttal, míg 2016-ban 1,04%-ponttal haladta meg a ROE1 értékét, holott az elért eredményessége jóval magasabb. Ennek az az okozója, hogy a banki különadó 50 milliárd feletti mértéke 2016-ra 0,31%-ra, 0,22%-kal mérséklődött 2012-höz képest.

A ROA értéke fejezi ki, hogy az összes eszközhöz viszonyítva mekkora az adózott eredmény nagysága. A bank itt is mindkét évet pozitívan zárta, és az adózott eredmény növekedésének köszönhetően 3,5-szeresére nőtt a 2016-os ROA értéke a 2012-hez képest. Az adózott eredménysorokat megnézve az értékpapírból származó bevételek, a díj-és jutalékbevételek, és a pénzügyi műveletek nettó eredménye is növekvő tendenciát mutat. Az adózott eredmény alkotóinak egy negatív összetevője volt a kamatkülönbözet, mely miatt a kamatmarzsmutatót fontosnak találjuk az elemzés során megvizsgálni. A mutató mértéke közel harmadával esett vissza. A kamatkülönbözet zsugorodását nagyon hűen tükrözi, hogy 2016-ra 54.558 millió HUF-al csökkent az értéke 2012-höz képest. A jegybanki alapkamat hatására kialakult szűkülő kamateredmények, és a még bázisidőszakhoz viszonyított alacsony hitelezési aktivitás mind hozzájárul a kamatbevételek visszaeséséhez.

A bevételarányos jövedelmezőségi mutató az adózás előtti eredmény összes bevételhez viszonyított mértékét mutatja. Értéke több, mint duplájára emelkedett a megnövekedett adózás előtti eredménynek köszönhetően. Értéke megmutatja, hogy a működés hatékonysága 13,67%-ponttal növekedett 2012-ről 2016-ra, melyben nagy szerepe volt a 273%-os adózás előtti eredmény növekedésnek. A 2014-es negatív adózás előtti eredmény miatt a 2014-es év bevételarányos jövedelmezősége negatív eredménnyel zárult.

Összességében elmondhatjuk, hogy a bank eredményessége nagyon sokat javult a 2012-es évhez képest, jelentős a bővülés, dinamikus a növekedés.

Az eredményesség osztályozása:

- 1-es osztályzat: erős eredményességi szint, mely további emelkedést mutat.
- 2-es osztályzat: megfelelő az eredményesség, bár észrevehető az előző évekhez képest a stagnálás vagy kisebb visszaesés.
- 3-as osztályzat: az eredményesség nem megfelelő, és annak javítására kell törekedni az eredményes működéshez. A jövedelmezőség nem fedezi teljes mértékben a működéshez és a leírások kompenzálásához szükséges összeget.
- 4-es osztályzat: rossz eredmény, a bank nem tud tényleges jövedelmezőséget termelni. Jellemző a nettó kamatrés és a nettó bevételek hektikus mozgása.
- 5-ös osztályzat: kritikusan rossz eredménnyel működő, veszteséges pénzintézet, melynek eredményessége a pénzintézet fennmaradását veszélyezteti.

Liquidity – likviditás

Az OTP Banknak, mint minden más vállalatnak is elengedhetetlen fontosságú a likviditása. A lejáratokat esedékességkor ki kell tudni fizetni és számolni kell azokkal a lejárat előtti kockázatokkal is, amikor az ügyfelek nem a szerződés szerint nyúlnak hozzá megtakarításaikhoz. Ez egy folyamatos kihívás a vállalatok számára. A túl sok likviditás is negatívan befolyásolhatja a bank jövedelmezőségét, visszavetheti azt. Meg kell jegyezni, hogy a bankok a mérlegükben lévő ügyfélbetétek után is fizetnek az OBA-nak díjat, ezért a jövedelmezőségüket jelentősen visszaveti, ha a pénzeszközeik állománya látra szólóan van. Az OTP Bank mérlegében is tapasztalható jelentős pénzeszközállomány miatt, stratégiai lépésében az ügyfélállomány portfoliószemléletét, és azon belül is az értékpapírba terelést tartja elsődleges prioritásnak a jövedelmezőség növelés érdekében. Az eszközök összetételénél szereplő 2. ábra is jól szemlélteti, hogy jelentős pénzeszközállomány van. Az összes eszközérték 13,06%-át teszik ki a pénzeszközök, mely jelentősnek minősíthető. Az állampapír-állománnyal együtt a pénzeszköz 2016-ban az összes eszköz közel 40%-át teszi ki.

$$\text{Likviditási mutató} = \frac{\text{likvid eszközök} + \text{éven belüli követelések}}{\text{éven belüli kötelezettségek}}$$

A bank szempontjából fontos a likviditási mutató számítása. Értéke 2012-ben 66,61%-kal, 2014-ben 73,86%, míg 2016-ban 60,17%-kal zárult.

Az MNB 2015. augusztusával elrendelte, hogy a hazai bankok fokozatos ütemterv bevezetése mellett az egységes európai szabályozásnak feleljenek meg a likviditásfedezeti követelményt illetően. Az LCR-mutató azzal a céllal jött létre, hogy egy esetleges likviditási sokk esetén 30 napon belül megfelelő mennyiségű és minőségű likvid eszköz álljon rendelkezésre.

$$\text{LCR} = \frac{\text{jó minőségű likvid eszközök}}{\text{nettó kumulált pénzkiáramlások a következő 30 napban}} > 100\%$$

A likviditás osztályozás:

- 1-es osztályzat: erős likviditási szint, fejlett finanszírozási gyakorlat. A bank vezetősége képes megtalálni azt a likviditási szintet, mely elegendő a stabil működéshez, ugyanakkor a jövedelmezőségnek nem gátja a túlzottan magas likvidarány.
- 2-es osztályzat: a likviditás szintje megfelelő.
- 3-as osztályzat: a likviditás szintje javításra szorul, nem megfelelő a finanszírozási gyakorlat.
- 4-es osztályzat: a likviditási szint hiányos likviditásra utal. A bank nem rendelkezik megfelelő likvid állománnyal, mely a fizetőképességet veszélyezteti.
- 5-ös osztályzat: a likviditás szintje annyira alacsony, hogy a bank külső azonnali

beavatkozásra szorul, hogy a lejáró kötelezettségeiket és egyéb felmerülő likviditási szükségeltét ki tudja elégíteni.

Sensitivity to market risk – piaci kockázatokra való érzékenység

A piaci kockázat magában foglalja a kamat-, az árfolyam- és a részvénykockázatot. A bank piaci kockázatkezelési stratégiájának célja, hogy a jogszabályi kötelezettségek betartása mellett az árfolyam és/vagy hozamgörbe mozgások kihasználásán nyereséget érjen el, és a potenciális veszteségektől megóvja a bankot. Ez a kockázati stratégia nem veszélyezteti a bank biztonságos működését és jövedelmezőségét. AZ OTP Treasury üzletága felel a piaci kockázatok kezeléséért és a kockázatoknak az Igazgatóság által jóváhagyott kereteken belül tartásáért. A piaci kockázatok mérési módszerének fejlesztéséért, a kockázatok folyamatos méréséért és a vezetőség felé történő jelentésért egy különálló szervezeti egység felel. Az Igazgatóság jóváhagyja a piaci kockázati mérési módszereket és a vállalható kockázati kitettséget behatároló limitrendszert. Az OTP-nél a kockázatok mérésére és belső jelentésére egy front office rendszerre épülő, de attól különálló rendszert alkalmaznak, mely biztosítja a fejlődő kockázatmérési technikák hatékony informatikai megvalósíthatóságát. A bank a standard modellt használja a piaci kockázatok tőkekövetelményének számszerűsítésére (https://www.otpbank.hu). Véleményünk szerint a piaci kockázat kezelése megfelelő a Banknál, a treasury rendszerrel egy biztonsági hálót tud maga mögött az OTP, mely az esetlegesen fellépő árfolyam- vagy hozamgörbemozgások okozta veszteségeket próbálja meggátolni, és esetenként azon nyereséget realizálni.

A piaci kockázatra való érzékenység osztályozása:

- 1-es osztályzat: minimális kockázat a piaci kockázatokkal szemben, tökéletes kockázatkezelési stratégia.
- 2-es osztályzat: a kockázatkezelés megfelelően ellenőrzött és szabályozott.
- 3-as osztályzat: a kockázatkezelés elemeinek egy része módosítást igényel a jövőbeli stabil működés biztosításához. A piaci kockázatokra való érzékenység mérsékelten befolyásolhatja a jövedelmezőséget.
- 4-es osztályzat: a kockázatok jelentősen befolyásolják a cég jövedelmezőségét, a cég nagymértékben kitett a piaci kockázatoknak.
- 5-ös osztályzat: a kamat-, árfolyam- és részvénykockázat rendkívül magas, a bank működése veszélyben van.

CAMELS összesített vizsgálat

Az egyes szempontok szerinti vizsgálat után a tényezőket 1–5-ig terjedő skálán minősítjük. Az 1-es minősítés a legmagasabb osztályzatot jelenti a legjobb teljesítménnyel, míg az 5-ös a legalacsonyabb teljesítmény melletti nem megfelelő kockázatkezelési gyakorlatot. A súlyozásnál a modell szabad kezet ad az elemzőnek a súlyok mértékére vonatkozólag. Hasonló súlyokkal dolgozunk az egyes tényezők esetén azon elv alapján, hogy minden egyes tényező fontos szerepet játszik a vállalat egészséges és hatékony működése szempontjából.

3. táblázat. ***CAMELS-elemzés összesítése***

Szempontok	Értékelés	Súlyozás (%)	Súlyozott érték
Capital	1	18	0,18
Assets	2	16	0,32
Management	1	16	0,16
Earnings	1	18	0,18
Liquidity	2	16	0,32
Sensitivity	2	16	0,32
Összesen		100	**1,48**

Forrás: saját szerkesztés

A CAMELS-módszer alapján az OTP a 1,48-as súlyozott értékelést kapta, azaz az összesítés alapján 1-es az osztályozása. Eszerint a vállalat

működése megfelelő, tőkeellátottsága magasan a versenytársai felett van. A menedzsment évről évre javuló eredményeket produkál. A módszer megmutatta, hogy a 2012-es bázisidőszakhoz képest is javuló tendenciát mutatnak az egyes szempontok. A menedzsment a gyenge pontokat hamar felfedezi és próbálja javítani. Az OTP Bank működése a jogszabályi előírásoknak megfelel. Jelenleg a vállalat eszközösszetétele és likviditása vár átstrukturálásra, melyet a menedzsment már felismert. A likviditás már túl magas szinten van, rengeteg az éven belüli szabad pénz, mely folyamatos rendelkezésre állásával kevés marzsot és az Országos Betétvédelmi Alap felé történő folyamatos kiadást generálva szűkíti a bevételt. Összességében kijelenthető, hogy működése stabil lábakon áll, hatékonysága jövedelmező, és a piaci és gazdasági helyzet alakulására megfelelően reagáló bank.

Összefoglalás

Az OTP Csoport Magyarország egyik legnagyobb pénzügyi intézménye. Jelentős ügyfélkörrel és fiókhálózattal rendelkezik Kelet-Közép-Európában. A CAMELS-módszer segítségével komplex képet kaptunk a Bank jövedelmezőségéről, hatékonyságáról és szerkezeti összetételéről. Elsőként a tőkemegfelelést vizsgáltuk. A tőkemegfelelési mutató, a tőkearányos jövedelmezőség, a hitelek tőkefedezeti mutatója mind javuló értéket mutatnak, és 2016-ra magas, a szabályozói környezet elvárását jócskán meghaladó értéket kaptak. Így kijelenthetjük, hogy a tőke értéke magas, ezáltal a tőkemegfelelés a legmagasabb osztályozást, 1-est (erős tőkeszint, a szabályozói szinteket jóval meghaladó értékkel) kapta. A módszer második lépcsőjén az eszközvizsgálat szerepel. A bank pénzeszköz- és állampapír-állománya jelentősen növekedett. A hitelállomány 2012-höz képest közel 4%-kal esett vissza, viszont a meglévő hitelállomány portfoliója jelentősen javult. Az eszközminőség-vizsgálat során a bank a 2. osztályozást (megfelelő eszközminőség) kapta. A vizsgálat harmadik elemét a mendzsment hatékonysága adja. Az erős menedzsmenti hátteret a régi, ismert felső vezetés biztosítja az OTP számára. Így a menedzsment hatékonyságára 1-es osztályzatot kapott, ami erős vezetői teljesítmény, tökéletes kockázatkezelés, stabil, megbízható menedzsment, ritka vezetőváltásokat takar. A negyedik elemnél, a jövedelmezőség vizsgálatánál látható, hogy a ROE(1) és a ROA értéke is jelentősen megugrott, előbbi 2016-ra 18,16%, utóbbi 2,84%-os értékkel zárt. Ezáltal az OTP jövedelmezőségét, eredményességét 1-es osztályzattal értékeltük, mely alapján, erős eredményességi szint, –mely további emelkedést mutat – jellemző a Bankra. Az ötödik elem, a likviditás, egy érzékeny pont a bankszektorban, hisz a lejáratkori esedékességeket ki kell tudni fizetni, és számolni kell a lejárat előtti kockázatokkal is úgy, hogy a bank közben hozamot is termeljen. A likviditási mutató értéke relatíve magas, 2016-ban még mindig 60,17%-kal zárult, ezért az osztályozás során a 2-es értéket (a likviditás szintje megfelelő) kapta. A hatodik, egyben utolsó vizsgálati szempont a piaci kockázatra való érzékenység, melyért az OTP-n belül egy különálló szervezet felel. A kockázat mérésére egy front office rendszerre épülő, de attól különálló informatikai rendszert alkalmaznak, mely a treasury rendszerrel egy stabil biztonsági hálót jelent az esetlegesen fellépő árfolyam/hozamgörbe mozgások okozta veszteségek kikerülésére, így osztályozása a 2-es értéket (a kockázatkezelés megfelelően ellenőrzött és szabályozott) kapta.

A CAMELS-módszer alapján az OTP a 1,48-as súlyozott értékelést kapta, azaz az összesítés alapján az osztályozása 1-es. Ez alapján a vállalat működése megfelelő, tőkeellátottsága magasan a versenytársai felett van. A menedzsment javuló eredményeket tud elérni. Összességében kijelenthető, hogy a Bank működése stabil lábakon áll, jövedelmező, illetve a piaci és gazdasági helyzet alakulásaira is megfelelően képes reagálni.

Irodalomjegyzék

1. Szemán Judit (2015): A magyar bankrendszer CAMELS típusú elemzése. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban*. International Research Institute s.r.o. Komárno, 121–132. Forrás: http://www.irisro.org/tarstud2015aprilis/32SzemanJudit.pdf (Letöltve: 2019.03.20)
2. OTP Bank Nyrt.: https://www.otpbank.hu/portal/hu/Rolunk/Tortenet (Letöltve: 2019.03.20)
3. OTP Bank Nyrt.: Az Európai Unió által befogadott Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Standardok szerint készített egyedi szűkített pénzügyi kimutatások. Forrás: https://www.otpbank.hu/static/portal/sw/file/190808_IFRS_egyedi_szukitett_144.pdf (Letöltve: 2019.03.20)
4. OTP Bank Nyrt. 2011–2016. évi gyorsjelentése. Forrás: www.otpbank.hu (Letöltve: 2019.03.20)
5. OTP Bank Nyrt. 2011–2016. évi negyedéves gyorsjelentése Forrás: www.otpbank.hu (Letöltve: 2019.03.20)
6. 2011. évi CXXI. törvény „Az Otthonvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról" Forrás: https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100121.TV (Letöltve: 2019.03.20)
7. OTP Bank Nyrt.: https://www.otpbank.hu (Letöltve: 2019.03.20)
8. Portfolio: www.portfolio.hu (Letöltve: 2019.03.20)

INTERIM MENEDZSMENT, MINT A TUDÁSÁTADÁS ESZKÖZE*

Bencsik Andrea[1] – Machová Renáta[2] – Zsigmond Tibor[3]

[1]CSc, PhD, habil., prof., egyetemi tanár, Selye János Egyetem,
Gazdaságtudományi és Informatikai Kar, Menedzsment Tanszék
e-mail: bencsika@ujs.sk
[2]PhD, habil., egyetemi docens, Selye János Egyetem,
Gazdaságtudományi és Informatikai Kar, Menedzsment Tanszék
e-mail: machovar@ujs.sk
[3]PhD-hallgató, Selye János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Menedzsment Tanszék
e-mail: zsigmond.tibor@student.ujs.sk

A tanulmányunkban különböző nemzetközi szakirodalmak alapján részletesen bemutatjuk az interim menedzsmentet, valamint ismertetjük, hogy milyen területeken alkalmazhatók leginkább az interim menedzserek. Ezután megvizsgáljuk, hogy milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat a vállalatok számára ezeknek az igénybevétele. A kutatás során szekunder adatokat gyűjtöttünk. Ezek egyik része az interim menedzsment elterjedését mutatja be a különböző nemzetközi felmérések alapján. A második részben a komoly tapasztalattal rendelkező interim menedzserekkel készített mélyinterjúk kerülnek bemutatásra. Cikkünk legfőbb célja, hogy térségünkben is felhívja a figyelmet az interim menedzsment alkalmazásának lehetőségeire, illetve, hogy bemutassa ezen gyakorlat elterjedtségét Európában, ezáltal további, jövőbeni kutatásokra szeretnénk biztatni térségünk kutatóit.

Kulcsszavak: *tudás, tudásmenedzsment, interim menedzsment*

Abstract

У статті докладно представлено інтерім-менеджмент та сфери діяльності інтерім-менеджерів. Надалі розглянуто переваги та недоліки використання інтерім-менеджменту на підприємствах. Під час дослідження зібрано вторинні дані. Однією з основних частин наукової праці є представлення поширення інтерім-менеджменту на основі міжнародних досліджень. Інша частина базується на інтерв'ю, проведених із досвідченими інтерім-менеджерами. Основна мета дослідження полягає в тому, щоб привернути увагу до можливостей інтерім-менеджменту в нашому регіоні, а також показати розповсюдження цієї практики в Європі. Таким чином, заохочувати науковців нашого регіону до подальших досліджень.

Ключові слова: *знання, управління знаннями, інтерім-менеджмент*

Bevezetés

Mára a szervezetek legfontosabb erőforrásai az emberek. Ezen belül is kiemelten nagy szerepet kapott az elmúlt időszakban az emberekben rejlő tudás. A vállalatok számára kritikus pont a megfelelő tudás – főként a tacit tudás – megszerzése, valamint annak átadása. Fontos, hogy a szervezetekben dolgozó emberek ne csak a tudás megszerzésére és fejlesztésére koncentráljanak, hanem annak megosztására (átadására) is, mely a Probst-modell egyik legfontosabb eleme. A szervezetek vezetőinek azt kell elérniük, hogy a szervezetben az alkalmazottak képesek legyenek egymásban megbízni, önzetlenek legyenek és így a

* A tanulmány a Magyarország Collegium Talentum 2018/19 programjának támogatásával készült.

tudás szabadon áramoljon a vállalaton belül. Egyes szakemberek, illetve szervezetek különböző megoldásokat dolgoztak ki ezen állapot elérésére. Ilyenek például a heti kötetlen beszélgetések szervezett módon, az igazgatói megbeszélések, betanuláskor egymás segítése vagy a mentorprogram stb. Ezek mellett még megjelentek olyan módszerek is, amelyek a technológia fejlődésének köszönhetően jöhettek létre. Ilyenek például az intranet, az extranet, a videokonferenciák, az e-learning vagy éppen a Google Docs használata stb. Természetesen még számos más megoldás is létezik az imént felsoroltak mellett (Bencsik 2014).

Mára az interim menedzsment módszerének alkalmazását is ezen megoldások egyikének tekinthetjük. Az interim menedzsment fogalmának bevezetése több mint 35 évvel ezelőttre tehető. Kialakulásának helyszíne az Egyesült Királyság. Itt elsőként főleg a pénzügyek, a gyártás és az állami szektor területén alkalmazták ezen megoldást. A fejlett országokban mára már több területen is megjelent a használata, azonban ennek ellenére mind a mai napig viszonylag kevés menedzseri szakirodalom foglalkozik ezen témakörrel. Az interim menedzsmentet legáltalánosabban úgy jellemezhetjük, mint egy ideiglenesen fennálló tevékenységi formát. Ez azt jelenti, hogy ezen időszakra egy menedzser vállalja, hogy magas szintű menedzsertudását átadja, ezáltal segítve az adott szervezetet. Ezek alapján az interim menedzser nem más, mint egy átmeneti, külső vezető, aki csupán egy adott időszak erejéig csatlakozik a vállalathoz. Az adott szervezet tehát ilyen módon juthat értékes tudáshoz rövid idő alatt (Filosofova–Karzunke 2014; Minto 2006).

Az interim menedzserek általában olyan menedzserek, akik többéves tapasztalattal rendelkeznek, és szakmájukban számos sikert értek már el – szenior menedzserek. Nem ijednek meg a kedvezőtlen helyzetektől, az új kihívásoktól. Új projektek megvalósításánál is jól alkalmazhatók, ugyanis egy projekt egyszeri vállalkozásnak számít, tehát egy bizonytalan szervezet számára nagy kihívást jelenthet, azonban egy tapasztalt menedzser valószínűleg már több sikeres projektben is részt vett. Természetesen minden projekt más és más, de megvannak benne azok az elemek, amelyek eldönthetik, hogy az adott projekt sikeres vagy sikertelen lesz. A „kölcsönvett menedzserek", tapasztalatukból eredően képesek rövid idő alatt fontos döntéseket hozni. Számukra ezen döntések „rutin" döntések is lehetnek, azonban a szervezet életét hosszú távon meghatározhatják. Az interim menedzserek nem csupán tanácsokat nyújtanak a szervezetek számára, hanem az adott ötletek gyakorlatba való átültetéséért is felelősek (Bruns–Kabst 2005; Kurucz–Weiner 2011; Záležáková–Vogl 2015).

A továbbiakban azzal foglalkozunk, hogy a vállalatoknak milyen lehetőségeik vannak abban az esetben, ha egy nehéz, váratlan („krízis") helyzettel találják szemben magukat. Ezenkívül megvizsgáljuk még azt is, hogy milyen területeken alkalmazhatók leginkább az interim menedzserek és, hogy milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat a vállalatok számára az interim menedzsment használata.

A „kritikus tudás" megszerzése

Minden vállalatban vannak bizonytalan intervallumok, tehát olyan időszakok, melyek során a szervezet vezetői olyan problémákkal találják szemben magukat, amelyeket nem képesek külső segítség nélkül megoldani. Ezen problémák megoldása nagy jelentőséggel bír a vállalat egész jövőjének szempontjából. Az ilyen jellegű problémák legtöbbször valamilyen tudás hiányából erednek. Egyes esetekben a vállalaton belüli ötletelés már nem oldja meg megfelelően a problémát, problémákat. Ilyen esetekben a szervezetek kénytelenek belátni, hogy hiányzik az a tudás – melyet ezen tanulmányban „kritikus tudásként" neveztünk el –, melynek segítségével a probléma orvosolható lenne. A menedzsment

gyakorlatok és eszközök fejlődésével azonban mára egyre több megoldás áll a vállalatok rendelkezésére. A teljesség igénye nélkül csupán néhányat mutatnánk be röviden (Bruns–Kabst 2005; Filosofova–Karzunke 2014).

Azon szervezetek, amelyek valamilyen problémába ütköznek, bizonytalanok a jövőbeni helyes irányt illetően, illetve olyan tudásra szorulnak, mellyel az adott pillanatban nem rendelkeznek, a következő 2 fő módszer közül választhatnak:

- Az első lehetőség *a tanácsadói szolgáltatások igénybevétele.* Ezen szolgáltatások ára viszonylag széles skálán mozog – a megoldandó feladat, illetve a szükséges tudás mértékétől függően –, azonban egyes esetekben többe kerülhet, mint egy interim menedzser alkalmazása. A tanácsadók általában felmérik a jelenlegi helyzetet, javaslatokat tesznek rávilágítva a hiányosságokra és hibákra. Azonban fontos megemlítenünk a felelősség kérdését, ugyanis ebben az esetben a döntésekért és a végrehajtásért végső soron a felső vezetés (a szervezet menedzserei) felel. A vezetők – szélsőséges esetekben – a javaslatok elvetése mellett is dönthetnek, ha úgy gondolják, hogy azok nagymértékű negatívumokat hordozhatnak magukkal (Bruns–Kabst 2005; Filosofova–Karzunke 2014).
- A másik ajánlott módszer *az interim menedzser alkalmazása.* Egyes esetekben akár olcsóbb is lehet az alkalmazásuk, mint egy tanácsadói csoporté. Az egyik fő különbség a tanácsadói szolgáltatásokhoz képest az, hogy az interim menedzser feladata nem merül ki csupán a szervezet jelenlegi helyzetének felmérésében és a javaslatok megalkotásában. Egy interim menedzser a tudása átadása után nem hagyja, hogy a vállalat egyedül valósítsa meg az ő elképzeléseit, hanem ő maga továbbra is figyelemmel kíséri a megvalósítást is az adott szervezetnél. Ezek alapján tehát kijelenthető, hogy a felelősség az ő vállukat nyomja. Egyes esetekben előfordulhat, hogy az interim menedzsmentet elvégző szakember csupán a kitűzött célok elérése után kapja meg megérdemelt jövedelmét. Úgy is mondhatnánk, hogy azon vállalat, amely ilyen módon jut hozzá a szükséges tudáshoz – és így éri el a célját –, az „megütötte a főnyereményt" (Bruns–Kabst 2005; Filosofova–Karzunke 2014).

A következő táblázat azt mutatja be, hogy milyen hasonlóságok, illetve eltérések figyelhetők meg leginkább a 2 fő módszer között.

1. táblázat. *Interim menedzserek és menedzsment tanácsadók összehasonlítás*

Jellemzők	*Interim menedzserek*	*Menedzsment tanácsadók*
A feladat típusa	Egy vagy több vezetői feladat	Csak tanácsadás
Szerződés típusa	Megbízási szerződés	Megbízási szerződés
Utasítási jog	A feladat jellegétől függ	Nincs
A szerződés időtartama	Határozott	Határozott
Javadalmazás	Napidíj és költségek	Napidíj és költségek

Forrás: Bruns–Kabst 2005

A fenti táblázat alapján elmondható, hogy az interim menedzserek és a menedzsment tanácsadók munkája között több hasonlóság is megfigyelhető a korábban bemutatott eltérések mellett. Tanulmányunk következő részében bemutatjuk, hogy milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat egy interim menedzser alkalmazása.

Az interim menedzser alkalmazásának előnyei és hátrányai

Amennyiben egy szervezet úgy gondolja, hogy a tudáshiányát egy interim menedzser alkalmazásával pótolja, úgy az alkalmazás számos előnye mellett bizonyos hátrányokkal is kell számolnia. Ezeket mérlegelni kell, és

csak ezután szabad meghoznia a helyes döntést, ugyanis ezen esetben is igaz a kifejezés: „nem minden áron". Tehát, ha a vállalat úgy gondolja, hogy több hátránya származhat, mint előnye az interim menedzsment alkalmazásából, akkor érdemes más eszközt keresnie a szükséges tudás beszerzésére (Švorcová 2012; Záležáková–Vogl 2015).

Az interim menedzser alkalmazásának előnyei általánosságban:

- Objektív szemléletmód:
  - magával a szervezettel – a vállalat gyenge pontjainak beazonosítása,
  - alkalmazottakkal kapcsolatban – személyes kapcsolatok hiánya.
- Könnyebben érvényesül és autoritást szerez.
- Dolga végeztével távozik a szervezettől – a vállalatnak már nem kell „törődnie" vele.
- Professzionalizmus – bizonyos terület szakértője.
- „Katalizátor" – beindítja a folyamatokat, mozgósítja az erőforrásokat (a passzívakat is!).
- Kapcsolati tőke – melyet a vállalat a távozása után is kihasználhat.

A felsoroltak egy részét már részben korábban is kiemeltük. Ezek mellett természetesen bizonyos hátrányok is származhatnak az interim menedzsment alkalmazásából. Ezek főként a következők lehetnek:

- Népszerűtlen döntések meghozatala:
  - a személyzettel kapcsolatban – pl. alkalmatlan, ill. a szervezet számára „káros" személyek eltávolítása,
  - a szervezet mindennapi életével kapcsolatban – változások = „félelem a változástól".
- Kapcsolat az alkalmazottakkal:
  - kimértség,
  - félelem,
  - bizalmatlanság.

A felsoroltak alapján előfordulhat, hogy a vállalaton belül bizonyos mértékű feszültség alakul ki, főként az alacsonyabb szinteken dolgozók körében. Fontos, hogy az alkalmazottak tisztában legyenek a vállat helyzetével, így növelve az alkalmazottak bizalmát a felsőbb vezetés felé. Az interim menedzsment bevezetése nem mindig jár negatív következményekkel – egy azonban biztos: a változás (Kurucz–Weiner 2011; Švorcová 2012; Záležáková–Vogl 2015)!

Mi jellemzi a „tökéletes" interim menedzsert?

Ahogy már említettük, egy interim menedzser alkalmazásának oka általában valamilyen bizonyos tudás hiánya, amelyet a szervezet ilyen módon próbál beszerezni. Egy jó interim menedzsernek nem elég jól ismernie egy bizonyos szakterületet, de jó menedzsernek is kell lennie. Ez többek közt azt is jelenti, hogy értenie kell ahhoz, hogy saját tudását mások számára érthetően adja tovább. Egyes vélemények alapján nem probléma, ha egy megbízott interim menedzser „túlképzett", tehát ha tudása nagyobb fokú – mélyebb vagy szélesebb –, mint amelyet maga a rászoruló szervezet, illetve annak helyzete megkíván. Ezen menedzserek fő feladata egyébként is az, hogy tudásából eredően valami váratlannal álljanak elő – melyre a szükséges tudás hiányában maga a vállalat nem volt képes (Záležáková–Vogl 2015).

Fontos, hogy egy interim menedzser határozott legyen, tehát legyen biztos a dolgában. Valószínűsíthető, hogy a szervezet pont azért alkalmaz egy interim menedzsert, mivel nem biztos azokban a kérdésekben, amelyek a vállalatot nem csupán a jelenben, de a jövőben is érinthetik (Záležáková–Vogl 2015).

Az előzőekben feltüntettünk egy nagyon lényeges hátrányt az interim menedzsment

alkalmazásánál. Ez pedig a bizalmatlanság. Fontos tudatosítani, hogy egy interim menedzser az átmeneti időre – melyre szerződik – bizonyos mértékig a szervezet csapatának tagjává válik. Ehhez tehát szükségszerű, hogy időben elnyerje a munkatársak együttműködését és egyúttal a bizalmukat is. Ezek nélkül rendkívül nehézzé, illetve lehetetlenné válhat a szükséges tudás átadása és az intézkedések (változások) végrehajtása. Emellett továbbra is őszintének, páratlannak, elfogulatlannak kell maradnia és arra kell törekednie, hogy a kitűzött célokat el is érje a vállalat. Fontos, hogy egy interim menedzser mindig arra törekedjen, hogy a legmagasabb szakmai szinten teljesítsen (Švorcová, 2012; Záležáková–Vogl 2015).

Az interim menedzserek alkalmazása ajánlott lehet speciális tudást igénylő feladatoknál (pl. HR, marketing, jogi kérdések stb.), stratégia változások előtt, egyszeri projektek során, illetve válságos (krízis) helyzetben, amikor létfontosságú a gyors szakmai döntés meghozatala. Ezen utóbbi helyzet esetében azonban különbséget kell tenni a krízis és az interim menedzsment fogalma között, mégha sok is a közös pont bennük. A krízismenedzser feladatai közé tartozik a krízis megelőzését szolgáló tevékenységek irányítása, a krízis hatásainak mérséklése, a „túlélés megszervezése", illetve magának a krízis-csapatnak az összeállítása és vezetése. Ebben az esetben nem szükségszerű, hogy csak egy bizonyos ideig legyen a vállalat tagja. A nagyobb vállalatok a krízisek bekövetkezése előtt is alkalmaznak krízismenedzsereket annak érdekében, hogy egy esetleges jövőbeni krízis elkerülhető legyen, illetve annak hatásai minimalizálhatók legyenek. Egyes esetekben azért alkalmaznak interim menedzsereket, mert egy adott pozíciót betöltő menedzser, vezető betegség miatt ideiglenesen nem tudja elvégezni a feladatait (Bruns 2005; Kurucz–Weiner 2011; Záležáková–Vogl 2015).

Az interim menedzsment megvalósításának módszerei

Az irodalom alapján az interim menedzsment megvalósulásánál két fő módszerről beszélhetünk. Az első az úgynevezett belső (angolul internal) interim menedzser alkalmazása. Ebben az esetben az interim menedzser a vállalat egy másik szakterületén dolgozó alkalmazottja, tehát házon belül történik a kiválasztás és az áthelyezés. Ennek az az előnye, hogy az adott személy már valamilyen szinten ismeri a szervezetet, annak kultúráját és az alkalmazottakat, akik vélhetően nagyobb bizalommal vannak felé. Úgy is mondhatnánk, hogy olyan tudással rendelkezik, amellyel egy kívülről érkező szakember nem. Ezzel szemben hátránya is lehet ezen módszer alkalmazásának. Az egyik az, hogy nem biztos, hogy megfelelő szakértelemmel rendelkezik, ugyanis előfordulhat, hogy más területről származik a menedzser. Az is megtörténhet, hogy az egyén – annak reményében, hogy az ideiglenes megbízás a jövőben akár állandó pozícióvá válhat – a saját céljait előnyben részesíti, és nem a vállalat prioritásait tartja szem előtt. Ezzel szemben az is előfordulhat, hogy az újonnan megbízott belső menedzser passzívan viselkedik, mivel félti a felépített karrierjét és fél a bukástól. Ha az interim menedzser belülről érkezik, akkor általában csupán egy hirtelen „kieső" munkatársat helyettesít (Browning–Boys 2015; Farrell 2016; Švorcová 2012).

A második fő módszer a külső (external) interim menedzser alkalmazása. Ezt úgy is jellemezhetnénk, mint a „klasszikus értelemben vett" interim menedzsert. Hátránya – ahogy már korábban is említettük – az, hogy nem rendelkezik a megfelelő tudással a vállalat belső dolgaival kapcsolatban. Tehát nem ismeri kellően az adott szervezetet. Előnye az, hogy szakmailag képzettebb lehet, mint egy más tudással rendelkező belső menedzser, aki egyéb területen szerzett tapasztalatokat. Továbbá a külső interim menedzserek kiválasztásánál „bővebb a kínálat", így a vállalat a szükséges tudás alap-

ján választhatja ki a számára megfelelő szakembert. A kívülről érkező interim menedzserek alkalmazása ajánlott krízis helyzetben, projektek megvalósításánál, illetve olyan esetekben amikor nagyfokú változásokra van szükség. Tehát ebben az esetben sokkal fontosabb szerepe van a speciális tudásnak, mint a belső interim menedzsment során (Browning–Boys 2015; Farrell 2016; Švorcová 2012).

Az interim menedzser megbízásánál mindig előre kell egyeztetni, – a megbízóknak és az interim menedzsernek –, hogy a megbízás csak adott időre szól, vagy akár egy állandó (permamens) pozícióvá alakulhat a jövőben. Külső interim menedzser alkalmazása esetén ezt általában előre tisztázzák a szerződés aláírásakor. Belső interim menedzsement alkalmazása esetében azonban nem mindig ez a helyzet. A szervezetek életében előfordulhat, hogy egy személy váratlanul távozik, vagy egyéb okok miatt munkaképtelenné válik. Ilyenkor célszerű lehet egy belső interim menedzser alkalmazása, aki nagy tudással rendelkezik, azonban előfordulhat, hogy hosszú távon a vállalat egy új alkalmazottal kívánja betölteni a megüresedett pozíciót. Ilyen esetekben rengeteg felesleges feszültséget szülhet az, ha a megbízás ideje nincs előre rögzítve (Browning–Boys 2015; Farrell 2016).

Az interim menedzsment fő problémája – a „tudáshiány"

Az interim menedzsment során különböző nehézségekkel kell megbirkóznia az ideiglenes menedzsereknek és a szervezeteknek. Fontos, hogy az interim menedzserek és a meglévő alkalmazottak között megfelelő kapcsolat alakuljon ki, ugyanis ez nagyban befolyásolhatja a sikerességet. Az interim menedzsernek elkötelezettnek kell lennie mind a vállalat, mind pedig a személyzet iránt. A menedzser kollégáknak való bemutatása is nagyban befolyásolja az együttműködés későbbi sikerességét. A megfelelő bizalom kialakítása érdekében már a bemutatás elején célszerű meghatározni az alapszabályokat, illetve meg kell ismertetni az interim menedzsert a vállalat jelenlegi kultúrájával. Az interim menedzserek nagyfokú tapasztalattal rendelkeznek, így előfordulhat, hogy dolgoztak már hasonló kultúrájú közegben. Azonban, ha valamilyen tisztázatlan eltérések merülnek fel már az első pillanatoktól, azok a későbbiekben komoly problémákat okozhatnak. Az „ideiglenes" menedzserek számára fontos, hogy a vezetők már a kezdeteknél egyértelműen határozzák meg a meghatalmazás mértékét. Továbbá nagyon fontos, hogy az interim menedzserek képességei ne legyenek alulértékelve, tehát világosak legyenek a vezetők számára. Ezáltal megakadályozható, hogy a fontos tudás „elvesszen". A vezetőknek tisztában kell lenniük, hogy az interim menedzserek által eszközölt akciók, változtatások milyen hatással lehetnek a szervezetre és az alkalmazottakra. Feltételezhető, hogy a szervezet vezetői jobban ismerik a saját szervezetük kultúráját, mint az interim menedzserek. A vállalat vezetőinek segíteniük, támogatniuk kell az interim menedzserek munkáját, mivel ők tisztában vannak az egyes – szervezeti kultúrából adódó – válaszreakciókkal, hatásokkal. A változtatás, illetve a stratégia kialakítása során nagyon fontos szerepe van a változás mozgatórugóinak ismeretének, illetve a stratégiai előrelátásnak. Ezen a téren azonban „tudáshiányosságok" figyelhetők meg az interim menedzsereknél.

A tudás átadása az interim menedzsment megvalósulása során

A szervezetek tulajdonképpen egy tanuló rendszerként foghatók fel. Ezen szervezetek általában előre meghatározzák azt, hogy milyen úton kívánják beszerezni, átadni, szétosztani és hasznosítani a tudást. A megfelelő tudás megszerzése nem egyszerű, az ötletek megfoghatatlanok, ezáltal nehéz azokat továbbítani, átadni. A szervezeti és egyéb válságot megtapasztaló vállalatoknak változniuk kell, új módszereket kell bevetniük a tacit és

explicit tudás megszerzése érdekében, hogy a válságos időszakot minél hamarább és minél kevesebb veszteséggel vészeljék át (Högman–Pontusson 2015).

A tudás megszerzése történhet tapasztalati tanulással, kutatással, megfigyeléssel stb. Sok vállalat új munkaerő alkalmazásával kíván új tudásra szert tenni. A tudás megszerezhető interim menedzser alkalmazásával is. Ezáltal a szervezet értékes explicit és tacit tudáshoz juthat. Az interim menedzserek segítségével lerövidül a „diagnózis" ideje, tehát rövidebb idő alatt beazonosíthatóvá vállnak a problémák. Ezen szakemberek alkalmazása két fő ok miatt ajánlott a vállalatoknak. Az első fő ok – tulajdonképpen magától értetődő módon – az, hogy interim menedzser alkalmazásával a vállalatok olyan speciális tudást képesek megszerezni, mellyel nem rendelkeznek. A másik ok pedig az, hogy az interim menedzserekre nincs hatással a vállalat történelme, illetve a berögzült vállalati hagyományok és szokások sem. Ennek segítségével az interim menedzserek képesek objektív képet kialakítani a szervezetről, és gyorsabb döntéseket hozhatnak (Högman–Pontusson 2015).

A tudás átadása során az egyik fél a tudás átadó, a másik pedig a fogadó, aki a tudást „felszívja". Az interim menedzsment megvalósulása során a tudás áramlása kétirányú. A problémák felmérésének szakaszában az interim menedzserek tanulnak az alkalmazottaktól annak érdekében, hogy megismerjék a vállalatot, illetve, hogy fény derüljön a „rejtett" problémákra. Ezen időszak alatt az alkalmazottak tacit tudása az interim menedzserekhez kerül. Ezután a tudás áramlása megfordul és a menedzserek ezen új tudásukat és a korábbi tapasztalataikból származott tudásukat használják fel annak érdekében, hogy kijelöljék, megtervezzék és véghezvigyék a szükséges változásokat. Azon dolgoznak, hogy ezen „egyesített tudást" minél hatékoyabban átadhassák a szervezetnek. Ha változás történik a vállalat szokásaiban, vagy a folyamatokban, ahogy a dolgokat végzik, akkor a tudásátadás sikeres volt, a vállalat új dolgot, dolgokat tanult. Fontos, hogy az interim menedzserek által hozott és átadott tudás az interim menedzser távozásával ne tűnjön el a szervezetből. A megszerzett tudást továbbra is meg kell osztani a szervezeten belül, elérhetővé kell tenni, hogy azt a későbbiekben is felhasználhassa a vállalat (Bencsik 2014; Högman–Pontusson 2015).

A kutatás módszertana

Kutatásunkat szekunder adatok alapján készítettük el. Elsőként az interim menedzsment elterjedtségét szerettük volna felmérni. Ehhez az Eurofound adatait használtuk fel, amely különböző országokról készített már felmérést. Az adatok alapján ismertetjük, hogy a 2000-es évektől, mely országok esetében figyelhető meg növekedés, ill. stagnálás az interim menedzsment alkalmazását illetően. A második kutatás, melynek adatait felhasználtuk, egy interjús kutatás volt. A szerző az interjút strukturálatlannak és mélyinterjúnak jelöli, melynek segítségével reagálni lehet az egyes válaszoknak megfelelően. Az interjú alanyai tapasztalt interim menedzserek voltak. A kutatásban nem vizsgálták a „székmelegítőket", tehát azokat a külsős menedzsereket, akik egy kieső alkalmazottat helyettesítettek rövid időre. A kutatás célja az volt, hogy olyan interim menedzserekkel készüljenek el az interjúk, akik valamilyen változás, vagy krízishelyzet miatt kerültek egy vállalathoz. A vizsgálat során 3 interim menedzser került megkérdezésre. Ez az elemszám elegendőnek tekinthető, ugyanis strukturálatlan interjúk (ill. mélyinterjú) készültek.

Az interim menedzsment kialakulása, terjeszkedése

Az interim menedzser alkalmazásának módszere az utóbbi néhány évtizedben terjedt el világszerte. Eredetileg Nyugat-Európában alkalmazták elsőként, főként az Egyesült Királyságban, Hollandiában és Németországban. Az interim menedzsment nagyon különleges részét képezi a munkaerőpiacnak, és a nem széles

körben elterjedt foglalkoztatási formák közé tartozik. Ennek ellenére bizonyos európai kutatások azt mutatják, hogy az interim menedzsment alkalmazása feltörekvőben van. Ezek alapján a következő országokban volt jelentős növekedés az utóbbi évtizedekben (2000-tól): Csehország, Franciaország, Görögország, Magyarország, Lettország, Norvégia továbbá az Egyesült Királyság (Mandl et al. 2015).

1. ábra. ***Európai országok az interim menedzsment terjedésének tekintetében***

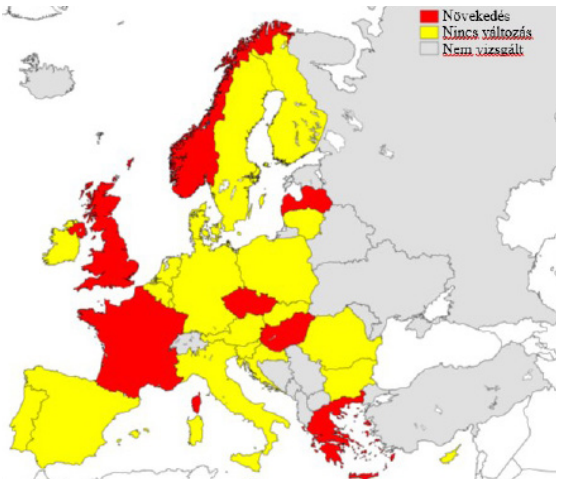

Forrás: Mandl et al. 2015 alapján saját szerkesztés

A felmérések alapján Németországban főként a szerkezetátalakítási, illetve az értékesítéssel, stratégiaalakítással kapcsolatos döntéseknél alkalmaztak interim menedzsereket a szervezetek. Németországban, Norvégiában és az Egyesült Királyság területén főként az energiával, gázolajjal és az útfelújítással foglalkozó szervezetek használták ki a foglalkoztatás ezen módszerét. Továbbá nagy arányban figyelhető meg az IKT (Információ és Kommunikáció Technológia) a gyártás és a banki szektorban működő vállalatok esetében is. Norvégiában 2001-től tapasztalható nagy változás, ugyanis ekkortól nyújt elsőként interim menedzser szolgáltatásokat az Interimleder AS nevű vállalat. A skandináv országokban (Norvégia, Dánia és Svédország) összesen kb. 4500 interim menedzser tevékenykedik, míg Franciaországban a számuk 20 és 30 ezer közé tehető. Az Egyesült Királyságban egyre gyakoribb az interim menedzserek alkalmazása a magánszektorban is. A szakemberek szerint az interim menedzsment nem csak a nagyvállalatok számára lehet előnyös, hanem a KKV-k (mikro-, kis- és középvállalkozások) számára is, amelyek jelentős része szerkezeti problémákkal küzd. Az Egyesült Királyság területén tevékenykedő interim menedzserek esetében a napi átlagbér 593 font (kb. 675 euró) volt 2012-ben. 2013-as adatok alapján az interim menedzserek 67 százaléka férfi, míg 33 százaléka nő volt az Egyesült Királyságban. Csehország esetében a kutatásban részt vevő vállalatok 37 százaléka jelezte, hogy alkalmazott már interim menedzsert a működése során. Csehországban az interim menedzsment módszerének alkalmazása főként a gazdasági válság hatására növekedett. A szervezetek így próbáltak válaszolni az új kihívásokra (Mandl et al. 2015).

Interjú az interim menedzserekkel

Az általunk idézett szerző 3 tapasztalt, interim menedzserrel készített interjút. Mindhárom interim menedzserről elmondható, hogy olyan ágazatban dolgozó vállalatok bízták meg őket, mely ágazatokban nagyfokú tudást szereztek korábbi karrierjük során. Ennek ellenére saját bevallásuk szerint a sikerhez nem szükséges az adott iparág teljes ismerete. Az alanyok azt állították, hogy a szervezetekkel kapcsolatos ismeretek elsajátítása sem létszükséges a sikerhez a munka megkezdése előtt. Ennek ellenére válaszaikból az derül ki, hogy munkájuk megkezdése előtt bizonyos mértékben mindegyikük felkészül az adott szervezetből. Mindegyik interim menedzserre jellemző, hogy átnézi az éves jelentéseket, illetve az alapvető információkat – pl. a vállalat weboldalának segítségével. Az interjúalanyok egyike a munka megkezdése előtt a saját kapcsolati hálójának segítségével szerez bepillantást az adott szervezet életébe. Mindhárman egyetértettek abban,

hogy a pénzügyi helyzettel kapcsolatos hiányos ismeretek okozhatják a legnagyobb problémát az interim menedzsereknek (De Weerd 2015).

Szintén mindegyikük egyet értett abban, hogy a felvétel után nagyon fontos szerepe van a kezdeti kommunikációnak mind az alkalmazottakkal, mind a menedzserekkel. Ezáltal sajátítják el azt a tudást, amely segíti őket abban, hogy elkezdhessék a probléma megoldását. A kezdeti kommunikációnak több formája létezik. Egyesek interjúkat folytatnak az alkalmazottakkal, részt vesznek a vezetőségi gyűléseken, míg mások kötetlen beszélgetéseket folytatnak annak érdekében, hogy belső információkhoz jussanak, és megértsék az informális struktúrákát a szervezetben. Ennek ellenére az interim menedzserek nem „olvadnak bele" teljesen a szervezet kultúrájába. Éppen ezért racionális döntéseket tudnak hozni, anélkül, hogy érzelmeik, kapcsolataik befolyásolnák őket. Úgy is mondhatjuk, hogy az „ismerethiányuk" segítségével jobb döntések meghozatalára képesek. Az interim menedzserek betartják a „hat lépés távolságot". Ez néhány alkalmazottat és menedzsert negatívan érinthet, de összességében a vállalatok számára jót jelent. Az interim menedzsment során a hangsúly a szervezeti struktúrán van és nem pedig konkrét műveleteken, folyamatokon (De Weerd 2015).

A megkérdezett alanyok dolgoztak már nagy-, közép- és kisvállalatokkal is. Véleményük szerint a nagyvállalatok esetében a legtöbbször az jelenti a problémát, hogy a részvényesek és a menedzserek között hiányzik a bizalom. Az ilyen esetekben a tulajdonjog és az irányítás szétválasztása okoz gondot. A kis- és középvállalkozások esetében a tulajdonosok menedzserek is a legtöbb esetben. Ebben a helyzetben az alkalmazottak és a tulajdonosok eltérő érdekeiből származik a legtöbb probléma (De Weerd 2015).

Összegzés

A tanulmány az interim menedzsmenttel foglalkozik. Elsőként bemutattuk az interim menedzsment fogalmát. Az interim menedzsment a tudás megosztásának egyik újfajta megoldásává vált a tanácsadók alkalmazása mellett. Ezen két megoldást cikkünk elején hasonlítottuk össze. Az interim menedzserek a tanácsadókhoz képest aktívabban részt vesznek a vállalati folyamatokban, változtatásokban.

A továbbiakban szó esett az interim menedzserek alkalmazásának előnyeiről, hátrányairól, valamint arról, hogy milyennek is kell lennie egy interim menedzsernek. A „kölcsönzött" menedzserek tapasztalt szakemberek, akik hajlandók arra, hogy az évek során szerzett tapasztalataikat megosszák másokkal. Ezután bemutattuk az interim menedzsment alkalmazásának két módszerét, a belső és külső alkalmazást, illetve a kettő közötti különbségeket. Ezután bemutattuk azt is, hogy hogyan valósul meg a tudás átadása az interim menedzsment során. A kutatásunk végén két korábbi kutatás eredményei alapján bemutattuk az interim menedzsment elterjedtségét Európa egyes országaiban. Végül egy mélyinterjú során kapott eredmények bemutatása következett. Ezen belül három tapasztalt interim menedzser számolt be saját tapasztalataikról.

Tanulmányunk célja az volt, hogy felhívjuk a figyelmet az interim menedzsment által kínált lehetőségekre a térségünkben. Véleményünk szerint a tudás megszerzésének és átadásának egyik hatékony eszköze ezen megoldás, azonban viszonylag kevésbé ismert a térségünkben.

Irodalomjegyzék

1. Bencsik Andrea (2014): Miért nem működik? Tudásmenedzsment magyar módra. *Tudásmenedzsment*, 15. évf. 1. sz. 29–46.
2. Browning, Blair – Boys, Suzanne (2015): An Organization on Hold and Interim Leadership in Demand: A Case Study of Individual and Organizational Identity. *Communication Studies*, vol. 66. iss. 2. pp. 165–185
3. Bruns, Jürgen – Kabst, Rüdiger (2005): Interim-Management: A Paradox for Leadership Research? *Management Revue*, vol. 16. iss. 4. pp. 512–524
4. De Weerd, Marita (2015): The knowledge gap of interim management. In: *5th IBA Bachelor Thesis Conference*. Enschede, University of Twente
5. Mandl, Irene – Curtarelli, Maurizio – Riso, Sara – Vargas Llave, Oscar – Gerogiannis, Elias (2015): *New forms of employment*. Dublin, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions
6. Farrel, Maggie (2016): Interim Leadership. *Journal of Library Administration*, vol. 56. iss. 8. pp. 990–1000
7. Filosova, Tatiana – Karzunke, Irina (2014): Interim Management: A New Tool to Enhance a Company's Competitive Performance Under Current Global Instability. In: Adašková Daša (ed.): *International Relations 2014. Contemporary Issues of World Economics and Politics*. Bratislava, Publishing House EKONÓM, pp. 155–159
8. Högman, Erik – Pontusson, Charlotte (2015): *Interim Management & Organisational Learning. A Paradox for Learning in Times of Crises?* Stockholm, Stockholm School of Economics
9. Kurucz Zsuzsanna – Weiner János (2011): Interim menedzsment – az üzleti élet zsoldosai. *CEO magazin*, 12. évf. 1. sz. 4–9.
10. Minto, Michael (2006): Interim management as value creator. *Journal of Medical Marketing*, vol. 6. iss. 2. pp. 151–152
11. Švorcová, Petra (2012): Manažéri na prenájom. *Trend*, roč. 15. č. 28. s. 17–21.
12. Zálezaková, Eliska – Vogl, Michaela (2015): Prehľad vybraných moderných manažérskych metód. *Manažment podnikania a vecí verejných*, roč. 10. č. 27. s. 55–63.

A SZÁMVITELI RENDSZER AZ ELMÚLT 50 ÉV TÜKRÉBEN

Budai Eleonóra

PhD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, Pénzügy és Számvitel Intézet
e-mail: budai.eleonora@ktk.pte.hu

A számviteli rendszer modelljének felvázolása lehetővé teszi az adott rendszert a környezetéből érő hatások és az azt okozó hatótényezők beazonosítását, illetve a rendszerben bekövetkező változások meghatározását. 2007-ben a vizsgálat alapját képező „komplex számviteli rendszer modell" felállításra került. Ez képezte az alapját és adta a keretét egy azóta is tartó kutatási folyamat elindításának. A tanulmányban a kutatási folyamat egy olyan részét kívánom bemutatni, amelyben arra kerestem a választ, hogy Magyarországon az elmúlt 50 év során milyen változás következett be a komplex számviteli rendszert alkotó elemekben, mi indukálta ezeket a változásokat, mi vezetett a jelenlegi rendszer kialakulásához, és a jelenlegi helyzet milyen jövőképet vetít elénk. Több éve tartó kutatás összefoglalásaként az egyes rendszert alkotó elemekkel kapcsolatosan tett megállapítások és a számvitel komplex rendszerében bekövetkezett változások rendszerezett bemutatására vállalkozik a tanulmány.

Kulcsszavak: *komplex számviteli rendszer modell, gyakorlat, oktatás, szabályozás, kutatás*

Abstract

Окреслення моделі системи бухгалтерського обліку дає змогу виявити ефекти середовища та вплив факторів на систему, а також виявити зміни в самій системі. У 2007 році була побудована «комплексна модель системи обліку», що покладена в основу дослідження. Це послужило основою для започаткування багаторічного дослідницького процесу. У цій роботі представлено частину дослідження, яка повинна дати відповідь на те, що змінилося в Угорщині за останні 50 років в елементах комплексної системи обліку, що спричинило ці зміни, що призвело виникнення діючої системи та які перспективи розвитку. Як підсумок багаторічної дослідницької роботи, наукова стаття представляє результати систематичного дослідження кожного елемента системи та змін комплексної системи обліку.

Ключові слова: *модель комплексної системи бухгалтерського обліку, практика, освіта, регулювання, наука*

Bevezetés

50 év egy ember életében jelentős időtartam, hiszen életének több mint a felét jelenti a jelenlegi átlagéletkort figyelembe véve. A számviteli rendszer esetében viszont 50 év csak egy rövid periódus. E rendszer kiépülésének kezdete nem tisztázott. Jensen (2005) véleménye szerint a rovásos számvitel megjelenése Afrikában és a világ más részein is megelőzte az „írott nyelv" kialakulását. E véleményt támasztották alá a Harvard Egyetem kutatói is (Maugh 2005). A történelemkönyvek többsége szerint az írás kialakulásának folyamata a sumer ékírástól kiindulva az egyiptomi hieroglifákon, majd az ebből kifejlődött hieratikus íráson át vezet el a fóniciai és végül a görög íráshoz. Ez a folyamat i. e. 3500-tól i. e. 800-ig tartott. Az előző véleményeket figyelembe véve a rendszer kialakulásának kezdete i.e. 3500 előttre datálható.

Ez a tanulmány nem tekint vissza a régmúlt időkre, célja a számviteli rendszer 1969-től 2018-ig terjedő 50 évének az áttekintése. A kutatás rendszerszemléletben, a szélesebb perspektívából közelítve, majd spektrumát Magyarországra szűkítve a számviteli rendszer környezetében és a rendszerben lezajlott változásokat, eseményeket kívánja számba

venni, áttekinteni, rendszerezni abból a célból, hogy komplex képet vázoljon az olvasó elé.

A kutatás kiindulópontja és módszertana

A kutatás kiindulópontja a kutatott számviteli rendszer behatárolása, lehatárolása és a vizsgált elemek meghatározása volt. Ehhez az elméleti vagy teoretikus megközelítését alkalmaztam a számvitelnek. Ez a megközelítés a deduktív gondolkodást adaptálta, állandó típusa a tudományos elméleti analízisnek, amelyet a fizikai tudományon keresztül több társadalomtudomány is használ. Sokan azonosítják a modellépítő megközelítéssel. A teória az elmélet kölcsönösen összefüggő elemeiből építi fel a koncepciót, a feltevéseket és következtetéseket kombinálja össze a logikai gondolkodással, amely megadja, hogy miként lehetne leírni a „kutatás tárgyát" adott feltételek és körülmények között. A számviteli teória hasznosítását Barton (1977) művében hét pontban foglalta össze, ezek közül csak hármat emelnék ki: segít a kutatásban, segít szintetizálni és elősegíti a jövő „megjósolását".

A számviteli rendszer komplex, teoretikus modelljének felállítására 2007-ben került sor (Budai 2007). A teoretikus modell azóta több ezer egyetemi hallgató számára biztosította az eligazodást a számvitel rendszerében, és ezt a modellt alkalmazom a mostani tanulmányban is a számviteli rendszer 50 évének áttekintéséhez mint kiinduló pontot és rendező elemet.

A kutatás módszertanát tekintve alapvetően szekunder jellegű, az áttekintés a szakirodalom feltérképezésével történt, ugyanakkor egyes vizsgált rendszer elemekhez kapcsolódóan primer kutatásra is sor került. A teljes kutatás egy metszete kerül ismertetésre e tanulmányban. Felvázolásra kerülnek a vizsgált rendszerben és környezetében az 50 év során lezajlott események, változások, ugyanakkor azok összefüggésének, hatásmechanizmusának vizsgálata meghaladja jelen tanulmány kereteit.

A komplex számviteli rendszer modellje

A 2007-ben kialakított modell (1. ábra) alapfeltevése, hogy a számviteli rendszert az emberi szükségletek közül az információ iránti igény és az ebből levezethető további – tevékenység iránti, szabályozási, oktatási és kutatási – szükségletek hívták életre. A számvitelt tehát nem mint vállalati funkciót, nem mint vállalati információs rendszert, hanem mint komplex rendszert közelíti meg három szinten és négy értelmezési vetületben szemlélve.

A rendszer három szintje: mikro, makro és globális szint. A mikro szint a gazdálkodó egységek szintje, végezzék tevékenységüket akár profitorientált, akár nonprofit jelleggel. A makro szint a nemzetgazdaságok szintje, míg a globális szint a nemzetgazdaságokon túlnyúló, nemzetközi vagy nemzetgazdaságok alkotta közösségek szintje. Levonható a következtetés, hogy itt nemcsak egymásra épülésről van szó, hanem a mikro szintet magában foglalja a makro szint, míg a globális szint a makro és ezáltal mikro szint integrátora.

Minden szinthez négy értelmezési vetület került hozzárendelésre, a megnevezett szükségletek alapján: gyakorlat, oktatás, szabályozás, kutatás. Az „X" az 1. ábrában azokat a – környezeti szint és értelmezési vetület közötti – találkozási pontokat jelöli a mátrixban, amelyek megléte a rendszeren belül jelen időpontig értelmezésre került.

Minden egyes szint minden egyes jelölt értelmezési vetületét emberek, az emberek által – és szervezetek által – létrehozott szervezetek, az emberek által a szervezetek keretei között a számviteli rendszerben végzett tevékenységekhez alkalmazott eszközök, valamint az emberek, a szervezetek és az eszközök közötti sokrétű, szerteágazó kapcsolatok alkotják.

1. táblázat. ***A komplex számviteli rendszer modell – mátrix formátum***

Szükséglet	Információ iránti igény ⬇			
	Kutatás iránti igény ⬇	Oktatás iránti igény ⬇	Tevénység iránti igény ⬇	Szabályozás iránti igény ⬇
Környezeti szintek	Tudomány	Oktatás (szakma)	Gyakorlati tevékenység	Szabályozási tevékenység
GLOBÁLIS	X	X	X	X
MAKRO	X	X	X	X
MIKRO		X	X	X

Forrás: saját szerkesztés Budai 2007., p. 66. 18. ábrája alapján

Azt azonban látni kell természetesen, hogy a felállított modellben a szintek, a vetületek és a vetületet alkotó elemek együttesen alkotnak szerves egészet. Ennek tükrében belátható, hogy elkülönítésük kizárólag az áttekinthetőség és az elemezhetőség szempontjából értelmezett a modell keretei között.

A számvitel rendszere nem független a rendszert körülvevő környezettől, de a fenti keretek alapján vizsgálati szempontból körülhatárolható. A rendszer környezete alatt – Vester (1982) meghatározását adaptálva – az életfeltételeink egészét értem, mind a természeti környezetet, mind a keretei között kifejlődött társadalmi környezetet és annak alkotó elemeit. A komplex számviteli rendszer és környezete közötti bonyolult hatásmechanizmus alakítja a rendszert, a rendszert alkotó elemeket, ugyanakkor a rendszer is visszahat a környezetére. Ennek tükrében a komplex számviteli rendszer nem állandó, hanem változó, fejlődő entitás.

A komplex számviteli rendszer környezete a vizsgált időszakban

A rendszer környezetében zajló eseménynek számít minden olyan esemény, amely nem kapcsolható közvetlenül a számviteli rendszer valamely mátrix eleméhez, azaz a környezeti szintek és az értelmezési vetületek valamely találkozási pontjához.

A számviteli rendszer elemzéséhez először tekintsük át, hogy mi is történt a vizsgált, 1969–2018-ig terjedő időszakban a számviteli rendszer környezetében. Előre bocsátom, hogy a több millió esemény közül kiemeltek szubjektív választás eredményei, sokkal inkább a szemléltetés, mint a teljesség céljából kerültek kiemelésre. A közismert eseményeknél nem található a forrásra történő hivatkozás.

Az 1969-es év több szempontból is kiemelkedő. 1969. július 20-án az emberiség történetében először járt ember idegen égitesten. Neil Amstrong az Apollo-11 legénységéből elsőként lépett a Holdra és akkor hangzott el a híres mondata: „Kis lépés egy embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek." 1969. augusztus 15–18. között került megrendezésre a Woodstocki Fesztivál (White Lake, Bethel, USA), amely nemzetközi és ingyenes zenei fesztivál volt. 1969-ben ítélte oda először a Svéd Tudományos Akadémia az 1968-ban alapított Közgazdasági Nobel-emlékdíjat, amelyet a norvég Ragnar Frisch és a holland Jan Tinberger kapott a gazdasági folyamatok elemzésére szolgáló dinamikus modellek kifejlesztéséért és alkalmazásáért (Bekker 2005). Ne felejtsük el azt sem, hogy harmadik ipari forradalmat is az 1969-es évhez köti a szakirodalom.

1970-es évekből talán az első, ami mindenkinek eszébe jut az 1973-as olajválság. A technikai fejlődés egyik meghatározója pedig, hogy 1971-ben megjelent az első mikroprocesszor. 1973. április 3-án Martin Cooper, a mobiltelefon atyja kezdeményezte az első mobilhívást (Shiels 2003). 1979. december 1-jén a japán NTT pedig elindította a világ első kereskedelmi mobiltelefon-hálózatát (Ahonen 2009).

1981-ben az IBM-cég piacra dobta a mai PC-k ősét. 1982-ben jelentek meg az első CD lemezek. 1986-ban a Challenger űrrepülőgép felrobbanása majd a csernobili katasztrófa

rázta meg a világot. 1989-es év a kelet-közép-európai államok esetében a rendszerváltás időszaka. Ugyanebben az évben dolgozta ki Tim Berners-Lee a svájci Európai Nukleáris Kutatási Szervezet (CERN) részecskefizikai kutatóközpont munkatársa a világháló (www) alapelveit (Berners-Lee 1989).

1991-ben megszűnt az 1949-ben létrehozott Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST). 1992. február 7-én aláírták a maastrichti szerződést az Európai Közösség tagjai, mely 1993. november 1-jével lépett hatályba, ezáltal létrejött az Európai Unió (EU). 1993. április 30-án a CERN bejelentette, hogy a világháló mindenki számára szabad és ingyenes.

A 2000-es évből sokan emlékeznek talán még arra, hogy világméretű számítástechnikai összeomlásra számítottak – ami szerencsére nem következett be – a dátumváltás, az úgynevezett „Y2K" probléma miatt. 2001. szeptember 11-i terrortámadás New Yorkban a Világkereskedelmi Központ és a Pentagon ellen mindenkiben, aki élőben vagy felvételről látta a képeket, mély nyomot hagyott. 2002. január 1-jétől az EU tizenkét tagállama bevezette az eurót mint – jelenleg már a 28 tagállamból 19-ben – közös fizetőeszközt, és így létrejött az eurozóna. 2004-ben tíz ország – köztük Magyarország is – felvételt nyert az EU-ba. Ugyanebben az évben megkezdte működését a Facebook. A CISCO cég szerint 2008 és 2009 között létrejött az IoT (Internet of Things – Dolgok internetje), amikor már több dolog – beleértve a mobilokat, számítógépeket stb. – kapcsolódott az internethez, mint ahány ember él a Földön (Evans 2011, p. 3). 2008-ban kirobbant a gazdasági világválság. 2009. január 3-án Satoshi Nakamoto – akinek kiléte a mai napig ismeretlen – létrehozott egy új pénznemet, a Bitcoint (Davis 2011).

A 2010-es években a tabletek megjelenése mellett töretlen az okostelefonok népszerűsége, a mobil alkalmazások terjedése és azok kereskedelmi alkalmazása, az online vásárlás, a digitális fizetési módok, a pénz nélküli gazdaság előre törése, fókuszba került a kiberbiztonság. A negyedik ipari forradalom korát éljük, a digitalizáció, a digitális világ nemcsak az ipari termelés és a szolgáltatások, hanem mindennapjaink nélkülözhetetlen alkotóeleme lett.

A felsorolt események alapján is egyértelmű, hogy a rendszer környezetében történt események sokfélék, sokrétűek és sokszínűek. Ezen események egy része hatást gyakorol az általunk vizsgált rendszerre, ugyanakkor a másik része közvetlenül nem érinti azt. Bár ez utóbbi állítás azonnal cáfolható is, hiszen azok az emberek, akik a számviteli rendszer elemévé válnak, ezen események részesei, szemlélői, ezáltal az események hatásának közvetítői, így ezek a hatások közvetett módon mégiscsak a rendszer részévé válnak.

Más szemszögből is belátható ez utóbbi állítás. Ha az eseményeket a „STEPEL-analízis" rendezőelvét követve társadalmi-kulturális, technológiai, gazdasági, politikai, környezeti és jogi csoportokba soroljuk, és összevetjük a komplex számviteli rendszer modell értelmezési vetületeivel, akkor láthatóvá válik, hogy mindegyik csoportba sorolt eseménnyel találhatunk kapcsolódási pontot.

Felmerül a kérdés, hogy az elemzés nem lenne-e célravezetőbb, ha a környezeti eseményeket is a vizsgált rendszer szintjeihez illesztve csoportosítva globális, makro, illetve mikro szinten tanulmányoznánk. Nem vitatható e rendezőelv alkalmazásának hasznossága, főleg, ha célunk a hatótényezők beazonosítása, a hatásmechanizmus és a rendszerben bekövetkezett hatások vizsgálata. Jelen tanulmányban azonban ezt nem alkalmazzuk, mivel a tanulmány túlnyomóan történeti, feltáró jellegű, ugyanakkor a további kutatás során hasznosításra kerül.

A komplex számviteli rendszer globális szintje a vizsgált időszakban

Mivel vizsgálatunk a komplex számviteli rendszer makro szintjére koncentrál és azt Magyarországra nézve értelmezi, ezért ennek közvetlen környezetét az a globális számviteli rendszerközeg alkotja, amely az adott országot integrálja. Itt már a rendszeren belül folytatjuk a feltáró munkát.

A globális közegnek első közelítésben tekinthetjük a világ többi országának számviteli rendszerét, ugyanakkor ez nagyon tág halmazt jelent a vizsgálat szempontjából, ezért ezt igyekszünk leszűkíteni. Tekintsük át az értelmezési vetületek szerint a vizsgált időszak kapcsolódó eseményeit:

➢ ***Szabályozás***

A számviteli rendszer minden szereplője részére egységes, és minden szereplő által elfogadott nemzetközi szabályozási rendszer a vizsgált időszakban sem létezett és jelenleg sem létezik. Mit is céloz a számviteli szabályozás? Azt gondolnánk, hogy a komplex rendszer minden eleme szabályozott. A szabályozás azonban alapvetően a gazdálkodó szervezetek számviteli tevékenységére – ezen belül is különösen a beszámoló készítésére –, valamint ezen tevékenység végeredményére, az éves rendszerességgel elkészítendő beszámolóra és annak felülvizsgálatára, a könyvvizsgálatra vonatkozik. Minden ország rendelkezik a saját általános számviteli irányelveivel, szabályaival. A jogrendszer szempontjából azonban kettősség figyelhető meg az országok tekintetében. Az angolszász országokban a precedens jogi (common law), a kontinentális európai országokban a kodifikált jogi (code law) szabályozás érvényesül.

1973-ban létrehozták a Nemzetközi Számviteli Standard Bizottságot (IASC). Az IASC célja a Nemzetközi Számviteli Standardok (IAS-ek) kidolgozása és közzététele az éves beszámolók fejlesztése és harmonizációja érdekében. 1982-ben az IASC és a Könyvvizsgálók Nemzetközi Szövetsége (IFAC) egyességre jutott abban, hogy munkájukat összehangolják, ugyanakkor az IASC a számviteli standardok, míg az IFAC a könyvvizsgálati standardok megalkotását tekinti feladatának. Az IASC 2001-ben átalakult Nemzetközi Számviteli Standard Testületté (IASB). A standardok elnevezése is megváltozott a megkülönböztetés elősegítése érdekében az IASC által kibocsátottakat Nemzetközi Számviteli Standardok (IAS-nek), az IASB által kibocsátottakat Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Standardok (IFRS) elnevezéssel illetik. (A továbbiakban mindkettőt együttesen IFRS jelöléssel kerül említésre.) Az Egyesült Államokban a Pénzügyi és Számviteli Standardok Testülete (FASB) bocsátott ki standardokat. 2002-ben a FASB és az IASB Norwalkban a két rendszer összhangba hozásáról írtak alá konvergencia megállapodást. 2008-tól az IFRS alkalmazásával készített beszámolót is elfogadták az USA-ban a tőzsdei vállalatoktól.

Az Európai Unióban – korábban Európai Közösségben – a számvitelre vonatkozó szabályozás alapvetően az egyes országok kompetenciájába tartozott. Négy típusú szabályozó elemet alkalmaz az Európai Unió a számviteli szabályozás területén: irányelveket, rendeleteket, bizottsági közleményeket és ajánlásokat. Az irányelvekkel nem lehet ellentétes a nemzeti szabályozás, a rendeleteket szó szerint kell alkalmazni, a bizottsági közleményeket és ajánlásokat nem kötelező átvenni és beilleszteni a nemzeti szabályozásba.

Az első, számvitelhez kapcsolódó közös irányelv az 1978-ban elfogadott 78/660/EGK rendelet – az úgynevezett 4. számú irányelv – a meghatározott jogi formájú gazdasági társaságok éves beszámolójára vonatkozott. Ezt követte a 7. irányelv – 83/349/EGK rendelet a konszolidált beszámoló készítéséről, – melyet 1983-ban fogadtak el, majd az 1984-ben elfogadott 8. irányelv – 84/253/EGK rendelet, – ami a könyvvizsgálati tevékenység szabályozását tartalmazta. A 1606/2002/EK rendelet

– az úgynevezett IAS rendelet – 2005. január 1-jétől az Európai Unió tagállamainak tőzsdéin jegyzett vállalkozások számára is kötelezővé tette az IFRS alkalmazását. 2006/43/EK irányelv módosította az 4. és a 7. irányelvet és hatályon kívül helyezte a 8. irányelvet, melynek helyébe lépett. A 2013/34/EU irányelv – a számviteli irányelv – hatályon kívül helyezte a 4. és a 7. irányelvet, és ezt a kettőt összevonva szabályozza a továbbiakban.

„Az egyes nemzetek számviteli elveiben napjainkban is még fennálló különbségek az eltérő gazdasági fejlettségi szinttől, az egyes országokban kialakult jogi, adózási rendszertől, a tőkepiac jellemzőitől, a gazdálkodókra jellemző finanszírozási módtól, tulajdonosi szerkezettől, az infláció szintjétől, politikai és kulturális stb. tényezőktől függnek. A különböző számviteli rendszerek hátterében ugyanis elérő szabályozási célok és eltérő filozófiák állnak" (Beke 2011).

➢ ***Gyakorlat***

A számviteli szakma láthatósága, globális szintű, nemzetállamokon túlnyúló szakmai szervezetek tevékenysége, valamint a transznacionális vállalatoknak a gyakorlati számviteli tevékenysége (beleértve a könyvvizsgálatot is) tartozik ebbe a mátrix elembe.

Az 1960-as évektől kezdődően figyelhető meg a női munkaerő növekedése a számviteli szakmában, 1990-re a számviteli tevékenységet végzők túlnyomó többsége nő lett. A női számviteli vezetők száma 1960-ban 5% volt, ehhez képest a 80-as évekre 50%-ra növekedett. A huszonegyedik századi könyvelő szakma teljesen eltér a huszadik század elején létezőtől. A mai könyvelő a vállalkozás minden aspektusára vonatkozó információért felel (Normand–Wooton 2019).

Az információ technológia robbanásszerű változása a számviteli tevékenységet végzők munkamódszereit és munkaeszközeit is nagy mértékben megváltoztatta. A 60-as évek vége az első lépéseket jelentette – jellemzően akkor még a lyukkártyára, lyukszalagra rögzítést és központi adatfeldolgozást – a számítógépes adatfeldolgozás felé. Az új technológia folyamatosan épült be a számviteli tevékenységet végzők munkájába, ezáltal megkövetelve tőlük az új eszközök megismerését, az adatfeldolgozási technológiák folyamatos elsajátítását. Mindezek mellett a változó szabályok megismerése, adaptálása és az egyre inkább szükséges informatikai szaktudás jelentette a kihívást a gyakorlat számára. A szakirodalomban az 1900-tól, más helyeken az 1960-tól 2010-ig tartó időszakot a digitalizáció korának nevezik a számvitelben. Az 1990-es évekre a vállalatirányítási rendszerek használata már szinte általánossá vált. A 2010-től induló időszakot pedig az „intelligens számvitel" korszakának nevezik legtöbben az üzleti intelligencia megoldások, a mesterséges intelligencia, valamint a smart eszközök alkalmazása alapján.

A legnagyobb munkaadói a számviteli szakembereknek az üzleti szférában a nagy nemzetközi könyvvizsgáló cégek. Nagyságuk alapján és ismertségük alapján ezen cégek vannak leginkább a figyelem középpontjában. 1989-ig 8 nagy nemzetközi könyvvizsgáló cég létezett, majd egyesülések révén számuk 6-ra, 1998-ra pedig 5-re csökkent. Ez az öt cég: az Ernst & Young, a Deloitte & Touche, az Arthur Andersen, a KPMG és a PricewaterhouseCoopers (PwC) volt. 2001-ben az Enron-cég körüli botrány miatt az Arthur Andersen befejezte tevékenységét, így négyre fogyatkozott a számuk. 2018-ban a Big4 több mint egy millió embernek biztosított munkalehetőséget.

➢ ***Oktatás***

A számviteli szakemberek oktatása – országos vagy nemzetközi – szakmai szervezetek keretein belül, vagy felügyelete alatt zajlik a legtöbb országban. Az alap és mesterképzésen a közgazdászok egyetemi keretek között szintén tanulnak számvitelt, de szakmai végzettséget nem szereznek a legtöbb helyen a diplomájukkal egyi dőben.

Az 1904-ben alapított Association of Chartered Certified Accountant a világ egyik legnagyobb számviteli szakmai testülete, mely már 1913-ban globálissá vált. Az 1980-as években a „vasfüggöny" mögötti országokban és a Szovjetunióban is segítette a professzionális szakma kialakulását. 1995-től e-business szolgáltatást nyújt. Ez a szervezet alapozta elsőként 1996-ban a számvitel oktatást a nemzetközi számviteli standardokra. 2015-ben először adott ki szakmai szervezetként a University of Londonnal együttműködve szakmai végzettséget a mester diploma megszerzésével egyidőben és ugyanabban az évben digitalizációs kurzusokat is elindított. Jelenleg több mint 219 000 tagja és 527 000 diákja van a világ 180 országában (ACCA 2019).

➢ ***Kutatás***

Az angol nyelvű számviteli kutatások a 60-as évekig többségében normatívak voltak, valamint említésre méltóak még a történeti kutatások a számvitel terén. A kutatók egyetértettek abban, hogy a számvitel gyakorlati tevékenység. Azt azonban le kell szögezni, hogy a számvitel mint tudomány besorolása a nemzetközi szakirodalomban és a kutatók szerint sem egységes, és ez a vizsgált 50 évben sem változott. 1977-ben az American Accounting Association detektálta azt a problémát is, hogy „jelenleg nem létezik egyetlen, általánosan elfogadott számviteli elmélet" (AAA 1977).

„A számviteli kutatások új korszaka az 50-es évek közepétől, végétől, illetve a 60-as évek elejétől számítható… Az 1960–70-es évek alatt a számviteli kutatás újjászületett, négy új és fontos kutatói szakfolyóiratot is ebben az időszakban alapítottak, ezek: a Journal of Accounting Research (1963) a Chicagoi Egyetem, Abacus (1965) Sydney Egyetem, az International Journal of Acccounting Education and Research (1965) az Illinois Egyetem, és az Accounting and Business Research (1970)…" (Dyckman–Zeff 2015). A kutatók számára a számítógépek 60-as években való megjelenése és az egyetemeken a hozzáférés biztosítása, a számítógépes adatbázisok kialakítása mind elősegítették az empirikus elemző kutatások megjelenését. Ehhez az is hozzájárult, hogy egyre több számviteli kutató rendelkezett PhD fokozattal, akik az empírikus kutatás módszertanát elsajátították. 1966-ban a University of Chicago tartotta az első empirikus kutatási konferenciát (Dyckman–Zeff 2015). A 80-as években széles körűen elterjedt a matematikai modellezés és beaplikálódott a számviteli kutatási módszertanba.

White–Sondhi–Fried (1994) könyvükben a számvitel tudományos kutatását három csoportba sorolták attól függően, hogy milyen szempontból közelítették meg a kutatók a számvitelt. Ez alapján a számvitel klasszikus elméleti, piac alapú és pozitív számviteli elméleti megközelítését különböztették meg.

A történelmi kutatások aranykorának a 90-es évekig tartó időszakot tartják (Carmona–Zan 2002), emellett a vezetői számviteli területen folytatott kutatások száma is növekedett. Előtérbe kerültek a viselkedési kutatások, illetve a számviteli kutatók más diszciplinák kutatóival közösen is publikáltak, valamint más diszciplínák koncepcióinak implementálására is sor került a számviteli kutatásokba.

„Míg 1970-ben és a későbbi évtizedekben további szakfolyóiratokat alapítottak, Zeff 1996-ban 77 angol nyelvű folyóiratot azonosított, 2015-ben 110 körüli volt már ezek száma" (Dyckman–Zeff 2015).

A magyar számviteli rendszer 50 éve

A komplex számviteli rendszer makro szintjére jutottunk az elemzés során, és a továbbiakban kizárólag a Magyarországon zajló eseményekre koncentrálunk, és azokat rendszerezzük az értelmezési vetületek szerint.

Meglátásom szerint a globális számviteli közeg és meghatározottság Magyarország számára a vizsgált időszakban három szakaszra tagolható, ezen időszakok átfedik egymást,

éles határvonalat bizonyos események bekövetkezése jelent csak. Az első szakaszhatár az 1989-es rendszerváltás, illetve a KGST 1991-es megszűnése, a második szakaszhatár Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozása 2004-ben. Az első szakasz tehát 1969–1989/1991-ig, a második 1989/1991–2004-ig, míg a harmadik 2004-től napjainkig terjed. A tanulmány keretei azonban nem teszik lehetővé a részletes kifejtést, így e tagolást nem alkalmazzuk a makro szintű értelmezési vetületek tárgyalása során:

➢ ***Szabályozás***

Az 1968. évi 33. törvényerejű rendelet a számvitel rendjéről: „A népgazdaság egységes számviteli rendjének kialakítása és irányítása a pénzügyminiszter feladata." A népgazdasági számlakeret tartalmazta ezt követően a könyvelési rendszer alapvető szabályait. Ez alapján készültek az ágazati számlakeretek, amelyekre a vállalatok saját számlarendjüket alapozták.

Az 1979. évi II. törvény az állami pénzügyekről a pénzügyminiszter feladatává tette a számvitel egységes szabályozását. A pénzügyminiszter feladata a törvény szerint: a vállalatok és költségvetési szervek könyvvezetési rendjének, a leltározás, az értékelés, a mérleg- és eredménykimutatás készítési eljárásoknak, a számvitel bizonylati rendjének, a költség- és önköltségszámítás rendjének szabályozása. 1988. évtől már a társasági és vállalkozási nyereségadó törvény bevezetésének követelményei miatt szabályozta a pénzügyminiszter a könyvvitel rendjét.

1991. május 14-én fogadta el az Országgyűlés az 1991. évi XVIII. törvényt, ami Magyarország első számviteli törvénye volt, és 1992. január 1-jén lépett hatályba. A törvény preambuluma szerint: „A piacgazdaság működéséhez nélkülözhetetlen, hogy a piac szereplői számára hozzáférhetően döntéseik megalapozása érdekében mind a vállalkozások, mind a nem nyereség-orientált szervezetek vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről és azok alakulásáról alapvetően a múltbéli adatokon alapuló, objektív információk álljanak rendelkezésre."

A Számviteli törvény a korábbi szabályosságot középpontba állító szabályozási filozófiával szemben a megbízható-valós összkép filozófiáját hangoztatta, amely alapján az eddigi központi információs igények biztosítása helyett a tulajdonosok és hitelezők érdekvédelme került a központba. E törvény kialakítása során az Európai Közösség által kiadott három irányelv már figyelembe vételre került. A törvényt szinte évről évre módosították, majd a 2000. évi C. törvényben – hatályos 2001. január 1-jétől – került újra kodifikálásra. Azonban ezt a törvényt is azóta többször módosították már. A törvényi szabályozást a számvitel speciális alkalmazási területeire vonatkozóan kormányrendeletek egészítik ki. A Magyar Könyvvizsgálói Kamarára és a könyvvizsgálati tevékenységre külön törvény került megalkotásra, az 1997. évi LV. törvény, majd ezt később felváltotta a 2007. évi LXXV. törvény.

Magyarország az Európai Unióhoz történt 2004. május 1-i csatlakozása óta köteles az Európai Unió által elfogadott szabályozás adaptálására, így a számviteli szabályozásba is beemelésre kerültek és kerülnek folyamatosan az európai uniós előírások. Az eddigi legnagyobb változást a 2016-os év hozta ezen a téren, amely a számvitelben alkalmazott fogalmak, a beszámoló elemek változását, valamint az IFRS egyedi könyvvezetésben történő alkalmazásának lehetőségét tartalmazta.

➢ ***Gyakorlat***

A 60-as évektől a rendszerváltás időszakáig jellemzően állami tulajdonban lévő nagyvállalatok, bankok, állami intézmények munkavállalójaként tevékenykedtek a számviteli tevékenységet végzők különböző beosztásokban. A rendszerváltást megelőzően a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény elfogadásával megteremtődött az egyének

számára Magyarországon a gazdasági társaságok létrehozásának lehetősége. Ezen társaságok részére bizonyos feltételek fennállása esetén könyvvizsgálatot írt elő a törvény. Ez a jogszabály a könyvvizsgálati tevékenység gyakorlása előtt is megnyitotta az utat.

1989-től indult el egy további jól látható változás. A privatizáció és az átalakuló gazdasági környezet a munkavállalók egy része számára a munkanélküliséget hozta el, és emiatt többen az önálló vállalkozás megnyitásában látták az ebből a helyzetből kivezető utat. Az egyéni és társas vállalkozások gyorsan növekvő száma, valamint a jogszabályi előírások pedig megteremtették, illetve növelték a keresletet a könyvviteli szolgáltatásokra. A számviteli szaktudással és képesítéssel rendelkező, állami vállalatoktól elbocsátott alkalmazottak egy része önálló számviteli szolgáltatást nyújtó egyéni vagy társas vállalkozóvá vált. A privatizáció és az átszervezések hozadékaként az addigi állami vállalatok részekre szakadtak. Ez az állapot pedig tovább erősítette a könyveléssel foglalkozók iránti igényt, mivel a számviteli tevékenységet több, így létrejött cég kiszervezte.

Magyarországon a számviteli tevékenységet – számviteli szolgáltatást – szakmai végzettséggel rendelkező egyének végezhetik. A könyvviteli szolgáltatást végzőknek a 93/2002. (V. 5.) Kormányrendelet alapján nyilvántartásba kell vetetni magukat, ha önálló tevékenységet kívánnak folytatni. Ez részben felügyeletet, részben pedig a szakmai színvonal megtartását és fejlesztését célozza, mert a nyilvántartásban „maradás" feltétele a folyamatos továbbképzéseken való részvétel. A könyvvizsgálók esetében a tevékenység végzése a Magyar Könyvvizsgálói Kamarában való tagsághoz kötött, ahol szintén van továbbképzési kötelezettség.

A Big4 cégek mint munkaadók a magyarországi piacon is megjelentek megalapították helyi érdekeltségeiket, és ugyancsak vezető pozícióba kerültek ezen a piacon is a helyi könyvvizsgáló cégek és egyéni könyvvizsgálók mellett. 2017-re a jogszabályi változások következtében jelentős mértékben zsugorodott a könyvvizsgálói piac, ami a legnagyobb mértékben a kis könyvvizsgáló cégekre és az egyéni könyvvizsgálókra gyakorolt hatást.

➢ ***Oktatás***

A számviteli oktatás Magyarországon a 60-as években közgazdasági technikumokban folyt, ahol képesített könyvelői végzettséget szerezhettek az ott tanulók. Mérlegképes könyvelői végzettséget a 24. életévüket betöltött képesített könyvelői előképzettséggel és ötéves szakmai gyakorlattal rendelkezők szerezhettek további négy féléves oktatás keretében. Okleveles könyvvizsgálói végzettséget pedig azok, akik 30. életévüket betöltötték, öt év szakmai gyakorlatot igazoltak és mérlegképes könyvelői végzettséggel rendelkeztek. Az egyetemi, főiskolai végzettség mellé három éves számviteli, pénzügyi vagy revizori gyakorlat igazolásával úgynevezett mérlegképes könyvelői igazolás volt igényelhető.

1977-től közgazdasági szakközépiskolák végezték a képesített könyvelői képzést. Szintén ettől az időponttól szigorították a követelményeket: a mérlegképes könyvelői végzettség megszerzését 6 éves, míg az okleveles könyvvizsgálói végzettség megszerzését 8 éves szakmai gyakorlathoz és egyetemi vagy főiskolai oklevélhez kötötték. A mérlegképes könyvelői képzés időtartamát 6 félévre növelték (Budai 2009; Sztanó 2015).

A rendszerváltást követően a szabályozás a képesített könyvelő helyett számviteli ügyintéző szakképzettség megszerzését tette lehetővé, és megjelent egy új szakképzettség a számviteli szakügyintéző. A mérlegképes könyvelői és okleves könyvvizsgálói szakképesítések belépési feltételei újra módosultak, a szakképzettségi előfeltételek és a gyakorlat kikerült a rendszerből. A képzéseket már az iskolarendszertől független képző vállalkozások is végezhették, a képzés időtartama pedig

nem került szabályozásra. Az 1997. évi LV. törvény alapján a Magyar Könyvvizsgálói Kamara hatáskörébe került az okleveles könyvvizsgálói képzés. Az egyetemeken, főiskolákon 1998-tól beindult felsőfokú szakképzés keretében számviteli szaküügyintézői végzettség szerezhető.

A számviteli képzések követelményeinek meghatározása – kivéve az okleveles könyvvizsgálói képzést – 2012-től a Nemzetgazdasági Minisztérium hatáskörét képezte. Iskolarendszerű képzésben pénzügyi-számviteli ügyintézői végzettség volt szerezhető, a mérlegképes pedig emelt szintű ráépülő szakképesítésnek minősült innentől.

Az egyetemi és főiskolai képzés keretében minden közgazdász tanult számvitelt, általában három félévet. Budapesten 1953-tól majd 1970-től Pécsett indult el a 4 éves közgazdász egyetemi képzés, ezen kívül 3 éves főiskolai képzés az ország több helyén. A legnagyobb változást a képzés struktúrájában a bolognai rendszerhez való csatlakozás jelentette, amely a 3 éves alapképzésre plusz 2 éves mesterképzésre történő átállást vonta maga után. Az alapképzés során egy jogszabályi mentesítési előírásnak köszönhetően a pénzügy-számvitel alapszakos hallgatók mentességet kaptak a mérlegképes könyvelői végzettség minden vizsgája alól. Ez az előírás egészen a 2017/2018-as tanévkezdésig érvényben volt. Aki tanulmányait ezt követően kezdte meg, az a jelenlegi állás szerint nem jogosult a mentességre. Jelenleg a Szakképzés 4.0. program (ITM 2019) alapján a magyarországi szakképzés teljes átalakítása zajlik.

➢ ***Kutatás***

A számvitel kutatása Magyarországon jellemzően a felsőoktatási intézményekhez köthető. Teljes körű felmérés nem áll rendelkezésre az 1990 előtti és a 2007-től kezdődő időszakra vonatkozóan.

A 2007-ben végzett kutatás alapján – amely 1990–2006 között Magyarországon publikált kutatásokat vizsgálta – a magyar számviteli kutatások irányvonala alapvetően a nemzetközi kutatási irányvonalat követte, azonban nagyon nehéz volt kizárólagos számviteli kutatást találni. Általában valamely másik tudományterület is fókuszába kerül a vizsgálatoknak, vagy alapját képezte a kutatásoknak (Budai 2007). A számviteli témában az adott időszakban megjelent publikációk nagy része nem tényleges számviteli kutatásról számolt be, hanem a számviteli törvény előírásainak magyarázatára, illetve annak alkalmazására vonatkozott.

A magyarországi számviteli kutatások megélénkülésének lehettünk tanúi 2008 után. A számviteli harmonizációhoz kapcsolódó kutatások száma nőtt. Sopronban a számvitel történeti kutatására fókuszáltak (Borbély 2015). A magyarországi kutatások nem egy irányba tartóak, témájukat tekintve színesek, módszertanukat tekintve változatosak, továbbra is felsőoktatási intézményekhez kötődnek.

A számvitelt kutatók szakmai folyóiratokban, vagy nem számvitel fókuszú hazai folyóiratokban, tanulmánykötetekben publikálják eredményeiket, valamint az egyetemeken megrendezett, többségében vegyes diszciplináris fókuszú konferenciák keretében adnak betekintést munkájukba, kutatásaikba. Kimondottan számviteli fókuszú szakfolyóiratból – SZAKma – és konferenciából – a pécsi Számvitel Tudomány-Szakma-Oktatás Konferencia – is csak egy-egy van jelenleg a magyar palettán.

Összefoglalás

Jelen tanulmány célja az 1969–2018-as időszakra vonatkozóan rendszerezett áttekintést adni a számvitel komplex rendszerének két szintjéről – a globális szintről és a makro szintről –, s ezáltal gondolkodási keretet, kiinduló pontot biztosítani további számviteli kutatások elvégzéséhez és a rendszer további vizsgálatához.

Irodalomjegyzék

1. 1606/2002/EK – az Európai Parlament és a Tanács rendelete a nemzetközi számviteli standardok alkalmazásáról. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A32002R1606 (Letöltve: 2019.04.30.)
2. 1968. évi 33. törvényerejű rendelet a számvitel rendjéről. Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=96800033.TVR&txtreferer=97500003.KMA (Letöltve: 2019.04.30.)
3. 1979. évi II. törvény az állami pénzügyekről. Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97900002.TV&txtreferer=99200003.NM (Letöltve: 2019.04.30.)
4. 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról. Forrás: http://jogiportal.hu/index.php?id=w9y3roysew7jz6khf&state=19910530&menu=view
5. 1991. évi XVIII. törvény a számvitelről. Forrás: https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100018.TV (Letöltve: 2019.04.30.)
6. 1997. évi LV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról és a könyvvizsgálói tevékenységről. Forrás: https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700055.TV (Letöltve: 2019.04.30.)
7. 2000. évi C. törvény a számvitelről. Forrás: https://mkogy.jogtar.hu/getpdf?docid=A0000100.TV&printTitle=2000.+évi+C.+törvény&targetdate=ffffff4&referer=lawsandresolutions (Letöltve: 2019.04.30.)
8. 2006/43/EK – az Európai Parlement és Tanács irányelve az éves és összevont (konszolidált) éves beszámolók jog szerinti könyvvizsgálatáról, a 78/660/EGK és a 83/349/EGK tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 84/253/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0043 (Letöltve: 2019.04.30.)
9. 2007. évi LXXV. törvény a Magyar Könyvvizsgálói Kamaráról, a könyvvizsgálói tevékenységről, valamint a könyvvizsgálói közfelügyeletről. Forrás: http://jogiportal.hu/view/a-magyar-konyvvizsgaloi-kamararol-a-konyvvizsgaloi-tevekenysegrol-szolo-2007-evi-lxxv-tv (Letöltve: 2019.04.30.)
10. 2013/34/EU – az Európai Parlament és a Tanács irányelve a meghatározott típusú vállalkozások éves pénzügyi kimutatásairól, összevont (konszolidált) éves pénzügyi kimutatásairól és a kapcsolódó beszámolókról, a 2006/43/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 78/660/EGK és a 83/349/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0034 (Letöltve: 2019.04.30.)
11. 78/660/EGK – a Tanács 4. irányelve a meghatározott jogi formájú gazdasági társaságok éves beszámolójáról. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A31978L0660 (Letöltve: 2019.04.30.)
12. 83/349/EGK – a Tanács 7. irányelve az összevont (konszolidált) éves beszámolóról. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:31983L0349&from=EN (Letöltve: 2019.04.30.)
13. 84/253/EGK – a Tanács 8. irányelve a számviteli dokumentumok kötelező könyvvizsgálatának elvégzéséért felelős személyek működésének engedélyezéséről. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A31984L0253 (Letöltve: 2019.04.30.)
14. Ahonen, T. T. (2009): Celebrating 30 Years of Mobile Phones, Thank You NTT of Japan. *Communities Dominate Brands – Business and Marketing Challenges for the 21st Century blog.* Source: https://communities-dominate.blogs.com/brands/2009 (Download: 2019.04.30.)
15. American Accounting Association [AAA] (1977): *Statement on Accounting Theory and Theory Acceptance.* Sarasota, Florida: FL: AAA.
16. Association of Chartered Certified Accountant (2019): *Our History.* Source: https://www.accaglobal.com/crsh/en/about-us/our-history.html#d-2010 (Download: 2019.04.30.)
17. Barton, A. D. (1977): *The anatomy of accounting*. 2nd edition. University of Queensland Express, Brisbane
18. Becher, J. (1986): A gazdasági mechanizmus fogalma, lényege és megjelenési formái a KGST országokban. In: Nagy Lajos (szerk.): *Politikai gazdaságtan.* Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Sectio Oeconomico-Politica, Szeged, 3–8.
19. Beke Jenő (2011): A számviteli standardok szerepe a vállalatirányításban. *Vezetéstudomány*, XLVII. évf. 6. sz. 46–55.
20. Bekker Zsuzsa (szerk., 2005): *Közgazdasági Nobel-díjasok 1969–2004*. KJK KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
21. Berners-Lee, T. (1989): *Information Management: A Proposal.* CERN, The original proposal of the WWW, HTMLized. Source: https://www.w3.org/history/1989/proposal.html (Download: 2019.04.30.)

22. Borbély Katalin (2015): A számviteltörténet kutatási sajátosságai. *Gazdaság és Társadalom, (különszám).* 99–108.

23. Budai Eleonóra (2007): *A számviteli információs rendszer helye és szerepe változó világunkban*. Közgazdaságtudományi szakértői szakdolgozat. Kézirat. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdálkodástani Doktori Iskola, Pécs

24. Budai Eleonóra (2009): Párhuzamok 1949–2008-ig – a számvitel 60 éve. In: Ulbert József (szerk.), *Az iskolateremtő – Tanulmánykötet Bélyácz Iván 60. születésnapja tiszteletére.* Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 45–63.

25. Carmona, S. – Zan, L. (2002): Special Section: Mapping variety in the history of accounting and management practices. *The Eurpean Accounting Review*, vol. 11. no. 2. pp. 291–304.

26. CERN(n.a.): *The birth of the Web*. Source: https://home.cern/science/computing/birth-web (Download: 2019.04.30.)

27. Davis, J. (2011): The Crypto-Currency – Bitcoin and its mysterious inventor. *The New Yorker Debt of Technology*, October 10. Source: http://www.newyorker.com/magazine/2011/10/10/the-crypto-currency (Download: 2019.04.30.)

28. Dyckman, T. R. – Zeff, S. A. (2015): Accounting Research: Past, Present, and Future. *ABACUS*, vol. 51. no. 4. pp. 511–524

29. Evans, D. (2011): *The Internet of Things – How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything.* CISCO White Paper, Internet Business Solutions Group. Source: http://www.cisco.com/go/ibsg (Download: 2019.04.30.)

30. Innovációs és Technológiai Minisztérium (2019): *Szakképzés 4.0 – A szakképzés és felnőttképzés megújításának középtávú szakmapolitikai stratégiája, a szakképzési rendszer válasza a negyedik ipari forradalom kihívásaira.* Forrás: https://www.nive.hu (Letöltve: 2019.04.30.)

31. Jensen, Robert (2005): *Comment – The Incas' Numbers in: Brief Summary of Accounting Theory*. Source: http://www.trinity.edu/rjensen/Theory01.htm#AccountingHistory (Download: 2019.04.30.)

32. Maugh, T. H. (2005): „Researchers Think They've Got the Incas' Numbers". *Los Angeles Times*, August 12. Source: http://www.latimes.com/news/science/la-sci-khipu12aug12,1,6589325.story?coll=la-newsscience&ctrack=1&cset=true (Download: 2006.03.11.)

33. Normand, C. J. – Wootton, C. W. (2019): Accounting Historical Perspectives. In: *Encyclopedia of Business and Finance.* 2nd ed. Source: https://www.encyclopedia.com (Download: 2019.04.30.)

34. Shiels, M. (2003): A chat with the man behind mobiles. *BBC News*. Source: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/2963619.stm (Download: 2019.04.30.)

35. Sztanó Imre (2015): A számvitel oktatás fél évszázada. *Gazdaság és Társadalom (különszám).* 3–17.

36. Vester, Frederic (1982): *Az életben maradás programja*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

37. White, G. I. – Sondhi, A. C. – Fried, D. (1994): *The Analysis and Use of Financial Statements*. John Wiley & Sons Inc., New York, USA

38. Wikipedia, the free encyclopedia – English version – Articles: 1960s, 1969, 1970s, 1980s, 1990s, 2000s, 2010s. Source: http://wikipedia.org (Download: 2019.04.30.)

TELJESÍTMÉNYMÉRÉS LEHETŐSÉGEI AZ E-KERESKEDELEMBEN

Csáki-Darabos Rita

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Számviteli és Pénzügyi Intézet,
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
e-mail: darabos.rita@gmail.com

Felgyorsult világunkban a vállalati döntéshozóknak naprakész és releváns információval kell rendelkezniük az eredményes és gazdaságos működéshez. Ezért a vállalkozások új információs technológiát, adatbázisokat, információs rendszereket kezdtek alkalmazni. Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy az e-kereskedelem milyen lehetőségeket rejt magában, valamint milyen teljesítménymérési mutatókat alkalmaz a gyakorlatban. A vizsgálati módszerem a mélyinterjú készítése volt, amely során vállalatvezetőket kérdeztem meg teljesítménymérési szokásaikról.

Kulcsszavak: *e-kereskedelem, online kereskedelem, teljesítménymérés, értékelési rendszerek*

Abstract

У пришвидшеному світі економіки керівникам підприємств для прийняття управлінських рішень потрібна актуальна та своєчасна інформація підтримання ефективного та економічно вигідного процесу, тому бізнес почав використовувати нові інформаційні технології, бази даних та інформаційні системи. У дослідженні представлено потенціал електронної комерції та показники ефективності, які використовує електронна комерція на практиці. Під час дослідження проведено поглиблені інтерв'ю з керівниками підприємств щодо використовуваних ними методів оцінки ефективності.

Ключові слова: *електронна комерція, онлайн продажі, оцінка продуктивності, системи оцінки*

Bevezetés

Napjainkban minden vállalkozásnak, de főként az interneten jelenlévő webáruházaknak rendkívül gyorsan kell alkalmazkodniuk a változó környezeti feltételekhez. A e-kereskedelem mozgatórugóit a különböző marketingtevékenységek adják. Nem elegendő egy jól felépített webáruház, kitűnő minőségű termék vagy kedvező ár, hiszen reklám nélkül senki nem fog rátalálni a webáruházra. Számos marketingeszköz áll a vállalkozások rendelkezésére, de a kisvállalkozások nem tudják kiaknázni mindegyik lehetőséget idő, tőke vagy szakértelem hiányában. Az eddigi eredmények azt jelzik, hogy a hazai e-kereskedelmi vállalkozások teljesítménymérési gyakorlata nem a döntéstámogatásra fókuszál. Fő cél inkább az ellenőrzés és beszámoltatás, ami fontos része a kontroll-folyamtoknak, hiszen ez adja a visszacsatolást az eredményekről. A működéshez kapcsolódó döntésekhez azonban megfelelő összetételű információbázisra van szükség. Az értékteremtő folyamatok támogatásához olyan információkra van szükség, amelyek tekintettel vannak a különböző versenytényezőkre és a figyelembe veszik a folyamatokat. Ma már a számviteli alapinformációk mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a minőséghez kapcsolódó teljesítményelemek is. A kutatás célja a szakirodalomból és a gyakorlati életből ismert teljesítménymérési módszerek és mutatók bemutatása mellett, új mutatók és alkalmazási

módszerek bemutatása a magyar internetes kereskedelemmel foglalkozó vállalkozásoknál.

Teljesítménymérés

A teljesítmény mérése és értékelése kulcsfontosságú tényező minden vállalkozás sikeres működése érdekében. A teljesítmény fogalma egyik megközelítésben a célok elérését, azaz az eredményt foglalja magában, míg másik dimenzióban az eredmény eléréséhez szükséges erőforrásfelhasználást vizsgálja (Tarnóczi et al. 2015). A célok és teljesítményjellemzők alapján alakítható ki az olyan mérési rendszer, mely segíti a vállalatvezetést a teljesítmény fejlesztésével és az értékteremtésben (Wimmer 2000). Több szerző az üzleti teljesítmény fogalmát a szervezet céljainak megvalósításához köti (Mathis–Jackson 2011; Armstrong 2015; Aguinis 2013), és szerintük a hosszú távú fennmaradás, a meghatározott üzleti teljesítmény elérésének a kulcsa a szervezeti, és az egyéni (munkavállalói) célok összehangolásában rejlik. A vállalati teljesítmény, illetve értékteremtés emellett szigorúan pénzügyi megközelítésben is mérhető, melyre a szakirodalomban a szerzők legtöbbször a gazdasági hozzáadott érték (EVA) mutatót javasolják (lásd pl. Takács 2014, 2015).

A vállalati teljesítménymérés szemléletmódja és eszköztára is jelentős változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben (Fenyves et al. 2016; Orbán–Kiss 2016; Bayaraa et al. 2019). A teljesítménymérés valamely tevékenység eredményességének és gazdaságosságának mérési folyamata (Neely et al. 1995). Célja, hogy a vállalat működésével kapcsolatos döntéseket, cselekvéseket támogassa megfelelő tartalmú adatok összegyűjtésével, feldolgozásával, elemzésével és értelmezésével. Egyrészt a múltbeli döntések hatékonyságát és eredményességét számszerűsíti (Fenyves 2014; Kiss–Orbán 2015). Az eredményesség a célok elérését, míg a gazdaságosság a célok eléréséhez kapcsolódó erőforrás-felhasználás minőségét fejezi ki (Wimmer 2004; Fenyves et al. 2018.) Másrészt előre vetítheti a vállalat jövőbeni teljesítményének alakulását is, támogatva ezáltal a vállalat vezetését a stratégia minél hatékonyabb megvalósításában.

A közvetlenül mérhető mennyiségi jellemzők mellett a közvetlenül nem mérhető minőségi jellemzők is fontos tényezői a teljesítményeknek. A teljesítmény mérését és az adatok összegyűjtését követően fontos annak értékelése is, hiszen másképpen értékelhetjük a különböző mutatószámokat, és eltérő következtetést vonhatunk le az egyes dimenziókban (viszonyíthatunk pl. tervhez, tényhez, átlaghoz). A teljesítmény mérése alapvető fontosságú, de ez csak egy összetevője az átfogó eredményjavításnak.

Dobrin et al. (2012) a szakirodalomhoz igazodva, az üzleti teljesítményt a szervezet céljainak elérésével azonosítja, amely szoros kapcsolatban áll az eredményességgel és az értékteremtéssel. Az értékteremtés mint legfőbb cél az értékteremtő tényezőkön keresztül valósul meg. Minden vállalatnak azonosítania kell saját értékteremtő tényezőit. Az értékteremtő tényezők listája azonban idővel változhat, ezért azt időnként felül kell vizsgálni (Porter 1985).

Eredmények

A kutatás során mind primer, mind szekunder adatokra vonatkozó vizsgálatokat végeztem. A szekunder kutatás során felmértem a magyar online kiskereskedelem piaci helyzetét a GKI Digital Kft. felméréseire alapozva. A primer kutatás során mélyinterjú segítségével felmértem, hogy milyen a teljesítménymérés magyarországi gyakorlata az adott vállalkozásoknál, illetve hogyan viszonyulnak a döntéshozók a teljesítménymméréshez és a vállalkozásoktól elvárt új értékrendszerhez. 6 olyan kis és nagyvállalat vezetőjével készítettem mélyinterjút, amely vállalatok a hagyományos kereskedelem mellett az online piacon is jelen vannak. A primer és a szekunder kutatások során különböző leíró, valamint két- és többváltozós statisztikai módszereket alkalmaztam.

Felmérésem során vizsgáltam, hogy az internetes kereskedelemmel foglalkozó vállalkozások

milyen mértékben használják és mennyire tartják fontosnak egyes területek teljesítményének mérését, valamint milyen teljesítménymérési eszközöket alkalmaznak. A kérdésekre a választ ötfokozatú Likert-skála segítségével lehetett megadni, amelyet táblázatba foglalva mutatok be. Vizsgáltam az egyes mutatók, módszerek felhasználásának arányát, átlagos értékelését, a hasznosságát, a használati sorrendjét és az ezek közötti eltérést. Az eltérés oszlop a használat és hasznosság közötti sorrend különbsége. Minél nagyobb mértékű az eltérés, annál inkább azt jelzi, hogy az adott módszer hasznosságához képest kevésbé elterjedt, vagy épp fordítva, a kevésbé hasznosnak ítélt mutatószám alkalmazása elterjedtebb.

Körkép a magyar online kiskereskedelem piaci helyzetéről

A GKI Digital Kft. felmérése szerint a hagyományos kiskereskedelemhez képest háromszoros sebességgel bővül a hazai online értékesítés, a szektor 2017-ben átlépte a 360 milliárd forintos forgalmat. Az ágazat továbbra is dinamikusan fejlődik, ugyanakkor a korábbi években tapasztalt, évről évre gyorsuló növekedési ütem megtorpant, az elmúlt két évben 18% körül alakult. Mindez azt jelenti, hogy az egyes boltok és termékkategóriák szintjén korábban is tapasztalt növekedési plafon 2017-ben már az egész online kiskereskedelemben éreztette hatását.

A kiskereskedelem egésze 2017-ben 6%-kal bővült, az online piac csaknem 18%-kal tudta növelni bevételeit, és ezzel már a teljes magyar kiskereskedelmi forgalom 4,3%-a származik internetes értékesítésből. A 2017-ben a kereskedők 83%-ának javult az értékesítési tevékenysége. A megkérdezettek egy része szerint ez a nagyobb márkaismertség vagy új termékkategória bevezetésének köszönhető, de véleményük szerint legnagyobb mértékben a vásárlók szélesebb körű elérése tette ezt lehetővé.

A felmérés szerint a legnagyobb mértékben fejlesztendő terület a hazai e-kereskedelemben a marketingtevékenység, ezt követi a szolgáltatás minősége (pl. kiszolgálás, ügyfélszolgálat, szállítási idő, csomagolás minősége), valamint a beszerzés, készletezés. Az online piacra a vásárlók jelentős része a marketingtevékenység eredményeként lép be, ezért ez a terület kiemelt fontossággal bír.

A webáruházak az év negyedik negyedévében realizálják a legnagyobb bevételt az év végi ünnepeknek köszönhetően. 2017-ben a forgalom 35%-át realizálták ekkor. Ilyenkor megnövekednek a marketingkiadásaik és az online marketing piacán is egyre nagyobb verseny jelentkezik. Kiemelt jelentőséggel bír minden év novemberében a Black Friday elnevezésű marketingkampány, amely során a teljes negyedik negyedéves online költés több mint ötödét – közel nettó 27 milliárd forintot – realizált, 2017-ben az e-kereskedelem.

A Black Friday kapcsán különbség mutatkozik a nagy piacvezető és kisebb cégek véleményében. A nagyméretű, megfelelő raktárkészlettel rendelkező tőkeerős vállalkozások tudják kihasználni a Black Friday potenciálját. A kisebb cégek rákényszerülnek, hogy kövessék a kedvezményes trendeket, mivel nem szeretnék elveszíteni vásárlóikat. A megkérdezettek 30%-a szerint a teljesítményük azonban alulmaradt a várakozásaiknak.

Magyarországon már több mint 3 millió aktív online vásárló van. A vásárlói bázis az előző időszakhoz képest 6%-kal bővült, mindemellett a vásárlási gyakoriság is növekedett, amely megmutatja a vásárlói szokások változását, és tovább segíti az online piac bővülését. Erős árverseny jellemzi az online szektort, ezzel lehet a legnagyobb mértékben piacot szerezni és egyben növelni az online vásárlási intenzitást. A kisebb vállalkozások számára a lehetőség a szakosodásban, specializálódásban rejlik. Gyors és látványos forgalombővülést lehet elérni a tartalommarketing megfelelő használatával, a vásárlók bizalmát kell elnyerni minél szélesebb körű és pontosabb online információátadással. Az online piacon a tényleges választási szemponto-

kat egyre inkább a szolgáltatási minőség, a szervezettség és a kapcsolt szolgáltatások (fizetési lehetőségek, átvételi lehetőségek, raktárkészlet stb.) határozzák meg.

A vásárlók igénylik a személyes átvételi lehetőséget, ezért a webáruházat üzemeltetők is egyre nagyobb arányban (80%) nyitnak üzletet vagy biztosítanak átvételi lehetőséget. Az online kiskereskedelem szereplőinek a korábbiaknál részletesebb adatokra lesz szükségük ahhoz, hogy javítani tudják marketingtevékenységük hatékonyságát, ezáltal pedig érdemben növeljék a visszatérő vásárlók arányát, azok vásárlási intenzitását. Figyelembe kell venni az erős területi különbségeket is, nem elegendő termékkategória szintjén megtervezni azt, hogy mely akciók lesznek a leghatékonyabbak. Az e-kiskereskedelmet lassuló ütemű növekedés jellemzi, amely mellett az átlagos kosárérték emelkedését lehet megfigyelni. Ez kiaknázható lehetőséget rejt magában a webáruházak számára. Megfelelő marketingeszközökkel, mint pl. a mennyiségi kedvezmény, csomagajánlat, értékhatárhoz kötött ingyenes szállítási díj, kiaknázható a kosárérték növelése, ezáltal a forgalomnövekedés is, akár a vásárlások számának megtorpanása mellett is. A vásárlások száma megtorpanni látszik webáruházanként, aminek oka az egyre erősödő verseny, egyre többen lépnek be az online piacra és kezdenek e-kereskedésbe.

Figyelembe kell venni, hogy a vásárlói bázis miként oszlik meg területi alapon. Az alacsonyabb jövedelmű megyékben teljesen más vásárlói szokásokkal találkozhatunk, mint Pest megyében és Budapesten. Miközben utóbbi régióban él az online vásárlók csaknem 40%-a, itt realizálódik az online kiskereskedelmi forgalom több mint fele. A növekedés egyik kulcsa a vidékért folytatott verseny sikeressége, mely során egyrészt a kevésbé intenzív vásárlók aktivizálása, másrészt a területileg feltárt gyengeségek azonosítása és azok megszűntetése lesz a legfőbb eszköz.

Teljesítménymérés az e-kereskedelmi gyakorlatban

A vállalati teljesítménymérés jelentős fejlődésen ment keresztül az elmúlt évtizedekben. A fejlődés oka nem kizárólag az új mutatószámok vagy módszerek bevezetése volt, hanem a szemléletmód és célrendszer átalakulása. A cégvezetőkben tudatosodott az a tény, hogy a teljesítménymérés szempontjából fontos a különböző érintettek, szereplők és folyamatok megértése. A teljesítménymérésnek az értékteremtést kell szolgálnia, mely napjaink menedzsmentmegközelítésének kulcselemévé vált. A pénzügyi mutatók önmagukban nem szolgálnak megfelelő és elégséges informáci-

1. ábra. ***Magyarországi online kiskereskedelem várható fejlődése***

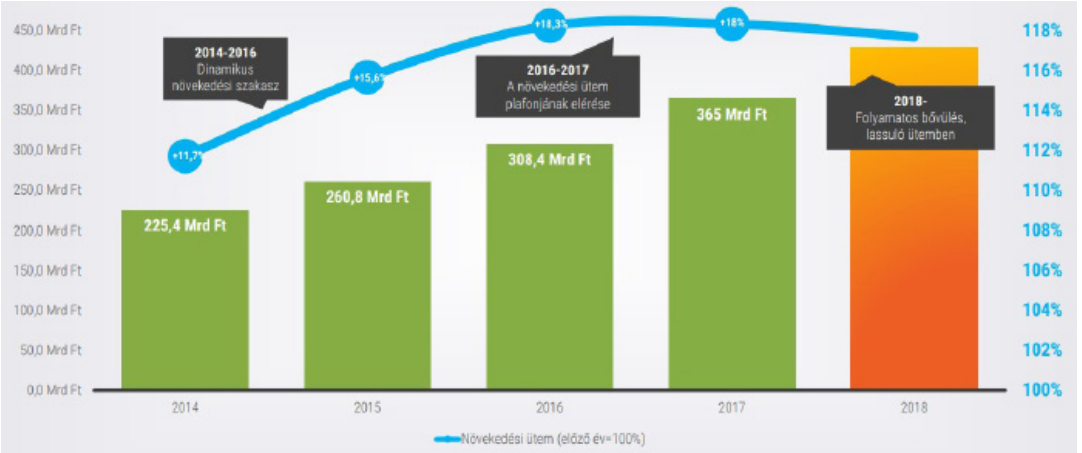

Forrás: GKI Digital Kft. OKI 2018/I.

ókkal, ezért nem pénzügyi jellegű információkkal is ki kell egészíteni.

Hagyományos és online kereskedelmi vállalkozást egyaránt üzemeltető vállalatok vezetőivel készítettem mélyinterjút, amely hozzásegített a kérdőíves felmérés megszerkesztéséhez, valamint célja a kérdőívvel meg nem szerezhető információk begyűjtése volt. A mélyinterjú módszerének alkalmazása során a kutatásommal kapcsolatos vélemények megismerésén túl azok kialakulásának okait is igyekeztem feltárni.

A hagyományos és e-kereskedelem teljesítménymérése közötti alapvető különbség a rendelkezésre álló adatbázis. Az e-kereskedelem egyik fő költségtényezője a marketingköltség, ezért elengedhetetlen a különböző marketingcsatornák hatékonyságának vizsgálata. A vállalkozások teljesítménymérési módszereinek megválasztása elsősorban a céljaiktól függ. Az e-kereskedelmi vállalkozások célja a nyereség maximalizálása mellett lehet a tulajdonosi érték, vagy egy márkanév értékének növelése.

A GKI Digital Kft. felmérésből látható (1. táblázat), hogy az elsődleges célja a vállalkozásoknak már nem a mindenek feletti nyereségnövelés. A felmérésben 10 célelemet határoztak meg. A vállalati vagyon növelése célelem a 7. helyről az 5. helyre lépett előre. Míg korábban az elsődleges cél a nyereségnövelés volt, a későbbi évtizedekben már a költségek csökkentése lett a legfontosabb tényező a vállalkozások életében és egyre fontosabb szerepet kap a vállalati vagyon növelése is.

1. táblázat. ***E-kereskedelemi tevékenységet végző vállalkozások céljainak alakulása***

Megnevezés	1994.	1995.	1996.	1997.				2003.
Költségek csökkentése	4.	2.	1.	1.				1.
Árbevétel növelése	2.	3.	2.	2.				2.
Nyereség növelése	1.	1.	3.	3.				3.
Munkavállalók jövedelmének növelése	6.	6.	4.	4.				4.
Vállalati vagyon növelése	7.	5.	6.	5.				5.

Forrás: saját szerkesztés a GKI Digital Kft. felmérése alapján

A webáruházak számára számos marketingeszköz áll rendelkezésére a teljesítményük fokozására. Ilyen lehet a teljesség igénye nélkül a kuponok használata, árengedmények nyújtása, hírlevelezés, ár-összehasonlító oldalak használata, bannerek, automatikus e-mail-ek, blog, ajándék a vásárláshoz, ajándékcsomagolás készítése, hűségpont rendszer, közösségi oldalakon való megjelenés, kattintás alapú fizetett hirdetések, keresőoptimalizálás, nyomtatott sajtó, TV-reklám, videómegosztó oldalakon való jelenlét, affiliate partnerhálózat működtetése. Már nem elegendő kedvezményes ajánlatokkal célozni a közönséget, rendkívül fontos a jó minőségű tartalommarketing alkalmazása. Felmérés szerint az online kereskedelemmel foglalkozó vállalkozások jelentős része, mintegy 80%-a helyez hangsúlyt közösségi oldalon való megjelenésre, fizetett Adwords és Facebook hirdetésekre, keresőoptimalizálásra és hírlevelek kiküldésére. Ezt a négy marketingeszközt használják leggyakrabban a vállalkozások.

Az évi 18%-os növekedést produkáló piacon a fokozódó versenyhelyzet miatt a marketing szerepe felértékelődik. A leggyakrabban használt marketingcsatornák hatékonyságát vizsgálva látható, hogy a keresőoptimalizálás a leghatékonyabb, ezt követik a fizetett hirdetések, majd az ár-összehasonlító oldalak és hírlevelek. A közösségi médián való (nem fizetett) megjelenés kevésbé hatékony eszköze az online vállalkozásoknak. Nem elegendő azonban ezek hatékonyságát vizsgálni, hanem meg kell nézni azt is, hogy milyen arányban képesek vevőket szerezni a vállalkozásoknak, mert mindegyik eszköznek megvan a maga korlátja. Hiába teljesít jól egy eszköz, ha összességében kevés vevőt tud szerezni.

2. ábra. ***Az online kereskedelem főbb marketingcsatornáinak felhasználása***

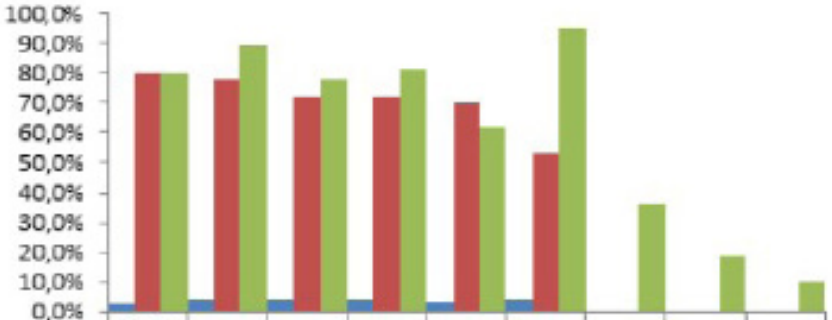

	Közösségi oldalon való részvétel	SEO keresőoptimalizálás	Facebook hirdetés	Adwords	Hírlevél	Ár-összehasonlító oldal	Instagram hirdetés	Játék	Youtube
Mennyire tartja hatékonynak	2,9%	4,2%	4,0%	4,0%	3,6%	3,9%			
2016. évi felhasználás aránya	80,0%	78,0%	72,0%	72,0%	70,0%	53,0%			
2017. évi felhasználás aránya	80,0%	89,0%	78,0%	81,0%	62,0%	95,0%	36,0%	19,0%	10,0%

Forrás: GKI Digital Kft. OKI 2018/I.

2017 évre bővült a felmérés, új marketingcsatornák kezdtek elterjedni hazánkban is, mint az Instagram, YouTube és főként közösségi oldalakon indított játékok alkalmazása. A keresőoptimalizálást használók aránya növekedett, az e-kereskedők is belátták ennek a hasznát, ugyanakkor ez azt is maga után vonja, hogy a Google-verseny is megnő, így a keresőoptimalizálás költséghatékonysága is változott. A fizetett Facebook- és Adwords-hirdetést használók aránya is növekedett, jelentős mértékű arányeltolódás látható az ár-összehasonlító csatornák esetében, azonban meglepő, hogy a hírlevelet használók köre jelentősen szűkült annak ellenére, hogy kisebb vállalkozások esetében is viszonylag könnyen alkalmazható bevételnövelésre.

Személyes mélyinterjú keretében végzett felmérésem alapján megállapítottam, hogy főként idő hiányára hivatkozva – amely közvetetten a tőke hiányát is jelentheti – a cégvezetők nem fordítanak kellő figyelmet a teljesítmény mérésére. Jellemzően a számviteli adatokat kis mértékben használják fel a döntéseik meghozatalához, de a reklámtevékenységeik teljesítményét sem mérik sok esetben. A megkérdezetteket három csoportba soroltam.

A megkérdezett vállalkozások között volt édességipari termékeket forgalmazó vállalat, éttermi kellékeket árusító cég, vegyipari és szépségápolási termékeket forgalmazó vállalkozás is. Azok a tulajdonosok, akik úgy gondolják, hogy nem megfelelő a webáruházuk üzemeltetése, ennek elsődleges okaként a tőkehiányt jelölték meg (2. táblázat). A vállalkozók nem mernek reklámra pénzt fordítani, így hiába várják a betérő vásárlókat webáruházukba. A másik csoportba tartoznak azok a cégvezetők, akik helyi üzlet üzemeltetése mellett döntöttek úgy, hogy online felületen is megjelennek termékeikkel, mert már szinte mindenki jelen van az interneten. Ezeknél a vállalkozásoknál nem kap hangsúlyos szerepet az online megjelenés, nem fordítanak rá kellő figyelmet, nem mérik azok teljesítményét. A harmadik csoportba tartozó vállalkozók, akik helyi üzlet mellett vagy anélkül webáruházat üzemeltetnek. Ők az e-kereskedelem növekvő szerepét hangsúlyozták, és felismerték annak jelentőségét, hogy

az interneten keresztül sokkal nagyobb célcsoportot tudnak elérni. Ezen cégvezetők különböző marketing szoftvereket felhasználva mérik az egyes marketingcsatornáik teljesítményét, vállalati döntéseikhez felhasználják a számviteli információkat, valamint adatokat gyűjtenek a vásárlói véleményösztönzésből is.

2. táblázat. ***Mélyinterjúk csoportbontása az e-kereskedelemben***

1. csoport	2. csoport	3. csoport
Webáruházat üzemeltet, de keveset fordít reklámra	**Helyi üzlet üzemeltetése mellett megjelent az online téren**	**Webáruház megfelelően működik**
Tőkehiány miatt nem költ reklámra.	A helyi üzlet üzemeltetése van előtérben, a webáruházra nem fordít kellő figyelmet.	Webáruházat üzemeltet megfelelő marketing-tevékenység mellett.
Nem méri a teljesítményt.	*Nem méri a teljesítményt*	*Méri a teljesítményt.*

Forrás: saját szerkesztés

Felmérésem során vizsgáltam, hogy az internetes kereskedelemmel foglalkozó vállalkozások milyen mértékben használják és mennyire tartják fontosnak az egyes területek teljesítményének mérését, valamint milyen teljesítménymérési eszközöket alkalmaznak (3. táblázat). A kérdésekre a választ ötfokozatú Likert-skála segítségével lehetett megadni.

A 3. táblázatban a leggyakrabban használt pénzügyi és nem pénzügyi mutatókat emeltem ki. Látható, hogy a megkérdezettek milyen arányban használják ezeket a mutatókat a teljesítményük értékelése során. A megkérdezettek célcsoportja internetes kereskedelmet folytató vállalkozások voltak. Azon vállalkozások, amelyek használják azt, a tartalommarketingnek kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, azonban úgy ítélem meg, hogy a felhasználók aránya alacsony ennek a kiemelt jelentőséggel bíró profitnövelő eszköznek. A keresőoptimalizálás és a fizetett hirdetések,mint online marketing eszközök a legelterjedtebbek a vállalkozások körében és hatékonyságukat is megfelelőnek ítélik, az átlagos értékelésük a főátlag fölött van. Ez az eredmény megegyezik a GKI Digatal Kft. által végzett felmérés eredményével is.

A kereskedő vállalkozások számára fontos még a folyamatos készletnyilvántartás, a marketingcsatornák hatékonyságának elemzése, és használják még a minimális készletszint figyelését. Kevesen alkalmazzák a vevői reklamációk számának vizsgálatát, ami érdekesnek tekinthető, hiszen egyik kulcstényező az online kereskedelemben a vásárló. Fontos, hogy a vásárló elégedett legyen, visszatérjen,

3. táblázat. ***A vállalkozások által használt módszerek és azok értékelése***

Mutató/Módszer/Eszköz	Használók aránya	Átlagos értékelés	Használat szerinti sorrend	Hasznosság szerinti sorrend	Eltérés
Tartalommarketing (pl. blog, videocsatorna)	50%	4,8	3	1	2
Hírlevél	83%	3,6	1	10	9
Ár-összehasonlító oldal	50%	2,9	3	12	9
Fizetett hirdetés	83%	3,9	1	8	7
SEO	83%	4,2	1	5	4
Black Friday	67%	4,3	2	4	2
Készlet forgási sebességmutatók	50%	3,9	3	8	5
Folyamatos készletnyilvántartás	83%	4,5	1	3	2
Fedezetipont-számítás	33%	4,1	4	6	2
Minimális készletszint	67%	3,8	2	9	7
Termékminőség	67%	4,3	2	4	2
Átlagos kosárérték	67%	3,9	2	8	6
Vásárlók száma	83%	4,2	1	5	4
Konverziós ráta	67%	3,2	2	11	9
Vevői reklamációk száma	33%	4,0	4	7	3
Marketingcsatornák hatékonysága	83%	4,6	1	2	1
Balanced Scorecard mutatószámrendszer	0	-		-	-
Főátlag	**-**	**3,7**			

Forrás: saját szerkesztés

emellett jó hírét keltse a webshopnak. Azok a vállalkozók, akik kevésbé használják a vevő reklamációk elemzését azt állították, hogy náluk nagyon ritka, ezért nem tartják fontosnak a vizsgálatát. A nem pénzügyi mutatók közül nagyobb arányban használják a belső működéshez kapcsolódó mutatókat (készletnyilvántartás), mint a fogyasztókhoz, kiszolgálási színvonalhoz kötődőket.

Érdemes megfigyelni és elemezni a rangsorban mutatkozó különbségeket. Az eltérés oszlop a használat és hasznosság közötti sorrend különbsége. Minél nagyobb mértékű az eltérés, annál inkább azt jelzi, hogy az adott módszer hasznosságához képest kevésbé elterjedt vagy épp fordítva, a kevésbé hasznosnak ítélt mutatószám alkalmazása elterjedtebb.

Az eredmények magyarázatai:

- a korszerű költségszámítási és pénzügyi módszerek gyorsabban terjednek;
- a pénzügyi vezetők a megkérdezés során hajlamosabbak voltak az „igen" válasz jelzésére az olyan módszerek esetében is, amelyek használata még kezdetleges a cégnél;
- az eltérő értelmezés erőteljesen torzíthatja az eredményeket.

Az egyes tényezők hatásának tisztázása még további kutatásokat (esettanulmány, kérdőív) igényel.

Kutatásom tapasztalatai szerint a magyar e-kereskedelmi vállalatok gyakorlatában is a pénzügyi és költségalapú mutatók dominálnak, de a vállalati szakemberek érzik a nem pénzügyi tényezők jelentőségét, s igyekeznek ezeket is becsatornázni az értékelési gyakorlatba. A nem pénzügyi mutatókat kevésbé használják a cégek, de amelyek használják, azok fontosabbnak értékelik.

3. ábra. ***Az online kereskedelem főbb marketingcsatornáinak felhasználása***

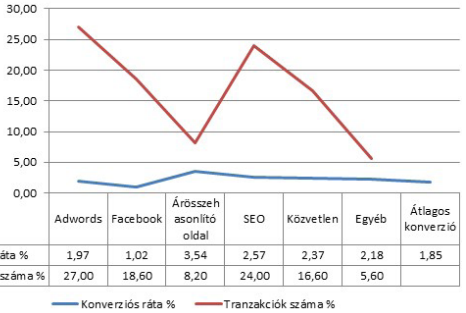

	Adwords	Facebook	Árösszehasonlító oldal	SEO	Közvetlen	Egyéb	Átlagos konverzió
Konverziós ráta %	1,97	1,02	3,54	2,57	2,37	2,18	1,85
Tranzakciók száma %	27,00	18,60	8,20	24,00	16,60	5,60	

Forrás: GKI Digital Kft. OKI 2018/I.

A konverzió a vállalat szempontjából értékesnek meghatározott cselekedet, melyet a felhasználó weboldalunkon keresztül hajt végre. A konverzió nemcsak a vállalkozás bevételeire vonatkozik, hanem a következőkre is: regisztrációk, tranzakciók, pdf-letöltések, video megtekintések, új felhasználók, oldalon eltöltött, előre megszabott időtartam (minimum 3 perc), ajánlatkérések, hírlevélre történő feliratkozások. Az internetes marketingben a konverziós ráta az egy adott időszakra eső vásárlók (vagy más, kívánatos műveletet végzők) számának és az ugyanezen időszakra eső látogatók számának százalékos aránya. A nemzetközi statisztikák szerint a 2–3 százalékos konverziós ráta már igen jónak mondható. A konverzióval kapcsolatban mindenképp meg kell említeni a konverziós költséget, amely e-mail vagy egyéb online marketingtevékenység esetén egy új előfizető vagy vásárló megszerzésének költsége. Kiszámítása: a kampány teljes költségét elosztjuk az új előfizetők, vásárlók számával.

Ahhoz, hogy az eladások száma növekedjen, elengedhetetlen, hogy minél nagyobb számú célközönség látogassa az adott honlapot, és a látogatók minél nagyobb százalékát konvertálja át vásárlóvá. Az előbbihez számos marketingeszköz áll rendelkezésre, ilyen maga a webáruház is. Amikor egy látogató megérkezett egy webshopba, annak külseje, szerkezete és vevőbarát felépítése motiválhatja a

tényleges vásárlásra. Minél magasabb a konverziós ráta, annál alacsonyabb lesz a vásárlók megszerzésének költsége, ami növeli a profitot.

A felmérésem során több vállalat e-kereskedelmi konverziós rátáját és a vásárlások számának arányát hasonlítottam össze. Egy vállalkozás esetében haladta meg az átlagos konverziós ráta a 2%-ot, a többi cégnél a nemzetközi szint alatt van, jellemzően 1,5–2% közötti. Érdemes akár marketingcsatornák, akár kampányok szintjén is vizsgálni a konverziós ráta értékét. Előfordulhatnak olyan csatornák, mint a fenti diagramon is látható, amikor a konverziós ráta, akár 3–4%, ami rendkívül jónak mondható, de ugyanakkor arányaiban a legkevesebb tranzakció származik erről a csatornáról. Mondhatnánk, hogy érdemes ezeket a csatornákat erősíteni, de vannak korlátai, ami felé már nem képes növelni a tranzakciók számát a vállalkozás. Az általam vizsgált vállalkozások esetében az ár-összehasonlító oldalak érték el a legjobb konverziós rátát, átlagosan 3,54%-ot, azonban az összes tranzakcióból mindössze 8,2%-ot tudott produkálni ez a csatorna. Az előző táblázatban található adatok alapján is látható, hogy az ár-összehasonlító oldalakat a vállalkozások kevésbé értékelték hasznosnak, a sorrendben a 12. helyet érte el, amelynek az oka lehet a bevételből való kismértékű részesedés.

A legnagyobb forgalmat a fizetett Adwords hirdetés és a keresőoptimalizálás (SEO) hozta, konverziós rátájuk még elfogadható, az átlagos konverziós érték felett volt, amelyet rontott a fizetett Facebook-hirdetések 1,02%-os átlagos konverziós rátája 18,6%-os tranzakciós részesedéssel. A felmért adatok elemzése során azt tapasztaltam, hogy azok a vállalatok, amelyek az adott mutatót, eszközt alkalmazzák a teljesítménymérésük során, hasznosabbnak ítélték meg, mint azok, akik nem használják.

Következtetések

Kutatásokkal alátámasztott tény, hogy a teljesítménymérési – értékelési rendszerek, eszközök, módszerek ismerete szükséges (bár nem elégséges) feltétele a vállalati teljesítmények alakításának. Szükséges a nemzetközileg elfogadott elnevezésű, és egységes tartalmú kategóriarendszer használatára törekvés, legalább az alapvető mutatók szintjén.

A cégek teljesítményeik bemutatására többféle, a sajátosságaiknak a legjobban megfelelő mutatókat alkotnak és használnak. Néhány szempontot azonban célszerű figyelembe venni. A különböző mutatók gyakran ugyanazt fejezik ki, tehát a célszerűen kiválasztott kevesebb ráta gyakran nagyobb rálátást ad a vállalati teljesítményekre. Ha nincs összehasonlítási lehetőség időben (előző évek adataival való összevetés) és térben (területi összehasonlítás az azonos profilú vállalatokkal), akkor eleve nem beszélhetünk hatékony elemzésről (Veit 2005, 123.). Értelemszerűen a cégek szabadon „kreálhatnak" saját teljesítményeik mérésére, időbeli összehasonlítására sajátosságaiknak és szakmai felfogásuknak leginkább megfelelő mutatókat. Ez esetben is ajánlatos „a kevesebb több" elvének figyelembevétele.

A jövő kulcsa a személyre szabott ajánlatokban rejlik. A nagy, tőkeerős vállalkozások a termékkínálat bővítésével, amíg a mikro- és kisvállalkozások a specializálódással, szakosodással tudnak előrelépni. A hírlevelezés, a rendszeres akciós kampányok és az ingyenes szállítási lehetőség biztosítása nélkülözhetetlen az e-kereskedők működéséhez. Az a webáruház, amelyik ennél többet tud nyújtani, ki tud tűnni a többiek közül, nagyobb eséllyel szerez versenyelőnyt az online piacon.

Szemléletváltásra van szükség, mely a fogyasztás racionalitására irányul. A piaci változások mérésére a Balanced scorecardot használhatjuk (mind stratégiai, mind operatív szinten), ennek segítségével képesek vagyunk megal-

kotni azt a marketing információs rendszert, amely segít a fogyasztók igényeinek felmérésében, a cég gyors reagálásában, az innováció elindításában.

A XXI. században a társadalom és a piacok is információközpontúvá váltak, ezért a tudás a versenyképesség meghatározó eleme, és egyben a gazdasági fejlődést befolyásoló tényezővé vált. Így tehát elfogadott az a tény is, miszerint „A vállalati sikeresség egyértelműen az innovációtól függ" (Lengyel 2003).

Irodalomjegyzék

1. Aguinis, H. (2013): *Performance Management (3rd ed.).* Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall
2. Antal-Mokos Z. – Balaton K. – Drótos G. – Tari E. (2004): *Stratégia és szervezet.* KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 156–185.
3. Armstrong, M. (2015): *Armstrong's Handbook of Performance Management: An evidence based guide to delivering high performance (5th ed.)* New Delhi: London Kogan Page
4. Bajmóczy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (2012): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság.* JATEPress, Szeged, 151–174.
5. Bayaraa, B. – Tarnoczi, T. – Fenyves, V. (2019): Measuring performance by integrating k-medoids with DEA: Mongolian case. *Mongolian Case Journal of Business Economics and Management*, vol. 20. no. 6. pp. 1238–1257.
6. Birher I. – Pucsek J. – Sándor Lászlóné – Sztanó I. (2006): *A vállalkozások tevékenységének gazdasági elemzése.* Perfekt Kiadó, Budapest, 325–364.
7. Chikán A. – Wimmer Á. (szerk.) (2003): *Üzleti fogalomtár.* Alinea Kiadó, Budapest, 169–171.
8. Damodaran A. (2015): *A vállalatértékelés kézikönyve.* Alinea Kiadó, Budapest, 198–220.
9. Dobrin, C. O. – Popescu, G. N. – Popescu, V. A. – Popescu, C. R. (eds., 2012): *The concept of performance in business organizations – case study on the employee performance in Romanian business organizations.* Proceedings of the 6th International Management Conference „Approaches in Organisational Management", Romania, Bucharest, 15–16 November 2012.
10. Fenyves V. – Bács Z. – Karnai L. – Nagy A. – Tarnóczi T. (2018): Financial Performance Measeurement of Hungarian Retail Food Companies. *Contemporary Economics*, vol. 12. no. 4. pp. 459–471.
11. Fenyves V. – Tarnóczi T. – Bács Z. – Böcskei E. (2016): Teljesítménymérés és értékelés – benchmarking és a DEA módszerrel. *Controller Info*, 4. évf. 4. sz.
12. Fenyves V. (2014): Pénzügyi mutatók szerepe a vezetői döntéshozatalban. *Controller Info*, 2. évf. 3. sz.
13. GKI Digital Kft. OKI 2018/I. Forrás: http://pr.arukereso.hu/wp-content/uploads/2018/08/OKI_2018_3_%C3%B6sszefoglal%C3%B32.pdf (Letöltve: 2019.06.11.)
14. Hágen I. – Holló E. (2017): A hazai kkv-k helyzete, a versenyképesség, innováció és controlling tükrében. *Controller Info*, 5. évf. 1. sz.
15. Holloné K. E. (2009): Vállalati teljesítmények vizsgálata: új eszközök, régi gyakorlat. *Periodica Oeconomica*, 2. évf. 32–43.
16. Kandikó J. (2009): A marketingdöntések hatékonysága érdekében. *Acta Periodica MÜTF*, 5. évf. 1 sz. 113–125.
17. Kemény G. (2010): A Controlling eszköztára a humán erőforrás menedzsment szolgálatában – a Tableau de Bord. *Humán Innovációs Szemle*, 1.évf. 1–2. sz.
18. Kiss Á. – Orbán I. (2015): The'EPS' of the IFRS as a Benchmark of Corporate Performance. *Annals of the University of Oradea Economic Science*, 1. pp. 944–948.
19. Mathis, R. L. – Jackson, J. H. (2011): *Human Resource Management.* Source: http://hubhoob.com/Books/nu_ltst/free_download_BBA/Human_Resource_Management.pdf (Download: 2019.06.11.)
20. Neely, A. – Adams, C. – Kennerley, M. (2004): *Teljesítményprizma.* Alinea Kiadó, Budapest
21. Neely, A. – Adams, C. (2001): Perspectives on Performance: The Performance Prism. *Journal of Cost Management,* pp. 9–33.
22. Orbán I. – Kiss Á. (2016): Az egyéb átfogó eredmény (OCI) kimutatásának értelmezése vezetői szemszögből. *Taylor,* 8. évf. 1. (22.) sz. 46–50.

23. Reszegi L. – Wimmer Á. (2010): *Hatékony piac, hatékony vállalat.* Alinea Kiadó, Budapest, 151–209.
24. Takács A. (2009): *Vállalatértékelés magyar számviteli környezetben.* Perfekt, Budapest, 92–128.
25. Takács A. (2015): *Vállalatértékelés magyar számviteli környezetben.* II. kiadás. Perfekt, Budapest, 67–77.
26. Takács, A. (2014): The Relationship between Appraised Company Values and Future Stock Prices in the International Banking Sector. *International Research Journal of Finance and Economics*, 118. pp. 113–123.
27. Tarnóczi T. – Fenyves V. – Bács Z. – Böcskei E. (2015): Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval. *Polgári szemle,* 11. évf. 4–6. sz. 104–114.
28. Török Á. (1989): Komparatív előnyök, versenyképesség, piacműködés. *Ipargazdasági Szemle,* 20. évf. 3. sz. 23–34.
29. Veit J. (2003): *Számviteli adatokra épülő cash flow kimutatások elméleti és gyakorlati problémái.* Gazdálkodás- és szervezéstudományi szakdolgozat. Kézirat. Veszprémi Egyetem Gazdaságtudományi Kar Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Veszprém

A HAGYOMÁNYOS KOCKÁZATKEZELÉSTŐL A VÁLLALATI KOCKÁZATKEZELÉSIG

Denich Ervin

PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola
e-mail: denich.ervin@gmail.com

A vállalati kockázatkezelés (ERM) új megközelítése a 2008-as világválságot követően került előtérbe, amely látszólag legyőzi a „siló alapú" hagyományos kockázatkezelés (TRM) korlátait, mégis keveset tudunk hatékonyságáról. Az ERM összvállalati szinten kezeli a kockázatokat az összegyűjtött információk alapján. Jelen tanulmány elméleti áttekintést ad a hagyományos kockázatkezelés és a vállalati szintű kockázat előrehaladtáról, rávilágít az ERM megközelítéseire, melyek az alsóoldali kockázatok közé sorolhatóak. A különböző cash-flow elköteleződések alakulásának függvényében alakítja ki a vállalat a cash-flow változékonysággal kapcsolatos várakozásait.

Kulcsszavak: *hagyományos kockázatkezelés, vállalati kockázatkezelés, cash-flow-at-risk, alsóági parciális momentum, feltételes alsóági parciális momentum*

Abstract

The New Approach to Corporate Risk Management (ERM), following the 2008 global crisis that has been emerging apparently overcomes the limitations of „silo-based" traditional risk management (TRM), but little is known about its effectiveness. The ERM manages risks at the corporate level, which is based on the gathered information. The present study provides a theoretical overview of the progress of traditional risk management and corporate-level risk and highlights the ERM's approaches that can be classified as bottom-up risks. Depending on the transformation of the various cash-flow commitments, the company develops/figures out cash-flow which follows volatility of expectations.

Keywords: *traditional risk management, corporate risk management, cash-flow-at-risk, lower-order partial moment, conditional lower part partial moment*

Bevezetés

A válság, amely 2007-ben az amerikai pénzügyi intézményeknél robbant ki, pánikot okozott, átgyűrűzött a globális piacokra, és gyakorlatilag 2008-ban befagyasztotta a hitelpiacokat. Néhányan a „nem hagyományos banki kockázatkezelést" (Fraser–Simkins 2010) tartják a válság felelősének. Mások a vállalati kockázatkezelést (ERM) hibáztatják, mely egy új paradigma, ami a hagyományos kockázatkezelést kiszorítja, különösen a nagy pénzügyi intézményeknél a válság idején (Hampton 2009).

A válság újból előtérbe hozta a kockázatkezelést, nemcsak a cég felsővezetőinél, hanem a kongresszus tagjai és a kormányzati szabályozók között.

Válaszul a pénzügyi válságra 2008 októberében a Kongresszus elfogadta a sürgősségi gazdasági stabilizációs törvényt, amely létrehozta a Troubled Asset Relief Programot (TRAP), hogy segítsen a bajbajutott pénzügyi intézményeknek. A TRAP-ban résztvevő vállalatoknak bizonyítaniuk kell, hogy a vezetők javadalmazási programjai nem ösztönzik a túlzott kockázatvállalást. A felsővezetők irányította kereskedelmi és üzleti kiadványok az ERM-hez kapcsolódó cikkekkel vannak tele.

Hagyományos kockázatkezelés

Néhány pénzügyi szakember reagált Modigliani és Miller 1958-as kockázatkezelés irrelevancia elméletére tekintettel a tőkepiaci tökéletlenségre és elméleteket javasol, amelyek megmagyarázzák, hogy a kockázatkezeléssel miért lehet részvényesi értéket növelni. A pénzügyi szakirodalom azt állítja, hogy a vállalatok az erőfeszítések során ne minden esetben használjanak sajátos kockázatkezelési módszert. Az 1960-as években, Markowitz (1952) diverzifikáció és portfolió munkájára építve különböző kutatók (Lintner 1965; Mossin 1966; Sharpe 1964) kifejlesztették a tőkepiaci eszközök árazásának modelljét (CAPM). Ebben a modellben a befektetőket csak a rendszeres (nem diverzifikálható) kockázatok esetén kompenzálják, az egyedi (diverzifikálható) kockázatok esetén nem. Más szóval, egy vállalat tőkeköltsége (elvárt hozama) csak a vállalat specifikus kockázattól, és nem a cég teljes kockázatától függ, mert a befektetők az egyes vállalatok diverzifikálható kockázatait egy jól diverzifikálható portfolióval megszüntethetik. Egy vállalat szisztematikus kockázatát piaci kockázatnak is nevezhetjük, mert ez a kockázat (és a cég tőkeköltsége) a biztonságos cég hozamainak és a piaci hozamainak kovarianciájától függ, és nem a vállalat teljes forgalmának volatilitásától (szórásától).

Számos kutató a modellt az árfolyam modellel ellensúlyozza, amelyben az egyedi kockázat számít azért, mert a befektetők nem tudják tartani a nem diverzifikálható portfóliókat (lásd például: Goyal & Sankt-Clara 2003; Green & Rydquist 1997; Levy 1978; Merton 1987). Froot és Stein 1998-ban kifejlesztettek egy tőkeallokációt, amely az információ intenzív rendszerek estében súrlódás nélkül nem biztosítható. Froot (2007) erre a modellre épít, amelyben figyelembe veszi az ügyfélkéréseket a fizetésképtelenség kockázatával szemben, néhány fontos szempont a pénzügyi intézményekhez tartozik, mivel az ügyfeleknél nagyobb a hitelkockázat miatti aggodalom, mint a befektetőknél. Összességében következménye annak eldöntése, hogy a tőkét befektessük, és ennek a döntésnek tükröznie kell a beruházás kockázatainak és a cég meglévő portfolió kockázatainak kovarianciáját.

A következő táblázat az ERM és a tradicionális kockázatkezelés közötti különbséget mutatja:

1. táblázat. ***Különbség a tradicionális és a vállalati szintű kockázatkezelés között***

Hagyományos kockázatkezelés	Vállalati szintű kockázatkezelés
Kockázat, mint egyedi kockázat	Kockázat, mely figyelembe vehető az üzleti stratégiával
Kockázatok azonosítása és értékelése	Kockázati portfoliófejlesztés
Fókuszában a diszkrét kockázat áll	Fókuszban a kritikus kockázat
Kockázatcsökkentés	Kockázatoptimalizálás
Kockázati limitek	Kockázati stratégia
Kockázatok tulajdonosok/felelősök nélkül	Meghatározott feladatkörhöz tartozó kockázat
Esetleges kockázati mennyiség	Kockázatok monitorizálása/ellenőrzése és mérése
„A kockázat nem az én feladatom”	„Kockázat mindenkinek a felelőssége”

Forrás: R. Banham 2004, 65–71. oldal

A táblázatból láthatjuk, hogy míg a hagyományos kockázatkezelés az egyéni kockázatokat helyezi a középpontba, addig a vállalati szintű kockázatkezelés a kockázatok összességét, azok aggregált változatát veszi figyelembe, és kijelenti, hogy a kockázat mindenkinek a felelőssége.

Farkas és Szabó (2008) alapján az integrált és a hagyományos vállalati kockázatkezelés közötti alapvető különbségek az alábbiak:

– az integrált vállalati kockázatkezelés összevontan keresi és szemléli a pénzügyi és nem pénzügyi veszélyeket, különbséget tesz alapvető és nem alapvető kockázatok (core és non-core-risk) között,

– az integrált vállalti kockázatkezelés a különböző kockázatok egy közös szempontból vizsgálja, a különböző kockázatkezelési eszközökkel (pl. derivatívok, biz-

tosítás) elért eredmények együttes hatását értékeli a tőkeköltsége minimalizálása szempontjából,

- az integrált vállalati kockázatkezelés egységesíti a kockázatkezelést vállalati rendszereken, folyamatokon és munkatársakon keresztül,
- integrált vállalati kockázatkezelés esetén a kockázati menedzserek állandóan keresik az „integrált" kockázatkezelési megoldásokat és szolgáltatásokat (termékeket).

„A kockázati aggregálás lehetővé teszi, hogy az egymástól különböző módon függő kockázatok interdependenciája feltárhatóvá váljon, segítségével a menedzsment eldönthesse, hogy a kockázat és a lehetőségek közötti átváltás ismeretében mely kockázatokat tartja meg, és melyeket vonja kockázatkezelés alá." A vállalati kockázati büdzsé (corporate risk budgeting – ERB) egy olyan kockázatkezelési kvantitatív módszer, amely egyesíti a portfólió elméletet (portfolio theory) a vállalati kockázat elmélettel (corporate risk theory) a teljes vállalati kockázati univerzum alatt (Kuti 2011), melyet a következő táblázat szemléltet.

2. táblázat. ***A vállalati kockázatkezelési megközelítések osztályozása***

		KOCKÁZATAGGREGÁLÁS	
		NEM	**IGEN**
FIGYELEMBE VETT KOCKÁZAT-KAPACITÁS	**IGEN**	„Siló" megközelítés	Vállalati kockázatkezelés (ERM)
	NEM	„Siló" kockázati költségvetés	Vállalati kockázati költségvetés (ERB)

Forrás: Alviniussen–Jankensgard 2009, 16. oldal

Az aggregált vállalati kockázat egyes tényezőinek felismerése járul hozzá, hogy a szabad pénzáram változékonysága és annak valószínűsége előre jelezhető legyen. A mindenki által ismert hagyományos forgatókönyv-elemzés és érzékenységvizsgálatok kockázati modelljei helyett szimulációs modellre épít, miközben aggregálja a vállalati kockázatkezelést.

Vállalati kockázatkezelés

A világgazdasági válság rámutatott, hogy mennyire fontos az integrált vállalati kockázatkezelés (ERM). Lényege, hogy egy átfogó, vállalati szintű megközelítés segítségével kezeljék a vállalati kockázatokat, és az összes információ központilag, szervezeti szinten vizsgálja a kockázati kitettségeket. Minden releváns kockázatot, amely hatással van a jövőbeni cash flow-ra, jövedelmezőségre és fennmaradásra, a cég számára leírható legyen, mint egy kockázati univerzum. Fő célkitűzése a kockázati folyamatok feltérképezési folyamatának leírása és strukturálása, illetve ezen folyamatok fontosságának értékelése, hogy a kockázati tényezők valószínűségeit és azok hatását, valamint a kockázatcsökkentő intézkedéseit meghatározza a kockázatot vállaló tulajdonosok számára.

A Committee of Sponzoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) szerint az ERM egy átfogó képet ad a vállalati kockázatkezelésről, és megkísérli csökkenteni a negatív eredmények bekövetkezésének valószínűségét, összehangolva a cash-flow-val, valamint ellenőrzi a kockázatokat a vállalat egészére. Például a COSO keretrendszerként határozza meg az ERM-et:

„*A vállalati kockázatkezelés egy folyamat, melyet a szervezet igazgatósága, vezetői és egyéb személyzetei alkalmazott stratégia kialakítása során és az egész vállalaton belül alkalmaznak, melynek célja azon lehetséges eredmények meghatározása, mely hatással lehet a szervezet számára és a kockázatok kezelésére, hogy a saját kockázati étvágyukat ésszerű biztosítékok elérésére vonatkozó szervezeti célkitűzések mellett legyenek képesek meghatározni*" (COSO 2004a).

A COSO úgy összegzi a vállalati kockázatkezelést (ERM-et), mint „*segítséget egy egység számára, hogy elérjen oda, ahova el akar jutni és kerüli a buktatókat és meglepetéseket útközben*" (COSO 2004b).

Az ERM öt alapvető kompetenciához rendelhető hozzá, melyet a következő ábra szemléltet.

1. ábra. ***Az ERM öt alapvető kompetenciához történő hozzárendelése***

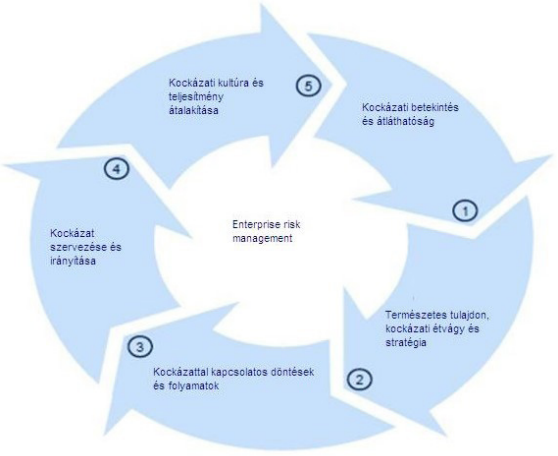

Forrás: McNish 2013, 4. oldal

Heiligtag (2013) szerint az egyes komponensekhez az alábbi kiegészítések, magyarázatok szolgálnak:

- Kockázatok, amelyek befolyásolják a jövőbeli teljesítményt, jól értelmezhetőek.
- Azokat a kockázatokat viseljük, melyek kedvezően hatnak versenyképességeinkre, más kockázatainkat átadjuk vagy mérsékeljük, és stratégiának összhangba hozzuk a kockázatkezelési kapacitással.
- Minden kritikus üzleti döntésnél szükség van egy egyértelmű képre, hogy hogyan befolyásolják vállalatunk kockázati profilját.
- Struktúrák, rendszerek, ellenőrzések, képességek és az infrastruktúra érvényben vannak kockázatkezelésünknél.
- Kultúránk erősíti a kockázatkezelés alapelveit, támogatja a formális és informális mechanizmusokat a megfelelő hozzáállással és viselkedéssel.

Az ERM felkarolása maga mögött hagyta az úgynevezett „siló" gondolkodással kapcsolatos kockázatkezelést, ahol minden kockázatot külön kezelnek a megfelelő szervezeti egységek. A kockázatokat fel kell mérni és portfolió alapon kezelni kell, és ezen portfoliók kockázatát egyensúlyba kell hozni a lehetséges megtérülésekkel (Markowitz, 1952). Az ERM esetében a kockázat aggregációja lehetővé teszi, hogy a különböző kockázati tényezőket értékelje a belső függőségek között, és ezen információk figyelembevétele során kidolgozhassa a kockázatcsökkentő stratégiákat.

Létezik még egy kulcsfontosságú bepillantás a pénzügyi elméletbe, amely kihat egy vállalati kockázatkezelési program tervezésére, nevezetesen annak belátásába, hogy a pénzügyi nehézség különböző költséges következményekkel jár, és az ilyen költségek elkerülése érdekében nagymértékű kockázatkezelési erőfeszítést kell tenni („Corporate Risk Theory"). A vállalat vezetőségét arra ösztönzi, hogy értékelje a valószínűségeket, és súlyozza az ezekhez tartozó eredményeket. Ezt a logikát akkor követi, amikor a vállalkozás nem tesz eleget fontos vállalati szintű célkitűzéseinek, mint például a beruházási terv megvalósításának, adósságvédelemnek és egy bizonyos hitelminősítés fenntartásának (Jankensgard 2009).

Megjegyzendő, hogy a társaság teljes kockázati profilja a vállalati politika funkcióihoz és stratégiai döntéseihez erősen kapcsolódik majd. Tekintsünk először egy vállalkozás elindításánál egy részvény-visszavásárlási programot. Mivel ez csökkenti a vállalat készpénz és tőke nagyságát, melyből már következtetni lehet a kockázat növekedésére, hiszen részvényeket vásárolt, mely hatással van a vállalkozás likviditására, azaz a likviditás csökken. Hasonlóképpen megemlíthető, hogy ha a vállalat hitelből finanszírozza beruházását, a cég teljes kockázata általában növekszik, legalábbis rövid és középtávon. A legfontosabb meghozott stratégiai döntések kapcsolódnak egyrészt a növekedéshez, másrészt a beruházások által implikált üzleti

tervhez. A nagy növekedés magas beruházással és ezzel együtt magasabb kockázattal jár. A vezetőség általában azt szeretné, hogy jobban megismerje a vállalati teljes kockázatot, és hogy a vállalati döntések hogyan hatnak ezekre a kockázatokra, felfelé avagy lefelé tolja el a kockázatosság szintjét. Azonban ezt a kockázatot nehéz felmérni pénzügyi zavarok nélkül. Egy tipikus pénzügyi tervezés a kockázatnak csak egy szűk körét értékeli, általában csak néhány kiválasztott teljesítményt mér, mint egy optimista-pesszimista kimenetelű forgatókönyvet (Hayt–Song 1995).

A pénzügyi tervezés során fontos az a képesség, hogy időben pontos információkat szerezzünk arról, hogy egy tervezett vállalati politika hogyan hat a vállalkozás pénzügyi helyzetére és teljes kockázati profiljára. A szimulációs módszertan lehetőséget biztosít arra, hogy túllépjünk a hagyományos „optimista-pesszimista" forgatókönyveken és az ilyen módszerekkel helyesen kezelni tudjuk a vállalati kockázatot, mellyel még nagyban gazdagítani tudjuk a pénzügyi elemzést. Számos szerző helyeselte a szimulációs módszertan kezelését vállalati szintű kockázatelemzés során (Hayt–Song 1995; Nocco–Stulz 2006). De nincs olyan írás, melynek segítségével tisztában lehetnénk azzal, hogy a nem pénzügyi vállalkozásoknak milyen pénzügyi tervezési folyamatot lehet kialakítani annak érdekében, hogy a vezetői döntéshozatallal kapcsolatos információkat a vállalkozás teljes kockázati profiljában megjeleníteni lehessen.

Vállalatok esetében a kockázatkezelés a pénzáramlás kockázatának kezelésére fókuszál, míg hitelintézetek esetében a saját tőkére, mint portfólió jelenértékeinek kockázatára. Ennek a különbségnek az oka – amellett, hogy a szabályozás a befektetési szolgáltatók és a hitelintézetek számára is alapvetően jelenérték-szemléletű kockázatkezelést ír elő –, hogy a bankok normális körülmények között könnyebben hozzáférnek a pénzpiacokhoz és így pénzáramlás-kockázatukat könnyebben tudják fedezni (Mihaletzky 2010).

A vállalati kockázatkezelési tevékenységek eredménye többségben vagy csak nehezen vagy egyáltalán nem számszerűsíthető. Ennek ellenére értelme, valamint haszna abban mutatkozik meg, hogy könnyebben előrejelezhető lesz segítségével a vállalat működése. Az egyes kockázatkezelési tevékenységek bizonytalanságok kiszűrésére illetve csökkentésére szolgálnak. A cash-flow kockázat két szempontból okozhat nehézséget a vállalatok számára (Tirole 2005):

- a likviditás hiánya esetén a vállalat kénytelen a piacról pótlólagos forrásokat, jellemzően rövid távú banki hiteleket bevonni, melyek szerencsétlen időzítés esetén túlzottan drágák lehetnek,
- a túlzottan bőséges likviditás hatékonytalansághoz vezet, és nem ösztönzi kellőképp a megfelelő projektek megvalósítását.

A túlzott rövid távú forrásbőség arra ad okot, illetve arra képes ösztönözni a vállalat operatív vezetőségét, hogy azokat a projekteket valósítsa meg, melyek számára, illetve céljainak megfelelnek, de nem szolgálják a részvényesi érték maximalizálását. Ahhoz hogy ezt elkerüljük, a tulajdonosoknak érdekük a likviditás-többletet a menedzsment hatásköréből kivonni vagy valamely projekthez hozzárendelni.

A vállalati kockázatkezelés (ERM) megközelítéseit, annak koncepcióit, illetve megjegyzéseit a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. ***A vállalati kockázatkezelés fő megközelítései***

KOCKÁZATI MÉRŐSZÁM (KERET)	KONCEPCIÓ	MEGJEGYZÉS
Szórás	Átlag körüli szórást méri	•A kockázat szimmetrikus érzékelése •Normál eloszláson alapul
Kockáztatott cash-flow (CFaR)	Adott statisztikai konfidencia-szinthez tartozó maximális veszteséget méri	•Aszimmetrikus, azaz a veszteséget eltérően kezeli a nyereségtől •Működési cash-flow-alapú
Alsó parciális momentum (LPM)	A kockázatkerülési koefficiens által büntetett, megcélzott szint alatti eltérés kockázati mérőszáma	•A kockázatkerülés változó szintjeit könnyen kezeli •Az adósságkapacitással semmilyen kapcsolata nincs
Feltételes parciális momentum (CLPM)	Hivatkozik másodlagos valószínűségi eloszlásra, amely lehetővé teszi a kockázatos és nem kockázatos visszaesések elkülönítését	•Adósságkapacitás-információit is magában foglal

Forrás: Jankensgard 2008, 8. oldal

Kockáztatott cash-flow (CFaR)

Az irodalomban azonosított vállalati kockázatkezelés célja a pénzügyi nehézségek költségeinek (Stulz 1996) az elkerülése, amely végső soron a vállalat adósságszolgálati kötelezettségeinek elegendő likviditási kilátásaihoz kapcsolódnak.

Azok a módszerek és modellek képesek a vállalati likviditás optimális szintjét fenntartani, melyek számszerűsítik a vállalat pénzáramlásainak bizonytalanságából fakadó kockázatot, valamint mindemellett képesek mind a túlságosan alacsony, mind pedig a túlságosan magas cash-flow-t előrejelezni. Ezen modellekben nem az érték (value) a kockázatnak kitett változó, mint a J. P. Morgen által 1993-ban kifejlesztett kockáztatott érték (VaR) módszernél, hanem sokkal inkább a pénzáramok (cash-flow-k), melyek az eszközök által generáltak, illetve magának a vállalatnak az eredménye. Az utóbbit célzó modellt earnings-at-risk, EaR-módszernek, míg az előbbit számszerűsítő modellt cash-flow-at-risk, CFaR-módszernek nevezzük (Mihaletzky 2010). A CFaR-modell megközelítés kiszámítja a vállalati cash-flow maximális veszteségét, melyhez valószínűség társul, mellyel kapcsolatban egy adott előrejelzésre lehet építeni. A CFaR modell megközelítés megtalálható a Risk Metrics (1999), Stein et al. (2001) és Andren et al. (2005) tanulmányaiban.

A CFaR egy olyan kockázati mérőszám, amely információt szolgáltat a vállalati pénzáram – bizonyos hozzátársított valószínűség mellett megragadható – visszaeséseiről, amit a vállalat időről időre megtapasztal, így a vállalati kockázatkezelés (ERM) témakörébe tartozik (Kuti 2011).

A Cash Flow at Risk (CFaR) a Value-at-Risk (VaR) cash-flow megfelelője, melyet a pénzügyi intézmények széles körben alkalmaznak a kockázatkezelés alapjaként. Míg a VaR azt mutatja meg, hogy egy vállalkozás várhatóan mekkora maximális összeget veszít el tegyük fel 99%-os megbízhatósági szint mellett, addig a CFaR-alapú rendszerek azt határozzák meg, hogy mekkora az a készpénz hiány, melyet egy vállalat hajlandó még elviselni. A VaR-hoz hasonlóan a CFaR is egyetlen számban fejezi ki a cég adósságainak kockázati helyzetét, amely felhasználható a vállalati kockázatkezelési döntésekhez (Andren et al. 2005).

A CFaR-modellezés hasznos a vállalati működési cash-flow kezelésében és ad egy képet a vállalati likviditási kockázat nagyságáról egy bizonyos időintervallumban. A CFaR legnagyobb előnye a hagyományos „siló" kockázatkezelési megközelítéshez képest, hogy egyetlen intézkedésként kezeli a vállalati kockázatokat. A CFaR meglehetősen rugalmatlan a hasznossági függvény szempontjából, vagy meglehetősen nagy az idegenkedés mértéke a

döntéshozók hiányosságai miatt. Ennek eredménye, hogy a kockázatokat nem fedezi rendszeresen (Jankensgard 2007).

A cash-flow változékonyság ismerete, a CFaR számszerűsítése a likviditáskezelésen túl szerepet játszik még a társaság optimális tőkeszerkezetének kialakításában, a fedezeti ügyletek és biztosítási lehetőségek hatásainak értékelésében. Könnyen belátható, ha egy vállalat pénzáramlása volatilisebb, akkor kevesebb hitelt fog tudni felvenni. Mivel mindhárom felsorolt terület összefügg azzal, hogy milyen beruházásokat fog tudni megvalósítani, ezért a jó CFaR-modell a tőkeköltségvetés összeállításában is hasznos segítséget nyújt. Végezetül, mivel a cash-flow-kimutatás összekapcsolja a vállalat működési, beruházási és finanszírozási pénzáramlásait, ezért a CFaR a stratégiai beruházási és finanszírozási döntésekben is szerephez jut (Janki 2008).

Stein et al. (2001) szerint három szempontból jó egy vállalat számára a CFaR alkalmazása:

1. Tőkeszerkezet politika

A klasszikus D/E választás az adósságból (adó pajzsok, menedzserek fokozott fegyelme) előnyöket vesz el, így a későbbiekben esetlegesen felmerülő költségek pénzügyi nehézséghez vezetnek. Hogy ez az átváltás működőképessé váljon, szükség van kvantitatív értelemben egy valószínűségre, mellyel zavarok esetén meghatározzuk a tőkeszerkezetet. A zavarok legfontosabb meghatározója a cash-flow volatilitásának valószínűsége, azaz a CFaR.

2. Kockázatmenedzselési politika

Az ilyen kockázatkezeléshez szükséges költségek meghaladják az ebből származó előnyöket? A vállalati pénzügyek legújabb kutatásai azt mutatták, hogy a kockázatkezelés valóban fontos eszköz a részvényesi érték létrehozásában. A kockázatkezelés értéke is nagyobb, ha nagyobb annak a valószínűsége, hogy a működési cash-flow egy olyan pontra fog esni, ahol a stratégia veszélyezteti a befektetéseket. Így, hogy előnyt kovácsoljunk a kockázatkezelésből ugyancsak fontos a cash-flow eloszlásának valószínűségéről pontos képet kapnunk.

3. Eredmény volatilitásával kapcsolatos befektetői várakozások menedzselése

Ez az élet természetes velejárója, hogy az egyes befektetők, valamint elemzők rendkívül aggasztónak tartják a negyedéves eredmények volatilitását, és hogy ez az aggodalom megszűnjön, teljesíteni kell a jövedelmi célokat. Azáltal, hogy a befektetők és elemzők számára idő előtt nyilvánosságra hozzák az összehasonlítandó eredményeket a CFaR-elemzés segítségével véget lehet vetni a jövedelemsokkoknak egy hiteles, objektív peer-referenciaérték perspektívával.

Alsó parciális momentum (LPM)

Az alsóági kockázati mérőszámok közé tartozik és kizárólag az eloszlás negatív területét veszi figyelembe, azaz annak a valószínűségét, amely egy korábban meghatározott referencia-érték felett van. Az LPM(z) általános meghatározása (Theiler 2002):

$$LPM_n(z) = \int_x^{\infty} (x-z)^n f(x)dx$$

Ahol n>=0 esetén X folytonos valószínűségi változó sűrűségfüggvény f(x) és z a veszteség referencia értéke. Egy diszkrét valószínűségi változónál X-nél x_1, ….., x_k formák és a hozzájuk tartozó valószínűségek p_1, ….., p_k, segítségével n>=0 esetén megkapjuk az LPM egyenletet. I_z egy indikátorfüggvényt ábrázol, ahol $I_z(x)=1$ x>z, különben $I_z(x)=0$ (Albrecht 2001).

$$LPM_n(z) = \sum_{x_t > z} (x_t - z)^n p_t = \sum (x_t - z)^n p_t * I_z(x_t)$$

Számtalan LPM határozható meg, gazdaságilag ésszerű értelmezés szempontjából azonban csak LPM_0, LPM_1 és LPM_2 kerül meghatározásra (Oehler – Unser, 2002). LPM_0-t hiány kockázatként vagy alsóági valószínűségként definiáljuk, és annak valószínűségét

méri, hogy egy veszteség jelentkezik, amely a referencia veszteséget meghaladja (Völker 2001).

Az LPM_0 nagyon közel áll a VaR definíciójához, egymásból kifejezhetők. Az LPM_0 annak a kumulált valószínűségét mutatja meg, hogy a hozam a kritikus hozam alatt lesz, míg a VaR a valószínűség megadása segítségével határozza meg a kritikus hozamot, pontosabban azt a legkisebb hozamot (legnagyobb veszteséget), amelynél a megadott valószínűséggel nem fogunk többet veszíteni. Tehát lényegében elmondhatjuk, hogy a kockáztatott érték az LPM_0-t meghatározó függvény inverze. A kockáztatott érték meghatározásának a gyakorlatban használt két lehetséges módja az eszközök várható értékéhez képest (relatív) és az eszközök jelenértékéhez képesti (abszolút) VaR. A relatív VaR nem veszi figyelembe az eszköz pozitív várható hozamának veszteségcsökkentő hatását, és a várható hozamok (bármekkora is az) képesti veszteséget mutatja meg. Ezzel szemben az abszolút VaR a veszteségből levonja a várható hozamot, azaz a tényleges, pénzegységben kifejezett (abszolút) várható veszteséget mutatja meg. Kupiec (1999) geometriai brown-mozgást követő eszközértéket feltételezve megmutatja, hogy a relatív VaR értéke pozitív várható hozam mellett meghaladhatja az eszköz kezdeti értékét. Azaz az eszköz mai értékénél is több lehet az elszenvedett veszteség, ami megkérdőjelezi ennek a mértéknek a használatát. Ezzel szemben az abszolút VaR esetében, ugyanezen feltételek mellett, nem fordulhat elő ez a probléma. Más eloszlásoknál azonban már az így értelmezett (abszolút) VaR is jelezhet a kezdeti értéknél nagyobb veszteséget. Ezek alapján tehát a kockáztatott értékszámítás választása esetén a két módszer közül az abszolút VaR választása indokolt (Balogh 2005).

LPM_1, vagy megcélzott hiány, illetve alsóági várható érték ezzel szemben a referenciaérték átlagos negatív eltérését mutatja. Ez a megfigyelés azt jelenti, hogy a veszteségek, amelyek kisebbek a referenciaveszteségnél egy „negatív eltérést" mutatnak 0-tól. A VaR irodalomban a CVaR (feltételes kockáztatott érték) fogalmának felel meg. Ezzel lehet kimutatni a VaR egyik fő hiányosságát, hogy mennyi a várható veszteségünk, ha a kritikus hozam alatt vagyunk.

LPM_2 úgynevezett alsóági variancia, a referenciaérték átlagos négyzetes eltérése, annak érdekében, hogy a nagyobb eltéréseket nagyobb súllyal, a kisebbeket kisebb súlylyal vegyük figyelembe. Ha a várható érték eloszlását referenciaértékként használjuk, úgy LPM_2 esetén szemivarianciáról beszélhetünk. Az alsóági szórás az alsóági variancia gyökéből származtatható (Albrecht, 2003).

Az alsóági valószínűség (LPM_0) a referenciaérték sűrűségfüggvény alatti z terület. Az LPM_1 a z referenciaérték lehetséges várható értékének túllépését mutatja.

Egy referenciaérték negatív eltérésén keresztül támogatja az LPM a fent említett kockázati definíciókat. LPM_0-nál elmondhatjuk, hogy úgy interpretálható, mint egy kudarcvalószínűség és úgy tükröződik vissza, mint egy gazdasági kockázati forma, annak ellenére, hogy a hitelkockázatot még nem pénzegységben fejezzük ki. Az utóbbi követelmény LPM_1 és LPM_2 (csak alsóági szórás forma) esetén teljesül. Az a tulajdonság, hogy az összes LPM-dimenziót az alternatív referenciaérték tetszőleges szétosztásának függvényeként lehet meghatározni és ebben a szétosztásban aszimmetria figyelhető meg, melyek számszerűsítésére használják a különböző típusú kockázatokat (Wittrock 1995).

Annak ellenőrzésére, hogy LPMn(z) optimalizálási probléma célpontjának megfelel, fontos a kockázati intézkedések konvexitásának vizsgálata. Egy kockázati intézkedés konvex, ha szubadditív és pozitív homogén. LPMn(z) csak pozitív referencia értékek (z eleme R+) és nullánál nagyobb és egynél kisebb vagy egyenlő n kitevő esetén (0<n<=1)

szubadditív. Pozitív homogenitás csak z=0 és n=1 esetén alakul ki LPMn(z) esetén, így LPM_1 csak nulla nagyságú referenciaérték esetén pozitív homogén. Általános esetben LPMn(z)-nél nem mutatható ki semmiféle konvexitás, mivel nem tud semmilyen jó célnagyságot az optimalizálási problémákra (Barbosa–Ferreira 2004).

Továbbá az LPMn(z) nem ábrázol koherens kockázati intézkedést, mivel az utóbbi két követelmény mellett a monotonitás és transzlációs invariancia követelményének sem felel meg. Miközben a transzlációs invariancia semelyik LPMn(z) esetén nem teljesül, ezért a monotonitás LPM_0 esetén megsérül. Mivel a LPMn(z) koherencia tulajdonsága hiányzik, Artzner et al. szerint a kockázatkezelési axiómarendszere alkalmatlan. A 4. táblázat összefoglalja az LPMn(z) vizsgálatának következtetéseit.

4. táblázat. ***LPMn(z)-vizsgálat következtetései***

Követelmény	LPMn>2(z)	LPM_0	LPM_1	LPM_2
Könnyű értelmezhetőség	Nem	Igen	Igen	Igen
Gazdasági kockázat közvetelen mérése	Nem	Igen	Igen	Igen
Különböző kockázati fajták integrál kockázatmérése	Igen	Igen	Igen	Igen
Optimalizálási problémák célértéke	Nem	Nem	Nem	Nem
Egy bankportfólió kockázatkezelésénél való alkalmazhatósága	Nem	Nem	Nem	Nem
Koherens	Nem	Nem	Nem	Nem

Forrás: saját szerkesztés Schumann 2005 ábrája alapján

Feltételes alsó parciális momentum (CLPM)

Az általános CLPM-keret CLPM (a_1, t_1, t_2). A t_1 utal a létfontosságra, vagy célra, amely vállalati szinten cash egyensúlyhoz vezet. A t_2 arra utal, hogy a vállalat mérlegében a proxy korlátolt. A1 a kockázati koefficiens készpénz hiánycél alatti szintjére vonatkozik, amit a cég adósságkapacitása nem fedez. Az LPM és CLPM közötti különbség az adósságkapacitás t_2 paraméter. A CLPM kockázati intézkedéseket határozza meg:

$$F_a(t_1t_2) = \int_{-\infty}^{t_2} (t-x)^a dF(x) \quad (t-x) = 0 \in \int_{t_2}^{\infty} (y-t_2)dy \text{ a>0}$$

Ezen elemzés keretében x jelölje a cég készpénz-egyensúlyát. Ez egy olyan változó, amely magába foglalja a cég működési cash-flow-t és a likviditás iránti keresletet. Kockázatos eredmények vonatkoznak a disztribúcióból származó készpénzegyenleg azon részére, ahol a megcélzott szint nem teljesül. Az ilyen eredményt is tekinthetjük úgy, mint finanszírozási igényt. Ha ezeket újabb külső forrás segítségével finanszírozni tudjuk, akkor a cég továbbra is hajtsa végre a stratégiát. Ha nem, akkor a készpénz kifizetéseket vissza kell fogni. Az utóbbi eredménye a „kockázat". Annak megállapítására, hogy ez hány alkalommal történik, a CLPM említést tesz egy változóról, a cég adósság kapacitásáról „y". Amennyiben ez a proxy nem haladja meg a kritikus szintet t_2-t, akkor a modell feltételezi a refinanszírozást és ezáltal a stratégia optimális végrehajtását. B három alapvető típust adhat eredményül. Az első az, ahol x-t_1 pozitív. Ez nem kockázati eredmény, mivel a cég belső forrásai elegendők valamennyi cash kötelezettségvállalásra (készpénz nem csökken nulla alá). A második eredmény az, amikor x-t_1 negatív és y-t_2 is negatív. Ebben az esetben a mérleg korlát nem haladta meg a kritikus szintet, így külső finanszírozás feltételezhető. A harmadik eredmény az, amikor x-t_1 negatív és y-t_2 értéke pozitív. A cégnek külső finanszírozási igényre lenne szüksége, de túllépte a rendelkezésre álló korlátot, ezért nem támogatható. A CLPM kockázati esemény olyan, mint egy vevőérték, azaz a cash egyenleg és a proxy adósság kapacitás célszintjeit egyszerre szegi meg. Megkeresi azt a likviditást és fizetőképességet, amely meghatározza a kockázatot bizonyos események kombinációjaként a célfüggvény eléréséhez szükséges valószínűség eloszlás segítségével (Jankensgard 2007).

Összefoglalás

A legtöbb vállalati kockázatkezeléssel kapcsolatos elmélet eltérő vállalati célkitűzésekre (például adózás előtti profitra, vállalatértékre, cash-flow-ra) és értékrendszerekre (könyv szerinti, cash-flow, piaci alapú értékre) támaszkodik. Hagyományos kockázatkezelés során a cégek a kockázatot siló megközelítésben mérték, és a vállalati kockázatkezelésnek csak egy szűk spektrumát vizsgálták. Az utóbbi években az egyes cégek elfogadtak egy átfogó megközelítést, az úgynevezett ERM-et. E tanulmány hozzájárul az ERM megközelítések bemutatásához, azok hasznosságáról, a cég adósságkapacitásának alakulásáról, összhangban a meglévő kockázatkezelési elméletekkel. Az adósságkapacitás betudható a jelenlegi tőkeáttételnek vagy a hitellehetőségeknek. A kockázat enyhítésére a fedezeti ügyletek segítséget nyújtanak, melynek alkalmazása drága, ugyanakkor volatilis környezetben helyettesíti a saját tőkét.

Irodalomjegyzék

1. Albrecht, P. (2001): *Portfolioselektion mit Shortfallrisikomaßen.* Working Paper. Mannheim. Source: https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/231/1/MAMA25.pdf (Download: 2019.04.24.)
2. Albrecht, P. (2003): *Zur Messung von Finanzrisiken.* Working Paper. Mannheim. Source: https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/210/1/MAMA03.pdf (Download: 2019.04.25.)
3. Alviniusen A. – Jankensgard, H. (2009): Enterprise Risk Budgeting: Bringing Risk Management Into the Financial Planning Process. *Journal of Applied Finance,* 18, pp. 178–192.
4. Andren, N. – Jangensgard, H. – Oxelheim, L. (2005): Exposure-based Cash-Flow-at-Risk: An Alternative to Value-at-Risk for Industrial Companies. *Journal of Applied Corporate Finance*, vol. 17. no. 3. pp. 76–87.
5. Artzner, P. – Delbaen, F. – Eber, J. M. – Heath, D. (1997): Thinking Coherently. *Risk*, 10, pp. 68–72.
6. Balogh Cs. (2005): *Tőkeszükséglet és tőkeallokáció a pénzügyi intézményekben*. Kézirat. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék, Budapest
7. Banham R. (2004): Enterprising Views of Risk Management. *Journal of Accountancy*, 197(6), pp. 65–71.
8. Barbarosa, A. – Ferreira, M. (2004): Beyond Coherence and Extreme Losses: Root Lower Partial Moment as a Risk Measure. *Working Paper*, Lissabon, 2004
9. *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO)* (2004a): Enterprise Risk Management: Integrated Framework: Executive Summary, COSO. New York
10. *Committee of Sponzoring Organizations of the Treadway Commission (COSO)* (2004b): Enterprise Risk Management: Integrated Framework: Application Techniques, COSO. New York
11. Farkas Sz. – Szabó J. (2008): Az integrált vállalati kockázatkezelés szemlélete és alkalmazásai. *Biztosítási Szemle*, 54. évf. 11–12. sz. 8–20. Forrás: http://www.biztositas.hu/Hirek-Informaciok/Biztositasi-szemle/2008-november-december/vallalati-kockazatkezeles.html (Letöltve: 2019.04.7.)
12. Fraser, J. –Simkins, B. J. (2010): *Enterprise risk management: Today's leading research and best practices for tomorrow's executive. Hoboken*. New Jersey: John Wiley and Sons
13. Froot, K. A. – Stein, J. C. (1998): Risk management, capital budgeting, and capital structure policy for financial institutions: An integrated approach. *Journal of Finance*, 48, pp. 1629–1658.
14. Froot, K. A. (2007): Risk management, capital budgeting, and capital structure policy for insurers and reinsurers. *Journal of Risk nad Insurance,* 74, pp. 273–299.
15. Goyal, A. – Santa-Clara, P. (2003): Idiosyncratic risk matters! *Journal of Finance*, 58, pp. 975–1007.
16. Green, R. C. – Rydquist, K. (1997): The valuation of nonsystematic risks and the pricing of Swedish lottery bonds. *Review of Financial Studies,* 10, pp. 447–480.
17. Hampton, J. J. (2009): *Fundamentals of enterprise risk management: How top companies assess risk, manage exposure, and seize opportunity*. New York: AMACOM
18. Hayt, G. – Song, S. (1995): „Handle with sensitivity". *Risk*, 8, pp. 94–99.

19. Heiligtag, S. (2012): *Enterprise risk management for Corporates*. New York: McKinsey&Company, p. 3.
20. Jankensgard, H. (2007): *Conditional Lower Partial Moments-framework for corporate risk measurement.* Source: http://www.ermsymposium.org/2007/pdf/papers/Jankensgard.pdf. (Download: 2019.01.14.)
21. Jankensgard, H. (2008): *Cash-flow-at-risk and debt capacity*. Lund Institute of Economic Research
22. Janki G. (2008): „*Cash flow at risk modellek nem-pénzügyi vállalkozások gyakorlatában.*" Kézirat. Gazdaságtudományi szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
23. Kupiec, P. H. (1999): Risk Capital and VaR. *Journal of Derivatives,* vol. 7. no. 2. pp. 41–52.
24. Kuti M. (2011): A kockáztatott cash flow, a pénzügyi flexibilitás és a finanszírozási korlát. *Pénzügyi Szemle*, 4, 492–505. Forrás: http://www.asz.hu/penzugyi-szemle-cikkek/2011/a-kockaztatott-cash-flow-a-penzugyi-flexibilitas-es-a-finanszirozasi-korlat/492-505-kutim.pdf (Letöltve: 2019.01.04.)
25. Levy, H. (1978): Equilibrium in an imperfect market: A constraint on the number of securities int he portfolio. *American Economic Review*, 68, 643–658.
26. Lintner, J. (1965): The valuation of risk assets and the seleciton of risky investments in stock portfolios and capital budgets. *Review of Economics and Statistics,* 47, pp. 13–37.
27. Markowitz, H. (1952): „Portfolio Selection". *Journal of Finance,* 7, pp. 77–91.
28. McNish, R. – Schlosser, A. – Selandari, F. – Stegemann, U. – Vorholt, J. (2013): Getting to ERM: A road map for banks and other financial institutions. *Working Papers on Risk*, 43, p. 4.
29. Merton, R. C. (1987): A simple model of capital market equilibrium with incomplete information. *Journal of Finance*, 42, pp. 483–510.
30. Mihaletzky M. (2010): *Pénzügyi piacok likviditása*. Kézirat. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástudományi Kar Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék, Budapest. Forrás: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/545/1/michaletzky_marton.pdf (Letöltve: 2019.01.04.)
31. Mossion, J. (1966): Equilibrium in a capital asset market. *Econometrica,* 34, pp. 768–783.
32. Nocco, B. – Stulz, R. M. (2006): „Enterprise Risk Management: Theory and Practice". *Journal of Applied Corporate Finance*, 18, pp. 8–20.
33. Oehler, A. – Unser, M. (2002): *Finanzwirtschaftliches Risikomanagement.* 2. Auflage. Berlin: Springer Verlag
34. Schumann M. (2005): *Kreditrisikomaße im Vergleich, Institut für Wirtschaftsinformatik*. Georg-August-Universität Göttingen, Institut für Wirtschaftsinformatik, Göttingen
35. Sharpe, W. F. (1964): Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *Journal of Finance,* 19, pp. 425–442.
36. Stein, J. – Usher, S. – LaGattuta, D. – Youngen, J. (2001): A comparables approach to measuring cashflow-at-risk for non-financial firms. *Journal of Applied Corporate Finance Winter*, pp. 100–109.
37. Stulz, R. (1996): Rethinking risk management. *Journal of Applied Corporate Finance*, 9(3), pp. 8–24.
38. Theiler U. (2002): *Optimierungsverfahren zur Risk-, Return-Steuerung der Gesamtbank*, Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag
39. Tirole, J. (2005): *The Theory of Corporate Finance*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
40. Völker J. (2001): Value-at-Risk-Modelle in Banken: Quantifizierung des Risikopotentials im Portfoliokontext und Anwendung zur Risiko-und Geschäftssteuerung. In: Benner V. – Lohmann K. (hrsg.), *Neue Betriebswirtschaftliche Studienbücher Band 20*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag
41. Wittrock C. (1995): *Messung und Analyse der Performance von Wertpapierportfolios: eine theoretische und empirische Untersuchung.* Bad Soden: Uhlenbruch Verlag

A TŐZSDE LEHETŐSÉGEI ÉS HATÁSA A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSRE (NÉHÁNY GONDOLAT A 4.0 PERSPEKTÍVÁJÁBAN)

Egri Imre

PhD, főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem,
Gazdálkodástudományi Intézet
e-mail: egri.imre@nye.hu

A tőzsde a gazdasági élet több ezer éves szervezeti, kereskedelmi, „tőkekereskedelmi" szervezete. A tőzsde a pénzügyi allokáció – tőkeallokáció – egyik legfontosabb szervezete. A tőkeallokáció három nagy formája a tulajdonosok közvetlen akvizíciói, a banki transzferek és a tőzsdei allokáció. A tőzsde első megközelítésben két módon látja el feladatát, egyrészt a tőketulajdonosok számára spekulációs célú lehetőségeket biztosít, másrészt a befektetők számára hosszú távú tulajdonosi funkciókkal rendelkező pozíciót adhat. A gazdaságfejlesztésben e második formáció tölt be jelentős szerepet. Az informatika fejlődése, az információ globális, „promt" áramlása új perspektívákat nyitott a tőzsde előtt is. A gazdaságfejlesztési programok központja, hajtóereje az állam. Eszközei azonban korlátozottak, sokszor politikai jellegűek. A tőzsde olyan lehetőség és keret, amit a fejlesztéshez még nem használnak ki, sokan csak a spekulációt látják benne. Az informatika a nemzetközi tőkeáramlás tőzsdei formáját is lehetővé teszi olyan helyeken is, amelyek a bankok érdeklődését elkerülik. A dolgozat a fenti gondolatokkal foglalkozik, áttekinti a tőzsde gazdaságfejlesztési lehetőségeit.

Kulcsszavak: *tőzsde, befektetés, tőzsdei szervezetek, gazdaságfejlesztés, 4.0*

Abstract

Фондова біржа – це організаційна, комерційна, "капітало-торгівельна" організація економічного життя протягом тисячі років. Фондова біржа – одна з найважливіших організацій розподілу фінансів – розподілу капіталу. Три основні форми розподілу капіталу – це прямі придбання акціонерів, банківські перекази та асигнування в фондову біржу. На перший погляд фондова біржа виконує свою функцію двома способами: з одного боку, вона надає спекулятивні можливості власникам капіталу, а з іншого – надає інвесторам позицію довгострокової власності. Цей спосіб відіграє важливу роль в економічному розвитку. Розвиток інформаційних технологій, глобальний «потік» інформації відкрив нові перспективи для фондового ринку. Держава є основою та рушійною силою програм економічного розвитку. Однак її інструменти обмежені, часто політичного характеру. Фондовий ринок – це ще не використовувані можливості розвитку, і більшість і до сих пір бачить в ній тільки спекуляцією. Інформаційні технології дозволяють створити біржову форму міжнародного переливання капіталу в непривабливих для банків місцях. Дослідження вивчає вищезазначені позиції та розглядає можливості економічного розвитку біржі.

Ключові слова: *біржа, інвестиції, біржові організації, розвиток економіки, 4.0*

Bevezető

A tőzsde

A tőzsde nyilvános, központosított és szervezett piac, olyan hely, ahol meghatározott árukat, tőkét, pénzt (tulajdoni jogokat képviselő értékpapírokat) meghatározott időben, meghatározott személyek adhatnak-vehetnek szigorú eljárási szabályok szerint. A magyarországi tőzsde jogi személy, nyereségorientált részvénytársaság. Üzletet csak tőzsdeügynökön (alkusz) keresztül lehet kötni. A tőzsdei kereskedelemben részt vevő áruknak vagy értékpapíroknak nem kell jelen lenniük, mivel

az egyes áruk helyettesíthetők, illetve egymással kicserélhetők. Az eladni és vásárolni szándékozók árelképzelései befutnak a tőzsdei üzletkötőkhöz (brókerek), akik ezeket megpróbálják a piacon érvényesíteni. A tőzsde nemcsak piac, hanem a modern gazdaságban nélkülözhetetlen gazdasági értékelő és információs központ is.

1. ábra. ***A Tőzsde 1914 előtt***

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tőzsde

2. ábra. ***A New York-i tőzsde épülete***

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tőzsde

A tőzsde tehát:

- Különlegesen szervezett, koncentrált piac, ahol tömegáruk kereskedése szigorúan előírt szabályok szerint történik.
- Homogén tömegáruk szervezett, koncentrált piaca.
- A tőzsde csak helyszínt biztosít a kereskedéshez :
  - meghatározott árukat,
  - meghatározott helyen,
  - meghatározott időben,
  - meghatározott személyek,
  - meghatározott módon adhatnak-vehetnek.

A tőzsdei kereskedést szigorú szabályok – tőzsdei szokványok szabályozzák, amelyek nemzetközileg is egyeztetett szabályok. A tőzsdék egymással üzleti kapcsolatban állnak, sőt elindult a tőzsdék mint vállalkozások nemzetközi hálózatosodása. Sokszor a tőzsdék közös tulajdonosokkal rendelkeznek, sőt a tőzsde szervezete maga is részvénytársaság (a Bécsi Tőzsde). Máshol a tőzsde szervezete a Nemzeti Bank tulajdonában van (Budapesti Értéktőzsde).

A tőzsdei folyamatokban (adásvétel) nem kell jelen lenni az értékpapíroknak, illetve a tőzsdei árucikkeknek. Ez azt jelenti, hogy az adásvételek tárgyi eszközei kvázi virtuálisan vannak jelen. Ez a tulajdonoscserét, az értékelést és a tőzsdei folyamatok időértékelését (jövőbeni vagy múltbeli árát) jelzi a vásárlók, illetve a brókerek számára. Ez ad lehetőséget az ún. tőzsdei számtan kifejlesztésére, illetve alkalmazására.

A tőzsdék biztosítják a szabad tőke mozgósítását és áramlását. Ehhez rendszeres alternatívát kínál a befektetőknek, a megtakarítóknak, ezzel emeli a befektetési piac likviditását. Így lehetővé válik a folyamatos, nyilvános vállalatértékelés, amely a tőzsdei árfolyamon keresz-

tül minden időpillanatban jelzi a vállaltok tőzsdei értékét.

Az ún. tőzsdeindexeken keresztül egy kormányzattól független jelzőrendszer mutathatja a gazdaság állapotát, amely a kormányzattól független. Az egyes cégek állapotát a tőzsdén forgalmazott értékpapírok hozama mutathatja, amely a befektetők számára iránytűként szolgálhat. Összességében, amennyiben meghatározó gazdasági szereplők foglalnak helyet a tőzsdén, ösztönzi a gazdasági hatékonyság szempontjából kedvező tőkemozgásokat.

A tőzsde fontos jelzőrendszer és tőkemozgásokat lehetővé tévő rendszer, amennyiben a gazdasági élet meghatározó szereplői alkotják a tőzsde bázisát.

A tőzsdék jelentősége:

- szervezett tőkepiac,
- a szabad tőke mozgósítására,
- rendszeresen alternatívát kínál,
  - befektetőknek,
  - megtakarítóknak, ezzel emelve a befektetési piac likviditását,
- folyamatos, nyilvános vállalatértékelést,
- kormányzattól független jelzőrendszer a gazdaság állapotáról,
- a tőzsdén forgalmazott értékpapírok hozama iránytűként szolgál,
- a gazdasági hatékonyság szempontjából kedvező tőkemozgásokat ösztönöz.

A tőzsde története

Az első modern tőzsdék a kapitalizmus kialakulásával, illetve a világkereskedelem fejlődésével szinkronban fejlődtek. Ezek megjelenése a teljesség igénye nélkül az alábbi sorrendekkel jellemezhető.

Az első tőzsde 1531-ben nyílt Antwerpenben, a kereskedelem megkönnyítésére.

- New York-i tőzsde,
- Londoni Értéktőzsde,
- Bécsi tőzsde,
- Budapesti Értéktőzsde,
- København Fondsbørs.

A tőzsde kialakulása:

- XIII–XIV sz. olaszországi városállamok,
  - tartozásokat kompenzálva,
  - egy adott napon,
- XIII. sz., Németalföld: Brügge (van der Burse),
- Antwerpen (1460),
- Amsterdam (1611),
- Kelet-Indiai Társaság, 1602,
- Első részvénytársaság,
- Osztalékfizetés 1605-ban 15% (bors),
- Bemutatóra szóló részvény Poroszország, XVIII. sz.,
- 1725 (Kelet-Indiai Társaság első közgyűlés osztalékfizetéshez és beszámoló készítéshez),
- Magyarország: Lánchíd felépítésére alakult Rt. 1837,
- 1864 I. Ferenc József: Budapesti Áru- és Értéktőzsde (1864; 1931–1932; 1948).

A Budapesti Értéktőzsde (BÉT) története:

- 1864. január 18. (Értékpapírtőzsde),
- 1873-tól Budapesti Áru- és Értéktőzsde (BÁÉT),
- 1948. május 25-én Budapesti Áru- és Értéktőzsdét feloszlatták,
- 1990. június 21-én újranyitották,
- 1995-ig nyílt kikiáltásos kereskedés részleges elektronikus támogatással,
- 1998. november: a MultiMarket Trading System bevezetése,

- 2004: osztrák bankok, valamint a Wiener Börse és az Österreichische Kontrollbank AG,
- vásárolta meg a Tőzsde többségi részesedését,
- 2005. november 2: a Budapesti Értéktőzsde és a Budapesti Árutőzsde integrációja,
- 2011. november: alternatív kereskedési platformját (BÉTa Piac),
- 2013. december 6: XETRA®,
- 2015. november: a Magyar Nemzeti Bank.

Tőzsde fajtái

Jogállásuk szerint a tőzsdéket két csoportra lehet osztani:

- Az európai-kontinentális tőzsde közjogi jellegű, felügyeletet az állam gyakorol felette.
- Az angol–amerikai típusú tőzsdék magánjogi alapon működő intézmények, amelyek általában részvénytársasági formában működnek.

A forgalmazott termékek szerint az alábbi típusok lehetségesek:

- *Árutőzsde:* az árupiacból nőtt ki. Itt jellemző a leginkább a standard minőség és mennyiség kikötése a belépéshez. A standard minőségű ásványok, mezőgazdasági termékek, alapanyagok piacára épült az árutőzsde (csúcspiac), amelyek az értéktőzsdével is szinkronban működnek. Legnagyobb árutőzsdék: London – bányászati nyersanyagok, kávé; Chicago – gabonatőzsde; Rotterdam – olaj, energia; Zürich – arany, nemesfémek stb. Az árutőzsdék orientáló jellegűek, egyúttal a spekuláció bázisai is.
- *Értéktőzsde – devizatőzsde:* az értékpapírok vagy devizák adásvételének koncentrált piaca. A kulcsvaluta (dollár), illetve a fontos nemzeti pénzek, euro, illetve a konvertibilis pénzek árfolyamának folyamatos jegyző helyei. Egyelőre a kriptovaluták még keresik a helyüket, sok a kétség ezen a területen. Legnagyobb devizatőzsdék: Zürich, Frankfurt, New York.
- *Értéktőzsde – értékpapírtőzsde*: a tőzsdére bevezetett vállalatok, vállalkozások, nagy nemzetközi cégek tulajdonát megtestesítő értékpapírok (részvények) piaca. A köztudatban ez jeleníti meg leginkább a tőzsde fogalmát. A belépéshez szigorú – immáron nemzetközi – követelményeknek kell megfelelni. Ezek több éves eredményesség, pénzügyi stabilitás, jogi megfelelés, stb. Az új cégek és a már bevezetett cégek növekedési forrásainak egyik legfontosabb helye. A befektetők koncentrált helye, a befektetők nemcsak magán és intézményi befektetők lehetnek, hanem maga az állam (USA) is aktív szereplő lehet. Mint ilyen, a gazdasági prosperitás legfontosabb mérőhelye, amelyet a különféle tőzsdeindexek fejeznek ki. Mindegyik ország törekszik arra, hogy valamilyen formában legyen náluk is értékpapírtőzsde. Napjainkban a tőzsdék között online folyamatos kapcsolat tétezik, ezen keresztül a tőzsdék közül valamelyik mindig „nyitva" van, és egymás tevékenységeire is azonnali hatással vannak. Legnagyobb értékpapírtőzsdék: New York, Frankfurt, London, Párizs, Tokió, Hongkong, Szingapúr, de Moszkva, Bécs, Budapest és Varsó is ide tartoznak. A tőzsdék üzemeltetése maga is gazdasági vállalkozás, így sokszor egyik tőzsde tulajdonosként beléphet egy másik tőzsde tulajdonosai, illetve üzemeltetői közé.
- *Értéktőzsde – hírpiac*: a hírek értékére viszonylag hamar rájött a gazdasági élet. (Példa erre Rothschild egyik húzása a Londoni Tőzsdén, amikor a Napóleon elleni csata hírét meg tudta lovagolni). A hírpiac ma már egy tényleges piac, amelynek működését az internet és a technika

fejlődése meggyorsította. A hírek promt (azonnal) terjednek a globális térben, értékük felbecsülhetetlen. A hírpiac bázisa globális.

A 4.0 hatása

- A gazdasági fejlődés technológiai ciklusokban ölt legtöbbször testet. Ilyen volt a gőzgép, a robbanómotor stb. ciklusa. Az egész emberiség fejlődését leginkább a Kondratyev-ciklusok írják le (Bródy 2007). Ebbe illeszkedik napjaink gazdasági ciklusa, a digitalizáció, vagy immár közhasznú nevén a 4.0. A digitalizáció a számítástechnika és az internet fejlődésével vált globálissá úgy, hogy egyúttal a legnagyobb jövedelmi forrásként is megjelenhetett.
- *IoT-eszközök*: a 4.0 korszaka a digitalizáció több elemének megjelenését hozta magával. Ezek az IoT eszközök, amelyek lehetővé tették a digitalizáció eszközparkjának globális elterjedését és az innováció műszaki tartalmának megtestesülését (Nagy 2018; Gubbi et al. 2018). Ezek nemcsak a számítástechnikát, hanem a számítástechnikával integrált termelőeszközöket, ezen eszközök emberrel való integrációját (robotok, ember-gép rendszerek) tartalmazzák.
- *Programok*: az IoT-eszközökön túl ezek működtetésének alapvető eszköze a program, illetve a programrendszerek. Végső soron ez teszi lehetővé az informatikai eszközök működését, kapcsolatát a termelő eszközökkel, a gazdasági élet szektoraival és a többi IoT-eszközzel.
- *Szervezetek – internethálózatok*: a harmadik eleme a 4.0-nak a szervezet, a szervezeti háló, amely az internet feltalálásával vált globálissá. Ez olyan szervezeti forma kialakulását hozta, amelyben minden egység minden egységgel közvetlen kapcsolatban lehet. Ez hihetetlen rugalmasságot biztosít a szervezet számára, államok fölöttivé, sőt multinacionális cégek fölöttivé teheti a kapcsolatrendszert. Új, az internettel kompatibilis gazdasági szervezeti struktúrák jelennek meg, ezek gerince a hálózat, ahol csak a legszükségesebb feladatokat központosulnak. A működéshez és döntésekhez szükséges funkciókat decentralizálnak, ún. regionális vagy nemzeti profitcentrumokat hoznak létre. Ezen keresztül a globalizáció és az informatika szinte egyetlen nagy globális hálóvá változtatja a nemzetközi gazdaságot.
- *Big Data*: a negyedik eleme a 4.0-nak az adatbázis, az adattömeg, a Big Data, amit ez az egész rendszer kezel és elemez (Davenport 2014). Az informatikai eszközök kapacitása, kapcsolódása globális elemzéseket tesz lehetővé, azaz globális döntéseket hozhatnak egészen kis szervezetek, illetve egyének is. A globális gondolkodás a gazdasági döntések alapjává vált. A pénzügyi, gazdasági, fogyasztási és kutatási, tudományos információk felső korlát nélküli koncentrációja és hozzáférhetősége vált lehetővé napjainkra. (Ez jogi problémákat is felvet, amely napjainkra derül ki.) Napjaink problémája a Big Data kezelése, elemzése és hatékony felhasználása. Fejlődnek az adatelemzési programok, módszerek és nem utolsósorban az adatpiac.

A nemzetközi pénzügyi rendszerek és azok operatív csúcsszerve, a tőzsde mindig rugalmasan kitöltötte és alkalmazta korának informatikai lehetőségeit. A nemzetközi gazdasági hatású eseményekre így a tőzsde mindig elsőként tudott reagálni.

Napjaink tőzsdéje változatlanul élenjáró a digitális eszközök, programok és hálózatok alkalmazásában. A tőzsde ma már nemzetközi, tulajdonképpen az árfolyamok változása, mint a tengeri apály-dagály jelenség fut körbe-körbe a Földön.

3. ábra. ***NYSE, a tőzsdék királya***

Forrás: https://www.tozsdeforum.hu

4. ábra. ***Bika és medve szobrok a frankfurti tőzsdén***

Forrás: https://hu.depositphotos.com

A tőzsde működése

A tőzsdei ügyletek

A tőzsde elsősorban a részvények és értékpapírok adás-vételi helye. Alanyai azok a brókerek, akik megbízás alapján a fenti, a tőzsdére bevezetett értékpapírokkal kereskednek. Az adásvétel folyamata a tőzsdei ügylet. Tőzsdei ügylet az a szerződés, amelyet a tőzsdei kereskedési joggal rendelkezők a tőzsdén forgalmazott árukra vonatkozóan egymással kötnek.

A tőzsde összesített árfolyama, illetve annak százalékban meghatározott változása a tőzsdei index. Az adott tőzsdén forgó papírokat jól jellemző részvénycsomag értékének változását mutatja egy bázisidőponthoz viszonyítva. Követi a gazdasági folyamatokat és a befektetők várakozásait. Az indexeket a tőzsdén forgalmazott meghatározó részvények árváltozása alapján számolják ki. Ezek a hazai indexek:

- BUX: a Tőzsde hivatalos részvényindexe,
- BUMIX: a Tőzsde 2004. június 1-től folyamatosan számolt közepes és kis piaci tőkeértékű tőzsdei cégeket tömörítő indexe.

Regionális indexek:

- A BÉT CETOP20 indexe (Közép-Európai Blue Chip Index) a 20 legnagyobb tőkeértékű és tőzsdei forgalmú közép-európai vállalat teljesítményét tükrözi.
- Az indexbe az alábbi tőzsdéken jegyzett részvények kerülhetnek be:
  - Budapesti Értéktőzsde
  - Varsói Értéktőzsde
  - Prágai Értéktőzsde
  - Pozsonyi Értéktőzsde
  - Ljubljanai Értéktőzsde
  - Zágrábi Értéktőzsde

Tőzsdei ügyletek fajtái:

- azonnali/prompt,
- határidős/termin: későbbi időpontban történik a teljesítés, gyakran spekulációs céllal, itt nem a vásárlás a lényeg, hanem az árfolyam-különbözet. Speciális fajtája az opciós ügylet.

Opciós ügylet: Az eladó vagy a vevő az opciós díj megfizetésével jogot vásárol magának a későbbi döntéshez. Két fajtája van: vételi, eladási.

Tőzsdei ügylet menete: A tőzsdén információs táblák mutatják a legfontosabb tudnivalókat, pl. árfolyamokat, ajánlatokat, megkötött ügyleteket. Az ügyleteket szóban vagy számítógépen lehet megkötni, a tőzsdei levezető a megegyezés után kiállítja a kötjegyet és a tőzsdei nap végén a kötjegy segítségével készítik el a szerződést.

A tőzsde helyettesíthető tömegáruk koncentrált piaca, ahol a kereskedelem szervezett keretek között, meghatározott szokványok szerint történik.

A tőzsde nem profitorientált, de önfenntartó intézmény.

Tőzsdei árfolyamok:

- nyitó: a napi első megkötött ügylet árfolyama,
- záró: a napi utolsó megkötött ügylet árfolyama,
- átlag: a napi üzletkötések árfolyamainak átlaga.

A tőzsde gazdasági forrása

A tőzsde szerepe a termelési folyamatban

A modern gazdaságban működő legfőbb tendencia a növekedés. A klasszikus termelési folyamatban az egyenlő értékek cseréje a meghatározó. Ez jellemezte a klasszikus nulla növekedésű társadalmakat. Itt a pénz elsősorban az egyenértékek cseréjét közvetítette le.

A – P – A = egyenlő értékek cseréje

A tőkés gazdaság fő jellemzője a növekedés, a beruházás, amelynek egyik eszköze maga a pénz. A pénz tőkévé vált, a beruházás eszköze és az eredmény is. Így a tőkés folyamat olyan termelési folyamat, amelynek célja a növekedés.

P – A – P < növekedés

Ahhoz, hogy a tőkés termelési folyamat elinduljon, pénzre van szükség, ennek forrásai az alább felsorolt területekről kerülhetnek ki:

P_1 saját tőke – beruházás,

P_2 banki megtakarítás – hitel,

P_3 állami tőke – juttatás (adóból) (EU),

P_4 állami tőke – hitel, visszatérítendő (EU),

P_5 magántőke – befektető, tulajdonos,

P_6 magán + állami tőke – **TŐZSDE** (kvázi tulajdonos – tőkejövedelem, árfolyamnyereség).

Ahhoz, hogy a fenti tőkeforrások igazi tőkévé váljanak, azokat szervezni kell, biztosítani kell a tőkés termeléshez vezető csatornákat. Ennek egyik hatékony eszköze a tőzsde. Ezt jeleztük P_6 index-szel. A P_6 működése:

- piaci erőviszonyok alapján,
- kettéválik a beruházás és a tulajdonosi jog (részvény, beruházás).

A tőzsde a hétköznapi emberek képzeletében egy statikus szervezetet alkot, amelyben az értékpapírok (tulajdonosi jogosítványok) aszerint változtatják az értéküket, ahogy a gazdaság szereplői sikeresek vagy sikertelenek a gazdasági piacon. Ez azonban csak a közvetlen befektetők számára számít fontos információnak, hiszen az értékpapírok eladása, vétele, tulajdonképpen vállalkozások, illetve tőketulajdonosok közötti tőkeáramlást képvisel.

Ha a tőketulajdonosokat mint új befektetőket elemezzük, akkor a lakosságot általános megtakarítóként kell jellemezzük, addig a vállalkozásokat mint általános tőkefelhasználókként kell jellemezzük. Ebben az esetben nemcsak a vállalkozások között áramló tőke mozgatja a gazdaságot, hanem a lakossági megtakarítások is. Mindenki által ismert fontos jellemző az ún. „forró tőke", amely nemzetközi méretekben áramlik, fő célja a spekuláció és pillanatok alatt jelenik meg, illetve tűnik el egy-egy piacról.

A tőzsde szabályozásának egyik fontos feladata a pénztőkének, a lakossági megtakarításnak, illetve a „forró tőkének" termelő tőkévé változtatása. A termelő tőke technikailag nehezebben mozdul, éppen ezért a rövid időhorizontú forró tőkéhez képest a hosszú idejű, tartós megtérülésben (fejlődésben) sokkal érdekeltebb.

A fentiek alapján a gazdaság fejlődését, növekedését leginkább az új beruházások lét-

rejöttével, növekedésével lehet jellemezni. Ezt nemcsak a már működő vállalkozások növekedése jellemezheti, hanem az újonnan létrejövő vállalkozások is. A fenti P_1-P_6-tal jelölt források bekapcsolása a gazdasági növekedésbe vagy közvetlenül, vagy a tőzsdén keresztül történhet meg. Becsatlakozhat banki hitel formájában is, de ezt a friss vállalkozásból vissza kell téríteni, ami sokszoros terhelést jelent az új vállalkozásoknak. Ez a bankoknak egyúttal kockázatot is jelent. A tőzsdén keresztül való becsatlakozás a legrövidebb és legmotiváltabb gazdasági ösztönzővel bíró forma. Ez viszonylag kis jövedelem mellett is vonzó lehet, hiszen nem kell belőle a közvetítő bankok számára is jövedelemrészt biztosítani. A részvénytulajdonosok számára az osztalék, illetve az értékpapír eladása esetén az árfolyamnyereség vonzó lehet. Ez a csatorna a gazdaság szereplői számára kevésbé természetes és kevésbé bejáratott.

A tőzsde és a gazdasági fejlődés

Csúcspiac

Az áru- és az értéktőzsde a gazdasági élet szektorai között *csúcspiaci* szerepet tölt be. Az előzőek alapján látható, hogy a tőzsde teszi lehetővé legolcsóbban a termelési erőforrások célba juttatását nemzetgazdasági méretekben. Legolcsóbban teszi lehetővé a vállalati és lakossági megtakarítások tőkévé válását és azok célba juttatását úgy, hogy a potenciális tőketulajdonos érdekelt a mindenkori eredményben, vagyis a hatékonyságban. A tőzsde szervezete így maga is gazdasági szervezet, amely érdekelt a hatékony működésben. Minél nagyobb egy ország gazdasága, minél hatékonyabb, annál inkább lehetősége van a tőzsdét kihasználni a tőkeáramlásra, a hatékonyság növelésére. A tőzsde rendelkezik azokkal a lehetőségekkel, a digitalizáció fejlesztésével, amelyek nemcsak a jelenkori és múltbeli állapotok elemzését teszik lehetővé, hanem jövőbeni következtetéseket is meg lehet állapítani. Ezeket az elemzéseket a gazdasági, pénzügyi területeken a gazdaságpolitikával összhangban egyre hatékonyabban lehet használni a gazdasági trendek előrejelzésére. A 4.0 eredményei és lehetőségei a tőzsde munkájában is bevezetésre kerülnek, illetve kerültek az elsők között. A jelenlegi kutatások elsősorban a technikai fejlődés mellett a programok fejlesztésére, a Big Data hatékony felhasználására irányulnak.

Nemzetköziesedés

A 4.0, vagyis a digitalizáció térhódítása a tőzsdék világában új lehetőséget adott a *nemzetköziesedésnek*. Napjaink tőzsdéi az informatika segítségével, illetve az internet segítségével az információcserében folyamatosan használják a promt (azonnali) ügyleteket. Mivel a hír, illetve az információ cseréje a tőzsde számára mindig nagy gazdasági értéket jelentett, napjaink informatikai fejlődése és használata meghatározó. Ezen alapul a gazdasági élet, így a tőzsdei globalizáció is. Ez lehetővé teszi, hogy a cégek, a vállalkozások több tőzsdén is jelen lehessenek, így a Föld bármely pontjáról szerezhetnek információkat, azaz befektetőket. A tőke ennek segítségével válhat igazi globális tőkévé. A multinacionális vállalkozások pedig igazi globális vállalkozásokká válhatnak.

Hálózatosodás

A 4.0 hatótényezői között a matematika, az informatika és a hálózati tudományok eredményei a tőzsde nemzetközi szerveződésére folyamatosan hatnak (Barabási, 2016). A tőzsdék informatikai rendszere, technikai szervezete, sőt jogi szabályozása is *hálózati rendszerekben* működik. A fejlődő szervezeti struktúrák új, modern vállalti struktúrákat tesznek lehetővé, amelyek célorientáltak, a tőkebevonáshoz folyamatosan használják a tőzsdét és a tőzsde ezeknek a szervezeteknek a tőkeáramoltatásban meghatározó szerepet játszik. Ezek a nemzetközi holdingok, befektetési alapok, meg nem nevezett ágazatokon átnyúló és államok fölött átnyúló tőketársaságok.

A gazdasági programok és a tőzsde (tőke)

A fentiek alapján látható, hogy a tőke, nemzetközi tőke ismert formái a tőzsdén keresztül a minél nagyobb jövedelem elérésében érdekeltek. E jövedelmek nem mindig esnek egybe az illető régió, ország gazdasági növekedési trendjével. Akkor jó a gazdaságpolitika, amikor a pénzügyi trendek és a reálszféra fejlődése egybeesik. Ebben a szektorban is érvényesek a gazdasági fejlődés alaptörvényei: a kereslet – kínálat – ár összefüggései.

A gazdaságpolitika egyik legfontosabb célja és eszköze a gazdaság fejlesztése. Ennek különféle gyakorlati eszközei és forrásai fejlődtek ki a történelem során.

Az állam eszköztára a legszélesebb, egyúttal a legkorlátozottabb is. Az állami feladatok mellett az adóra alapozott állami költségvetés sokszor direkt eszközökkel is ösztönzi a gazdaságot és erre programokat készít. Ezek az európai uniós programok országos programok, vagy helyi programok széles tárháza alakult ki. De ide tartoznak az állami megrendelések, beruházások és fejlesztések is. Nem elhanyagolható a szociális vagy a tudományos programok, sőt védelmi programok gazdasági jelentősége sem. Az állam a gazdaságba befektethet közvetlenül is (pályázatok), befektethet hitelezőként (visszatérítendő pályázatok) vagy piaci befektetőként. Mind a három eszközt használhatja az állam. Tőzsdén keresztül az állam mint piaci befektető léphet fel (USA), ezzel stabilizálhatja, sőt fellendítheti a kérdéses ágazatot (siker esetén az állam a tőzsdén keresztül a stabilizációs pénzét ki is vonhatja az illető ágazatból – Chrysler stabilizációja 2008-ban).

A gazdaság fejlesztésének és fejlődésének különféle eszközei alakultak ki, amelyek a tőzsdét, mint befektetési csatornát használhatják. Ilyenek például a *befektetési angyalok*, amelyek egyes jövőbeni ágazatokba befektetőket szereznek, lemenedzselik a potenciális befektetőket és aktív piaci tevékenységet folytatnak. A *nemzetközi tőkeáramlás* eszköze és célja is a gazdasági fejlesztésnek, így a működő tőke vagy akár a pénztőke a tőzsdén keresztül is növelheti a gazdaság teljesítményét. Ebbe nemcsak a befektetések tartoznak, hanem a nemzetközi piaci megrendelések, a közös fejlesztések és az államok közötti gazdasági programok is. A tőzsde komoly mértékben járulhat hozzá eszközrendszerével a gazdasági *konszolidációhoz*. Ez azt jelenti, hogy a tőke igyekszik mindig a leghatékonyabb területekre áramolni, nemzeti és nemzetközi méretekben is. A konszolidációt, illetve a stabilizációt az állam a tőzsdén keresztül is támogathatja részvények vásárlásával, illetve eladásával. Nagyban segítheti a tőzsde a *spin off és a start up* cégeket, amelyek hazai és nemzetközi tőzsdei bevezetésével csíráivá válhatnak egy-egy nemzetközi vállalatnak. Az új szervezetek, illetve szervezettípusok a különböző gazdasági ágazatok – termelés, kereskedelem, kutatás, fejlesztés, pénzügy – integrációjával létrejövő tudásintenzív és szervezetintenzív fejlődést hozhatnak. Ilyenek az immár közismert tudományos parkok, ipari parkok, logisztikai parkok és infóparkok, amelyek a tőzsde segítségével tőkéhez juthatnak, sőt nemzetközi hálózatok bázisává válhatnak.

A fentiek alapján látható, hogy a gazdaság fejlesztésében nagy szerepet betöltő európai uniós és állami programok, projektek a tőzsde lehetőségeit közel sem használják ki. Erre hatékonyságvizsgálatok és kutatások még nem irányulnak, így a fejlesztési programok elsősorban igazgatási, bürokratikus elosztási és ellenőrzési rendszereken keresztül bonyolódnak.

Következtetések – javaslatok

A vázlatos dolgozat megállapításai alapján igazolható, hogy a tőzsde lehetőségei és szerepe koránt sincs kihasználva a gazdaság fejlesztéséhez, a gazdaság organizációjához,

különösen, ha a 4.0 eredményeit és lehetőségeit tekintjük.

Az alábbi megállapítások és javaslatok a gazdasági élet szinte minden területére hatással lehetnek a tőzsde eszköztárával:

- a gazdasági kutatásokban a tőzsde és a tőzsdéhez kapcsolódó szervezeti formák, kutatása és kutatásának az ösztönzése, különös tekintettel a 4.0 lehetőségeire,
- a vállalkozási és gazdasági ismeretek oktatásába a tőzsdei ismeretek bevezetése és ennek finanszírozásának és szervezeti keretének megteremtése a banki szférában,
- a hazai és nemzetközi megtakarítások bevezetése a reál szférába tőzsdén keresztül,
- a tőzsde szerepének fokozása az új cégek létrehozatalában és fejlesztésben,
- az állami allokáció bekapcsolása a tőzsdébe,
- gazdaságfejlesztési programok a tőzsdén keresztül (pl. növekedési hitel),
- nemzetközi tőkeáramlás becsatornázása a reál szférába,
- bankok aktivitásának fokozása,
- új tőkegarantált befektetési formák a tőzsdén keresztül,
- innovatív vállalkozások becsatornázása a tőzsdére,
- a tőzsdék fokozott összekapcsolása a nemzetközi tőkeáramlásban,
- új szervezeti formák tőzsdekompatibilissá tétele és bevezetése a tőzsdére.

Irodalomjegyzék

1. 2001. évi CXX. törvény a tőkepiacról. Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100120.tv (Letöltve: 2018.08.07.)
2. Barabási Albert-László (2016): *Behálózva – A hálózatok új tudománya*. Libri Kiadó, Budapest
3. Bence Balázs (2017): *A sikeres kereskedő.* NET Média Zrt., Budapest
4. Bródy András (2007): A ciklus oka és hatása. *Közgazdasági Szemle*, LIV. évf. 903–914.
5. Budapesti Értéktőzsde: http://bet.hu/ (Letöltve: 2018. 08. 07.)
6. Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk., 2002): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei – Regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. JATE Press, Szeged
7. Davenport, T. (2014): *Big Data@Work.* Boston: Harvard Business School Publishing
8. Geissbauer, R. – Vedso, J. – Schrauf, S. (2016): Industry 4.0: Building the digital enterprise. In *Global Industry 4.0 survey*. Pricewaterhouse Coopers, LLP
9. Keler Központi Értéktár Zrt.: http://www.keler.hu/keler/keler.main.page (Letöltve: 2018.08.07.)
10. Lukovics Miklós – Zuti Bence (szerk., 2014): *A területi fejlődés dilemmái*. Szegedi Tudomány Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Szeged, 277–288.
11. Martin Hajdu György – May Réka (szerk., 1998): *Tőzsdei szakvizsga felkészítő*. Közép-európai Brókerképző Alapítvány, Budapest
12. MKIK (2018): *Ipar 4.0 – Második szakértői tanulmány*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. 1–56.
13. Nagy Judit (2017): *Az Ipar 4.0 fogalma, összetevői és hatása az értékláncra*. Műhelytanulmány. Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest
14. Nagy Judit (2018): A magyar vállalatok a digitalizáció útján. Logisztikai trendek és legjobb gyakorlatok. *Logisztika,* IV. évf. 1. sz. 60–64.
15. OTP Bank Nyrt.: https://www.otpbank.hu/portal/hu/Megtakaritas/Ertek papir/Tozsdesuli (Letöltve: 2018.08.07.)
16. Pataki Béla (2005): *A technológia menedzselése*. TYPOTEX Kiadó, Budapest

17. Portfolio: www.portfolio.hu/A (Letöltve: 2018.08.07.)
18. Portfolio: www.portfolio.hu/Ipar 4.0 (Letöltve: 2018.08.07.)
19. Solt Ádám (2018): *Négy terület, amelyet teljesen átalakít az ipar 4.0.* Világgazdaság, Forrás: https://www.vg.hu/vallalatok/ipar/negy-terulet-amelyet-teljesen-atalakit-az-ipar-4-0-1033518/ (Letöltve: 2018.08.07.)
20. Startlap: https://tozsde.lap.hu/ (Letöltve: 2018.08.07.)
21. Sulinet: https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/a-tozsde (Letöltve: 2018.08.07.)
22. Szajlai Csaba (2018): Kulcsszektor lesz a digitalizáció. *Figyelő*, 36. sz. 18–20.
23. Tozsdearfolyamok.hu: http://tozsdearfolyamok.hu/ (Letöltve: 2018.08.07.)
24. Tozsdeparkett.hu: https://www.tozsdeparkett.hu/ (Letöltve: 2018.08.07.)
25. Wikipedia: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tőzsde (Letöltve: 2018. 08. 07.)

HOGYAN TELJESÍT MAGYARORSZÁG A DIGITALIZÁCIÓ TERÉN? ELEMZÉS A RANGSOROK ÉS A STRATÉGIA SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL*

Fási Csaba

PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem,
Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar,
Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola
e-mail: fasi.csaba@uni-nke.hu

A digitalizáció egyre nagyobb szerepet játszik életünkben, ez ma már megkérdőjelezhetetlen. A tanulmány két aspektust vizsgál meg: a digitalizáció témakörét, és annak a közigazgatással való összefüggését. A tanulmány első részében digitalizációval foglalkozó hazai és nemzetközi rangsorokat mutat be. Ilyenek a DESI, az IMD és a Jó Állam Jelentés vonatkozó mérései, rangsorai. Az egyes években elért helyezések és az államok számára megfogalmazott javaslatok egyfajta betekintést nyújtanak az egyes tagállamok digitalizációs helyzetéről, fejlődéséről, ugyanakkor árnyalja a képet a mutató néhány hiányossága, melyre a tanulmány is rámutat. A tanulmány második részében a „magyar válasz" kerül bemutatásra a digitalizáció adta kihívásokra: ez a Digitális Jólét Program 2.0 és annak 2015–2016-os előzménye. E stratégia több komponensből áll, melyek bemutatása után a digitális állam és digitális kompetenciákkal megfogalmazott célkitűzésekre helyezem a hangsúlyt. A tanulmány tehát képet ad a nemzetközi és hazai mutatók szerinti magyar digitális helyzetről, valamint a stratégia által adandó válaszokat is számba veszi.

Kulcsszavak: *digitalizáció, közigazgatás, kompetencia, nemzetközi rangsorok, Digitális Jólét Program*

Abstract

Діджиталізація безперечно відіграє дедалі важливішу роль у нашому житті. У дослідженні розглядаються два аспекти діджиталізації та її зв'язок із державним управлінням. З одного боку, представлено національні та міжнародні рейтинги з питань діджиталізації. Сюди належать вимірювання та рейтинги DESI, IMD та Звіт Добра держава. Складений щороку рейтинг та рекомендації, що надаються державам, дають уявлення про стан діджиталізації в тій чи іншій країні та їх розвиток. У другій частині дослідження представлена „угорська відповідь" на виклики діджиталізації: Програма цифрового благополуччя 2.0 та її попередня версія на 2015–2016 роки. Ця стратегія складається з декількох компонентів, після яких зупинимось на цілях цифрової держави та цифрових компетенцій. Таким чином, дослідження дає огляд стану діджиталізації Угорщини за міжнародними та національними показниками, враховуючи стратегічні відповіді.

Ключові слова: *діджиталізація, державне управління, компетентності, міжнародні рейтинги, Програма цифрового добробуту*

* A kutatás és a tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-IV-NKE-6 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Bevezetés

A digitalizáció számos lehetőséget tartogat magában: növeli a hatékonyságot, minőségi előrelépést jelent a munkakörökben – az eddigi „gépies" feladatok egyre inkább automatizálttá válnak, melyeket mesterséges intelligenciával vérteznek fel. A döntéshozatalt támogatja a Big Data-ban rejlő lehetőségek: az eddig is rendelkezésre álló, de „szunnyadó" adatok felismerése, rendszerezése és elemzése, valamint egy-egy adott döntésnél való felhasználása több szinten is hatékonyságot növel, melyek közül csak egyik a költségmegtakarítás jelensége. Ez által a magánszféra és az államok olcsóbb működést érhetnek el, valamint kényelmesebbé tehetik ügyfeleik, állampolgáraik életét. Állami oldalról elég az elektronikus adóbevallásra gondolni, mely során az állami hatóság összegyűjti az eddigi is rendelkezésére álló adatokat és elkészíti többek között a magánszemélyek bevallását, melyet elég jóváhagyni elektronikus úton, valamint a felmerülő adó is megfizethető kényelmesen, online, akár egy hitelkártya segítségével.

A McKinsey (McKinsey 2018) által 2018-ban kiadott jelentés elemezte Magyarország helyzetét a digitalizáció szempontjából, régiós kontextusba helyezve a hazai viszonyokat. Ennek alapján kimondható, hogy Magyarország a Közép- és Kelet-Európában található 10 „Digitális Kihívó" egyike. A jelentés kiemeli, melyre a későbbiekben is rámutatok, hogy az egyének online közszolgáltatások elérési aránya átlag feletti (50% körüli), a kormány digitális indexe az EU országaihoz képest igen alacsony, 40% körüli, melyet az alábbi ábra is alátámaszt (McKinsey 2018). Ahogy Csath (2018) is rámutat, Magyarország digitalizációs felkészültsége kapcsán, az Eu átlagához képest leginkább a tudás, a digitális technológiák elterjedtsége és a digitális közszolgáltatások területén Eu átlag alatti a teljesítményünk.

1. ábra. *Magyarország digitalizációs indexe*

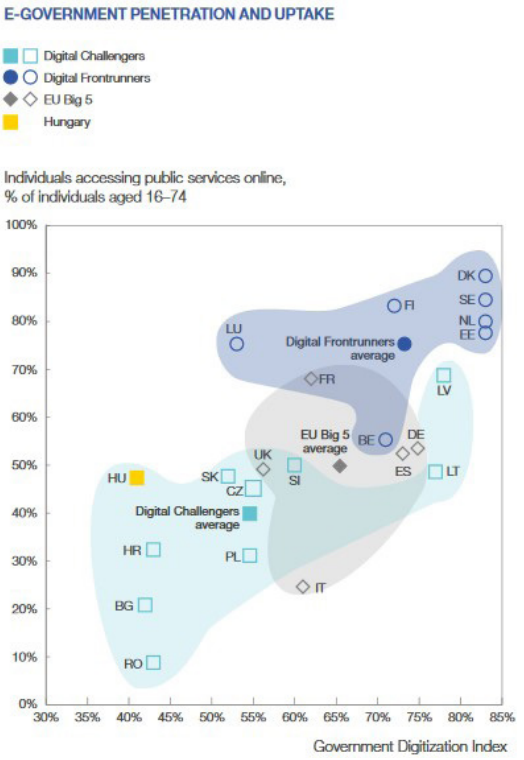

Forrás: McKinsey 2018:24.

A következőkben a magyarországi digitalizációs stratégiák, valamint egy-egy európai és magyar rangsor kerül bemutatásra. Érdemes megvizsgálni, hogy mit tartalmaztak a stratégiai dokumentumok. A McKinsey egy másik elemzése azok között az államtól elvárt tevékenységek között azonosította a világos digitális stratégia és célrendszer kialakítását, melyek hozzájárulnak a közszféra digitális átalakításához (McKinsey 2017). A stratégiák vizsgálatával párhuzamosan évről évre nyomon kell követni, hogy hogyan változott Magyarország helyzete az európai digitális versenyképességi rangsorban.

Digital Economy and Society Index (DESI)

A DESI („digitális gazdaság és társadalom index") az Európai Unió által létrehozott index, mely 5 dimenzióból épül fel:

1. Összekapcsoltság,

2. Humán tőke/Digitális képességek,
3. Internethasználat,
4. A digitális technológiák integráltsága,
5. Digitális közszolgáltatások (DESI 2018).

A következőkben a Magyarországot érintő DESI által készített országprofilt, valamint az Európa digitális fejlődéséről szóló, Magyarországot bemutató jelentést alapul véve adok képet a digitális közszolgáltatások dimenzióról.

1. táblázat. ***Magyarország helyezései (EU28)***

	DESI-index	Digitális közszolgáltatások dimenzió
2014	22	22
2015	20[12] (21)[23]	26
2016	20	25 (24)[34]
2017	21 (22)[4]	27 (28)[5]
2018	23	27

Forrás: Digital Economy and Society Index (DESI) alapján saját szerkesztés

Ahogy látható, a DESI index 2015-ös és 2017-es helyezései az azt követő évben felülvizsgálatra került – egy-egy helyet rontottak a bázisévben megítélt helyezésen, míg a digitális közszolgáltatások dimenzióban erre 2017-ben került sor, míg 2016-ban egy helyet javítottak a helyezésen.

A 2010-es évek közepe óta országprofillal jelentkező DESI a digitális közszolgáltatások dimenzióban az alábbi területeket vizsgálta:[1]

– e-kormányzati szolgáltatások felhasználói,
– űrlapok automatikus kitöltése,
– teljes körű online ügyintézés,
– nyílt adatok,[2]
– betegadatok cseréje és e-recept.[3]

Hazánkban 2015-ben a legrosszabb helyezés a teljes körű online ügyintézés területén volt tapasztalható (az Unióban az utolsó helyen álltunk), míg a középmezőnyben az e-kormányzati szolgáltatások felhasználói területen végeztük (16. hely) (DESI 2015).

2016-ban is már a legnagyobb kihívásként azonosította a digitális közszolgáltatások területét (DESI 2016). Ugyanakkor azt elismerték, hogy Magyarország az átlagnál jobban fejlődik a digitális közszolgáltatások (online közszolgáltatások) esetében. Ennek alapján a felzárkózó országokhoz sorolták hazánkat a digitális közszolgáltatások terén. Ebben az évben, 2016-ban került bevezetésre az új e-személyi igazolvány is (EDPR 2016).

2017-ben a DESI index az alábbi tömörséggel jellemezte hazánkat: „A közszolgáltatások elektronikus nyújtásának kisebb mértékű fejlesztései ellenére Magyarország a 27. helyet foglalja el a listán, és minden tekintetben az uniós átlag alatt szerepel" (DESI 2017). Ebben az évben már nem szerepelt a betegadatok cseréje és e-recept az indikátorok között. Az Európa digitális fejlődéséről szóló jelentés (EDPR 2017) digitális közszolgáltatásokat érintő szöveges értékelésében az alábbiak szerint jellemzik Magyarországot: nagy kihívás az űrlapok automatikus kitöltése, de ebben és az e-kormányzati szolgáltatások felhasználói számának növelése, valamint a teljes körű online ügyintézés érdekében Magyarország számos pozitív lépést tett az értékelés szerint.

A 2018-as Magyarországra vonatkozó DESI-index alapján látható, hogy a digitális közszolgáltatások terület esetében jócskán elmaradunk az EU átlagától. A jelentés megállapítása alapján „Magyarországon a digitális közszolgáltatások továbbra is a digitális gazdaság és társadalom legnagyobb kihívást jelentő területei közé tartoznak" (DESI 2018).

[1] Később kiegészült a „vállalkozásoknak nyújtott digitális közszolgáltatások" területtel.
[2] Később „nyílt hozzáférésű adatok".
[3] Később „e-egészségügyi szolgáltatások".

2. ábra. *Magyarország és az Európai Unió*

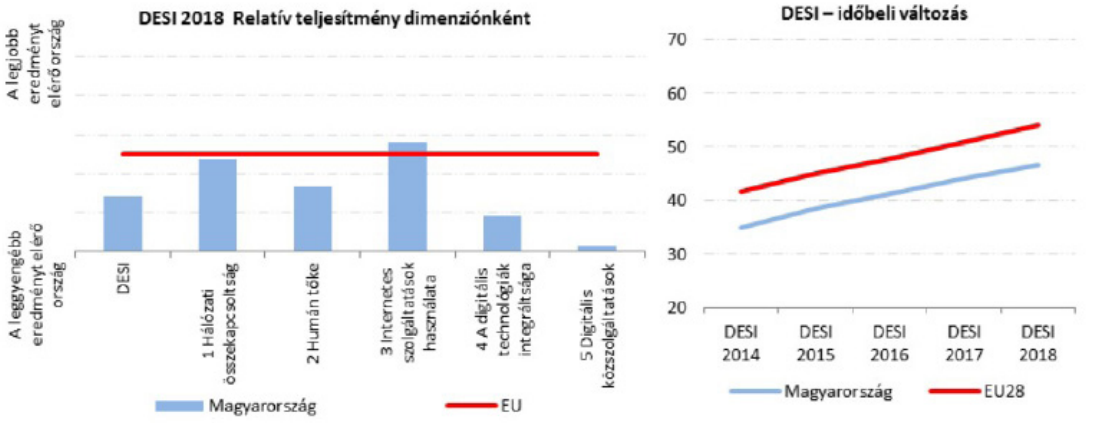

Forrás: DESI 2018

Azonban meg kell említeni, hogy Magyarország a fejlődés útjára lépett. Fontos további szempont, melyre a DESI is kitér, hogy számos fejlesztés 2018 januárjában indult (SZÜF, Cégkapu), melynek figyelembevételére a következő rangsor megállapításakor kerül sor.

3. ábra. *Digitális közszolgáltatások Magyarországon*

	Magyarország				EU
	DESI 2018		DESI 2017		DESI 2018
	érték	helyezés	érték	helyezés	érték
5a1. e-kormányzati szolgáltatások felhasználói[5] az űrlapokat benyújtó internetfelhasználók aránya	45 % ↑ 2017	24	38 % 2016	26	58 % 2017
5a2. Űrlapok automatikus kitöltése Eredmény (0 és 100 között)	28 ↑ 2017	23	23 2016	23	53 2017
5a3. Teljes körű online ügyintézés Eredmény (0 és 100 között)	75 ↑ 2017	25	63 2016	25	84 2017
5a4. Vállalkozásoknak nyújtott digitális közszolgáltatások Eredmény (0 és 100 között), beleértve a hazai és határokon átnyúló szolgáltatásokat	73 ↑ 2017	24	68 2016	23	83 2017
5a5. Nyílt hozzáférésű adatok A maximális eredmény %-a	48 % ↑ 2017	26	43 % 2016	23	73 % 2017
5b1. e-egészségügyi szolgáltatások Magánszemélyek arányában	7 % 2017	26	n.a.		18 %

Forrás: DESI 2018

Rövid hazai kitekintés – a Jó Állam Jelentés

A Jó Állam Jelentés a Nemzeti Közszolgálati Egyetem különböző területeken (például versenyképesség, biztonság, hatékony közigazgatás) végzett kutatásainak eredményeit szintetizáló jelentése, mely 2015 óta értékeli a kormányzati teljesítményt. A 2018-as jelentés H.1.1. indikátora szerint a fejlettebb e-közigazgatási szolgáltatások lakossági igénybevétele Magyarorszá-

gon (37%) először haladta meg az EU-átlagot (35%) (Kaiser 2018). Míg ha az online ügyintézést vizsgáljuk (H.1.4. indikátor), akkor azt látjuk, hogy hogy az Ügyfélkapu belépések és ott feltöltött dokumentumok száma jelentősebben nem változott 2016-ról 2017-re, a regisztrációk száma azonban 2,5 millióról 3,2 millióra emelkedett. Fontos megjegyezni, hogy 2015-ről 2016-ra közel 60%-kal emelkedett az Ügyfélkapu belépések darabszáma. Véleményem szerint ez a két adat (belépések és regisztrációk számának növekedése) arra enged következtetni, hogy az állampolgárok valószínűleg az eSZJA-bevallás (és annak elfogadása) miatt regisztrálnak az Ügyfélkapura, oda emiatt lépnek be, azonban kevésbé használják ki a rendszer további funkcióit (Kaiser 2018).

Az első lépések – Stratégiákkal a digitális állam felé

Magyarország Kormánya 2014 végén, a társadalom részéről tapasztalható nyomás, valamint digitalizációban rejlő lehetőségek felismeréseképpen nemzeti konzultációt[4] indított. Ennek alapján 2015 végén az alábbi javaslatok születtek (Kormany.hu 2015): az internetelérést biztosító szolgáltatások díjának csökkentése (adócsökkentés, kedvezmény biztosítása révén), a digitális infrastruktúra (mind a fizikai, mind az online[5]) fejlesztése, különböző digitális stratégiák elkészítése (digitális oktatási stratégia, digitális gyermekvédelmi stratégia), a magyar start up befektetők adókedvezményben való részesítése, közös európai fellépés a globális internetes vállalkozások adóelkerülő gyakorlatainak megszűntetése érdekében. A Kormány az internetről és a digitális fejlesztésekről szóló nemzeti konzultáció (InternetKon) eredményei alapján a Kormány által végrehajtandó Digitális Jólét Programjáról szóló 2012/2015. (XII. 29.) korm. határozatban döntött a fentiekről. A következőkben a digitális ökoszisztéma egy ágára, a digitális államra kívánok fókuszálni.

Építsünk Digitális Államot!

A szerző korábbi publikációjában (Fási 2018) már érintette a stratégiák vonatkozását a digitalizáció terén. A tanulmány e része célul tűzte ki, hogy mélyebb, komplexebb összefüggéseket tárjon fel, valamint részletesebben kerüljenek bemutatásra a digitális állam eléréséhez vezető stratégiai dokumentumok.

A Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020

A Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020 (NIS) dokumentum elkészítésének jogi felhatalmazását a 1121/2013. (III. 11.) korm. határozata (a 2014–2020 közötti európai uniós fejlesztési források felhasználásának előfeltételeiként meghatározott ex-ante kondicionalitások teljesítésével összefüggő feladatokról) adta. A dokumentum saját bevallása szerint szakítani kíván azzal, hogy információs társadalom egyes területeire fragmentáltan készüljön stratégia. A NIS digitális ökoszisztémában gondolkozik, melynek része a digitális állam is. A digitális állam alatt a stratégia az alábbit érti: „a kormányzat működését támogató belső IT, a lakossági és vállalkozói célcsoportnak szóló elektronikus közigazgatási szolgáltatások, illetve az állami érdekkörbe tartozó egyéb elektronikus (pl. egészségügyi, oktatási, könyvtári, kulturális örökséghez kapcsolódó vagy az állami adat- és információs vagyon megosztását célzó) szolgáltatások, valamint e szolgáltatások biz-

[4] A nemzeti konzultációk során a Kormány bizonyos kérdésekben kikéri az állampolgárok véleményét postai vagy elektronikus úton.

[5] „Újuljon meg és váljon az elektronikus közigazgatási szolgáltatások központi portáljává a magyarorszag.hu honlap”. „Jöjjön létre egy folyamatosan (7/24) elérhető ügyfélszolgálat, amelynek segítségével minden polgár szakértő segítséget kaphat az online ügyintézéshez” (Kormany.hu 2015).

tonsági hátterének biztosítása" (NIS 2014). A digitális államba a kormányzati IT, az e-közigazgatás, valamint az e-közszolgáltatások tartoznak.

Helyzetértékelés

A stratégiában igyekszem az állammal kapcsolatos adatokra, elképzelésekre összpontosítani. Ennek tükrében elmondható, hogy a dokumentum értékelése alapján a kormányzati hálózatok alapinfrastruktúrája 2011-re kiépült, majd fokozatosan fejlesztették azt: 2011-ben 2000 végpont, 2013-ban 4.500 végpont. A kormányzat működését támogató belső informatikai infrastruktúra 2005 óta 100%-nak tekinthető a stratégia szerint. Itt jegyezném meg, hogy itt a feladat ennek a szinten tartása, valamint a folyamatos fejlesztések megvalósítása. A stratégia készítésekor még frissnek számító eGovernment Benchmark 2012 megállapítása szerint Magyarországon a szolgáltatásokkal kapcsolatos elvárások, valamint a lakosság „átszoktatása" az e-közigazgatásra (mely alapján a „Hatékony Kormányzat Indexet" számolják) az uniós átlag alatt volt. Az e-közigazgatási szolgáltatások kínálata az EU-s átlagnak megfelel, kereslete uniós átlag feletti, de ez a jogszabályi előírásokból fakad. Az elektronikus közszolgáltatások 77%-a volt elérhető teljesen online módon a lakosság számára 2010-ben. A vállalkozások számára volt kisebb az elérés (50%). A kormányzat ezt felismerte, majd később számukra is fejesztette az online szolgáltatásokat. A dokumentum megállapítása szerint az adatokban nincs nagy lemaradás az EU-s átlaghoz, ha azt vizsgáljuk, hogy a megkérdezettek elmúlt 12 hónapban használtak-e egy e-kormányzati szolgáltatást. Az infrastrukturális ellátottság a köznevelési intézményekben fejlesztendőként, a felsőoktatási intézményekben megfelelőként volt értékelve.

SWOT-analízis

A DESI-index digitális közszolgáltatások esetében (egészségügy, tejes körű online ügyintézés, e-kormányzati szolgálatatások felhasználása) fejlesztendőként kerültek azonosításra bizonyos területek, melyeket már a NIS-ben is megfogalmazott a SWOT-analízisében a gyengeségek között:

- „a teljesen online lakossági szolgáltatások magas arányát elsősorban az elektronikus adóbevallás lehetősége magyarázza,
- a teljesen online vállalati e-közszolgáltatások aránya tekintetében Magyarország az uniós összehasonlítás utolsó helyén van,
- uniós átlag alatti az e-közigazgatási szolgáltatások lakossági használata,
- az egészségügyi ellátórendszer működési folyamatai újjászervezésre szorulnak,
- hiányos az ügyviteli folyamatok IT támogatása" (NIS 2014).

Az e-kormányzati szolgáltatások felhasználásához kapcsolódó lehetőség a NIS szerint, hogy „pozitív összefüggés van az internethasználat gyakorisága és az e-közigazgatási szolgáltatások igénybevételének intenzitása között, tehát a használat növekedésével várhatóan az e-közigazgatási szolgáltatások iránti igény is növekszik" (NIS 2014).

Veszélyként megfogalmazódott, hogy

- „Magyarország esetében különösen nagy azoknak a «nem hívőknek» az aránya, akik nem használtak és a jövőben sem terveznek állami szolgáltatásokat igénybe venni,
- alacsony az e-kormányzati szolgáltatásokhoz kötődő felhasználói elégedettség, ami az ezen szolgáltatásoktól való jövőbeni távolmaradáshoz is hozzájárulhat,
- az egészségügyi ellátórendszer reformja csorbát szenved" (NIS 2014).

Észrevehető, hogy ezek a DESI egy-egy területéhez kapcsolódnak. 2018-ra azonban

elmondható, hogy javult e-kormányzati szolgáltatások felhasználás mutatója.

Érdemes kiemelni, hogy a digitális állam erőssége a nemzetközi mértékben is jelentős állami adatvagyon, mely az űrlapok automatikus kitöltésében segíthet, valamint a mesterséges intelligencia területén jelentős előnyt jelenthet Magyarországnak. Szertics Gergely, az MI Koalíció szakmai vezetője véleménye szerint Magyarország az adatvagyon/adatgyűjtés körében emelkedhet ki a többi ország közül, ennek érdekében hosszú távon adatpolitikát kell alkotni, új adatokat kell strukturáltan gyűjteni, „rövid távon a meglévő adatokat kell összegyűjteni és rendszerezni valamint adatfelhasználási modelleket kell kialakítani" (Nagy 2019).

Célkitűzés és a siker záloga

A digitális állammal kapcsolatos stratégiai célkitűzés „a kormányzat, a közigazgatás és a közszolgáltatások működését stabil és biztonságos informatikai háttér támogassa, amely lehetővé teszi a közigazgatás belső folyamatainak, illetve a lakosságot és vállalkozásokat célzó közigazgatási szolgáltatásoknak a nagyarányú elektronizálását, továbbá az állami érdekkörbe tartozó információk és tartalmak széles körű digitalizációját és nyilvános hozzáférhetővé tételét" (NIS 2014). Egyúttal kiemelt cél a stabil és biztonságos informatikai háttér biztosítása, valamint az e-közigazgatás fejlesztése. Ezt azzal magyarázták, hogy ezáltal elérhető „a közigazgatás hatékony és olcsó működtetése, az adminisztratív folyamatok egyszerűsítése, a lakosság és a vállalkozások bürokratikus terheinek csökkentése" (NIS 2014). Továbbá az átláthatóság miatt növekedik a bizalom, emelkedik a szolgáltatások minősége, javul az ország versenyképessége és az életminőség. Konkrét célokként az alábbiakat tűzték ki:

- „Jöjjön létre és üzembiztosan működjön a stabil és biztonságos kormányzati IT-háttér.
- Folytatódjék az elektronikus közigazgatás fejlesztése, váljon teljessé (ahol az gazdaságos) az online elérhető szolgáltatások köre.
- Kapjon az eddiginél nagyobb hangsúlyt az elektronikus közszolgáltatások fejlesztése" (NIS 2014).

4. ábra. ***A NIS szerint az e-közigazgatás sikertényezői az alábbiak***

Forrás: NIS 101.

Digitális Jólét Program (DJP)

Magyarország – felismerve a digitális átállás jelentőségét – elindította a Digitális Jólét Programot (DJP), amely egy komplex megközelítés a Digitális Magyarország[6] ideájának elérése érdekében (Fási 2018). A Digitális Jólét Programnak, mint fentebb láthattuk, közel fél évtizedes története van. Ennek során az alapok kerültek lerakásra. Elkészült számos stratégiai tanulmány, valamint számos, Magyarország digitális fejlettségét javító intézkedés született, és ami a legfonto-

[6] A Digitális Magyarország célja a digitális állam megvalósítása, olcsóbbá és hatékonyabbá tétele, a minőségi e-közszolgáltatások szélesítése által a szolgáltató állam erősítése, a digitális kompetenciák fejlesztése, az állam által nyújtott szolgáltatások fejlődése, valamint az ország versenyképességének növelése a digitális szolgáltatások, valamint a digitális készségek terjedésének elősegítése által *(„A versenyképesség kulcsa a digitalizáció" – Interjú Csepreghy Nándorral* 2017).

sabb, szervezett formában, intézményesülten foglalkoznak a digitalizáció egyes kérdéseivel, fejlesztésének lehetőségeivel.

5. ábra. ***Digitális Stratégiák Magyarországon (2019. május 15.)***

Forrás: https://digitalisjoletprogram.hu/hu/rolunk alapján saját szerkesztés

Digitális Jólét Program 2.0 (DJP 2.0)

A 2017 közepén elfogadott stratégia, „a DJP 2.0 a digitális előnyszerzés stratégiája, hiszen a magyar gazdaság, az állami működés és a magyar társadalom digitális fejlesztésének szinte valamennyi területén megfogalmaz digitalizációt támogató programokat". (DJP) A DJP 2.0. számos kérdésben megfogalmaz feladatok: szó esik így a digitális infrastruktúráról, digitális kompetenciákról, digitális gazdaságról, a digitális államról, valamint különféle horizontális témákról. E tanulmány keretei csak a digitális állam témakörét, azon belül is csak a digitális közigazgatás témáját engedik feldolgozni.

A DJP 2.0 helyzetértékelése alapján „jelenlegi digitális közigazgatási fejlesztések fókuszában jellemzően a folyamatok hatékonyabbá tétele, leegyszerűsítése és az ezeket kiszolgáló technikai fejlesztések, szoftver és hardver eszközök állnak. A projekteknél két szereplő szempontjai nélkülözhetetlenek: a polgároké, akikért a közigazgatási rendszer működik, és a hivatali dolgozóké, akiknek használniuk kell a fejlesztéseket" (DJP 2.0). Szükségesnek tartja egy olyan tudásbázis, és fejlesztési központ kialakítását, ami a fejlesztéseket összefogja, az irányokat megszabja. Emellett felvilágosító, tudatosító kampányt javasolt indítani az elektronikus szolgáltatások ismertebbé tételére is (DJP 2.0).

Külön ki kell emelni, hogy a DJP 2.0 túllép a NIS-en, mely célként az alábbit jelölte meg: A digitális állammal kapcsolatos stratégiai célkitűzés „a kormányzat, a közigazgatás és a közszolgáltatások működését stabil és biztonságos informatikai háttér támogassa" (NIS 2014). „A DJP2.0 kiindulási pontja, hogy a közigazgatás digitalizálása nem egy informatikai projekt, hanem egy társadalmi program, ezért az alábbi intézkedéseket javasolja:

- digitális közigazgatás-fejlesztési és felügyeleti intézményrendszer létrehozatala,
- digitális közigazgatási egységes referenciakeret kidolgozása a digitális kompetencia széles körű elterjesztése érdekében,
- digitális közigazgatási képzési köznevelési és felnőttképzési program kidolgozása és elindítása,
- szolgáltatásként igénybe vehető alkalmazások (Application Platform as a Service) kialakításának vizsgálata és kifejlesztése a 1238/2017. (IV. 28.) Korm. határozattal összhangban" (DJP 2.0).

A DJP 2.0 digitális állammal kapcsolatos fejlesztési céljai között többek között szerepel a digitális közigazgatás-kutatás és fejlesztés, valamint a felügyelt, egységes és integrált intézményrendszer megteremtése; a digitális közigazgatási szolgáltatások országos ismertségének növelése, a digitális ügyintézési kompetencia fejlesztése felnőttképzés keretein belül, a nyílt hozzáférésű rendszerek közigazgatásban való elterjesztése (DJP 2.0; Fási 2018).

Összefoglalás

Magyarországon a 2010-es évek közepén került a figyelem középpontjába a tudatos digitális fejlesztés, ekkortól digitális ökoszisztémában gondolkoznak, komplex fejlesztéseket kívánnak végrehajtani. Egyik ezek közül a digitális állam kiépítése, mellyel mind a NIS, mind a DJP 2.0 foglalkozik. A DJP 2.0 kiindulási pontja, hogy a közigazgatás digitalizálása nem egy informatikai projekt, hanem egy társadalmi program. A DJP keretein belül számos, rendszert alkotó stratégia született a digitalizáció jegyében. A stratégiák tartalmán túl érdemes megvizsgálni, hogy évről évre hogyan változott Magyarország helyzete az európai digitális versenyképességi rangsorban. A DESI index elemzése évről évre azonosítja azokat a területeket, ahol Magyarországnak fejlődnie szükséges a digitális közszolgáltatások terén. Elmondható azonban, hogy a folyamatos fejlesztések ellenére hazánk e területen a rangsorokban hátra kerül a digitális közszolgáltatások tekintetében.

Irodalomjegyzék

1. „A versenyképesség kulcsa a digitalizáció" – Interjú Csepreghy Nándorral. *Infotér*, 2017. október 6. Forrás: http://infoter.eu/cikk/csepreghy-a-versenykepesseg-kulcsa-a-digitalizacio (Letöltve: 2019.05.15.)
2. Csath Magdolna (2018): Tudás- és innovációalapú versenyképesség. A költségvetési bevételek növelésének lehetőségei a digitalizáció és robotizáció korában. *Pénzügyi Szemle*, 1, 65–79.
3. Digital Economy and Society Index (2016): https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary (Download: 2019.05.15.)
4. Digital Economy and Society Index (2017): https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary (Download: 2019.05.15.)
5. Digital Economy and Society Index (2018): https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary (Download: 2019.05.15.)
6. Digitális Jólét Program (DJP): https://digitalisjoletprogram.hu/hu/rolunk (Letöltve: 2019.05.15.)
7. Digitális Jólét Program 2.0 (2017): www.kormany.hu/download/6/6d/21000/DJP20%20Strat%C3%A9giai%20Tanulm%C3%A1ny.pdf (Letöltve: 2019.05.15.)
8. *Digitizing the state: Five tasks for national governments.* McKinsey &Company (2017). Source: https://www.mckinsey.com/industries/public-sector/our-insights/digitizing-the-state-five-tasks-for-national-governments (Download: 2019.05.15.)
9. *Európa digitális fejlődéséről szóló jelentés (EDPR) 2017 – Országprofil Magyarországról* (2017). Forrás: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary (Letöltve: 2019.05.15.)
10. Fási Csaba (2018): Gondolatok a digitalizáció hazai helyzetéről. In Méhes Tamás – Téglási András (szerk.): *A jövő közigazgatás-tudománya.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest
11. *Jelentés Európa digitális fejlődéséről (EDPR) 2016.* Forrás: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary (Letöltve: 2019.05.15.)
12. Kaiser Tamás (szerk., 2018): *Jó Állam Jelentés 2018.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó. Forrás: https://joallamjelentes.uni-nke.hu/kiadvanyok/jo-allam-jelentes-2018/ (Letöltve: 2019.05.15.)
13. Kormany.hu (2015): Elkészült az InternetKon eredményeit megvalósító kormány-előterjesztés. Forrás: https://www.kormany.hu/hu/miniszterelnoki-kabinetiroda/parlamenti-allamtitkar/hirek/elkeszult-az-internetkon-eredmenyeit-megvalosito-kormany-eloterjesztes (Letöltve: 2019.05.15.)
14. Nagy Nikoletta (2019): *Adatnagyhatalom lehetne Magyarországból, ha akarná.* Forrás: https://24.hu/tech/2019/04/07/magyarorszag-mesterseges-intelligencia-fejlodes-etika-adatbiztonsag/ (Letöltve: 2019.05.15.)
15. Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014–2020 (2014). Forrás: https://www.kormany.hu/download/a/f7/30000/NIS_v%C3%A9gleges.pdf (Letöltve: 2019.05.15.)
16. *The rise of Digital Challengers. How digitization can become the next growth engine for Central and Eastern Europe.* McKinsey&Company (2018). Forrás: https://www.mckinsey.com/featured-insights/europe/the-rise-of-digital-challengers-in-hungary (Letöltve: 2019.05.15.)

ÚTBAN AZ ÜGYFÉLKÖZPONTÚ ADÓHATÓSÁG FELÉ

Fehér Helga[1] – Molnárné Barna Katalin[2]

[1]PhD, egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodási Intézet, Számvitel és Controlling Intézeti Tanszék
e-mail: feher.helga@gtk.uni-pannon.hu
[2]PhD, egyetemi docens, intézeti tanszékvezető, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Gazdálkodási Intézet, Számvitel és Controlling Intézeti Tanszék
e-mail: barna.katalin@gtk.uni-pannon.hu

A modern, ügyfélközpontú szemlélettel rendelkező adóhivatal alapvető céljainak egyik fontos eleme, hogy az adózókat az erre a célra kidolgozott módszerekkel és programokkal támogassa a jogszabálykövető magatartás megvalósításában. Ehhez világos kommunikáció, a szabályoknak való megfelelés hatékony támogatása által és különféle ösztönző elemek beépítésével lehet adóhivatali oldalról leginkább megfelelni. A nemzeti adóhivatalok az elmúlt évtized technológiai vívmányai és a 2008-as pénzügyi-gazdasági világválság következtében megváltozott viszonyok miatt új típusú kihívásokkal találták szemben magukat. Az közelmúltban az Európai Unió adópolitikájának – és általában véve a tagállamok nemzeti adóhivatalainak – egyik központi feladatává a káros adókijátszás, adókikerülés, valamint a legalább ennyire ártalmas agresszív adótervezés és adóverseny elleni harc vált. A tudományos szféra egyetért azzal, hogy a globalizáció ebben a tekintetben hordoz némi negatív hozadékot is: az erőteljes adóelkerülési, illetve adóoptimalizálási törekvések együtt járnak e modern kori folyamatokkal. Az új iparágak megjelenésével, mint például a határon átnyúló elektronikus kereskedelem, webes szolgáltatások és a különféle digitalizáción alapuló egyéb szolgáltatások előretörésével a nemzeti adóhatóságok új típusú kihívásokkal néznek szembe, ennek következményeként minden korábbinál fontosabb lett a nemzeti adóhatóságok közti pontos és gyors információcsere. Mindezt azonban olyan formában szükséges megvalósítani, hogy a korrekt adózói hozzáállással és megfelelő adómorállal rendelkező adózók ne részesüljenek a szigorúbb és átfogóbb adóhatósági ellenőrzés és jogkövetkezmények negatív hozadékaiból.

Kulcsszavak: *adó, adóterhelés, adózói magatartás, adózói megfelelés, normák, attitűdök*

Abstract

One of the core goals of a modern tax office with a customer-centered approach is to provide taxpayers with methods and programs developed for the purpose of encouraging law-abiding behavior. To achieve this, clear communication, effective support for rule compliance and the integration of various incentives are best met by the tax office. During the past decade, mainly due to technological advances and the financial crisis of 2008, national tax offices have been faced with a set of new challenges. Recently, tax evasion, tax avoidance and the fight against harmful aggressive tax planning and competition have become a central task of the European Union's tax policy – and, in general, of the national tax authorities of the Member States. The economic community agrees that globalization in this respect is not without consequences: pervasive tax avoidance on the one side and concerted tax optimization efforts on the other go hand in hand with these modern-day processes. With the advent of new industries such as cross-border e-commerce, web services and other digitalization services, national tax authorities are constantly facing new types of challenges, resulting in ever more accurate and rapid exchanges of information between themselves than ever before. These advances must, however, be achieved in such a way that law-abiding taxpayers do not end up becoming the victims of these more stringent and comprehensive controls or of any other negative aspects.

Keywords: *tax, tax burden, tax behavior, tax compliance, norms, attitudes*

Bevezetés

A nemzeti adóhivatalok az elmúlt évtized technológiai vívmányai és a 2008-as pénzügyi-gazdasági világválság következtében megváltozott viszonyok miatt új típusú kihívásokkal találták szemben magukat. A közelmúltban az Európai Unió adópolitikájának – és általában véve a tagállamok nemzeti adóhivatalainak – egyik központi feladatává a káros adókijátszás, adókikerülés, valamint a legalább ennyire ártalmas agresszív adótervezés és adóverseny elleni harc vált.

Rendkívül fontos az adóügyek értékelése kapcsán azt is leszögezni, hogy színtisztán adminisztratív eszközökkel és az adóhivatali erő demonstrálásával önmagában nem lehet az adózói közönséget megfelelő és a jogalkotó szempontjából is elfogadható adózói morál felé terelni, majd ezáltal a feketegazdaságot hatékonyan visszaszorítani, hiszen a monstre hivatali fellépés az eredeti jó szándékot ellehetetlenítve egy mérték után a vállalkozói kedvre, az adóbevételek alakulására, így áttételesen a nemzetgazdaságra is negatívan hatva erősen kontraproduktívvá válhat.

Minden bizonnyal sikeresebb lehet egy olyan atipikus adópolitika, ahol a gazdaság fehérítése az adózók támogatásán és a helyes adómagatartás megtalálásának ösztönzésen is alapul egyben, ugyanis az elmúlt évek adóhivatali ellenőrzéseinek egyik legfontosabb tanulsága, hogy a feltárt adózói hibák túlnyomó többsége az ún. *vétlen hiba* okán és nem pedig tudatos opportunista döntés, azaz szándékos adókikerülés, adócsalás következményeként fordul elő. Ez persze nem azt jelenti, hogy a nemzeti adóhivataloknak a korábbi ellenőrzési elveiket és gyakorlatukat teljesen fel kellene adniuk, hanem sokkal inkább arra kell törekedniük, hogy a jogkövetkezmények tekintetében megkülönböztetésre kerüljenek egymástól a jóhiszemű adózók és a csalárd magatartású szereplők. A tisztességes adómorállal rendelkezők támogatása mellett ugyanis továbbra is rendkívül fontos a káros magatartású adókijátszó és adórövidítő szereplők felkutatása és a szigorú jogkövetkezményekkel történő szembeállítása.

Az adóhatóságok céljai és kihívásai

Minden adóhatóság egyedi és változatos jogszabályi környezetben tevékenykedik, amelynek a nemzeti adózási rendszer ad keretet. Ezek a joghatóságok politikai, valamint jogszabályi környezetük és adminisztratív gyakorlatuk tekintetében alapvetően különböznek egymástól, így összességében véve megállapítható, hogy az adóigazgatásra vonatkozó szabványos megközelítési elképzelések nem kivitelezhetők, de nem is tekintjük kívánatosnak az ilyen jellegű standardizálást. A központi adóhatóság egyik legfőbb feladata az adójogszabályok betartásához szükséges feltételek biztosítása. A sikert azonban számos tényező szabotálhatja, hiszen megannyi külső tényezőtől nehezítetten kell az adóhatóságoknak működniük.

Az adóztatás hatékonysága alapvetően függ:

- a gazdaság általános állapotától,
- a társadalom adózással kapcsolatos együttműködő készségétől, valamint
- a vállalkozások és háztartások adófizetési hajlandóságától.

Az intenzíven változó hazai, valamint nemzetközi gazdasági és adózási környezetben a nemzeti adóhatóságoknak szakadatlanul arra kell törekedniük, hogy a jogszabályok adta keretrendszeren belül a kijelölt adóztatási célok optimális és hatékony erőforrás-felhasználása mellett a legnagyobb mértékben valósulhassanak meg. Ez a kihívás változó feltételek mellett is a folyamatos megújulás és időszakos működésbeli kontrolltevékenységet igényli a részükről. A belső működés és eljárások tekintetében is szigorúan szabályozott nemzeti adóhivatalok számára az előbbieken túl érdemes a „jó gyakorlatok" átvételét is szorgalmazni, hiszen ez nagyban hozzájárul-

hat a megfelelő adóhatósági ellenőrzési technikák adaptálásához és adózói közönséggel történő elfogadtatásához, ezáltal is javítva a szervezetről alkotott külső képet, ami a sikeres és hatékony működés további meghatározó alappillére lehet.

Számos nemzetközi példával (Svédország, Dánia, Finnország) egyezően a magyar adóhivatal az elmúlt évek gyakorlati tapasztalataiból kiindulva prioritásként kezeli azt a tájékoztató tevékenységet, amely által az adófizetőkkel megértetik és elfogadtatják az adófizetés szükségességét és pozitív társadalmi hatásait. E tevékenység során a cél az, hogy az adózó önkéntesen mozduljon el az adózási szempontból *„megfelelni akarás”* irányába, ennek pedig talán leghatékonyabb eszköze a közvetlen kapcsolat kialakítása az adóhatóság és adófizetők között. Az adózói közönség jelentős része a technológia adta lehetőségekkel élve mára jól ismeri a jogait és azok, akik ténylegesen megkapják az egyébként elvárható tisztességes bánásmódot és méltányos eljárást a hivatali szervek és hivatalnokok részéről, azok természetszerűleg inkább hajlandóak megfelelni mind az általános hatósági elvárásoknak, mind a személyes kapcsolat során és a konkrét ügyek kapcsán egyaránt.

A rendszer működésében az érem másik oldala az adóhivatali alkalmazottakkal kapcsolatos belső egyensúly, egyben hivatalnoki (meg)elégedettség megteremtésének ügye. Fontos kiemelni, hogy a képzett, megbecsült és elkötelezett alkalmazott, aki a munkáltatója irányából elismerésre számíthat, és akit a szakmája tekintetében értékes munkatársként kezelnek, így ő a munkáltatója felé lojálisabban jár el, hatékonyabban, munkájára igényesebben fog az adózókkal lefolytatott valamennyi adózási ügyben és hivatali kapcsolattartás során közreműködni. A személyhez kötött feltételeken túl azonban legalább annyira fontos egy világos, egyszerű és minden tekintetben felhasználóbarát adminisztratív adórendszer és eljárási rend kialakítása is, amely tovább erősíti az önkéntes alapon nyugvó adózói megfelelési hajlandóság javulását. E pozitív folyamatok előmenetelét számos bevált direkt és indirekt technikával lehet erősíteni: többek között képzéseken, marketingtevékenységen, a szolgáltatások színvonalának javításán keresztül, jogszabály-módosítási javaslatok kidolgozásával, a könyvelők és könyvvizsgálók tevékenységének szakmai támogatásával.

A globális világgazdaság egy szinte határok nélküli gazdasági tér, ebből következik, hogy a nemzeti adóhatóságoknak sok esetben nincs módjuk, illetve csak nagyon korálozottan felhasználható eszközök állnak rendelkezésre, hogy kimerítően megismerhessék a jövedelemáramlásokat, a tulajdoni viszonyokat, az árfolyamok, adózás, adómértékek és adóféleségek zavaróan sok és különféleképpen működő rendszerét. Az adóhatóságok modern kori kihívásainak egyike tehát a globalizáció hozta és okozta kihívások (és egyben talán lehetőségek) kezelése. Ebből következik, hogy *sikeres és jól működik az az adóhatóság, amely a globalizáció által életre hívott problémára és nehézségekre jó válaszokat ad,* és megfelelően reagál e sok esetben nehezen kezelhető kihívásokra.

Herich (2018) szerint a *jó adórendszer* egyszerű, semleges, igazságos, konzisztens, stabil és jól kiszámítható.

- *egyszerű*, mert könnyedén áttekinthető, értelmezhető, bevezetése olcsó;
- *semleges*, mert nem befolyásolja a gazdaság működését, a vállalkozások és magánszemélyek, általában véve a gazdálkodó szervezetek gazdasági jellegű döntéseit;
- *igazságos*, mert a megkülönböztetés az adózói teherviselő-képességen alapszik és ennek megfelelően adóztat;
- *konzisztens*, mert hasonlít a nemzetközi partnerek adórendszereivel;
- *stabil és kiszámítható,* mert csak ritkán változik, illetve ha változik, akkor az

adózói közönség számára jól követhető a változás iránya és dinamikája.

Ugyanakkor feltétlenül meg kell jegyezni, hogy legalább ennyire fontos a hatékony működés megvalósulása, az egyértelműség, a rugalmasság és a költséghatékonyság érvényesülése egyaránt. Az adók alapvetően négy funkciót töltenek be. Forrást, azaz fedezetet biztosítanak a közjavak előállításához, arányosítási hatásukkal lényegében mérséklik a jövedelmi egyenlőtlenségeket, valamint segítenek a gazdasági ciklusok kontollálásában, egyben befolyásoló szereppel bírnak a gazdaság folyamataira (Samuleson–Nordhaus 1985).

A bizalom szerepe a kollektív adózásban

Adóhatóság és adózók nexusában idealizált az az állapot, amikor *az együttműködés önkéntes és bizalomalapú*, az esetlegesen kialakult viták nem befolyásolják az adójogszabályok kezelését, és nem utolsósorban méltányos a joggyakorlás. Az adózó belátja, hogy az adófizetési kötelezettség nem az államhatalom rá szabott büntetése, hanem az össztársadalom érdekeit szolgálja és azt is csak addig a mértékig, ameddig az valóban indokolt. A jogalkotó bizonyos esetekben biztosítja az adómentességet, méltányolja az adózó vétlen hibáit. Az ideális adózási rendszer win-win alapokon működik.

A játékelméletben a kollektív dilemma kérdésköre az adóbefizetésekkel kapcsolatosan is jól azonosítható. Játékelméleti szempontból az adófizetők dilemmája alapvetően úgy néz ki, hogy abban az esetben, ha mindenki maga döntheti el, hogy befizeti az adóját, akkor az egyén szempontjából négyféle kimeneti megoldás lehetséges:

- *első*: csak én fizetek adót
- *második*: senki sem fizet adót
- *harmadik*: mindenki fizet adót
- *negyedik*: csak én nem fizetek adót.

Az egyén szempontjából nyilvánvalóan ez utóbbi a legjobb megoldás, a racionálisan gondolkodó személy számára tehát az adó be nem fizetése, a tulajdonképpeni adóelkerülés tűnik a legjobb választásnak, mivel az egyéni haszon maximalizálása itt valósítható meg leginkább. Fontos megjegyezni, hogy ez a racionális személy ugyanúgy részesedik a közszolgáltatásokból, húzza a hasznát azon közjavaknak, amely mások adóbefizetései által valósulhattak meg. Az elgondolás szerint a társadalom többi tagja fogja biztosítani a közjavakat és ezekhez ő hozzájut anélkül, hogy bármilyen formában és módon részt vállalna azok előállításában. Nem nehéz végiggondolni azonban, hogy amennyiben mindenki más is hasonlóképpen vélekedik és cselekszik, úgy az előbb említett társadalmi közszolgáltatások finanszírozása – az önérdek érvényesülésén keresztül az elmaradó adóbevételek miatt – teljes egészében ellehetetlenülhet (Axelrod 1984).

A szakirodalom szerint a játékelméleti kollektív dilemmák megoldása három féle lehetséges megoldást adhat:

- maximális információáramlás a felek között,
- az együttműködés harmadik fél által történő kikényszerítése, valamint
- a játszma ismétlődése és általa egy tanulási folyamat lejátszódása, amelyen keresztül a szereplők megismerik az együttműködés hiányának költségeit (Axelrod, 1984).

Mindezek azt eredményezik, hogy az egyének nagyobb valószínűséggel tesznek eleget adófizetési kötelezettségeiknek, ha tudják, mások is tisztességes adófizetők, valamint ismerik az állami adóbevételek felhasználásának mikéntjét és célját a közösség javára (Feld et. al 2007).

Az adózói szándékos vs vétlen hiba

Az adózók által elkövetett hibák alapvetően két nagy csoportba sorolhatók: léteznek az úgynevezett *vétlen hibák*, amikor az adózó

nem előre tervezetten, kvázi „vétlenül", azaz akaratán kívül idéz elő az adóelszámolás (és az addig tartó folyamat) alkalmával hibákat. Ennek megvalósulása megtörténhet akár már a vállalkozói szerződéskötés pillanatában is, de a számlázás, adómegállapítás és adóbevallás idejében szinte bármikor. A tipikusan előforduló ilyen jellegű tévedések általában véve az adminisztratív jellegű elírásokra, számcserékre, helyiérték-problémákra, előjel elírásokra, helytelen mellékszámításokra, könyvelési hibákra, hiányzó vagy rosszul kiállított bizonylatokra, becslési tévedésekre, továbbá adózási területen a különféle adótörvények nem vagy nem pontos ismeretére, valamint az adójogszabályok helytelen értelmezésére alapozódnak. Ettől merőben mások – az előfordulás, a jogkövetkezmény, megítélés és a kimenetel szempontjából egyaránt – a szándékosan elkövetett adózói hibák. A nemzetközi gyakorlatban ezek közül is a legjellemzőbb formák a termékek vagy szolgáltatások saját célra történő felhasználása, megvalósult ügyletről ki nem állított számlák, az adókötelezettség bevallásának elmulasztása vagy korrigált összegű, nem valós számadatok bevallása, túlszámlázás, fiktív bizonylatok kiállítása és elszámolása, nem létező partnerekkel történő számlázás, nem megalapozott menedzsment díjkifizetések, készletek túl- vagy alulértékelése, tőzsdei ügyleteken szerzett tőkejövedelmek eltitkolása, áfa-, vám- és jövedéki ügyekkel való visszaélések, stb. (ACFE Report 2014).

A szándékos adóelkerülés túlmutat a közgazdaságtan hagyományos vizsgálati körén, számos gazdaságszociológiai és gazdaságpszichológiai tényezőt lehetséges a jelenség kapcsán azonosítani (Papanek 2003). Az elvégzett empirikus kutatások eredményei e témakörben meglehetősen vegyes képet mutatnak, ennek oka legfőképpen az, hogy az előbb említett szociológiai és pszichológiai tényezők különféle környezetben más és másféle eredményhez vezetnek ezen az egyébként is meglehetősen érzékeny területen. Egyes szerzők úgy értékelik, hogy az adómorál javításában a legmegfelelőbb eszköz az ellenőrzések szigorítása, ezek gyakoriságának növelése és adóbírságok kiszabása, más tanulmányok ugyanakkor arról számolnak be, hogy az adóhatósági szigor emelkedése épp ellentétes hatást gyakorol az adózói magatartásra, mint az kívánatos lenne (Fischer–Wartick–Mark 1992; Andreoni–Feinstein 1998). A releváns szakirodalom szerint (lásd például Braithwaite, 2003; Kirchler 2007 munkáit) a szándékos adóelkerülés vagy adórövidítés motiváló tényezői tekintetében általában a társadalmi normák kedvezőtlen irányú változása, a közösségi és egyéni érdekek alapvető és hangsúlyos ütközése, valamint a társadalom többi tagjának előnytelen adómorálja, ezen belül is kiemelten az adócsalás helytelen erkölcsi megítélése áll a háttérben. Számos adózó erősen alulmotivált a helyes adózói magatartás megtalálásában (és megtartásában), tekintettel arra, hogy rossz vagy legalábbis nem pontos információi állnak rendelkezésére az általa befizetett adó felhasználásának céljáról és helyéről. Az adózó gyakorta egyáltalán nincs tisztában azzal, hogy az adófizetők által a központi költségvetésbe (vagy helyi adók esetében a helyi önkormányzat költségvetésébe) befizetett adó valójában mire is kerül elköltésre. Egyszerű gondolatkísérlettel hamar belátható, hogy az adózó számára így előbb vagy utóbb megkérdőjeleződik az adózás szükségessége és a rendszer működésének létjogosultsága, ami tulajdonképpen egy rosszul észlelt igazságosságra és erős alulinformáltságra alapozódik.

A legújabb elméletek erősen vitatják a szigorú hatósági ellenőrzések hatékonyságát és tartós hatását. Guala és Mittone (2005) szinte azonnali az adózó morál romlást (azon belül is fizetési hajlandóság gyengülést) azonosított az adóhatósági ellenőrzés után annak ellenére is, hogy tényleges bírság kiszabására a hatóság részéről nem került sor. Kastlunger és munkatársai (2009) ezt a jelenséget „bomba kráterhatás"-nak *(Bomb Crater Effect – BoCAE)* nevezték el.

Az elméletet később más vizsgálatokban is igazolták, lásd például Garrido és Mittone (2013), DeBacker és munkatársai (2015) által közölt eredményeket. A megközelítés azon az adózói feltételezésen alapul, hogy az őt érintő adóhatósági vizsgálat közeli periodicitásának statisztikai valószínűsége meglehetősen csekély[1] és kicsi az esélye a rövid időn belüli ismétlődésnek, így ha valamikor érdemes az ellenőrzés kapcsán „elszenvedett" jogkövetkezményt visszaszerezni, akkor annak épp ekkor, azaz közvetlenül az adóhatósági revízió után van ideje. Ez a megközelítés elméleti szempontból tulajdonképpen a *„szerencsejátékos tévedése"*, a jelenséget a szakirodalom a veszteség javításához kötődő effektusként is nevezi (Maciejovski et al. 2007).

A valóságban azonban az adóhivatal a vizsgálatra kiválasztáskor kevésbé véletlenszerűen, inkább különféle kockázatelemzési módszerekkel és kiválasztási rendszerrel azonosítja az adókötelezettségek teljesítésével kapcsolatos adózói kockázatot, majd a kapott eredmények alapján indítja el az ellenőrzésre kiválasztás folyamatát.

Schmölders (1960) szerint a gyakori adóhatósági ellenőrzések és bírságok a hivatalos szervek és adózók közötti alapvető bizalom hiányának indikátorai, amely egy önmagát erősítő ciklust működtet: minél nagyobb az adóhivatal bizalmatlansága az adózó felé, annál negatívabb lesz az adózói attitűd a hatóságok irányába. Adózó és adóhivatal közti bizalmatlanság végső soron az adózói megfelelési szándék és belső motiváció elsorvadásához vezet (Frey 1997).

Job és Reinhardt (2003), Tyler (2001) és Wenzel (2006) kutatásai szerint sikeresek azok az adóhatósági programok, amelyek a *bizalom javítására* összpontosítanak, mert a bizalom kiépítése fokozza az adózók együttműködési hajlandóságát. Ezeknek a cselekvési terveknek hangsúlyozniuk kell, hogy az adóhatóságok alapvetően szolgáltatásorientált partnerek és nem szükséges rosszak a magánszemélyek és vállalkozások életében, hanem a közjavak finanszírozásában és többek között a helyes adóbevallás elkészítésében is segítséget nyújtanak. Jól működnek azok az adóhatósági stratégiák, amelyek az állammal való adózói azonosulást és az adófizetők közé tartozást állítják a középpontba (Wenzel, 2002). Egyéni szinten a kölcsönös elfogadás és megértés javítja az adózási hajlandóságot (Job és Reinhardt 2003; Tyler 2001; Wenzel 2006). Az adóhatóságokkal való egyéni együttműködés sikeresebbé válik a személyes kontaktus kialakításával, ami hosszú távon szintén javítja az adózói megfelelést (Wenzel 2002).

Az adózási rendszer ismeretének fontossága és az adózás egyéni értékelése

Az adózói morál egyik leglényegesebb befolyásoló tényezője az adózási rendszer és az adózási mechanizmus ismerete. Az adójog meglehetősen összetett és bonyolult, számos egyedi adózási kifejezés nehezíti a megértés (McKerchar 2001). Vizsgálataiban Lewis (1982) arra jutott, hogy a brit adójog megértéséhez és az abban történő megfelelő eligazodáshoz legalább 13 éves oktatásban való részvételre van szükség. Így nem meglepő módon az adózói közönség jelentős hányada nem érti vagy csak részben érti az adótörvényeket, ugyanakkor érzékeli a szubjektív adózási tudás gyenge megítélését (Schmölders 1960; Roberts et al. 1994), valamint az adózási kérdésekben való tájékozatlanságát, ami végül jelentős bizonytalanságot és nem utolsó sorban bizalmatlanságot eredményez az adóügyeiben (Sakurai–Braithwaite 2003; Niemirowski et al. 2002).

Niemirowski és kutatócsoportja (2002) hasonló eredményekre jutott: úgy mérték,

[1] Éppen úgy, mint ahogy a katonák háború idején arra számítanak, hogy a bomba valószínűsíthetően nem ugyanabba a kráterbe fog rövid időn belül ismét becsapódni (innen az elnevezés), így katonáknak erős ellenfél esetén a túlélés végett ott érdemes meghúzni magukat.

hogy az adótörvények nem ismerete adózói bizalmatlansághoz vezet és negatív hozzáállást idéz elő, ezzel szemben az adóügyekben való jó tájékozottság korrelál az adózással kapcsolatos pozitív magatartással. A társadalom szempontjából mind az adóelkerülés mind az adókijátszás negatív következményekkel járnak, ugyanakkor az egyén, mint adózó már másképp értékeli ezeket a cselekményeket. Webley (2004) úgy véli, hogy az adózó (meglehetősen puhán) az adóelkerülést akként ítéli meg, hogy az valójában a kreatív adótervezés során a jogi formulák felhasználásával a jövedelem (bevétel) csökkentése, illetve az elszámolható költségek törvényes növelése, ugyanakkor az adókijátszás már szándékosan illegális adózói cselekmény az adóterhek illegális mérséklésére (Elffers et al. 1987).

A beszedhető és ténylegesen beszedett forgalmi adó a gyakorlatban

Az áfarés a becsült adóalap alapján elvben beszedhető és ténylegesen beszedett általános forgalmi adó %-os arányát fejezi ki. Az EU 28 tagállamok átlagos áfarése 12,3% volt 2016-ban, ez 0,9 százalékos átlagos javulás az előző évi adatokhoz képest. A tagállamok vonatkozásában azonban meglehetősen nagy a szórás az áfarés alakulása tekintetében. Luxemburg esetében az adatok 0,85 százalékos arányt mutatnak a potenciálisan beszedhető általános forgalmi adó és a ténylegesen beszedett áfa vonatkozásában, ami nemzetgazdasági szinten tulajdonképpen abszolút és relatív értelemben is elhanyagolható mértékűnek számít (29 millió euró). Ugyanebben az időszakban Románia (35,88%) és Szlovákia (25,68%) áfarése a tagállamok közül a legmagasabb. Súlyosbítja a helyzet megítélését, hogy Románia esetében ez az arány az előző időszakhoz képest további 1,4 százalékos romlást mutat. A tagállamok közül mindössze hat esetben azonosítható az áfarés előző időszakhoz (2015) mért (mérsékelt ütemű vagy elhanyagolható mértékű) növekedése (Észtország, Írország, Románia, Finnország, Egyesült Királyság), a többi tagállam tekintetében alapvetően javulás mutatkozik 2015 és 2016 tekintetében. Az 1. számú ábra az áfarés és a HDI-index alakulását mutatja 2016-ra vonatkozóan a 28 EU-s tagállam tekintetében. Az összesített eredmények mögött azonban van néhány tagállami példa, ami külön magyarázatra szorul. Szlovákia esetében különös (trendvonaltól jelentősen kiugró) eredményeket kaptunk. Az ország HDI-indexe a középmezőnyben helyezkedik el, ugyanakkor áfarése példátlanul magas, 25 százalékpont feletti, ez a trendfüggvény adta értéknél mintegy 13 százalékkal magasabb. Hasonló helyzetet lehet azonosítani Románia és Olaszország vonatkozásában, ugyanakkor vizsgálatunkban azonosítottunk ellenpéldákat is: Málta és Észtország esetében a HDI index szintén a középmezőnyben található, azonban az áfarés mértéke szinte elhanyagolható.

1. ábra. ***Az áfarés (%) és HDI-index alakulása az EU 28 tagállamában (2016)***

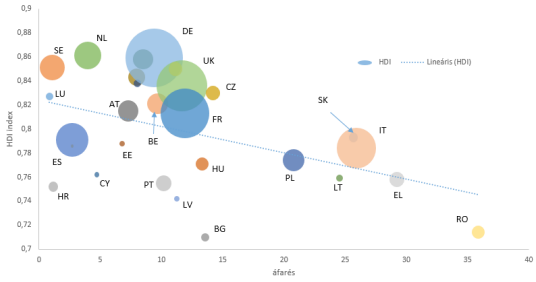

*A buborékok mérete = ténylegesen beszedett áfa.

Forrás: Európai bizottsági adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

A trendtől nagymértékben eltérő (pozitív és negatív irányú) eredményeknek valószínűsíthetően az az oka, hogy az adott országban a jövedelmi helyzeten és iskolázottságon kívül más tényezők is (pl. alacsony hatósági ellenőrzési kockázat, elhanyagolható jogkövetkezmények, történelmi beidegződések stb.) jelentős befolyásoló szereppel bírhatnak az elvben beszedhető és ténylegesen beszedett forgalmi adó alakulására.

Feltételezésünk szerint egy adott nemzetgazdaságban az áfarés alakulásának és az adózói közönség életszínvonalának, valamint oktatásban való részvételének (az iskolában eltöltött évek számának) alakulása között van kimutatható kapcsolat. Gondolatmenetünk szerint az áfa be nem fizetésére (eltitkolására) annak az adózói közönségnek van nagyobb indíttatása, amely szerényebb jövedelmi szinten él, ezzel is remélve anyagi helyzetének javulását, vagyoni gyarapodását, vállalva az esetleges adóhatósági ellenőrzés kockázatát és az azzal járó jogkövetkezményeket. Meglátásunk szerint valószínűsíthető a kapcsolat az iskolázottság (azaz az iskolában eltöltött évek száma) és az áfarés alakulása között is, tekintettel arra, hogy a gyengén vagy aluliskolázott adózó számára az adójogszabályokban való eligazodás nehézkes, különös tekintettel az áfa uniós és tagállami szabályozási kérdéseire.

Vizsgálatunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a 28 uniós tagállam 2016-os év áfarései alakulása és az adott tagállam Human Development Index (HDI) értékei között azonosítható-e kapcsolat. Az ökonometriai vizsgálat alapján a korrelációs együttható *(korr = -0,45)* közepes korrelációt, jelentős kapcsolatot mutatott, amit úgy értelmezhetünk, hogy a 28 uniós tagállami mintán minél magasabb humán fejlettségi mutatóval rendelkezik az adott ország, annál alacsonyabb a potenciálisan beszedhető áfa és a ténylegesen beszedett áfa aránya, tehát a magasabb jövedelmi szinten élő és jól iskolázott adózók kevésbé hajlamosak az áfa eltitkolására és be nem fizetésére. Ugyanezen a mintán az öt legnagyobb és öt legkisebb áfaréssel rendelkező tagállam vonatkozásában a korrelációs együttható *korr = -0,63* értéket adott, ami még erősebb negatív irányú kapcsolatot mutat ugyanebben a tekintetben.

Magyarország vonatkozásában a 2012 és 2016 évek vonatkozásában 9 százalékpontos csökkenés azonosítható az áfarés alakulásában (1. ábra), ami az újonnan bevezetett adópolitikai intézkedések következményeként a következő években tovább mérséklődhet.

2. ábra. ***A potenciálisan beszedhető és ténylegesen beszedett áfa (áfarés) alakulása (millió Ft) és százalékos változása Magyarországon (2012–2016)***

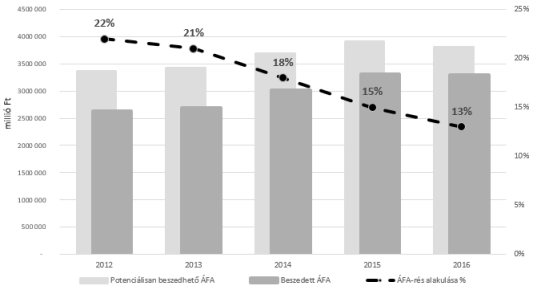

Forrás: Európai Bizottsági adatok alapján a szerzők saját szerkesztése

A magyar Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrzős Rendszer (EKÁER) 2015-ös és az online elektronikus számlaadat szolgáltatás 2018-as bevezetésével a központi kormányzat a gazdaság fehérítése érdekében tett intézkedései nyomán az áfarés további csökkenése várható.

Adóhatósági ellenőrzések a nemzetközi gyakorlatban

Nemzetgazdaságonként más és más az adóhatósági ellenőrzések gyakorisága, kiválasztásának folyamata és lefolytatása. A mindenkori kormányoknak érdemes az ellenőrzési stratégiáikat úgy kialakítani, hogy a folyamat ésszerű megvalósításába belekalkulálják az ellenőrzések lebonyolításának költségét, hiszen kulcskérdés és nem mellesleg a hatósági ellenőrzési alapelvek központi eleme is egyben, hogy az ellenőrzések alkalmával megállapított jogkövetkezmények és az így pótlólagosan beszedett adók és kiszabott bírságok az egyedi ellenőrzéssel kapcsolatos adóhivatali munkafolyamatok és fenntartási/működési költségeit meghaladják.

A 3. számú ábra a 100 áfa alanyra jutó ellenőrzések számát veti össze a megállapítással végződő ellenőrzések számával.

3. ábra. ***100 áfaalanyra jutó (db) és megállapítással végződő ellenőrzések százalékos megoszlása***

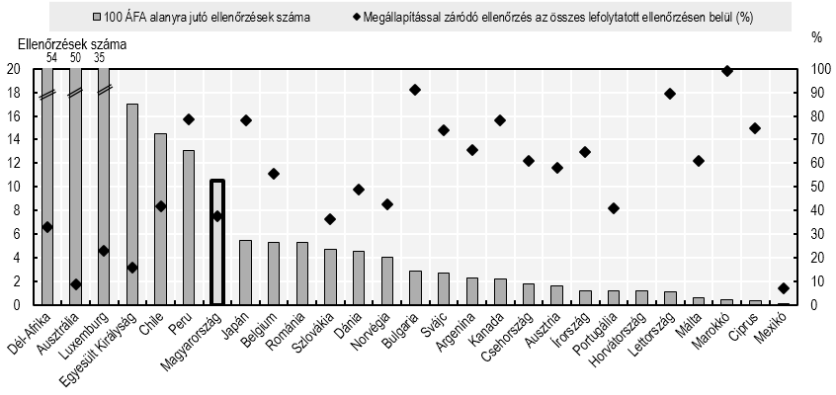

Forrás: OECD adatbázis alapján a szerzők saját szerkesztése

Megfigyelhető, hogy a Dél-Afrikai Köztársaság és Ausztrália esetében az áfaalanyok mintegy felét ellenőrzés alá vonják, ami kiemelkedően magas szám nemzetközi összehasonlításban is. Az ábra alapján azonban jól látszik, hogy a szóban forgó két ország tekintetében lefolytatott ellenőrzések kapcsán csak viszonylag alacsony arányú a hatósági megállapítással végződő ügyek száma. Ez minden bizonnyal annak köszönhető, hogy az adózók az ellenőrzési gyakoriság ismeretében nagyobb figyelmet fordítanak a forgalmi adó elszámolásaikra és azok bevallására.

A magyar áfaalanyok mintegy 10,5 százaléka kerül áfa tekintetében adóhatósági ellenőrzés alá egy éven belül, ez az érték a vizsgált országok élmezőnyébe sorolja Magyarországot, azonban 100 lefolytatott ellenőrzés után a megállapítással végződő ügyek aránya közel 40 százalék, ami meglehetősen magas aránynak számít a mintán belül.

Hazai példán keresztül tehát jól látszik, hogy abban az országban, ahol viszonylag nagyobb valószínűséggel bekövetkező vizsgálat tudatában folytatják tevékenységüket az adózók, azaz számítanak az ellenőrzés akár rövid időn belüli ismétlődésére, a magas megállapítási arány arra enged következtetni, hogy Magyarországon nagy valószínűséggel nem a szándékosan elkövetett adózói hibák előfordulásán alapulnak a hatósági elmarasztalások áfa tekintetében, hanem sokkal *inkább valószínűsíthető az adójogszabályok értelmezési nehézségeire visszavezethető vétlen adózói hiba.*

Vizsgálatunk során hasonló eredményeket kaptunk a személyi jövedelemadó ellenőrzésére irányuló vizsgálatok kapcsán (4. ábra). A mintán belül vannak olyan országok (pl. Malajzia, Norvégia, Ausztrália), melyek esetében viszonylag magas arányú a magánszemélyek adóbevallásainak hatósági ellenőrzése és itt is inkább jellemző az alacsony jogkövetkezményi arány, analóg módon az áfa alanyok kapcsán lefolytatott revíziókkal. Magyarország e tekintetben a középmezőnyben helyezkedik el, ugyanakkor a vizsgálat alá vont szjabevallások 50 százalékában hibát talált az adóhatóság.

4. ábra. ***100 magánszemélyre jutó ellenőrzések száma (db) és megállapítással végződő ügyek száma a befejezett ellenőrzéseken belül (%)***

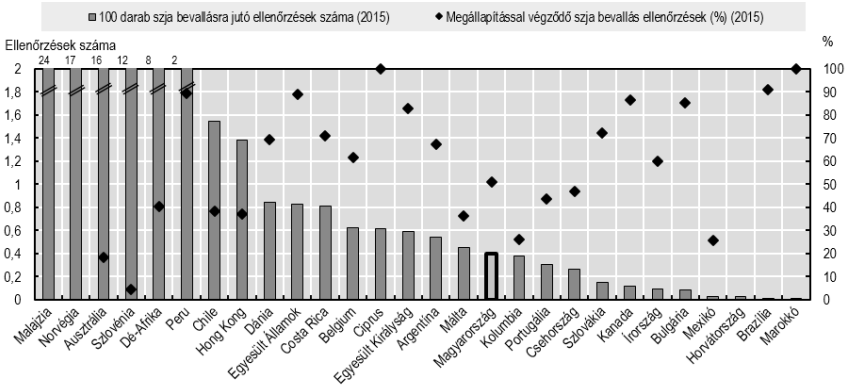

Forrás: OECD-adatbázis alapján a szerzők saját szerkesztése

Ebben az esetben már nem olyan egyértelmű, hogy a magas arány a jogkövetkezményekkel érintett magyar adóbevallások tekintetében milyen okokra vezethető vissza: a nem túl magas ellenőrzési gyakoriságból következő egyéni kockázatvállalási hajlandóság, vagy az adójogszabályokban való adózói járatlanság következményeképpen adódik ez a magas arányszám.

Ügyfélközpontú adóhatóság magyar példán keresztül

Modern szemléletű törekvések több nemzetközi gyakorlati példa után tetten érhetők mára a magyar adóhivatal eljárási rendjében is, ugyanakkor a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) gyakorlatába újonnan beépített *támogató eljárás* és *mentorprogram* – mint az adózók érdekeit szolgáló új típusú jogintézmények – a kezdeti indulás után a sikerek és kudarcok tekintetében egyelőre nagyon vegyes képet mutatnak.

A magyar adózók igényt tartanak az adózási ügyeikben a hatóság segítségére és támogatására. Ezt mi sem érzékelteti jobban, mint az adóhatóság irányába történő elektronikus érdeklődések számának időbeli alakulása.

A Google Trends 5 éves időszakot felölelő keresési adatai alapján kirajzolódó görbe és az azon kimagasló csúcsok a webes keresések egyedi jellemzőit ábrázolják (5. ábra).

5. ábra. ***Az adóhatóság irányába történő adózói elektronikus keresési intenzitás alakulása (2014. V. hónap – 2019. V. hónap)***

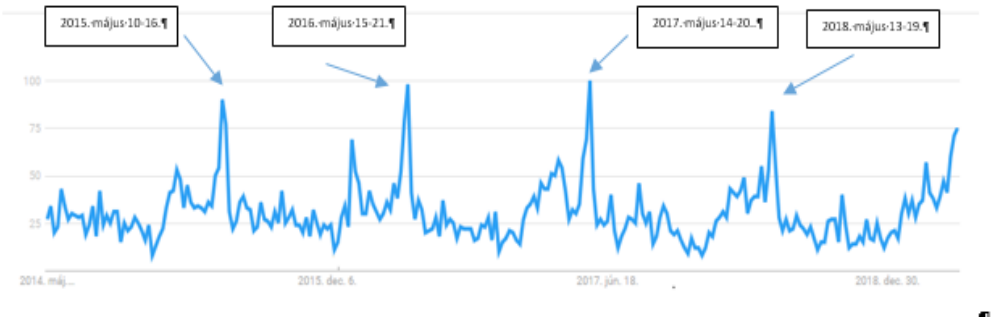

Forrás: Google Trends adatai alapján a szerzők saját szerkesztése

A görbe legmagasabb pontjai rendre a személy jövedelemadó-bevallás beadásának határideje előtti közvetlen időszakot – a május közepe és május 20-a közti néhány napos időintervallumot – jelölik minden évben, a keresési intenzitás ezekben az időszakokban a legmagasabb. Ezeket az érdeklődő adózókat „*későn jövőknek*" neveztük el, mivel ezen magánszemélyek a bevallási kötelezettségeik teljesítésével kivárnak és az szja-bevallás beadását a lehető legkésőbbre halasztják. Külön meg kell említeni, hogy az éven belüli legmagasabb keresési statisztikát adó időszak előtt minden évben megjelenik egy szintén az átlagnál magasabb érdeklődési adatokkal rendelkező periódus, ők a „*korán kelő adózók*", akik az éves jövedelemigazolásaik birtokában a lehető leghamarabbi időpontban készítik el az egyéni szja-bevallásaikat. Ennek sejtésünk szerint a precíz adózói magatartáson túl oka lehet, hogy az adóvisszaigénylői pozícióban levő adózók mihamarabb szeretnének hozzájutni visszaigényelt adójukhoz.

A Nemzeti Adó- és Vámhivatal eljárási gyakorlatában nagy előrelépés történt abban a tekintetben, hogy a központi adóhivatal újólag elkészíti a magánszemélyek adóbevallás tervezetét, amit helyesség esetén az adózónak csak el kell fogadnia, ezzel is csökkentve az adózói adminisztrációs terheket. Az előre kitöltött adóbevallás technikáját közel harminc éve alkalmazza a dán, a finn és a svéd adóhatóság, ehhez a kezdeményezéshez csatlakozott később Belgium, Franciaország, Hollandia, Spanyolország és Portugália, majd 2016-ban Magyarország központi adóhatósága is.

A digitalizáció adta előnyök és lehetőségek kihasználása hivatali szinten rengeteg előnnyel járhat: enyhülhetnek a hivatali adminisztrációs terhek, mérséklődhet a tévedés és hiba előfordulásának lehetősége. Csökkenhetnek az eljárásokra szánt humán- és időráfordítások és alapvetően egyszerűsödhet a magánszemélyek és vállalkozások hivatali ügyintézése az általános és speciális adóügyeikben. A digitalizáció által megvalósulhat a nemzeti adózási adatbázisok minél szélesebb körű összekapcsolása és rövidülhet a hivatalos szervek közti információ átadásának és átvételének idő- és erőforrásigénye. A digitalizáció előnyeinek felhasználása kiemelten fontos a modern szemléletű adóhatóságok működtetésében, tekintettel arra, hogy a magánszektor és hivatalos szervek között még mindig nagyon szerény a közvetlen kommunikáció. A direkt párbeszéd kialakítása azonban kulcskérdés. Az adózók méltán várják el a személyre szabott adóhatósági támogatást, a rendszer könnyű elérhetőségét és felhasználhatóságát, így várhatóan a jövőben a nemzeti adóhivatalok ilyen irányú kezdeményezése és elmozdulása jelentős lesz.

A 2016-os évben bevezetett magyar adóigazgatási reform előkészítése az országosan bevezetett online pénztárgépek üzembe helyezésével kezdődött el 2013-ban, majd az intézkedéssorozat az átláthatóbb és hatékonyabb rendszer kiépítése érdekében tovább folytatódott a *tételes számlaadat-szolgáltatás* és *online számla* rendszer alkalmazásának bizonyos adózói körök részére történő kötelezővé tételével. Az *adózói minősítő rendszer*, a *támogató eljárás* és a *mentorprogram* bevezetésével az ügyfélközpontú adóhatóság megvalósulása irányába fordult a magyar adóigazgatósági rendszer, amely remélhetőleg hosszútávon érzékelhető javulást eredményez az adózói morálban, növeli az adózói bizalom kiépítését és fenntartását, valamint nem utolsó sorban támogatja a gazdaság fehéredését.

A támogató eljárás lényege a szankciók nélküli, alapvetően adózó és adóhivatal közti – párbeszéden alapuló – adózói hibák kijavítására irányuló együttműködés. Az eljárásban való részvétel önkéntes, nem minősül ellenőrzésnek, az adózó maga élhet azzal a döntéssel, hogy részt kíván-e venni az adóhatóság által felajánlott hibajavításban. Amennyiben az adózó elfogadja az adóhatóság által kockázatelemzési eljárással kiszűrt hiba adózói

javításának lehetőségét, akkor azt az adózó önellenőrzés keretén belül jogkövetkezmények nélkül korrigálhatja. A NAV 2017 és 2018 években lefolytatott támogató eljárásainak területei az airbnb szálláshely szolgáltatói adózói kört, a veszteségelhatárolás szabályait tévesen alkalmazó társas vállalkozókat, a sütőipari ágazat szereplőit, az Ausztriában küldemények kézbesítése kapcsán jövedelmet szerző magánszemélyeket, az adóregisztrációs eljárásban szereplő adózókat, a német adóhatóság adatszolgáltatása által érintett adózókat, a környezetvédelmi termékdíj bevallásához és megfizetésében érintett vállalkozásokat, foglalkoztatói jogviszony bejelentéseket, valamint az őstermelői tevékenységet folytató magánszemélyeket érintették.

A lefolytatott támogató eljárások eredményei meglehetősen vegyes képet mutatnak. A 2017-es évben a 4434 támogató eljárás alá volt adózó esetében a sikeresen lefolytatott eljárások száma 2860 darab (65%) volt, ami a kezdeti nehézségek figyelembe vételével viszonylag sikeresnek mondható. A veszteségelhatárolást tévesen alkalmazó társas vállalkozások esetében a támogató eljárások mintegy 95 százalékban eredményesek voltak, a feltárt hibák önellenőrzése keretén belül mintegy 222 millió Ft további társasági adóbevétel realizálódott a költségvetésben. Az airbnb szálláshely szolgáltatók (50%), valamint az Ausztriában küldemények kézbesítése kapcsán jövedelmet szerzők (25%) esetében a támogató eljárások kevésbé voltak eredményesek, ennek oka az adózók elérhetetlensége volt. A 2018-as adóév vonatkozásában a mintegy 10 ezer támogató eljárás 67 százaléka volt sikeresnek minősíthető, tehát e téren mindenképpen javuló tendencia mutatkozik a NAV támogató tevékenysége kapcsán. Az őstermelői tevékenységet folytató magánszemélyek és az árfolyamnyereségből származó, ugyanakkor be nem vallott jövedelemmel rendelkező adózók majdnem mindegyike adóhivatali felhívásra önellenőrzés keretén belül korrigálta a bevallását, ugyanakkor a jogviszony bejelentésre szolgáló ’08-as adatlap anomáliái alapján indított támogató eljárások kicsivel több, mint 30 százaléka eredménytelenül zárult (NAV KI, 2018).

A mentorprogram keretén belül a hatékony kommunikáció és adószakterületen történő tájékoztatás kapcsán igyekszik a magyar adóhatóság az ügyfelek adóbevallási, adófizetési hajlandóságát és pontosságát javítani. A program újonnan történt bevezetése kapcsán a jogalkotó azt reméli, hogy csökkenhet az adózói közönség információhiányból fakadó mulasztásainak száma és gyakorisága, valamint a közvetlen kommunikáción keresztül hosszútávon növelhető az adózók hatóságok irányába mutatkozó bizalma. A mentorprogram bevezetése Magyarországon a 2018-as adóévhez köthető, egyelőre a kezdeti nehézségek jelentősebbnek tűnnek, mint a program keretein belül realizált eredmények. A programba való jelentkezés önkéntes, valamint adózói részről lehetséges annak idő előtti felmondása is. A 2018-as évben újonnan alakult mintegy 110 ezer kezdő adózó közül csupán 4300 vállalkozó, azaz a kezdő adózók kevesebb, mint 4 százaléka fogadta el a NAV felhívását a mentorprogramba való belépéshez és regisztrált ehhez az online ügyfélkapus felületen. Ez nagyon szerény eredménynek mondható, tekintettel arra, hogy a program eredeti célja az adózókkal folytatott adóhatósági kommunikáció kiszélesítése és elmélyítése volt. A meghirdetett mentor program keretein belül szervezett 469 mentor fórum esetében az adózói érdeklődés hiánya miatt 97 rendezvény elmaradt. A megtartott mentor fórum eseményeken az összes érdeklődő országosan nagyon kevés számú, mindösszesen 1300 fő volt, ez rendezvényenként átlagosan 3–4 fő (!) adózói részvételt jelent (NAV KI 2018).

A két jogintézmény fenntartása indokolt az adózói bizalom kiépítése és jogkövető magatartás növelése miatt, azonban további elemzésekkel mindenképpen szükséges megvizsgálni a két újonnan bevezetett program, külö-

nösen a mentorprogram szerény eredményei mögött húzódó tényleges okokat.

Összegzés

A megfelelő ösztönző elemeket alkalmazó adóhatósági stratégiák eredményesebbnek bizonyulnak a büntető-bírságoló stratégát és szigorú ellenőrzési rendszert fenntartó joghatóságokkal szemben. Az érintett adózókkal együttműködő hatóságok, a közös kommunikációs platform létrehozása minden bizonnyal eredményesebben segíti az adózók bizalmának kiépítését és ezzel ösztönzőleg hat az adózói morál javulására és az „adózói megfelelni akarásra". Vizsgálatunk kapcsán megállapítást nyert, hogy az adójogszabályok nem vagy nem pontos ismerete áll leginkább az adózók által elkövetett adózói hiába hátterében és kevésbé valószínűsíthető a szándékosan csalárd magatartás.

Nemzetközi szinten eltérő stratégiákat alkalmaznak a jogalkotók és rajtuk keresztül a hivatalos szervek az adórendszerek modernizálására, azonban a digitalizáció előretörésének előnyeit kiaknázva és az informatika fejlődését kihasználva érdemes e kínálkozó lehetőségek széles tárházát felsorakoztatni és a gyakorlatban működtetni az adózókkal folytatott kommunikáció, tájékoztatás és bizalomkiépítés során. A dolgozat alapvető célja az volt, hogy ismertesse a magyar adóhivatal ügyfélközpontú hatóság irányába történő elmozdulására tett gyakorlati lépéseit és ide vonatkozó, egyelőre alakulóban levő gyakorlatát, a támogató eljárás és mentorprogram bevezetése során szerzett korai tapasztalatokat.

Irodalomjegyzék

1. ACFE (2014): *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse*. 2014 Global Fraud Study. Forrás: https://www.acfe.com/rttn/docs/2014-report-to-nations.pdf (Download: 2019.04.16.)
2. Andreoni J. – Erard B. – Feinstein J. S. (1998): Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, vol. 36. no. 2. pp. 818–860.
3. Axelrod, R. M. (1984): *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books
4. Brathwaite, V. (2003): Dancing with Tax Authorities: Motivational Postures and Non-Compliant Actions. In: Braithwaite, V. (ed.), *Taxing Democracy. Understanding Tax Avoidance and Tax Evasion.* Aldershot: Ashgate, pp. 15–39.
5. Debacker, J. – Heim, B. T. – Tran, A. – Yuskavage, A. (2015): Legal Enforcement and Corporate Behavior: An Analysis of Tax Aggressiveness After an Audit. *Journal of Law and Economics*, vol. 58. no. 2. pp. 291–324.
6. Elfers, H. – Weigel, R. H. – Hessing, D. J. (1987): The Consequences of Different Strategies for Measuring Tax Evasion Behaviour. *Journal of Economic Psychology*, vol. 8. no. 3. pp. 311–337.
7. Feld, L. P. – Frey, B. S. (2007): Tax Compliance as a Result of a Psychological Tax Contract. The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law and Policy*, 29, pp. 102–120.
8. Fisher, C.M. – Wartick, M. – Mark, M. M. (1992): Detection Probability and Taxpayer Compliance: A Review of the Literature. *Journal of Accounting Literature*, vol. 11. no. 1. pp. 1–46.
9. Frey, B. S. (1997): *Not Just for the Money: An Economic Theory of Personal Motivation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
10. Garrido, N. – Mittone, L. (2013). An Agent Based Model for Studying Optimal Tax Collection Policy Using Experimental Data: The Cases of Chile and Italy. *The Journal of Socio-Economics*, 42, pp. 24–30.
11. Guala, F. – Mittone, L. (2005). Experiments in Economics: External Validity and the Robustness of Phenomena. *Journal of Economic Methodology*, vol. 12. no. 4. pp. 495–515.
12. Herich György (szerk., 2018): Adótan 2018. Penta Unió Oktatási Centrum, Budapest, 20–21.
13. INSTITUTE FOR ADVANCED STUDIES: Study and Reports on the VAT Gap in the EU–28 Member States (2018): FinalReportTAXUD/2015/CC/131. Forrás: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2018_vat_gap_report_en.pdf (Download: 2019.04.16.)
14. Job J. – Reinhart M. (2003): Trusting the Tax Office: Does Putnam's Thesis Relate to Tax? *Australian Journal of*

Social Issues, vol. 38. no. 3. pp. 307–334.

15. Kastlunger, B. – Kirchler, E. – Mittone, L. – Pitters, J. (2009): Sequences of Audits, Tax Compliance, and Taxpaying Strategies. *Journal of Economic Psychology,* vol. 30. no. 4. pp. 405–418.
16. Lewis, A. (1982): *The Psychology of Taxation*. Oxford: Martin Robertson
17. Maciejovski, B. – Kirchler, E. – Schwarzenberger, H. (2007): Misperception of Chance and Loss Repair: On the Dynamics of Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology,* vol. 28. no. 6. pp. 678–691.
18. McKerchar, M. (2001): *The Study of Income Tax Complexity and Unintentional Noncompliance: Research Method and Preliminary Findings.* (ATAX Discussion Paper) University of Sydney, Orange
19. NAV Központi Igazgatóság Tervezési és Elemzési Főosztály adatai, 2018. Forrás: www.nav.gov.hu (Letöltve: 2019.04.16.)
20. Niemirowski, P. – Wearing A.J – Baldwin, S. – Leonard, B. – Mobbs, C. (2002): *The Influence of Tax Related Behaviours, Beliefs, Attitudes and Values on Australian Taxpayer Compliance. Is Tax Avoidance Intentional and How Serious an Offence is it?* Sydney: University of New South Wales
21. OECD (2017): *Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies.* Tax Administration Database
22. Papanek Erzsébet (2003): Az adócsalás gazdaságpszichológiai megközelítése. In Hunyady György– Székely Mózes (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 454–471.
23. Roberts, M. L. – Hite, P. A. – Bradley, C. F. (1994): Understanding Attitudes Toward Progressive Taxation. *Public Opinion Quarterly,* vol. 58. no. 2. pp. 165–190.
24. Sakurai, Y. – Braithwaite, V. (2003): Taxpayers' Perceptions of Practitioners: Finding one Who is Effective and Does the Right Thing? *Journal of Business Ethics,* vol. 46. no. 4. pp. 375–387.
25. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (1985): *Economics*. New York: McGraw-Hill, pp. 312–320.
26. Schmölders, G. (1960): *Das Irrationale in der Öffentlichen Finanz-Wirtschaft.* Frankfurt am Main: Suhrkamp
27. Tyler, T. R. (2001): Public Trust and Confidence in Legal Authorities: What do Majority and Minority Group Members Want From the Law and Legal Institutions? *Behavioral Sciences and the Law,* vol. 19. no. 2. pp. 215–235.
28. Webley, P. (2004): Tax Compliance by Businesses. In: Sjögren, H. – Skogh, G. (eds.): *New perspectives on economic crime.* Cheltenham: Edward Elgar, pp. 95–126.
29. Wenzel, M. (2002): The Impact of Outcome Orientation and Justice Concerns on Tax Compliance: The Role of Taxpayers' Identity. *Journal of Applied Psychology,* vol. 87. no. 4. pp. 629–645.
30. Wenzel, M. (2006): A Letter From the Tax Office: Compliance Effects of Informational and Interpersonal Justice. *Social Justice Research,* vol. 19. no. 3. pp. 345–364.

KÁRPÁTALJA GAZDASÁGI HELYZETÉNEK ÉS KÜLGAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGÉNEK ÉRTÉKELÉSE A XXI. SZÁZADBAN*

Fejes Norbert

osztályvezető, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Külhoni Magyarok Osztálya
e-mail: norbert.fejes@nski.gov.hu

Kárpátalja gazdasági fejlődését Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően számos tényező – földrajzi adottságok, demográfiai helyzet, a bel- és külpolitika alakulása, gazdasági tényezők – befolyásolta mind pozitív, mind pedig negatív irányban. A földrajzi fekvésből adódó egyik legfontosabb stratégiai előny, hogy Kárpátalja mind a négy szomszédos országa mára az Európai Unió tagjává vált, mely különösen az EU–Ukrajna társulási megállapodás életbe lépésével rendkívül komoly gazdasági lehetőségeket tartogat a megye számára a jövőre nézve. Egy ország, régió gazdasági teljesítményét ugyanakkor a belpolitikai válságok és a külső sokkok – legyen szó akár világgazdasági recesszióról, akár fegyveres konfliktusról – is nagymértékben befolyásolják. Ez a tendencia pedig a független Ukrajna, s azon belül Kárpátalja esetében is megfigyelhető, amit – mint látni fogjuk – a 2008–2009 világgazdasági és pénzügyi válság, valamint az elmúlt évek ukrajnai háborús eseményeinek következményei is alátámasztanak majd. Jelen tanulmányban ezért Kárpátalja gazdasági helyzetének és külgazdasági tevékenységének értékelését kívánom elvégezni az országot ért negatív folyamatok tükrében.

Kulcsszavak: *Kárpátalja, gazdasági fejlődés, fogyasztói árindex, bérszínvonal, munkanélküliség*

Abstract

На економічний розвиток Закарпаття після здобуття Україною незалежності в 1991 р. вплинув ряд чинників, а саме: географічне розташування, демографічна ситуація, внутрішня та зовнішня політика, а також економічні фактори. У той же час однією з найважливіших стратегічних переваг, що випливає з географічного положення, є те, що всі сусідні із Закарпаттям країни стали членами Європейського Союзу, що, особливо з набранням чинності Угоди про асоціацію Україна-ЄС, пропонує величезні економічні можливості для області. У той же час, на економічну ефективність країни, регіону сильно впливають внутрішні політичні кризи та зовнішні потрясіння, чи то глобальний економічний спад, чи збройний конфлікт. Ця тенденція проявляється і у випадку незалежної України, включаючи Закарпаття, яка підтверджується наслідками світової економічної та фінансової кризи 2008–2009 років та воєнних дій на території України в останні роки. Тому в цьому дослідженні здійснено оцінку економічного стану Закарпаття та його зовнішньоекономічної діяльності у світлі негативних події в країні.

Ключові слова: *Закарпаття, економічний розвиток, індекс споживчих цін, рівень заробітної плати, безробіття*

* A tanulmányban bemutatott kutatások és eredmények a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által bonyolított EFOP-1.12.1-17-2017-00003 azonosítószámú, „Makroregionális kutatások a Kárpát-medencében a közösségfejlesztés és társadalmi felelősségvállalás megerősítése érdekében”, valamint az EFOP-3.10.1-17-2017-00002 azonosítószámú, „Az oktatási struktúrák Kárpát-medencei makroregionális együttműködését támogató kutatások” projektek tevékenységeihez kötődnek.

Általános gazdasági mutatók

Az *1. ábra* Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálata és a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai alapján Kárpátalja, valamint a Lvivi és Ivano Frankivszki megyékre vonatkozóan a – GDP regionális változatának megfelelő – bruttó regionális termék (BRT) értékeinek az alakulását mutatja be 2004 és 2017 között folyó áron számítva. Az adatokból láthatjuk, hogy 2017-ben a BRT Kárpátalján 43 043 millió UAH volt, ami a 2016-os 32 390 millió UAH értékhez viszonyítva több mint 10 milliárd UAH növekedést jelentett, s a 2013-as belpolitikai válság kirobbanása óta gyakorlatilag megduplázódott (2013-ban 21400 millió UAH volt). Az előző évi áron – tehát az inflációval korrigált értéken – számított volumenindexet tekintve ugyanakkor már árnyaltabb a kép, hiszen 2017-ben ez csak 3,1%-os növekedést jelentett 2016-hoz képest, s 2014-et követően csupán most először nincs recesszióban Kárpátalja gazdasága. A BRT előző évi áron számított volumenindexe ugyanis 2015-ben előbb 6,5%-kal, majd 2016-ban további 2,7%-kal való csökkenést mutatott. A teljes vizsgált időszakot figyelembe véve pedig a volumenindex azt mutatja, hogy Kárpátalja gazdaságát a belpolitikai és gazdasági válságok – még talán az országos átlaghoz képest is – érzékenyebben érintik. A fent már bemutatott elmúlt időszakbeli recesszió megelőzően ugyanis a BRT előző évi áron számított volumenindexe 2009-ben – a nemzetközi pénzügyi és gazdasági világválság idején – közel 18%-kal, míg 2005-ben – a narancsos forradalmat követő évben – 1,5%-kal csökkent. Tehát nagyságrendileg minden 4–5 éves fellendülési időszakot egy – csekélyebb vagy jelentősebb – gazdasági visszaesés követett Kárpátalján a vizsgált időszakban.

1. ábra. ***A bruttó regionális termék alakulása 2004–2017 között Kárpátalján, a Lvivi és az Ivano-Frankivszki megyékben***

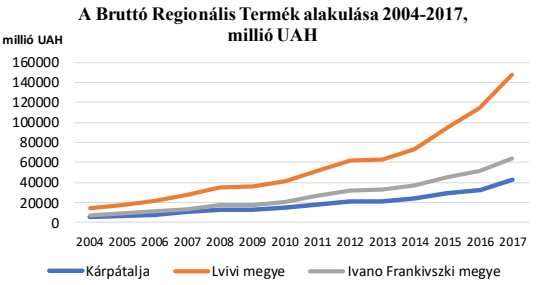

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

Az összehasonlítás érdekében a két szomszédos megyében, azaz a Lvivi és Ivano-Frankivszki területeken – az *1. ábrából* jól láthatóan – a BRT gyorsabban növekedett, mint Kárpátalján. Kárpátalján ugyanis 2004–2017 között nyolcszorosára, Ivano-Frankivszkban kilencszeresére, a Lvivi megyében pedig több mint tízszeresére növekedett a BRT folyó áron számított értéke. A 2008–2009-es gazdasági világválság idején ugyanakkor a két szomszédos megye gazdasága – az előző évi áron számított volumenindexek alapján – kisebb recesszión esett át, mint Kárpátalja. Az Ivano-Frankivszki terület gazdasága bár 2008-ban is csökkent 2,5%-kal, 2009-ben viszont – a kárpátaljai 18%-os visszaeséshez képest – „csupán" 10,7%-kal esett vissza. A Lvivi terület gazdasága pedig 11,7%-os visszaesést produkált 2009-ben. A 2013-ban kezdődő belpolitikai válság azonban talán valamivel érzékenyebben érintette a két szomszédos régiót, ugyanis az Ivano-Frankivszki megye gazdasága már a Majdan téri események kirobbanásának évében recesszióban volt (-2,3%), s 2017-ig folyamatosan csökkent a BRT előző évi áron számított volumenindexe. A Lvivi megye gazdasága is csökkent 2013-ban (1,2%-kal), s ez a tendencia – a 2014-es kisebb növekedést (0,9%) leszámítva – ugyancsak érvényes maradt 2017-ig (bár itt a recesszió már kisebb volt, mint Kárpátalján). 2017-ben ugyanakkor már mindkét szomszédos megye gazdasága gyorsabban növekedett, mint a

kárpátaljai: az Ivano-Frankivszki megye esetében a BRT előző évi áron számított volumenindexe ugyanis 7,1%-os, míg a Lvivi területé 3,8%-os növekedést produkált. Mindhárom megye esetében pozitívumnak tekinthető azonban, hogy a gazdasági növekedés értéke az országos átlag (2,5%)[1] fölött volt.

Fent azt láthattuk, hogy a Lvivi és Ivano-Frankivszki megyék esetében a BRT folyó áron számított értékei gyorsabb ütemben növekedtek a kárpátaljai mutatónál, viszont az eltérő népességszám miatt (mindkét megye nagyobb lakosságszámmal rendelkezik, mint Kárpátalja)[2] relevánsabb képet kaphatunk a régiók gazdasági helyzetéről, ha a mutató egy főre vetített értékeit is megvizsgáljuk. Az egy főre jutó BRT (illetve Ukrajna esetében GDP/fő) 2004–2017 közötti értékeit a *2. ábra* tartalmazza, amelyen a 3 vizsgált megye adatai mellett az ukrajnai érték is szerepel (a csillaggal ellátott években a Krími Autonóm Köztársaság és Szevasztopol város adatai nélkül), így az országos átlaghoz is viszonyíthatjuk a kárpátaljai mutatót.

2. ábra. ***BRT/fő és GDP/fő 2004–2017 között Kárpátalján, a Lvivi és Ivano-Frankivszki megyékben, illetve országos viszonylatban***

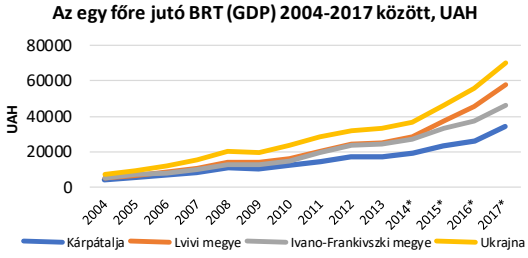

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

Az ábrából jól látható, hogy a BRT egy főre eső értékeit szemléltető trendvonalak alakulása nagyjából megegyezik a folyó áron vizsgált BRT trendvonalainak alakulásával, hiszen mind a 2008–2009-es időszaki visszaesés/stagnálás, mind a 2012-től bekövetkező lassabb növekedés is megfigyelhető mindhárom megyénél. A vizsgált időszak alatt ugyanakkor némileg mérsékeltebb méretű gazdasági növekedésbeli különbség figyelhető meg a megyék egy főre jutó értékeinél, mint azt tapasztalhattuk a folyó áron számított egész megyékre vetített adatoknál. Kárpátalján ugyanis 2004–2017 között a BRT egy főre jutó értéke nagyjából a 8,5-szörösére (4238 UAH-ról 34202 UAH-ra), az Ivano-Frankivszki megye esetében közel a 9-szeresére (5238 UAH-ról 46312 UAH-ra), míg a Lvivi területen több mint a 10,5-szeresére nőtt (5396 UAH-ról 58221 UAH-ra). Az értékeket figyelembe véve elmondható tehát, hogy a Lvivi megyében nőtt a leggyorsabban az egy főre jutó BRT értéke a vizsgált időszakban, s közelítette meg leginkább az országos átlagot (70 233 UAH[3]). Kárpátalján ugyanis az egy főre jutó BRT értéke az országos átlag felét sem érte el 2017-ben, az Ivano-Frankivszki megyében pedig ez az arány 66% volt, a Lvivi megyében viszont majdnem elérte a 83%-ot.

Kárpátalján a belpolitikai válság kezdetén a 2012-es 17088 UAH értékről 2013-ra 17044 UAH-ra csökkent az egy főre jutó BRT, s számát tekintve hiába duplázódott meg 2017-re, ez a növekedés a valóságban, azaz reálértéken számítva – ahogy azt már a fenti volumenindexből is láthattuk – jóval mérsékeltebb volt. Ha pedig – az adott évi árfolyamon számított – USD-ben kifejezve nézzük meg az egy főre jutó bruttó regionális termék értékeit Kárpátalján, akkor láthatjuk, hogy négy év alatt szinte a felére csökkent a mutató

[1] 2014-től már nem számítják bele a Krími Autonóm Köztársaság és Szevasztopol város értékét az országos átlagba.

[2] Az Ivano-Frankivszki megye állandó lakossága 1,37 millió fő, míg a Lvivi terület állandó lakossága 2,5 millió fő (Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja 2019a).

[3] A Krími Autonóm Köztársaság és Szevasztopol város értékei nélkül (2014-től).

értéke: a 2013-as[4] 2086 USD-ről 2017-ben[5] 1223 USD-re (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019a).

Az általános gazdasági mutató egy főre vetített értékeit tekintve is tehát azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy a szomszédos megyék jobban teljesítettek a vizsgált időszakban, ami jobb gazdasági működésre utal a viszonyítási területeken. A differencia, azaz a kárpátaljai gazdaság lemaradása ugyanakkor valamivel mérsékeltebb, mint azt az egész megyére vetített értékek esetében láthattuk.

Az *1. táblázatban* a jövedelem és a rendelkezésre álló jövedelem alakulását láthatjuk 2013 és 2017 között Kárpátalja, az Ivano-Frankivszki és a Lvivi megyékre vonatkozóan. A jövedelem esetében azt láthatjuk, hogy a mutató értékei mindhárom megyében folyamatosan növekedtek a tárgyalt időszak alatt. A rendelkezésre álló jövedelem esetében ugyanakkor már csökkenést is megfigyelhetünk az adatok között, mivel 2013-ról 2014-re Kárpátalján és az Ivano-Frankivszki megyében is csökkent a vizsgált mutató értéke. Ez a visszaesés nyilvánvalóan a 2013-ban kezdődő belpolitikai válsághoz köthető. 2015-től kezdődően viszont már ismét növekedést tapasztalhatunk, amely tendencia 2017-ig töretlen volt. A három megye összehasonlításakor azt vehetjük észre, hogy bár mindhárom megye esetében nagyjából megduplázódott a mutató értéke, ugyanakkor az „olló" szemmel láthatóan növekedett a jövedelmi értékek tekintetében is a megyék között a szomszédos régiók javára.

1. táblázat. ***Jövedelem és rendelkezésre álló jövedelem 2013–2017 között Kárpátalján és a szomszédos megyékben***

	Jövedelem (millió UAH)					Rendelkezésre álló jövedelem (millió UAH)				
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Kárpátalja	29 102	29 988	37 182	44 137	56 568	22 512	21 840	28 282	33 812	42 652
Ivano-Frankivszki megye	37 310	37 848	47 152	56 418	73 474	29 003	28 139	36 689	43 807	55 947
Lvivi megye	75 762	79 378	97 740	116 285	152 256	58 762	59 887	74 919	89 517	113 883

Forrás: saját szerkesztés Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának adatai alapján

A *3. ábrán* az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem értékeit láthatjuk, amelyen az említett 3 megye adatai mellett az ukrán átlag is fel van tüntetve. Az ábra vizsgálata alapján azt a következtetést vonhatjuk le a mutató alakulásáról, hogy a 2014-es csökkenést/stagnálást leszámítva mind a négy esetben növekedett az egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem nemzeti valutában kifejezve (más kérdés, hogy USD-ben kifejezve ez nem feltétlenül van így), s a növekedés üteme is nagyságrendileg megegyezett. Kárpátalja esetében ugyanis 2013-ról 2017-re 17 929 UAH-ról 33 891 UAH-ra, az Ivano-Frankivszki megyében 20 987 UAH-ról, 40 579 UAH-ra, a Lvivi megyében 23 138 UAH-ról 44 981 UAH-ra, míg az országos átlag 26 719 UAH-ról 47 269 UAH-ra nőtt. Pozitívumként említhetjük meg tehát azt is, hogy Kárpátalja lemaradása sem a két szomszédos megyéhez, sem pedig az országos átlaghoz képest, nem növekedett jelentősen.

[4] 2013. december 26-án 1USD = 8,17 UAH (XE.com, 2019a).
[5] 2017. december 28-án 1USD = 27,95 UAH (XE.com, 2019a).

3. ábra. ***Egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelem 2013–2017 között Kárpátalján, a Lvivi és Ivano-Frankivszki megyékben, illetve országos viszonylatban***

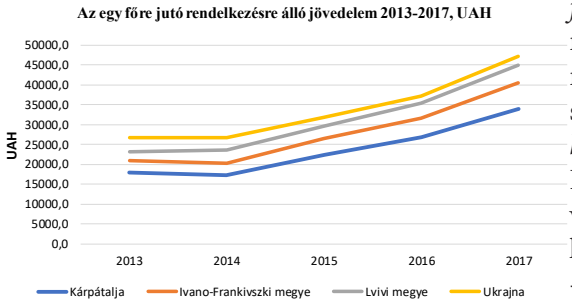

Forrás: saját szerkesztés Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának adatai alapján

A rendelkezésre álló jövedelem – előző, azonos időszakhoz mért százalékban kifejezett – reálértéke mutatja meg az ukrán belpolitikai válság egyes régiókra kifejtett hatását. Kárpátalja, az Ivano-Frankivszki és a Lvivi megye esetében is jelentős visszaesést mutatott ez a százalékos mutató 2014-ben és 2015-ben is. Kárpátalján a rendelkezésre álló jövedelem reálértéken számítva ugyanis 2014-ben 13,1%-kal, 2015-ben pedig 14,2%-kal esett vissza az előző évhez képest. Az Ivano-Frankivszki megye esetében mindkét évben évi 13,3%-os visszaesést figyelhetünk meg, míg a Lvivi megyében a 2014-es 9,8%-os csökkenést követően 2015-ben újabb 18%-os visszaesést rögzítettek. Ezek az adatok 2014-ben az országos átlaghoz viszonyítottan (országos szinten 11,5%-os volt a csökkenés mértéke) nagyobb, 2015-ben viszont kisebb (20,4%) visszaesést jelentettek a három szomszédos nyugati megye esetében. Az újbóli növekedést a 2016-os év hozta meg Kárpátalja – és a másik két megye, valamint az országos átlag – számára (5,2%-os bővülés reálértéken), ami 2017-ben is folytatódott további 11,3%-kal (Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja 2019b).

Kárpátalja gazdasága az ukrán belpolitikai válság hatására némileg átstrukturálódott, amit a bruttó kibocsátás, a közbenső fogyasztás és a bruttó hozzáadott érték adatai is alátámasztanak. A Bruttó Hozzáadott Értéket (*1. számú melléklet*) tekintve Kárpátalja gazdaságán belül a 2012 és 2016 közötti öt év alatt a *feldolgozóipar* (18,2%-os részarányról 13,6%-ra) és a *kereskedelem, gépjárműjavítás* (17,4%-ról 11,8%-ra) részaránya esett vissza lényegesen, míg a *mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halgazdálkodás* a legjelentősebb ágazattá vált Kárpátalján 2017-re (14,2%-ról 17,1%-ra). A vizsgált időszakban emelkedett továbbá – és közel 10%-os részarányt hasított ki magának – az *ingatlanügyletek* (9,96%), az *államigazgatás és védelem, kötelező társadalombiztosítás* (9,35%), valamint a *szállítmányozás, raktározás, postai- és futárszolgálat* (9,29%) kategória. Némi meglepetésként szolgálhat ugyanakkor a tulajdonképpeni kárpátaljai turizmus alacsony részaránya (*szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás* – 1,76%), bár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy – a statisztikákban nem megjelenő bevételek miatt – ez nem feltétlenül a reális képet mutatja a szektor állapotát illetően. A feldolgozóipar teljesítményének kisebb hanyatlását mutatja a buttó kibocsátás értékeinek változása is a vizsgált időszakban. Bár 2016-ban (*2. számú melléklet*) Kárpátalján a feldolgozóipar produkálta a legnagyobb bruttó kibocsátást (közel 17 milliárd UAH) több mint 70%-kal megelőzve a következő ágazatot, a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halgazdálkodás kategóriát (9,8 milliárd UAH), 2011-től kezdve (14,3 milliárd UAH) azonban – a korábbi növekedési ütemhez képest – lassabb ütemben növekedett, s 2013-ban, illetve 2015-ben visszaesést is produkált. Ezzel a szemben a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halgazdálkodás esetében a bruttó kibocsátás 2011–2016 között gyakorlatilag megduplázódott: 4,9 milliárd UAH-ról 9,8 milliárd UAH-ra (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017, 2018).

4. ábra. ***A fogyasztói árindex alakulása Kárpátalján 2007–2018 között***

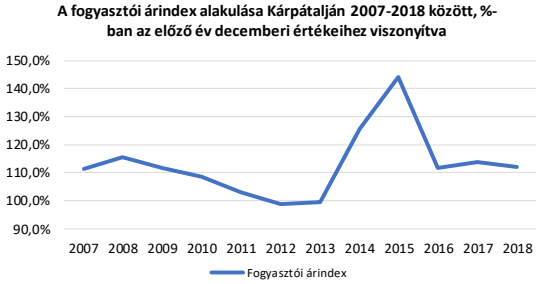

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A fogyasztói árindex – előző év decemberi értékéhez viszonyított – alakulását szemlélteti a *4. ábra* 2007 és 2018 között Kárpátalján. Szembeötlő, hogy a vizsgált időintervallum négy jól elkülöníthető időszakra osztható az infláció tekintetében. A gazdasági világválság körüli években (2007–2010) az infláció 10% körüli értéken mozgott (8,5–15,4% között), de 2008–2011 közötti időszakot tulajdonképp egy dezinflációs szakasznak is elkönyvelhetjük (1. szakasz). Az éves szintű inflációs csökkenés egy rövidebb deflációs időszakba fordult át 2012–2013-ban (2. szakasz), melyet követően – az ukrán belpolitikai válság hatására – nagy inflációs növekedés következett: 2014-ben előbb 25,7%-kal, majd 2015-ben 44%-kal nőtt a fogyasztói árindex az előző év decemberéhez képest (3. szakasz). 2016–2018 között pedig ismét beállt – a 2011 előtt tapasztalt – 10% körüli éves szintre (4. szakasz; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019b).

Bérszínvonal és munkaerőpiac

A rendkívül magas mértékű infláció lakosságra nézve negatív hatásait különösen a bérszínvonal ismeretében érzékeltethetjük. A lakosság nominális havi bruttó átlagbére Kárpátalján az országos átlag alatt volt folyamatosan a Szovjetunió felbomlását követően egészen napjainkig. Ráadásul 1995–1997 között a régióban fizetett nominális átlagbér volt a legalacsonyabb Ukrajnában, amely az országos átlag mindössze 68%-ának felelt meg. A 2000-es évek elejétől azonban mind nagyobb ütemben kezdtek emelkedni az átlagfizetések, és a gazdasági világválság kirobbanásáig egyre jobban megközelítették az országos átlagot. 2008-ig a kárpátaljai átlagkereset nominális értéke 25–38%-kal nőtt évente, reálértéken számítva pedig 11–26%-kal. 2009-ben azonban a kárpátaljai átlagkereset reálértéken számítva több mint 4%-kal csökkent az előző évhez viszonyítva, s nominális értéken számítva is egyre inkább lemaradt az országos átlagtól. A kárpátaljai nominális átlagbér ugyanakkor a 2010-től kezdődő lassabb – 2014-ig évi 5–10%-os – növekedési üteme ellenére is mindinkább megközelítette a két szomszédos megye nominális átlagbéreit, s 2016-ban előbb az Ivano-Frankivszk megyei, majd 2018-ban a Lviv megyei béreket hagyta le (*2. táblázat,* Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019c).

2. táblázat. ***A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális bruttó havi átlagbére 2013–2018 között***

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális értéken számított bruttó havi átlagkeresetei Kárpátalján, a Lvivi és Ivano-Fankviszki megyékben, illetve országos viszonylatban 2013-tól 2018-ig, UAH						
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Ukrajna[6]	**3 282**	**3 480**	**4 195**	**5 183**	**7 104**	**8 865**
Ivano-Frankivszki megye	**2 679**	**2 875**	**3 402**	**4 202**	**6 074**	**7 551**
Lvivi megye	**2 789**	**2 961**	**3 646**	**4 559**	**6 391**	**8 001**
Kárpátalja	**2 553**	**2 744**	**3 381**	**4 298**	**6 355**	**8 070**

Forrás: saját szerkesztés Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának adatai alapján

Az ukrajnai belpolitikai válság ugyanakkor természetesen Kárpátalján is éreztette negatív hatását, hiszen bár az egy főre jutó havi átlagfizetések – ahogy fent láthattuk – nominális értéken számítva nőttek 2014-ben és 2015-ben is, de reálértéken számítva mindkét évben jelentős mértékű csökkenést figyelhettünk meg. A kárpátaljai átlagbérek reálértéken számítva ugyanis 2014-ben előbb 4,4%-kal, majd

[6] A Krími Autonóm Köztársaság és Szevasztopol város adatai nélkül

2015-ben további 20%-kal csökkentek az előző évhez viszonyítva (*5. ábra*). Az elmúlt három évben ugyanakkor a jelentősebb mértékű reálbér-növekedésnek köszönhetően sikerült a két szomszédos megye elé kerülni (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019c). Az infláció és a reálbérek alakulását összevetve ugyanakkor érzékeltethető, milyen negatívan érintette az ukrán belpolitikai válság a kárpátaljai lakosság vásárlóerejét és életszínvonalát.

5. ábra. ***A reálbérek alakulása Kárpátalján 2002–2018 között***

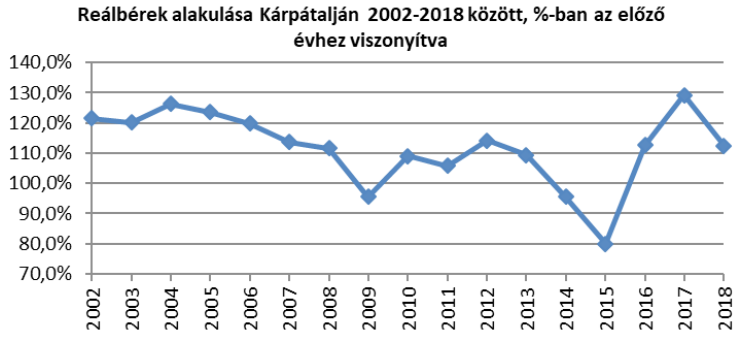

Forrás: Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi bruttó átlagbéreinek alakulását szemlélteti Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2013–2017 között, illetve 2018 negyedik negyedévében a *3. táblázat*. Az adatokból láthatjuk, hogy a belpolitikai válságot megelőzően Csap város rendelkezett a legmagasabb havi átlagbérrel (3195 UAH), az elmúlt év végére ugyanakkor már a megyei átlag alá került, és Ungváron, Beregszászban, Munkácson, valamint az Ungvári, a Rahói, a Nagyszőlősi és a Perecsenyi járásokban is magasabb bért fizettek. A legmagasabb bruttó bért 2018 negyedik negyedévében átlagosan az Ungvári járásban (12327 UAH) és a megyeszékhelyen (10049 UAH) fizették ki, s előbbi esetében a nominális átlagkereset egy éven belül csaknem megduplázódott. A 2017-es havi nominális átlagbért követően ugyanis 2018 első negyedévében átlagosan 7867 UAH, a második negyedévben 9106 UAH, a harmadik negyedévben pedig 10 595 UAH bért fizettek ki az Ungvári járásban. Utánuk Munkács város (9380 UAH), a Nagyszőlősi járás (9259 UAH) és a Rahói járás (9256 UAH) következik a sorban.

3. táblázat. ***A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi bruttó átlagbéreinek megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2013–2018 között***

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi bruttó átlagbére Kárpátalján közigazgatási egységek szerint 2013–2017 között és 2018 IV. negyedévében, UAH						
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018. IV. né.**
Kárpátalja	**2 553**	**2 744**	**3 381**	**4 298**	**6 355**	**8 963**
Ungvár	2 829	3 011	3 697	4 744	7 376	10 049
Beregszász	2 008	2 199	3 250	4 199	6 513	8 700
Munkács	2 718	2 931	3 604	4 724	6 715	9 380
Huszt	2 245	2 410	2 970	3 661	5 388	7 230
Csap	3 195	3 333	3 575	4 542	6 105	8 497
Beregszászi Járás	2 001	2 294	3 131	4 096	5 753	7 875
Nagybereznai járás	2 253	2 372	3 122	3 605	5 702	7 529
Nagyszőlősi Járás	2 392	2 706	3 646	4 688	6 678	9 259

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi bruttó átlagbére Kárpátalján közigazgatási egységek szerint 2013–2017 között és 2018 IV. negyedévében, UAH						
Volóci Járás	2 464	2 574	2 825	3 550	5 219	6 491
Ilosvai Járás	2 043	2 173	2 513	3 214	4 796	6 941
Ökörmezői Járás	2 649	2 781	2 988	3 617	5 447	6 928
Munkácsi Járás	2 232	2 445	3 043	4 103	5 677	7 880
Perecsenyi Járás	2 641	2 769	3 263	4 429	6 266	8 578
Rahói Járás	2 706	2 849	3 260	3 978	5 798	9 256
Szolyvai Járás	2 330	2 461	2 895	3 576	5 423	7 373
Técsői Járás	2 444	2 549	3 033	3 769	5 436	7 615
Ungvári Járás	2 709	3 111	4 128	4 763	6 961	12 327

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A kárpátaljai magyarság zömét (10% feletti a magyar népesség aránya az adott közigazgatási egységen belül a 2001-es népszámlálás szerint (Molnár – Molnár D., 2005) magában foglaló közigazgatási egységekben (pirossal a táblázatban) a nominális bruttó havi átlagkeresetek viszonylag pozitív képet mutattak az elmúlt év végén. Két közigazgatási egységben – Ungvári járás és Nagyszőlősi járás – kerestek ugyanis a megyei átlag fölött, de Beregszászban (8700 UAH) és Csapon (8497 UAH) sem maradtak el a bérek jelentősen a megyei átlagtól. Bár a Beregszászi (7875 UAH) és a Munkácsi járásokban (7880 UAH) kifizetett átlagbérek nagyjából ezer UAH-val voltak kevesebbek 2018 negyedik negyedévében, mint a megyei szintű, de még így is magasabbnak számítottak nyolc másik közigazgatási egység nominális bruttó havi átlagkereseteinél (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017, 2018 és Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019d).

A nemzetgazdasági ágakban tapasztalható bérviszonyok alakulásával kapcsolatban ugyancsak némi átrendeződést figyelhetünk meg a válság hatására 2013–2018 közötti időszakban (*3. számú melléklet*). Éves viszonylatban az ukrán belpolitikai válság kirobbanását követően a nominális havi bruttó átlagbérek növekedési üteme az államigazgatás, a feldolgozóipar és az agrárszektor területein, illetve az energiaszektorban[7] volt a legnagyobb. Ennek következtében ezek a szektorok a 2013-ban még legmagasabb nominális béreket kínáló pénzügyi szektorhoz képest mindinkább felzárkóztak, sőt néhány esetben már túl is szárnyalták azt. A nominális béremelkedések eredményeként 2019 februárjában már az energiaszektorban fizették ki a legmagasabb havi bruttó átlagbéreket (13352 UAH), amit a pénzügyi szektor (11440 UAH), az államigazgatás és védelem (10907 UAH), valamint a feldolgozóipar (10596 UAH) bérei követtek (az agrárszektor havi átlagbérei valószínűleg az évszakból adódóan voltak alacsonyabbak 2019 telén; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019e és 2019f).

A reálisabb megélhetési viszonyokról kialakítandó kép bemutatása érdekében azonban mindenképp szükséges – az adózási rendszer bemutatásán keresztül – a nettó havi átlagbérek alakulásának szemléltetése, valamint a bérek USD-ben kifejezett értékeinek ismertetése. A munkavállalót az ukrajnai adórendszer 2019-ben 18%-os személyi jövedelemadó és 1,5%-os hadiadó megfizetésére kötelezi, melynek összegei levonásra kerülnek a bruttó bérből (SmartFin.ua 2019). A 19,5%-os levonást követően tehát a havi átlagbér Kárpátalján a bruttó 8312 UAH-ról – a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalók

[7] Villamosenergia, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás.

számával súlyozva – nettó 6691 UAH-ra esik vissza. A nettó béreket figyelembe véve pedig már csak egy szektorban, a villamosenergia-, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás ágazatban kaptak 10 ezer UAH-nál nagyobb fizetést „kézhez" a teljes munkaidőben foglalkoztatottak (*4. számú melléklet*). A 2019. februári nettó bérek amerikai dollárban kifejezett értékét[8] figyelembe véve pedig elmondható, hogy a kárpátaljai nettó havi átlagbér a teljes munkaidőben foglalkoztatottak körében a 250 USD-t sem érte el, s a legmagasabb nettó bér is 400 USD alatt maradt (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019e és 2019f). A bruttó havi átlagbérek USA dollárban – az Ukrán Nemzeti Bank adott évi középárfolyamainak átlaga alapján[9] – kifejezett értékeit hosszabb időtávon belül (2013 és 2018 között) vizsgálva (*4. táblázat*) pedig jól láthatjuk, hogy hiába emelkedett az átlagbér UAH-ban kifejezve a vizsgált időszakon belül éves szinten több mint a háromszorosára (2553 UAH-ról 8070 UAH-ra), USA dollárban kifejezve – a belpolitikai válság következtében gyengülő ukrán valuta miatt – még 2018-ban (296 USD) sem érte el a bruttó havi átlagbér a válság előtti, 2013-as szintet (320 USD). 2015-ben (155 USD) pedig a kárpátaljai bruttó átlagkereset a felét sem érte el a 2013-as értéknek (Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja 2019d).

4. táblázat. ***A nominális havi bruttó átlagbérek alakulása Kárpátalján 2013–2018 között UAH-ban és USD-ben kifejezve***

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi bruttó átlagbére Kárpátalján 2013–2018 között, UAH és USD						
	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Kárpátalja (UAH)	2 553	2 744	3 381	4 298	6 355	8 070
UAH/USD átlagárfolyam	7,99	11,87	21,81	25,59	26,60	27,22
Kárpátalja (USD)	320	231	155	168	239	296

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A munkaerőpiacot tekintve az ukrajnai koncepció szerint Kárpátalján a munkaképes korú lakosságba mindkét nem képviselői beletartoznak 15 és 70 éves kor között, akik valamely terület munkaerő-kínálatát képezik az árutermelés vagy a szolgáltatásnyújtás számára (Baranyi 2009). A munkaképes korú lakosság száma a 2019-es adatok szerint 921,6 ezer fő volt, amit az ukrán statisztikai hivatalok két csoportra osztanak: gazdaságilag aktívakra- és inaktívakra. A gazdaságilag aktív lakosságon belül pedig, ahogy az ábrából is látjuk, megkülönböztetik a foglalkoztatottakat és a munkanélkülieket.

6. ábra. ***A kárpátaljai lakosság gazdasági aktivitása 2004–2018 között***

Forrás: Saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A kárpátaljai lakosság gazdasági aktivitását, illetve inaktivitását ábrázolja a *6. ábra* 2004–2018 között, melyből láthatjuk, hogy a gazdasági világválság és az ukrán belpolitikai válság természetszerűleg a munkaerőpiacra is jelentős hatással volt. A 15–70 éves lakosságon belül a foglalkoztatottak száma a 2008–2009-es gazdasági világválságot megelőző években volt a legmagasabb a vizsgált időszakban, s a csúcsot (552,2 ezer fő) 2008-ban érte el. A gazdasági világválság ugyanakkor – mint láthattuk – negatívan érintette a kárpátaljai gazdaságot, s ez a foglalkoztatottak számán is meglátszik, hiszen 2009-ben már közel 30 ezer fővel dolgoztak kevesebben, mint egy évvel korábban. Ezen felül a munkanélküliek száma is több mint 20 ezer fővel nőtt a válság éveiben a vizsgált időszak legkisebb értéké-

[8] 2019. február 28-án: 1 USD = 26,96 UAH (XE.com, 2019b).
[9] National Bank of Ukraine website.

ről (2007: 37 ezer fő) az egyik legmagasabbra (2009: 57,9 ezer fő). A gazdasági világválság okozta negatív tendencia bár némileg mérséklődött 2010–2013 között – a munkanélküliek száma 12 ezer fővel csökkent, a foglalkoztatottak száma pedig közel 17 ezer fővel nőtt 2013-ra –, de a belpolitikai válság és a háborús helyzet újra nehézségeket okozott. A kelet-ukrajnai konfliktus és az azzal párhuzamosan járó gazdasági problémák következtében ugyanis 2014-re – egy év alatt – ismét 20 ezer fővel csökkent a foglalkoztatottak száma. Ez a negatív tendencia 2017-ig folytatódott, amikor is 500 ezer fő alá esett vissza a dolgozó népesség száma Kárpátalja 15–70 év közötti lakosságán belül. A foglalkoztatottak számának csökkenése mellett a munkanélküliek száma is a legmagasabb lett a vizsgált időszakon belül 2017-ben (58,2 ezer fő). A munkaerőpiacról kiesettek ugyanakkor nem csak a munkanélküliek számát növelték, hanem a gazdaságilag inaktív népesség számát is. 2013 és 2017 között ugyanis számuk több mint 30 ezer fővel gyarapodott, s elérte a vizsgált időszak legmagasabb értékét (367,6 ezer fő; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019g).

A munkaerőpiac nemek szerinti adatait vizsgálva (*5. számú melléklet*) kijelenthető, hogy a 2013-ban kirobbanó ukrán belpolitikai és gazdasági válság kárpátaljai munkaerőpiacot ért negatív hatásai szinte teljes egészében a nők körében csapódtak le. A foglalkoztatottak számának – fent már említett – teljes népességre vetített mintegy 45 ezer fős csökkenése 2013–2017 között ugyanis a nőket érintette: számuk a 2013-as 263,5 ezer főről 217,7 ezer főre csökkent 2017-ben. Ezzel párhuzamosan a munkanélküliek száma is a nők között gyarapodott: a 2013-as 9,1 ezer főről 25,5 ezer főre 2017-ben. Végül, de nem utolsó sorban pedig a gazdaságilag inaktívak számának a növekedése is a nők között figyelhető meg: 202,3 ezer főről (2013) 231,2 ezer főre (2017). A férfiak esetében a belpolitikai válság szinte csak 2014-ben éreztette negatív hatását, de a nőkhöz képest csekélyebb mértékben (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 és 2018a).

7. ábra. ***A foglalkoztatottsági ráták alakulása 2010–2018 között Kárpátalján, az Ivano-Frankivszki és Lvivi megyékben, illetve országos viszonylatban***

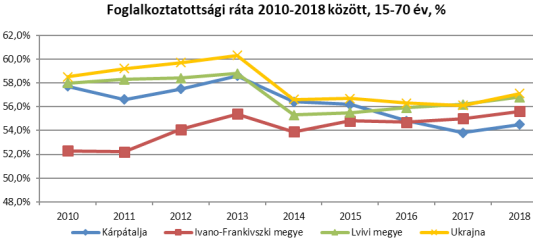

Forrás: saját szerkesztés Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának adatai alapján

Az ukrán belpolitikai válság kárpátaljai munkaerőpiacra gyakorolt negatív hatásait kiválóan szemlélteti a foglalkoztatottsági (*7. ábra*) és a – Nemzetközi Munkaügyi Szervezet módszertana alapján számított – munkanélküliségi ráta (*8. ábra*). Mindkét ábra a két szomszédos megyével (Lvivi és Ivano-Frankivszki megyék), illetve az országos átlaggal hasonlítja össze a kárpátaljai foglalkoztatottsági és munkanélküliségi indexeket. Kárpátalja esetében a foglalkoztatottsági ráta 2010–2018 közötti alakulása is alátámasztja a belpolitikai válság negatív hatásait, hiszen a 2010-ben még a Lviv-megyei és az ukrajnai rátával nagyjából azonos szintről indulva 2018-ra a kárpátaljai foglalkoztatottsági ráta lett a legalacsonyabb. Láthatjuk, hogy a legnehezebb év mind a három megye esetében, mind pedig országos viszonylatban a 2014-es év volt, Kárpátalján – szemben a másik három esettel – ugyanakkor a foglalkoztatottság tovább, egészen 2017-ig csökkent. Ennek köszönhető az, hogy a foglalkoztatottság terén 2010-ben még 6%-os lemaradásban lévő Ivano-Frankivszki megye 2018-ra megelőzte Kárpátalját ezen a téren (Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja 2019e).

8. ábra. ***A munkanélküliségi ráták alakulása 2010–2018 között Kárpátalján, az Ivano-Frankivszki és Lvivi megyékben, illetve országos viszonylatban***

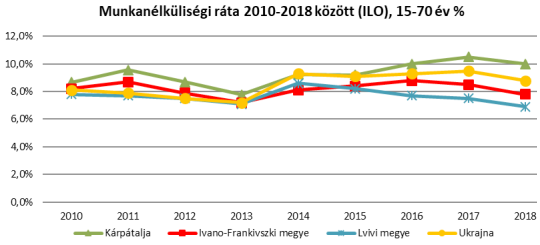

Forrás: saját szerkesztés Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának adatai alapján

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet módszertana alapján számított megyei és országos munkanélküliségi ráták összevetése a 2010 és 2018 közötti években úgyszintén megerősíti azt a korábbi megállapítást, hogy a kárpátaljai munkaerőpiacot érzékenyebben érintette az elmúlt évek ukrajnai válsága, mint a két szomszédos régiót. 2010-ben, mint láthatjuk, szinte még azonos volt a munkanélküliségi ráta Kárpátalján, illetve a Lvivi és Ivano-Frankivszki területeken, s az országos index is hasonló értéket mutatott. Bár 2010–2013 között végig egy kevéssel a másik három ráta fölött volt a kárpátaljai, de 2013-ban nagyjából újra azonos szintre került a mutató négy értéke. A belpolitikai válság és az azzal járó gazdasági nehézségek eredményeként ugyanakkor láthatjuk, hogy mind a négy esetben nőtt 2014-ben a munkanélküliségi ráta, de míg a Lvivi és az Ivano-Frankivszki megyék esetében és országos viszonylatban a következő években nem nőtt tovább a munkanélküliséget kifejező együttható, addig Kárpátalján igen, s 2017-re már 10% fölé került. Ennek következtében pedig Kárpátalján 2017–2018-ban már nagyságrendileg 3%-kal magasabb értéket mértek, mint a Lvivi területen, de nagyságrendileg 2%-kal az Ivano-Frankivszki megyei érték fölött is járt (Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja 2019f).

A korcsoportok szerinti munkanélküliséget vizsgálva a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai szerint a kárpátaljai ifjúság körében a legalacsonyabb a foglalkoztatottság és a legmagasabb a munkanélküliség. 2017-ben ugyanis a 15–24 év közötti korosztályban 15,7%, míg a 25–29 év közötti korosztályban 14,8% volt a munkanélküliségi ráta, amelyek minden korcsoportot figyelembe véve a legmagasabb értéknek számítottak. A foglalkoztatottsági rátát tekintve a 15–24 éves korúak 37,6%-a dolgozott 2017-ben, míg egy korosztállyal feljebb 63,7% volt ugyanez az arány (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2018).

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak számának alakulása még pontosabb képet festhet a kárpátaljai munkaerőpiac helyzetéről. Az *5. táblázat* az ukrajnai statisztikai hivatalok meghatározása alapján nyilvántartott összes foglalkoztatottat és a teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalók számát és arányát foglalja össze a 2010 és 2017 közötti időszakban. Az első vizsgált évben, 2010-ben a foglalkoztatottak száma 531,8 ezer fő volt, ugyanakkor ezeknek csupán a 37,81%-a volt foglalkoztatva teljes munkaidőben. A következő években pedig ez az arány – az összes foglalkoztatott és a teljes munkaidőben foglalkoztatottak számának csökkenése mellett – még tovább romlott, s az elmúlt 5 évben már csak 33–34% között mozgott. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma több mint 35 ezer fővel csökkent 2010 és 2017 között (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, 2015, 2017 és 2018). Ez a csökkenés pedig 2018-ban tovább folytatódott, s az elmúlt év negyedik negyedévében már csupán 161,1 ezer fő, vagyis a 15–70 év közötti lakosság alig több mint 17%-a volt teljes munkaidőben foglalkoztatva. A foglalkoztatottak számának elmúlt 8 évi csökkenése tehát szinte teljes egészében a teljes munkaidőben foglalkoztatottak körében csapódott le, s a két adat közti nagy különbség akár a – munkanélküliségi rátánál magasabb – rejtett munkanélküliségre is következtetni engedhet, bár ez értelemszerűen mélyebb vizsgálatokat igényel (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018b).

5. táblázat. ***A foglalkoztatottak megoszlása Kárpátalján 2010–2017 között***

A foglalkoztatottak megoszlása Kárpátalján 2010–2017 között							
	2010	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Összes foglalkoztatott, ezer fő	531,8	530,8	541,2	521,4	519,3	505,5	496,3
Teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma, ezer fő	201,1	190,3	183,4	179,3	172,0	169,4	165,0
Teljes munkaidőben foglalkoztatottak/összes foglalkoztatott, %	37,81%	35,85%	33,89%	34,39%	33,12%	33,51%	33,25%

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos létszámának egyik legnagyobb mértékű csökkenése (volumenben és százalékosan) 2013 és 2019 februárja között (*6. számú melléklet*) az állami szektorban (*államigazgatás és védelem, kötelező társadalombiztosítás*) volt megfigyelhető, mely szektorban 2017-ig közel 30%-os (4,6 ezer fő) visszaesés történt, ami 2019 februárjáig további 1600 fővel csökkent. Az *építőiparban* teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma bár volumenében „csak" 1,8 ezer fővel csökkent, ez arányait tekintve 60%-os visszaesés jelentett 2013 és 2017 között. Százalékosan a *kereskedelmi* (17%) és a *pénzügyi* szektorban (34%), a *művészet és sport* területén (29%), valamint az *ingatlanügyletekkel* (67%) foglalkozók körében is nagyobb mértékű létszámcsökkenés ment végbe 2017-ig (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, 2015, 2017, 2018), mely csökkenés összességében az elmúlt közel másfél évben is folytatódott. Némi meglepetésre ugyanakkor a *feldolgozóiparban* teljes munkaidőben dolgozók létszáma növekedett az elmúlt években. A Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján összességében elmondható, hogy 2019 februárjában a legtöbb munkavállalót teljes munkaidőben foglalkoztató szektor az *oktatási szféra* volt 44,4 ezer fővel, melyet a *feldolgozóipar* (34 ezer fő) és az *egészségügy* (24,3 ezer fő) követett. Ez a három szektor adta a Kárpátalján teljes munkaidőben foglalkoztatott összes munkavállaló közel 2/3-át (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018c és 2019h).

A közigazgatási egységek közötti megoszlást tekintve (*7. számú melléklet*) Kárpátalján a legtöbb teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállaló – a munkahely címe alapján – a két legnagyobb népességgel rendelkező városban, azaz a megyeszékhelyen, *Ungváron* (39,6 ezer fő) és *Munkácson* (22,7 ezer fő) dolgozott 2018 negyedik negyedévében. Ebben a két városban tehát a teljes munkaidőben foglalkoztatottak közel 40%-a volt alkalmazva Kárpátalján belül, s rajtuk kívül 10 ezer fölötti létszámmal csak a *Nagyszőlősi járás* (12,8 ezer fő), a *Técsői járás* (11,6 ezer fő) és az *Ungvári járás* rendelkezett. „Magyar" szempontból vizsgálva a kérdést, azokban a közigazgatási egységekben, ahol legalább 10% a magyarság részaránya – *Beregszász, Csap, Beregszászi járás, Nagyszőlősi járás, Munkácsi járás, Ungvári járás* – összesen 42,3 ezer fő dolgozott teljes munkaidőben 2018 negyedik negyedévében, ami az összes teljes munkaidőben foglalkoztatott nagyjából negyede. Árnyalja a képet némileg, hogy jelentős részük (több mint 50%) két járásban, az *Ungvári* és a *Nagyszőlősi járásokban* volt foglalkoztatva, míg a két legmagyarabb közigazgatási egységben, *Beregszászban* és a *Beregszászi járásban* csupán 9,6 ezer munkavállaló dolgozott teljes munkaidőben az elmúlt év végén (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018b). *Beregszász* és a *Beregszászi járás* teljes lakossága nagyságrendileg 74 ezer fő volt 2018-ban, ami azt jelenti, hogy a két közigazgatási egységben 1000 lakosra csupán nagyságrendileg 130 teljes munkaidős álláshely jutott. *Munkácson*

ez a szám 267 fő, *Ungváron* pedig 352 fő (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019i).

Az elmúlt időszak változásait tekintve láthatjuk, hogy számát tekintve *Munkácson* és *Ungváron* is 6-6 ezer fővel csökkent a teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma 2010 és 2018 utolsó negyedéve között, de ez a szám a *Nagyszőlősi*, a *Munkácsi*, az *Ilosvai* és a *Técsői járásokban*, valamint *Csap* városban is 2,5–3 ezer fővel csökkent a vizsgált időintervallumban. *Beregszász* és a *Beregszászi járás* esetében pedig 25-30%-os csökkenés figyelhető meg (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017, 2018 és Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018b).

Külgazdaság

Az elmúlt évek ukrán belpolitikai válsága Kárpátalja külkereskedelemi tevékenységét is érzékenyen érintette (*6. táblázat*). A 2012-ig tartó külkereskedelmi áruforgalom-növekedés ugyanis 2013-ban már megtorpant (az áruexport ekkor már csökkent, az áruimport pedig stagnált), de a jelentős visszaesés – az áru- és szolgáltatásforgalom esetében is – 2014-ben és 2015-ben következett be. Az előző évhez képest ugyanis 2014-ben az áruimport több mint 300 millió USD-vel, 2015-ben pedig további 700 millió USD-vel csökkent, két év alatt tulajdonképp a felére. Az áruexport bár 2014-ben csekély mértékben növekedett az előző évhez képest, 2015-ben ugyanakkor közel 300 millió USD-vel csökkent. A szolgáltatások exportja és importja is mintegy 30%-kal csökkent 2014-ben az előző évhez viszonyítva. A külkereskedelmi áru- és szolgáltatásforgalom bár 2016-ban újra növekedésnek indult, de még 2017-ben sem érte el a válság kirobbanása előtti szintet. Az adatokból egyértelműen látszik, hogy – az ukrán nemzeti valuta és a vásárlóerő gyengülése következtében – elsősorban az áru- és szolgáltatásimport esett vissza jelentősen a vizsgált időszakban, melynek folyományaként 2015-ben az addig negatív árukereskedelmi egyenleg is pozitívvá változott (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017 és 2018).

6. táblázat. ***Főbb külkereskedelmi adatok 2010–2017 között, ezer USD***

Főbb külkereskedelmi adatok, ezer USD							
	2010	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Áruk külkereskedelme							
export	1 156 645	1 385 087	1 299 966	1 382 796	1 094 380	1 211 902	1 446 423
import	1 348 604	2 009 085	2 062 493	1 734 557	1 011 507	1 133 381	1 341 737
egyenleg	***-191 959***	***-623 998***	***-762 527***	***-351 761***	***82 873***	***78 521***	***104 686***
Szolgáltatások külkereskedelme							
export	1 279 942	65 494	292 412	200 978	188 855	183 981	256 914
import	39 460	39 410	48 413	33 157	20 857	25 764	21 930
egyenleg	***88 534***	***26 084***	***243 999***	***167 821***	***167 998***	***158 217***	***234 984***

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

Az áruforgalom tekintetében Kárpátalja legfontosabb külkereskedelmi partnerei (*9. és 10. ábrák*) a szomszédos országok, hiszen 2015 és 2017 között a Magyarországra, Szlovákiába, Lengyelországba és Romániába irányuló áruexport a teljes áruexport nagyjából 2/3-át tette ki (2017-ben 68,3%), de az áruimport esetében is 20% körül mozgott a szomszédos országok együttes részaránya. Az áruexport terén messze a legfontosabb külkereskedelmi partner Magyarország, ahová a teljes kárpátaljai áruexport több mint fele irányult 2017-ben (778,7 millió USD). Magyarországtól jelentősen lemaradva második volt a sorban Németország (110,7 millió USD), majd Lengyelország (96,7 millió USD) következett. Az áruimport esetében a legfontosabb származási ország Kína volt 2017-ben 196,1 millió USD-vel, amit Németország (180,1 millió USD) és Magyarország (146,0 millió USD) követett (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2018).

9. ábra. ***Az áruimport megoszlása országok szerint 2017-ben***

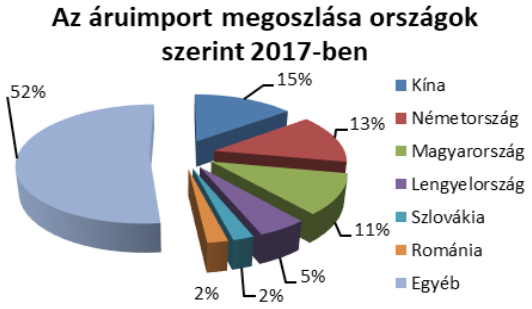

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

10. ábra. ***Az áruexport megoszlása országokszerint 2017-ben***

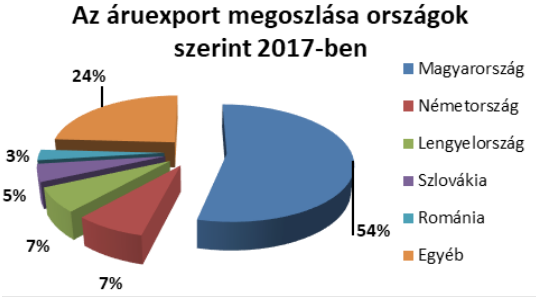

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

A szomszédos országok külkereskedelmi súlya a szolgáltatások terén is megfigyelhető, hiszen a kárpátaljai szolgáltatásexport 53%-ából, míg az import 37%-ából részesedtek 2017-ben. Magyarország szerepe a szolgáltatás kereskedelemben is kiemelkedő Kárpátalja szempontjából, hiszen a kárpátaljai szolgáltatásexport több mint 40%-a irányult 2017-ben Magyarországra (105,3 millió USD), de az import esetében is a harmadik legfontosabb partnernek számított közel 3 millió USD értékkel. A szolgáltatás import esetében az első számú partnerország Szlovákia volt 2017-ben közel 4 millió USD-vel (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2018).

A közigazgatási egységek szerinti megoszlást tekintve (*8. számú melléklet*) láthatjuk, hogy 2017-ben a külkereskedelmi áruforgalom elsősorban az *Ungvári járást* (áruexport: 422,3 millió USD; áruimport: 500,0 millió USD), *Munkácsot* (369,8 millió USD; 359,9 millió USD) és a *Nagyszőlősi járást* (203,0 millió USD; 166,5 millió USD) érintette. A két „legmagyarabb" közigazgatási egység, *Beregszász* és a *Beregszászi járás* esetében pedig együttesen közel 100 millió USD áruexport-forgalmat, és több mint 60 millió USD importforgalmat regisztrált a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal. A kárpátaljai magyarság lakhelyéül is szolgáló közigazgatási egységek tehát igen meghatározóak Kárpátalja külkereskedelmi áruforgalmában, ami akár magyarázatul is szolgálhat a Kárpátalja és Magyarország közti, fentiekben tapasztalt kiemelt kereskedelmi együttműködésre (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2018).[10]

A külkereskedelem árustruktúráját tekintve 2017-ben a legfontosabb export- és importcikkek egyaránt a *gépek, gépi és elektromos berendezések* voltak, amelyek az áruexport közel 60%-át (856,9 millió USD), míg az áruimport közel felét (653,2 millió USD) adták. Az áruexport esetében kiemelt kiviteli cikknek szá-

[10] Ennek bizonyításához ugyanakkor természetesen további, mélyebb kutatások szükségesek, melyekre jelen tanulmány keretein belül nincs lehetőség.

mítottak még a *textilanyagok és textiltermékek* (123,7 millió USD), a *fa és faipari termékek* (120,2 millió USD), valamint a *különféle ipari termékek* (114,2 millió USD). Az árubehozatal esetében pedig kiemelt termékeknek számítottak a *polimer- és műanyagok, valamint a belőlük készült termékek* (147,5 millió USD), illetve a *textilanyagok és textiltermékek* (125,9 millió USD; Kárpátaljai Statisztikai Hivatal, 2018).

A nem rezidensek közvetlen tőkebefektetéseinek (részvénytőke és adósságeszközök együttesen) mértéke Kárpátalja gazdaságában 2018. december 31-én közel 498 millió USD volt, melyből a részvénytőke 340 millió USD-t tett ki. A részvénytőke a 2018-as év folyamán mintegy 15 millió USD-vel nőtt, s az év végi érték több mint háromnegyede, nagyságrendileg 260 millió USD származott az Európai Unióból (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018d). A részvénytőke értéke 2010-től számítva – mindig az adott év január 1-jei értéket figyelembe véve – 2014 elején volt a legmagasabb (437 millió USD) a megye gazdaságában, mely ezt követően egy év alatt – vélhetően a belpolitikai válság hatására – jelentős mértékben, közel 25%-kal esett vissza (a 2015. január 1-jei érték 334 millió USD volt). A befektetések értéke 2015-ben tovább csökkent mintegy 7%-kal, s 2016 elején elérte a legalacsonyabb értéket (311,8 millió USD) a 2007-es év óta (295 millió USD). A részvénytőke ezt követően ismét lassú növekedésnek indult, s érte el a 2018-as végi 340 millió USD értéket (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018e).

A részvénytőke származási szerinti megoszlását tekintve (*11. ábra*) elmondhatjuk, hogy – a 2018. december 31-i állapot szerint – a legtöbb befektetés Hollandiából érkezik Kárpátalja gazdaságába (75 millió USD), amit Németország (43,9 millió USD) és Lengyelország (36,4 millió USD) követ. Magyarország a hatodik legnagyobb „befektetőnek" számít Kárpátalján 14,5 millió USD értékkel. A szomszédos országokból – Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia – az összes részvénytőke 17%-a, összesen 58 millió USD érkezik (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019j). A tőkebefektetések nagy része értelemszerűen az iparban van jelen (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018f).

11. ábra. ***A részvénytőke megoszlása Kárpátalja gazdaságában 2018. december 31-én származási országok szerint, millió USD***

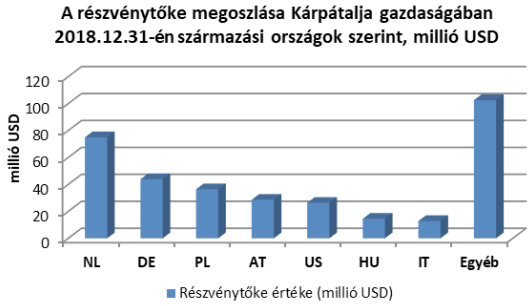

Forrás: saját szerkesztés a Kárpátaljai Statisztikai Hivatal adatai alapján

Kárpátalja közigazgatási egységei szerinti megoszlást vizsgálva – a 2018. október 1-jei állapot szerint – a külföldi részvénytőke 62,4%-ka három közigazgatási egységben – az Ungvári járásban (118,1 millió USD), Ungváron (50,8 millió USD) és a Nagyszőlősi járásban (42,4 millió USD) – volt befektetve. A kárpátaljai magyarság szempontjából ugyanakkor nem túlságosan biztató, hogy a két „legmagyarabbnak" számító közigazgatási egységben, Beregszászon és a Beregszászi járásban a külföldi közvetlen tőke csupán 6%-ka (nagyjából 20 millió USD) volt jelen 2018 negyedik negyedévében (Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018g).

Összefoglalás

A tanulmányban megpróbáltam szemléltetni Kárpátalja gazdasági helyzetének és külgazdasági tevékenységének alakulását a 2000-es évek elejétől napjainkig az általános gazdasági mutatók (GDP/bruttó regionális termék, jövedelem és rendelkezésre álló jövedelem, fogyasztói árindex), a munkaerőpiaci adatok, a bérszínvonal, valamint a külkereskedelemi és közvetlen tőkebefektetési értékek válto-

zásán keresztül. Az elemzés egyértelműen rávilágított arra, hogy Kárpátalja gazdasági teljesítményét a külső gazdasági és politikai sokkok rendkívül érzékenyen érintik, s ezek a negatív hatások a legtöbb esetben a szomszédos megyékben tapasztaltakat is felülmúlták.

A bruttó regionális termék vizsgálatakor láthattuk, hogy hiába duplázódott meg annak folyó áron és egy főre vetített értéke is a – később fegyveres konfliktussá és háborús helyzetté váló – belpolitikai válság 2013 őszi kirobbanását követő 5 évben, reálértéken (2015-ben és 2016-ban) és – az ukrán nemzeti valuta gyengülése folytán – USA dollárban kifejezve is visszaesést figyelhettünk meg Kárpátalja gazdasági teljesítményében. A szomszédos megyékkel és az országos átlaggal való összehasonlítás pedig – mind a BRT, mind a rendelkezésre álló jövedelem esetében – egyértelműen kifejezte Kárpátalja – folyamatosan növekvő – gazdasági lemaradását a vizsgált relációkban. Az elmúlt évek válsága hatására a gazdaság szerkezete is némiképp átstrukturálódott Kárpátalján, ami elsősorban a feldolgozóipar, valamint a kereskedelem és gépjárműjavítás visszaesésében, illetve az agrárszektor erősödésében volt megfigyelhető.

A külső sokkok Kárpátalja gazdaságára gyakorolt negatív hatásait a fogyasztói árindex alakulása is kiválóan szemléltette, amely a 2000-es években a gazdasági világválság idején (2008-ban 15%), illetve 2014–2015-ben (25,7%, majd 44%) volt a legmagasabb, melyhez társult a reálbérek 2014–2015-ös csökkenése is. Az infláció és a reálbérek alakulását összevetve érzékeltethetjük, milyen negatívan érintette a kelet-ukrajnai konfliktus és az azzal együtt járó válság a kárpátaljai lakosság vásárlóerejét és életszínvonalát. Az elmúlt évek kárpátaljai bruttó havi átlagbéreinek USA dollárban kifejezett értékei pedig még inkább alátámasztják eddigi megállapításaimat, ugyanis USD-ben kifejezve még 2018-ban sem érte el az átlagbér a 2013-as szintet.

A gazdasági világválság és az elmúlt évek ukrajnai válsága természetesen a kárpátaljai munkaerőpiacon is éreztette hatását. Ez – mint láthattuk – elsősorban a foglalkoztatottak számának csökkenésében, illetve a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak számának növekedésében mutatkozott meg, amit a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi ráták is alátámasztottak. A foglalkoztatottak számának elmúlt 8 évi csökkenése pedig szinte teljes egészében a teljes munkaidőben foglalkoztatottak körében csapódott le. Tovább rontja a képet a teljes munkaidőben foglalkoztatottak számának a 15–70 év közötti lakossághoz viszonyított alacsony aránya, mely akár a rejtett munkanélküliségre, akár a külföldön munkát vállalók magas számára is következtetni engedhet (bár ennek bizonyításához értelemszerűen további kutatásokra van szükség).

A háborús konfliktussal járó válság természetszerűleg Kárpátaljai külgazdasági mutatóit is visszavetette. Az adatokból egyértelműen láthattuk, hogy – az ukrán nemzeti valuta és a vásárlóerő gyengülése következtében – elsősorban az áru- és szolgáltatásimport esett vissza jelentősen a vizsgált időszakban. Ez ugyanakkor azt eredményezte, hogy az addig negatív árukereskedelmi egyenleg 2015-ben pozitívvá változott. A válság hatása azonban nemcsak a külkereskedelem, hanem a külföldi közvetlen tőkebefektetések mértékének 2014–2015-ös visszaesésében is megmutatkozott Kárpátalján.

A külgazdasági elemzés alapján kijelenthető ugyanakkor, hogy Magyarország Kárpátalja egyik – az áru- és szolgáltatásexport terén pedig a – legfontosabb partnerének számít. A Magyarország és Kárpátalja közötti kiemelt kereskedelmi együttműködésre pedig magyarázatul szolgálhat a kárpátaljai magyarság lakhelyéül is szolgáló közigazgatási egységek meghatározó szerepe Kárpátalja külkereskedelmi áruforgalmában. Ennek bizonyításához ugyanakkor további kutatások szükségesek, így ez egy másik tanulmány kiváló témalapjául is szolgálhat.

Irodalomjegyzék

1. Baranyai Béla (szerk., 2009): Kárpátalja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest
2. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Évkönyve. 2014: Статистичний щорічник – Закарпаття. Ungvár, 2015
3. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Évkönyve. 2016: Статистичний щорічник – Закарваття. Ungvár, 2017
4. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Évkönyve. 2017: Статистичний щорічник – Закарваття. Ungvár, 2018
5. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal Évkönyvei honlapja, 2019d: Середньомісячна заробітна плата штатних працівників по містах і районах. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2018/zarplata_rajon_2018.pdf (Letöltve: 2019.05.03.)
6. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2013: Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2012. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2013/ekon_akt_nas_2012.pdf (Letöltve: 2019.05.05.)
7. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2014: Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2013. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2014/ekon_akt_nas_2013.pdf (Letöltve: 2019.05.05.)
8. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2015: Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2014. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2015/ekon_akt_nas_2014.pdf (Letöltve: 2019.05.05.)
9. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2016: Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2015. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2016/ekon_akt_nas_2015.pdf (Letöltve: 2019.04.05.)
10. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2017: Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2016. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2017/ekon_akt_nas_2016.pdf (Letöltve: 2019. 05. 05.)
11. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018a: Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2017. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2018/ekon_akt_nas_2017.pdf (Letöltve: 2019.05.05.)
12. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018b: Середньооблікова кількість штатних працівників по містах і районах у 2018. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2018/pracivniki_rajon_2018.pdf (Letöltve: 2019.05.06.
13. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018c: Кількість, робочий час та оплата праці штатних працівників за видами економічної діяльності у 2018 році. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2018/oplata_praci_2018.pdf (Letöltve: 2019.05.06.)
14. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018d: Прямі інвестиції (акціонерний капітал та боргові інструменти) в області у 2018 році. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2018/invest_in_01-12_2018.pdf (Letöltve: 2019.05.08.)
15. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018e: Прямі інвестиції (акціонерний капітал). Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2018/prjami_invest_1995-2018.pdf (Letöltve: 2019.05.08.)
16. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018f: Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в області за видами економічної діяльності (за найбільшими обсягами) у 2018 році. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2018/invest_01-12_2018.pdf (Letöltve: 2019.05.08.)
17. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2018g: Прямі інвестиції (акціонерний капітал) по містах обласного значення та районах у січні–вересні 2018 року. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2018/invest_rajon_01-09_2018.pdf (Letöltve: 2019.05.08.)
18. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019a: Валовий регіональний продукт (2004–2018рр.). Forrás: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2018_u.xls (Letöltve: 2019.05.01.)
19. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019b: Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2007–2018 роках. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/cini/2019/index_cin_2007-2018.pdf (Letöltve: 2019.05.02.)
20. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019c: Темп зростання/зниження номінальної та індекс реальної заробітної плати. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2019/dinam_zarpl_2002-2018.pdf (Letöltve: 2019.05.03.)
21. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019e: Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010–2018 році. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2019/dinam_zar_econ_2010-2018.pdf (Letöltve: 2019.05.03.)

22. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019f: Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2019. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2019/sered_zar_econ_2019.pdf (Letöltve: 2019.05.03.)
23. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019g: Основні показники ринку праці у 2000–2018 рр. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/pracja/2019/osn_pokaz_2000-2018.pdf (Letöltve: 2019.05.05.)
24. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019h: Кількість штатних працівників за видами економічної діяльності у 2019 році. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dohodi/2019/shtatni_2019.pdf (Letöltve: 2019.05.06.)
25. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019i: Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2019 року та середня чисельність у 2018 році. Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2019/nasel_0101_2019.pdf (Letöltve: 2019.05.06.)
26. Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja, 2019j: Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці області (2010–2018). Forrás: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/zez/2019/invest_2010-2018.pdf (Letöltve: 2019.05.08.)
27. Molnár József – Molnár D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, 2005. Forrás: https://konyvbirodalom.at.ua/term_tud/Molnar_Jozsef_-_Karpatalja_nepessege.pdf (Letöltve: 2019.05.03.)
28. National Bank of Ukraine website: https://bank.gov.ua/control/en/curmetal/currency/search/form/period (Download: 2019.05.03.)
29. SmartFin.ua: Розрахунок зарплати в Україні в 2019 році: нарахування, утримання, «на руки» працівнику. Website: https://smartfin.ua/page/rozrahunok-zarplati-v-ukrayini-v-2019-rotsi-narahuvannya-utrimannya-na-ruki-pratsivniku (Download: 2019.05.03.)
30. Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019a: Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2019 року та середня чисельність у січні 2019 року. Forrás: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/ds/kn/kn_u/kn0119_u.html (Letöltve: 2019.05.01.)
31. Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019b: Доходи населення по регіонах України. Forrás: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dn_reg2013_u.html (Letöltve: 2019.05.02.)
32. Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019c: Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995–2018 роках; http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html (Letöltve: 2019.05.03.)
33. Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019e: Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995–2018 роках. Forrás: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html (Letöltve: 2019.05.04.)
34. Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019e: Рівень зайнятості населення за регіонами. Forrás: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_rzn_u.htm (Letöltve: 2019.05.06.)
35. Ukrajna Állami Statisztikai Szolgálatának honlapja, 2019f: Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за регіонами. Forrás: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/rp/rp_reg/reg_u/arh_rbn_u.htm (Letöltve: 2019.05.06.)
36. XE.com, 2019a: XE Currency Charts: USD to UAH. Source: https://www.xe.com/currencycharts/?from=USD&to=UAH&view=10Y (Download: 2019.05.01.)
37. XE.com, 2019b: XE Currency Charts: USD to UAH. Source: https://www.xe.com/currencycharts/?from=USD&to=UAH&view=1Y (Download: 2019.05.03.)

Mellékletek

1. számú melléklet:

Bruttó hozzáadott érték gazdasági tevékenységek szerint Kárpátalján 2012–2016 között, millió UAH

Bruttó hozzáadott érték gazdasági tevékenységek szerint Kárpátalján 2012–2016 között, millió UAH							
	2012	2012, %	2013	2014	2015	2016	2016, %
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halgazdálkodás	2 746	14,23%	2 792	3 308	4 687	4 978	17,07%
Bányászat, kőfejtés	75	0,39%	84	104	133	221	0,76%
Feldolgozóipar	3 507	18,17%	3 076	3 507	3 309	3 965	13,60%
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás	241	1,25%	266	285	382	588	2,02%
Vízellátás, szennyvízelvezetés, hulladékgazdálkodás	50	0,26%	53	70	94	99	0,34%
Építőipar	488	2,53%	535	545	635	764	2,62%
Nagy- és kiskereskedelem; gépjárműjavítás	3 352	17,37%	3 153	3 955	3 885	3 425	11,75%
Szállítmányozás, raktározás, postai és futárszolgálat	1 499	7,77%	1 670	1 716	2 395	2 708	9,29%
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	240	1,24%	239	291	389	512	1,76%
Információ, telekommunikáció	158	0,82%	207	208	291	426	1,46%
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	415	2,15%	474	517	718	838	2,87%
Ingatlanügyletek	1 553	8,05%	1 833	2 012	2 560	2 904	9,96%
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	226	1,17%	219	234	291	358	1,23%
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	122	0,63%	122	147	170	214	0,73%
Államigazgatás és védelem; kötelező társadalombiztosítás	1 347	6,98%	1 641	1 799	2 205	2 726	9,35%
Oktatás	1 727	8,95%	1 932	1 983	2 256	2 434	8,35%
Egészségvédelem és szociális ellátás	1 183	6,13%	1 174	1 191	1 313	1 455	4,99%
Művészet, sport, szórakoztatás, szabad idő	181	0,94%	170	175	187	213	0,73%
Egyéb szolgáltatások	193	1,00%	236	284	279	329	1,13%
Összesen	**19 303**	**100,00%**	**19 876**	**22 331**	**26 179**	**29 157**	**100,00%**

Forrás: saját szerkesztés, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017, 2018

2. számú melléklet:

A bruttó kibocsátás, a közbenső fogyasztás és a bruttó hozzáadott érték gazdasági tevékenységek szerinti megoszlása Kárpátalján 2016-ban, millió UAH

A bruttó kibocsátás, a közbenső fogyasztás és a bruttó hozzáadott érték gazdasági tevékenységek szerinti megoszlása Kárpátalján 2016-ban, millió UAH			
	Bruttó kibocsátás	Közbenső fogyasztás	Bruttó hozzáadott érték
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat	9 792	4 814	4 978
Bányászat, kőfejtés	386	165	221
Feldolgozóipar	16 969	13 004	3 965
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás	1 728	1 140	588
Vízellátás, szennyvízelvezetés, hulladékgazdálkodás	405	306	99
Építőipar	3 188	2 424	764
Nagy- és kiskereskedelem; gépjárműjavítás	6 422	2 997	3 425
Szállítmányozás, raktározás, postai és futárszolgálat	5 760	3 052	2 708
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1 096	584	512
Információ, telekommunikáció	787	361	426
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	1 480	642	838
Ingatlanügyletek	3 918	1 014	2 904
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	630	272	358
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	390	176	214
Államigazgatás és védelem; kötelező társadalombiztosítás	4 006	1 280	2 726
Oktatás	3 668	1 234	2 434
Egészségvédelem és szociális ellátás	2 430	975	1 455
Művészet, sport, szórakoztatás, szabad idő	364	151	213
Egyéb szolgáltatások	495	166	329
Összesen	**63 914**	**34 757**	**29 157**

Forrás: Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2018

3. számú melléklet:

Teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi átlagbére éves szinten Kárpátalján gazdasági tevékenységek szerint 2013–2018 között és 2019 februárjában, UAH

Teljes munkaidőben foglalkoztatottak nominális havi bruttó átlagbére éves szinten Kárpátalján gazdasági tevékenységek szerint 2013–2018 között és 2019 februárjában, UAH							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 febr.
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat	2 261	2 744	3 475	5 343	7 185	9 424	7 796
Bányászat, kőfejtés	2 710	3 178	3 659	4 613	6 243	8 450	8 119
Feldolgozóipar	2 395	2 805	4 092	5 532	7 791	10 054	10 596
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás	3 560	3 780	7 393	6 129	7 590	10 564	13 352
Vízellátás, szennyvízelvezetés, hulladékgazdálkodás	1 817	2 103	2 618	3 359	4 628	6 144	6 692
Építőipar	1 784	1 343	2 378	4 470	6 566	5 328	5 058
Nagy- és kiskereskedelem; gépjárműjavítás	2 182	2 355	3 305	3 539	5 269	6 729	7 051
Szállítmányozás, raktározás, postai és futárszolgálat	3 224	3 326	4 018	5 041	6 768	8 554	8 924
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1 340	1 562	1 948	2 552	3 423	4 214	4 453
Információ, telekommunikáció	2 701	2 842	3 475	4 742	6 420	8 056	8 593
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	3 749	3 972	4 552	5 658	7 874	10 153	11 440
Ingatlanügyletek	1 772	1 921	2 337	2 971	4 874	6 037	6 167
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	2 440	2 783	3 161	3 438	5 264	6 734	7 097
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	1 631	1 805	2 065	2 982	4 889	5 170	5 493
Államigazgatás és védelem; kötelező társadalombiztosítás	3 162	3 129	3 575	5 248	9 112	12 068	10 907
Oktatás	2 556	2 695	3 075	3 657	5 709	7 259	7 548
Egészségvédelem és szociális ellátás	2 214	2 353	2 648	3 165	4 680	5 502	5 847
Művészet, sport, szórakoztatás, szabad idő	2 587	2 661	2 937	3 387	5 061	5 770	5 801
Egyéb szolgáltatások	2 222	2 229	1 872	2 061	4 227	6 018	5 961
Összesen	**2 553**	**2 744**	**3 381**	**4 298**	**6 355**	**8 070**	**8 312**

Forrás: saját szerkesztés, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019e és 2019f

4. számú melléklet:

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó és nettó havi átlagbére Kárpátalján 2019 februárjában gazdasági tevékenységek szerint, UAH és USD

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó és nettó havi átlagbére Kárpátalján 2019 februárjában gazdasági tevékenységek szerint, UAH és USD			
	Bruttó bér (UAH)	**Nettó bér (UAH)**	**Nettó bér (USD)**
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat	7 796	6 276	233
Bányászat, kőfejtés	8 119	6 536	242
Feldolgozóipar	10 596	8 530	316
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás	13 352	10 748	399
Vízellátás, szennyvízelvezetés, hulladékgazdálkodás	6 692	5 387	200
Építőipar	5 058	4 072	151
Nagy- és kiskereskedelem; gépjárműjavítás	7 051	5 676	211
Szállítmányozás, raktározás, postai és futárszolgálat	8 924	7 184	266
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	4 453	3 585	133
Információ, telekommunikáció	8 593	6 917	257
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	11 440	9 209	342
Ingatlanügyletek	6 167	4 964	184
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	7 097	5 713	212
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	5 493	4 422	164
Államigazgatás és védelem; kötelező társadalombiztosítás	10 907	8 780	326
Oktatás	7 548	6 076	225
Egészségvédelem és szociális ellátás	5 847	4 707	175
Művészet, sport, szórakoztatás, szabad idő	5 801	4 670	173
Egyéb szolgáltatások	5 961	4 799	178
Összesen	**8 312**	**6 691**	**248**

Forrás: saját szerkesztés, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2019f

5. számú melléklet:

A 15–70 év közötti kárpátaljai lakosság gazdasági aktivitása 2012–2018 között, ezer fő

A 15–70 év közötti kárpátaljai lakosság gazdasági aktivitása 2012–2018 között, ezer fő							
	2012	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Lakosság száma 15–70 év között	923,3	923,5	923,9	924,2	922,9	922,1	921,6
Nők	*475,0*	*474,9*	*475,0*	*475,4*	*474,6*	*474,4*	…
Férfiak	*448,3*	*448,6*	*448,9*	*448,8*	*448,3*	*447,7*	…
Gazdaságilag aktív népesség	581,4	586,8	574,5	571,8	561,8	554,5	558,5
Nők	*269,5*	*272,6*	*268,7*	*260,1*	*244,9*	*243,2*	…
Férfiak	*311,9*	*314,2*	*305,8*	*311,7*	*316,9*	*311,3*	…
Foglalkoztatottak száma	530,8	541,2	521,4	519,3	505,5	496,3	502,4
Nők	*252,6*	*263,5*	*249,7*	*243,7*	*223,3*	*217,7*	…
Férfiak	*278,2*	*277,7*	*271,7*	*275,6*	*282,2*	*278,6*	…
Munkanélküliek száma	50,6	45,6	53,1	52,5	56,3	58,2	56,1
Nők	*16,9*	*9,1*	*19,0*	*16,4*	*21,6*	*25,5*	…
Férfiak	*33,7*	*36,5*	*34,1*	*36,1*	*34,7*	*32,7*	…
Gazdaságilag inaktív népesség	341,9	336,7	349,4	352,4	361,1	367,6	363,1
Nők	*205,5*	*202,3*	*206,3*	*215,3*	*229,7*	*231,2*	…
Férfiak	*136,4*	*134,4*	*143,1*	*137,1*	*131,4*	*136,4*	…

Forrás: saját szerkesztés, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 és 2018a

6. számú melléklet:

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos létszáma Kárpátalján gazdasági tevékenységek szerint 2013–2019 között, ezer fő

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos létszáma Kárpátalján gazdasági tevékenységek szerint 2013–2019 között, ezer fő							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018. dec.	2019. febr.
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat	5,2	5	4,3	4,8	4,6	4,1	4,2
Bányászat, kőfejtés	0,8	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6
Feldolgozóipar	32,9	33,7	33,2	33,5	34,4	33,5	34
Villamosenergia-, gáz- és gőzellátás, légkondicionálás	4,6	4,4	4,1	3,9	3,9	3,4	3,4
Vízellátás, szennyvízelvezetés, hulladékgazdálkodás	2	2,2	2,1	2,2	1,9	2	1,9
Építőipar	3	1,3	1,2	1,3	1,2	1,2	1,4
Nagy- és kiskereskedelem; gépjárműjavítás	11,5	10,2	10	9,8	9,6	8,9	9,1
Szállítmányozás, raktározás, postai és futárszolgálat	15	15	14	13,6	13,6	12,6	12,7
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1,3	1,9	1,3	1,4	1,1	1,3	1
Információ, telekommunikáció	2,1	1,9	1,5	1,3	1,2	1	1,1
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	3,5	3,3	2,8	2,4	2,3	1,7	1,7
Ingatlanügyletek	2,1	1	0,7	0,4	0,7	0,8	0,7
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	2,4	2,1	1,9	1,7	1,6	1,6	1,4
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	2,5	2,2	1,8	1,6	1,1	1,4	1,6
Államigazgatás és védelem; kötelező társadalombiztosítás	16,3	17	16,5	13,1	11,7	12,6	10,1
Oktatás	47,2	45,9	46,1	47,2	45,7	46,4	44,4
Egészségvédelem és szociális ellátás	25,9	26,2	24,6	26,5	25,9	24,6	24,3
Művészet, sport, szórakoztatás, szabad idő	4,6	4,7	4,6	3,6	3,3	2,5	2,5
Egyéb szolgáltatások	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,3	0,4
Összesen	**183,4**	**179,3**	**172,0**	**169,4**	**165,0**	**160,5**	**156,7**

Forrás: saját szerkesztés, Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017, 2018 és Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018c és 2019h

7. számú melléklet:

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos létszáma Kárpátalján közigazgatási egységek szerint 2010–2018 között, ezer fő

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos létszáma Kárpátalján közigazgatási egységek szerint 2010–2018 között, ezer fő								
	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 IV. né.
Kárpátalja	**201,1**	**190,3**	**183,4**	**179,3**	**172,0**	**169,4**	**165,0**	**161,1**
Ungvár	45,9	43,7	43,0	42,1	39,9	41,6	41,6	39,6
Beregszász	8,3	8,5	7,1	7,6	7,3	8,0	6,6	6,2
Munkács	28,4	26,9	25,8	25,6	23,7	24,1	24,2	22,7
Huszt	6,0	6,5	6,1	5,7	5,9	7,3	5,0	4,7
Csap	4,3	4,1	3,4	3,2	2,3	2,0	1,7	1,6
Beregszászi Járás	4,9	4,0	3,8	3,7	3,5	2,3	3,7	3,4
Nagybereznai járás	3,4	3,2	3,4	3,1	2,9	3,0	2,9	2,6
Nagyszőlősi Járás	15,9	15,0	14,5	14,8	14,1	14,4	13,1	12,8
Volóci Járás	2,8	2,7	2,5	2,5	2,9	2,5	2,2	2,2
Ilosvai Járás	10,0	9,1	8,9	8,6	8,1	7,2	7,4	6,7
Ökörmezői Járás	4,8	5,0	5,1	5,0	4,7	5,0	4,8	4,6
Munkácsi Járás	10,1	8,5	8,9	8,6	7,7	9,1	7,4	7,0
Perecsenyi Járás	5,0	4,9	4,1	3,7	4,6	4,1	4,1	3,8
Rahói Járás	7,8	7,7	7,9	7,9	7,4	7,9	7,0	7,0
Szolyvai Járás	8,7	8,0	7,4	7,6	7,7	7,1	6,7	6,7
Técsői Járás	14,1	13,3	13,2	12,9	11,9	10,8	10,9	11,6
Ungvári Járás	12,4	12,3	12,0	10,7	10,8	8,4	8,6	11,3
Huszti Járás	8,3	6,9	6,3	6,1	6,6	4,6	7,1	6,9

Forrás: Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2015, 2017, 2018 és Kárpátaljai Statisztikai Hivatal honlapja 2018b

8. számú melléklet:

Áruk külkereskedelme városok és járások szerint, ezer USD

Áruk külkereskedelme városok és járások szerint, ezer USD						
	Export			**Import**		
	2015	**2016**	**2017**	**2015**	**2016**	**2017**
Megyei szinten	**1 094 380**	**1 211 902**	**1 446 423**	**1 011 507**	**1 133 381**	**1 341 737**
Ungvár	98 614	92 828	121 611	83 323	90 930	113 235
Beregszász	84 692	75 127	85 217	69 440	56 264	52 246
Munkács	245 155	284 367	369 845	239 513	297 853	359 913
Huszt	8 238	8 219	9 631	5 257	6 321	9 463
Csap	10 625	9 981	11 567	16 389	14 482	13 169
Beregszászi járás	12 767	14 373	13 402	8 217	9 343	9 600
Nagybereznai járás	11 489	15 306	16 190	4 996	6 967	8 237
Nagyszőlősi járás	189 689	198 444	203 003	159 539	167 816	166 466
Volóci járás	6 854	9 483	10 884	5 560	5 999	7 419
Ilosvai járás	9 855	10 152	9 104	5 325	6 864	7 262
Ökörmezői járás	4 722	6 569	7 144	2 620	3 075	4 099
Munkácsi járás	19 522	22 133	24 451	18 045	18 192	21 148
Perecsenyi járás	24 529	24 984	29 950	13 727	12 753	16 444
Rahói járás	12 650	15 731	14 785	1 152	990	687
Szolyvai járás	39 095	40 085	38 842	29 904	32 025	30 283
Técsői járás	25 538	52 267	47 789	9 304	10 985	14 027
Ungvári járás	282 168	323 046	422 286	332 858	385 927	500 008
Huszti járás	8 178	8 807	10 722	6 338	6 595	8 031

Forrás: Kárpátaljai Statisztikai Hivatal 2018

IMPACT OF THE FINANCIAL STRATEGY AND THE CAPITAL STRUCTURE ON THE FINANCIAL PERFORMANCE AND COMPETITIVENESS OF SMES

Gyurcsik, Petronella[1] – Tóth, Róbert[2]

[1]PhD student, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Doctoral School of Management and Business Administration
e-mail: gy.petronella01@gmail.com
[2]PhD student, Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Doctoral School of Management and Business Administration
e-mail: toth.robert.nemet@gmail.com

The present study primarily focuses on establishing the literary foundations serving as a basis for a future research project on the topic. The article deals with the most important financial factors of competitive corporate operations by examining Hungarian and international literature. The major aim is to identify those financial factors that directly influence efficient financial operations. Based on our preliminary secondary research, corporate capital structure, financial strategy and the elements of the inside and outside the company culture are considered as such factors. Indirectly, as a soft factor, the issue of trust is also included here; since trust is a major expectation from both inside and outside the company stakeholders. Our professional opinion is that today's digital transformation will fundamentally change company management, and both present and future leaders need to adapt to these changes. As we see it, highlighting the financial components identified in our article can be regarded as a specific competitiveness factor.

Keywords: *SME, competitiveness, corporate financial strategy, capital structure*

Abstract

Jelen tanulmányunkban alapvetően a téma szakirodalmi megalapozottságára fókuszálunk, amellyel szeretnénk megalapozni a jövőbeni, fenti témával foglalkozó kutatásainkat. Cikkünk hazai és nemzetközi irodalmak feldolgozásával a versenyképes vállalati működés legfontosabb pénzügyi faktoraival foglalkozik. Elsődleges célunk, hogy azonosítsuk azokat a pénzügyi faktorokat, amelyek közvetlenül, illetve közvetve képesek befolyásolni az eredményes működést. Előzetes kutatásaink alapján ilyen közvetlen tényezőknek tekintjük a vállalatok tőkeszerkezetét, pénzügyi stratégiáját, valamint a vállalaton belüli és kívüli pénzügyi kultúra elemeit. Közvetetten, puha tényezőként ide soroljuk továbbá a bizalom kérdéskörét, amely a vállalaton belüli és kívüli stakeholderekkel szemben fogalmazódik meg fontos elvárásként. Meglátásunk szerint a tanulmányunkban azonosított pénzügyi részterületek fókuszba helyezése különös versenyképességi tényezőként is felfoghatóak.

Kulcsszavak: *KKV, versenyképesség, vállalati pénzügyi stratégia, tőkeszerkezet*

Introduction

In maintaining and improving competitiveness, besides leadership, organisational and productive efficiency and appropriate cost management, high level financial culture and financial awareness have become more and more important factors. To achieve the set goals, it is not enough to focus on the technical and technological conditions of production; financial decisions also have a decisive effect on corporate effectiveness and competitiveness. However, it has to be emphasised that they need to be dealt with on strategic level to best serve the purposes of corporate effectiveness.

Alongside a general comprehensive overview of strategic management this study aims at identifying those financial factors – which can be interpreted as specific competitiveness factors – that directly or indirectly influence the effective operation of companies.

Financial culture – strategy- and controlling-focused approaches

The **basic role of strategy** is to enable a company to implement actions that help them **create a greater value for consumers than competitors** in the chosen target markets (Chikán 2013; Dietmar–Schäfer 2015). The fundamental aim of businesses is value creation, which, according to Chikán (2013) has to have double focus: besides creating value for consumers it has to do the same for the owners. **Company vision and strategy play a vital role** in achieving core goals since they determine long-term goals. A company **lacking a strategy is lacking conscious and predictable control over its future** (Malik 2013; Reszegi–Juhász 2014), and control is becoming increasingly important these days. In his book Sinkovics (2010) draws attention to the fact that with the dramatic decrease of natural resources, economic operators, that is governments, businesses and households will face a brand new situation in the forthcoming decades of the 21st century, which requires the development of appropriate strategies and planning methods both in the public and business sectors. George Friedman (2012), the founder and CEO of Stratfor, in his book, highlights **technological and demographic imbalance**s, which also have a significant effect on the business strategies of the coming decades. Virág and his co-authors (2013) say that "in the lack of a well-thought-out strategy, arbitrary product development, that is a far cry from market realities, technical and technological development disconnected from industrial conditions, primarily prestige-focused brand management and self-serving, occasionally fashionable trend-driven organisational development which is not matched by a change in the scope of activities, is not uncommon". **The series of unfounded decisions usually generates extra costs in turn,** and they divert attention from economic decisions bearing real significance; thus, leaders cannot properly attend to rapid market changes. Therefore, the management should apply organisational and management methods that improve business flexibility, responsiveness so that they are capable of reacting efficiently to unanticipated and unexpected environmental challenges. (Kozma 2018; Budavári et al. 2017) This simultaneously means that a company can never be a totally closed system. An economic operator and its strategies have to be open to changes (Csath 2010) with a view to being able to carry out reorientation or change (Csath 2010) if – despite careful analysis – unexpected situations surface in their environment. Only companies that are open in their organisation, operations and management can retain their competitive position, and improve their performance amid today's more and more surprising environmental challenges (Hoványi 1999).

The outside environment puts a heavy pressure on businesses. With the changes of

environment come not only new opportunities but also dangers to the company's strategy development. Alongside that of the outside environment, an analysis of companies' internal conditionality is also needed since a business's strategic conditions are determined by its resources, employee qualifications and skills, as well as sufficient resources and abilities for responding to changes (Thomson–Strickland 1992). To be able to retain a company's competitiveness in the long run, information is necessary about the environment, the market, competitors and consumers, just as the accurate assessment of a company's own position is essential (Hágen 2008). These pieces of information can be acquired from the business's micro and macro environment. Continuous strategic operation includes gathering and analysing information, pinpointing directions for development, as well as executing and implementing a strategy.

In the globalised and rapidly changing world economy of the 21st century, businesses leave greater and greater room to the **application of those management systems** that primarily contain **financial decision-supporting information**, thereby aiding both the operative and strategic levels of management (Zéman 2016). In developing an economic operator's future vision, its target system and task structure, top management fundamentally relies on the consistency of financial and financing perspectives to ensure the sustainability of operational processes (Horváth 2016). A major present and future challenge with respect to corporate and economic sustainability is how to attain **dynamic corporate governance** and **competitive business management** in a way that it **can adapt to outside environmental conditions in the most effective way possible**. In today's globalised world excellent management, appropriate organisational structure and culture, employment of a qualified workforce, cost-effective management, improving the quality of production and the company's ability to adapt and react rapidly, are of vital importance. In possession of these **businesses** have an opportunity to **improve their competitiveness**. To achieve and sustain competitiveness, an important connection has to be taken into account: one of the basic preconditions for a company's ensuring expected efficiency is to carry out their business activities in an economically well-founded way. The levers of corporate development are the sound management of financial resources, and the development and implementation of appropriate investment and capital expenditure policies. Entrepreneurship in a changing environment entails substantial risks; therefore, risks need to be identified and neutralised in time. This involves management measures which play a vital role in the log-term sustainable development of businesses (Stefan, 2014). According to Sun (1988) the lasting success of a company requires two basic factors: (1) the knowledge of its own skills and abilities, and (2) the constant identification of the company's environment. This means that there is a heavy emphasis on the continuous analysis of the company (strengths and weaknesses) and its outside environment (opportunities and threats), which together determine corporate performance (Heinz et al. 2013).

Growing competition and the expansion of activities make corporate governance more and more complex, and parallelly, the **role of the decision-supporting function has acquired a new significance**. Leaders have a strong interest in its success as decision-making is based on information available to them (Horváth 2011; Görcsi 2017). The **active use of** different market-related **information contributes to the efficiency of companies' product development** and also to the **overall corporate performance** (Moenaert–Souder 1990; Moorman 1995).

According to Horváth (2009) controlling – from a functional point of view – is a subsystem of management which coordinates planning, checking and information supply.

Its general function is planning, the **comprehensive systematic surveillance of business activity**, periodic evaluation, information supply and thus the management of activities to achieve strategic goals and help adapt to environmental conditions (Hahn–Hungenberg 2001). The **primary aim of controlling** is **providing the management** accurate, **reliable and timely information** about the position and ongoing operation of the company. This means providing short-term operational information for operational management and comprehensive information to serve as a basis for strategic decisions.

In **improving business effectiveness and efficiency the respective management**, therefore directing, organising and controlling functions as well, **play a dominant role**. This is justified by a 2012 multi-country research project in which Bloom, Sadun and Reenen (2012) studied the role management plays in business performance. According to the results three factors have a decisive role: (1) the quality of short- and long-term goals and task definitions which extends to productivity, (2) the system of performance assessment related to rewards and wages and (3) the refined, differentiated and continuously analysed performance assessment and controlling system. It was also investigated whether businesses with excellent management are more successful than businesses having not so good managers. The study revealed that the majority of companies have poor management, while companies having a quality management perform better in every respect, and it is reflected in smoother business growth. The foundations of the theory on business growth were laid in 1959 by Penrose, who looked at companies as a system of productive resources. In her work Penrose presented firms which operate in an imbalanced environment under uncertain conditions, yet they are able to adapt flexibly. According to Penrose, the **organisational learning process has a crucial role**. **She believes that** company management gets more and more efficient over time as daily tasks become a routine, freeing management input which enables managers to concentrate on value-creating growth opportunities (Katits–Zsupanekné 2017).

One of the greatest challenges of modern strategic management revolves around the question of building and maintaining a lasting competitive advantage for companies. Thus, strategic resources are born out of organisational learning and knowledge, which means that a company's past plays an important role in their formation (referring back to Penrose's thoughts).

Financial strategy

One of the most decisive areas of corporate strategy is financial strategy, which area defines the company's overall financial objectives and operational framework and is dealt with and coordinated at the top company level. A central question of corporate strategy is how to create value for owners (Czakó–Reszegi 2010), and financial strategy plays a vital role in value creation. It is generally accepted that the basic task of financial strategy is to ensure the financing of corporate operations, as well as to use and invest available financial resources in an effective way (Zéman–Tóth 2017). Besides increasing the value of the company, one the most dominant tasks of financial management is financial strategy development. Based on this, Chikán (2013) divides a financial leader's tasks into two areas: firstly, obtaining funds for efficient operations, secondly, the efficient distribution of funds among investment options which serve the implementation of the strategy. Management needs to make decisions constantly related to these two areas based on the analysis of the inside and outside environment. Decisions made by the financial management influence every functional area and have an effect on the business's survival, functionality and even business results.

Financial culture

However, for the appropriate operation of the above processes, the financial system of a company, high level of financial awareness and financial culture are required. The present study does not address financial culture theory, instead, it focuses on its practical application. Financial culture has two distinctive areas: internal and external elements. When looking at internal financial culture, the focal question is how well-founded corporate financial decisions (both in terms of investment and financing) are; what investment strategy, capital structure, financial controls and analysis are used; how well-developed the frameworks for the internal controlling system are; what the basic principles of controlling activities are; and its regularity is also an important factor. As can be seen above, several areas which have an effect on corporate performance and efficiency need to be addressed. Of course, the significance of external culture must also be stressed; its basic components are as follows:

- monitoring inflation and central bank base rate;
- detailed analysis and market comparison of credit structures;
- continuous analysis of world market processes and integration of likely impacts on company operations;
- monitoring economic policy decisions and translating them for the corporate level.

The two above approaches (internal and external) combined constitute the overall financial culture of companies. When both internal and external processes are of high standard, it can be said that companies are able to perform much more effectively.

Corporate financing and capital structure

One of the most essential questions of corporate financing, the supply of funds is the **development of the capital structure** serving operations in the most effective way possible. This is justified by a 2016 international survey which showed that company leaders find the assessment of capital structure and investment exceedingly important in making strategic level decisions, in practice as well (Zéman–Tóth 2017). Research on optimal capital structure concluded that marginal costs of funds play a crucial role in increasing the dividend payable and company value, which is in the direct or indirect interest of not only owners but also other internal and external stakeholders, since it can mean a certain guarantee for their payment claims (Sisa 2009). In the light of the above and the fact that not only loan capital but also own capital entail costs, and the different capital elements mean differing costs for companies, as well as unused capital funds invested elsewhere can be profitable (Bélyácz 2013), it can be stated that by taking into account risk – yield – liquidity relations, financial leaders must aim to develop a capital structure which contributes the most to increasing business value, efficiency, profitability and competitiveness.

Trust

Today trust as one of the most important critical success factors is a decisive element of ensuring competitiveness. When the level of trust is increased in a community, corporate competitiveness increases as well (Chikán et al. 2006). Moreover, it can be claimed that corporate decisions based on trust may bring up to 15–20% cost savings for businesses (Allée 2005), therefore, trust has a significant financial effect. It is also discussed in the book Trust by Fukuyama (2007), who projects the relationship between trust and efficiency to corporate cost management as follows: "For example, certain societies whose economic operators trust one another can save a lot on transaction

costs and become more efficient than societies with a low level of trust which need detailed contracts and enforcement mechanisms" (pp. 488–489.). At the same time trust is not only important in terms of external economic events, but also plays a major role in internal organisational culture and human resource efficiency; by increasing trust internal operations also become more efficient (Chikán et al. 2006).

Summary

The present study, beyond a general review of strategic management, aimed at identifying those financial factors with a practical approach which may contribute significantly to the efficient operation of businesses, as well as to retaining and improving their competitive position. We presented the function of financial strategy, summarised the different internal and external elements of financial structure; moreover, we emphasised the importance of optimal capital structure efficiency, effectiveness and its impact on the value of the company, as well as the significance of trust as a decisive factor in competitiveness.

References

1. Allée A. (2005): Offene Bücher – mehr Profit. *Harvard Business Manager*, vol. 27. no. 1. pp. 50–52.
2. Bélyácz I. (2013): *A befektetések és a tőkepiac.* Akadémia Kiadó, Budapest, 101–102.
3. Bloom, N. – Sadun, R. – Reenen, J. (2012): Does management really work? *Harvard Business Review*, vol. 90. no. 11. pp. 76–82.
4. Budavári I. – Kozma T. – Salamonné Huszti A. (2017): Az üzleti siker titka a kézműves csokoládéiparban. Mardo kézműves finomságok, egy vidéki kisvállalkozás fejlődési lehetőségei. *Pro Scientia Ruralis*, 1, 21–34.
5. Chikán A. – Czakó E. – Lesi M. (2006): Állami szerepvállalás a vállalatok versenyképessége szempontjából. In: Ágh A., Tamás P., Vértes A. (szerk.): *Stratégiai kutatások – Magyarország 2015.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 33–61.
6. Chikán A. (2013): Vállalatgazdaságtan. Aula Kiadó, Budapest, 506. 616.
7. Czakó E. – Reszegi L. (szerk., 2010): Nemzetközi vállalatgazdaságtan. Alinea Kiadó, Budapest, 174. 620.
8. Csath M. (2010): *Versenyképesség-menedzsment*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 36–37. 335.
9. D. Hahn – H. Hungenberg (2001): *PuK Planungs- und Kontrollrechnung*. Wiesbaden: Gabler Verlag, 1231.
10. D. Vahs – J. Schäfer-Kunz (2015): *Einführung in die Betriebswirtschaftslehre*. Stuttgart: Schäffer Poeschel Verlag, 832.
11. F. Malik (2013): *Strategie: Navigieren in der Komplexität der neuen Welt.* Frankfurt: Campus Verlag, 422.
12. Fukuyama, F. (2007): *Bizalom – A társadalmi erények és a jólét megteremtése.* Somogyi P. (ford.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 488–489.
13. George Friedman (2012): *The next Decade. Empire and Republic in a Changing World*. Anchor, Reprint edition, p. 272.
14. Görcsi G. (2017): *Döntéstámogatás a menedzsment feladatok tükrében.* Tudományterületek a multikulturalitás kontextusában. Gödöllő, 2017. május 12.
15. H.-G. Baum – A. G. Coenenberg – T. Günther (2013): *Strategisches Controlling.* Stuttgart: Schäffer-Poeschel Verlag, 500.
16. Hágen I. Zs. (2008): A kis- és középvállalkozások versenyképességének növelése kontrollinggal. Gazdálkodás- és szervezéstudományi szakdolgozat. Kézirat. Szent István Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, 203.

17. Horváth & Partners (2016): *Das Controllingkonzept: Der Weg zu einem wirkungsvollen Controllingsystem.* München: Verlagsgesellschaft, 113–126.
18. Horváth P. (2009): *Controlling: Út egy hatékony controlling rendszerhez.* Complex Kiadó, Budapest, 288.
19. Horváth P. (2011): *Controlling.* München: Vahlen Verlag, 832.
20. Hoványi G. (1999): A vállalati versenyképesség makrogazdasági és globális háttere. Michael Porter két modelljének továbbfejlesztése. *Közgazdasági Szemle*, XLVI. évf. 1013–1029.
21. Katits E. – Zsupanekné Palányi I. (2017): A vállalati növekedés teóriái – áttekintés és értékelés. In.: Bélyácz Iván (szerk., 2017): *A vállalati növekedés tapasztalati az 1993–2012 közötti időszakban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 50–90.
22. Kozma T. (2018):Hálózati versenyelőnyök és stratégiák az ellátási láncban. In: Áldorfai Gy., Tóth T. (szerk.): *„SZIE kiváló tehetségei" konferencia előadásainak összefoglaló kiadványa*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 68–68.
23. Moenaert, R. K. – Souder, W.E. (1990): An Analysis of the Use of Extrafunctional Information by R&D and Marketing Personnel: Review and Model. *Journal of Product Innovation Management*, 7, pp. 213–229.
24. Moorman, C. (1995): Organizational Market-Information Processes – Cultural Antecedents and New Product Outcomes. *Journal of Marketing Research*, vol. 32. no. 3. pp. 318–335.
25. Penrose, E. T. (1959): *The theory of the growt of the firm.* New York: John Wiley
26. Reszegi L. – Juhász P. (2014): A vállalati teljesítmény nyomában. Nem csak tulajdonosoknak és menedzsereknek. Alinea Kiadó, Budapest, 47–59. 335.
27. Š. Kassay (2014): *Vállalat és vállalkozás II.* Gondolat Kiadó, Budapest, 661.
28. Sinkovics A. (2010): *Vállalati pénzügyi tervezés.* Complex Kiadó, Budapest, 294.
29. Sisa K. (2009): Összefüggések a vállalat értéke és tőkeszerkezet között Miller – Modigliani nyomán. In: Majoros P. (szerk.): *Tudományos évkönyv 2008 – Kultúraközi párbeszéd az üzleti világban.* Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 179–189.
30. Sun, W. (1988): *The art of strategy: a new translation of Sun Tzu's classic. The art of war.* New York: Main Street Books, p.176.
31. Virág M. – Kristóf T. – Fiáth A. – Varsányi J. (2013): *Pénzügyi elemzés, csődelőrjelzés, válságkezelés.* Kossuth Kiadó, Budapest, 301.
32. Zéman Z. – Tóth A. (2017): *Stratégiai pénzügyi controlling és menedzsment.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 34. 87. 210.
33. Zéman Z. (2016): A kontrolling fejlődéstörténetének főbb irányzatai. Gazdaság és Társadalom, 8. évf. 2. sz. 77–91.

THE IMPACT OF DIGITALIZATION AND INDUSTRY 4.0 ON THE AUDIT

Hegedűs, Mihály[1] – Nedelka, Erzsébet[2]

[1]PhD, lecturer, University of Sopron,
Alexandre Lámfalussy Faculty of Economics,
Institution for Finance and Accountancy
e-mail: hegedus@hkaudit.hu
[2]PhD, lecturer, University of Sopron,
Alexandre Lámfalussy Faculty of economics,
Institution for International and Regional Economy
e-mail: nedelka.erzsebet@uni-sopron.hu

The phenomenon of globalization has a great impact on social and economic processes, and as its result, the world has accelerated, processes have been automatized, digitalization has become part of everyday life, and solutions using artificial intelligence are becoming more and more widespread nowadays. They help in continuous monitoring, assessment of risk and control, so the whole. audit activity. The generations react differently to the changes and opportunities offered by these changes. While the X generation has to learn the new technology, for Y generation it is just part of life from the birth and the Z generations simply cannot live without it. In our study, we have examined the impact of digitalization and digital processes on auditing, and attitudes related to them. We have compared generations' point of views on new technologies and techniques, as well as how intergenerational co-operation affects them, and what they find the largest problem in accounting areas. As a conclusion, we found that the main problem is professional training and then the digital world, while intergenerational conflicts have come to the last place.

Keywords: *auditing, simultaneity, digitization, control*

Abstract

A globalizáció jelensége kihat a társadalmi és gazdasági folyamatokra egyaránt és ennek következtében a világ felgyorsult, a folyamatok automatizálódtak, a digitalizáció a mindennapi élet részévé vált, és a mesterséges intelligenciával működő megoldások alkalmazása egyre elterjedtebbé válnak. Ezek segítik a folyamatos ellenőrzést, a kockázat- és kontrollértékelést, tehát az audit tevékenységet. A változásokra és a változások nyújtotta lehetőségekre az egyes generációk másként reagálnak. Míg az X generációnak tanulnia kell, az Y generáció életének a kezdetektől fogva a része ez az új technológia, a Z generáció pedig már egyszerűen nem is tud élni nélküle. Tanulmányunkban a digitalizáció, a digitális folyamatok könyvvizsgálatra gyakorolt hatását vizsgáltuk, illetve az ezzel kapcsolatos attitűdöket. Összehasonlítottuk az egyes generációk véleményét az új technológiákkal, technikákkal kapcsolatban, illetve, hogy mennyire jelent számukra gondot a generációk közötti együttműködés, valamint mit találnak a legnagyobb problémának a számviteli területeken. Végső következtetésként megállapítottuk, hogy a legfőbb gondot a szakképzés jelenti, és ezt követően a digitális világ, míg a generációk közötti konfliktus az utolsó helyre került.

Kulcsszavak: *könyvvizsgálat, egyidejűség, digitalizáció, ellenőrzés*

Introduction

Digitalization changes the world around us, reshapes the methodology of those activities which are carried out by tax, accounting and auditing profession. As a result of the globalizing world, several solutions have emerged that rely on the use of digital technologies and artificial intelligence solutions. The significant headway of digitalization in our everyday lives generates many conflicts as well, because development is extremely fast and not everyone has the right level of knowledge to apply digital solutions at least on a basic level. The globalization of auditing, tax consultant`s services and accounting facilitates the development of solution-centers and creative common thinking. The distorted structure of the countries` SME sectors still hinders the construction of unified system, but the near-term auditing of economic processes comes within sight. Because of the development of digitalization, the employment structure will be transformed, therefore millions of jobs may be terminated, and this will make it more difficult to manage the number of new jobs that can be filled by retired or unskilled workers (Hegedűs 2017a).

Development is unstoppable and extends to almost all segment of our everyday life, so developments, new digital technologies bring significant changes in accounting. As a result of the 4th Industrial Revolution, the services of accountants and auditors will be transformed within a few years, despite the fact that the benefits of digitalization in risk management are taking just small steps forward. If experts accept and successfully implement opportunities offered by digitalization, they can save time. The introduction of digital solutions is time-consuming and resource-intensive one, however it will pay off as a result of increased efficiency.

Continued audit gets into the focus of auditing activities, which is an automated method that allows us to perform it more frequently, like risk and control assessments. Technological background is key-element in the continuous control activities, which can help to automatize the recognition of exceptions and/or anomalies. The approach of continuous control allows internal auditors to fully recognize critical control points, rules and exceptions. Due to faster and more efficient processing of data, auditors can put more emphasis on identifying risks, get deeper insight into how the organization works. The insight, that we can gain, can help auditors focus on high-risk areas.

Tasks and objectives of research

The first task of research is to examine the background, advantages, disadvantages of digitalization, focusing technologies used by auditors. The second task of the research is to analyze the digital solutions already used by auditors. In this publication we emphasize only partial data and segments of the research which can be interpreted independently as well. Certain relationships can also be examined for parts. The study is based on a research carried out by us. We conducted an online questionnaire among auditors working in Hungarian SME sector in company form between January 1, 2019 and March 31, 2019.

The basic data were provided by the evaluation of the data which are available for use in the chamber`s reports. The sample was selected from those X, Y, Z generation auditors who are listed on the mkvk.hu as auditors of financial institutions, IFRS, investments and enterprises. Sampling of auditors of the X, Y and Z generations with special qualifications has been done because the financial sector is the most sensitive to the use of digital technologies. We sent out a total of 402 questionnaires for voluntary completion. The research ended on April 30, 2019, and there were 329 evaluable forms available. Analyzing the survey data, different conclusions were drawn on how the development of digitalization will

influence the organizing and implementation of audit work. However, the analysis does not affect the full analysis of the effects of digitalization, but the Summary chapter draws conclusions and suggestions for many areas due to the connections.

Brief overview of digitalization

Digital solutions are becoming more widespread in the world and countries, societies must adapt to this. In a globalizing world, the use of new technologies is unavoidable, as it has become a crucial condition for remaining on the market. As the Hungarian saying goes „Anyone who misses out is left out", utilization of the opportunities offered by digitalization is essential. Digitalization not only simplifies the working routine, but also makes communication and relationships easier and more time-saving. The Y generation is already born into this world, where IT knowledge is crucial, but it is also necessary for those of other age groups which want to go further and acquire this knowledge.

Digitalization has many advantages and of course disadvantages and the users have to consider and find opportunities and methods for optimal application by analyzing their own environment. Digital solutions can replace postal processes, and the many signatures on paper are no longer required because we do not have to print the contracts and forms anymore, we can also sign them electronically. In fact, software solutions are not only good for sending and receiving invoices, vouchers in electronic form but also for changing further management techniques: incoming invoices can even be uploaded by scanning, making it easy for accountants to access. The so-called OCR (optical character recognition) technology is capable of digitizing incoming paper invoices with the help of artificial intelligence without human intervention. With this OCR technology, the system can recognize the text in the invoice based on the photo or scanning, so that these data no longer need to be manually recorded in the billing or accounting program.

As a result of digitalization, processes will be routinely paperless over time. Organizing work, reviewing processes and finding weak control points increases the company`s responsiveness to changes in business life. The possibility of tracking digital processes can play an important role in the "bleaching" of the economy and increase of tax revenues. Digitalization can lead to cost reduction as well, resulting in more efficient and faster work. Some administrative processes can be made more paperless and many bureaucratic (or seemingly bureaucratic) tasks can be completely replaced by a digital solution (Tusnádi 2018). Globalization and social development involve the dynamic technical and technological development of health care, the need for the reform of health system, and reconsideration of financing and efficiency issues (Hegedűs 2017b).

The development of digitalization carries several risks, so it is essential to develop data protection and IT security. The disadvantage of digitalization is that there will be fields of work that will disappear, and so millions of families can get into an unfavorable situation because they cannot handle, learn and adopt the technology. These disadvantages could be, however, reduced by retraining and newly appearing jobs, but it must be recognized that not everyone is receptive to the new knowledge. In the long run, the lack of IT-skilled workforce hinders the stable and well-functioning economy, therefore society has a major responsibility in determining trends and methods which are adopted.

In 2016 the Gkidigital conducted a research on the advantages of digitalization. Respondents had to mention factors which were thought of as the advantage of digitalization. Most of the respondents emphasized the better traceability of processes, which was followed by

increase of efficiency and operational reliability. These factors are also important ones for accounting professionals. The research results, which can be seen on Figure 1, point to the fact that the energy efficiency aspect is not the most important one, only 37% of the respondents considered it essential (GKI 2016).

Figure 1. ***Reasons for digitalization***

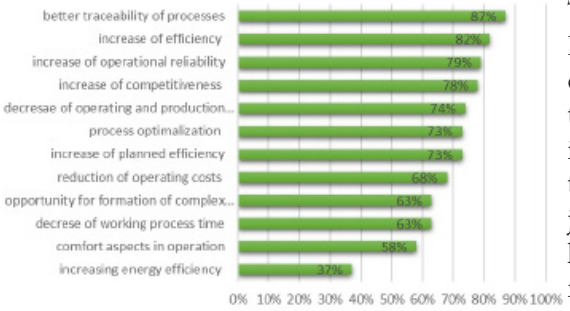

Source: GKI 2016

GKI's (2016) research outlines 6 arguments in Figure 2 for the reason for the lack of digital development. 35% of the respondents argue that the reason for not introducing digital solutions is the lack of material conditions because they require significant financial investment. 29% of them said that there were (they had) expectations for digitalization, but they were either not fulfilled or lagged. Some organizations do not introduce digital solutions because they are facing resistance by owners or parent company. Among the drawbacks, as mentioned above, we have already mentioned, that there are not enough workers with right qualifications. 9% of the respondents give reasons for the lack digitalization with inflexibility and absence of infrastructural conditions.

Figure 2. ***Reasons for not implementing new digital technologies***

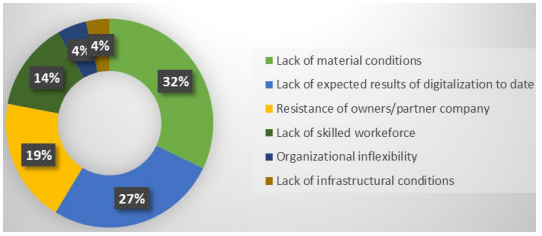

Source: GKI 2016

It is characteristic of the digital processes' development that many do not believe in them, they are in doubt because their spread is slow in the lower phase of growth. However, there is a point where the growth suddenly jumps up by leaps and bounds. Compared to linear growth it starts to grow at an unimaginably higher rate, than destroys or better said disrupts everything around it.

One of the most significant conflicts in the 21st century is that we need to talk about the absence of digital labor force because there is a significant demand for those professionals/experts who have digital knowledge and whose knowledge about digital devices is adequate (or at least not out-of-date) but the supply is lagging. Today's knowledge may not be worth it tomorrow, therefore professionals, experts in this segment need constant and continuous learning and development. However, not every user can make the change in this "comfortable world" at the right place (Halmosi 2018).

Our research shows that the main benefit according to the respondents is that the processes become visually more traceable and that the rational use of new technologies can lead to increasing efficiency and cost reduction as well. Of course, there will be jobs that will disappear in the coming decades which will always be painful for those who insist on doing well-trained working processes. It is natural that some job tasks will be now made by digital technologies which will require new employees in order to develop, discover and

apply these solutions. Constant changes also indicate that the digitalization of processes is not an overnight phenomenon and it happens rapidly which will require constant and continuous training and retraining in order to keep workers in the world of employees, even those who belong to previous generations and do not deal with digital solutions so frequently.

X, Y and Z generations

1. Features of generations

The classification and grouping of each generation gave a major task to researchers. Strauss, Howe (1991) and Tari (2010) have different opinions on which generations were born in a given year and what is the last year which ends a generation, but they agree that those who were born in the same period belongs to a generation. In 2019 children are born into the alpha generation, which is the fourth generation whose common features, characteristics we can sort out. The exact zone of birth data will not be determined in this study, we rather emphasise and introduce the features. Since we are not able to provide information on the alpha generation from the aspect of the labor market yet, we will only characterize the X, Y and Z generations in our study.

The X generation is constantly active, loves the challenges and has a demand for higher wages. Because of their age, they are the leaders of management bodies, or they are the leaders of successful companies. It is important for them to create material and financial security as well by using their knowledges and learning, as they are aware of its important in promotion. Their work morale, work ethic has been influenced several times, as the branches of business began to specialize at that time and societies started to shift increasingly towards consumer society when they got to work. This generation was roughly in a teenage age when they got to know the Internet, so its discovering was a learning process for them, they were not born with Internet being fundamental to them.

Regarding the life stages of the Y generation, their members got familiar with the Internet and the effects of digitalization in their early childhood. This age group is increasingly present in the labor market and so they are competitors for the X generation. In some cases, there are clear contradictions between these two generations, but the tension is not as intense as we can see sometimes between the X and Z generations. The members of the Y generation already place themselves at the center, it is important for them to develop. They are more flexible in their life than the previous age group, but it also means that they can change workplaces or jobs much easier and sooner. They also have an advantage, they can handle changes more easily due to their flexibility, for example. However, they have higher expectations for employers, employers are supposed to help and support their personal and professional development. They accumulate experience and if their expectations do not meet their wishes, they will easily change, but we can say that money is still a powerful, influential force for them (Mészáros et al. 2017).

The Z generation's is demand for self-actualization overshadows their material and financial expectations, so it is more important to them than money. It is also more essential for them to have a job or field of work where they can fulfil their purposes and perfect themselves than get a higher salary. Compared to the Y generation Z generation is slightly different. They prefer oral information and feedbacks, and they can also understand them easier and faster, as if they would be informed in a different way. Their communication is open, and they expect it, too. Due to their age, only few of them are in the labor market yet, but later more and more of them will appear in the world of employees (Ament 2018).

2. Different age groups in the labor market

As we stated in the second chapter, we inquired the opinion of those accountant experts who are members of the X, Y and Z generations, therefore our research is limited on them. One of the main aims of the survey was to get an overall picture of their labor market situations, ideas and opinions about other generations.

As we have already mentioned, 329 questionnaires were sent back. The respondents' distribution based on generation is illustrated with Figure 3. Only 14% of them are members of the X generation, which means 46 people. 182 people are members of the Y generation which represent 55.3% of total respondents, and 30.7% of them, 101 people are part of the Z generation. The questionnaire was shared in main groups which are available on Facebook community website, and we gave it to certified accountants for voluntary filling in on compulsory further training, this can explain the age distributions.

Figure 3. ***Breakdown by generations***

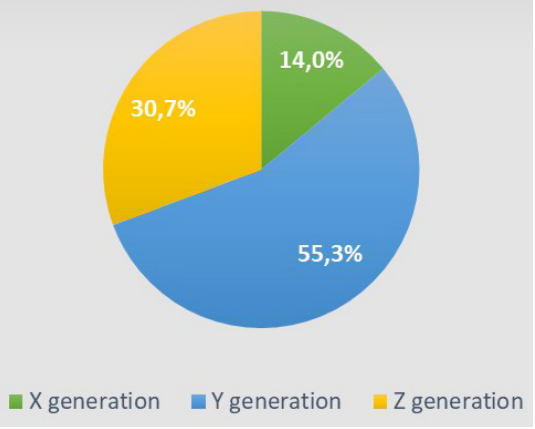

Source: own edition based on the questionnaire, 2019

In the questionnaire we touch upon a question whether the people working in accounting fields have positive or negative attitudes about the cooperation of different generations at workplaces. Do they think that intergenerational cooperation and working together is an embarrassing factor or not? We gave four possible answers. Only 3.65% of the respondents said that the intergenerational working together is very embarrassing, while approximately 40% said that it is sometimes or rather embarrassing and only 10% answered with "it doesn't bother at all" as you can see in the 4th Figure. This refers to real problems among generations which can have hindering effect at workplaces. In the next step we analyzed whether generation gap is the main problem, or there are more serious ones.

Figure 4. ***Is intergenerational working together embarrassing at workplaces?***

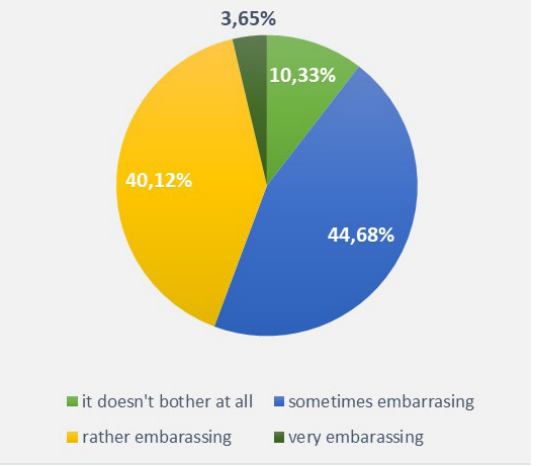

Source: own edition based on the questionnaire, 2019

During the surveying we were also interested in fields where there might be opportunities for improvement. Respondents had to rank different problems which appear while working in the accounting field. These problems were: higher education and vocational training which provide/give useless theoretical background/knowledge; salaries; intergenerational conflicts; inadequate atmosphere at workplaces; digitalization, accelerating world. Examining the question from this aspect the generation gap is not as serious as it seemed at first time. Looking at the 5th Figure we can see that the main problem is the theoreti-

cal knowledge offered by higher educational institutions (HEI) and vocational trainings which means that experts in the field of accounting do not feel the theoretical background offered by HEIs adequate. Theoretical education does not give students the knowledge that can help them to find workplaces. More practical and realistic materials would be essential. 35%-of the respondents ranked this problem as the first one. On the second place we can see digitalization and accelerating world as a main problem. More than one fifth of respondents said that it's difficult to keep up with new technology and constantly changing world. Taking in consideration that only 14% of the respondents were members of the X generation, there were other answerers from other age groups who said that digitalization is the largest problem. There are still many people who do not have enough knowledge about new technology and adequate skills to use it or even just refuse it. Only 10% of the respondents thought that intergenerational conflicts cause the largest problems at workplaces. Most of the answerers ranked it as the last one.

Figure 5. ***Problems appearing in the field of accounting during work***

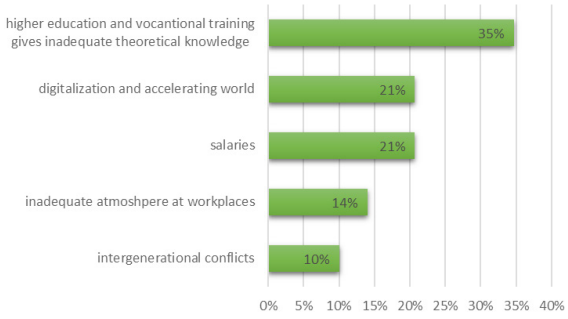

Source: own edition based on the questionnaire, 2019

The impact of digitalization on accounting and tax systems

The main topic of the conferences and further trainings in 2019 is the question: what does the digitalization bring to us in the field of accounting and audit? How much can the scanned or photographed documents be handled in digital form and how is their accounting done by automatic transmission? Will accounting be the digital transfer among each program? How much can artificial intelligence programs take over the role of accountants? Will the keeping of analytical recording be easier with implementing of Receipt bank, 1 Tap receipts, SMACC, SDSYs or other systems? Is the intuitive work of bookkeeping completely replaced by process control based on mathematical formulas which requires no longer human work?

Answers can be approached from a wide range of perspectives, and there are many ideas depending on the accounting and tax system in each country, what the structure and operating environment of the SME sector that we audit or book is. Governments in each country are primarily interested in increasing or – at least – maintaining tax revenues, therefore there is already a simplified accounting system, which we can boldly call tax accounting (in Hungary these are EVA – simplified corporate tax, presumptive tax, KIVA – small business tax, KATA – listed/dedicated tax for small taxpayer corporations). They adjust tax revenues to some kind of index while pushing traditional financial accounting into the background. However, there are many disadvantages of simplification, many threatening factors: it is difficult to determine the property, income and efficiency of micro-enterprises from aggregated data without additional annexes, because of simplification many data that are important for the evaluation may be lost or not presented.

The structure of the SME sector in Hungary shows an extremely distorted picture due to their numerosity, capital strength, responsiveness, technical level and number of employees, we can speak about their efficiency only with due caution. In many countries, the development of the SME sector and the

improvement of the financial and accounting knowledge of the professional level of entrepreneurs would be necessary to develop. It could be accompanied by the development of the ethical behavior of entrepreneurs, for which any small shift could be measured in terms of tax revenue. Coercive tools are always bad tools, but recognition can be one of them which leads Eastern European countries in the right direction. Only the simplification of accounting and tax systems, increased control and restructuring of the sector go together with increasing tax revenues and predictability (Hegedűs 2019). Reshaping of current accounting and tax system serves the elimination of distorted phenomena and favoring many interest groups at the same time. Digitalization makes control and transparency more efficient by acting fasters in order to filter out unrealistic/not real economic events. Digitalization can play an important role in the elimination of underground economy, following of cross-border services and transformation of accounting systems. Audit service and accounting work will also be transformed with the development of digitalization which will result in new methods, simplification and real-time measurement.

For digitalization to be effective, for the new technologies to work well we have to overcome the challenges of using digital solutions. The level of investment costs and their return potential should be considered from the very beginning. It is an inevitable factor to create IT security and clarify GDPR issues (Jósvai 2018).

The protection of digitally managed data is one of the primary aspects of accounting. Besides creating further conditions for digitalization, we also need to consider whether employees are able to use new technologies at all, if not, then we have to make decision about further trainings or looking for new staff. There are factors that require careful thought, but they are also essential to keep us competitive.

Figure 6. ***Challenges of digitalization and Industry 4.0***

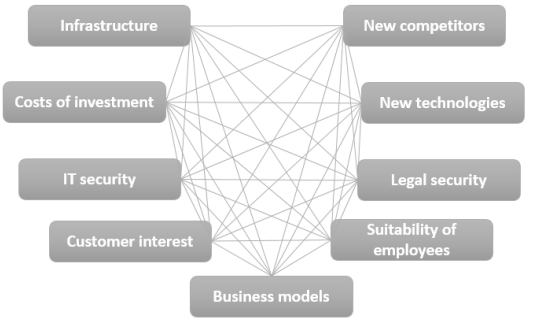

Source: http://industry4.hu/hu/

Digitalization has different impact on all areas, so it also affects accounting and taxation systems. According to the Future of Jobs study published by the World Economic Forum in 2016, the probability of disappearance of accountants by 2025 is 98%. The study emphasizes that significant part of bookkeeping is routine and is mostly automated. Controlling represents higher added value which can be more difficult to replace by robotic solutions, but due to the development of artificial intelligence, these workflows are not protected from automatization (WEF 2016). In the future we will do the bookkeeping and audit service in a different way. Thanks to automatization and digitalization we will be able to save, probably, considerable time and human resources, the output of the work done will be visually more attractive and better, and we can increase the efficiency, too. We will save time on different testing tasks, make reports automatized and always available. With the help of automated software, the large and often non-similar data can be processed, and they can then be interpreted in a more digestible, visualizable form. A paperless office, electronic filing systems, digital signatures can reduce invested human work or make the knowledge of process faster. Reporting becomes simpler, authorities can get information about the financial-administrative activities of companies simultaneously with carrying out of processes as a result of automatization and this makes the interven-

tion more effective. Such accounting and taxation solutions gain ground and strive for unified ones without borders (IFRS).

Summary

In the accounting and auditing profession we are also in the age of digitalization, which has a significant impact on our work. If we want to be successful in our job and we want to do it efficiently, then we have no choice but to keep up with the trends of artificial intelligence and automatization. The accountant-auditing profession is for highly educated and skilled professionals who are constantly adapting to the changing world. Accounting data is being digitized, more and more people are talking about their impact and skepticism or even fear is normal, acceptable. Automatization and artificial intelligence are surrounded by a constant paradox, digital technologies transform previously known frameworks. Digitalization will have a decisive impact, as the speed of information expansion and the speed of calculations will match the computing capacity of computers, which – according to Moore's law – will grow exponentially. However, exponential growth can be deceptive, estimating future effects can only be done with proper correction.

As a summary of our research, we claim that the effects of digitalization among other generations show up differently. The source of tension among X, Y and Z generations may be how well they are able to and willing to adopt new technologies, and who will be able to apply them in their work. Of course, someone who was born into this world as a member of the Y generation will be easier to learn IT workflows than for the Y generation, but the struggle for the proper salary will force the previous generations to go ahead and keep pace with the new technologies, they should fall into step beside the changes. It is necessary to recognize and apply changes because this is basic requirement in the accelerating and ever-changing XXI century. Of course, we can reduce the pace of change or we can ignore them, but in turn it may result in a loss of market or job. Bookkeeping and auditing will not disappear in the coming decades. Without accounting there is no controlling and without knowledge about the past, the future can only be determined based on estimation or prediction.

Audit remained what is was. It is and will be about to increase confidence for financial statements and to improve the quality and reliability of information provided by annual reports. The accounting and taxational profession provide high quality added value, hereby supporting customers in order to achieve their goals.

Artificial intelligence can analyze risks, set up and apply mathematical models. People will have to compete with smart machines someday but behind the machines there will always be people wo build and train them. Only human beings can coordinate human intuitions, intelligence, thinking, organizational skills and many other aspects, therefore human resources will always be needed.

References

1. Ament, F. (2018): *X, Y, Z generációk szervezet iránti elkötelezettsége és a motiváció kapcsolata*. Kézirat. Pénzügyi és számviteli szakdolgozat. Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar, Budapest. Forrás: http://dolgozattar.repozitorium.uni-bge.hu/16086/ (Letöltve: 2019.03.21.)
2. Csaba, T. (n.d.): *Ipar 4.0.* Forrás: http://industry4.hu/hu/ipar4 (Letöltve: 2019.03.21.)
3. Digitalizációs helyzetkép GKI Digital Kutató és Tanácsadó Kft. Forrás: https://anzdoc.com/digitalizacios-helyzetkep-gki-digital-kutato-es-tanacsado-kf.html (Letöltve: 2019.03.21.)
4. Halmosi G. (2018): *Merre megy a könyvvizsgálat a digitalizáció korában?* XXVI. Országos Könyvvizsgálói Konferencia, Visegrád, 2018. szeptember 6.
5. Hegedűs, M. (2017a): *A nyugdíjrendszer átalakításának szükségessége.* Soproni Felsőoktatásért Alapítvány, Sopron, 15–54.
6. Hegedűs, M. (2017b): *Az egészségügy átalakításának dilemmái*. Tomori Pál Főiskola, Budapest, 86–104.
7. Hegedűs, M. (2019c): *A digitalizáció hatásai a számviteli adózási rendszerekre.* Tomori Pál Főiskola, Budapest, 82–94.
8. Jósvai T. (2018): *Digitalizáció a könyvelésben és a könyvvizsgálatban.* XXVI. Országos Könyvvizsgálói Konferencia, Visegrád, 2018. szeptember 6.
9. Mészáros A. – Lestyán K. (2017): *Generációso(k)k. Tanulmányok a generációk témakörében.* Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Gödöllő. Forrás: https://www.gvkik.hu/uploaded_files/files/publikaciok/Gener%C3%A1ci%C3%B3so(k)k%20tanulmanykotet_1226-1.pdf (Letöltve: 2019.03.21.)
10. Strauss, W. – Howe, N. (1991): *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069.* New York: William Morrow & Company
11. Tari A. (2010): *Y generáció – Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban.* Jaffa Kiadó, Budapest
12. Tusnádiné, Á. M. (2018): *A digitalizáció hatása az adózásra és a könyvelésre.* XII. Nemzetközi Adókonferencia, Budapest, 2018. május 10. Forrás: http://www.helloado.hu/hirek/a-digitalizacio-hatasa-az-adozasra-es-a-konyvelesre-xii.-nemzetkozi-adokonferencia (Letöltve: 2019.03.21.)
13. World Economic Forum (2016): *Global Challenge Insight Report. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution*. Source: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (Letöltve: 2019.03.21.)

A KIEGÉSZÍTŐ MELLÉKLET EREDMÉNYKIMUTATÁSHOZ KAPCSOLÓDÓ RÉSZÉNEK ELEMZÉSE MAGYARORSZÁGI SPORTVÁLLALKOZÁSOK KÖRÉBEN*

Kerezsi Dóra[1]– Erdey László[2] – Dékán Tamásné Orbán Ildikó[3]

[1]PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
e-mail: kerezsi.dora@econ.unideb.hu
[2]PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar
e-mail: erdey.laszko@econ.unideb.hu
[3]PhD,egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Számviteli és Pénzügyi Intézet, Számviteli Tanszék, tanszékvezető
e-mail: orban.ildiko@econ.unideb.hu

A sport gazdasági szerepvállalása a 2000-es évek óta folyamatosan növekszik, a globális GDP-nek körülbelül a 2%-át termeli, míg az európai uniós tagállamokban az 5%-hoz, Magyarországon az 1–1,5%-hoz közelít a hozzájárulása. Az éves beszámoló egyik legnagyobb magyarázó erejével bíró részével, a kiegészítő melléklettel kapcsolatban az elmúlt időszakban számos kutatás foglalkozott, melynek eredményeképpen arra a következtetésre jutottak, hogy nem minden esetben éri el a célját és felel meg a törvényi előírásoknak. Kutatásunkban a 931-es TEÁOR számú, főtevékenységként sporttevékenységet végző magyarországi vállalkozások kiegészítő mellékleteinek az eredménykimutatáshoz kapcsolódó speciális részét vizsgáljuk azzal a céllal, hogy megfelelnek-e a törvényi előírások és tartalmazzák-e azokat a szükséges információkat, melyek egy külső szereplő számára hasznosak, fontosak és szükségesek lennének.

Kulcsszavak: *sportvállalkozások, kiegészítő melléklet, eredménykimutatás, adatbányászat*

Abstract

Економічна роль спорту постійно зростає з 2000-х років, він генерує близько 2% світового ВВП, 5% у країнах-членах ЄС та 1–1,5% – в Угорщині. Однією з найбільш інформативних частин річної звітності є примітки до неї, їм присвячана велика кількість наукових праць, які одностайно доводять, що ця форма звітності не завжди відповідає своїй меті та законодавчим вимогам. У статті присячено увагу дослідженню приміток до фінансової звітності підприємств TEÁOR 931, основною діяльністю яких є спорт. Метою аналізу є визначення того, чи відповідають звіти вимогам законодавства та чи містять необхідну інформацію, яка є корисною, важливою та необхідною.

Ключові слова: *спортивний бізнес, примітки, звіт про фінансові результати, обмін даними*

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

A sport gazdasági szerepvállalása

Bácsné (2016) tanulmánya alapján az utóbbi évtizedekben a sport gazdasági szerepének növekedése vitathatatlan. A sportgazdaságnak egyre nagyobb mértékű a hozzájárulása az egyes államok nemzeti jövedelméhez, melynek okán egy önálló ágazatként nőtte ki magát. Ez a tendencia – bár mértékében még elmaradva, – hazánkban is megfigyelhető (Bácsné 2016; Bácsné et al. 2019). Az, hogy a sport értékét a 2000-es évektől világgazdasági és nemzetgazdasági viszonylatban GDP-arányosan is ki lehet fejezni szintén a gazdasági súlyának növekedését mutatja (Andreff 2008). Egy 2017-es kutatás alapján a sportágazat a globális GDP körülbelül 2%-át termeli. Rátonyi-Odor–Borbély (2017) kutatása alapján szintén arra a következtetésre jutottak, hogy a sport egy több milliárdos gazdasági terület, amely a világ egyik legdinamikusabban fejlődő iparága. A sportgazdaság GDP-hez való hozzájárulása az európai uniós tagállamokban az 5%-hoz, míg Magyarországon az 1–1,5%-hoz közelít. Ez az arány vélhetően növekedni fog, melyhez a társasági adó támogatások jó alapot biztosítanak (Rátonyi-Odor–Borbély 2017). A sport szervezeti kereteit tekintve követte a változásokat és megjelentek e területen is a tőkemegtérülését biztosító gazdasági társasági formák (Bácsné 2017). A sportvállalkozások kezdetben civil kezdeményezésen alapuló önszerveződő társaságok voltak, melyeket leginkább a közös tevékenység tartott össze. Később a nonprofit szervezetek mellett a profitorientált vállalkozások is megjelentek a gazdasági tényezők térnyerése okán (Hoye et al. 2015).

A kiegészítő melléklet vizsgálatának fontossága

A piac zavartalan működéséhez nélkülözhetetlen a különféle gazdasági társaságok, vállalkozások vagy nonprofit szervezetek pénzügyi és jövedelmi helyzetéről az objektív információk biztosítása, melyet Magyarországon a számvitelről szóló 2000. évi C törvény biztosítja, amely jelenleg is hatályos, a vállalkozások működését meghatározó törvény. A gazdasági globalizáció a számvitelt is elérte, a vállalatok kapcsolatrendszere kiszélesedett, egyre nagyobb teret hódítanak a multinacionális cégek, a gyors tőkeáramlás és a folyamatos versengés a világ bármely részére, szegmensére kihatással van. A számviteli rendszer alapvető célja, hogy a külső és belső szereplők számára hozzáférhető információk hitelesen, valósághűen mutassák be a gazdálkodó gazdasági helyzetét, állapotát és teljesítményét (Fenyves et al. 2019a).

Melis (2004) tanulmányában elemezte a pénzügyi beszámolórendszerek, a vállalati kommunikáció és a vállalatirányítás közötti kapcsolatot, ahol arra jutott, hogy a pénzügyi beszámolók és a vállalatirányítás rendszerei között erős a korreláció, azaz pozitív hatással vannak egymásra. Ez azt jelenti, hogy egy vállalat vállalatirányítási rendszere akkor megbízható, ha az összhangban van a törvényekkel és a hatályos jogszabályokkal, amelyek szükségesek a megfelelő minőségű pénzügyi beszámolási rendszer elkészítéséhez (Melis 2004).

Az éves beszámoló, az egyszerűsített éves beszámoló és az összevont, konszolidált éves beszámoló része a mérleg és az eredménykimutatás mellett a kiegészítő melléklet. A kiegészítő mellékletbe azokat az adatokat és szöveges magyarázatokat kell megjeleníteni, amelyeket a törvény előír, továbbá olyan – a mérleg és az eredménykimutatás különböző tételeit kiegészítő – információkat, amelyekkel együtt a vállalkozás vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzete a külső érintettek számára is egyértelműen megítélhetővé válik (Adorján 2008). Egy vállalat megítéléséhez fontos egy kellő részletezettséggel elkészített kiegészítő melléklet, amelynek viszont a számviteli törvényben nincsen egy egységes sémája, így a főbb tartalmi elemeken kívül az információk mélységének szakmai mérlegelése az adott

vállalkozásra van bízva (Fenyves et al., 2019b). Továbbá a vállalkozások döntésétől függ, hogy mennyire tartják fontosnak egy adott tétel, alkalmazott értékelési eljárás, vagy egyéb tájékoztatást igénylő téma bemutatását (Tóth 2010). Felépítését tekintve a mérleghez és az eredmény-kimutatáshoz hasonló, törvény által előírt struktúrája nincsen, ezért ritkán lehet egyforma felépítéssel és tartalommal találkozni, de az minden esetben tartalmilag alapvetően három részből tevődik össze, ami az általános, a specifikus, mérleghez és eredménykimutatáshoz kapcsolódó információkkal és a tájékoztató rész (Filyó 2014; Fenyves et al. 2018).

A fent említettek alátámasztják azt, hogy érdekes és szükséges kutatási terület a sporttevékenységeket végző vállalatok és azok kiegészítő mellékleteinek elemzése.

A vizsgálat anyaga és módszertana

A vizsgálat anyagához 931-es TEÁOR számú, főtevékenységként sporttevékenységet végző vállalatokat vontunk be, melyek magyarországi székhellyel rendelkeznek. Az adatbázisba azok a vállalkozások kerültek, akik 2017-es évre vonatkozóan számviteli beszámolót tettek közzé. Összesen 1747 db ilyen tevékenységű vállalat volt, ennek viszont a 92%-a rendelkezett kiegészítő melléklettel, így a mintában szereplő vállalatok száma 1616 db-ra csökkent le. A maradék 131 db cég azért nem rendelkezett kiegészítő mellékelettel, mert olyan beszámolót készített, melynek nem kötelező része (pl. a mikrogazdálkodói beszámoló), vagy nem tett eleget a törvényi előírásoknak.

Az elemzést az R statisztikai rendszer különböző csomagjainak a felhasználásával végeztük. A módszertan során szövegbányászat segítségével azt vizsgáljuk, hogy a kiegészítő mellékletek milyen mértékben biztosítják azokat az információkat, amelyek a megbízható és valós összekép bemutatásához elengedhetetlenek, valamint az eredménykimutatás megfelelő értelmezéséhez, használatához elengedhetetlenül szükségesek lennének.

A vizsgálat eredménye

A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény szerint a törvény hatálya alá tartozó vállalkozásoknak éves beszámolót kell közzétenniük, melynek a mérleg az eredménykimutatás és a kiegészítő melléklet a része. A kiegészítő mellékletbe közzé kell tenni mindazon számszerű és szöveges adatokat, információkat, magyarázatokat, melyeket a törvény előír, továbbá azokat, melyek a vállalkozás vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetének bemutatása érdekében a külső szereplők számára szükségesek. A törvényben bemutatásra kerül az, hogy milyen információkat kell közzétenni az egyes beszámolót készítő vállalkozásoknak, viszont az nem szerepel, hogy milyen csoportosításban, megbontásban és milyen módon kell azokat szerepeltetni. A számviteli törvénybe a kiegészítő melléklet különféle részeire vonatkozó információk nincsenek csoportosítva megjelenítve, hanem olyan sorrendben szerepelnek, mint ahogyan az a mérlegben és az eredménykimutatásban következik. A gyakorlatban viszont van egy megszokott séma, melyet szinte minden vállalkozás alkalmaz Magyarországon, mely az általános, a specifikus és a tájékoztató rész. Az általános rész a vállalkozás bemutatását szolgálja, illetve a beszámoló megértését segíti. A specifikus rész két nagy csoportra osztható, a mérleghez és eredménykimutatáshoz kapcsolódó információkra. Végül a tájékoztató részbe kerül bemutatásra a vállalkozás vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetével kapcsolatos mutatószámok és minden más, mely a vállalkozás helyzetének megismerését szolgálja.

1. táblázat. ***A vizsgált kiegészítő mellékletek különféle részeinek alakulása beszámoló típus szerinti bontásban***

Keresett kifejezés	Összesen		Beszámoló típusa					
			Nem adott meg		Egyszerűsített éves		Éves	
Vizsgált cégek	**1 616**	**100%**	**125**	**100%**	**1 333**	**100%**	**158**	**100%**
Általános rész	506	31%	18	14%	424	32%	64	41%
Mérleghez kapcsolódó információk	798	49%	44	35%	687	52%	67	42%
Eredménykimutatáshoz kapcsolódó információk	579	36%	29	23%	494	37%	56	35%
Tájékoztató rész	261	16%	7	6%	230	17%	24	15%

Forrás: saját szerkesztés

Jelen tanulmányban a eredménykimutatáshoz kapcsolódó információk kiegészítő mellékletben való megjelenését mutatjuk be a főtevékenységként sportvállalkozások esetében. Az 1. táblázatban összefoglalva bemutatásra került, hogy az 1616 db sportvállalkozás kiegészítő mellékletének mekkora része tartalmazza a megszokott csoportosítást összefoglalva és beszámolótípusonként egyaránt. Ezeket nem kötelező a cégeknek szerepeltetni a hozzájuk kapcsolódó információkat igen, melyek célja alapvetően a beszámolóban szereplő adatok könnyebb megértésének elősegítése. Az 1. ábra alapján az általános kifejezést 506 db, a minta 31%-ka, a mérleghez kapcsolódó információkat 798 db, a minta majdnem fele, az eredménykimutatáshoz kapcsolódó információkat 579 db, a minta 36%-a, míg a tájékoztató rész kifejezést 261 db, a minta 16%-ka tartalmazta. Az egyszerűsített éves beszámolót készítő vállalkozások legnagyobb része, 52%-a a mérleghez kapcsolódó információk kifejezést tette közzé a kiegészítő mellékletében, míg az éves beszámolót készítőket megvizsgálva 41–42%-uk az általános és mérleghez kapcsolódó részt. Mind a két beszámolótípus kiegészítő mellékletében a tájékoztató rész szerepel legkevésbé, 17%-uk és 15%-uk szerepeltette. A törvényi előírás szempontjából ez még nem jelent problémát. Megvizsgáltuk ezt követően, hogy az eredménykimutatáshoz kapcsolódó információk, milyen arányban szerepelnek a mintában szereplő kiegészítő mellékletekben.

1. ábra. ***A vizsgált vállalkozások eredménykimutatás típusa szerinti megbontásban***

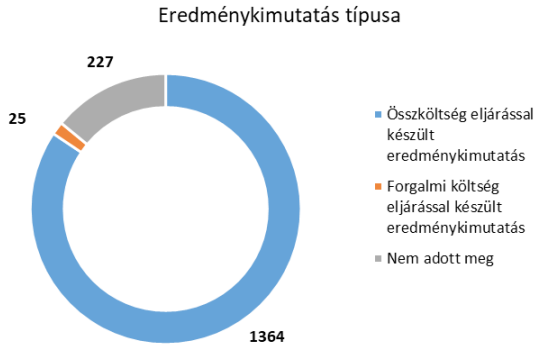

Forrás: saját szerkesztés

A számviteli törvény lehetőséget biztosít a vállalkozásoknak függetlenül a beszámoló fajtáját tekintve, hogy milyen típusú eredménykimutatást készítenek. Választhatnak, hogy összköltséges vagy forgalmi költséges eredménykimutatást tesznek közzé. A törvényi előírásoknak megfelelően a cégeknek szerepeltetniük kell a választott típust a kiegészítő mellékletükben, illetve abban az esetben, ha forgalmi típusút választanak, pluszban a költségek költségnemenkénti megbontását, illetve az aktivált saját teljesítmények értékének bemutatását. Ebből következve megvizsgáltuk, hogy a mintában szereplő vállalkozások a

vizsgált üzleti évben milyet készítettek, és ezeket szerepeltették-e a kiegészítő mellékletükben. A minta legnagyobb része 84%-ka (1364 db) összköltség eljárással készült, míg kb. 2%-a (25 db) forgalmi költség eljárással készült eredménykimutatást mutat be. 227 db vállalkozás volt, melynek a kiegészítő melléklete nem tartalmazta ezt az előírást, ami kb. a minta 14%-át jelenti.

2. ábra. ***Az összköltség és forgalmi költség eljárással készült eredménykimutatás beszámolótípusonkénti megoszlása***

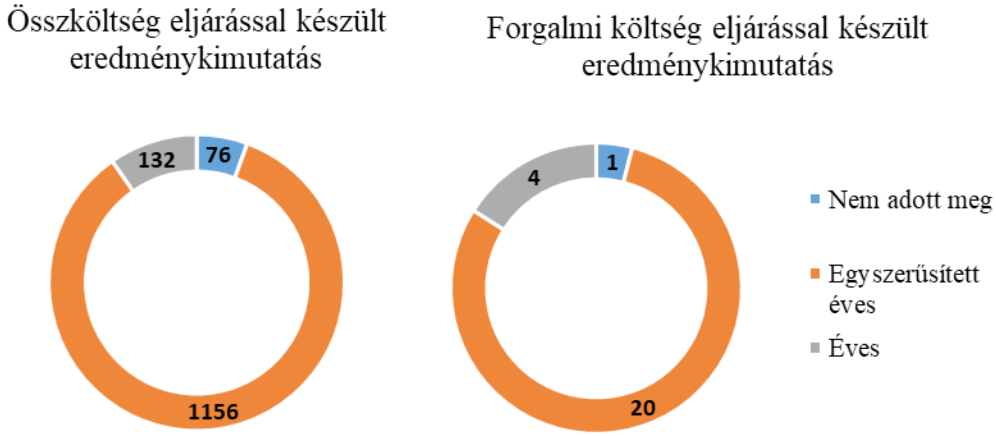

Forrás: saját szerkesztés

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy az egyes eredménykimutatástípusokon belül hogyan oszlanak meg a beszámolótípusok. Az összköltség típusú eredménykimutatást készítő 1346 db vállalkozás közel 85%-a (1156 db) egyszerűsített éves beszámolót, míg 10%-a (132 db) éves beszámolót készített. Ehhez hasonlóan alakultak a megoszlások a forgalmi típusú eredménykimutatást készítő vállalkozásoknál is, a 25 db cég 80%-a (20 db) egyszerűsített éveset, míg 16%-a (4 db) éves beszámolót tett közzé és 1 db vállalkozás volt, aki nem mutatta ezt be az kiegészítő mellékletébe.

2. táblázat. ***Az eredménykimutatáshoz kapcsolódó eredménykategóriák bemutatása beszámoló típusok alapján a kiegészítő mellékletekben***

Keresett kifejezés	Összesen		Beszámoló típusa					
			Nem adott meg		Egyszerűsített éves		Éves	
Vizsgált cégek	**1 616**	**100%**	**125**	**100%**	**1 333**	**100%**	**158**	**100%**
Üzemi (üzleti) tevékenység eredménye	178	11%	10	8%	156	12%	12	8%
Pénzügyi műveletek eredménye	421	26%	28	22%	346	26%	47	30%
Adózás előtti eredmény	892	55%	70	56%	721	54%	101	64%
Adózott eredmény	979	61%	62	50%	806	60%	111	70%

Forrás: saját szerkesztés

Az általunk vizsgált vállalkozások beszámolói a 2017-es üzleti évre vonatkoztak, így a 2016-os törvényváltozás miatt nem 6 eredménykategóriával, hanem csak 4-gyel találkozhatunk az elkészített beszámolókban. A 2. táblázatban azt vizsgáltuk, hogy szerepelnek-e az egyes eredménykategóriák a kiegészítő mellékletekben, melyeket a törvény az eredménykimutatás kötelező részeként előír.

- Az első eredménykategória a mindennapi működés bemutatásához elengedhetetlen, az „Üzemi (üzleti) tevékenység eredménye", amely csupán a minta 11%-ában található meg (178 db). Másképpen kifejezve a vállalkozás alaptevékenységének eredménye, amely magába foglalja a cég termelési és szolgáltatási tevékenységeinek eredményét is. Beszámolótípusokat megvizsgálva az egyszerűsített éves beszámolót készítő cégek 12%-a tette ezt közzé, míg érdekes tény az, hogy az ennél a törvény szerint részletesebb éves beszámolót készítő cégek kiegészítő mellékleteinek csupán 8%-ában szerepel a kifejezés. Azon cégek szintén 8%-a szerepeltette ezt, akik nem mutatták be a beszámolótípusukat.
- A következő eredménykategória a „Pénzügyi műveletek eredménye", ahol leggyakrabban a kapott és fizetendő kamatok, az árfolyamnyereségek és -veszteségek vannak kimutatva. A kifejezést a minta 26%-a tartalmazta, ami 421 vállalkozást jelent. Az egyszerűsített éves beszámolót készítő cégeknek szintén 26%-a tette ezt közzé, míg az éves beszámolót készítőknek valamivel már nagyobb arányuk, 30%-uk mutatta be a kiegészítő mellékletében. Ezen túl 28 cég volt még, aki bemutatta, viszont a beszámolótípust nem szerepeltette.
- A fent említett két eredménykategória összesítve a következő eredménykategóriát teszi ki, amely az „Adózás előtti eredmény". Egy vállalat megítélése szempontjából lényeges, hiszen a ez az eredmény képezi az adózás alapjául szolgáló eredmény kiindulási alapját. Valamenynyivel többen szerepeltették a kiegészítő mellékletükben a kifejezést, a minta 55%-ában volt jelen. Beszámolótípusokat tekintve az egyszerűsített éves 54%-ban, míg az éves beszámolót készítőknek a 64%-ban szerepelt.
- Végül az utolsó eredménykategória az „Adózott eredmény", mely már teljes egészében a gazdálkodó rendelkezésére álló nyereség vagy veszteség, a mérlegben szereplő saját tőkéjének részét képezi. Az 1616 sportvállalkozás már 61%-a mutatta be a kiegészítő mellékletében ezt az eredménykategóriát. Az egyszerűsített éves beszámolót készítők 60%-a, míg az éves beszámolót készítők 70%-a szerepeltette.

3. táblázat. ***A üzemi (üzleti) tevékenység eredményét képező bevételek, költségek, ráfordítások alakulása beszámoló típusok alapján a kiegészítő mellékletekben***

Keresett kifejezés	Összesen		Beszámoló típusa					
			Nem adott meg		Egyszerűsített éves		Éves	
Vizsgált cégek	**1 616**	**100%**	**125**	**100%**	**1 333**	**100%**	**158**	**100%**
Értékesítés nettó árbevétele	732	45%	53	42%	600	45%	79	50%
Aktivált saját teljesítmények értéke	337	21%	24	19%	287	22%	26	16%
Egyéb bevételek	800	50%	38	30%	677	51%	85	54%
Anyagköltség	434	27%	23	18%	357	27%	54	34%
Igénybe vett szolgáltatások értéke	372	23%	16	13%	307	23%	49	31%
Eladott áruk beszerzési értéke	227	14%	11	9%	182	14%	34	22%
Eladott (közvetített) szolgáltatások értéke	129	8%	4	3%	111	8%	14	9%
Anyagjellegű ráfordítások	683	42%	40	32%	577	43%	66	42%
Bérköltség	733	45%	60	48%	577	43%	96	61%
Személyi jellegű egyéb kifizetések	269	17%	24	19%	206	15%	39	25%
Bérjárulékok	445	28%	21	17%	372	28%	52	33%
Személyi jellegű ráfordítások	707	44%	35	28%	607	46%	65	41%
Értékcsökkenési leírás	1277	79%	66	53%	1084	81%	127	80%
Egyéb ráfordítások	845	52%	42	34%	715	54%	88	56%

Forrás: saját szerkesztés

A 3. táblázatban mindazon bevételek, hozamok, költségek és ráfordítások szerepelnek, melyek az eredménykimutatásban hatással vannak az üzemi (üzleti) tevékenység eredményére, illetve bemutatásra kerül az, hogy azok a vizsgált sportvállalkozások kiegészítő mellékleteiben milyen arányban találhatók meg összesítve és beszámoló típusonként egyaránt.

- Az értékesítés nettó árbevétele a vállalkozás főtevékenysége során megszerzett és realizált bevételek együttes értéke. A számviteli törvény szerint néhány információt közzé kell vele kapcsolatban kötelezően tenni, mint pl. az exportértékesítés árbevételét földrajzilag elhatárolt piacok szerinti bontásban, vagy az értékesítés nettó árbevételét létesítő okiratban megjelölt főtevékenységi megbontásban. Az értékesítés nettó árbevétele kifejezés a minta kevesebb, mint felében (732 db vállalatnál) volt megtalálható. Az egyszerűsített éves beszámolót készítő sportvállalkozások kiegészítő mellékletében szintén 45%-a szerepeltette, míg az évest készítőknek 50%-a.
- Az aktivált saját teljesítmények értéke között van kimutatva a saját előállítású eszközöknek az üzleti évben aktivált értéke és a saját termelésű készletek állományváltozása. A mintának csupán a 21%-a tette ezt közzé, az egyszerűsített

éves beszámolót készítőknek a 22%-a, míg az éveset készítők 16%-a.

- Az egyéb bevételt a kiegészítő mellékletek kb 50%-a tartalmazta összesítve, illetve az egyszerűsített éves és az éves beszámolót készítő vállalkozások körében is.
- Az anyagköltséget a vállalkozások már csak 27%-a mutatta be, ugyanez vonatkozik a kevésbé részletes, egyszerűsített éves beszámolót készítőkre, míg az évesnek a 34%-a. Hasonló az arány az igénybe vett szolgáltatások értéke költségnél is, 23%-k szerepeltette. Az eladott áruk beszerzési értékét már csak a vállalkozások 14%-a mutatta be, míg az eladott (közvetített) szolgáltatások értékét csupán a kiegészítő mellékletek 8%-ában találtuk. A kiegészítő mellékletek 42%-ában szerepeltették a gazdálkodók az anyagjellegű ráfordítások kifejezést összesítve és beszámoló típusokat tekintve egyaránt.
- A bérköltség a kiegészítő mellékletek 45%-ában található meg, ha a beszámoló típusokat vizsgáljuk meg, az egyszerűsített éves beszámolónak 43%-a, míg az évesnek már a 61%-a mutatja be. Ezzel szemben a személyi jellegű egyéb kifizetéseket a kiegészítő mellékletek 44%-a szerepeltette. Végül az ezekhez szorosan kapcsolódó bérjárulékokat csupán a kiegészítő mellékletek 28%-a tartalmazta. Mindezeket összesítve a személyi jellegű ráfordítások soron találjuk meg az eredménykimutatásba. A ráfordítást a vizsgált cégek kiegészítő mellékleteinek 44%-ában találtuk meg.
- Az immateriális javak és tárgyi eszközök amortizációjaként elszámolt értékcsökkenési leírás költségnemet mutatták be a legtöbben a 4. táblázaton belül, a kiegészítő mellékletek kb. 80%-ában szerepelt.
- Végezetül az egyéb ráfordításokat kicsivel több, mint a kiegészítő mellékletek fele tartalmazta.
- A 4. táblázatban azon fontosabb bevételek és ráfordítások szerepelnek, melyek az eredménykimutatásban hatással vannak a pénzügyi műveletek eredményére, illetve bemutatásra kerül az, hogy azok a vizsgált sportvállalkozások kiegészítő mellékleteiben milyen arányban találhatók meg összesítve és beszámolótípusonként egyaránt.
- A bevételek között kell kimutatni valamilyen kapcsolt vállalkozástól kapott osztalékot, részesedést. Ezt az 1616 vállalkozás egyike sem mutatta be a kiegészítő mellékletében. Abban az esetben, ha más deviza vagy valutanemben mutat ki az adott cég egy eszközt vagy kötelezettséget árfolyam nyereséges vagy veszteséget kell elszámolnia. Az árfolyamnyereség csupán a vizsgált kiegészítő mellékletek 7%-ában volt jelen (113), az egyszerűsített éves beszámoló részét képző kiegészítő mellékletek 6%-a, míg az évesnek a 15%-ka tartalmazta. Az eredménykimutatásban a pénzügyi műveletek bevételei azok, amelyek összesítik a hozzá kapcsolódó bevételeket. Ez a kifejezés a kiegészítő mellékletek 26%-ában szerepelt (428).
- A pénzügyi műveletek ráfordításait közel azonos arányban mutatták be, 27%-ában szerepelt a kifejezés. A fizetendő kamatok és kamatjellegű ráfordítások az egyik legfontosabb ráfordítás, amely idetartozik, szinte mindegyik vállalkozás életében felmerül, viszont az 1616 vállalatból csupán 8 cég kiegészítő mellékletében szerepeltek a hozzá kapcsolódó információk.

4. táblázat. ***A pénzügyi műveletek eredményét képező bevételek és ráfordítások alakulása beszámoló típusok alapján a kiegészítő mellékletekben***

Keresett kifejezés	Összesen		Beszámoló típusa					
			Nem adott meg		Egyszerűsített éves		Éves	
Vizsgált cégek	**1 616**	**100%**	**125**	**100%**	**1 333**	**100%**	**158**	**100%**
Kapott osztalék részesedés	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Árfolyamnyereség	113	7%	4	3%	85	6%	24	15%
Pénzügyi műveletek bevételei	428	26%	23	18%	367	28%	38	24%
Fizetendő kamatok és kamatjellegű	8	0%	0	0%	5	0%	3	2%
Pénzügyi műveletek ráfordításai	443	27%	25	20%	381	29%	37	23%

Forrás: saját szerkesztés

Az adózás előtti eredmény és az adózott eredmény közötti különbözet az adófizetési kötelezettség, amely minden vállalkozásnál szerepel, így a 3. ábrán bemutatásra kerül, hogy hány cégnél szerepel ez a kiegészítő mellékletükben. Az 1616-ból 506 társaság tette ezt közzé, ez a minta 31%-át jelenti, míg a maradék 69%-a említést sem tett róla.

3. ábra. ***Az adófizetési kötelezettség alakulása a kiegészítő mellékletekben***

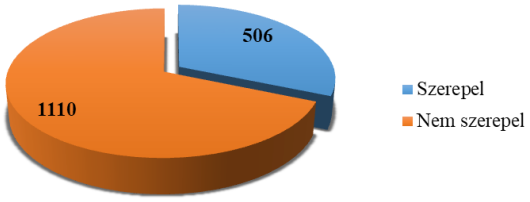

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalás

Tanulmányunkban a magyarországi székhellyel rendelkező főtevékenységként sporttevékenységet végző vállalkozások kiegészítő mellékleteit vizsgáltuk, azon belül is a specifikus részhez tartozó eredménykimutatáshoz kapcsolódó közzéteendő információkat, melyeket a számviteli törvény előír, illetve a megbízható és valós összkép bemutatásához szükségesek. Előző kutatások eredményeiből levonható következtetés, hogy a sportvállalkozások kiegészítő mellékleteinek általános és a tájékoztató része, valamint a mérleghez kapcsolódó információk nem felelnek meg minden esetben a törvényi előírásoknak. Ugyanez elmondható az eredménykimutatáshoz kapcsolódó közzéteendő információkról is, hiszen volt olyan kifejezés, amely az 1616 kiegészítő melléklet egyikében sem volt jelen, illetve a legmagasabb arány is 80% körül mozgott. Fontos azt is megjegyezni, hogy a vizsgálat során csakis a táblázatokban feltüntetett kifejezések előfordulását vizsgáltuk, a mögöttes tartalmakat hozzájuk kapcsolódóan már nem. Véleményünk szerint ahhoz, hogy a kiegészítő melléklet el tudja érni a célját a vállalkozásoknak nagyobb hangsúlyt kellene fektetni annak elkészítésére.

Irodalomjegyzék

1. Adorján Csaba (2008): Az eredménykimutatás és a kiegészítő melléklet. In: Róth József (szerk.): *Mérlegképes továbbképzés*. Magyar Könyvvizsgálói Kamara Oktatási Központ, Budapest, 77–79.
2. Andreff, Wladimir (2008): Globalization of the sport economy. *Rivista di Diritio ed Economia dello Sport,* vol. 4. no. 3. pp. 13–32.
3. Bácsné Bába Éva – Fenyves Veronika – Szabados György – Dajnoki Krisztina – Müller Anetta – Bács Zoltán (2018): A sportágazat nemzetgazdasági jelentőségének vizsgálata beszámoló adatok alapján 2014-2016-os időszakban. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 13. évf. 3–4. sz. 93–103.
4. Bácsné Bába Éva (2016): Szervezeti struktúra jellemzői spanyol labdarúgó kluboknál. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)*, vol. 1 no. 1. pp. 1–11.
5. Bácsné Bába Éva (2017): Magyar futballtársaságok szervezeti kérdései. *TAYLOR,* 9. évf. 2. sz. 5–13.
6. Fenyves Veronika – Böcskei Elvira – Bács Zoltán – Zéman Zoltán – Tarnóczi Tibor (2019): Analysis of the notes to the financial statement related to balance sheet in case of hungarian information-technology service companies. *Scientific annals of economics and business,* vol. 66. no. 1. pp. 27–39
7. Fenyves, Veronika – Bács, Zoltán – Tarnóczi, Tibor (2018a): Analysis of the Notes on the Accounst of Companies Carrying out Information Technology Servises. *Annals of the University of Oradea Economic Science*, vol. 27. no. 1. pp. 173–180.
8. Fenyves, Veronika – Bács, Zoltán – Zéman, Zoltán – Böcskei, Elvira – Tarnóczi, Tibor (2018b): The Role of the Notes to the Financial Statements in Corporate Decision-Making. *Corporate Ownership and Control,* vol. 15. no. 4. pp. 138–148.
9. Filyó Janka (2014): A kiegészítő melléklet ellenőrzésének tapasztalatai. *Számvitel, adó, könyvvizsgálat*, 56. évf. 6. sz. 285–286.
10. Hoye Russel – Smith Aaron C. T. – Nicholson Matthew – Stewart Bob – Westerbeek Hans (2015): *Sport Management: Principles and Applications*. New York: Routledge
11. Melis, Andrea (2004): Financial reporting, corporate communication and governance. *Corporate Ownership & Control*, vol. 1. no. 2. pp. 31–37.
12. Rátonyi-Odor Kinga – Borbély Attila (2017): Sport – finanszírozás – eredményesség? *Gazdaság- és Társadalomtudományok,* 2. évf. 1–2. sz. 67–72.
13. Tóth Mihály (2010): *A magyar számviteli rendszer hatása a számviteli politikára, elméleti modellalkotások, módszertani fejlesztés.* Gazdálkodás- és szervezéstudományi szakdolgozat. Kézirat. Szent István Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő

A SZABÁLYOZOTT INGATLANBEFEKTETÉSI TÁRSASÁGI STÁTUSZ IFRS SZERINTI ÉRTÉKELÉSI ÉS ADÓZÁSI ELŐÍRÁSAINAK SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

Kiss Ágota[1] – Dékán Tamásné Orbán Ildikó[2]

[1]egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Számviteli és Pénzügyi Intézet, Számviteli Tanszék
e-mail: kiss.agota@econ.unideb.hu
[2]PhD, egyetemi docens, tanszékvezető, Debreceni Egyetem,
Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet, Számviteli Tanszék
e-mail: orban.ildiko@econ.unideb.hu

A magyarországi vállalatok 2011. óta működhetnek szabályozott ingatlanbefektetési társaságként (SZIT). A SZIT-státuszt számos országban már évek óta sikeresen működő rendszer, a Real Estate Investment Trust (REIT) mintájára alkották meg. Az elmúlt években a magyarországi ingatlanpiac jelentős átalakuláson ment keresztül. A 2011. évi CII. törvény szigorú feltételeivel nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így 2017-ben módosították peremfeltételeit, ezzel egyszerűsítve a kedvező adózási környezetet biztosító státusz megszerzését. A SZIT mentesül a társasági adó, valamint a helyi adó fizetési kötelezettség alól, a realizált jövedelem csak a részvényesek szintjén adózik. A SZIT esetében kötelező a piaci értéken történő értékelés, nyilvános részvénytársaságként pedig a kapcsolódó IFRS-ek értékelési módszereinek alkalmazása.

Kulcsszavak: *szabályozott ingatlanbefektetési társaság, SZIT, projekttársaság, IFRS, valós érték, SZIT adózás*

Abstract

Компанії в Угорщині з 2011 року мають право функціонувати в якості регульованої інвестиційної компанії (РІК). Статус РІК вже багато років успішно функціонує у багатьох країнах, побудований за прикладом Real Estate Investment Trust (REIT). Угорський ринок нерухомості в останні роки зазнав значних перетворень. Суворі норми Закону 2011 року не виправдали своїх очікувань, тому його було змінено у 2017 році, тим самим спростивши досягнення сприятливого податкового середовища. РІК звільняється від сплати корпоративного податку та місцевих податків, а реалізований дохід оподатковується лише на рівні акціонерів. Для РІК обов'язковою є оцінка за ринковою вартістю, а як для публічного акціонерного товариства необхідно використовувати методи оцінки відповідно до МСФЗ.

Ключові слова: *регульована інвестиційна компанія, РІК, проектна компанія, МСФЗ, справедлива вартість, оподаткування РІК*

Bevezetés

A szabályozott ingatlanbefektetési társaságokról szóló törvény 2011-ben lépett hatályba Magyarországon. A 2011. évi CII. törvény (továbbiakban SZIT tv.) egy külföldi mintára (Real Estate Investment Trust, REIT) megalkotott, az ingatlancégek működési sajátosságaira alapozó, kedvező adózási – ugyanakkor szigorú működési – feltételekkel rendelkező cégformát vezetett be. A gyakorlati tapasztalatok alapján a 2011-ben megalkotott jogszabályi környezet nem volt eléggé kedvező ahhoz, hogy a jelentős ingatlan portfólióval rendelkező részvénytársaságok ebben a formában folytassák gazdasági működésüket, így 2017-ig egy vállalat sem kérvényezte a nyilvántartásba vételét (Deloitte 2017). A piaci környezethez igazodva 2017-ben több ponton módosították a SZIT-törvényt, ezzel a jogalkotó lényegesen megkönnyítette és egyértelművé tette a szabályozott ingatlanbefektetési társaságok (továbbiakban SZIT) létesítésére és működésére vonatkozó jogszabályi követelményeket. A kedvező adózási környezetet biztosító státuszt jelenleg kizárólag nyilvánosan működő részvénytársaságok igényelhetik. 2017 óta ezen társaságok beszámolási kötelezettségüket a Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Standardokkal (International Financial Reporting Standards, IFRS) összhangban teljesítik, így a tőzsdei jelenlét következtében a SZIT-státusszal rendelkező társaságoknak az IFRS-ek által meghatározott ingatlan értékelési elveket kell érvényesíteniük. Az IFRS-ek rendszerében az ingatlanokkal kapcsolatosan több standard tartalmazhat előírásokat, a standardrendszer azonban egyértelműen az ingatlanok hasznosítási céljának megfelelően szabályozza a pénzügyi kimutatásokban való megjelenítésüket és értékelési módszerüket. Az IFRS-ek a könyv szerinti értéken történő kimutatás helyett a piaci értékelést helyezik előtérbe, mely a SZIT-státusz választása esetén kötelező a társaságok számára (SZIT törvény). A kedvező adózási környezet alapján a SZIT mentesül a társasági adó-, valamint a helyi adófizetési kötelezettség alól, a realizált jövedelem csak a részvényesek szintjén adózik: osztalék- és árfolyamnyereség-adó formájában (1996. évi LXXXI. tv., 1990. évi C. tv.). Az IFRS előírásai szerint a társasági adó és a helyi iparűzési adó az IAS 12 standard alapján nyereségadónak minősül, így figyelemmel kell lenni a kapcsolódó halasztott adó hatásokra is.

A szabályozott ingatlanbefektetési elővállalkozás és a szabályozott ingatlanbefektetési társaság

Szabályozott ingatlanbefektetési társaság (SZIT) kizárólag nyilvánosan működő részvénytársaság lehet, amely megfelel a 2011. évi CII. törvény 3. §-ban előírt valamennyi feltételnek, és az állami adóhatóság ilyen jogcímen nyilvántartásba vette. A SZIT-státusz nyilvántartásba vételéhez a vállalkozásoknak számos szigorú feltételnek kell megfelelnie, többek között ezek a vállalkozások

- kizárólag a törvényben meghatározott tevékenységet végezhetnek. A törvény előírásai szerint a tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere (TEÁOR) szerint az alábbi főtevékenységet gyakorolhatják:
  - saját tulajdonú ingatlan adásvétele (TEÁOR 6810),
  - saját tulajdonú ingatlan bérbeadása, üzemeltetése (TEÁOR 6820-ból beleértve különösen az épületberuházás saját üzemeltetés céljából; a használatban lévő állami, kormányzati tulajdonú ingatlan bérbeadása és üzemeltetése; a saját raktár, tároló üzemeltetése, az üres raktár, tároló bérbeadása tevékenységeket),
  - ingatlankezelés (TEÁOR 6832) és építményüzemeltetés (TEÁOR 8110),
  - vagyonkezelési (TEÁOR 6420),

– épületépítési projekt szervezése (TEÁOR 4110);

- minimum 5 milliárd forint induló tőkével rendelkeznek (ez az induló tőke a törvénymódosítás előtt 10 milliárd forint volt);
- eredményük legalább 90%-át tulajdonosaiknak osztalékként kifizetik;
- projekttársaságon, más szabályozott ingatlanbefektetési társaságon kívül más gazdasági társaságban nem rendelkeznek részesedéssel (SZIT-törvény).

A fenti fő előírásokon túl számos részletszabálynak kell még megfelelnie a SZIT-státuszt kérvényező vállalatoknak.

A szabályozott ingatlanbefektetési elővállalkozás (továbbiakban SZIE) és a projekttársaság fogalmát a törvény külön definiálja. Ez alapján a SZIE lényegében a SZIT előszobája, olyan gazdasági társaság, amely még nem felel meg a SZIT-re vonatkozó összes feltételnek, de vállalja azok teljesítését és a SZIT státusz megszerzését. A projekttársaság pedig a SZIE vagy SZIT 100%-os tulajdonában álló olyan gazdasági társaság, amely kizárólag a fentebb felsorolt – ingatlanokkal kapcsolatos – tevékenységet végez, és nem rendelkezik más vállalkozásban részesedéssel (SZIT-törvény).

A szabályozott ingatlanbefektetési társaságok kedvező adózási szabályai

A kedvező feltételek alapján nemcsak a szabályozott ingatlanbefektetési társaságként, illetve SZIT elővállalkozásként bejegyzett vállalkozások működhetnek kedvező adózási környezetben, hanem ezek 100 százalékos tulajdonában álló projekttársaságaik is. A kedvező adózási feltételek alapján a nyilvántartásba vett társaságok

– mentesülnek a társasági adó és helyi iparűzési adó megfizetése alól (1996. évi LXXXI. tv., 1990. évi C. tv.);
– ingatlan tulajdonjogának, vagyoni értékű jogának és belföldi ingatlanvagyonnal rendelkező gazdasági társaságban fennálló vagyoni betétnek a megszerzése esetén az előírt 4 százalékos visszterhes vagyonátruházási illeték helyett egy kedvezményes, 2 százalékos visszterhes vagyonátruházási illeték alkalmazandó (1990. évi XCIII. tv.).

Mivel az IFRS környezetben a társasági adó és a helyi iparűzési adó is jövedelem típusú adónak számít, így normál esetben az említett adók kalkulálásakor az IAS 12 Nyereségadó standard előírásai irányadóak.

Az IAS 12 alapján az adót a számviteli eredményt (P/L) terhelő ráfordításként értelmezzük, amelynek elismerése akkor történik, amikor az alapját képező bevételek és ráfordítások elszámolásra kerülnek. A Nettó eredmény levezetésben szereplő adóráfordítás a tárgyidőszak eredményének megállapításakor figyelembe vett tényleges és halasztott adók együttes összege (IAS 12). A halasztott adók olyan speciális, a számviteli mérlegben a befektetett eszközök/ hosszú lejáratú kötelezettségek között kimutatott követelések/ kötelezettégek, amelyek a jövőben vállnak lehívható/kifizetendő tétellé. Tekintettel arra, hogy a SZIT-státusz mentesíti a társaságokat a jövőbeni társasági és helyi iparűzési adóval kapcsolatos adókövetelésektől/adókötelezettségektől, a SZIT-státusz megszerzésével ezeket a mérlegből ki kell vezetni és rendezni kell a felhalmozott eredmény javára/terhére.

A szabályozott ingatlanbefektetési társaságok ingatlanértékelésére vonatkozó szabályai

A SZIT-törvény előírásai szerint a szabályozott ingatlanbefektetési társaság az ingatlanportfolióját legalább negyedévente, az üzleti év adott negyedévének utolsó napjára vonatkozóan köteles piaci értéken értékelni. Ez alapján az ingatlanok piaci értéke és könyv

szerinti értéke közötti különbözetét az alkalmazott számviteli politikája szerint, de legalább negyedévente elszámolja. A projekttársaságként működő, tőzsdére nem bevezetett társaságok, akik az egyedi beszámolójukat a magyar számviteli törvény előírásai szerint készítik – az elszámolás során kötelesek alkalmazni a számviteli törvény 57. § (3) bekezdésében, valamint 58–59. §-ban meghatározott, a piaci értékelésre és az értékhelyesbítésre vonatkozó előírásokat. Amennyiben a szabályozott ingatlanbefektetési társaság, szabályozott ingatlanbefektetési elővállalkozás vagy az ilyen vállalkozások projekttársasága az éves beszámolóját az IFRS-ek szerint készíti, az ingatlanok értékét az IFRS-ek szerinti átértékelési modell vagy valósérték-modell elveivel összhangban kell meghatároznia.

Az IFRS-ek eltérő szabályozást írnak elő az ingatlanok megjelenítésére és értékelésére az ingatlanok besorolásától és hasznosítási céljától függően. Az 1. ábra a kapcsolódó standardokat és a lehetséges értékelési módszereket szemlélteti.

1. ábra. ***Az ingatlanok besorolásával kapcsolatos standardok és az előírt értékelési modellek***

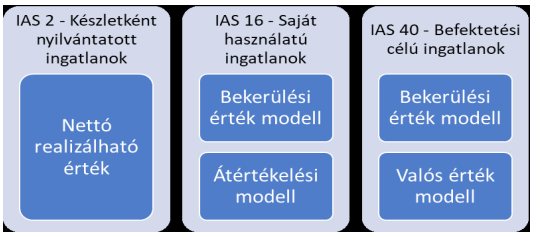

Forrás: saját szerkesztés az IAS 2, IAS 16 és IAS 40 alapján

Az IFRS-ekben a piaci érték kifejezés számos standard kapcsán értelmezhető. Az IAS 2 Készletek standard előírásai alapján a nettó realizálható érték a szokásos üzletmenet során a becsült eladási ár, csökkentve a befejezés becsült költségeivel és az értékesítéshez szükséges becsült költségekkel (IAS 2). Az IAS 16 Ingatlanok, gépek, berendezések standard, valamint az IAS 40 Befektetési célú ingatlanok standard az ingatlanok értékelésére már értékelési modelleket definiál és a kapcsolódó fogalmakat más standardokhoz – például az IFRS 13 – kapcsolódva alkalmazza.

Az IFRS 13 valós érték standardot azokban az esetekben kell alkalmazni, amikor egy másik IFRS előírja vagy megengedi a valós értéken történő értékelést vagy a valós értékre vonatkozó közzétételt (IFRS Zsebkönyv 2014). Valós érték alatt azt az összeget értjük, amelyért jól tájékozott, ügyleti szándékkal rendelkező felek között, szokásos piaci feltételek szerint lebonyolított ügylet keretében egy eszközt el lehet cserélni, vagy egy kötelezettséget rendezni lehet (IFRS13, Szűcs–Ulbert 2017). A standard az adott eszköz jellege alapján megköveteli az értékelések hierarchiába rendezését, ezt nevezik valós érték hierarchiának.

A standard különböző értékelési technikákat nevesít, mint a piaci megközelítés, a bekerülési érték megközelítés, valamint a jövedelem szempontú megközelítés. Ezek az értékelési technikák megfeleltethetők a SZIT-törvényben megfogalmazott értékelési módszerekkel. A 2011. évi CII. törvény 11. §-a alapján a SZIT portfoliójában lévő ingatlanok értékelése

a) piaci összehasonlításon alapuló módszerrel,

b) hozamszámításon alapuló módszerrel, vagy

c) újraelőállítási költségen alapuló módszerrel történhet, azzal, hogy az értékelési módszer választását részletesen indokolni kell és a továbbiakban minden időszakban ugyanezen módszerrel kell az adott ingatlan esetében elvégezni (SZIT-törvény 2017; Zéman et al. 2016).

A piaci összehasonlításon alapuló módszermegközelítés azonos vagy összehasonlítható (azaz hasonló) eszközöket, kötelezettségeket magukban foglaló piaci ügyletek által kialakított árakat és egyéb vonatkozó információt használ.

A hozamszámításon alapuló módszer lényegében a jövedelem-szempontú megközelítéssel azonos, amely során a jövőbeli összegeket

(például a cash flow-kat vagy a bevételeket és ráfordításokat) egyetlen folyó (vagyis diszkontált) értékké alakítják át. A jövedelemszempontú megközelítés használatakor a valós értéken történő értékelés az említett jövőbeli összegekre vonatkozó aktuális piaci várakozásokat tükrözi.

Az újraelőállítási költségen alapuló módszer, vagyis a bekerülésiérték-megközelítés azt az értéket tükrözi, amely az adott időpontban szükséges lenne egy eszköz szolgáltatási kapacitásának helyettesítésére (folyóáras pótlási költség) (IFRS 13).

Törvénymódosítás és Magyarországi kitekintés

A SZIT-státusz a tapasztalatok alapján mindaddig nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, amíg a jogalkotó 2017-ben nem módosított a szigorú feltételeken. Az egyes adótörvények és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi LXXVII. törvény tartalmazta a SZIT-törvény módosítását. A módosítás többek között kiterjedt a fogalmi pontosításokra, mint például a szabad pénzeszköz, a kifizetendő osztalék fogalmára. Előírja, hogy az IFRS-re történő áttérés esetén az egyes mérlegtételek értékének különbsége (az áttérési különbözet) az eredménytartalékban rendezendő. Ez olyan eredménytartalék-növekedést okozhat, amellyel egyidejűleg nem növekszik a társaságok szabad pénzeszközeinek tényleges mértéke, ezért a módosítás az IFRS-ekre történő áttérés eredménytartalékban elszámolt hatásával az elvárt osztalék mértékének alapjául szolgáló eredménytartalékot korrigálja (Botka 2017). Ezen túl a törvénymódosítás egyértelművé tette a TEÁOR 8110 kódú épületüzemeltetési tevékenység végzésének lehetőségét, megengedetté vált például a SZIT-ek esetében a dolgozói részvények kibocsátása és eltörölték a részvények minimum 10 ezer forintos névértékére vonatkozó rendelkezést (SZIT-törvény).

A Nemzeti Adó és Vámhivatal (továbbiakban NAV) nyilvántartásai szerint 2017 előtt mindössze egy társaság kérvényezte ilyen jogcímen elővállalkozásként a nyilvántartásba vételt, ez azonban 2016. december 5-én törlésre került.

A NAV adatszolgáltatása alapján jelenleg az 1. táblázatban szereplő vállalkozások, vagy projekttársaságaik szerepelnek a SZIT-státuszban működő vállalkozások nyilvántartásában.

1. táblázat. ***Szabályozott ingatlanbefektetési társaságként nyilvántartott adóalanyok 2019.06.30-án***

Vállalkozás neve	Minőség	Nyilvántartásba vétel időpontja	Projekttársaság neve
BUDAPESTI INGATLAN HASZNOSÍTÁSI ÉS FEJLESZTÉSI Nyrt. (BIF Nyrt.)	Szabályozott ingatlanbefektetési társaság	2018.12.31.	Harsánylejtő Ingatlanforgalmazó és -kezelő Kft.
GRAPHISOFT PARK SE INGATLANFEJLESZTŐ EURÓPAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG	Szabályozott ingatlanbefektetési társaság	2018.01.01.	-
FINEXT VAGYONKEZELŐ Nyrt.	Szabályozott ingatlanbefektetési társaság	2018.09.30.	Portfolio Real Estate Hungary Ingatlanfejlesztési Kft.
			Futureal Béta Ingatlanforgalmazó Kft.
			Futureal New Ages Ingatlanfejlesztő Kft.
			BP1 Első Ütem Ingatlanfejlesztő Kft.
NERIUM PARK INGATLANFEJLESZTŐ Zrt.	Szabályozott ingatlanbefektetési elővállalkozás	2019.01.31.	

Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Adó és Vámhivatal adatai alapján, 2019

Jelenleg a Budapesti Értéktőzsdén (BÉT) három társaság, a BIF Nyrt., a Graphisoft Park SE Ingatlanfejlesztő Európai Részvénytársaság, valamint a Finext Vagyonkezelő Nyrt. működik szabályozott ingatlanbefektetési

társasági státuszban. Az elmúlt hónapokban azonban számos hír jelent meg azzal kapcsolatban, hogy egyre több társaságnál zajlik jelenleg is a nyilvántartásba vétel előkészítése. Fajcsák, 2018 szerint a SZIT-státusszal elérhető adókedvezmények a nemzetközi piacokon már népszerűvé tették a konstrukciót az ingatlanszektorban és a befektetők körében is. A SZIT-ek hazai megjelenése befektetői oldalról nézve is örvendetes, mert a jelenlegi befektetési környezetben az ingatlanpiac bővülése mellett a magas osztalékhozamot biztosító részvények valós alternatívát jelenthetnek a piaci szereplőknek.

Összegzés

A SZIT törvény 2017. évi módosításával a jogalkotó kedvezőbb feltételeket alkotott a jelentős ingatlan portfólióval rendelkező vállalatok számára, akik tőzsdei jelenlétüket és a kapcsolódó rendkívül kedvező adózási státuszukat kihasználva tovább kívánják bővíteni ingatlanportfóliójukat a jövőben. Jelenleg a Budapesti Értéktőzsdén három társaság működik szabályozott ingatlanbefektetési társaságként, egy társaság pedig szabályozott ingatlanbefektetési elővállalkozásként, de egyre több hír jelenik meg további vállalatokról, akik érdeklődnek a speciális forma iránt. Így várhatóan a szabályozott ingatlanbefektetési forma egyre inkább elterjed és bekerül majd a köztudatba. A kedvező adózási feltételek, mint például a nyereségadó mentesség a valós értékelésből adódó számviteli eredményt és az ehhez kapcsolódó adóhatásokat is jelentősen befolyásolja. Ezen vállalatoknál az IFRS szerinti halasztott adó kimutatása sem történik meg, mely ezáltal hatással van a részvényenként elérhető eredményre és a kifizetendő osztalékra.

Irodalomjegyzék

1. 1990. évi C. törvény a helyi adókról. Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000100.tv (Letöltve: 2019.05.20)
2. 1990. évi XCIII. törvény az illetékekről. Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000093.tv (Letöltve: 2019.05.20)
3. 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról. Forrás: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=99600081.TV&targetdate=20170701&printTitle=1996.+évi+LXXXI.+törvény (Letöltve: 2019.05.20)
4. 2011. évi CII. törvény a szabályozott ingatlanbefektetési társaságokról. Forrás: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100102.tv (Letöltve: 2019.05.20)
5. Botka Erika (2017): Módosult a szit.-ekről szóló törvény. *Szakma*. Forrás: (http://szak-ma.hu/ado/modosult-a-szit-ekrol-szolo-torveny-101482 (Letöltve: 2019.05.20)
6. Deloitte 2017. Forrás: https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/jog/articles/uj-szit-szabalyozas.html (Letöltve: 2019.05.20)
7. Fajcsák Gábor (2018): *SZIT előnyök kis- és nagybefektetőknek*. Forrás: https://www.rsm.hu/blog/2018/03/szit-elonyok-kis-es-nagybefektetoknek (Letöltve: 2019.05.20)
8. Horváth Tamás – Molnár Gábor (2014): *IFRS Zsebkönyv 2014*. Deloitte, Budapest
9. IAS 12 Nyereségadók. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1435149929590&uri=CELEX:32008R1126 (Letöltve: 2019.05.20)
10. IAS 16 Ingatlanok, gépek, berendezések. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1435149929590&uri=CELEX:32008R1126 (Letöltve: 2019.05.20)
11. IAS 2 Készletek. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1435149929590&uri=CELEX:32008R1126 (Letöltve: 2019.05.20)
12. IAS 40 Befektetési célú ingatlanok. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1435149929590&uri=CELEX:32008R1126 (Letöltve: 2019.05.20)

13. IFRS 13 Valós értékelés. Forrás: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1435149929590&uri=CELEX:32008R1126 (Letöltve: 2019.05.20)
14. Nemzeti Adó és Vámhivatal: Szabályozott ingatlanbefektetési társaságok. Forrás: https://www.nav.gov.hu/nav/adatbazisok/adatbleker/szingatlan (Letöltve: 2019.05.20)
15. Szücs Tamás – Ulbert József (2017): A valós értékelés szerepe és mérése a hazai hitelintézeti szektorban. *Hitelintézeti Szemle*, 16. évf. 3. sz. 51–73.
16. Zéman Zoltán – Bács Zoltán – Bán Erika – Fenyves Veronika (2016): Hiteles vagy "félrevezető" számviteli információk értékelése a nemzetközi és magyar gyakorlat összehasonlításában. *Controller Info,* 4. évf. 3. sz. 52–57.

A FELSŐOKTATÁS NEMZETKÖZIESEDÉSÉNEK KÉT DIMENZIÓJA

Kőmíves Péter Miklós

doktorjelölt, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
e-mail: komives.peter.miklos@econ.unideb.hu

A felsőoktatás nemzetköziesedése egyike napjaink leginkább aktuális oktatási trendjeinek. Jelen cikk célja, hogy a felsőoktatás nemzetköziesedésének számos aspektusa közül kettőt, a hallgatói és az oktatói mobilitást elemezze a rendelkezésre álló, elsősorban nemzetközi források feldolgozása útján. A hallgatói mobilitás a szélesebb közvélemény számára is igen látványos módon alakítja át a magyar felsőoktatás rendszerét. A külföldi hallgatók jelen vannak a befogadó országokban, így Magyarországon is, ami jótékony hatással van nemcsak a felsőoktatási rendszerre, hanem a gazdaságra is. Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor arról sem, hogy a külföldi tanulmányok megkezdése egyfajta migrációs döntés is. Az oktatói mobilitás célja elsősorban a tudás áramlásának biztosítása, a kapcsolati háló bővítése és az oktatók nyelvismeretének fejlesztése. Az oktatók mobilitása elősegíti a felsőoktatási intézmények nemzetközi beágyazottságának mértékét is.

Kulcsszavak: *egyetem, oktató, hallgató, nemzetköziesedés*

Abstract

Інтернаціоналізація вищої освіти – одна з найактуальніших освітніх тенденцій на сьогодні. Метою цієї статті є аналіз двох аспектів інтернаціоналізації вищої освіти, а саме: мобільності студентів та викладачів шляхом опрацювання наявних, в першу чергу міжнародних, джерел. Мобільність студентів значно реформує угорську систему вищої освіти навіть з точки зору широкої громадськості. Іноземні студенти живуть та навчаються у країнах, що беруть участь у програмах мобільності, серед яких і Угорщина, що позитивно впливає не лише на систему вищої освіти, але й на економіку. У той же час потрібно пам'ятати, що початок навчання за кордоном – це своєрідне міграційне рішення. Основна мета ж мобільності викладачів – забезпечення потоку знань, розширення професійних взаємовідносин та вдосконалення мовних навиків. Мобільність викладачів також сприяє розвитку міжнародних відносин вищих навчальних закладів.

Ключові слова: *університет, викладач, студент, інтернаціоналізація*

Bevezetés

A felsőoktatási rendszer változásainak egyik legjobb példája az elmúlt évtizedekből a nemzetköziesedés folyamatának egyre intenzívebbé válása. A külföldön tanuló hallgatók száma világszerte növekszik, ami egyértelműen hatást gyakorol az egyes nemzeti felsőoktatási rendszerek működésére és a külföldi hallgatókat fogadó országok gazdaságára is (OECD 2018). A felsőoktatás nemzetköziesedését mára már akár teljesen önálló jelenségként is értékelik, nem pedig a normál akadémiai működés következményeként (Standley 2015). A felsőoktatás nemzetköziesedése ugyanakkor egy igen komplex folyamat, amelynek több dimenziója ismert.

A szakterület egyik legismertebb és legelismertebb kutatója Ulrich Teichler (2015) öt formáját különbözteti meg a nemzetköziesedésnek. Ezek az oktatók-kutatók és hallgatók által megvalósított fizikai mobilitás, a tanulási eredmények határokon átnyúló elismerése,

a tudástranszfer további határokon átnyúló változatai, a nemzetközi jelleg megjelenése a felsőoktatásban átadott tudásban, valamint a felsőoktatás nemzetközi orientációja és attitűdjei. Teichler emellett két további témát is említ, amely részben kapcsolódik a felsőoktatás nemzetköziesedéséhez. Ilyen téma a nemzeti felsőoktatási rendszerek hasonlóságai és eltérései, illetve az a tény, hogy a nemzetköziesedés számos, a felsőoktatás és kutatás szervezésében bevezetett reform indokává is vált (Teichler 2015).

Magyarországon az 1990-es évektől kezdve jelentősen nőtt a felsőoktatásban tanuló hallgatók száma, százezer fő körüli összlétszámról több mint 400000 főig, azonban a 2005-ös létszámcsúcs óta jelentősen csökkent a felsőoktatásban tanuló hallgatók száma (KSH 2018). Tekintettel arra, hogy Magyarországon az élveszületések száma – kisebb fellendülések mellett is – igen alacsony (KSH 2017), ezért egyértelmű, hogy a magyar felsőoktatási rendszerben elérhető képzési kapacitás lehetővé teszi, hogy külföldi hallgatók képzésére vállalkozzanak az erre felkészült magyar felsőoktatási intézmények.

A rendelkezésre álló szabad képzési kapacitás azonban egymagában nem elegendő ahhoz, hogy egy felsőoktatási rendszer vagy egy felsőoktatási intézmény nemzetközivé váljon. Ahhoz mindenekelőtt a nemzetközi oktatásra megfelelően felkészült oktatókra van szükség, akik képesek szakterületük legfrissebb tudományos eredményeit átadni anyanyelvük mellett idegen nyelven, nyelveken is. Emellett arra is szükség van, hogy a hallgatók mobilitási célországként, célintézményként tekintsenek Magyarországra, a magyar egyetemekre.

Alkalmazott módszerek

Babbie (2014) a társadalomtudományi kutatások három legfőbb céljaként a felfedezést, a leírást és a magyarázatot, vagyis az értelmező elemzést határozta meg. Ezeket a vagylagosan megfogalmazott célokat akkor is el lehet fogadni, ha a vizsgált téma interdiszciplináris jellegű, ami a világon zajló kutatások témaválasztásaira egyre jellemzőbb (Dźwigoł–Dźwigoł-Barosz 2018).

Jelen cikk célja, hogy szekunder adatokra épülő másodelemzés keretében, a rendelkezésre álló magyar és nemzetközi szakirodalmi források feldolgozása útján vizsgálja a felsőoktatás nemzetköziesedésének két igen fontos területét: a hallgatói és oktatói mobilitást. A vizsgálat célja, hogy kiderüljön, miért lesz fontos a felsőoktatás nemzetközivé válása szempontjából ez a két vizsgált dimenzió.

A szekunder adatközlések másodelemzésén alapuló kutatások kétségtelen előnye a gyorsaság és a költséghatékonyság. Tekintettel arra, hogy a primer adatgyűjtések nem ritkán költségesek és hosszú időt vesznek igénybe, a már kimutatott eredmények szintetizálása útján elért új kutatási kimenetek egyes tudományágak fejlődése szempontjából is jelentőséggel bírnak. Kothari (2004) mértékadó kutatásmódszertani könyvében ugyanakkor számos veszélyforrást sorol fel a szekunder adatokra alapozott kutatások folytatása szempontjából. Ezek közül ki kell emelni, hogy a szekunder adatok elemzői mindig ki vannak téve az eredeti, primer adatgyűjtést folytató kutatók munkájának. Ez a kitettség extrém esetben a szekunder adatelemzés hitelességére is hatással lehet. Éppen ezért kiemelt jelentőséggel bír, hogy a szekunder adatok összeválogatása során a kutatók nagy figyelemmel járjanak el. Jelen cikk készítése során mindvégig hiteles forrásokból származó szakirodalmakkal dolgoztam, amelyek tartalmának valósságát a közlés helye által lefolytatott szigorú lektorálási folyamat szavatolja.

A hallgatói mobilitás

A felsőoktatás nemzetköziesedése számos folyamat segítségével jellemezhető, amelyek között mindenképpen meg kell említeni az

oktatói és hallgatói mobilitást is. A felsőoktatással foglalkozó, különböző tudományágak keretében készülő kutatások egyik komoly kritikája, hogy azokból „elvész a hallgató", vagyis az ágazat különböző külső és belső szereplőinek igényfelmérése során a kutatók, a politikai szereplők és a felsőoktatási intézmények is mindenre és mindenkire figyelnek – miközben a hallgatók megismerése egy kissé elsikkad, az erre irányuló figyelem nem éri el a kívánatos szintet (Pusztai 2011). Pedig a hallgatók, igényeik és szükségleteik megismerése kiemelt jelentőséggel bír a felsőoktatás kutatása, vizsgálata és fejlesztése során, szerepe pedig a felsőoktatás nemzetköziesedésében talán még jelentősebb. Hiszen akkor, amikor egy felvételiző úgy dönt, hogy szülőhazájától eltérő országban tanul tovább, egy kiemelten érzékeny kérdésben hoz egy – túlzás nélkül – életre szólónak tekinthető döntést, amelynek alapjait kell megismerni ahhoz, hogy egy felsőoktatási intézmény és egy teljes felsőoktatási rendszer is vonzó lehessen a külföldi továbbtanulók számára, vagyis attraktívvá tudjon válni, és az is tudjon maradni.

A fizikai mobilitás általánosságban véve is a felsőoktatás nemzetköziesedésének leglátványosabb megnyilvánulása. A hallgatók esetén rövid és hosszú időtartamú mobilitásról beszélhetünk: az első kategóriába a legfeljebb egy-két szemeszter hosszúságú vendéghallgatói jogviszonyt értjük, míg a második kategóriába a teljes képzésre vonatkozó mobilitási formákat soroljuk (Teichler 2015; Findlay et al. 2012).

A hallgatói mobilitás a felsőoktatás nemzetköziesedésének talán leglátványosabb megjelenési formája, amely az utóbbi évtizedekben kiemelt politikai támogatással is bír. A hallgatói mobilitás jelentőségének növekedését jól példázza, hogy a jelenséget már egyenesen a felsőoktatásban megjelenő migrációs iparágként is jellemezték (Beech 2018). A hallgatói mobilitás jelensége értelmezhető a munkaerőpiac globalizálódására adott válaszként is, amennyiben a hallgatók már a nemzetközi felsőoktatási piacon is versengenek egymással a jobb kimeneti eredményekkel kecsegtető helyekért. A mobilis hallgató kettős szerepet játszik: a szülőföldje szempontjából ő egy kivándorló, aki ugyanakkor a képzőhely országa szempontjából bevándorlóként érkezik meg – másként fogalmazva a kibocsátó ország „agyelszívásként" élheti meg a hallgató külföldi tanulmányait, aki a képzési ország számára nyereséget jelent (Murphy-Lejeune 2008). A bevándorló hallgatók a felsőoktatási rendszer nem megfelelő felkészültsége esetén számos kihívással szembesülhetnek, ami nehezebbé teheti beilleszkedésüket (Dajnoki et al. 2017; Máté et al. 2017). A hallgatói mobilitás ilyetén értelmezése egyáltalán nem áll távol a politikai döntéshozóktól sem, amelyek kiindulópontja a humán erőforrás fejlesztésének politikai igénye. Egyes értelmezési szempontok kiindulópontja az, hogy a humán tőke az elvégzett munka útján gazdasági tőkévé alakul, amely végső soron egyes nemzetgazdaságok növekedését és versenyképességének javulását eredményezi (Fahey–Kenway 2010). A fentiekből kiindulva tehát politikai szempontból alapvetően támogatandónak tűnik a hallgatók nemzetközi mobilitása azzal a kitétellel, hogy a végzést követően a diplomások visszatérnek saját szülőföldjükre, hogy versenyképes tudásukat ott kamatoztassák, friss szakismeretük a küldő ország nemzetgazdaságát erősítse.

A hallgatók mobilissé válását számos körülmény befolyásolja, amelyek közül a szakirodalom kiemeli a hallgatók nemét, társadalmi és gazdasági hátterét, nyelvi kompetenciáit és személyiségét (Dreher–Poutvaara 2005; HEFCE 2004). A családi, baráti és rokoni kapcsolatok a képzés helyén kiemelt hatással bírhatnak a hallgatók mobilitási hajlandóságára (Beech 2014). Mint arra kutatásaiban Bourdieu (1986) is rámutatott, a nemzetközi mobilitásba belevágó hallgatók jellemzően szülőföldjük privilegizált csoportjaiból származnak, később pedig – éppen jobb és külföldi tanulmányaiknak

köszönhetően – ők maguk is hasonló lehetőségeket tudnak majd biztosítani gyermekeiknek, fenntartva ezzel a különböző társadalmi osztályok között kialakult különbségeket. Az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb trendje, hogy a felsőoktatási mobilitásban kibocsátó országként egyre nagyobb szerepet játszik Kína, India és Vietnám. Emellett azt is ki kell emelni, hogy a külföldi tanulmányok akár egyfajta alternatívát is jelenthetnek olyan tehetős családból származó fiatalok számára, akik saját szülőföldjükön nem kerültek be a felsőoktatásba (Tran 2016).

Más források arra mutatnak rá, hogy egyes körülmények, mint például az idegen nyelvek megfelelő szintű ismerete javítják a külföldi tanulmányok esélyét a hallgatók esetében, addig más körülmények, mint például a hallgató családjának rosszabb anyagi helyzete kevésbé teszik valószínűvé, hogy a hallgató külföldön fog továbbtanulni (Christie 2007; Findlay et al., 2006). Az Európai Unión belül a jövőben is számolni kell a mobilitás valamenynyi formájának, így az oktatási célú mobilitásnak a fokozódásával is (Andor 2014).

A hallgatók nemzetközi mobilitása több pozitív hozadékkal bír diplomázásukat követően. A mobilis hallgatók számos tudományos és kulturális előnyhöz jutnak, emellett sokkal jobb elhelyezkedési eséllyel lépnek be a munkaerőpiacra. A mobilis hallgatók ritkábban lesznek munkanélküliek, jobbak a karrierkilátásaik és magasabb fizetésre tesznek szert végzésüket követően (Burmann–Delius 2017). A külföldi tanulmányokat folytató hallgatók jövedelme meredekebben emelkedik, és már középtávon is magasabb jövedelemre tehetnek szert a nemzetközi mobilitásban nem részes munkatársaikhoz képest. Ez részben annak köszönhető, hogy a külföldi tanulmányokat folytató hallgatók munkába állást követően nagyobb hajlandóságot mutatnak munkahelyváltásra a magasabb jövedelmek érdekében, illetve eleve nagyobb hajlandóságot mutatnak arra, hogy olyan multinacionális vállalatoknál dolgozzanak, ahol magasabb jövedelemre tehetnek szert (Kratz–Netz 2016). A hallgatók egyébként, mielőtt meghoznák a nemzetközi mobilitási programokba történő bekapcsolódással kapcsolatos döntésüket, gyakorta mérlegelnek és csak abban az esetben vállalkoznak külföldi tanulmányokra, ha az ilyen módon megszerzett diplomától várt nyereségük meghaladja a külföldi tanulmányok költségét (Perna et al. 2015). Nem kis részben a felsorolt körülmények hatására a munkavállalók nemzetközi mobilitása is egyre növekvő tendenciát mutat (Cseh Papp et al. 2019).

A hallgatói mobilitás a fogadó országok számára számos gazdasági előnyt jelent. Mindenekelőtt a hallgatók által fizetett tandíjak és a megélhetés egyéb költségei pozitív hatást gyakorolnak a fogadó ország és a fogadó város gazdaságára is. Emellett a vendéghallgatóként érkező mesterszakos hallgatók és doktoranduszok kutatómunkájukkal is erősítik a fogadó országok gazdaságát, ráadásul a diplomások végzésüket követően is a fogadó országban maradhatnak, amely így magasan képzett munkaerőhöz juthat. A hazájukba visszatérő hallgatók pedig a képzőhely országában kialakított kapcsolataik fenntartásával a két ország közötti gazdasági együttműködést is segíthetik (Sánchez–Flisi 2017). A mobilis hallgatók kapcsolati és szellemi tőkéje is jelentősen bővül külföldi tanulmányaik során, azonban azok bővítése egyre magasabb költséget okoz – hiszen például a mesterképzések tandíja magasabb az alapszakos költségtérítések mértékénél (Rédei 2009).

A hallgatói mobilitás útjába azonban gyakorta akadályok gördülnek. Ezek közül ki kell emelni az adminisztratív nehézségeket, a jogi harmonizáció nemzetközi szinten jelentkező hiányosságait (beleértve ebbe például az adórendszerek összehangolását, amely a tandíjak fizetése kapcsán lehet releváns, továbbá az iskolai végzettségek országok közötti kölcsönös elismerésének hiányát), a nyelvismereti hiányosságokat és a fogadó intézmények ala-

csony számát is (Rédei 2006). A felsőoktatás nemzetköziesedését segítheti, ha a külföldi hallgatók munkavállalását megkönnyítik a fogadó országban, ahol így a felsőoktatásban tanuló hallgatók egyidejűleg speciális tudással, képességekkel rendelkező, egyre magasabban kvalifikált munkavállalóként is megjelenhetnek. Ez a körülmény segítheti a befogadó országok gazdasági fellendülését (Riaño et al. 2018).

A hallgatói mobilitás alapfeltétele tehát a felsőoktatási intézményben zajló képzés keretében megszerezhető tudás transzferálható jellege, vagyis hogy a megszerzett tudás más intézményben azonos szakon elfogadható legyen, beszámítható legyen magasabb szintű képzés megkezdése esetén az előfeltételek vizsgálata során, emellett pedig a munkaerőpiac is fogadja el a szakon megszerzett diploma mögött álló tudás értékét (Barakonyi 2006). Magyarország esetében, tekintettel arra, hogy az ország az Európai Felsőoktatási Térségnek is tagja, fennáll a kreditek és végzettségek transzferálásának lehetősége, vagyis az itt megszerzett diplomák számos országban érvényesek és elfogadottak (Karseth–Solbrekke 2016). Ez utóbbi körülményhez egyébként az is hozzájárul, hogy Magyarországon kidolgozásra került az Európai Képesítési Keretrendszerrel teljes mértékben harmonizáló Magyar Képesítési Keretrendszer, amely valamennyi szak esetében meghatározza azokat az alapvető deskriptorokat, amelyek mentén a megszerzett végzettségek európai összevetésben is értelmezhetőek lehetnek (Hrubos 2019). Ezek a körülmények alapvetően befolyásolják a Magyarországon tanulmányokat folytató külföldieket az ország és a képzőhely kiválasztása során (Böcskei et al. 2019; Fenyves et al. 2019).

Az oktatói mobilitás

A felsőoktatás teljesítményének mérése igen problematikus dolog, hiszen már az is vita alapja lehet, hogy mit tekintünk a felsőoktatás sikerének. Egyes források a felsőoktatási intézmények által kiadott diplomák számát, minőségét vagy munkaerőpiaci elfogadottságát, illetve az intézményekben zajló kutatómunka eredményeként megjelenő cikkeket vagy az erre mutató citációkat, esetleg a felsőoktatási intézményekkel együttműködésben megvalósuló fejlesztéseket tekintik a felsőoktatás sikerének (Taylor–Vedder 2016). Más források az oktatás során átadott tudást tekintik a felsőoktatás kimeneti teljesítményének (Cave et al. 1988), míg további források a hallgatói lemorzsolódás vagy a diplomaszerzési ráta alapján javasolják az egyes intézmények teljesítményét mérni (Ramsden 1991). További források a már felsorolt mérőszámok mellett a társadalmi részvétel arányát is vizsgálati szempontként említik (Masron et al. 2012). Ugyanakkor más források arra mutatnak rá, hogy a felsőoktatási teljesítmény indikátorok útján történő mérése káros is lehet az egész felsőoktatásra nézve, hiszen az intézmények és az oktatók-kutatók aránytalan mértékben koncentrálnak a mérési kritériumok teljesítésére, ezzel pedig a nem értékelt funkciók hátrányba kerülhetnek (Taylor 2001).

Az egyértelműnek tűnik, hogy amennyiben elfogadjuk azokat, a felsorolt sikerkritériumok mindegyikéhez nélkülözhetetlen az oktatók közreműködése, akiknek képzésében a nemzetközi mobilitás nélkülözhetetlen, hiszen a legfrissebb kutatási és oktatási eredmények tanrendbe építéséhez a nemzetközi információáramlás elengedhetetlen (Kőmíves 2014; Welch, 1997; Enders–Teichler 2005). A mobilis oktatók jellemzően a világ vezető felsőoktatási intézményei és legnagyobb felsőoktatási piacai felé mozognak, Európában kiemelkedő a külföldi oktatók és kutatók jelenléte az osztrák és brit felsőoktatásban (az összes oktatói-kutatói státuszban foglalkoztatott munkavállaló 25%-a), Dániában, Írországban, Hollandiában és Norvégiában (az összes oktatói-kutatói státuszban foglalkoztatott munkavállaló 30%-a), illetve Luxemburgban és Svájcban (az összes oktatói-kutatói státuszban

foglalkoztatott munkavállaló >50%-a). Sajnos ennek a mobilitási típusnak a kelet-közép-európai régió eddig egyértelmű vesztese, kisebb számban érkeznek az országba külföldi oktatók vagy kutatók, mint amennyi magyar külföldön kezd vagy folytat akadémiai karriert (Leisyte–Rose 2017). Globálisan két nagy elmélettel szokás leírni a felsőoktatásban dolgozó oktatók és kutatók mobilitási trendjeit. Az első, hegemonikus nemzetköziesedésnek is nevezett elmélet az itt leírttal egyező folyamatot ír le, hiszen ennek megfelelően az oktatók és kutatók a tudományos élet perifériáiról a centrum felé, vagyis Nyugat-Európa és Észak-Amerika mellett egyre inkább Kelet-Ázsia felé is áramlanak. A második, „fluid" vagy „folyékony" globalizációnak nevezett elmélet ezzel szemben a fejlődési kérdések helyett a globális közösségek és a társadalmi mozgalmak kialakulására fókuszál (Scott 2015).

A felsőoktatásban dolgozó oktatók és kutatók speciális munkaerőpiacot alkotnak, amely kiemelten értékeli a nemzetközi tapasztalatokat, ezzel azonban jelentős különbségek jönnek létre az egyes munkavállalók között annak alapján, hogy melyikük tudott korábban bekapcsolódni legalább egy nemzetközi mobilitási programba. A nemzetközi tapasztalatok kiemelt értékelése hatására a munkaerőpiaci előnyök reprodukálódhatnak, vagyis az egyszer előnybe kerülő oktatók és kutatók a későbbiekben is fenntarthatják kiemelt pozíciójukat munkatársaikkal szemben (Bilecen–Van Mol 2017). Ez egyébként azt is jelenti, hogy – például a rövid idejű mobilitási programok esetében – az oktatókat, kutatókat foglalkoztató felsőoktatási intézmények lehetőségei is befolyásolják a munkatársak nemzetközi mobilitásba történő bekapcsolódását. Amennyiben ugyanis például anyagilag is tudják támogatni a mobilitást, az serkentőleg hathat a munkavállalók vendégoktatói, vendégkutatói aktivitásokkal kapcsolatos hajlandóságára. Ezen túlmenően annak is kulcsszerepe lehet, hogy az adott munkavállaló munkakörét más munkatárs át tudja-e venni a mobilitási program idejére. Ezzel együttvéve is, az oktatói-kutatói egyéni mobilitás támogatása egyéni szintű megoldásokkal és lehetőségekkel járul hozzá olyan makroszintű kihívások orvoslásához, mint például egy állam felsőoktatási rendszere versenyképességének növelése, attraktívabbá tétele (Dvir–Yemini 2016).

Az oktatói mobilitás a felsőoktatás nemzetköziesedésének egyik egyértelmű és igen látványos jele. Az oktatói mobilitásnak is több fokozata ismert az egészen rövid időtartamútól (konferencialátogatások) a hosszabb ideig tartókon (kutatói együttműködések, intézményközi oktatási és kutatási projektek) át a több éves időtartamúakig (hosszú idejű közreműködés kutatási projektekben). Emellett a kutatók és oktatók esetében felmerülhet a munkavállalási célú, élethosszig tartó bevándorlás jelensége is (Teichler 2015). Oktatói és kutatói mobilitásra az adott munkavállalót foglalkoztató felsőoktatási intézmény vagy kutatóintézet és külföldi partnerintézménye közötti akadémiai együttműködés keretében is sor kerülhet, míg az oktatói mobilitás célja a foglalkoztató felsőoktatási intézmény külföldi kihelyezett képzőhelyén végzett oktatási tevékenység is lehet (Huang 2016).

A globális kutatóegyetemek koncepciója szerint a napjainkra igen elterjedtté vált intézmények oktatói és hallgatói nagyfokú mobilitásról tesznek tanúbizonyságot annak érdekében, hogy csatlakozhassanak az egyes felsőoktatási intézményekhez. Az oktatói és kutatói állomány nagy számban publikál nemzetközi folyóiratokban, tudományos teljesítményük hatására nagy számban jelennek meg olyan, az intézményhez kötődő tudományos eredmények, amelyek jelentős nemzetközi visszhangot tudnak kiváltani. Tekintettel ugyanakkor arra, hogy ezek a felsőoktatási intézmények is egy-egy országban működnek, munkaerő-állományuk egyszerre kötődik az anyaországhoz és bír nemzetközi jelleggel (Cantwell–Taylor 2013). A publikációk számának növekedése és a társszerzői közös-

ségek multinacionális jellege egyre szélesebb körben elterjedt jelenség (Popp et al. 2018). Az egyetemek világszerte hangsúlyozzák, hogy a mobilitás szerves része az oktatók és a hallgatók fejlődésének, ezért újabb és újabb mobilitási terveket és programokat állítanak össze a célközönség igényeinek kielégítése érdekében (Robertson 2010).

A felsőoktatási intézményekben dolgozó oktatók a kutatómunka mellett tanítanak is, leggyakrabban saját anyanyelvükön, azonban egyre növekvő gyakorisággal idegen nyelveken, elsősorban angolul is. Az idegen nyelvű oktatás mind gyakoribbá válása ellenére sem elegendő egymagában az oktatói mobilitás támogatására. A különböző nyelvek oktatási és kutatási tevékenységek során való alkalmazása erősen korlátozza a mobilitással kapcsolatos lehetőségeket. Azon oktatók, akik anyanyelvük mellett legalább egy további idegen nyelven is képesek előadni, bizonyosan könnyebben mobilizálhatóak a megfelelő szintű nyelvtudással nem rendelkező kollégáikhoz képest. Összességében a mobilitás nyelvi akadályai, noha általánosságban igen súlyos problémaként szokták interpretálni, mégis viszonylag könnyen, de legalábbis az oktatók által önállóan megoldható kihívást jelentenek (Musselin 2004).

Napjainkban az oktatók és kutatók minden korábbinál nagyobb mértékben váltak mobilissá, ami részben a felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek nemzetközi rendszerének változásaiból fakad. A korábban meglehetősen korlátozott intézményközi kutatási együttműködések napjainkra szisztematikussá, gyakorivá, összetetté és transznacionálissá váltak, különösen Európában. Lehetővé vált, hogy egy-egy oktató vagy kutató egyidejűleg több felsőoktatási intézménnyel vagy kutatóhellyel is szerződésben álljon, általában nemzetközi kutatási projektek keretében, személyre szabott szerződések útján. Napjainkban az oktatók és kutatók egyéni és spontán mobilitása, a nemzeti és nemzetközi tudománypolitikai keretrendszerek és a tudásáramlás nemzetközi hálózataiban működő felsőoktatási intézmények összekapcsolódása minden korábbinál könnyebbé és gyakoribbá tette a mobilitás jelenségét. Az új típusú menedzser-kutatók, az általános és jól átváltható tudással rendelkező szakemberek és a politikai döntések alapján finanszírozott kutatási projektek elterjedése tovább erősíti ezt a folyamatot (Kim 2009).

Azon országok esetében, ahol jelentősebb létszámú kutatói diaszpóra él a határokon túl (például: Kína, India, Dél-Korea), a külföldön élő, de az anyaországhoz erősen kötődő kutatók közreműködhetnek abban, hogy az anyaország legfrissebb tudományos eredményeit lakóhelyükön is promótálják (Yang–Welch 2010). Magyarországon emellett a Külügyi és Külgazdasági Minisztérium Tudománydiplomáciai Főosztályának feladatai között is szerepel a nemzetközi oktatási és kutatási együttműködések támogatása (17/2018 KKM utasítás), tehát ez alapján jól látható, hogy nemcsak a külföldön dolgozó magyar egyetemi oktatókra és kutatókra, de a diplomáciai testületre is lehet építeni – egyebek mellett – az oktatói mobilitás keretében is.

Összefoglalás

A felsőoktatás nemzetköziesedése az utóbbi évtizedek során jelentősen erősödő globális folyamat. Ennek részeként az egyes nemzeti felsőoktatási rendszerek és felsőoktatási intézmények között számos formában jöttek létre együttműködések. A nemzetközi hallgatói és oktatói mobilitás mára a felsőoktatás működésének megkerülhetetlen jelentőségű jelenségévé vált.

A hallgatói mobilitás egy, különböző társadalmi és gazdasági körülmények által erősen befolyásolt folyamat, amelynek eredményeként a hallgató tanulmányainak egy részét vagy egészét nem a születési országában teljesíti. A nemzetközi hallgató mobilitás, noha több évszázados történetre tekinthet vissza,

tömegessé az utóbbi évtizedek folyamán vált. Tény ugyanakkor, hogy a hallgatók és felvételizők nem egyenlő eséllyel részesülnek nemzetközi oktatásban, a szűrési feltételek pedig sajnálatosan gyakran gazdasági jellegűek, nem pedig tudással vagy tehetséggel kapcsolatosak. A nemzetközi mobilitás keretében a hallgatók jellemzően olyan képzőhelyekre mennek tanulni, ahol több vagy frissebb, piacképesebb tudást tudnak megszerezni, mint szülőhazájukban, esetleg olyan szakokon tanulnak tovább, amelyek hazájukban nem indulnak. A hallgatók kisebb része ugyanakkor hazai felvételi kudarca miatt választja, mintegy „menekülőútként" a külföldi, jellemzően tandíjas tanulmányokat. A hallgatók közötti, a nemzetközi oktatásban való részvétellel kapcsolatos esélyegyenlőség kialakítása érdekében fokozott erőfeszítéseket kell tenni, hiszen a felmérések bizonyították, hogy nemzetközi tanulmányokat követően a diplomások sikeresebbek lesznek a munkaerőpiacon, könnyebben helyezkednek el és nagyobb jövedelemre tehetnek szert.

Ez utóbbi körülmények az oktatói-kutatói munkaerőpiacra is jellemzőek, ahol a külföldi oktatói és kutatói tapasztalatot értékelik a munkáltatók. Az oktatók és kutatók rövid időtartamra szóló mobilitásának legfőbb oka, hogy olyan módszereket és tudást sajátítsanak el külföldi tartózkodásuk során, amellyel fejleszthetik szülőhazájuk felsőoktatását, kutatói tevékenységét. A hosszabb időre, vagy egész élettartamra szóló mobilitás esetén a külföldi oktatók, kutatók jellemzően a tudományos élet perifériáin lévő országok felől mozognak a vezető nyugat-európai, észak-amerikai és kelet-ázsiai intézmények felé. A felsőoktatás nemzetközivé válásában ugyanakkor kiemelt szerepe van az intézményekben dolgozó oktatóknak, akik esetében a magas színvonalú szaktudás mellett az angol nyelv magas szintű ismerete is elvárt, illetve az oktatási program sikerességét kiemelten érintő körülmény.

A felsőoktatás nemzetköziesedéséhez a két ismertetett faktor, vagyis az oktatók és hallgatók nemzetköziesedése egyaránt szükséges folyamat. Ezek nélkül egyetlen felsőoktatási intézmény sem tudna eséllyel megjelenni a nemzetközi oktatási piacon. Az egyetemek nemzetközivé válása Magyarországon kiemelt jelentőséggel bíró cél, hiszen ennek segítségével növelhető a felsőoktatási intézmények versenyképessége, fenntartható a felsőoktatási intézmények működése az élveszületések számának csökkenése ellenére is, emellett a külföldi hallgatók jelenléte a helyi gazdaságoknak és a nemzetgazdaságnak is jelentős bevételt hoz.

Irodalomjegyzék

1. 17/2018. (VI. 11.) KKM utasítás, 2. függelék, 1.4.1.5. pont. Forrás: https://www.kormany.hu/download/9/18/71000/172018_VI11_KKM_utasítás_SZMSZ.pdf (Letöltve: 2019.05.25.)
2. Andor László (2014): Munkaerő-mobilitás az EU-bővítés után. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 4. sz. 363–372.
3. Babbie, Earl (2014): *The basics of social research. Sixth edition.* Wadsworth Cengage Learning, Belmont
4. Barakonyi Károly (2006): EFT kompatibilis mesterszakok. *Iskolakultúra*, 16. évf. 3. sz. 90–109.
5. Beech, Suzanne E. (2014): International student mobility: the role of social networks. *Social & Cultural Geography*, vol. 16. no. 3. pp. 332–350.
6. Beech, Suzanne E. (2018): Adapting to change in the higher education system: international student mobility as a migration industry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 44. no. 4. pp. 610–625.
7. Bilecen, Basak – Van Mol, Christof (2017): Introduction: international academic mobility and inequalities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 43. no. 8. pp. 1241–1255.

8. Bourdieu, Pierre (1986): The forms of capital. In Rochardson, John G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* Greenwood Press, New York, pp. 241–258.

9. Böcskei Elvira – Bács Zoltán – Kovács Barnabás – Tarnóczi Tibor – Fenyves Veronika (2019): A nemzetközi diplomamobilitás stratégiai irányvonalai – a Magyarországon tanulmányokat folytató külföldi hallgatók motivációja, a tanulmányokat befolyásoló tényezők vizsgálata. *Competitio*, 18. évf. 1–2. sz. 3–38.

10. Burmann, Martina – Delius, Antonia (2017): Student Mobility in Tertiary Education. *Ifo DICE Report*, vol. 15. no. 3. p. 48.

11. Cantwell, Brendan – Taylor, Barrett J. (2013): Global Status, Intra-Institutional Stratification and Organizational Segmentation: A Time-Dynamic Tobit Analysis of ARWU Position Among U. S. Universities. *Minerva,* vol. 51. no. 2. pp. 195–223.

12. Cave, Martin – Hanney, Stephen – Kogan, Maurice – Trevett, G. (1988): The Use of Performance Indicators in Higher Education. Jessica Kingsley Publisher, London

13. Christie, Hazel (2007): Higher Education and Spatial (Im)mobility: Nontraditional Students and Living at Home. *Environment and Planning A: Economy and Space*, vol. 39, no. 10, pp. 2445–2463.

14. Cseh Papp, Imola – Bilan, Svitlana – Dajnani, Krisztina (2019): Globalization of the labour market – Circular migration in Hungary. *Journal of International Studies*, vol. 12. no. 2. pp. 254–271.

15. Dajnoki, Krisztina – Máté, Domician – Fenyves, Veronika – Kun, András István (2017): Deconstructing attitudes towards immigrants workers among Hungarian employees and higher education students. *Sustainability*, vol. 9. no. 9. p. 1639.

16. Dreher, Axel – Poutvaara, Panu (2005): Student flows and migration: An empirical analysis. *CESifo Working Paper,* no. 1490.

17. Dvir, Yuval – Yemini, Miri (2016): Mobility as a continuum: European Commission mobility policies for schools and higher education. *Journal of Education Policy*, vol. 32. no. 2. pp. 198–210.

18. Dźwigoł, Henryk – Dźwigoł-Barosz, Mariola (2018): Scientific research methodology in management sciences. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice,* vol. 25. no. 2. pp. 424–437.

19. Enders, Jürgen – Teichler, Ulrich (2005): Academics' view of teaching staff mobility. The ERASMUS Experience Revisited. In: Welch, Antony (ed.): *The Professoriate. Profile of a Profession. Higher Education Dynamics.* Springer, Dordrecht, pp. 97–112.

20. Fahey, Johannah – Kenway, Jane (2010): International academic mobility: problemtic and possible paradigms. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, vol. 31. no. 5. pp. 563–575.

21. Fenyves Veronika – Bács Zoltán – Kovács Barnabás – Tarnóczi Tibor – Nemeslaki András – Böcskei Elvira (2019): Analysis of factors influencing foreign studies – strategic decisions – results of a Hungarian survey. *Journal of Entrepreneurship Education*, vol. 22. no. 5. pp. 1–21.

22. Findlay, Allan – King, Russel – Smith, Fiona M. – Geddes, Alistar – Skeldon, Ronald (2012): World class? An investigation of globalisation, difference and international student mobility. *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 37. no. 1. pp. 118–131.

23. Findlay, Allan – King, Russel – Stam, Alexandra – Ruiz-Gelices, Enric (2006): Ever reluctant Europeans: The changing geographies of UK students studying and working abroad. *European Urban and Regional Studies*, vol. 13. no. 4. pp. 291–318.

24. HEFCE (2004): International student mobility. *HEFCE Issues Paper 2004/30*. HEFCE, London

25. Hrubos Ildikó (2019): Az Európai Felsőoktatási Térség létrehozása, mint az Európai Unió felsőoktatáspolitikájának központi eleme. *Educatio*, 28. évf. 1. sz. 75–90.

26. Huang, Futao (2016): International mobility of students, academics, educational programs, and campuses in Asia. In: Ng, Chi-Hung Clarence – Fox, Robert – Nakano, Michiko (eds.): *Reforming learning and teaching in Asia-Pacific universities.* Springer, Singapore, pp. 29–46.

27. Karseth, Berit – Solbrekke, Tone Dyrdal (2016): Curriculum trends in European higher education: the pursuit of the Humboldtian university ideas. In: Slaughter, Sheila – Taylor, Barrett Jay (eds.): *Higher education, stratification, and workforce development: Competitive advantage in Europe, the US, and Canada.* Springer, Cham, pp. 215–233.

28. Kim, Terri (2009): Shifting patterns of transnational academic mobility: a comparative and historical approach. *Comparative Education*, vol. 45. no. 3. pp. 387–403.

29. Kothari, C. R. (2004): *Research methodology. Methods & techniques. Second revised edition.* New Age International Publishers, New Delhi

30. Kőmíves, Péter Miklós (2014): Staff mobility as an aspect of the quality assurance in Hungarian universities. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* vol. 15. no. 1. pp. 1189–1193.

31. Kratz, Fabian – Netz, Nicolai (2016): Which mechanisms explain monetary returns to international student mobility? *Studies in Higher Education*, vol. 43. no. 2. pp. 375–400.

32. KSH (2017): http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (Letöltve: 2017.09.16.)

33. KSH (2018): http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001a.html?down=704 (Letöltve: 2018.06.02.)

34. Langerné Rédei Mária (2006): Tanulási célú migráció a világban és itthon. *Demográfia*, 49. évf. 2–3. sz. 232–250.

35. Langerné Rédei Mária (2009): *A tanulmányi célú mozgás*. Reg-Info, Budapest

36. Leisyte, Liudvika – Rose, Anna-Lena (2017): Academic staff mobility in the age of Trump and Brexit? *International Higher Education*, vol. 89. no. 5–6.

37. Masron, Tajul Ariffin – Ahmad, Zamri – Rahim, Norizan Baba (2012): Key Performance Indicators vs. Key Intangible Performance Among Academic Staff. A Case Study of a Public University in Malaysia. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 56. pp. 494–503.

38. Máté Domicián – Sarihasan, Imran – Dajnoki Krisztina (2017): The relations between labour market institutions and employment fo migrants. *Amfiteatru Economic*, vol. 19. no. 46. pp. 806–820.

39. Murphy-Lejeune, Elizabeth (2008): The Student Experience of Mobility, a Contrasting Score. In: Byram, Mike – Dervin, Fred (eds.): *Students, Staff and Academic Mobility in Higher Education.* Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, pp. 12–30.

40. Musselin, Christine (2004): Towards a European academic labour market? Some lessons drawn from empirical studies on academic mobility. *Higher Education*, vol. 48. no. 1. pp. 55–78.

41. OECD (2018): *Education at a glance 2018. OECD Indicators.* OECD Publishing, Paris

42. Perna, Laura W. – Orosz, Kata – Jumakulov, Zakir – Kishkentayeva, Marina – Ashirbekov, Adil (2015): Understanding the programmatic and contextual forces that influence participation in a government-sponsored international student-mobility program. *Higher Education*, vol. 69. no. 2. pp. 173–188.

43. Popp, József – Balogh, Péter – Oláh, Judit – Kot, Sebastian – Haramgi-Rákos, Mónika – Lengyel, Péter (2018): Social network analysis of scientific articles published by Food Policy. *Sustainability*, vol. 10. no. 3. p. 577.

44. Pusztai Gabriella (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban.* Új Mandátum Kiadó, Budapest

45. Ramsden, Paul (1991): A Performance Indicator of Teaching Quality in Higher Education: the Course Experience Questionnaire. *Studies in Hugher Education*, vol. 16. no. 2. pp. 129–150.

46. Riaño, Yvonne – Van Mol, Christof – Raghuram, Parvati (2018): New directions in studying policies of international student mobility and migration. *Globalisation, Societies and Education*, vol. 16. no. 3. pp. 283–294.

47. Robertson, Susan L. (2010): Critical response to Special Section: international academic mobility. *Disourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. vol. 31. no. 5. pp. 641–647.

48. Sánchez Barrioluengo, Mabel – Flisi, Sara (2017): Student mobility in tertiary education: institutional factors and regional attractiveness. Publications Office of the European Union, Luxemburg

49. Scott, Peter (2015): Dynamics of academic mobility: Hegemonic internationalisation or fluid globalisation. *European Review*, vol. 23. no. 1. pp. 55–69.

50. Standley, Hentietta J. (2015): International mobility placements enable students and staff in Higher Education to enhance transversal and employability-related skills. *FEMS Microbiology Letters*, vol. 362. no. 19. pp. 1–5.

51. Taylor, Jason E. – Vedder, Richard K. (2016): Economics, Productivity, and Presidental Leadership in Higher Education. *Journal of Business and Management*, vol. 22. no. 2. pp. 39–48.

52. Taylor, Jeanette (2001): The Impact of Performance Indicators on the Work of University Academics: Evidence from Australian Univrsities. *Higher Education Quarterly*, vol. 55. no. 1. pp. 42–61.

53. Teichler, Ulrich (2015): Academic mobility and migration: What we know and what we do not know. *European Review*, vol. 23. no. 1. pp. 6–37.

54. Tran, Ly Thi (2016): Mobility as 'becoming': a Bourdieuian analysis of the factors shaping international student mobility. *British Journal of Sociology of Education*, vol. 37. no. 8. pp. 1268–1289.

55. Welch, Anthony R. (1997): The peripatetic professor: the internationalisation of the academic profession. *Higher Education*, vol. 34. no. 3. pp. 323–345.

56. Yang, Rui – Welch, Anthony R. (2010): Globalisation, transnational academic mobility and the Chinese knowledge diaspora: An Australian case study. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, vol. 31. no. 5. pp. 593–607.

STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT – EXPLORING THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE VISEGRAD FOUR

Kozma, Dorottya Edina

PhD student, University of Pannonia, Faculty of Business and Economics,
Department of Accountancy and Controlling, Department of International Economics
e-mail: kozma.dorottya.edina@gtk.uni-pannon.hu

The sustainable development like everyday concept and interpretation is a widely researched topic nowadays. In my study within the European Union, I examine the countries of the Visegrád Four in terms of sustainability. The Visegrád countries (also known as V4) have gone through great changes during the last two decades in terms of economic, social and environmental perspectives equally. The most important goal of my study is to determine what similarities and differences can be found in the surveyed EU member states or if we want to define in another way in sustainable development framework strategies and indicator systems of the Visegrad Four. I apply a comparative analysis for illustration that suits best the intended purpose.

Keywords: *sustainable development, the Visegrad Four, comparative analysis*

Abstract

A fenntartható fejlődés mint mindennapi fogalom és értelmezés, az elmúlt időszakban széles körben kutatott témává vált. Tanulmányomban az Európai Unión belül a Visegrádi négyek országait vizsgálom a fenntarthatóság szempontjából. A visegrádi országok (más néven V4) gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból egyaránt nagy változásokon mentek keresztül az elmúlt két évtizedben. Legfontosabb célom annak meghatározása, hogy milyen hasonlóságok és különbségek találhatók a vizsgált EU-tagországok között. Más megfogalmazásban a visegrádi négyek fenntartható fejlődési keretrendszereit és indikátorrendszereit vizsgálom. Összehasonlító elemzést alkalmazok, ugyanis ez a módszer képes a legjobban bemutatni a kitűzött célt.

Kulcsszavak: *fenntartható fejlődés, visegrádi négyek, összehasonlító elemzés*

Introduction

The sustainable development is present in our daily lives, whether it is an integral part of our family or work. The man when starts to think about the definition or when it was evolved, it is not sure that he knows the answer. The first conception of environmental crisis awareness was published in 1962 in the Silent Spring by Rachel Carson, American naturalist. Here the primary problem was caused by the excessive use of plant protectant sprays which are both harmful for the fauna and the flora (Kerekes, 2011). The Club of Rome made the first steps in the direction of sustainable development. The aim was to reveal and analyze the environmental problems that may arise and try to find solution to it (Rosta, 2008). Essentially, steps have been taken towards sustainable development since 1968. Many international conventions (Stockholm – 1972, WCED – 1987, Rio de Janeiro – 1992, Johannesburg – 2002) were concluded, which also try to find the answer

for economic, social and environmental challenges. The real breakthrough was brought by the work of the Brundtland Commission (Gyulai, 2008). The sustainable developed definition and concept was developing by them and first appeared in 1987 in Our Common Future. The concept was determined as follows: *"Development which meets the needs of current generations without compromising the ability of future generations to meet their own needs"* (WCED 1987). The theory is designed to bring consistency between the growth of the population, the material needs of society and the use of natural resources. Following next conferences and world meetings (Rio de Janeiro – 1992, Johannesburg – 2002) took onward the concept of the Brundtland Commission (Láng 2001). Action plans on sustainable development and sustainability have shaped the thinking of mankind to preserve the environment. In 2015 it was necessary to renegotiate future objectives. In Paris 193 United Nation members gathered to discuss the new sustainability program, resulting in the AGENDA 2030 for Sustainable Development. They formulated 17 goals (SDG) on the basis of which the European Union has developed its new sustainable development indicators. This AGENDA 2030 is valid for all the nations without exception (Jancsovszka 2016).

During the review it becomes visible what the meaning of sustainable development (definition) nowadays is and under what circumstances it has developed. Sustainable development features the quality of life. For the whole world it is a typical problem that in several places the population lives in unequal economic and social conditions. Consequently, the main purpose of my study is to determine what similarities and differences were found in the application of the Sustainable Development Framework Strategy and indicators system of the countries (V4).

Research question and hypothesis

During the study my main purpose is to determine what similarities and differences can be found in the surveyed EU member states or if we want to define it another way in sustainable development framework strategies and indicator systems of the Visegrad Four. Based on this, I have determined my research question as follows:

Q: To what extent do the surveyed Member States use the indicators of the SDIs or SDGs developed by the European Union? Did they build into their strategies in the same way or are they using their own systems?

To answer this question it is necessary to examine the country's sustainable development strategy which takes place in the second chapter. Naturally, it is also necessary to comprehensively study the sustainability indicators and indexes of the Visegrad Four countries. In these, the SDIs and SDG system are providing a comparison basis and great help as well as the countries sustainable development strategies which contain and identify the indicators. For those countries which developed their own indicators the statistical office plays an important role. My hypothesis is the following:

H: None of the surveyed Visegrád countries has taken over the European Union's Sustainable Development Indicator System or the SDG indicators. In each case it serves as a kind of comparison basis.

The answer of the research question and hypothesis will be shown after the presentation of the Visegrad Four's sustainable development indicators because it would be impossible without the overview of the systems.

Literature review

The V4 group has a long-term past in all historical, economic and cultural perspective (Káposzta–Nagy 2015). In the past and pre-

sent these countries represented/represent a civilization based on social and cultural roots (Brokešová–Vachálková 2016).

The background of my study is the review and examination of the Visegrád Four countries and the European Union's sustainable development framework strategy. The examination of the countries' sustainable development strategies is inevitable to understand what objectives and indicators have been set.

Starting point: the European Union's sustainability strategy

The countries involved in the examination – Hungary, the Czech Republic, Poland and Slovakia – their sustainable development strategy or action plan is largely linked to the strategy which was developed by the European Union. This connection is also good because when all of the 28 European Union member states developed their strategies this gave them a kind of basis.

When can we say that the European Union has a sustainable development strategy? The first steps to develop the strategy were made during the Helsinki Summit (1999) (Magyar Természetvédők Szövetsége, 2005) and the final touches were done in 2001. From that date we count on the implementation of the action plan. The European Union Sustainable Development Strategy was finally adopted at the Göteborg European Council (Fischer et al., 2013). This means that the Lisbon Strategy was completed with the third dimension which is the environmental dimension (Schmuck, 2002). The sustainability strategy of the European Union is a three-pillar strategy consisting of three parts:

- to formulate sustainability (some policies have to be coordinated towards sustainable development);
- primary objectives (they addressed six key challenges);

to take steps which are needed to achieve strategic goals (Magyar Természetvédők Szövetsége 2005).

If we draw up a parallel between the work of the Brundtland Commission and the concept of sustainable development that may be formulated, we are certainly talking about a long-term strategy which affects the three dimensions. At the same time it coordinates the appropriate policies in order to meet the present and future generation needs and provide these generations' a better standard of living and prosperity. The general goal is to develop and identify those measures which enable the European Union to improve the quality of life successfully and continuously in a long term perspective. These actions can only be achieved by establishing a community that effectively utilizes and manages the existing resources. Long-term objectives are also associated with threats such as climate change (hurricanes, floods and global warming), public health, transport failure, etc. (EU COM 2001). Following the presentation of the strategy in 2001, it was reviewed in 2006 and then in 2009. These revisions complemented new targets which were adjusted to the sustainable development indicators.

The Czech Republic's sustainable development strategy

In the Czech Republic sustainable development is primarly assessed at national level. Three years after the European Union's strategy was established the Czech Government adopted the country's sustainable development strategy, the official name is: Czech Republic Strategy for Sustainable Development. It is a framework for the development of various policies and similar official documents which includes sectoral policies and action programs. It serves the basis for strategic decision-making: in each sector and in inter-sector cooperation as well as in cooperation with other interest groups. It aims to

identify the most important strategic sub-objectives, goals and tools that are designed to eliminate the weightlessness problems in each sustainability pillar). The framework strategy concentrates on the following areas: competitiveness of the economy; landscape, natural resources and environmental protection; stability and cohesion; R&D, education; European and international context and good governance (Office of the Government of the Czech Republic 2006).

The development of goals and strategies forms part of the Progress Report issued by the Ministry of Environment. Based on the Brundtland Commission's definition the focus of the planning is to ensure the best possible quality of life for today's generations and to create high level quality conditions for future generations. The last 2010 Czech sustainable development strategy names five key priority axes which are also the strategic vision of sustainable development: society, people and health; economy and innovation; spatial development; landscape, ecosystems and biodiversity; a stable and secure society (Ministry of the Environment of the Czech Republic, 2010).

The strategy of the Czech Republic shows that the three-dimensional division of the Brundtland Commission is an active part so the pillars of sustainability can be demolished from an economic, social and environmental point of view. Each examined country has its own specificity in the development of sustainable development.

Sustainable development strategy of Hungary

Hungary developed its first sustainable development strategy in 2007 after joining the European Union. The European Union gives free hand to the Member States to develop their sustainable development strategy summarizing their own goals and priorities. In case of Hungary it is true that the first strategy (National Sustainable Development Strategy) was completed in 2007 but there were many preliminary ambitions for sustainability. There were essentially not yet concrete strategies but plans, drafts (NFÜ 2007). The focus point is to develop sustainability priority objectives. The assessment of unsustainable processes, the Future Finding – the assessment of the National Sustainable Development Council started the establishment of the second action plan or the so-called framework strategy. Hungary's second sustainable development strategy was published in 2013 covering the period from 2012 to 2024 (Kis-Orloczki 2014). The main goal is to recognize the so-called lending process of future generations as well as commit themselves to presenting conditions of natural resources of the state and how these could be used to develop the maintenance system (NFFT 2013).

The interpretation of the strategy is much narrower if we compare it with the sustainability strategy of the European Union. Solving problems is not necessarily just the task of political government. In order to be able to solve them we must involve families and businesses alike. The Brundtland Commission's concept and definition is at the center of the strategy considered as a so-called "guideline" and is fully integrated into the whole strategy. When we compare it to the European Union's strategy we can only find difference between the three dimensions (economic, social and environmental). In case of Hungary the three dimensions are supplemented with one additional which is the human dimension. The overall goal of Hungary's sustainable development framework strategy is to create and secure the conditions for continuous adaptation for all sustainability dimensions. In addition, it should be able to ensure that cultural adaptation is improved (NFFT 2013).

Poland's sustainable development strategy

As one of the countries of theVisegrad Four, Poland was the first that developed a sustainable development strategy in the spirit of the millenium (2000) which is essentially a long-term strategy for sustainable development (Kis-Orloczki 2014). In Poland the conception of development is a constitutional principle. The 5th Article of the Polish Constitution (2 April 1997) contains the principle of sustainable development (Urbaniec, 2015). On this basis, sustainable development is considered as a socio-economic development which integrates political, economic and social actions.

The NSDS of Poland typically analyses the changes since transition to the market economy. The main goal of the strategy is to reverse the negative tendencies of the past. Another objective of the strategy is to provide Polish families with welfare growth and to minimize development gaps against developed countries. It naturally takes into account the three dimensions of sustainability (Ruotsalainen 2005). It is a very important factor to do these goals by taking into account the current status of the Polish economy as well as the consequences of Polish law and the concepts they formulate (Zuzek 2007). Similarly to Hungary and the Czech Republic's sustainability program, it is a long-term, multidimensional framework program which presents a general vision of the future Poland. It also provides guidance on how to revise sectoral and regional plans, programs and policies in order to strive for sustainability (Zieschank 2004). The country's sustainable development strategy is complemented by two additional areas which are the political and institutional dimensions (Urbaniec 2015).

Sustainability in Slovakia

Slovakia's national sustainable development strategy is: National Strategy for Sustainable Development for the Slovak Republic. The Slovak Government adopted the sustainability strategy on 10 October 2001 and the National Council did so on 3 April 2002. Sustainable development is regulated in the 6th Article of Law 17/1992. Sustainability strategy is based on the definition of the Brundtland Commission, is formed on three dimensions (economic, social, environmental) and is complemented by culture (Kis-Orloczki 2014). From an economic point of view, the emphasis is placed on the effective use of natural resources as well as the pursuit of economic development which is consistent with the conservation of natural resources. If we look at sustainability from a social view of point the goal is to provide the so-called respectable life for the population and distribute income from resources equally between groups of society. The environmental dimension aims to preserve the living conditions, forms and heterogenity of the Earth (Izakovičová–Oszlányi 2009). According to the basis of the strategy, they are constantly striving to enforce the principles of sustainable development which necesitates the activation of state and international resources at regional level as well as the use of all available external resources. Furthermore sustainable development is based on stable economic growth, the economical utilization of natural resources and the reduction of excessive consumption. The social and cultural needs of the population and of course, environmental protection must also be respected. The main objectives are the following:

- an advanced democratic country and modern state/administrative system;
- enforcing the fundamental interest of the Slovak Republic;

- ensure the development of advanced civil society, citizen's lives and security;
- social solidarity and social protection, balanced territorial development;
- the conservation and rational use of natural resources (Koločány 2014).

The sustainable development strategy set out two Action Plans for the period after 2000. One between 2005 and 2010 ("Action Plan for Sustainable Development") and the other between 2007 and 2013. The horizontal priority objectives for sustainable development 2007–2013 are to support all three pillars of sustainable development from the National Reference Framework. Of course, this must be consistent with the objectives and the indicators of the European Union Sustainability Strategy. Cumulatively, it focuses on intelligent and inclusive growth and respects the economic, social and environmental dimensions (Koločány 2014).

Looking back to the sustainable development strategies of the four countries – the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia – we can conclude that each country has its own characteristics of sustainability. There are even bigger differences compared to the European Union's strategy but the fact that but the countries have to rely on the EU at some level. What are these similarities and differences? The most important similarity is that each state has developed its own strategy and in each case it has been developed by the 1992 Rio Conference as well as the indicators. A difference can be seen in the year of publication, sustainability goals, objectives and implementation time.

Objectives and methods

In 2015–2016 the European Union used the European Union Sustainable Development Indicator System (EU SDIs) to measure sustainable development. Neverthless, the AGENDA 2030 for Sustainable Development which was presented in the framework of the United Nations Climate Change Conference in 2015, has developed new indicators for sustainable development. This system is well suited to evaluate the performance and progress of member countries both methodically and statistically. Data which is required for the indicators can be assessed on EUROSTAT's website from 2007 and includes data form all 28 Member States. However, we can not ignore the old system anyway. Moreover, of course each country has developed the most appropriate indicators for its own goals, objectives and progress plan which can be said to be country specific. Overall, the indicators are intended to show the achievement of countries in their own sustainable development indicator systems. In my study I would like to present the sustainable development indicators of the surveyed countries – the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia – in a comparative analysis. We can not use other methods because the similarities and differences of the indicators/indicator systems cannot be identified by any other technique. It is not possible to show in any other way because there are no methods which concentrate on specific features.

Results

Before the presentation of the indicators, index numbers we can analyze what the meaning of the word indicator is. Different words are used in the literature to formulate the indicator word. For the given phenomenon it shows the properties of the phenomenon as well as helps to get through and last but not least based on these features it makes the phenomenon comparable (Havasi, 2007). In my opinion the definition of Havasi (2007) describes more accurately the definition of indicator: *"The indicator is a signal, index number, which simplifies our orientation in the world and it illuminates the essence of the phenomenon."*

The definition of sustainable development indicators are based on different specifications of development concepts. They can be at local, regional and national levels as well as at the European Union's level. The primary role of sustainable development indicators is the operationalization of sustainable development at local, regional and national leves in order to monitor the various plan documents (Urbaniec 2015). In addition to defining the indicators for achieving the goals and objectives, they also have a kind of role control so we can use them for examination.

Indicators in the European Union

The European Union's SDI system contains nearly 130 indicators. The strategy and the indicators were adopted at the same time at the Göteborg Summit (2001) by the Commission in 2005. The purpose of this system was to show how far the Member States of the European Union have progressed to achieve their goals which are esentially described by the EU Sustainable Development Strategy. The main indicators can be divided into additional operational, explanatory and contextual indicators that are built in pyramid shape. All in all they can be split up into three main and one additional level and it looks like a pyramid shape (EUROSTAT 2015).

On the part of the European Union, the EUROPE 2020 strategy played an important role in the development of AGENDA 2030 for Sustainable Development. It is a strategy for the eradiction of poverty and the promotion of sustainable development. This strategy is tangible and must be consistent with measures that address a wider range of social needs and promote the creation of fair, peaceful, inclusive societies and also protect them. In addition, they naturally protect the environment and they give help in managing climate change. The European Commission has undertaken to monitor the development of the objectives for sustainable development. It is not binding on UN members but it is a requirement that governments undertake and set up at national level the backdrop for achieving the 17 goals. The strategy developed indicators for all 17 goals and for the 169 objectives which are related to them. The indicators are revised by the UN Statistical Commission (Fleming et al. 2017).

The indicators of AGENDA 2030 are in line with the UN Global Indicator list. It also contains indicators that are specifically EU-specific and suitable for incorporating into the EU's various, long-term policies. The SDGs are monitored at different levels both at regional and global levels equally. The set of indicators adopted in 2017 contains totally 244 different indicators covering the 169 goals. These is also a large number of indicators which belongs to several goals. The European Union uses 144 of these 244 indicators which are to be provided by all 28 Member States (EUROSTAT 2017).

These indexes cover the three dimensions of the Brundtland Commission's concept and one more institutional dimension. They complement the global and regional indicators and have been chosen to take into account the relevance of EU policies' availability, quality and "freshness". There are a few exceptions such as the EU Sustainable Development Indicators (EU SDIs) and indicators for the EUROPE 2020 strategy. Depending on their rating, they can be divided into two groups: show a longer or short term trend. The long term indicators focus on the last 15 years (2000–2015, 2011–2016) and at least 10 years of data are available. Short time indicators cover the past 5 years (2010–2015, 2011–2016) but are available for at least 3 consecutive years (EUROSTAT 2017).

It can be seen that the EU SDIs were used in the past period and were obsolete at some level. To maintain this the European Union uses the SDG system. Overall, the new system uses far more indicators worldwide (244) but

the European Union uses only 144. Though the 3+1 dimensions of sustainability can be separated.

Sustainable development indicators in the Czech Republic

While the collection of country-wide indicators is not a problem we must not forget the fact that the examination of lower levels of public administration can cause some sort of headache (Štreimikiene et al., 2016; Fischer et al. 2013). In case of the Czech Republic, we can divide the indicators in two ways. The first splitting method is based on the three dimensions of sustainable development (economic, social, environmental) and three addtional dimensions (research, development, education; European and international context; good governance). In this case we can speak about 34 aggregated indicators (Government Council for SD – Ministry of the Environment 2009). The second way is when we divide the Czech Republic's sustainable development indicators into five main priority axes at the same time and we get completely different indicators. The priority axes are the following: 1. society, people and health (7); 2. economy and innovation (13); 3. spatial development (12); 4. landscape, ecosystems and biodiversity (7); 5. stable and secure society (7). Their number (47 indicators) is not the same as the dimension based resolution (Ministry of the Environment of the Czech Republic, 2010).

The currently used Czech Strategy contains 47 indicators that are close to achieving each strategic goal. Essentially for communication purpose they use the 34 aggregated indicators.

Hungary's sustainable development indicators

Until the appearance of the second framework strategy in 2013, Hungary used the indicators divided by the EUROSTAT. The indicators were identical with the EU SDIs. By developing the strategy, they have completely revised the indicators and made them country specific. As with all the countries surveyed the Hungarian Central Statistical Office is responsible for the publication of index numbers. Most of these data are available from 1995 onwards (KSH 2015). Totally, 103 indicators can be identified in Hungary which can be divided according to the 3+1 dimension of sustainability: 23 economic, 13 social, 41 environmental and 26 human (Korsós-Schlesser–Marselek 2016). Further splitting of the indicators can also be made depending on which one is considered a true indicator and one is only a background indicator. Based on these, we distinguish 82 real indicators. They are characterized by both positive and negative comparisons. In the other group there are 21 background indicators that provide mainly structural information. There are indicators from which no time series can be set up (KSH 2017).

With this kind of transformation, such as the fact that the Statistical Office differs from the system (EU SDIs) developed by the European Union, there are indicators that we cannot compare with EUROSTAT indicators. These indicators are household indebtedness rate or NGOs. However, it is not a "unique" feature. We have experienced these inconsistencies even in the first examined country (the Czech Republic). We will experience them in the countries that are being examined. Since the strategy was developed in a timely manner rather than the adoption of SDGs, the progress report goals are not linked to SDG. Indicators will only follow these goals in the future.

Sustainaility indicators in Poland

Poland's Sustainable Development Strategy tells us how many indicators are "managed" by the country, how many indicators are used to measure the goals and objectives of sustainable development. In Poland sustain-

able development indicators can be separated on the basis of three dimensions of sustainable (economic, social, environmental) and two additional dimensions (political, institutional) (Central Statistical Office 2011).

Based on these, the country totally manages 76 indicators. Among the countries studied so far, Poland and the Czech Republic have the least sustainable development indicators. Hungary is an exception in this respect, as there are 103 sustainability indicators for the country. Based on the above, we can conclude that the sustainability strategies of the countries have been greatly influenced by the Brundtland Commission's sustainable development concept. We can break down the indicators of all three countries into three basic dimensions (economic, social, environmental) and in some cases based on the addtional dimensions.

Sustainable development indicators in Slovakia

With regard to Slovakia sustainable development is also assessed on the basis of indicators representing the four pillars of sustainable development. These indicators are also suitable for tracking regional inequalities for monitoring regional inequalities (Huttmanová–Chovancová 2014). The introduction of sustainable development indicators in Slovakia was largely influenced by the indicators developed by the Commission. This set of indicator contains in total 134 indicators that can be divided into the 3+1 dimensions: 23 economic, 41 social, 55 environmental and 15 institutional. Their main purpose is to provide the countries the appropriate indicators for measuring sustainability. The secondary objective is to create a better statistical evaluation (Lyytimäki et al. 2011).

As a result of this process in 1997 the Government of Slovakia approved the use of AGENDA 21 as well as the use of indicators. Slovakia defined first its own indicators. This does not really mean the development of fully independent indicators but the adoption of relevant indicators to the country (125 out of 134). At present, indicators for sustainable development are reviewed by the Slovak Statistical Office and the Environment Agency. The Government and other agencies are responsible for issuing databases. The indicators used today are the result of several organizations, programs and conferences, such as AGENDA 21, Rio+10 processes or the Lisbon Strategy (Zolcerova 2016). The Slovak Environmental Protection Agency recommended 92 indicators.

In Slovakia all the indicators which are "circulation" can be split down into four dimensions (economic, social, environmental, institutional). From all of the national indicators 32 more or less correspond to the indicators which are used by the European Union. In case of institutional indicators from three indicators two correspond, while the proportion in socio-economic indicators are half. The most significant differences can be seen in environmental indicators because of these (65) only 16 are similar to those of the European Union. Unfortunately, the list of indicators cannot be found either in the country's sustainable development strategy or in any other area.

The results of the research question and the hypothesis

Overall, it can be concluded that in the examined countries (V4) Slovakia is the only country that does not name the indicators. We cannot find the indicators anywhere. All other sustainability strategies outline how they measure and evaluate sustainable development. Typically, indicators are divided into sustainability dimensions and they are country specific. In Hungary there are 103 indicators, Slovakia has 92, Poland uses 76 while the

Czech Republic numbers 34 aggregated indicators.

During the presentation of sustainable development framework stategies and indicators obvious facts have become visible. They have shown the fact that they are suitable for answering the research question and the hypothesis. Based on these, my answer to the research question is the following.

Q: To what extent do the surveyed Member States use the indicators of the SDIs or SDGs developed by the European Union? Did they build into their strategies in the same way or are they using their own systems?

It can be concluded that among the countries of the Visegrad Four group none of them fully used the SDIs or SDGs developed by the European Union. In the begining the EU SDIs provided great help to countries to develop their own indicators. In case of Hungary you can see best that initially in the strategy set up in 2007, they relied entirely on the European Union indicators. Then in 2013 at the time of the second framework strategy they changed this practice and developed their own indicator system by with the help of Central Statistical Office (KSH). This system contains and uses numerically fewer indicators. In the Czech Republic there is already a deviation from the EU. There are very few indicators we can find — only 34 aggregate indicators in the strategy if we divide them according to the dimensions of sustainable development. This is also the case with the second modal split which divides the indicators according to the five main priority axes. The situation in Poland and Slovakia is no different from this point of view. Slovakia is closer to the EU indicators because the country had great importance in the development of the indicators of the sustainability strategy. The indicators used by V4 are summarized in Tab. 1.

Table 1. ***Sustainable development indicators of V4 countries***

	European Union	The Czech Republic	Hungary	Poland	Slovakia
Name of the strategy	EU SDS Agenda 2030	Czech Republic Strategy for SD	Fenntartható Fejlődési Keretstratégia	SD Strategy for Poland up to 2025 – Polska 2025	National Strategy for SD for the Slovak Republic
The year of publishing the strategy	2001 2015	2004	2007	2000	2001
The ways of resolution the indicators	EU SDIs – 3+1 dim. Agenda 2030 – 17 goals	3+3 pillar 5 main priority axis	3+1 dimension	3+2 dimension	Indicators of Commission (3+1 dimension) Environmental Agency (3+1 dimension)
Number of indicators	EU SDIs – 132 indicators Agenda 2030 – 144 indicators	34 indicators 47 indicators	103 indicators	76 indicators	125 indicators 92 indicators

Source: by author

Despite not taking over the SDIs or SDG indicators used by the European Union, they are required to provide data to EUROSTAT on the measurement of sustainability. The other factor that may have contributed to the fact that none of the surveyed countries has taken over the mentioned systems is that the European Union has not made it binding on any country. They are free to choose whether to apply them or not. From the detailed study of the indicators we can see that countries do not use 100% of the indicators but at some level they are using the EU indicators. There are indicators for which the V4 countries have not developed their own indicators. Overall, it can be said that countries can only be compared based on EU SDIs or SDGs.

H: None of the surveyed Visegrád countries has taken over the European Union's Sustainable Development Indicator System or the SDG indicators. In each case it serves as a kind of comparison basis.

To this assumption the answer became visible during the research question. The benchmark is that all 28 European Union Member States are required to provide data to EUROSTAT. The Member States need to become measurable and at the same time comparable in achieving their objectives. Before 2015–2016 the main part of the studies were based on the EU SDIs because it was the only system, set of indicators that contained all the data which were needed for the analysis and evaluations. This situation has changed when the AGENDA 2030 for Sustainable Development and the related 17 goals were developed as a result of the 2015 Paris Climate Convention. The 17 targets can be characterized by about 244 indicators, 144 of which are relevant for the European Union. With these another system was developed to provide basis for comparison for research and analysis. If we should analyze the surveyed Member States based on the self-developed indicator systems, we would encounter the problem of incompatibility. These systems are country-specific and the countries have developed them on the basis of their own objectives. Of course, there are indicators that can be found in every strategy (e.g. GDP), there are more or less comparable and have the "worst category" that is totally incomparable. *As a thesis, it is possible to state that all EU Member States are obliged to provide data on the current SDG indicators, so my assumption is true. Indeed, the SDG system forms a kind of comparison basis because that is the only way to allow equal comparisons between Member States.*

Conclusion

In my paper, I tried to find an answer how the Visegrad Four applied the European Union's sustainability strategy and to what extent they integrated the EU SDIs or SDG indicators into their indicator system. It can be simply phrased what the similarities and differences are between the surveyed countries – the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia – in their sustainable development strategies and indicator systems. It has been proven that the examination of country-specific strategies is indispensable for the subsequent examination of sustainability indicators. The V4s are completely different from the EU strategy. The strategy of the European Union provided them only a basis to develop their own system. Due to the differences the comparison of the surveyed countries is very difficult. During the research work which preceded the study, it has become apparent that after the Paris Climate Convention in 2015 the European Union does not measure the progress of the sustainable development objectives by the EU SDIs but by the SDG (sustainable development goals). More specifically with the related indicators. These indicators are intended to show how much progress has been made towards achieving sustainable development goals in countries. Each country involved in the study has developed its own

independent system of indicators. It identifies exactly what sustainable development and the related strategy mean for them.

Overall, it can be said, both the European Union and its Member States are investing heavily in developing their own independent indicators. In the former process the national sustainable development strategy, the EU SDIs and the SDGs help them. Although in many cases this is only used as a solid basis.

References

1. Brokešová, Zuzana – Vachálková, Ingrid (2016): Macroeconomic environment and isurance industry development: The case of Visegrad group countries. *Ekonomická Revue. Central European Review of Economic Issues*, no. 19. pp. 63–72.
2. Central Statistical Office (2011): *Sustainable Development Indicators for Poland.* Katowice, Central Statistical Office
3. Dubravská, Mariana (2015): The analysis of chosen development indicators of the sustainable development of the Slovak Republic. *eXclusive e-JOURNAL*, no. 3. Source: https://www.exclusiveejournal.sk/files/files/84/45/85/ac08814fe1764c939edbf39a10cfa39d/ac08814fe1764c939edbf39a10cfa39d.pdf (Download: 2017.12.18.)
4. EU COM (2001): *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development.* Brussels, Commission of the European Union
5. EUROSTAT (2015): *Sustainable Development in the European Union. 2015 Monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy*. Luxembourg, Publications Office of the European Union
6. EUROSTAT (2017): *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGS in a EU context.* Luxembourg, Publications Office of the European Union
7. Faragó Tamás (2006): Az Európai Unió megújított Fenntartható Fejlődési Stratégiája. *Ma és Holnap*, vol. 6. no. 5. 7–9.
8. Fischer, Jakub – Helman, Karel – Kramulová, Jana – Petkovová, Ludmilla – Zeman, Jan (2013): Sustainable Development Indicators at the Regional Level in the Czech Republic. *Statistika*, vol. 93. no. 1. pp. 5–18.
9. Fleming, Aysha – M. Wise, Russel – Hansen, Heidi – Sams Linda (2017): The sustainable development goals: A case study. *Matine Policy*, no. 86. pp. 94–103.
10. Government Council for SD, Ministry of the Environment: *Progress Report on the Czech Republic Sustainable Development Strategy.* Prague, EnviTypo
11. Gyulai Iván (2008): *Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről.* Budapest, Magyar Természetvédők Szövetsége
12. Havasi Éva (2007): Az indikátorok, indikátorrendszerek jellemzői és statisztikai követelményei. *Statisztikai Szemle*, vol. 85. no. 8. 676–689.
13. Huttmanová, Emília – Chovancová, Jana (2014): Evaluation of Sustainable Development in the Regions of Slovakia Using Selected Indicators. *5th Central European Conference in Regional Science*, pp. 300–306.
14. Izakovičová, Zita – Oszlányi, Júlia (2009): Reflection on the concept of Sustainable Development: Progress in the Slovak Republic. In Mather Alexander – Bryden John. (eds.): *Area Studies – Europe. Regional Sustainable Development Review.* Oxford, EOLSS Publishers/UNESCO, pp. 430–463.
15. Jancsovszka Paulina (2016): Fenntartható fejlődési célok (Sustainable Development Goals). *Tájökológiai Lapok*, vol. 14. no. 2. 171–181.
16. Káposzta József – Nagy Henrietta (2015): Status report about the progress of the Visegrad countries in relation to Europe 2020 targets. *European Spatial Research and Policy*, vol. 22. no.1. pp. 81–99.
17. Kerekes Sándor (2001): A környezetügy ötven éve. In Kerekes Sándor – Csutora Mária (eds.): *Fenntartható fogyasztás? Trendek és lehetőségek Magyarországon.* Budapest, Aula Kiadó, 10–20.
18. Kis-Orloczki Mónika (2014): National Sustainable Development Strategies in the Visegrad Four. *Electronic International Interdisciplinary* Conference, pp. 160–163.

19. Koločány, František (2000): Sustainable development in Slovakia in post-2000 period. Source: http://www.sd-network.eu/pdf/conferences/2014_rome/presentations/session%205/Frantisek%20Kolocany.pdf (Download: 2017.12.18.)
20. Korsós-Schlesser Ferenc – Marselek Sándor (2016): Fenntarthatósági indikátorok változásainak elemzése Magyarországon, tekintettel a klímaváltozásra. *Acta Carolus Robertus*, vol. 6. no. 1. 105–116.
21. KSH (2015): *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2014.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
22. KSH (2017): *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2016.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
23. Láng István (2001): Stockholm-Rió-Johannesburg. Lesz-e új a nap alatt a környezetvédelemben? *Magyar Tudomány*, vol. 46. no. 12. 1415–1422.
24. Lyytimäki, Jari – Rinne, Janne – Kautto, Petrus – Assmuth, Timo (2011): Using indicators to assess sustainable development in the European Union, Finland, Malta and Slovakia. *The Finnish Environment*, no. 4. pp. 1–78.
25. Magyar Természetvédők Szövetsége (2005): *Az Unió fenntartható fejlődési stratégiájának végrehajtása és felülvizsgálata.* Budapest, Magyar Természetvédők Szövetsége
26. Ministry of the Environment of the Czech Republic (2010): *The Strategic Framework for Sustainable Development in the Czech Republic*. Prague, Ministry of the Environment of the Czech Republic
27. NFFT (2013): *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia*. Budapest, Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács Titkára
28. NFÜ (2007): *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia.* Budapest, Magyar Köztársaság Kormánya
29. Office of the Government of the Czech Republic (2006): *Interim Report on the Czech Republic Strategy for Sustainable Development.* Prague, Office of the Government of the Czech Republic
30. Rosta István (2008): A tudománytörténetéből – világproblémák, globalizáció. A Római Klub három jubileuma 2008-ban. *Magyar Tudomány*, vol. 169. no. 12. 1516–1522.
31. Ruotsalainen, Arto (2005): *Review of National strategies for sustainable development in the Baltic Sea Region.* Stockholm, Nordregio Working Paper
32. Schmuck Erzsébet (2002): Társadalmi vélemény és részvétel az EU-stratégia tervezési folyamatában. In Faragó Tamás. (ed.): *Nemzetközi együttműködés a fenntartható fejlődés jegyében és az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiája.* Budapest, Fenntartható Fejlődés Bizottsága, 25–32.
33. Štreimikiene, Dalia – Mikalauskiene, Asta – Mikalauskas, Ignas (2016): Comparative Assessment of Sustainable Energy Development in the Czech Republic, Lithuania and Slovakia. *Journal of Competitiveness*, vol. 8. no. 2. pp. 31–41.
34. Urbaniec, Maria (2015): Sustainable Development Indicators in Poland: Measurement and System Evaluation. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, vol. 3. no. 1. pp. 119–134.
35. WCED (1987): *Our Common Future*. London, Oxford University Press
36. Zieschank, Roland (2004): *Poland Case Study. Analysis of National Strategies for Sustainable Development.* Berlin, Environmental Policy Research Centre
37. Zolcerova, Valeria (2016): From Stockholm or Rio to New York and Slovakia. Sustainable development agenda – Agenda 2030. *Comenius Management Review*, vol. 10. no. 1. pp. 23–32.
38. Zuzek, Dagmara (2007): Economic and social aspects of the Sustainable Development Strategy for Poland up to 2025. *Management and Sustainable Development*, vol. 17. no. 2. pp. 56–59.

CONTROLLING A VÁLLALKOZÁSOK DÖNTÉSHOZATALI FOLYAMATAIBAN – ELEMZÉS VÁLLALATI ESETEK ALAPJÁN

Lakatos Vilmos

PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem,
Gazdaságtudományi Kar, Számviteli és Pénzügyi Intézet
e-mail: lakatos.vilmos@econ.unideb.hu

A vállalati vezetők igénylik azokat az információkat, amelyekkel a vállalkozás működése stabillá tehető, és ami egyben fejlődési pályát is jelent a vállalkozásnak. Mindezt a vállalkozás controlling – információs rendszere képes biztosítani, amely aktualitásával a menedzserek számára a döntéshozatali folyamatokban a legnagyobb segítséget tudja adni. Ezek gyakorlati megvalósulását szemléltette a 80 vállalkozásban vizsgált fizetőképességi mutatók ismerete és azok szubjektív értékelése a menedzserek által, a tervezési folyamatok tényleges gyakorlata, az önköltségszámítási rendszerek megléte-tervezése részben vállalati méret, részben vállalkozási formák szerinti bontásban. A vizsgálatba vont vállalkozások egyedisége és relatíve kis száma miatt általánosítható összefüggések nem tárhatók fel. Azonban az elemzés szemléletes képet ad a controlling eszközök és módszerek alkalmazására vonatkozóan a vidéki, zömmel mikro-, kis- és középvállalkozási körbe tartozó szervezetek esetén.

Kulcsszavak: *controlling, döntéshozatal, likviditás, tervezés, önköltségszámítás, vállalati méret, vállalkozási forma*

Abstract

Керівникам підприємств потрібна інформація, яка може допомогти у підвищенні стабільності бізнесу та одночасно забезпечити його розвиток. Все це забезпечується системою контролінгу – інформаційною системою компанії, яка завдяки своєчасному потоку інформації допомагає менеджерам у процесі прийняття рішень. Практичне її застосування продемонстровано за допомогою показників платоспроможності 80-ти підприємств та їх аналізу, процесів планування, систем калькулювання відповідно до розмірів та форм організації підприємств. У зв'язку з унікальністю і відносно невеликою кількістю підприємств, що досліджувалися, узагальнені взяємозв'язки не можуть бути розкриті, однак вони дають бачення інструментів і методів контролінгу, що використовуються на підприємствах сільського господарства, здебільшого мікро-, малих і середніх.

Ключові слова: *контролінг, прийняття рішень, ліквідність, планування, калькуляція собівартості, розмір підприємства, форма бізнесу*

Bevezetés

Minden vállalkozás érdeke a stabil működési folyamatok és a tervezhető fejlődés megvalósítása. A piaci konjunktúra sok esetben jelentős mértékű növekedést jelenthet egy vállalkozás bevételi és jövedelmi viszonyában, s a menedzserek feladata a tendencia fenntartása és a rövid távon jelentkező kedvező feltételrendszer stratégiai tervezési szinten történő biztosítása.

A vállalkozásvezetők számára sok eszköz és módszer áll rendelkezésre, amellyel a vállalati folyamatokat megfigyelni, számszerűsíteni, a múltbeli adatokat elemezni, értékelni tudják, és ezeket az eredményeket felhasználva a jövőre vonatkozó megalapozott döntéseket kellő biztonsággal tudják meghozni. A vállalatirányítási folyamatok során alkal-

mazott tevékenységek többsége a controlling területéhez kapcsolódik, azaz a tervezés, elemzés és információáramlás adja általános menedzsmenti feladatok nagy részét. Kérdés az, hogy a menedzserek ismerik-e ezeket az eszközöket, módszereket, s ha ismerik, akkor alkalmazzák-e a vállalatuk irányításában? A vállalkozások nagy száma – különösen a mikro-, kis- és közepes vállalati méret esetén – előrevetíti, hogy sok menedzser rendelkezik a tevékenységéhez közvetlenül kapcsolódó szakmai ismeretekkel, de gazdálkodási tudással már nem feltétlenül. Szándékosan írok tudást, ugyanis a gazdálkodási szemlélet minden vállalkozó ismérve kell, hogy legyen, de sok esetben ez nélkülözi azt a – sok esetben minimális szintű – tudást, amelynek segítségével a menedzser vállalkozásának stabilitását és elvárt növekedését saját maga által tervezett módon biztosítani tudná.

A vállalati tervezés feltétele a múltbeli folyamatok és az ezekből származtatott adatok tökéletes ismerete, hiszen ez képes kevesebb kockázattal biztosítani a megalapozott döntéshozatalt.

A vállalkozók – különösen a mikro- és a kis- méretkategóriába tartozó vállalkozások esetén – általában cash-flow alapú szemlélettel minősítik tevékenységük sikerességét, amely valóban az egyik legalapvetőbb értékelési lehetőség, különösen a múltra és a jelenre vonatkoztatottan, de például a fizetőképesség különböző szintű vizsgálatáról már nem is biztos, hogy hallottak, csupán szembesülnek vele, hogy likviditásuk rendben van-e vagy sem.

Természetesen egy kisvállalkozás vezetőjétől nem várható el egy magasabb szintű pénzügyi-jövedelmi elemző képesség, de az, hogy tisztában legyen az üzleti folyamatainak a rövid távú likviditásra ható tényezőivel, már a saját érdeke, s ekkor még nem említettük a hosszú távú tervezési, elemzési elvárásokat.

Mit érdemes tudni egy menedzsernek vállalkozásának vagyoni-pénzügyi-jövedelmi helyzetéről? Elvileg mindent, gyakorlatilag viszont két területre vetíthetők az elvárt ismeretek: operatív és stratégiai szintre, amely feltételezi egymást, hiszen a vállalkozónak tudni kell a stratégiai célt, és az ahhoz vezető utat kell a jól szervezett és gazdasági elemzésekkel is támogatott operatív lépésekkel elérnie. Ebben segít a controlling, amelynek pénzügyi vetülete gyakorlatias és jól hasznosítható tudást ad a vállalkozások tervezéséhez-elemzéséhez, végső soron a vállalati döntéshozatali folyamatokhoz (Fenyves–Tarnóczi 2019).

Controlling eszközök – pénzügyi mutatók a vállalkozók döntéshozatali folyamataiban

A vállalkozások akár általános, akár konkrét gazdasági elemzésével foglalkozó szakirodalmak többsége igyekszik meghatározni azokat a vagyoni-pénzügyi-jövedelmi mutatókat, amelyeket érdemesnek találnak számítani és elemezni az adott probléma szempontjából. A kutatások (akár vállalaton belülről, akár külső szakértőktől származnak) kiváló és jól hasznosítható eredményeket adnak, amelyeket a tudatos menedzserek felhasználnak, segítve a döntéselőkészítésüket.

A vállalkozások vezetői stabilitásra és ezzel együtt fejlődésre törekednek, s mindezt a tevékenység és annak eredményének minél kisebb kockázatossága mellett. A menedzsment megítélésében a kockázat egy szubjektív fogalom. Sok menedzser szerint egy vállalat vagy szervezet igazából csak közvetíti a kockázatot. A kockázat fogalmára nincs egységesen elfogadott definíció, értelmezésére sok-sok példát találhatunk (Bárczi–Szabó–Zéman 2014).

- A kockázat a várt és a bekövetkező valóság eltéréséből adódik. Más megfogalmazásban a kockázat azt a bizonytalanságot takarja, amely abban rejlik, hogy a befektetett pénz mennyivel nő vagy csök-

ken a befektetés lezárulásának időpontjára vonatkoztatva (Brealey-Myers 2005; Borszéki 2006 in Bárczi–Szabó–Zéman 2014).

- Valamely esemény bekövetkezési valószínűsége, amely a vállalat stratégiai céljainak teljesülését befolyásolja. (Galambos–Fekete 2005 in Bárczi–Szabó–Zéman 2014).
- Egy esemény, amely ha bekövetkezik, vagy ha nem következik be, hatást gyakorol a szervezet célkitűzéseinek potenciális elérésére (Janza 2005 in Bárczi–Szabó–Zéman 2014).
- Normál eloszlás feltételezése esetén a várható hozam a múltbeli hozamok átlagával, a kockázat pedig a normál szórás értékével egyezik meg.
- A piaci szereplők kockázata abban van, hogy üzleti döntésük pillanatától a teljesülés pillanatáig tartó idő alatt a piaci feltételek érdekeikkel ellentétesen elmozdulhatnak, vagy éppen nem mozdulnak.

Kadocsa és társai (2017) a kkv-k körében elvégzett elemzései rámutattak, hogy a controlling az általuk vizsgált vállalkozások mindösszesen 20%-ánál jelent meg – ez azonban nem jelenti önálló kontroller vagy controlling szervezet létrehozását ilyen arányban – viszont ún. controlling funkciók, mint pl. a tervezés már nagyobb arányban került alkalmazásra: dokumentált stratégiai terve 37%-nak, üzleti terve 46%-nak volt. Megállapításuk szerint a hazai kkv szektor versenyképességének sarkalatos pontja a költséghatékonyság és a termelékenység. A költséghatékonyság fejlesztésében a controlling rendszer már világszerte bizonyított, a nagyvállalati körben széleskörűen elterjedt, és a vezetés hasznos, nélkülözhetetlen eszközévé vált. Ugyanitt a vállalkozási hatékonyság javításához fejlesztendő területek is kimutatásra kerültek, amelyben az első három helyen a költséggazdálkodás, a kereskedelem/marketing és az értékesítés átalakítása szerepel a menedzserek véleménye alapján. Mindhárom terület vállalati controlling tevékenységet igényel, különösen az első helyen álló költséggazdálkodás, amely az önköltségek pontos meghatározása által és az ezekre épülő további költség- és árképzési tervek pontos kidolgozásával valóban növelheti a tevékenység hatékonyságát.

Szóka (2007) vállalati controllinggal kapcsolatos vizsgálatait kifejezetten a kkv-kra vonatkoztatta, s az alábbi ábrákon szemlélteti, hogy miért indokolt a pénzügyi tervezési és controlling ismeretek átadása és bővítése a kkv szektor számára.

1. ábra. ***A kkv-k controlling tevékenységével kapcsolatos problémafa***

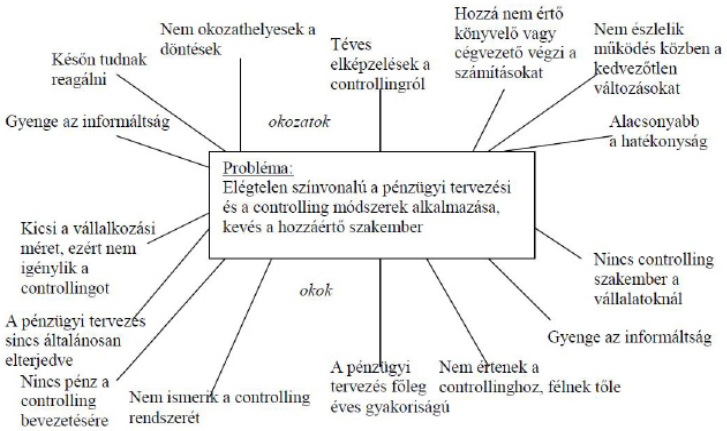

Forrás: Szóka 2007

2. ábra. ***A kkv controlling bevezetésének célfája***

Forrás: Szóka 2007

Mindkét ábra mutatja azokat a tényezőket, amelyeket különösen a mikro- és kisvállalkozásokra jellemzők és sok esetben csak jelentős kiadás, illetve időráfordítással oldhatók fel, amelyek egyben specializált (=controlling) szakismereteket is igényelnek. A kisméretű vállalkozások vezetői általában félnek egy pontosságot és naprakészséget, valamint rendszerezettséget igénylő vállalati információs rendszer bevezetésétől, amely akár a bizalmas információk megosztását is igényli. Illetve nehezen ismerik fel a kezdeti tanulási fázisba fektetett idő és energia jövőbeni hatékonyságnövelést jelentő megtérülését.

Tóth és társai (2017) a pénzügyi tervezés fontosságát elemezve megállapították, hogy a beruházási folyamatokat együtt kell kezelni a finanszírozási folyamatokkal. A pénzügyi tervezés meglehetősen összetett művelet, hiszen a tulajdonosoknak valamennyi gazdasági jellegű döntés hatásait mérlegelni kell azzal a céllal, hogy a források biztosításával és hatékony elosztásával a vállalkozás pénzügyi helyzetét kedvező irányba befolyásolják. A pénzügyi tervezés tehát egy egyensúlyi állapot megteremtésére irányuló folyamat, mely a vállalkozás rövid, közép és hosszú távon realizálható fizetőképességét hivatott biztosítani a pénzgazdálkodási tevékenység útján.

Szőrös és Kresalek (2013) a pénzügyi tervezést a vállalkozások számára nélkülözhetetlen tevékenységek egyikének minősíti, amely a vállalkozás jövőbeli pénzügyi céljait, a finanszírozási stratégia főbb irányait fogalmazza meg, s mindezeken túl információt biztosít a vállalat külső és belső érdekeltjei számára a tudatosan kialakított jövőbeli akcióknak – többek között – a vállalkozás vagyoni, pénzügyi és jövedelmezőségi helyzetére gyakorolt hatásairól. Vállalatmérettől és tevékenységi körtől függetlenül célszerű és indokolt a pénzügyi tervezés gyakorlatát a mindennapi működésbe integrálni, hiszen a megalapozott és hiteles számviteli (pénzügyi és vezetői számviteli) információkra, vállalati nyilvántartásokra és statisztikai adatszolgáltatásokra stb. épülő terv a vállalattal szembeni befektetői, hitelezői és tulajdonosi bizalom növelésének egyik hatékony eszköze, a vállalat kommunikációjának része. A pénzügyi tervezés a működéshez és a befektetésekhez kapcsolódó pénzügyi folyamatok optimalizálására törekszik, illetve a finanszírozási döntések kapcsán a pénzügyi szükségletek felmérését és a szükséges források tervszintű biztosítását irányozza elő.

A pénzügyi tervezés időben hosszú és sok szakmai tudást is igénylő folyamat, amelyet – különösen a kkv-k esetén – a kis létszámú menedzsment nem képes sok esetben elvé-

gezni, viszont a helyes döntésekhez gyorsan származtatott belső pénzügyi mutatókra nekik is szükségük van.

A legáltalánosabbak és lehet, hogy a leghasznosabbak a likviditással kapcsolatos elemzések, amelyek viszonylag egyszerűen előállíthatóak a vállalaton belül is, akár még a mikro-, kisvállalkozások esetén is. Fenyves–Zsidó (2014) a likviditási ráta három típusát és azok korrigált változatát elemezve kimutatta azokat az eltéréseket, amelyek akár a forgóeszközök (pl. készletek és követelések), akár a rövid lejáratú kötelezettségek (pl. szállítók, egyéb rövid lejáratú kötelezettségek) forgási sebessége miatt érvényesültek. A likviditási ráta ilyen módon történő korrekciója sokkal pontosabb képet ad a tényleges fizetőképességről, hiszen nem mindegy a fizetési kötelezettség teljesítés esetén annak gyakorisága és fedezetül szolgáló forgóeszköz tétel beérkezésének rendszeressége sem.

Hasonló, fizetőképességre vonatkozó könnyen meghatározható mutató a működő (=forgó) tőke és annak nettósított változata (Böcskei et al. 2015; Tarnóczi et al. 2014). A működő tőke (értelmezésükben bruttó működő tőke) a vállalkozás azon vagyonrésze, amely pénzeszközökben, követelésekben, készletekben és egyéb forgóeszközökben testesül meg, a nettó forgó tőke pedig egy vállalat forgóeszközének és rövid lejáratú kötelezettségeinek különbsége, azaz a forgóeszközöknek a rövid lejáratú kötelezettségek által nem fedezett része.

Mindkét mutató biztos információt képes adni a fizetőképesség jelenlegi és várható állapotáról, s nagy mértékben segíti a vállalkozót a jövőre vonatkozó beszerzési döntésekben, csökkentve a döntéséből származó kockázatot.

A vállalkozások vezetői által hozott döntésekkel szemben elvárás, hogy azok szakmailag, így gazdasági értelemben véve is pontosak, kmegbízhatóak legyenek, így biztosítva a vállalkozás stabilitását, a tevékenység kockázatának minimalizálását, s ez egyben megában hordozza a fejlődés-növekedés lehetőségét. De mi a tényleges gyakorlat? Mennyire tudnak, mennyire képesek ilyen megközelítésben döntést hozni a vezetők, és ha összeállítanak gazdálkodási terveket és számítanak pénzügyi mutatókat, azoknak milyen jelentőséget tulajdonítanak? Ezekre a kérdésekre ad választ a tanulmány következő fejezete.

Controlling folyamatok vállalati gyakorlatban

A vállalati controlling folyamatok – ha csak a tervezést vesszük alapul – nagyon sokrétűek lehetnek: termelés, értékesítés, HR, pénzügy, beruházás, K+F, stb. területekre illeszthetők. Sok esetben a bőség zavara az, amit fel kell oldani egy vállalati információs rendszer kialakításánál, és egy olyan léptékű rendszer kialakítására kell törekedni, amely által nyújtott információk hatékonyan feldolgozhatók és valóban segítik a vállalati döntéshozatalt.

A controlling mint menedzsmenti módszertan alkalmazása még napjainkban sem egy általánosan elterjedt eszköze a vállalkozásoknak, kiemelten nem a kkv-knak, pedig kifejezett szerepe van a tevékenység kockázatainak csökkentésében.

Az elemzés több éve folyó kutatás 2018-as adatgyűjtésre alapozott folytatása. Kérdőíves feldolgozás keretében összesen 80, zömében mikro-, kis- és középvállalkozás tervezési-vállalkozásvezetési sajátosságait mértem fel. A vállalkozók nagy aránya törekszik a tevékenységének kockázatcsökkentésére, amelynek eszközeiként több általuk is ismert, de önállóan már csak kis mértékben alkalmazott módszert említenek. A döntéstámogató tevékenységek teljes mértékben összekapcsolhatók a még mindig sok cégvezetőnek idegenként ható „controlling" szemlélettel és módszerekkel, amelyek bevezetése és alkalmazása viszonylag rövid időtávon belül kézzel fogható eredményekkel szolgálhatna a vállalkozások döntéshozói számára. A tanulmányban bemutatásra kerülnek a vizsgálatba vont

kkv-k mérete, a tevékenységi köre, a pénzügyi folyamat jellemzői. Ezenkívül a likviditásra, tervezési sajátosságaira, az önköltségszámításra vonatkozó gyakorlatai, illetve az összefüggések feltárása a vállalkozási méret és az alkalmazott controlling eszközök között.

A kérdőíves felmérés érintette a vállalkozás (esetleg központjának) megye szerinti elhelyezkedését, méretét (saját elképzelés alapján és ténylegesen besorolva), a tevékenységhez a menedzsmenti szaktudás meglétét, a vagyoni struktúra jellemzőit, a likviditás helyzetértékelését, egy kérdéscsoport foglalkozott a vállalkozások controlling jellemzőivel: tervezési-elemzési, irányítási és információs folyamataival, majd a költségkalkulációkkal és költségallokációkkal, mely a mikro-, kis- és középvállalkozások (mkkv-k) menedzsmenti tevékenységének továbbra is egyik gyenge láncszemének tekinthető. Újabb vizsgálati elemet jelent a kockázatkezelés szempontjából különösen fontos vevői-szállítói kapcsolatok elemzése, amely részben a vállalkozás menedzsmentjétől független tényezőként is kezelhető (vevő fizetőképessége-készsége vagy a szállító korrektsége a határidők és teljesítések tekintetében).

A vizsgálatba vont 80 vállalkozás megyék szerinti elhelyezkedését a 3. ábra mutatja, amelyből látszódik, hogy zömmel Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyei vállalkozások controlling jellemzői kerülnek bemutatásra.

3. ábra. ***A vizsgált vállalkozások megyék szerinti aránya***

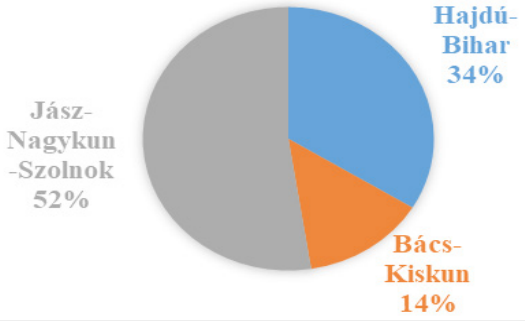

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

A vállalkozások társasági forma szerinti megoszlásában dominálnak a kft.-k (47 db), egyéni vállalkozásból 9, betéti társaságból 11, részvénytársaságból 14 került be az elemzésbe.

A megyék szerinti vállalkozási forma arányokat a 4. ábra szemlélteti.

4. ábra. ***A vizsgált vállalkozások megyénkénti bontásban, db.***

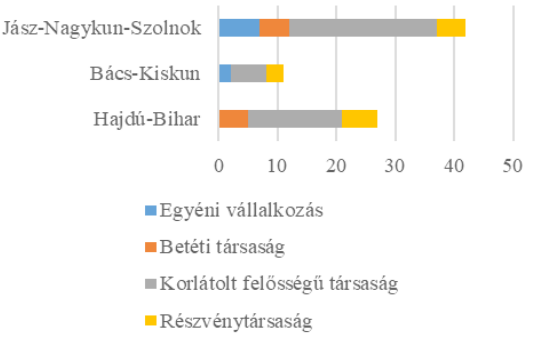

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

A vállalkozások vezetőinek végzettség szerinti megoszlását szemlélteti az 5. ábra. Egy egyéni vállalkozó rendelkezik alapfokú végzettséggel, és dominál a szakmai felsőfokú végzettséggel rendelkező vezetők száma, a 14 részvénytársaság vezetője mind felsőfokú végzettséggel rendelkezik, amely természetesnek is mondható.

5. ábra. ***Vállalkozások vezetőinek végzettség szerinti megoszlása, db***

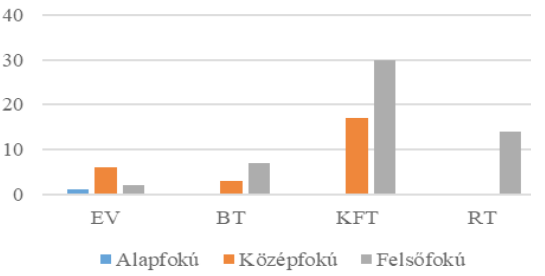

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

A vállalkozások tevékenység szerinti csoportosítását mutatja a 6. ábra. A szolgáltatáson belül megjelent a vendéglátás, az élelmiszeriparon belül dominált a húsipari feldolgozó tevékenység. A kft. keretei között zömében

szolgáltatás és kereskedelmi tevékenység folyt, az egyéni vállalkozásokra elsődlegesen a kereskedelmi tevékenység volt jellemző a vizsgált vállalkozások esetén.

6. ábra. ***A vállalkozások tevékenység és vállalkozási forma szerinti bontása, db***

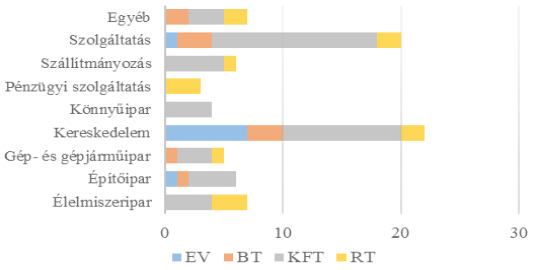

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

A felmérés során érdekelt, hogy a vállalkozás vezetői hogyan ítélik meg a vállalkozásuk méretét (csak az alkalmazotti létszámok alapján kategorizálva), s ezt összevettetem a főállású foglalkoztatottakra vonatkozó adatközléssel.

Mikrovállalkozásnak 33-an minősítették magukat, de ebből három vállalkozás meghaladta a 9 fős alkalmazotti létszámot. Kisvállalkozónak mérte magát 17 vállalkozó, amelyből 10 vállalkozás létszáma esett 10 és 49 fő közé. Közepes méretűnek 18 vállalkozás sorolta be magát, amelyből a létszám alapján csupán 6 kerülhetett be e kategóriába. A 12 magát nagyvállalatnak minősítőből csak 9 esetben haladta meg a 250 főt az alkalmazottak száma, tehát itt is előfordult a menedzser általi fölé becslés. Az eltérések okait keresve megállapítható, hogy a kisebb létszámú településeken tevékenykedő vállalkozások értékelik magukat „nagyobbra", hiszen a település más vállalkozásaihoz valóban nagyobb szerepet tölthetnek be a foglalkoztatásban, az értékelőállításban.

7. ábra. ***Vállalkozások méretkategória szerinti besorolása***

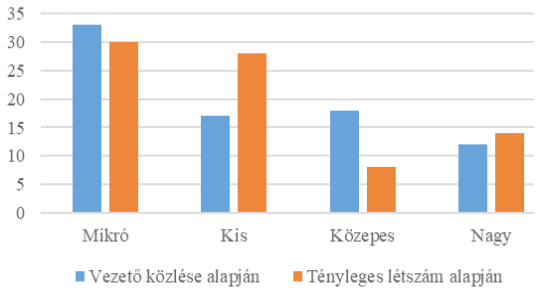

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

A vállalkozások általános bemutatását követően a likviditással kapcsolatos részben a vállalkozás vezetője, részben a szerző szakmai megállapítása által tett elemzés következik.

A likviditásra a kérdőívben kvantitatív adatokkal közvetett módon, a vagyon szerkezetének részletezésével gyűjtöttem információkat, amelyből nettó forgótőkét határoztam meg (= forgóeszközök rövid lejáratú kötelezettségek), valamint közvetlen rákérdezéssel kértem információt a vállalkozás vezetőjétől erre vonatkozóan, függetlenül attól, hogy mennyire ismeri a kért mutató tényleges szakmai tartalmát. Ezt kiegészítette a likviditásra vonatkozó kvalitatív kérdés, amelynél a likviditási zavarok előfordulására, azok okaira történt a rákérdezés.

A 80 vizsgálatba vont vállalkozásból 14 vezető adatközlő nem tudta értelmezni a nettó forgótőkére vonatkozó kérdést, így arra nem adtak választ, s ezek közül több mint fele mikrogazdálkodó volt, többségük felsőfokú végzettséggel. A vagyonkimutatásból származó adatok alapján 65 esetben lehetett kiszámolni a 2017-es évre vonatkozó nettó forgótőkét, amelyet összevetettem az adatközlők által számolt, de inkább becsült adatokkal.

Ezek alapján két összevetést végeztem:

1. vállalkozási méretkategóriánként mutattam ki a vállalkozások által megadott nettó forgótőkeadatokat (pozitív és negatív tar-

tományokba sorolva) és azokat hasonlítottam össze a vállalkozásra vonatkozó esetleges likviditási zavarokkal, amelyek a kvalitatív közlésekből származtak,

2. a tényleges kalkulált és a menedzserek által közölt nettó forgótőkeértékek közötti különbséget határoztam meg, keresve azt, hogy függ-e a pontosabb becslés esetlegesen a menedzser végzettségétől.

Az első esetben 6 vállalkozó adott meg negatív forgótőkét, amely közül 5 likviditási gondokat is jelzett. A fizetőképességi zavarokat többségükben beruházási hitelek részletfizetési kötelezettségére vezették vissza, és csak két vállalkozó jelezte a követelések késedelmes beérkezését okként. A negatív forgótőkét 2 mikro-, 3 közepes- és egy nagyméretű vállalkozás mutatta ki.

Pozitív nettó forgótőkéről, így minimum 1,0 likviditási rátáról 60 vállalkozó nyilatkozott, s ezek közül 28-an jelezték, hogy már volt likviditási zavaruk a működés során. A zavarok okát többségük két tényezőre vezette itt is vissza: beruházási nagy összegű hitelek törlesztése és vevők fizetési fegyelmezetlensége.

8. ábra. ***Likviditási zavarok száma a közölt nettó forgótőke viszonylatában***

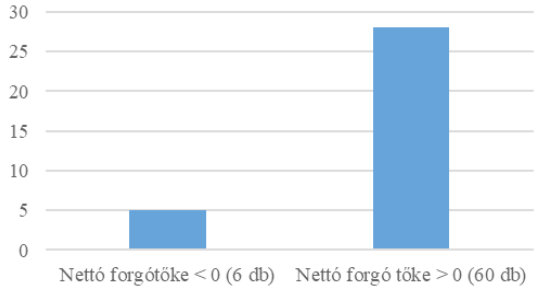

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

Megállapítható, hogy a likviditási zavarok a jelenleg pozitív nettó forgótőkével rendelkező vállalkozásoknál is előfordultak, viszont a fegyelmezett pénzgazdálkodás, a beruházási hitelektől való megszabadulás, a szigorú kintlévőségkezelés és különösen a kereskedelmi vállalkozások esetén a működési és pénzciklus szabályozása mind a likviditást segítették elő.

A második vizsgálatban három kategóriát különböztettem meg a közölt és a számított nettó forgótőke különbözetére vonatkoztatottan: 1. a közölt adat fölébecsült érték volt a számítotthoz képest, 2. a különbözet minimális volt, azaz (viszonylag) pontos volt a közölt adat, 3. alulbecsült volt a nettó forgótőke, azaz a vállalkozás nagyobb likviditási potenciállal rendelkezik, mint ahogyan a menedzser minősítette. A fentiek alapján a 9. ábra foglalja össze a vizsgálatba vont vállalkozások jellemzőit:

9. ábra. ***A közölt és számított nettó forgótőke különbözetek alakulása***

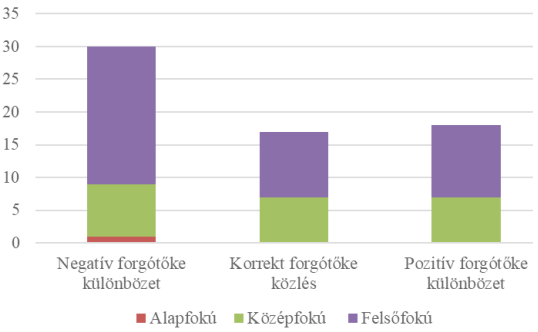

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

Az ábra alapján nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező menedzserek pontosabban határozzák meg a likviditást biztosító forgótőkeértéket, sőt a vizsgált vállalkozásoknál még optimistábbak is ezen a téren, amely rossz döntések hozatalára vezetheti őket.

Fontosnak tartom, hogy a likviditás reális megítélése érdekében a vállalkozások döntéshozói, bármilyen szintű menedzserei ismerjék és tudják alkalmazni ezen mutatókat, amelyhez naprakész vagyonihelyzet-ismeret szükséges, s ezt egy jól szervezett controlling információs rendszer képes mindegyik vállalati méret esetén biztosítani.

A megalapozott döntéshozatal feltétele a részben múltbeli adatokon, részben az aktuális

információkon alapuló tervezési gyakorlat, amelynek pénzügyi területen különösen nagy jelentősége van.

A kérdőív részletekbe menően felmérte az üzleti terv és részeinek készítési gyakorlatát, amelyből most a vállalkozás indulásakor és folyamatos működése során készített üzleti terveket emelem ki vállalkozási formák szerint. A 10. ábrán látható, hogy ha a vállalkozások többsége induláskor még nem, de működése során késztetve vagy „kényszerítve" volt tervkészítésre, gondolok a hitelfelvételhez kapcsolódó tervkészítési kötelezettségre, amely – remélhetőleg – reális input adatok alapján reális információkat adott a vállalkozásról, segítve ezzel a vezetői döntéshozatalt rövid és középhosszú időtávon.

10. ábra. ***Üzleti terv megléte a vállalkozás indulási és működési fázisában, db***

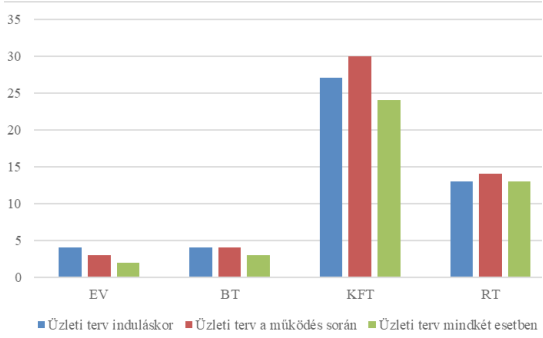

Forrás: saját adatgyűjtés alapján

22 vállalkozás üzleti tervvel sem induláskor, sem a működése során nem rendelkezett, amelyek közülük 19 mikrovállalkozás volt egyéni vállalkozási, bt. és kft. formában működött főként kereskedelmi, szolgáltatási tevékenységet végezve. Sajnos, ezek a vállalkozások nem érzik hiányát a tervezésnek, s ezzel lemondanak egy jövőképet célul tűző stratégiai folyamatról, amely tartósan tudná biztosítani a vállalkozás belső érintettjeinek érdekeit.

A vállalkozások controlling tevékenységének és egyben a döntéshozatali folyamatnak egyik legfontosabb eleme a naprakész információkkal való ellátottság. A 80 vállalkozásból 72-ben működik IT-támogatottságú információs rendszer, s ahol ilyen nincs, azok mind mikrovállalkozások 1–2 alkalmazottal (kivéve egy ruhaipari vállalkozást, ahol 45 varrónő dolgozik, s a menedzser a vállalkozást mikróvállalkozásnak minősítette.

A vállalati döntéshozatal egyik fő területe a költséggazdálkodás. Jelenleg már nem költségminimalizálásra, hanem költséghatékonyságra kell elsődlegesen törekedni, amelyhez szükséges a vállalaton belüli és a vállalkozások közötti, illetve ágazaton belüli összehasonlítás. Fontos elemét képezi a költséggazdálkodásnak az önköltségszámítás, amely amennyire egyszerű első betekintésre, annyira bonyolulttá is tehető túlzott elvárások (= teljes körű költségallokáció) esetén. A vizsgált vállalkozások 59%-a végez tudatosan önköltségszámítást, és nemcsak a számviteli törvény rájuk vonatkozó kötelezettsége miatt, hanem a költséghatékonyság, a reális árképzés és a nyereségtervezés végett is.

A 29 vállalkozásból, amely nem rendelkezik valós önköltségszámítással, 15 tervezi bevezetni a rendszert a fentebb említett célok megvalósítása érdekében, s akik nem foglalkoznak vele, azok elsődlegesen a szolgáltatási folyamataik költségeinek nehéz mérhetősége miatt nem tervezik a fajlagos költségek számítását.

Az önköltségszámítást végzők többsége az egyszerű, illetve pótlékoló osztókalkulációt alkalmazzák, modernebb eljárásokat pl. Activity Based Costing, még a nagyvállalatok sem említettek.

Összegzés

A vállalati vezetők igénylik azokat az információkat, amelyekkel a vállalkozás működése stabillá tehető, és ami egyben fejlődési pályát is jelent a vállalkozásnak. Mindezt a vállalkozás controlling–információs rendszere képes biztosítani, amely aktualitásával a menedzserek számára a döntéshozatali folyamatokban

a legnagyobb segítséget tudja adni. Ezek gyakorlati megvalósulását szemléltette a 80 vállalkozásban vizsgált fizetőképességi mutatók ismerete és azok szubjektív értékelése a menedzserek által, a tervezési folyamatok tényleges gyakorlata, az önköltségszámítási rendszerek megléte-tervezése részben vállalati méret, részben vállalkozási formák szerinti bontásban. A vizsgálatba vont vállalkozások egyedisége és relatíve kis száma miatt általánosítható összefüggések nem tárhatók fel. Azonban az elemzés szemléletes képet ad a controlling eszközök és módszerek alkalmazására vonatkozóan a vidéki, zömmel mikro-, kis- és középvállalkozási körbe tartozó szervezetek esetén.

Irodalomjegyzék

1. Bárczi Judit – Szabó Zoltán – Zéman Zoltán (2014): A kockázatkezelés controlling vetületei *Controller Info*, II. évf. 1. sz. Forrás: http://controllerinfo.hu/a-kockazatkezeles-controlling-vetuletei (Letöltve: 2018.11.12.)
2. Böcskei Elvira – Bács Zoltán – Fenyves Veronika – Tarnóczi Tibor (2015): Kockázati tényezők lehetséges előrejelzése, a gazdálkodás felelősségének kérdése a számviteli beszámolóból nyerhető adatok tükrében. *Controller Info*, III. évf. 3. sz. 7–14.
3. Fenyves, Veronika (2013): Problems with the application of conventional financial ratios in corporate risk measurement. *APSTRACT: Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, vol. 7. iss. 3–4. pp. 5–12.
4. Fenyves, Veronika (2014): Pénzügyi mutatók szerepe a vezetői döntéshozatalban. *Controller Info*, II. évf. 3. sz. 49–53.
5. Kadocsa György (2012): *A hazai kis és közepes vállalkozások helyzete és fejlesztési lehetőségei.* Forrás: http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/01_Kadocsa_Gyorgy.pdf (Letöltve: 2019.07.22.)
6. Szóka Károly (2007): *A pénzügyi-számviteli tervezés és a controlling összefüggései és gyakorlata (Különös tekintettel a kis-és középvállalkozásokra).* Kézirat. Közgazdaságtani szakdolgozat. Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaásgtudományi Kar, Sopron. Forrás: http://doktori.nyme.hu/222/1/disszertacio.pdf (Letöltve: 2018.10.22.)
7. Szőrös Krisztina – Kresalek Péter (2013): *Üzleti tervezés 2.9. Pénzügyi terv.* Forrás: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/0007_d1_1075_1077_uzletiterv/2_9_penzugyi_terv_O0q9lUMMaH2H pkHu.html (Letöltve: 2019.06.23.)
8. Tóth Róbert – Mester Éva – Szijártó Boglárka – Túróczi Imre – Zéman Zoltán (2017): A vállalkozások beruházási döntéseinek elemzése és kontrollja. *Polgári Szemle*, 13. évf. 1–3. sz. 51–71.

THE EFFECT AND DEVELOPMENT OF DUAL HIGHER EDUCATION IN DISADVANTAGED AREAS

Malatyinszki, Szilárd

PhD, associate professor, Kodolányi János University,
Department of Management and Business Administration
e-mail: mszilard@kodolanyi.hu

In our research we present the practice of the dual higher education in Hungary and we suggest solution for the difficulties. The spread of dual education can support the rural higher education, as the opportunity to earn income would be very attractive. The extention of immigration would be less as a result of dual cooperation. This way we can help to improve the development of rural companies and firms. We will be able to keep the intellectuals of rural areas and we can give opportunity for the persistency of intellectual capital. The cooperation between the companies and the higher education institutions gives opportunity to reduce recruitment costs, the students to fit in and the educational institutes to approach the practical area of the competitive sector. We suggest to renew the full system into a flexible and real-life-like system based on the experiences of the past years.

Keywords: *practice of the dual higher education, competitive sector*

Abstract

Kutatásunkban bemutatjuk a duális felsőfokú képzést Magyarországon. A duális felsőoktatási együttműködések lehetőséget adnak a cégeknek a toborzási költségeik csökkentésére, a hallgatók beillesztésére, és az oktatási intézmények közelítésére a versenyszféra gyakorlati területei felé, de az elmúlt évek gyakorlati tapasztalatait megismerve javasolt a rendszer felülvizsgálata, a rugalmas és életszerű keretek kialakítása. A duális képzés elterjedése támogathatja a vidéki felsőoktatást, hiszen a hallgatók jövedelemszerzési lehetősége vonzerő lehet. Emellett, ha a vidéki partnercégekkel sikeres együttműködések alakulhatnak ki, akkor a jelentősebb gazdasági potenciált jelentő térségekbe kisebb lehet a kivándorlás mértéke. Így megőrizhetjük a vidék értelmiségét, és helyben adhatunk lehetőséget a szellemi tőke megmaradására.

Kulcsszavak: *duális felsőfokú képzés, versenyképes ágazat*

The leaders of professional training, the practical trainers and the enterprises wrote a lot about the dual secondary education. In this writing we will present thoughts about the role of dual training in higher education and ideas about its development.

Nowadays dual education is considered to be the best solution to vocational training and to the development of vocational skills of youngsters. The shortage of experts is more and more extended, and their replacement is more and more necessary and costly. In our southern and eastern counties Ukrainian, Romanian and Serbian workers appear, as well as Hungarians who live beyond our borders. Unfortunately, from our areas the skilled experts move to Western Hungary, Budapest or abroad. The government created new preferences for young couples if they want a child and therefore they would like new flats and houses. The new real estates increase the value and wage of experts to a higher level. This situation started a migrant wave from the poorer areas and counties.

Today, an unskilled worker in a rubber factory in Dunaújváros is paid more salary in net than a college teacher in Békes county. The workers often get meal, accommodation with

their payment, and a car for commuting. The graduated and intellectual youth definitely thinks about working abroad. They consider that it is not worth paying more million forints for tuition fees, rents and costs of living for a diploma if they earn such little money. We must admit that a diploma has more advantages than just finding a workplace, it is much more than that. It develops the ability to think, helps to widen your relationships, and the intellectual sphere gives you security. A graduated youth can find a more valuable life, start new enterprises and she/he has got a value-creating ability at a higher level. For it an up-to-date practical content of course is needed, as well as a receptive atmosphere where she/he is able to apply the acquired knowledge. The dual training can support this purpose. We will share our practical experiences which help young people and also enterprises in the dual partnership. We will not hide the tasks and difficulties. We provide the competent governmental authority with a concept how we can improve the dual training.

Conceptual, legal background

The law on national higher education contains the concept of dual training, according to which: it is a form of practical training on the following BA or MSC degrees; engineering, informatics, agriculture, science or where the frames are, defined by the Dual Training Council. The Dual Training Council assigns those frames that qualifies the organization to start dual training, the student to take part in it and the company to receive students. The main is coordination and cooperation between partners. This appears both at the level of curriculum, in the schedule, and in the case of the instructors. In the material field, the practical place makes commitments to the student.

According to the National Office of Vocational Education and Training and Adult Learning, the state and the economy share the responsibilities, the costs of the vocational training tasks in the course of dual training.

Evidently, in secondary and higher education the practical training takes place at the dual qualified company, which ensures human resources, tools and financial resources for their future purpose.

Extending dual higher education to other sectors

The dual partnership dates back to medieval traditions, but the dual system professional training became an institutionalized system by the 21st century. In the past century the dual education became widespread in every economic and employment sector, first in the crafting and the trading sector, and after the industrialization in the manufacturing, too.

After the tertiary sector had gained strength, those jobs also started to develop which were not traditionally manual. The higher education dual system has improved well in the traditionally large machine manufacturing centres: in Győr (AUDI), in Kecskemét (Mercedes), in Szentgotthárd (Opel), in Esztergom (Suzuki) and in the future probably in Debrecen (BMW).

Besides the mechanical engineering the service sector also involved such courses which need significant practice time. These cooperations significantly reduce the recruitment costs and are an important base of human source supply. Such courses include: human resources, management, social work, tourism and hospitality, finance and accounting, commerce and marketing, engineering informatics, economics informatics, geographer.

The government sphere has started to move into a service-oriented direction and they need to serve the ever higher level. Therefore, in governmental offices and councils there is a great need to employ such students who are in a dual higher education system. This is an

excellent process but it is set back by some situation. Foremost, a corporate decision is needed for Cooperation Agreement and the agreement has to be decided one year before they would like to employ a student. The councils have to schedule the student's wage in the budget and they need to work out the selection process.

The labour contract has to be signed for 3,5 years for the continuity of dual training. It is an important responsibility for the organization. This cost is hard to take because of the four years' electoral cycle and the shortage of the financial resources.

The governmental sphere gets into competitive disadvantage. The government has to employ entrant young people, but it takes too much time in the first period of work, because they do not know the offices, councils. The strengthening of dual education would be important in these areas: human resources, economic informatics and social work.

The dual education of economic informatics is significant in the public and private sector for Industry 4.0, developing online functions. The human resource is needed for the up-to-date and digitized profession. The profession of social work is needed because the elderly's number and rate increases. Furthermore, many councils operate social institutes, and the dual education helps to keep the higher level quality standards.

We should not leave out the civil sector from the opportunities of dual training. This group consists of unions, social cooperatives and micro-regional associations. The good quality of dual education can help these groups with quality professional team and organized, systemic operation. The dual education would support several professions, if it is able to help the students with appropriate professionalism, predictable operation and financial background.

Requirements for a higher education institution

A higher education institute has to fulfil different criteria to start dual vocational courses with companies.

These conditions are as follows:

1. Must have a decision about dual vocational courses and minimum and maximum number of students in senate resolution. These courses would be technological, informatics, agricultural, natural sciences, economics or social fields at the moment. The higher education institution reclassifies the selected candidates to the dual courses.
2. Must get a contract with the corporate partner. In this contract they set the methods of assessment of applicants and scheduling. The partner takes part in the practical education of students and it evaluates their previous knowledge.
3. The institute and the dual partner prepare the curriculum and the sample plan together. It fits the traditional course in 90% and the instructions of acquired knowledge appear in it.
4. The company has to get a contract with students and the company has to assume obligation to pay wage by law.

Requirements for dual partners

The partner and a higher education institute set common objectives in dual higher education together. The partner has to possess a training plan about dual practical education. They need to take into account the curriculum of higher education institutes so that the student improves her/his competences continuously. This training plan contains theoretical knowledge, specific work practices, independent project work, competence and skill developing exercises, etc. The practical training place has to create the criteria of assess-

ment of students with reference to motivation and control.

How to apply and the selection procedure

The student – who applies for higher education – has to apply in two ways. First, they need to choose the course and institute where she/he would like to learn. Thereafter, they need to upload the personal information, CV, motivation letter and the copies of high school certificate from third and fourth classes. Besides, on the website they have to tick that practical place and company where they would like to work.

When the student reaches the limit of the application point, the dual partner can implement the application process alone or together with the institution. When the student's recruitment process is unsuccessful, she/he can try to apply for another dual partner. If the student was unsuccessful at every dual partner, she/he does not get a contract, but can start his/her studies.

In my opinion there are some elements which decrease the flexibility:

1. A year before the application it is necessary to sign a contract with the school and the company. We suggest that the higher education institutions should have the opportunity to connect to the online platform and could upload dual partner's data before the beginning of the admission procedure.
2. The dual training contract is made by dual partners and higher education institutions. There is no legal opportunity to shorten this period or change dual partner. According to legalisation, the partners just have the opportunity to eliminate the contract.
3. The government supports the practical workplace of the secondary education institutions. We suggest that the councils and civil organizations should also get support for dual higher education position. At present the civil organizations do not have enough sources and the operation of councils is complicated, so the possibility of the dual cooperation is available just for few students. More support, faster corporate decision, fast tender decision would be needed.

The time frames of the practical training

According to the Dual Training Council and the www.dualisdiploma.hu website, dual students can fulfil their internship exclusively in the examination and summer period. At other time they study at in the higher education institution. In practice, it means that the students do not work at the dual partner for 2x14 weeks, but the dual business partner have to pay salary for these periods, too. This is a wrong practice for the business partners.

We suggest that the higher education institutions, the outside practical dual partner and the student should create a good schedule. In this schedule the students would take part in the theoretical lectures and the practical work at the dual partners. Based on our experience, with the help of appropriate training organization, the student can attend one-two day practice per week. Students could have an individual study schedule for a course. As proposed, the dual training would be much more attractive for companies and the students would get involved in the practical training much more intensively.

Quality assurance of dual education in higher education

The organized operation is important for practical partners and the higher education institutes, too. The first critical factor is the training plan. The dual practical partner

has to make a training plan – it is a common work with the school. The company provides data to Dual Training Council (in the following DTC) about the training and the practical instructors. The data service includes the qualification, the professional and practical knowledge of the instructors. The DTC performs continuous quality control on practical training by a special committee.

The Educational Office may examine the practice organization of higher education institute on-the-spot. The Office may call upon Hungarian Rector's Conference. The high quality dual training needs very serious cooperation. For successful practical training it is essential to have an administrative background, a built-in quality assurance, the attitude and commitment of partners.

Summary, future plans

The dual practice of secondary schools cannot be copied to the higher education institutions. If we would like to reach that much more dual students graduate in the future, we need to fit the dual higher education system to the requirements of the private, governmental and private sector, too.

The cooperation between the companies and the higher education institutions gives opportunity to reduce recruitment costs, the students to fit in and the educational institutes to approach the practical area of the competitive sector. We suggest to renew the full system into a flexible and real-life-like system based on the experiences of the past years.

The spread of dual education can support the rural higher education, as the opportunity to earn income would be very attractive. The extention of immigration would be less as a result of dual cooperation. This way we can help to improve the development of rural companies and firms. We will be able to keep the intellectuals of rural areas and we can give opportunity for the persistency of intellectual capital.

References

1. *A felsőoktatási gyakorlati képzés duális és kooperatív modellje*. Forrás: https://www.hrportal.hu/hr/a-felsooktatasi-gyakorlati-kepzes-dualis-es-kooperativ-modellje-20190128.html (Letöltve: 2019.01.20.)
2. Duális Diploma: www.dualisdiploma.hu (Letöltve: 2019.01.20.)
3. Duális Képzési Tanács: *A duális felsőfokú képzés alapelvei.* Forrás: www.kormany.hu (Letöltve: 2019.01.20.)
4. Komár Z.: Duális képzés. *Új Köznevelés*, 174. évf. 3–4. sz. Forrás: http://folyoiratok.ofi.hu/uj-kozneveles/dualis-kepzes (Letöltve: 2019.01.20.)
5. Renkó Zs. – Beke A. (2018): *A magántőke bevonásának hatásai a felsőoktatási képzési rendszerre – A duális képzési rendszer tapasztalatai.* Állami Számvevőszék, Budapest, 46.
6. Szabó G. (1997): *A duális képzés rendszere és a projekt orientált képzés kapcsolata.* Kandó Kálmán Műszaki Főiskola, Budapest, 61.
7. Viragh I. (2015): Duális képzés a KJF-en is. *Kodolányisok Világa*, http://www.kodolanyi.hu/kv/cikk/dualis-kepzes-a-kjf-en-is-643 (Letöltve: 2019.01.20.)

A TÁRSASÁGI ADÓ ÉS A GAZDASÁGI VERSENYKÉPESSÉG TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEI

Molnárné Barna Katalin[1] – Fehér Helga[2]

[1]PhD, egyetemi docens, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Gazdálkodási Intézet, Számvitel és Controlling Intézeti Tanszék
e-mail: barna.katalin@gtk.uni-pannon.hu
[2]PhD, egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Gazdálkodási Intézet, Számvitel és Controlling Intézeti Tanszék
e-mail: feher.helga@gtk.uni-pannon.hu

A területi versenyképességet befolyásoló tényezőket évek óta sok szerző vizsgálja. A kutatások eredményei több fontos faktort is meghatároznak különböző szempontok szerint. Az elemzések közös vetülete az, hogy a helyi vállalkozásoknak kiemelkedő szerepük van. A hatás mértéke egyértelműen függ attól, hogy a vállalkozások mennyire nyereségesek. A nyereségesség az adózott eredményen és a társasági adó nagyságán keresztül is mérhetővé válik az egyes területi szinteken.

Kulcsszavak: *gazdasági versenyképesség, bruttó hozzáadott érték, társasági adó*

Abstract

Factors of territorial competitiveness have been examined by many authors for years. The results of research define several important factors according to different asspects. The common aspects of analysis are that the local business have a prominent role. The extent of the impact clearly depends on how profitable companies are. Profitability can also be measured through profit tax and the amount of corporate tax at each territorial level.

Keywords: *economic competitiveness, gross value added, corporate tax*

Bevezetés

A különböző területi egységek versenyképessége és annak mérése a XX. század utolsó évtizedeiben került előtérbe, amit a világgazdaságban, pontosabban a kontinensek és az országok közötti kapcsolatokban bekövetkezett jelentős mértékű mennyiségi változások okoztak. Ez a folyamat a globalizáció, amely egyebek között globális versenyt jelent, s a versenyképesség az ebben való sikeres részvételt írja le az egyes országok, régiók esetén.

Az utóbbi évtizedben a versenyképességi szemlélet különösen az Európai Unióban terjedt el. A Közösség regionális politikája a harmonikus és kiegyensúlyozott területi fejlődést tűzi ki célul, és a kohézió leghatékonyabb eszközének a régiók versenyképességének javítását tartja. Az Európai Uniót létrehozó 1992. évi maastrichti szerződés óta a versenyképesség kulcsfogalommá vált. A globalizáció felerősödésével a verseny korábbi feltételei megváltoztak, és a versenyképesség meghatározását illetően is több elmélet született.

A versenyképesség fogalma

Az elmúlt évtizedekben a versenyképesség központi fogalommá vált a területi kutatásokban, bár rendkívül nehezen adható rá pontos definíció. A versenyképesség lényegében egyfajta pozíciószerzést takar, jövedelmezőség és piaci részesedés növekedést, valamint

üzleti versenyben való sikerességet takar. A rendkívül eltérő piacok miatt a versenyképesség egyes faktorai lehetnek a meghatározóak (Horváth 2001).

Az egységes fogalom meghatározásával kapcsolatban több szakmai vita is lezajlott, végül az OECD-fórum három szempontra (gyakorlatias, tőkefejlesztési és környezeti) támaszkodva alkotta meg a versenyképesség általános fogalmát:

„A vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas tényezőjövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint létrehozására egy fenntartható bázison, miközben a nemzetközi versenynek tartósan ki vannak téve” (OECD 1997).

A versenyképesség ezen fogalma nem csak vállalatokra és régiókra, hanem nemzetek feletti régiókra is kiterjeszthető. A versenyképesség két közgazdasági fogalmat hangsúlyoz: a foglalkoztatottsági és a jövedelmi szinteket. Ez alapján az a területi egység mondható versenyképesnek, amely magas foglalkoztatottsági és jövedelmi szinttel rendelkezik.

Gazdaságpolitikai értelemben versenyképesség alatt egyre inkább egyes vállalatok, ipari/ágazatok versenyképességét értik és többféle megközelítési módot használnak.

Az egyik elméleti megközelítési mód a keresleti és kínálati oldal versenyképességének vizsgálatára irányul. Az elmélet szerint a keresleti (piaci) oldalon a hasonló és magas fejlettségű gazdaságok közötti kereskedelem kibontakozásának van nagy jelentősége, míg a kínálati (termelési) oldalon a nyereség illetve a piaci részesedés növelését segítő minél alacsonyabb fajlagos költségek állnak (Török 1996). A másik elmélet a versenyképesség statikus és dinamikus megközelítéséből, pontosabban a nemzetek, ágazatok és vállalatok abszolút, illetve komparatív előnyeiből indul ki. *Cockburn* és szerzőtársai (1998) statikus elmélete szerint egy nemzet, egy ágazat vagy egy vállalat addig fogja növelni termelését és eladását, amíg az jövedelmező a számára. Sachwald (1991) a versenyképesség dinamikus felfogását vallja, ami alatt valamely termék minél nagyobb piaci részesedésének megszerzésére és megőrzésére való képességet érti.

Az ágazatok versenyképességének összehasonlításában az árak is fontos szerepet játszanak. Heinrich és szerzőtársai (1999) az átlagköltségek és az árbevételek összehasonlításával elemezték a mezőgazdaság versenyképességét. A nemzetközi versenyképesség mérésére Tsakok (1990) a DRC (Domestic Resource Cost, hazai erőforrásköltség hányados) mutatószámot alkalmazta, amely a hazai termék előállításához szükséges elsődleges erőforrások (föld, tőke, munkaerő) felhasználásának költségeit az általuk létrehozott hozzáadott érték nagyságához viszonyítja. A DRC mutató a hazai agrár közgazdasági kutatásokban is bevezetésre került (Borszéki et al. 1986).

Közgazdasági értelemben a versenyképesség a globális verseny feltételei között fenntartható endogén gazdasági növekedést és annak meghatározó tényezőit jelenti (Dunford et al. 2001). E szerint a gazdasági szereplők közötti verseny három altípusa figyelhető meg:

- A munkavállalók versenye, amely a munkahelyekért zajlik a munkaerőpiacon.
- A vállalatok közötti verseny, az erőforrásokért, a piaci részesedésért és a profitért zajlik.
- A területi egységek versenye alatt a városok, régiók és országok közötti verseny értendő, amelynek célja a lakosság jólétének az életszínvonalának emelése (Siebert 2000).

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a versenyképesség legfontosabb három elemének a piaci versenyben történő helytállást, valamint a relatíve magas jövedelmi és foglalkoztatottsági szint létrehozására való képességet célszerű

tekinteni, mégpedig olyan körülmények között, amikor a versenyképesség hordozói (vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek, nemzetek feletti régiók) a nemzetközi (globális) versenynek vannak kitéve. A versenyképesség tehát azt tükrözi, hogy egy adott ország mennyire képes a világpiaci versenyben is helytálló termékek termelésére az ország lakói jólétének növelése mellett.

A TERÜLETI VERSENYKÉPESSÉG ÉS MÉRÉSE

Annak ellenére, hogy a harmonikus és kiegyensúlyozott területi fejlődést célzó regionális politika az Európai Unióban többször is megreformálásra került, *a Közösség az 1990-es évek elejétől a régiók versenyképességének javítását tartja a kohézió leghatékonyabb eszközének.* A regionális versenyképesség fogalmának tisztázása során eltérő vélemények ütköztek. Közel húsz éven keresztül – az 1980-as évek elejétől az 1990-es évek végéig – arról folyt a vita, hogy az országok, illetve a régiók esetén *beszélhetünk-e egyáltalán területi versenyről, és ha igen, akkor az milyen közgazdasági kategóriákkal írható le* (Süli-Zakar 2003).

A versenyképesség EU-n belüli értelmezésével kapcsolatban döntő jelentőségű és napjainkig érezhető hatást gyakorol a növekedés, a foglalkoztatottság és a versenyképesség alapkérdéseit áttekintő és a 21. sz. kihívásait rendszerező 1993. évi Delors-jelentés (Fehér Könyv). A jelentés leszögezi, hogy *egy régió vagy ország akkor lesz tartósan versenyképes, ha magas gazdasági növekedés mellett elegendő munkahelyet tud biztosítani* (CEC 1993).

Ez pedig akkor érhető el, ha a gazdaság és a hatóságok elsősorban a tudásbázisú gazdasághoz kapcsolódó versenyelőnyöket hasznosítják, elősegítik az európai vállalatok globális versenyben történő helytállását, előmozdítják az egyes iparágak fenntartható fejlődését és csökkentik a keresletre való reagálási idő késését.

A regionális versenyképesség tulajdonképpen tehát a nemzeti szintű versenyképességi fogalom regionális dimenzióban való értelmezése. Az EU-ban a struktúrapolitika és a régiók közötti konvergencia legfontosabb eszköze, ami lehetővé teszi a gazdasági és társadalmi kohézió erősítését. A regionális versenyképesség a régióknak az a képessége, ami lehetővé teszi a magas és növekvő életszínvonal, valamint a magas és növekvő foglalkoztatási és jövedelmi szint biztosítását, miközben a régió képes helytállni a régiók közötti és a világpiaci versenyben. A régió versenyképességének legfontosabb összetevőit a gazdasági növekedés, az infrastruktúra és a humán erőforrások fejlettsége, az erős tőkevonzó képesség, a kutatás és fejlesztés magas színvonala, a kkv-k növekvő szerepe, a munkahelyteremtés intenzitása, a domináns iparágak fejlesztéséhez szükséges személyi és tárgyi erőforrások megléte, valamint a tudás és az innovációs képesség folyamatos növekedése jelenti.

Az Európai Unió az egy lakosra jutó GDP-vel méri a régiókban keletkező jövedelmek nagyságát, és ezen keresztül fejezi ki a régiók versenyképességét is. A *Lengyel-féle* egységes fogalomban meghatározott két fő kategória (jövedelem, foglalkoztatottság) között kimutatható egy olyan kapcsolat, amely alapján az egy főre jutó GDP az alábbi három részre bontható fel (triadikus felbontás) (Lengyel 2003):

$$\frac{GDP}{lakónépesség} = \frac{GDP}{foglalkoztatottak} \cdot \frac{foglalkoztatottak}{munkaképes\ korúak} \cdot \frac{munkaképes\ korúak}{lakónépesség}$$

Az egy főre jutó GDP a leginkább elfogadott és a leggyakrabban alkalmazott fejlettséget leíró mutató, amely indokolttá teszi az alábbi kutatásban történő alkalmazását is. A mutatószám jelentőségét bizonyítja az is, hogy az Európai Unió regionális politikája az egyes tagállamok fejlettségéhez igazodik. A fejlettségi szintet pedig a GDP alapján határozza meg az új kohéziós politika (1. táblázat).

1. táblázat. ***A régiók fejlettségi szintjének besorolása a GDP %-ában, 2014 és 2020 között***

Régiók fejlettsége	GDP mértéke
kevésbé fejlett régiók	<EU átlag 75%-a
átmeneti régiók	EU átlag 75–90%-a
fejlettebb régiók	>EU átlag 90%-a

Forrás: Regional Policy 2014

A regionális versenyképesség módszere gyakorlatilag bármely NUTS szintű területi egységek között mérhető. A továbbiakban a szerzők a területi versenyképesség mérőszámának az egy főre jutó GDP-t tekintik.[11]

A társasági adó, mint a versenyképesség egyik faktora

Korábban említésre került, hogy a gazdasági versenyképesség mérésének egyik alapja a vállalatok versenyképességének a meghatározása. Tény, hogy sok meghatározó faktor között az egyik legfontosabb mérőszáma a vállalkozások sikerességének az adózott eredmény, hiszen mértékéből a vállalkozás jövedelmi helyzetére következtethetünk. Értelemszerűen nagyobb adózási eredmény, nagyobb adófizetési kötelezettséget is generál. A központi költségvetés 399500 millió forint bevételt tervez a társasági adó befizetések eredményeképpen 2019-re, amely összeg 8%-kal magasabb a 2018. évi előirányzatnál. Az emelkedést a prognosztizált gazdasági növekedés és az egységes, 9%-os adókulcs bevezetése magyarázza (www.parlament.hu). Mindez azt jelenti, hogy a társasági adó a fő adónemek közé tartozik (általános forgalmi adó, jövedéki adó, személyi jövedelemadó, társasági adó) (Pénzügyminisztérium 2010). Annak ellenére, hogy a társasági adó az állami költségvetésbe kerül be, mégis közvetett módon – a vállalkozás jövedelmezőségén keresztül – hatással van a vállalkozások befektetési és beruházási, fejlesztési és innovációs folyamataira. Ezek a döntések pedig a vállalkozások telephely szerinti területi egységének fejlődésére is hatással vannak. Ez az elméleti megközelítés hatására fogalmazódott meg a szerzőkben az a kutatási kérdés, miszerint a társasági adó befolyásolja e megyei szinten a területi versenyképességet.

Az Állami Számvevőszéki kutatások a versenyképesség javításának legfontosabb tényezőit öt csoportra osztják:

- államháztartás helyzete,
- adózás,
- oktatás,
- kutatásfejlesztés,
- politikai-kormányzati tevékenység (Vörös 2011).

A 2017-ben bevezetésre kerülő 9%-os mértékű egységes társasági adó mérték a belső kereslet, a foglalkoztatottság és az export növekedéséhez is hozzájárult. Emellett a beáramló külföldi működő tőke nagysága is kiemelkedő volt 2017-ben (100 Mrd Ft). Mindennek eredményeképpen az államnak 625 Mrd bevétele származott a társasági adóból, 2017-ben (Állami Számvevőszék 2018).

Fentiekből következik, hogy a társasági adó nagysága hatással van az ország gazdasági versenyképességére, közvetett módon, de hatással van a területi versenyképességre és egyben a vállalatok versenyképességére is. Kérdés azonban az, hogy a társasági adó közvetett hatása a területi versenyképességre hogyan mutatkozik meg országon belül, regionális, illetve megyei szinten is. Másrészt pedig az is érdekes felvetés, hogy a társasági adó, mint mutatószám valóban alkalmas-e arra, hogy egyben a vállalkozások területi versenyképességét is mérje. A kérdés megválaszolásához az ezer főre jutó GDP és a társasági adó volumene közötti összefüggés vizsgálatát hívták a szerzők segítségül. Ezt megelőzően azonban az ezer főre jutó GDP és a társasági adó hazai

[1] NUTS (Nomenclature des Unités Statistique): A Területi-Statisztikai Osztályozási Rendszert 1988 óta alkalmazza az EU, a támogatási térségek lehatárolására. A NUTS egy ötszintű hierarchikus osztályozás, három regionális – NUTS1, NUTS2, NUTS3 – és két lokális LOCAL1, LOCAL2 szinttel (Sarudi 2003.).

tendenciái kerülnek elemzésre 2001 és 2017 évekre vonatkozóan. Az elemzésekhez a szerzők az alábbi statisztikai módszereket alkalmazták:

- **Átlagos változási ütem:** az időben változó jelenségeket mértani (geometriai átlag) segítségével is jellemezhetjük (Molnár 2007).
- **Idősorelemzés:** egy jelenség időben történő előrehaladásának elemzésére szolgál. Segítségével feltárhatók az idősorra jellemző tendenciák illetve azok hiánya (Molnár 2015).
- **Rangkorreláció:** a rangkorreláció módszerével, rangsorba állított adatok között esetlegesen fennálló összefüggés meglétét, szorosságának mértékét és annak irányát vizsgálhatjuk a Spearman-féle rangkorrelációs együttható alapján. (Molnár 2007).
- **Korreláció-analízis:** mennyiségi ismérvek közötti összefüggés elemzésére alkalmas módszer, amely a Pearson-féle korrelációs együttható alapján segíti a vizsgált jelenségek közötti kapcsolatok megértését (Molnár 2015).
- **Regresszió-analízis:** a jelenségek közötti szignifikáns összefüggés meglétén és annak szorosságának jellemzésén túl, a törvényszerűségek feltárására szolgál, két- és többváltozós egyenes- és görbe vonalú függvények illesztése alapján (Molnár 2015).

Területi különbségek az egy főre jutó GDP alapján

Az Európai Unió térségeit már a kezdetektől fogva nagy területi különbségek jellemzik. Nem véletlen, hogy az Unió gazdaságpolitikájának egyik meghatározó eleme a régiók fejlettségbeli különbségeinek kiegyenlítése, illetve azok csökkentése az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés óta (1957). Ahogy az Európai Unió többi térségében, úgy hazánkban is történelmi múltja van a területi differenciáknak. Ezeknek a kezelése az adott területi egységek gazdasági és társadalmi potenciáljához hivatott alkalmazkodni, azonban az 1970-es évek centralizációs politikájának következtében a területi egyenlőtlenségek felerősödtek és a rendszerváltás idejére már igen látványossá váltak (Horváth 2005; Enyedi 1996). A hazai területpolitika a válságkezelés irányába fordult, amely azonban nem járt sikerrel, mert megfelelő koncepció és intézményrendszer nélkül csak az ország keleti részeire koncentrált. A kedvezőtlen területi folyamatok és az EU-hoz való csatlakozás előkészítése életre hívták a területfejlesztésről és rendezésről szól 1996. évi XXI. törvényt, amely már meghatározta a területfejlesztés feladatait, a szükséges intézmény- és eszközrendszert. Ettől kezdve beszélhetünk arról, hogy a magyar területpolitika az Európai Unió jogrendszerének megfelelő jogi háttérrel rendelkezik (VÁTI 2002). A területfejlesztés stratégiai célja közé tartozott a területi egyenlőtlenségek mérséklése, valamint a Budapest központúság oldása. A folyamat ezt követően sem állt meg, a törvény 1999. évi módosításával megerősödött a regionális szint (Rechnitzer 2000). A törvény további két változtatást (2004-ben és 2011-ben) követően legutóbb 2013-ban került módosításra a területi önkormányzatok szerepének, és a területi tervezés integráló tevékenységének erősítése céljából (Dániel 2016). Emellett fontos szempont a hazai területfejlesztési célok és az EU-s források felhasználása közötti összhang megteremtése is (2013. évi CCXVI. törvény).

A kérdés az, hogy mennyire sikeres a hazai regionális politika, azaz érezhető-e, mérhető-e a területi differenciák mérséklődése az elmúlt időszakokban. Több szerző is megállapítja, hogy bár hazánk az egy főre jutó GDP tekintetében közelít az Európai Unióhoz, azonban a területi differenciák elmélyültek és jellegzetessé váltak a nyugati és keleti országrészek között. Mindeközben

Közép-Magyarország, mint legerősebb régió, centralizáló szerepe állandósult (pl: Lengyel-Rechnitzer 2004, Lukovics 2006; Pitti 2008; Nemes Nagy 2005; Dorgai 2010; MKIK VGI 2014; Rechnitzer 2016). A fenti folyamatok eredményeképpen, Magyarország térszerkezetét napjainkban:

- a főváros vezető szerepe, kiterjedő gazdasági és agglomerációs tere;
- az észak-nyugat és észak-közép-dunántúli térségek erős feldolgozóipara, így nagyobb gazdasági teljesítménye;
- a nagyobb városokra jellemző munkaerő elszívó hatás;
- a vidéki térségek leszakadása különösen ott, ahol a mezőgazdaság népességeltartó szerepe csökkent, valamint
- a hátrányos helyzetű népesség területi koncentrációja jellemzi (B/130058. számú beszámoló).

A megyei szintű elemzések eredményei azt mutatják, hogy Budapestet mint régiót teljesen külön kell kezelni és értékelni. A főváros ugyanis mint területi egység, markánsan kiemelkedik a megyék közül minden lényeges társadalmi-gazdasági mutató tekintetében. A vizsgált időszakban az egy főre jutó GDP adatok alapján a budapesti értékek végig magasan, több mint kétszeresen meghaladták az országos átlagot *(1. ábra)*.

Természetesen a fenti eredmény nem meglepő, hiszen a fővárosban van az ipar és a GDP-t előállító tevékenységek nagy része. A külföldi érdekeltségű vállalatok nagy száma, a legnagyobb országos átlagjövedelem, a legkisebb mértékű munkanélküliség továbbra is erős vonzerőt jelentenek gazdasági és társadalmi téren egyaránt (Péter et al. 2015). Mindezt tetézi, hogy a fővárosban realizálódik az országban zajló kutatás-fejlesztési ráfordítások közel kétharmada. A fentiek azt mutatják, hogy **a főváros koncentráló szerepe nem oldódott.** A vonaldiagramokra illesztett függvények β_1 paraméterei szintén Budapest központi szerepét támasztják alá. Az országos átlag és Budapest idősorára illesztett függvények közül a hatványfüggvény relatív illesztési hibája volt a legkisebb a vizsgált időszakban ($VSe_{\text{országos átlag}}$ = 4,55%; VSe_{Budapest} = 3,23%). Amiatt, hogy a hatványfüggvény β_1 paraméterének értelmezése szakmai szempontból nehézkes, ezért a második legjobban illeszkedő függvény került értelmezésre. Az illesztett lineáris trendfüggvények illesztési hibái a hatványfüggvényhez képest magasabbak, de értékük így is jóval a megengedett 10–15%-os határon belül van ($VSe_{\text{országos átlag}}$ = 4,70%; VSe_{Budapest} = 6,53%). Ez alapján elmondható, hogy míg országos szinten a GDP egy főre jutó értéke évente, átlagosan 134 eFt-tal növekszik, a főváros esetén ugyanez a növekedés 280 eFt *(2. ábra)*.

1. ábra. ***Az egy főre jutó GDP alakulása Magyarországon és Budapesten 2000–2017 között***

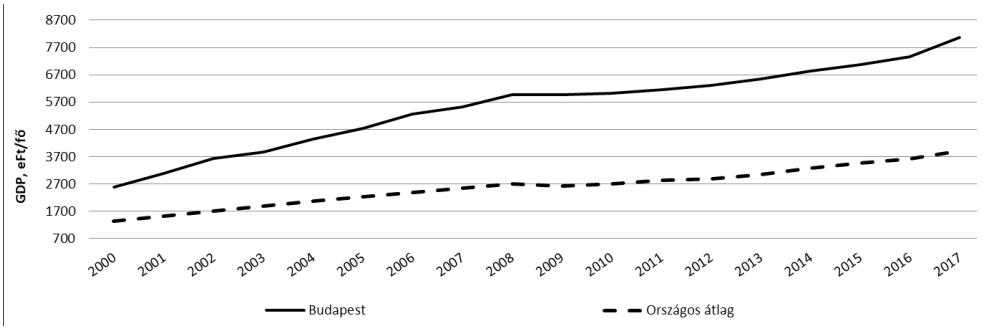

Forrás: KSH, Stadat táblák 2019 alapján a szerzők saját szerkesztése

2. ábra. ***Az egy főre jutó GDP lineáris trendfüggvényei***

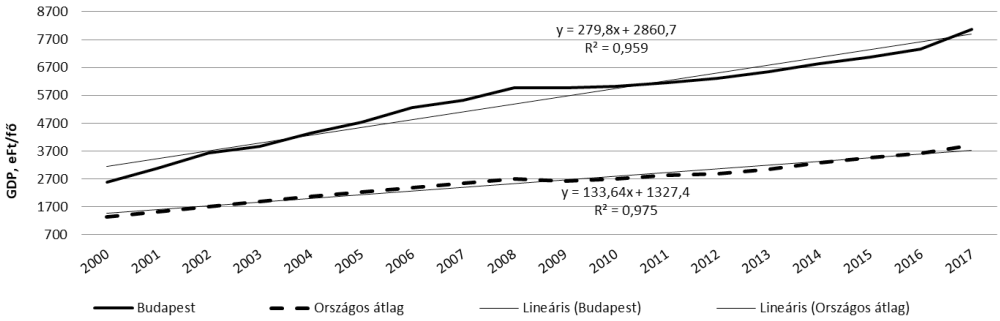

Forrás: KSH, Stadat táblák 2019 alapján a szerzők saját szerkesztése

A megyék közötti fejlettségbeli különbségek igen nagyok az egy főre jutó GDP tekintetében a teljes időszak alatt. Ha Budapest center szerepét nem vesszük figyelembe, akkor is igen nagy eltérést tapasztalhatunk Győr-Moson-Sopron és a sereghajtó Szabolcs-Szatmár-Bereg megye között. A vizsgált időszak első és utolsó évét összevetve, az országos átlaghoz viszonyított fejlettségi sorrendek nem sokat változtak. Az egy főre jutó GDP átlagos változási üteme ugyanakkor viszonylag kis tartományban mozog az egyes megyék esetén (104,6–108,5%). A legerőteljesebb növekedési ütem Komárom-Esztergom megyét jellemzi, míg a rangsor végén Nógrád megye áll. Országos szinten átlagosan évi átlagos 8%-os növekedésről beszélhetünk. Az országos átlagot Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, valamint Bács-Kiskun megye előzi meg.

Területi különbségek a társasági adó alapján

A társasági adó esetén hasonló tendenciák tapasztalhatók, mint az egy főre jutó bruttó hazai termék esetén. Természetesen Budapest kimagasló értékeket képvisel, az ezer főre jutó társasági adó volumene a vizsgált teljes időszak alatt az országos átlag felett marad *(3. ábra)*.

3. ábra. ***Az egy főre jutó társasági adó alakulása Magyarországon és Budapesten 2000–2017 között***

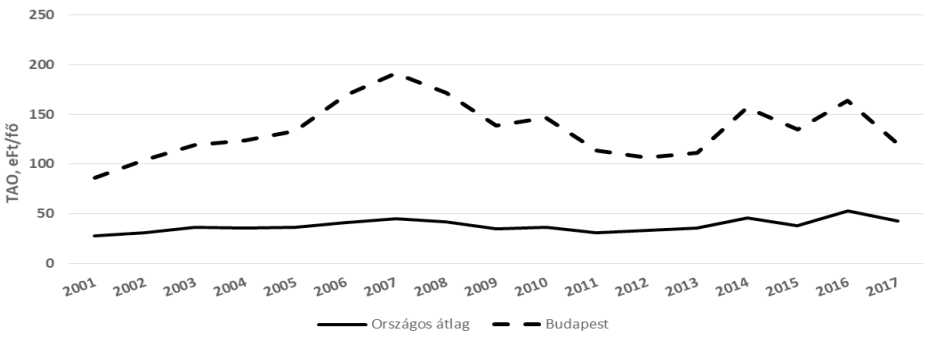

Forrás: TEIR, 2019 alapján a szerzők saját szerkesztése

A *2. ábrán* látható, hogy Budapest adatsorát hektikusság jellemzi. Az adatsorban 6 év esetén is tapasztalható csökkenés, amelynek terjedelme 1% és 21% között mozog. A legnagyobb mértékű csökkenés (-21%) 2017-ben tapasztalható, amely egyértelműen jelzi a társasági adókulcs 2017-ben bevezetetett egységes 9%-ra történő csökkenés hatását. A trendfüggvény illesztésekor ugyanez a

jelenség tapasztalható. Az illesztett függvények szignifikancia szintje (F szignifikanciája), meghaladja a még elfogadható 5%-os szintet (hatványkitevős függvény: 6,64%; exponenciális függvény: 31,86%; lineáris függvény: 41,38), így azokat értelmezni szakmai szempontból nem érdemes.

Az országos átlag időbeli változása kiegyenlítettebbnek tűnik, mert az adatok kisebb terjedelmet vesznek fel, azonban a negatív irányú változások nagyobb ívet írnak le (-10–26%). A legnagyobb csökkenés az országos adatsor esetén is a 2017-es évre jellemző. A hektikusság kisebb mértékének eredményeképpen 5%-nál kisebb hibájú függvények illeszthetők az adatsorra, amelyek relatív illesztési hibái rendre: $VSe_{hatványkitevős}$= 14,53%; $VSe_{lineáris}$= 14,78%; $VSe_{exponenciális}$= 14,80%. Bár a hatványkitevős függvény az, amely a legjobban illeszkedik az adatsorra, a β_1 paraméter szakmailag könnyebb értelmezhetősége miatt a lineáris trendfüggvény kerül értelmezésre úgy, ahogy az egy főre jutó GDP esetén is történt. A lineáris trendfüggvény értelmében évente átlagosan 66,7 Ft-tal nő (minimum 7,61 és maximum 125,76 Ft-tal) a társasági adó volumene megyei szinten *(4. ábra)*.

A megyei szintű átlagos változási ütemeket jellemezve megállapíthatjuk, hogy 2001 és 2017 között Nógrád és Veszprém megye kivételével évente átlagosan növekedés tapasztalható *(2. táblázat)*.

2. táblázat. ***Az egy főre jutó társasági adó átlagos változási üteme Magyarország megyéiben 2001 és 2017 között, %***

Megye	Átlagos változási ütem,%
Borsod-Abaúj-Zemplén	107,97
Somogy	106,80
Fejér	105,93
Komárom-Esztergom	104,74
Bács-Kiskun	104,44
Jász-Nagykun-Szolnok	104,04
Győr-Moson-Sopron	103,52
Tolna	103,37
Békés	103,03
Szabolcs-Szatmár-Bereg	102,67
Baranya	102,38
Budapest	102,11
Zala	101,81
Hajdú-Bihar	101,74
Csongrád	101,36
Heves	100,78
Pest	100,57
Vas	100,30
Veszprém	99,97
Nógrád	97,11

Forrás: TEIR, 2019 alapján a szerzők saját számítása

4. ábra. ***Az egy főre jutó társasági adó alakulása Magyarországon és Budapesten 2000–2017 között***

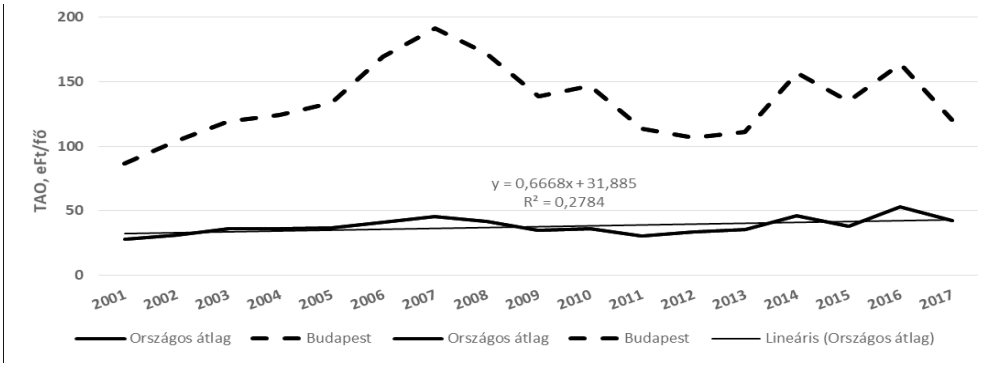

Forrás: TEIR, 2019 alapján a szerzők saját szerkesztése

A vizsgált időszak első és utolsó évét összevetve a megyék rangsorban történő elmozdulását vethetjük össze. Míg Budapest, Győr-Moson-Sopron és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nem változtatott helyzetén, addig Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Szolnok és Somogy megye kisebb-nagyobb mértékben javított helyzetén. A többi megye a rangsorban hátrébb került. A legszembetűnőbb pozitív változás a már korábban is említésre került Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetén tapasztalható, amely 12 helyet javított, az egy főre jutó társasági adó nagysága alapján.

A GDP és a társasági adó összefüggésének vizsgálata megyei szinten

A GDP és a társasági adó esetében is szóba került a megyei rangsorok változása 2001 és 2017 tekintetében. A rangsorok közötti összefüggés jelenléte és erőssége utalhat a társasági adó volumenének a versenyképességben betöltött fontos szerepére. Érdekes, hogy míg 2001-ben a rangsorok között szignifikáns összefüggés nem mutatható ki, addig 2017-ben ugyanezen összefüggés szignifikáns, és szorosnak tekinthető (Molnár 2015). Ez arra utal, hogy a megyékben működő vállalkozás nyereséges működése nemcsak az állami költségvetést, de a helyi, megyei szintű gazdaságot is erősíti *(3. táblázat)*.

A rangsorok azonban csak rangsorszámokat tartalmaznak, így mélyebb következtetéseket magasabb mérési szintű adatok elemzésével kaphatunk. A korrelációanalízis során a megyékben keletkező bruttó hazai terméket kerül összevetésre a megyékben működő vállalkozások által „termelt" társasági adó kötelezettséggel. Ahogy korábban már említésre került a társasági adó a központi költségvetés egyik legfontosabb eleme, tehát közvetlenül nem marad a megyéknél gazdaságfejlesztés céljából. Ez azt jelenti, hogy a társasági adó közvetett hatása mutatható ki a megyékben termelődő GDP-ben. A korrelációanalízis esetén a szerzők abból indultak ki, hogy magasabb társasági adó volumen, jövedelmezőbb gazdasági szervezetektől származik. A nyereségesen működő vállalkozások beruházási, fejlesztési, innovációs kedve pedig nagyobb, ami az adott térség fejlettségét növeli, versenyképességét pedig erősíti. A korrelációs együtthatók a teljes időszakban 0,89 és 0,93 közötti szignifikáns értéket ($p<5\%$) vettek fel, jelezve ezzel azt, hogy a társasági adó volumenének jelentős szerepe van a helyi gazdaság fejlesztésében.

Korábban említésre került, hogy a társasági adó hatása valószínűleg a beruházásokon, fejlesztéseken, innováción keresztül gyűrűzik be a lokális versenyképességbe. A szerzők erre vonatkozóan is végeztek korrelációs vizs-

3. táblázat. ***Az egy főre jutó GDP (ezer Ft/fő) és az egy főre jutó társasági adó (ezer Ft/fő) megyei rangsorai közötti összefüggés 2001-ben és 2017-ben***

			GDP_2001	TAO_2001
Spearman's rho	GDP_2001	Correlation Coefficient	1,000	**,119**
		Sig. (2-tailed)	.	**,618**
		N	20	20
	TAO_2001	Correlation Coefficient	,119	1,000
		Sig. (2-tailed)	,618	.
		N	20	20
			GDP_2017	**TAO_2017**
Spearman's rho	GDP_2017	Correlation Coefficient	1,000	**,844****
		Sig. (2-tailed)	.	**,000**
		N	20	20
	TAO_2017	Correlation Coefficient	,844**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	20	20

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Forrás: TEIR, 2019 alapján a szerzők saját számítása

gálatokat. Az adatbázist a KSH Stadat táblázatai adták, amelyek 2008-tól vonatkozóan tartalmazták a megyékre vonatkozó beruházások összértékét. A Pearson-féle korrelációs együtthatók a 2013-as, a 2014-es és a 2015-ös években nem voltak szignifikánsak, azonban a többi vizsgálati évben közepesen szoros illetve szoros kapcsolatot mutattak *(4. táblázat).*

4. táblázat. ***Az egy főre jutó társasági adó (ezer Ft/fő) és egy főre jutó beruházás (ezer Ft/fő) közötti kapcsolat szignifikáns korrelációs együtthatói (p<5%)***

Év	Pearson-féle korrelációs együttható értéke
2008	0,64
2009	0,69
2010	0,71
2011	0,48
2012	0,48
2013	-
2014	-
2015	-
2016	0,63
2017	0,61

Forrás: TEIR, 2019 alapján a szerzők saját számítása

Következtetések

Területi különbségek nemcsak az egy főre jutó bruttó hazai termék, hanem az egy főre jutó társasági adó esetén is tapasztalhatók. Ezek az eltérések bár nem esnek egybe a két mutatószám esetén, de több esetben is hasonlóságot mutatnak. Ebből kifolyólag merülhetett fel az a hipotézis, miszerint a társasági adó nagysága a bruttó hazai termék alakulását is befolyásolja annak ellenére, hogy a társasági adó nem marad helyben a megyékben.

A GDP és a társasági adó rangsorok korrelációs együtthatói, valamint a GDP és a társasági adó közötti összefüggések korrelációs együtthatói alapján az a következtetés vonható le, hogy a társasági adó volumene közvetett módon, de befolyásolja a versenyképességet leginkább kifejező mutatószám, a bruttó hazai termék értékét. A beruházások összértékét is bekapcsolva a vizsgálatokba, egyértelműen látszik, hogy a társasági adó volumene összefüggésben van a beruházások értékével. A beruházások értéke a GDP számítási módszeréből következően pedig egyértelműen növeli a bruttó hazai terméket. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a társasági adó volumene alkalmas lehet a vállalatok versenyképességének mérésére. Az elemzésekből az is kitűnik, hogy 2017-ben jelentős hatást gyakorolt a társasági adó mértékének csökkenése.

Összefoglalás

A területi versenyképesség mérése napjainkban fénykorát éli. Több kutatás mérte fel azt, hogy mely faktorok azok, amelyek befolyásolják egy-egy területi egység pozícióját. Egy területi egység fejlődésében a helyi vállalkozásoknak kiemelkedő szerepe van. Az, hogy a vállalkozások milyen mértékben tudnak hozzájárulni a helyi gazdaság előrehaladásához, nagymértékben függ a vállalkozás nyereségességétől. A nyereségesség hatása mérhető közvetlenül az adózott eredmény nagyságán keresztül, illetve a társasági adó volumenének közvetett hatásán keresztül is.

A szerzők további kutatásainak tárgyát képezi az, hogy a társasági adó egységnyi növekedése milyen szintű beruházás növekedést okoz. Emellett az is fontos kérdés, hogy mely szektorba történő befektetések azok, amelyek a növekedést leginkább generálják. További elemzésre szorul, hogy a tapasztalt visszaesés milyen időtávon lesz jellemző hazánkra. A hosszabb távú elemzésekkel pedig az is meghatározhatóvá válik, hogy a társasági adó valóban alkalmas-e arra, hogy a vállalkozások versenyképességét mérje.

Irodalomjegyzék

1. 2013. évi CCXVI. törvény: 2013. évi CCXVI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosításáról. *Magyar Közlöny*, 208. sz. 84575–84583.
2. Állami Számvevőszék (2018): *Elemzés a 2017. évi költségvetési folyamatok makrogazdasági összefüggéseiről a zárszámadás ellenőrzése kapcsán*. Forrás: https://www.asz.hu/storage/files/files/Publikaciok/Elemzesek_tanulmanyok/2018/kfmz_20180905.pdf?ctid=1237 (Letöltve: 2019.02.25.)
3. Borszéki É. – Mészáros S. – Varga Gy. (1986): *Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége. Agrártermelésünk a világpiaci árak tükrében.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
4. CEC (1993): *White paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The challenges and ways forward into the 21st century.* European Commission, Luxembourg
5. Cockburn, J. – Siggel, E. – Coulibaly, M. – Vézina, S. (1998): *Measuring Competitiveness and its Sources: The Case of Mail's Manufacturing Sector.* African Economic Policy Research Report, Washington
6. Dániel Z. A. (2016): Az Uniós vissza nem térítendő források hatása a gazdaságilag hátrányos régiók vállalkozásainak konvergenciájára. *Comitatus: önkormányzati szemle,* vol. 26. no. 221. pp. 21–32.
7. Dorgai L. (2010): *Vidék- és területfejlesztés 2.* Nyugat-magyarországi Egyetem. Forrás: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_VTEF2/ch01s02.html (Letöltve: 2019.02.25.)
8. Dunford, M. – Louri, H. – Rosenstock, M. (2001): Competition, Competitiveness, and Enterprises' Policies. In: Hall, R. – Smith, A. – Tsoukalis, L. (eds.): *Competitiveness and Cohesion in EU Policies.* Oxford University Press, Oxford, pp. 109–146.
9. Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
10. Heinrich I. – Kovács G. – Udovecz G. (1999): Zur Schätzung der Wetterbewerbskraft ausgewählter Produktionszweige in der ungarischen Landwirtschaft. *Agrarwirtschaft,* 47, Heft 8/9, 313.
11. Horváth Gy. (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom*, 15. évf. 2. sz. 203–231.
12. Horváth Gy. (2005): *Az uniós tag Magyarország új kohéziós politikájának alapkérdései*. TAS Kft., Budapest, 408–416.
13. KSH Stadat táblák (2019): http://www.ksh.hu/stadat (Letöltve: 2019.02.25.)
14. Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
15. Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés.* JATEPress, Szeged
16. Lukovics, M. (2006): A magyar megyék és a főváros versenyképességének empirikus vizsgálata. *Területi Statisztika,* 9. évf. 2. sz. 148–166.
17. MKIK GVI (2014): *MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet Fejlődő és leszakadó járások. Magyarország társadalmi-gazdasági profilja 2014/6.* Forrás: http://old.gvi.hu/data/papers/regio_2013_elemzes_140804_.pdf (Letöltve: 2019.02.25.)
18. Molnár T. (2007): *Egyszerűen statisztika.* Perfekt Kiadó, Budapest
19. Molnár T. (2015): *Empirikus területi kutatások.* Akadémiai Kiadó, Budapest
20. Nemes-Nagy J. (2005): Regionális elemzési módszerek. *Regionális Tudományi Tanulmányok 11*, Budapest, 284.
21. OECD (1997): Regional Competitiveness and Skills. Source: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/regional-competitiveness-and-skills_9789264162013-en (Download: 2019.02.25.)
22. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer: https://www.teir.hu/ (Letöltve: 2019.02.25.)
23. Parlament. hu (2019): *XLII. A költségvetés közvetlen bevételei és kiadásai*. Forrás: https://www.parlament.hu/irom41/00503/adatok/fejezetek/42.pdf (Letöltve: 2019.02.25.)
24. Pénzügyminisztérium (2010): *Adókalauz.* Forrás: https://nav.gov.hu/data/cms113333/adokalauz.pdf (Letöltve: 2019.02.25.)
25. Péter, E. – Németh, K. – Molnár, T. – Molnárné Barna, K. (2015): Challenges and their possible solutions in the everchanging Lake Balaton Region. *DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development,* vol. 7. no. 3. pp. 50–65.
26. Pitti, Z. (2008): Gazdasági folyamatok nagyban és kicsiben. In: Gazsó F. – Laki L. – Pitti Z. (szerk.): *Társadalmi zárványok.* MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest, 33–80.

27. Rechnitzer J. (2000): Területi politika a csatlakozás előtt. In: Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség-regionális versenyképesség.* JATEPress, Szeged, 13–24.

28. Rechnitzer J. (2016): A jövő terei, a tér jövője. *Magyar Tudomány,* 177. évf. 8. sz. 922–936. Forrás: http://www.matud.iif.hu/2016/08/05.htm (Letöltve: 2019.02.25.)

29. Regional Policy (2014): European Union, Luxembourg. Source: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/information/cohesion-policy-achievement-and-future-investment/factsheet/luxembourg_en.pdf (Download: 2019.02.25.)

30. Sachwald F. (1991): *„La competitive europeenne: nations et enterprises", in Rapport RAMSES.* Dunod, Paris

31. Sarudi Cs. (2003): *Térség és vidékfejlesztés.* Agroinform Kiadó, Budapest

32. Siebert, H. (2000): The paradigm of locational competition. *Discussion paper,* No. 367, University of Kiel

33. Süli-Zakar I. (szerk., 2003): *A terület- és településfejlesztés alapjai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

34. Szaló P. (szerk., 2002): *Területfejlesztés Magyarországon. A területfejlesztés feladatai a XXI. század első éveiben.* Váti Kht., Budapest

35. Török Á. (1996): *A versenyképesség-elemzés egyes módszertani kérdései.* Versenyben a világgal, Műhelytanulmányok 8. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest

36. Tsakok, I. (1990): *Agricultural Price Policy: A Practitioner's Guide to Partial Equilibrium Analysis.* Cornell University Press, Ithaca, New York

37. Varga M. (2016): *B/13058. számú beszámoló az ország területi folyamatainak 2009–2014 közötti alakulásáról és a területfejlesztési politika, a területrendezési tervek érvényesítésének hatásairól, a területfejlesztést szolgáló pénzeszközök felhasználásáról, valamint a nemzetközi és határ menti területfejlesztési és területrendezési tevékenységről.* Forrás: https://regionalispolitika.kormany.hu/download/3/65/c1000/B13058.pdf (Letöltve: 2019.02.25.)

38. Vörös Gy. (2011): *Az adók versenyképességre gyakorolt hatása az Európai Unióban.* Kézirat. Gazdálkodás- és szervezéstudományi szakdolgozat. Szent István Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő

HELYI KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉSI SZÖVETSÉGEK ÉS SZOLGÁLTATÓI MODELLEK EURÓPÁBAN

Nagy Adrián Szilárd[1] – Tóth Szabolcs[2]

[1]PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Gazdálkodástudományi Intézet, Vállalatgazdaságtani Tanszék
e-mail: nagy.adrian@econ.unideb.hu
[2]PhD hallgató, Debreceni Egyetem,
Gazdaságtudományi Kar, Vállalatgazdaságtani Tanszék,
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
e-mail: toth.szabolcs@dkv.hu

Az előrejelzések alapján az urbanizációs folyamatoknak köszönhetően 2025-ben a Föld népességének mintegy 70–75%-a fog városokban élni. A helyi közösségi közlekedés szerepe a városiasodással, a városban élő lakosság arányának növekedésével egyre jobban felértékelődik. A fenntartható városi mobilitás kérdése a jelenkor és a közeljövő egyik legnagyobb kihívása elé állítja a városi közlekedés ellátásában érintett szakembereket, a városvezetőit és a lakosságot. Jelen kutatás témája néhány kiemelt európai nagyváros működési és finanszírozási rendszerének bemutatása, az Európában ismert és alkalmazott közlekedési modellek, valamint a közlekedésszervezők működésben és finanszírozásban azonosítható jó gyakorlatok összehasonlítása.

Kulcsszavak: *közösségi közlekedés, helyi közlekedés, finanszírozás, szolgáltatói modell*

Abstract

As a result of urbanization tendencies, in 2025 about 70–75% of the world's population will live in cities based on the forecasts. This means, that cities will become more and more crowded, which will enhance the importance of local public transportation. The issue of sustainable city mobility is one of the most important challenges for the professionals working in public transport as well as the leaders of cities and the population. The subject of the present research is to present the operation and financing system of some European bigger cities and the comparison of the transport models well-known and applied in Europe as well as the good practices identifiable in the operation of transport organizers and financing.

Keywords: *public transport, local transport, financing, service provider model*

Bevezetés

Földünk népessége 2011-ben meghaladta a 7 milliárd főt, mely várhatóan 2025-ben már eléri a 8 milliárdos számot. Az előrejelzések alapján az urbanizációs folyamatoknak köszönhetően ekkorra a népesség mintegy 70–75 százaléka fog a városokban élni (Denke 2016). Ennek következménye, hogy városaink egyre zsúfoltabbak lesznek, mindennapi életünkben egyre nagyobb nehézséget fog okozni munkahelyünk, iskolánk, otthonunk közlekedési eszközzel történő megközelítése, elérése. A helyi közösségi közlekedés szerepe a városiasodással, a városban élő lakosság arányának növekedésével egyre jobban felértékelődik már napjainkban is. A fenntartható városi mobilitás kérdése a jelenkor és a közeljövő egyik legnagyobb kihívása elé állítja a városi közlekedés ellátásában érintett szakembereket, a város vezetőit és a lakosságot.

A szolgáltatás színvonalának szinten tartása, folyamatos emelése elengedhetetlen ahhoz, hogy az utasok a többféle közlekedési mód közül a közösségi közlekedést válasszák. Napjainkban a helyi közlekedés városon belüli részarányát elemezve kijelenthető, hogy a lakosok iskolába, munkahelyre történő eljutásában a különböző közlekedési módokat tekintve jelentős eltérések tapasztalhatók. Napjainkban a közösségi közlekedést használók aránya az erősen motorizált Európai Unióban 17 százalékos, míg Magyarországon ez az arány eléri a mintegy 32 százalékos értéket (EUROSTAT 20107).

Az utasokért folytatott verseny egyre élesebb az egyéni és a közösségi közlekedési módozatok között. Megfigyelhető, hogy napjainkban a közösségi közlekedés kárára az egyéni közlekedési módok egyre inkább előtérbe kerülnek. A kerékpáros közlekedési infrastrukturális beruházásoknak és az egészséges életmód követésének köszönhetően újra divatos közlekedési eszköz lett a kerékpár (Ledén–Risser 2008). Az elmúlt években megjelentek olyan innovatív közlekedési lehetőségek, amelyek eddig teljesen ismeretlenek voltak és évről-évre egyre nagyobb „szeletet" hasítanak ki a városi közlekedési alternatívák közül. Ilyenek a személygépjármű használatát megosztó carsharing rendszerek, az Uber és klónjai, de ide sorolhatóak a különböző kerékpár kölcsönző szolgáltatások is (UITP 2015). A közeljövőbe tekintve nem megkérdőjelezhető ezen egyéni közlekedési módok előtérbe kerülése, további fejlődése, és új, eddig akár még ismeretlen alternatívák megjelenése.

Az egyéni közlekedési módok közül a legygyakoribb, gépjárművel történő közlekedési módot vizsgálva is jelentős változások előtt állunk. A nagyvárosokban csúcsidőszakokban tapasztalható közlekedési dugók, a várhatóan bevezetésre kerülő dugódíjak, a környezetszennyezés megnövekedése, a saját gépjárművek fenntartásának növekvő költsége, illetve a járműveknek a belvárosi övezetekből történő kitiltása, behajtási korlátozások mind-mind azt vetítik előre, hogy ezen eszközök használatának lehetősége is változik.

Ezen változások természetesen kihatnak a közösségi közlekedést szolgáltatók életére is. A versenyképesség megtartása, az elszállított utasszámok növelése elengedhetetlenné teszik ezen ágazat további fejlesztését az ellátásért felelős önkormányzatok, valamint a szolgáltatók részéről (Tarnóczi et al. 2015). Minden fejlesztés tekintetében elsődleges prioritás és cél az, hogy az utasokat a szolgáltatás magas színvonalával, de az utas által megfizethető áron kell ezen eszközök használatának irányába elcsábítani, lehetőleg úgy, hogy mindez az ellátásért felelős részére még finanszírozható maradjon (Fenyves 2014). A szolgáltatás színvonalát a közösségi közlekedésben a magas műszaki paraméterekkel és kényelmi funkcióval ellátott járművek és az infrastruktúra mellett főképpen a megfelelően kialakított, illetve „utas barát" menetrend, a teljes körű utas tájékoztatás, a kiszámíthatóság, a minél rövidebb eljutási idő jellemzik.

Célkitűzés

Szakmai körökben az elmúlt években egyre többször felmerülő kérdés a helyi közösségi közlekedési finanszírozás jelenlegi rendszerének átgondolása, az alkalmazott támogatási és kedvezményrendszer módosítása, aktualizálása. Jelen kutatás témája néhány kiemelt európai nagyváros működési és finanszírozási rendszerének bemutatása, az Európában ismert és alkalmazott közlekedési modellek, valamint a közlekedésszervezők működésben és finanszírozásban azonosítható jó gyakorlatok összehasonlítása.

Működés és finanszírozás az Európai Unióban

A közösségi közlekedés működtetése nemzetgazdasági érdek, a közszolgáltatási feladat fenntartásával és az üzemeltetés során, ahhoz

kapcsolódóan felmerülő költségek finanszírozásával biztosítható,

- az alapvető társadalmi mobilitás,
- a munkaerő eljuttatása a munkahelyekre,
- a lakosság eljuttatása a közintézményekbe,
- a különböző városfejlesztési célok elérése,
- a befektetések ösztönzése,
- a turizmus kiszolgálása,
- a környezeti szennyezés csökkentése,
- a területi fejlődési különbségek csökkentése,
- a szociális integráció.

A közösségi közlekedés szolgáltatásának megrendelője lehet maga az állam, az önkormányzatok, illetve akár a munkáltatók, de a „haszonélvezői" maguk az utasok, akik a napi utazási céljaik eléréséhez használják ezeket az eszközöket. Egy jól működő városi közösségi közlekedés a lakosságnak tisztább, élhetőbb lakhelyet, a vállalkozásoknak biztosabb beszállítói, munkavállalói piacot, míg a politikának egyfajta demonstrációs eszközt biztosít.

Az Európai Unió tagállamaiban többféle működési és finanszírozási rendszer alakult ki az elmúlt évtizedekben a helyi közösségi közlekedés terén. A különböző modellek bemutatása előtt már előzetesen megállapítható az, hogy minden modellnek megvan a saját előnye, és természetesen hátránya is. Ez alapján nem jelenthető ki egyik modellről sem, hogy az minden szempontnak megfelelő volna, hiszen az alkalmazott modell kiválasztását többek között a területi adottságok, a földrajzi elhelyezkedés, a politikai, gazdasági környezet, és a jogi szabályozás is jelentős mértékben befolyásolják.

A közlekedési szövetségek működési modelljei

A nagyvárosokban a közösségi közlekedés vonzerejének növelése, a minél magasabb színvonalú szolgáltatás megszervezése kapcsán egyre nagyobb igényként mutatkozott a közösségi szövetségek létrehozására. Ezen szövetségek feladata általánosságban a település menetrendjének, tarifa- és jegyrendszerének a meghatározása, az utas tájékoztatás rendszerének kialakítása és összehangolása, valamint az olyan kiegészítő szolgáltatások nyújtása, amely versenyképesebbé teszi a közösségi közlekedést.

A közlekedési szövetségek intézményi modellje az elmúlt években átalakult, átrendeződött, feladatkörük, hatáskörük országonként, városonként eltér egymástól. A közlekedési szövetségek jellemzően koordinatív, döntés-előkészítő szerepe megváltozott, és átvették a közösségi közlekedés szervezését, összehangolását a megrendelő állami vagy önkormányzati szervezetektől, és az ellátásért felelős szervekké váltak.

Az európai közlekedési szövetségek szervezeti és működési rendszereit vizsgálva két modellt lehet alapvetően megkülönböztetni:

- a német Verkehrsverbund
- és az angolszász Metropolitan Transport Authority modelleket.

Alapvető különbség a két modell között az, hogy a megrendelői szerepeket egy vagy több szervezet látja el az adott régióban. Az angolszász modellben egy egységes szervezet van, amelynek illetékessége egy egész régióra kiterjed, míg a német modellben az ellátásért felelősök – a város, a tartomány, elővárosok – egymástól függetlenül, külön-külön látják el a megrendelői feladatokat (IFUA et al. 2012).

A német Verkehrsverbund modell

A német modellben a közlekedési szövetségeket az ellátásért felelősök és a helyi szolgáltatók együttesen hozták létre annak érdekében, hogy a szolgáltatók tevékenységének összehangolásával és az ahhoz kapcsolódó marketinggel lehetőleg vonzóbbá tegyék a

közösségi közlekedést az adott területen. A szövetségen belül a menedzsmentszervezet jellemzően koordinatív, döntés-előkészítő szerepet tölt be, és nem rendelkezik megrendelői funkciókkal. A megrendelő szervezetek tehát az ellátásért felelős városok, elővárosok, tartományok maradnak, melyek saját közigazgatási határaikon belül felelősök a közlekedés biztosításáért. Így a szerződéskötés sem egységesen, hanem külön a városi és elővárosi forgalomra vonatkozóan történik (IFUA et al. 2012).

Európában több helyen találhatunk működő példát a német modellre, többek között a Balti-tengeri (Rostock és környéke), a Rajna-Neckar vidéki, a zürichi, valamint a genfi régió is alkalmazza ezt az intézményi formát. A német Verkehrsverbund jellegű modell a németországi Verkehrsverbund Warnow és a nem német nyelvterületen működő, de ehhez a modellhez sorolható csehországi Ostrava város és környéken működő Moravia-Szilézia Integrált Közlekedési Rendszer példáján keresztül kerül bemutatásra.

Verkehrsverbund modell a Balti-tengeri régióban

A Balti-tengeri régió közösségi közlekedésének szervezését a Verkehrsverbund Warnow (VVW) végzi, melynek kialakítása az 1970-es évekre nyúlik vissza. A VVW Németország északkeleti részén, a Balti-tenger partján Mecklenburg-Elő-Pomeránia tartományban három járásban működik: Rostock, Güstrow és Bad Doberan. A szövetséghez 122 település tartozik, melynek összlakossága megközelítőleg 419 ezer fő, ebből a tartományi fővárosnak, Rostocknak 203 ezer lakosa van.

A VVW elsődlegesen koordinációs és döntés-előkészítő feladatokat lát el. Az egyes járások felelősök a saját közigazgatási határaikon belül az ellátás megrendeléséért, így a megrendelői funkciók nincsenek egységes szervezetbe integrálva.

A VVW egy kisméretű, pár főt foglalkoztató koordinatív szervezet, melynek feladatai a következők:

- a tarifaközösség kialakítása,
- menetrendi koordináció és közös menetrend kialakítása,
- a közlekedési hálózat fejlesztése,
- bevételfelosztás a szolgáltatók között,
- utastájékoztatás, információs szolgáltatás működtetése,
- szomszédos régiókkal való kapcsolat fenntartása,
- az egész szövetségre kiterjedő marketing-tevékenység.

A rostocki VVW felel az egyes közlekedési módok integrációjáért és a költségek elfogadható szinten tartásáért. A jegyárusítást és ellenőrzést azonban a szolgáltatást ellátó egyes tagvállalatok végzik.

A német típusú közlekedési szövetségekben általában a szövetség tulajdonosai felelősek az ellátásért. A rostocki modell sajátossága, hogy itt összemosódnak a közlekedési szövetség tulajdonosi és szolgáltatói funkciói, mivel a közlekedési szövetséget működtető társaság tulajdonosa a közlekedési szolgáltatást nyújtó 9 szolgáltató. Az ellátásért felelősök (Rostock, Bad Doberan és Güstrow) a felügyelőbizottságban képviseltetik magukat, és ezen keresztül ellenőrzik a szövetség működését, de nem tulajdonosai a szövetségnek. A veszteség finanszírozása is ezen önkormányzatok hatáskörébe tartozik (IFUA et al. 2012).

Az ostravai modell

A Morávia–Szilézia Integrált Közlekedési Rendszert (ODIS, Ostrava Integrated Transport System) 1997-ben hozták létre, amelyet európai uniós ajánlásra és hasonló közlekedési modellek mintájára alapítottak. A szervezet területi illetékessége a régió központjából,

Ostravából fokozatosan terjedt ki az egész régióra. Csehországban a 2000-es évek elején került bevezetésre az a közigazgatási reform, amely a közszolgáltatás ellátásának felelősségét regionális szintre utalta. Az ODIS szervezetébe integrálta regionális szinten a vasutat, az ostravai villamos közlekedést, az opavai trolibuszos közlekedést és a Morávia–Szilézia régióban a városi és helyközi autóbusz közlekedést. Ezen integráció fokozatosan történt meg a régióban a közlekedési- és tarifa rendszerek összehangolásával, valamint a menetrendek egységesítésével. A közlekedési rendszer régióban történő megszervezéséért a Koordinator Odis s.r.o. (KODIS) közlekedésszervező társaság felel.

Az integrált közlekedési rendszer irányításáért felelős közlekedésszervező tulajdonosi jogait a Morávia-Szilézia régió és Ostrava város önkormányzata gyakorolja. Az ODIS közlekedési rendszere Ostrava városa mellett a környező településeket integrálja, mintegy 240 önkormányzatot foglal magába több mint 1,1 millió lakossal. A közigazgatási reformnak köszönhetően ma már minden egyes cseh régióban egy-egy regionális hatáskörrel rendelkező közlekedés szervező felel a tevékenység ellátásáért (IFUA et al. 2012).

A Metropolitan Transport Authority modell

Ezt a modellt a londoni Transport for London és a Storstockholms Lokaltrafik közlekedési szervezők példáin keresztül mutatom be. A német modellel szemben az angolszász modell jellegzetessége az, hogy itt egy közigazgatási egységet képez a város és a tartomány, a megye, illetve régió, ahol egy megrendelő szervezet a felelős a városi és a regionális közösségi közlekedés együttes megszervezéséért. Ez a modell abban különbözik a klasszikus közlekedési szövetségektől, hogy itt nem egy város, elővárosok és az azokhoz kapcsolódó tartományok által létrehozott, illetve azok együttműködésén alapuló közlekedési szövetség került megalapításra. Ebben az esetben egy regionális hatáskörrel bíró és egységes szervezet felelős a közlekedési szolgáltatások megrendeléséért és annak megszervezéséért. Ebben a modellben a közlekedés szervezők feladatai jellemzően a döntés előkészítési és koordinációs tevékenységen túl kibővülnek a szolgáltatás megrendelésével is, valamint ezen felül gyakran egyéb közútkezelési, forgalomirányítási tevékenységekért is felelhet.

Transport for London

London városának és agglomerációjának, együttesen az úgynevezett „Greater London" közösségi közlekedésének megszervezéséért a 2000 évben létrehozott Transport for London (TfL) a felelős, mely funkcióit az 1984-ben létrehozott elődjétől, a London Regional Transport-tól (LRT) örökölte meg. Az LRT működtetése a közlekedésért felelős államtitkár közvetlen felelőssége alá tartozott, annak intézményi feltételeit törvényben rögzítették. A metró és autóbusz ágazatok üzemeltetési feladatainak ellátására több leányvállalatot hoztak létre, a metróhálózat fenntartására és karbantartására 1985-ben létrehozták a London Underground Limited társaságot. Az üzemeltetési feladatok kiszervezése a magánszolgáltatók felé viszonylag korán, az 1980-as évek végén elindult az autóbusz üzletágban.

A Greater London egy közigazgatásilag egységes terület, mely Londont és 32 környező települést foglal magába, mintegy 8,7 millió lakossal. A terület közösségi közlekedésének ellátásának egységes megszervezéséért a Transport for London,mint megrendelő szervezet felelős.

A főváros főpolgármestere a londoni közlekedésszervező cég felett széles és közvetlen jogkörrel rendelkezik. A TfL igazgatóságának tagjait a főpolgármester nevezi ki, és ő hagyja jóvá a szervezet költségvetését is. A főpolgármester feladatai közé tartozik az integrált közlekedési stratégia kidolgozása, mely során

egyeztet a Nagy-Londoni Közgyűlés, a TfL és a különböző választókerületek szakembereivel. A Nagy-Londoni Közgyűlés hagyja jóvá a főpolgármester költségvetését, emellett beszámolásra hívhatja be a főpolgármestert és a menedzsmentet, hogy a TfL teljesítményéről konzultáljanak. A Közgyűlés által létrehozott és neki beszámoló szervezet, a TravelWatch foglalkozik a beérkező, közlekedéshez kapcsolódó panaszokkal (IFUA et al. 2012).

A közlekedési stratégiát illetően a főpolgármesterrel a választókerületek egyeztetnek és helyi szinten ez alapján fejlesztik, illetve hajtják végre a stratégiába illeszkedő terveket. A közlekedésszervező elsődleges feladata a főpolgármester által meghatározott Közlekedési Stratégia operatív szinten történő megvalósítása az elvárt közlekedési szolgáltatások biztosításával London és agglomerációjának lakossága számára.

A közlekedés szervező tulajdonosi jogait a főpolgármesteren keresztül az ellátásért felelős önkormányzat, a Greater London Authority gyakorolja. A TfL igazgatótanácsának elnöke maga a főpolgármester, aki az igazgatótanács tagjainak kinevezéséért is felelős (IFUA et al. 2012).

Storstockholm Lokaltrafik

A város tulajdonában álló AB Storstockholm Sparvagar közlekedési vállalatot 1915-ben hozták létre azzal a céllal, hogy egy szervezetbe integrálja a villamosközlekedést üzemeltető magántársaságokat. Később a városban üzemelő busztársaságok is a közlekedési vállalat tulajdonába kerültek, melyet 1967-ben neveztek át Storstockholm Lokaltrafiknek (SL). Az SL a megyei tanács felügyelete alatt egy szervezetbe integrálta a Stockholm megyei metró, autóbusz és villamos közlekedést. Az SL 1993 évtől a közlekedési ágazatok üzemeltetését és azok fenntartását magánoperátorok kezébe adta.

Ma Stockholm városának és agglomerációjának közösségi közlekedésének jelentős részét (busz, metró, elővárosi vasút és villamos közlekedés) a Stockholm Megyei Önkormányzat által finanszírozott SL végzi. Az SL ellátási területe 26 önkormányzatot és összesen 1,9 millió lakost foglal magába. A SL a megye közlekedésének megszervezéséért egységes megrendelő szervezetként felel. Az SL igazgatótanácsa és a menedzsment az alábbi témákban hoznak döntéseket:

- a szervezet felépítése,
- a jegytípusok és áraik alakulása,
- a vonalhálózat kialakítása, módosítása,
- új megállók, állomások létesítése.

A fentiek alapján az SL közlekedésszervezői és tarifaszabályozói feladatokat is ellát. Az SL felelős a közlekedési hálózat volumen és minőségi jellemzőiért. Feladata a közlekedési alágazatok közötti hatékony koordináció biztosítása, melyet az integrált és egységes jegyrendszer üzemeltetésén keresztül tud megvalósítani. Az SL alapvető célja, hogy az utasok számát és az utazóközönség elégedettségének mértékét növelje. Az SL nemcsak üzemeltető, hanem beszerzésfókuszú vállalat is, mivel az üzemeltetési feladatokat magántársaságok látják el, valamint az egyéb termékeket és szolgáltatásokat pályáztatás útján szerzik be.

Az SL igazgatótanácsának tagjait az önkormányzat Közgyűlése választja meg, így az adott időpontban többségben levő politikai párt által delegáltak vannak az igazgatótanácsban. Az SL éves költségvetésének meghatározásáért a megyei önkormányzat a felelős (IFUA et al. 2012).

A közlekedési szövetségek kialakításának folyamata

Ahogyan azt a nemzetközi gyakorlat is mutatja egy integrált, megrendelői kompetenciákkal rendelkező közlekedési szövetség kialakítása komplex feladat, alapvetően egy

több éves folyamat eredményeként valósulhat meg. A szövetségi formák az együttműködési intenzitás erősségének növekvő sorrendjében az alábbi szintek mentén épülhetnek fel (IFUA et al. 2012):

- részleges együttműködés: ahol a jogilag önálló, de együttműködő vállalkozások kizárólag részfeladatok teljesítésében egyeztetnek, nincs bevételmegosztás vagy közös tarifarendszer;
- tarifa közösség: közös tarifarendszer működtetése valósul meg, a bevételeket valamilyen előre meghatározott feltételrendszer alapján arányosan osztják fel egymás között a szolgáltatók;
- közlekedési közösség: az egységes tarifa mellett összehangolásra kerül a közlekedési kínálat is;
- közlekedési szövetség: olyan térségben jöhet létre a közlekedés koordinálása érdekében, ahol több a közösségi személyszállításban részt vevő szolgáltató is működik. A menetrendek meghatározása, összehangolása és a tarifarendszer kialakítása már a szövetség keretében kerül végrehajtásra.

Szolgáltatói modellek

Aszerint, hogy az egyes ágazatok között a szolgáltatók szintjén megjelenik-e piaci verseny, azaz a közszolgáltatást nemcsak belső szolgáltató látja el, szintén több modell különböztethető meg.

Belső szolgáltatói modell

A belső szolgáltatói modellben az ellátásért felelős önkormányzat saját tulajdonú megrendelő szervezete az ugyancsak önkormányzati tulajdonban lévő közlekedési társaságnak közvetlen odaítélés alapján, így versenyeztetés nélkül adja át a közszolgáltatás jogát. A nemzetközi gyakorlatban az odaítéléses belső szolgáltatói modellre két alapvető változat ismert. A prágai modell esetében egy társaság üzemelteti a teljes közlekedési hálózatot, míg a varsói és római modellben ágazatonként külön-külön társaságot bíznak meg az üzemeltetéssel. Így a varsói és római példák alapvetően abban térnek el a prágaitól, hogy a megrendelő szervezet az üzemeltetést nemcsak egy, hanem több belső szolgáltatótól rendeli meg (IFUA et al. 2012).

Francia verseny modell

Az egy szolgáltatós francia versenymodellben a szolgáltatás ellátásáért felelős szerv a teljes hálózat, illetve annak jelentős részének üzemeltetésével egy szolgáltatóval köt szerződést, amely közbeszerzési versenytárgyaláson kerül kiválasztásra. A szolgáltatás nyújtása a megkötött közszolgáltatási szerződés alapján történik, melyben a megrendelő szervezet pontosan meghatározza az elvárt szolgáltatás kritériumait és az egyes teljesítménymutatókhoz kapcsolódó ösztönző rendszer paramétereit. Ebben a modellben a megrendelő szervezet átadja a közlekedés szervezésével járó feladatok jelentős részét a szolgáltatónak, amelynek előnye az, hogy a szolgáltatások összehangolása hatékonyabban valósítható meg. A modell jellemzően Franciaországban (Lyon) terjedt el, de vannak különböző változatai a Benelux, a skandináv, valamint a dél-európai országokban is (IFUA et al. 2012).

Londoni, stockholmi, ostravai modell

A londoni, stockholmi és ostravai modellek alapvető jellegzetessége, hogy az egyes közlekedési ágazatokban a belső operátorok mellett megjelenik a külső szolgáltatók versenyeztetése. Ennek eredményeképpen előfordulhat, hogy akár az egyes viszonylatokon más-más szolgáltató működik. A stockholmi modellben az üzemeltetési feladatokat minden egyes közlekedési ágazatban már magánszolgáltatók látják el.

Az ágazaton belüli versenyre ezen modellben legtöbbször az autóbusz üzletágban találhatunk példát, de a verseny intenzitása azonban az egyes városokban eltérő lehet. Míg Stockholm városának esetében három szolgáltató látja el az autóbuszos közlekedést, addig London esetében már húsz szolgáltató működik az ágazatban. Ostravában az önkormányzati belső operátor mellett csupán egy magánkézben lévő operátor működik. Ilyen szolgáltatói modell működik Magyarországon Budapest esetében is (Denke 2009).

Összefoglalás

Összességében megállapítható, hogy a helyi és elővárosi közlekedés összehangolása általános tendencia, de az egyes, példaként megvizsgált városok között nincs egységes elvek alapján működő megoldás a közlekedési szövetségek intézményrendszeri modelljére vonatkozóan. A struktúra megválasztásakor a helyi sajátosságok és a tradíció fontos szerepet játszanak.

Irodalomjegyzék

1. Denke ZS. (2009): Közlekedési szövetség alakításának lehetőségei Magyarországon. *Városi Közlekedés,* XLIX. évf. 4. sz. 190–199.
2. Denke Zs. (2016): Hitvallás. *Városi Közlekedés*, LII. évf. 1–2. sz. 3.
3. EUROSTAT (2017): *Passenger Transport Statistics. Modal split of inland passenger transport. Forrás:*
4. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Passenger_transport_statistics (Letöltve: 2017.08.11.)
5. IFUA Horváth & Partners Kft. – Városkutatás Kft. – Közlekedés Fővárosi Tervező Iroda Kft. – Közlekedéstudományi Intézet Kft. (2012): A Debreceni Agglomeráció integrált közösségi közlekedés-fejlesztési terve 2020-ig. DKV Zrt., Debrecen, 78–120.
6. International Association of Public Transport (UITP): Car-sharing and public tarnsport. *Public Transport Trends,* 2, pp. 36–37.
7. International Association of Public Transport (UITP): De-motorisation. *Public Transport Trends,* 2. pp. 23–24.
8. KOORDINATOR ODIS (2017): *Infocentrum*. Forrás: http://www.kodis.cz/en/infocentrum-odis/ (Letöltve: 2017.08.02.)
9. Ledén L. – Risser R. (2008): *Sichere und attraktive Radnutzung durch ältere Menschen*. S. 18 – 22. In Verkehrszeichen, Für Mobilität und Umwelt, Ausgabe 03/2008
10. STOCKHOLM COUNTY COUNCIL (2015): *Annual Report 2015*. 44. 89. 95. Forrás: http://www.sll.se/Global/Landstinget/SLL_Årsredovisning_2015_ENG.pdf (Letöltve: 2017.08.11.)
11. STORSTOCKHOLMS LOKALTRAFIK (2017): *Verksamhet*. Forrás: http://www.sll.se/verksamhet/kollektivtrafik/sl/ (Letöltve: 2017.08.18.)
12. Tarnóczi T. – Fenyves V. – Bács Z. – Böcskei E. (2015): Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval. *Polgári szemle,* 11. évf. 4–6. sz.
13. TRANSPORT FOR LONDON (2017): *Annual Report and Financial Statements for the year ended 31 March 2017*. 4. 59. 70. Forrás: https://tfl.gov.uk/corporate/publications-and-reports/annual-report (Letöltve: 2017.08.11.)

THE EFFECT OF AGRICULTURAL SUBSIDIES ON EFFICIENCY AND PRODUCTIVITY OF FARMS: A LITERATURE REVIEW

Nagy, Zsuzsanna

PhD, college senior lecturer, University of Nyíregyháza,
Institute of Economics
e-mail: nagy.zsuzsanna@nye.hu

This paper investigates the relationship between agricultural subsidies and efficiency/productivity of farms. Traditional economic theory states that agricultural subsidies distort incentives and reduce productivity. However, some recent theoretical studies have challenged these arguments and say that subsidies may enhance agricultural productivity. Empirical evidences are also mixed, some authors find positive, while others find negative effect. In this paper, we review the empirical literature and summarize the results of recent empirical studies that investigated the subsidies-efficiency/productivity link.

Keyword: *agricultural, subsidies, efficiency, productivity*

Abstract

A cikk célja a mezőgazdasági támogatások és a mezőgazdasági üzemek hatékonysága és termelékenysége közötti kapcsolat vizsgálata. A tradicionális közgazdasági elméletek szerint a támogatások torzítják a piaci ösztönzőket, és ezáltal csökkentik a termelékenységet. Újabb elméleti tanulmányok azonban megkérdőjelezik a tradicionális elméleteket és azt állítják, hogy a támogatások növelhetik a mezőgazdasági üzemek termelékenységét. A témában végzett empirikus kutatások eredményei is vegyesek, egyes szerzők a támogatások negatív, míg mások pozitív hatását mutatták ki. A cikkben áttekintjük az utóbbi években e témában megjelent empirikus vizsgálatokat végző főbb elemzéseket, és összefoglaljuk azok eredményeit.

Kulcsszavak: *mezőgazdaság, támogatás, hatékonyság, termelékenység*

Introduction

Agriculture is subsidised in one form or the other in most of the countries. Subsidies can be coupled to inputs and/or outputs. Since coupling subsidies distorts prices and makes the relevant market non-competitive, the recent tendency is to decouple subsidies. Decoupled subsidies should, by definition, not affect farmers' short-term marginal production decisions if the markets are perfectly competitive, there are no economies of scale and producers are risk neutral. However, in practice, these conditions do not hold, and thus even decoupled subsidies may affect production decisions (Kumbhakar–Lien 2010).

Theoretically, there are four mechanisms by which coupled and decoupled subsidies can have impacts on production: (i) by changing relative prices of inputs and outputs (ii) through an income effect changing on- and off-farm, (iii) through an income effect on investment decisions, and (iv) through farm growth and exit (Zhu and Oude Lansink 2008).

All these effects may change the technical and economic performance on the farms. In this context, one of the most important questions

is whether these effects are positive or negative on farm performance.

Traditional economic theory and policy analysis state that agricultural subsidies distort incentives and reduce productivity (Johnson 1973; OECD 2008; Garrone et al. 2018). As Garrone et al. (2018) report subsidies may reduce agricultural productivity, because

- farmer investment decisions may be distorted towards relatively less productive activities that are supported by subsidies (Alston and James 2002);
- farmers may over-invest in subsidised inputs (Rizov et al. 2013);
- subsidies may reduce a farmer's incentive to adopt cost optimising strategies (Leibenstein 1966; Minviel and Latruffe 2017);
- subsidies may lead to soft budget constraints, causing inefficient use of resources (Kornai 1986).

However, some recent studies posit that these arguments are not always necessarily true. As Garrone et al. (2018) report subsidies may enhance agricultural productivity, through the impact of subsidies on farm constraints due to rural market imperfections:

If rural capital market imperfections exist, subsidies may help overcome financial constraints of farmers (either directly by boosting a farmer's financial resources or indirectly by improving access to credit) (Blancard et al. 2006; Ciaian and Swinnen 2009).

In case of imperfect insurance markets, subsidies may mitigate risk and trigger investment in certain types of activity, which the farmer may otherwise consider too risky (Hennessy 1998; Roche and McQuinn 2004).

Empirical studies find also mixed evidences. In the next section of this paper, we review the results of some recent empirical papers concerning the effect of subsidies on agricultural efficiency/productivity.

The effect of agricultural subsidies on efficiency/Productivity

Numerous studies can be found in the literature about the subsidy efficiency/productivity link, e.g. Zhengfei and Oude Lansink 2006; Zhu and Oude Lansink 2010; Zhu et al. 2012; Latruffe et al. 2009; Bojnec and Latruffe 2013; Mary 2013; Rizov et al. 2013; Sipiläinen et al. 2014; Latruffe et al. 2017; Minviel and Latruffe 2017.

In this section, we review the methods commonly used by authors and the main findings of selected studies.

The next paragraphs give some more details concerning the studies summarised in table 1.

Table 1. ***Methods and results of selected empirical studies examining the effect of agricultural subsidies on farm performance***

Author(s)	Method	Results
Zhengfei – Oude Lansink, 2006	two-step approach; first step: Malmquist productivity growth index based on DEA second step: regression model	• subsidies have a significant negative impact on productivity growth.
Hadley, 2006	stochastic frontier and inefficiency effects model of Battese and Coelli (1995)	• Results are mixed; • Negative effects are found for cereal, sheep, general cropping and mixed farms; • Positive effects are found for dairy and beef farms.
Kleinhass et al., 2007	Data Envelopment Analysis with a counterfactual index	• on average direct payments generally tend to increase efficiency; • However, the mean efficiency decreases as the percentage of direct payments rises.
Fogarasi and Latruffe, 2009	DEA + second stage regression	• subsidies have positive effect on TFP growth.
Bakucs et al., 2010	stochastic frontier and inefficiency effects model of Battese and Coelli (1995)	• subsidies have a negative influence on technical efficiency.

Author(s)	Method	Results
Zhu and Oude Lansink, 2010	output distance function with inefficiency effects model based on SFA	• coupled subsidies increase technical efficiency; • decoupled subsidies decrease technical efficiency.
Zhu et al., 2012	output distance function with inefficiency effects model based on SFA	• subsidies have negative impacts on TE in Germany and the Netherlands, but no significant impacts in Sweden; • a higher degree of coupling in farm support negatively affects farm efficiency.
Rizov et al., 2013	semi-parametric estimation algorithm, directly incorporating the effect of subsidies into a model of unobserved productivity	• subsidies had a negative impact on farm productivity in the period before the decoupling reform; • after decoupling the effect of subsidies on productivity was more nuanced, in several countries it turned positive.
Sipiläinen et al., 2014	decomposition of profitability change into various sources	• A significant negative association between technical efficiency and; • investment subsidies encouraged more rapid technological change.
Minvel and Latruffe, 2017	meta-analysis	• Subsidies are commonly negatively associated with farm technical efficiency; • The direction of the observed effects is sensitive to the way subsidies are modelled.
Latruffe et al., 2017	an original method-of-moments estimator which account for endogeneity	• mixed evidence; • negative association between subsidies and technical efficiency in Belgium and the United Kingdom; • no significant relationship for Denmark, Germany, France, and Ireland; • a positive relationship for Spain and Portugal.

*Notes: DEA – Data Envelopment Analysis (Charnes et al. 1978; Coelli et al. 2005); SFA – Stochastic Frontier Analysis (Kumbhakar and Knox-Lovell 2000; Coelli et al. 2005; Greene 2008)

Source: own compilation

Zhengfei and Oude Lansink (2006) used the Malmquist productivity growth index as a proxy for performance to study the impact of capital structure (debt) on farm performance using data from Dutch arable farms over the period 1990–1999. Using a regression model, they also examined the effect of different factors, e.g. subsidies on farm performance and found that subsidies have a significant negative impact on productivity. growth.

Hadley, (2006) English and Welsh employed farm-level survey data to estimate stochastic frontier production functions for eight different farm types (cereal, dairy, sheep, beef, poultry, pigs, general cropping and mixed) for the period 1982 to 2002. The author applied the well-known and widely used Battese and Coelli Modell (Battese and Coelli 1995). The ratio of the sum of all subsides received by the farm to total farm gross margin was examined. Negative effects were found for cereal, sheep, general cropping and mixed farms. Positive effects were found for dairy and beef farms.

Kleinhanss et al. (2007) modelled the interaction between the targets of the CAP: environmental adaptation, subsidies, and efficiency of animal farming. They used Data Envelopment Analysis (DEA) to estimate farms technical for each animal-oriented farm in the sample. Then, the efficiency scores of the farms including direct subsidies are compared with the counterfactual exercise in the case in which direct subsidies are not considered. Their results showed a positive correlation between subsidies and efficiency looking at the absolute amounts. However, the mean efficiency decreases or stagnates as the percentage of direct payments rises.

Fogarasi and Latruffe (2009) investigated the difference in technical efficiency and in productivity change, and the technology gaps, between French and Hungarian farms in the dairy, cereal, oilseeds and protein seeds (COP) sectors during the period 2001–2004. The

analyses are performed with national FADN data and the Data Envelopment Analysis (DEA) approach under each country's respective frontier and under a metafrontier. In the second step, they applied regression analysis to examine the role of subsidies on farms' performance in both countries. They found that subsidies received by farms during the period 2001–2004 decreased technical efficiency.

Bakucs et al. (2010) examine the technical efficiency of Hungarian farms before and after accession to the European Union and investigated the efficiency determinants. The authors used the BC95 Model (Battese–Coelli 1995). The period studied was from 2001 to 2005. They found that subsidies received by farmers under the CAP have a negative influence on their technical efficiency.

Zhu and Oude Lansink (2010) analysed the impacts of the CAP-reforms on the technical efficiency of the crop farms. The authors used an output distance function and an inefficiency effects model, which incorporates the influences of exogenous variables on farm efficiency. They formulated policy variables (e.g. the CAP subsidies) and producer characteristics as explanatory variables in the inefficiency model. They used FADN[11] data over the period 1995–2004 to estimate the production frontiers of the crop farms in Germany, Netherlands and Sweden, to derive their technical efficiency, and to determine the effects of the explanatory variables. Results showed that subsidies have positive impacts on the technical efficiency of crop farms in the Netherlands and Sweden, but not significant in Germany, and the ratio of the total subsidies received to the total revenue has negative impacts on the technical efficiency in three countries. Their findings revealed that coupled subsidies increase technical efficiency whereas decoupled subsidies decrease technical efficiency.

Zhu et al. (2012) investigated technical efficiency and technical efficiency change of specialized German, Dutch and Swedish dairy farms and to compare their relative productivity. Data for specialized dairy farms over the period 1995–2004 were used. The authors applied the Battese and Coelli model (Battese–Coelli 1995.) Three subsidy-related variables were introduced to the model to reflect the wealth and insurance effect and the coupling effect of Common Agricultural Policy (CAP) subsidies. The results implied that a higher degree of coupling in farm support negatively affects farm efficiency, and the motivation of farmers to work efficiently is lower when they depend to a higher degree on subsidies as a source of income.

Rizov et al. (2013) investigated the impact of subsidies from the CAP on the total factor productivity of farms in the EU. They employed a structural, semi-parametric model, directly incorporating the effect of subsidies into a model of unobserved productivity. The authors empirically studied the effects using samples from the Farm Accountancy Data Network for EU-15 countries over the period 1990–1998. The main findings of the paper were that subsidies had a negative impact on farm productivity in the period before the decoupling reform was implemented; after decoupling the effect of subsidies on productivity was more nuanced and, in several countries, it turned positive.

Sipiläinen et al. (2014) examined profitability and productivity dynamics in Finnish and Norwegian farms during the period 1991 to 2008. The analysis draws on a decomposition of profitability change into various sources. A significant negative association between technical efficiency and subsidies were found in both countries. Another finding is that in Finland, agricultural policy and extensive investment subsidies have probably encouraged more rapid growth and Technological change during the EU membership. They also

[1] FADN: Farm accountancy Data Network. Further information about the FADN system can be found at http://ec.europa.eu/agriculture/rica/.

found some evidence that increasing share of subsidies in total return is linked to increasing inefficiency. This may indicate some adverse effects of the increasing share of direct payments with respect to productivity of inputs. However, the authors call attention to the fact that they have not identified a clear causal effect in this paper, and further study is, therefore, required to focus more particularly on the dynamics underlying the trends.

Minviel and Latruffe (2016) conducted a meta-analysis of empirical results on the issue of subsidies and efficiency link, based on data gathered from a systematic literature review. They find that, in the empirical literature, subsidies are commonly negatively associated with farm technical efficiency. Meta-regression estimation results show that the direction of the observed effects is sensitive to the way subsidies are modelled in the empirical studies. Hence, their recommendation that investigating the effect of subsidies on farms' technical efficiency should rely on a careful modelling of subsidies, and that, when possible, sensitivity analyses based on several modelling strategies should be carried out.

Latruffe et al. (2017) examined the association between agricultural subsidies and dairy farm technical efficiency in the European Union and made a novel contribution to the literature. The authors included in the analysis nine western European Union countries over an 18-year period (1990–2007) encompassing the various Common Agricultural Policy reforms enacted since the inception of the EU. The countries included were Belgium, Denmark, France, Germany, Ireland, Italy, Portugal, Spain, and the United Kingdom. The authors also accounted for input endogeneity using an original method of moment's estimator. The model was specified as a Cobb-Douglas stochastic production frontier and allows for the endogeneity of one input. The subsidies considered were as follows: direct payments for areas planted with specific crops and for heads of specific livestock; decoupled subsidies introduced in 2005; and subsidies provided to farms located in less favoured areas.

The results showed a negative association between subsidies and technical efficiency in Belgium and the United Kingdom, no significant relationship for Denmark, Germany, France, and Ireland, and a positive relationship for Spain and Portugal. The analysis also revealed that the introduction of decoupling with the 2003 CAP-reform weakens the effect that subsidies have on technical efficiency.

Conclusion

The aim of this paper was to conduct a literature review about empirical papers, which examined the effect of subsidies on economic performance of farms. This literature review showed that results of empirical papers are mixed, there is no clear evidence concerning the effect of subsidies on efficiency/productivity. However, some pattern can be found. Earlier papers usually found negative effect. One reason for this, as Minviel and Latruffe (2017) highlight that earlier studies have focussed on coupled subsidies.

However, several studies showed that the introduction of decoupling with the 2003 CAP-reform changed the effect that subsidies have on technical efficiency (Rizov et al. 2013, Latruffe et al. 2017). Another reason may be scientific progress in terms of methodologies (Minviel and Latruffe 2017). Therefore, further research is needed to understand better the effect of subsidies on efficiency/productivity.

References

1. Alston, J. M. – James, J. S. (2002): The Incidence of Agricultural Policy. In: Gardner, B. L. and Rausser, G. C. (eds.): *Handbook of Agricultural Economics*. Elsevier, North-Holland, pp. 1689–1749.
2. Bakucs, L. Z. – Latruffe, L. – Fertő, I. – Fogarasi, J. (2010): The impact of EU accession on farms' technical efficiency in Hungary. *Post-Communist Economies,* vol. 22. no. 2. pp. 165–175.
3. Battese, G. E. and Coelli, T. J. (1995): A model of technical inefficiency effects in a stochastic production function for panel data'. *Empirical Economics,* vol. 20. no. 2. pp. 325–332.
4. Blancard, S. – Boussemart, J. P. – Briec, W. – K. Kerstens (2006): Short- and Long-Run Credit Constraints in French Agriculture: A Directional Distance Function Framework Using Expenditure-Constrained Profit Functions. *American Journal of Agricultural Economics,* vol. 88. no. 2. pp. 351–64.
5. Bojnec Š. and Latruffe L. (2013): Farm size, agricultural subsidies and farm performance in Slovenia. *Land Use Policy,* 32, pp. 207–217.
6. Ciaian, P. and Swinnen, J. (2009): Credit Market Imperfections and the Distribution of Policy Rents. *American Journal of Agricultural Economics,* vol. 91. no. 4. pp. 1124–1139.
7. Coelli, T. – Rao, D. – O'Donnell, C. – Battese, G. (2005): *An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis.* 2nd ed. New York: Springer
8. FADN (Farm Accountancy Data Network): http://ec.europa.eu/agriculture/rica/ (Download: 2019.04.10.)
9. Fogarasi, J., – L. Latruffe, L. (2009): *Farm Performance and Support in Central and Western Europe: A Comparison of Hungary and France.* Paper presented at the 83rd Annual Conference of the Agricultural Economics Society, Dublin
10. Garrone, M. – Emmers, D. – Olper, A. – Swinnen, J. (2018): *Subsidies and Agricultural Productivity: CAP payments and labour productivity (convergence) in EU agriculture.* LICOS Discussion Paper Series. Discussion Paper 409/2018.
11. Greene, W. (2008): The Econometric Approach to Efficiency Analysis. In: Fried, H. O. – Lovell, C. A. K. – Schmidt, S. S. (eds.): *The Measurement of Productive Efficiency and Productivity Growth*. Oxford: Oxford University Press, pp. 92–250.
12. Hadley, D. (2006). Patterns in technical efficiency and technical change at the farm-level in England and Wales, 1982–2002. *Journal of Agricultural Economics,* vol. 57. no. 1. pp. 81–100.
13. Hennessy, D. A. (1998): The Production Effects of Agricultural Income Support Policies under Uncertainty. *American Journal of Agricultural Economics,* vol. 80. no. 1. pp. 46–57.
14. Johnson, D.G. (1973): *World Agriculture in Disarray.* London: Palgrave Macmillan.
15. Kleinhanss, W. – Murillo, C. – Juan, C. S. – Sperlich, S. (2007): Efficiency, subsidies, and environmental adaption of animal farming under CAP. *Agricultural Economics,* 36, 49–65.
16. Kornai, J. (1986): The Soft Budget Constraint. *Kyklos,* vol. 39. no. 1. pp. 3–30.
17. Kumbhakar, S. C. and Knox-Lovell, C. A. (2000): *Stochastic Frontier Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press
18. Kumbhakar, S. C. and Lien, G. (2010): Impacts of subsidies on farm productivity and efficiency. In: Ball, E. – Fanfani, R. – Gutierrez, L. (eds.): *The Economic Impact of Public Support to Agriculture – An International Perspective.* New York: Springer, pp. 109–124.
19. Latruffe, L. – Bravo-Ureta, B. E. – Carpentier, A. – Desjeux, Y. – Moreira, V. H. (2017): Subsidies and Technical Efficiency in Agriculture: Evidence from European Dairy Farms. *American Journal of Agricultural Economics,* vol. 99. no. 3. pp. 783–799.
20. Latruffe, L. – Guyomard, H. – Le Mouël, C. (2009): The role of public subsidies on farms' managerial efficiency: An application of a five-stage approach to France. *Working Papers SMART – LERECO,* No. 9–5, Rennes
21. Leibenstein, H. (1966): Allocative Efficiency vs. 'X-Efficiency. *American Economic Review,* vol. 56. no. 3. pp. 392–415.
22. Mary, S. (2013): "Assessing the Impacts of Pillar 1 and 2 Subsidies on TFP in French Crop Farms." *Journal of Agricultural Economics,* vol. 64. no. 1. pp. 133–144.
23. Minviel, J. J. – Latruffe, L. (2017): Effect of Public Subsidies on Farm Technical Efficiency: A Meta-Analysis of Empirical Results. *Applied Economics,* vol. 49. no. 2. pp. 213–226.
24. OECD (2008): Agricultural Policy Design and Implementation: A Synthesis. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers,* No. 7. OECD Publishing, Paris

25. Rizov, M. – Pokrivcak, J. – Ciaian, P. (2013): CAP Subsidies and Productivity of the EU Farms. *Journal of Agricultural Economics,* vol. 64. no. 3. pp. 537–557.
26. Roche, M. J. and K. McQuinn (2004): Riskier Product Portfolio under Decoupled Payments. *European Review of Agricultural Economics,* vol. 31. no. 2. pp. 111–123.
27. Sipiläinen, T. – Khumbakar, S. C. – Lien, G. (2014): Performance of dairy farms in Finland and Norway from 1991 to 2008. *European Review of Agricultural Economics,* vol. 41. no. 1. pp. 63–86.
28. Zhengfei, G. – Oude Lansink, A. (2006): The source of productivity growth in Dutch agriculture. A perspective from finance. *American Journal of Agricultural Economics,* vol. 88. no. 3. pp. 644–656.
29. Zhu, X. – Demeter, R. M. – Oude Lansink, A. (2012): Technical Efficiency and Productivity Differentials of Dairy Farms in Three EU Countries: The Role of CAP Subsidies. *Agricultural Economics Review,* vol. 13. no. 1. pp. 66–92.
30. Zhu, X. – Oude Lansink, A. (2008): *Technical Efficiency of the Crop Farms Under the Various CAP Reforms: Empirical Studies of Germany, the Netherlands and Sweden.* 107th European Association of Agricultural Economists (EAAE) Seminar, Sevilla, Spain, January 29th – February 1st, 2008.
31. Zhu, X. – Oude Lansink, A. (2010): Impact of CAP subsidies on technical efficiency of crop farms in Germany, the Netherlands and Sweden. *Journal of Agricultural Economics,* vol. 61. no. 3. pp. 545–564.

AZ EURÓPAI EGYSÉGES VALUTA BEVEZETÉSE ROMÁNIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Ölvedi Tímea[1] – Miklós Gábor[2]

[1]PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar,
Befektetések és Vállalati Pénzügy Tanszék, Gazdálkodástani Doktori Iskola
e-mail: timea.olvedi@gmail.com
[2]egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem,
Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar, Világgazdasági Intézet
e-mail: gabor.miklos84@gmail.com

A 2004 után az EU-ba belépett 13 tagállam több mint a fele, 7 ország már csatlakozott az euróövezethez, míg 6-an – köztük dolgozatunk vizsgálatának tárgyát képező Románia és Magyarország – még nem. Sőt néhány sajtóhírtől eltekintve egyelőre még nem látható, hogy Budapest és Bukarest mellett Prága, Varsó, Zágráb és Szófia mikor lép be az euró előszobájának is tekinthető ERM–II rendszerbe. Éppen ezért dolgozatunkban azokat a kereskedelmi, illetve gazdasági mutatókat is vizsgáljuk a választott két ország estében, amelyek nem tartoznak a maastrichti kritériumok közé, ugyanakkor megítélésünk szerint nem lehet tőlük eltekinteni, amennyiben fenntartható módon akarjuk használni az európai egységes valutát a jövőben. Munkánkat gondolatébresztőnek is szánjuk a következő évtized várhatóan legnagyobb hazai makrogazdasági változásának kapcsán. Meglátásunk szerint ugyanis az euró bevezetése csupán a kisebbik kihívás, a nagyobb erőfeszítést a fenntartható tagsági státusz jelenti majd.

Kulcsszavak: *Magyarország, Románia, euróövezet, fenntarthatóság, maastrichti kritériumok*

Abstract

After 2004, more than half of the 13 countries that joined the EU, 7 have already joined the eurozone, too, while 6 countries, including Romania and Hungary, the subject of our research have not yet to joined. Moreover, apart from some press releases it is not even seen when Prague, Warsaw, Zagreb and Sofia beside Budapest and Bucharest enter the ERM-II system, which is considered the euro hall. Therefore, in our paper, we examine the trade and economic indicators for the two chosen countries that are not included in the Maastricht Convergence Criteria, at the same time we do not think it is possible to set them aside if we want to use the European single currency in the future in a sustainable way. We present our work as a thought-provoking, and we would like to contribute with our analysis to the possible biggest domestic macroeconomic changes in the next decade. In our view, only the smallest challenge is the introduction of the euro from the perspective of the real economy. Greater efforts will be made by sustainable economic development in the euro area.

Keywords: *Hungary, Romania, eurozone, sustainability, Maastricht criteria*

Románia gazdasági áttekintése

Románia gazdasági növekedése az elmúlt években növekvő tendenciát mutatott, melynek következtében 2016-ban elérte a 4,9 százalékos GDP-növekedést. A teljesítmény ugyan elmarad a válság előtti szinttől, azonban a térség országaihoz képest kiemelkedőnek mondható. A bővülés hátterében az expanzív fiskális politika, alacsony munkanélküliség, valamint a belső kereslet fellendülése áll. A nemzetközi viszonylatban is mérsékeltnek tekinthető munkanélküliségi ráta a válság utáni években tovább csökkent, így 2016-ban elérte az 5,9 százalékot, amely erősíti a belső fogyasztás felfutást. A háztartások fogyasztását a pozitív munkaerőpiaci trendek mellett támogatják a fiskális ösztönzők, vagyis a bér-

növekedés (12,8 százalékos növekedés éves szinten), illetve az ÁFA-csökkentés (az általános ÁFA-kulcs 24 százalékról 20 százalékra csökkent). A beruházási hajlandóság a kedvező makrogazdasági környezetnek köszönhetően emelkedő tendenciát mutat, míg az állami beruházások szintje alacsony, melynek hátterében az EU-források igen kis mértékű felhasználása áll (Európai Bizottság 2017b).

A pozitív munkaerőpiaci trendek és a dinamikus gazdasági bővülés ellenére komoly problémát jelent a kiemelkedően magas szegénységi ráta. A Világbank adatai alapján a mélyszegénységben élők aránya 11 százalékról 6,6 százalékra csökkent a teljes lakosság körében az elmúlt négy évben, azonban a peremvidékeken továbbra is magas az anyagi nélkülözés (World Bank 2017). A jövedelmi egyenlőtlenségek folyamatosan nőnek, amely leginkább a nagyvárosok és vidék között érzékelhető. Az adórendszer társadalmi különbségek csökkentésére irányuló hatása igen alacsony (Európai Bizottság 2017b).

A gazdasági növekedést tovább támogatja az erősödő export, melynek oka az európai felvevőpiacok élénkülése, az Európán kívüli partnerek felé történő kivitel fellendülése, valamint az olajárak alacsony világpiaci trendje. Románia legfontosabb külkereskedelmi partnere továbbra is az Európai Unió, a csatlakozás óta eltelt 10 évben tovább erősödött a gazdasági összefonódás. Románia kiviteli cikkeinek több mint 70 százalékát az EU-ba exportálja, amely egyben azt is jelenti, hogy a környező országokhoz hasonlóan ki van téve a keresleti trend ingadozásának (Eurostat 2017b). Legfontosabb export termékei közé sorolhatjuk a gépeket és szállítóeszközöket. A jól teljesítő export mellett azonban a külkereskedelmi mérleg továbbra is deficites, amelyhez nagyban hozzájárult a belső fogyasztás következtében megerősödő import (Európai Bizottság 2017b).

A nemzetközi befektetői bizalmat erősíti Románia stabil bankrendszere, azonban fontos megjegyezni, hogy a piacon főként külföldi bankok dominálnak. A bankrendszer tőkeellátottsága megfelelő, a profitabilitás erősödik, miután a nem teljesítő hitelek aránya lecsökkent a mérlegekben, továbbá a hitel-betét arány a válság óta javuló tendenciát mutat, így 2016-ra elérte a 87 százalékot (Európai Bizottság 2017b).

Magyarország gazdasági áttekintése

A magyar nemzetgazdaságot az utóbbi években stabil növekedés jellemezte, melynek köszönhetően 2016-ban elérte a 2,2 százalékos bővülést, azonban az emelkedés üteme továbbra is elmarad a válság előtti szinttől (MNB 2017c). A bővülést főként a belső kereslet élénkülése, valamint az erős exportteljesítmény támogatta. A háztartási szektor növekvő fogyasztásának hátterében a reálbérnövekedés, az alacsony infláció és a pozitív munkaerőpiaci trendek állnak. A munkanélküliség a válságot követő években rekord alacsony szintre mérséklődött, így 2016-ban 5,1 százalékos munkanélküliségi rátát mérhettünk, amelyhez növekvő aktivitási ráta társult. A gazdasági bővülést ugyanakkor visszafogta az állami beruházások visszaesése az átmenetileg lecsökkent európai uniós forrásfelhasználásnak köszönhetően. Emellett a magánszektor befektetéseinek szintje továbbra is alacsony, amely főként a bankszektor óvatos hitelezési hajlandóságára vezethető vissza (Európai Bizottság 2017a).

Kis nyitott gazdaságként Magyarország exportteljesítménye nagy mértékben hozzájárul a dinamikus növekedéshez. Az elsődleges felvevőpiacot az Európai Unió tagállamai jelentik, a külkereskedelem közel 80 százalékát az említett országokkal folytatja, amely erős beágyazódást jelent az európai integrációba (Eurostat 2017a). A kiviteli cikkek tekintetében a járműgyártás termékei dominálnak. Az import szintén emelkedő trendet mutat, amelyet elsősorban a belső fogyasztás felfutása

támogat, azonban a külkereskedelmi mérleg továbbra is szufficites. A kedvező kereskedelmi folyamatok mellett fontos megemlíteni az egységnyi munkaerőköltség emelkedését, amely a magasabb reálbérek, illetve a mérsékelt termelékenység javulás mellett hosszú távon negatívan hat az ország versenyképességére (Európai Bizottság 2017a).

A bankrendszer stabilizálódott a válságot követően, a szektor kapitalizációja megfelelő, a sokkellenálló képessége erős. A hitel-betét arány az előző évben elérte a 81 százalékot, továbbá a profitabilitás tendenciája javuló, amely a kedvező makrogazdasági környezetnek és a szektort érintő adócsökkentésnek köszönhető. A biztató kilátások ellenére a bankok hitelezési hajlandósága továbbra is alacsony, különösen a vállalati szektorban. Az MNB számos hitelezés élénkítést célzó programot indított, főként a KKV szektor számára, amely ösztönzően hatott a gazdaságra. A forintosítást követően tisztult a hitelintézetek mérlege, valamint javult az eszközminőség, azonban a nem teljesítő hitelek aránya továbbra is jelentős, amely szintén hozzájárul a mérsékelt hitelezési hajlandósághoz (Európai Bizottság 2017a).

A maastrichti kritériumok teljesítése

A maastrichti kritériumok teljesítése az alapja az európai monetáris együttműködésnek és a csatlakozással együtt járó kötelező, de nem automatikusan elnyerhető eurózóna-tagságnak. Ez minden tagállamra vonatkozik, még az opt-out státusszal, azaz kimaradási lehetőséggel bíró országokra is érvényes, mint amilyen Dánia[1], illetve az Egyesület Királyság[2].

Az 5+1 maastrichti kritérium vagy más néven konvergencia kritérium, amelyet be kell tartania a csatlakozni szándékozó országoknak a következő:

A pénzromlás üteme, azaz az inflációs ráta nem haladhatja meg a három, legalacsonyabb inflációs rátával bíró tagállam átlagát 1,5 százalékpontnál nagyobb mértékben. Ez természetesen a deflációs értékkel rendelkező tagállamokra is vonatkozik, vagyis nemcsak a gyorsuló inflációra kell figyelemmel lennie az adott ország nemzeti bankjának, hanem egy esetleges árszínvonal-csökkenésre is.

Az éves költségvetési hiány nem lehet több, mint a bruttó hazai termék 3 százaléka.

Az éves bruttó államadósság nem lehet nagyobb, mint a bruttó hazai termék 60 százaléka. Ugyanakkor ennél a kritériumnál fontos megemlíteni, hogy a tagállamok többsége, jellemzően a régebbi tagállamok nem tudtak az előírtaknak megfelelő alacsony államadósság rátát felmutatni 2016-ban. A régi tagállamok közül Ausztria, Belgium, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Németország, Olaszország és Spanyolország nem teljesítette a feltételt. Csupán az eurót használó Luxemburg, valamint az eurót nem használó Dánia és Svédország tudta tartani a 60 százalékos kritériumértéket. Éppen ezért még korábban bevezettek egy könnyítést, amely abból állt, hogy nem szükséges 60 százalék alá vinni a mutatót a belépéshez, azonban fontos, hogy az államadósság évről évre csökkenjen és közelítsen a kitűzött célértékhez.

A hosszú távú hitelek kamatlába nem haladhatja meg 2 százalékpontnál nagyobb mértékben a három legalacsonyabb inflációs értékkel bíró ország kamatlábának átlagát.

A tényleges eurózóna-csatlakozás előtti két évben a nemzeti valutának részt kell vennie az európai árfolyam-mechanizmusban (ERM – European Exchange RateMechanism) méghozzá úgy, hogy nem lehet leértékelni a nem-

[1] Dániának soha nem kell bevezetni az egységes uniós fizetőeszközt, kivéve, ha a dán kormány így dönt, és egy népszavazáson azt a dán közvélemény elfogadja, illetve támogatja.

[2] Az Egyesület Királyságnak – eltekintve most a Brexit-tárgyalások kimenetelétől – az opt-out lehetősége gyengébb a dán pozíciónál. Ugyanis Londonnak majd egyszer be kell vezetni az eurót, de ennek időpontjáról a kormány dönt. Amennyiben kilépéssel végződnek a Brexit-tárgyalások, akkor ez a pozíció természetesen megszűnik.

zeti valutát ez alatt az időszak alatt az euróhoz képest. Ebben nem csupán az adott ország nemzeti bankjának van felelőssége, hanem az Európai Központi Bank is besegíthet egy krízis vagy a valutára nehezedő nyomás esetén.

Bár nem szokás megemlíteni, azonban fontos kritérium, hogy a monetáris politikának függetlennek kell lennie a fiskális politikától. Ez a kitétel az alapja a német monetáris mintára felépülő európai egységes valutarendszernek, vagyis a nemzeti bank nem finanszírozhatja a kormányzat kiadásait. Releváns példa Svédország, ahol a kritériumot be nem tartva, sőt – de jure – szembe menve azzal, az ország az alkotmányában rögzítette, hogy a Svéd Nemzeti Bank nem független a fiskális politikától, így Stockholm nem vezetheti be az eurót (ECB 2016).

A következőkben megvizsgáljuk, hogyan teljesít Románia és Magyarország a maastrichti kritériumok bevezetése terén.

Maastrichti kritériumok teljesítése Romániában

Bár az újonnan csatlakozott országok közül Románia a kevésbé fejlettek közé tartozik, mégis elmondható, hogy ha csak a monetáris unióhoz való csatlakozás konvergencia kritériumait nézzük, az ország kimondottan jól teljesít. Azonban ezen teljesítménynek a hosszú távú fenntarthatósága már kérdéses, mivel az euróövezethez való csatlakozás egyrészt stabil monetáris feltételeket teremt, másrészt a maastrichti kritériumokban közvetlenül meg nem jelenő, ám a kritériumokat alapvetően befolyásolni képes reálgazdasági mutatók hosszú távú fenntarthatósága is szükséges ahhoz, hogy az eurózóna tagsága pozitív hozadékkal bírjon Románia (és minden más tagállam) számára.

1. Románia esetében az egyik legnagyobb kihívást a nemzeti valuta, a lej pénzromlásának megállítása okozta. A Ceausescu-diktatúra bukása után, elsősorban a hatalmas áruhiány következtében, a pénzromlás értéke a legmagasabb volt Közép-Európában. A valuta értékvesztése éves szinten meghaladta a 200 százalékot 1992–1993-ban (Paun–Topan 2013). Az egy számjegyű pénzromlást csak 2005-ben sikerült elérnie a Román Nemzeti Banknak (NBR). Ebben döntő szerepet játszott az a tény, hogy 2005 április 25-én aláírták Luxemburgban Románia és Bulgária csatlakozási kérelmet az Európai Unióhoz. Így nem csak a világ legfejlettebb gazdasági integrációs közösségéhez csatlakozott, de egyszersmind hosszú távon is biztosította az ország számára az árubőséget. A teljes jogú tagság pedig azóta is stabil hátteret ad az áru-ellenérték egyensúlynak.
2. Az infláció elérte a rendszerváltás utáni történelmi mélypontot, 2015-ben negatív tartományba került, így a Román Nemzeti Bank által kitűzött 2,5 százalékos inflációs cél alatt maradt. Az infláció az elmúlt 10 évben csökkenő tendenciát mutatott, melynek oka többek között az ÁFA-csökkentések, az alacsony világpiaci olajár, valamint az eurózónára jellemző mérsékelt inflációs környezet, így az NBR több körben hajtott végre monetáris lazítást 2013 és 2015 között (NBR 2016) 1 százalék alatti inflációt hozott Romániának a 2017-es év első 11 hónapja, így elmondható, hogy elsősorban az uniós tagságnak és az ezzel együtt járó áru-pénz egyensúlynak, illetve a világpiaci folyamatoknak köszönhetően az ország teljesíti az inflációval kapcsolatos kritériumot.
3. Az EU által előírt feltételeknek köszönhetően a válságot követő években sikerült megteremteni a költségvetési stabilitást, azonban ez a teljesítmény nagyban függ a világgazdasági folyamatoktól. Amennyiben összehasonlítjuk a referenciaértékként használt eurózónához tartozó mutatóval, akkor elmondható, hogy mihelyt

egy recesszió kezdetét veszi, a román költségvetési hiány az euróövezet átlaga fölé kúszik, vagyis a gyarapodó gazdasági időszak kedvezőbb értékét nagyon gyorsan és drasztikusan tudja rontani a recesszió időszaka. Ennek oka, hogy a gazdaság nem rendelkezik olyan belső tartalékokkal, amelyek aktivizálhatóak lennének a dekonjunktúra idején. Hiányzik az a belső diverzifikált termelési kapacitás, amely képes lenne adóbevétellel ellátni az államot (Tradingeconomics 2018b).

4. Ráadásul 2014-től kezdődően számos deficitnövelő intézkedésről döntött a román kormány, köztük a társadalombiztosítási járulék és az ÁFA kulcsának csökkentéséről, illetve ezzel párhuzamosan a közszférában dolgozók bérének emeléséről, amely összességében 2,5 százalékos deficitet eredményezett 2016 végén (Európai Bizottság 2017b). A kormány által 2018-ra meghatározott 2,9 százalékos hiánycél (NBR 2016) a jelenlegi prociklikus költségvetési politika mellett elképzelhető, hogy nem fog teljesülni, továbbá veszélyezteti a GDP-arányos államadósság alacsony szintjét. Amennyiben a fiskális lazítás tovább folytatódik, felmerül annak kockázata, hogy az ország ismét túlzottdeficit-eljárás alá kerül, melyet az Európai Bizottság döntése értelmében 2013-ban megszűntettek Romániával szemben.

5. Az államadósság kérdése igen kedvező Románia esetében. 2016-ban a GDP-hez viszonyított értéke 37,6 százalékot tett ki, az adósságállomány tendenciája csökkenő, finanszírozása stabilnak mondható. Az államadósság szerkezete azonban hosszú távon veszélyezteti a fenntartható finanszírozást, tekintve hogy a külső adósságállomány aránya közel 50 százalék, melynek jelentős része euróban jegyzett. A megnövekedett külső finanszírozás oka részben Románia EU-tagsága, mivel megerősödött az ország nemzetközi tőkepiacokhoz való hozzáférése. A rövid lejáratú adósságelemek további kockázatot jelentenek, azonban a lejáratok meghosszabbítására irányuló kormányzati törekvések csökkentik a piaci aggodalmakat (NBR 2016). Amennyiben nem kezdődik felelőtlen, messze az ország erejét meghaladó költekezési hullám (beruházási hiteleket ide nem értve), az államadósság kritérium hosszú távon teljesülni látszik.

Ahol azonban nem teljesül előírás, az a hosszú távú kamatláb. Ennek értéke évről évre 3 vagy több százalékponttal haladja meg az eurózóna három legkisebb inflációval bíró tagállamának átlagát, amely jelzi, hogy a befektetői bizalom még nem elég erős egy euróövezeti tagsághoz. A politikai instabilitás szintén rontja a befektetői hangulatot. A komoly kormánytöbbség ellenére a sűrűn változó miniszterelnök személye és kabinetjének összetétele valóban nem erősíti a bizalmat a külföld irányába.

Maastrichti kritériumok teljesítése Magyarországon

Bár Magyarország gazdaságilag fejlettebbnek tekinthető Romániánál, azonban ebből még nem következik, hogy előbb fogja bevezetni az eurót, mint keleti szomszédja. Sőt, a makrogazdasági környezet vizsgálata során – és ebben a részben hangsúlyozni szükséges, hogy ez csak az első négy kritériumra vonatkozik – találni fogunk olyat, amelyben Románia jobban teljesít.

A költségvetési hiány alakulása hazánkban is meghatározó kérdés. A felelős gazdálkodás magával hozza a csökkenő kamatrátát, illetve az infláció mérséklődését. Nem beszélve arról a tényről, hogy a hiány aggregált értéke az államadósságban csapódik le. Vagyis szigorú költségvetési politika mellett az államadósság is kordában tartható.

Érdekes, hogy hazánk ebből a szempontból némileg ellentétes utat járt be a többi tagállamhoz képest. A 2000-es évek első évtized-

ében az ország kiugró hiányt halmozott fel egy olyan időszakban, amikor a világgazdaságot komoly konjunktúra jellemezte. Majd 2012 óta minden évben megvalósult az előírt 3 százalék alatti hiánycél, amely példa nélküli a rendszerváltás utáni magyar fiskális politikában. Ezt akkor is sikerült elérni, amikor a gazdasági recesszió még javában tartott az EU-ban. A bevételi oldalon komoly növekedést jelentett az elektronikus pénztárgépek, illetve az Elektronikus Közútiáruforgalom-ellenőrző Rendszer (EKÁER) bevezetése, amelynek célja az adófizetés transzparenssé tétele, ezáltal a gazdaság fehérítése. Az elkövetkező időszakban tervezett fiskális lazítás, mint a 2018-ra vonatkozó adócsökkentések (ÁFA, TAO és bankadó kulcsának mérséklése) azonban a költségvetési deficit ismételt bővüléséhez vezetnek (MNB 2017c). Az esetleges fiskális expanzió veszélyezteti továbbá az államadósság stabil finanszírozási pályáját.

Az újonnan csatlakozott országok közül Magyarországon az egyik legmagasabb a GDP-arányos államadósság értéke. Ennek oka részben a szocializmus öröksége, melynek következtében Magyarország, mint a legeladósodottabb állam érkezett meg a rendszerváltás küszöbére. A több mint 85 százalékos GDP-arányos államadósság 2001-re érte el az 51,4 százalékos értéket, majd a felelőtlen gazdálkodásnak köszönhetően 2010-re 79 százalék fölé nőtt. 2017 második felére a ráta elérte a 72,7 százalékot. Az ország sérülékenységét tovább csökkentette a külső adósságállomány leépítése, amely 2016 végén 42 százalékra mérséklődött (MNB 2017c), a jegybank önfinanszírozási programjának köszönhetően. A fenntartható törlesztést segíti a lejárati szerkezet kedvező változása. A stabil finanszírozási képesség az ország kockázati besorolásában is megmutatkozott, amely hozzájárult a kamatterhek csökkenéséhez (Európai Bizottság 2017a).

Az infláció szintje az elmúlt években visszafogottan alakult, 2016-ban elérte a 0,4 százalékot, amelyhez laza monetáris politika társul. Magyar Nemzeti Bank előrejelzése szerint, amennyiben a jelenlegi várakozások teljesülnek, az infláció 2019 első felében eléri a jegybank által kitűzött 3 százalékos célt. Az infláció emelkedésének irányába hat a nyersanyagárak emelkedő világpiaci trendje, a bérnövekedés, valamint az élénk belső fogyasztás. Ezzel ellentétes irányba hatnak az alacsony inflációs várakozások, továbbá az esetleges ÁFA-csökkentés (MNB 2017c).

A hosszú távú kamatláb 2017-ben átlagosan 1,87 százalékponttal tért el a három legalacsonyabb inflációval bíró euróövezeti tagállam kamatráta átlagától (Eurostat 2018b). Ebből következően a kamatfeltétel is teljesül, vagyis az elmúlt egy év mutatói alapján Magyarország alkalmas lenne az euró bevezetésére (amennyiben elfogadjuk az enyhítő feltételt az államadósság esetében). Ugyanakkor kockázatot látunk abban, hogy a kritérium szerinti 2 százalékpontos eltéréshez közel esik a magyar érték, s mivel az előző években nagyobb volt a különbség, mint a referencia érték, ezért célszerűnek tartjuk, ha nem vonunk le messzemenő következtetéseket a hosszú távú fenntarthatóság kapcsán.

A vizsgált négy maastrichti kritériumot érdemes összehasonlítani a mindenkori euróövezet átlagával és referenciaértékeivel. Az ábrák így szemléletesen mutatják a két ország esetében a közeledést a valutaövezet legfőbb mutatóihoz.

1. ábra. ***A költségvetési hiány alakulása***

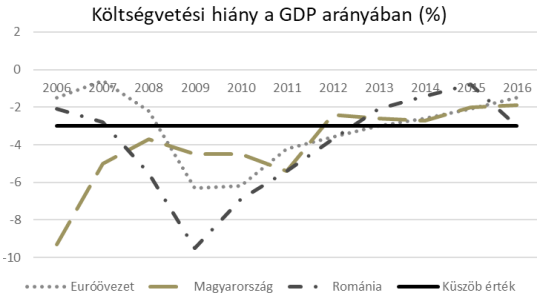

Forrás: Eurostat 2018d

2. ábra. ***Az államadósság alakulása***

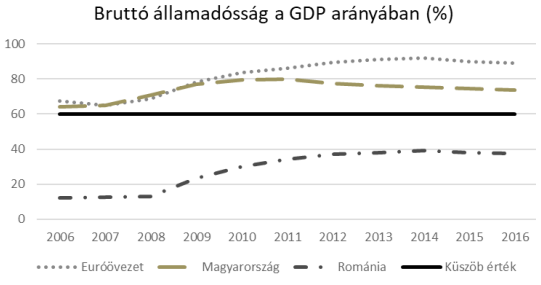

Forrás: Eurostat 2018e

3. ábra. ***Az infláció alakulása***

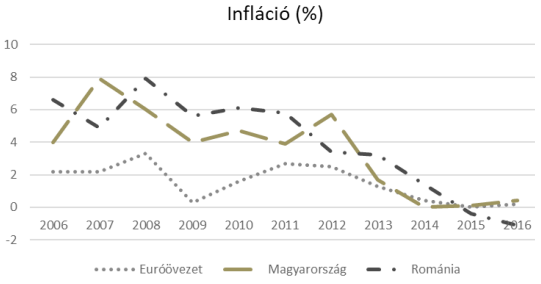

Forrás: Eurostat 2018f

4. ábra. ***A kamat alakulása***

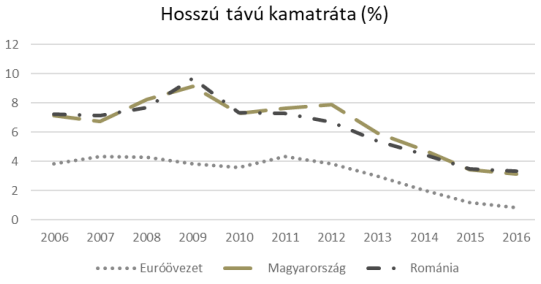

Forrás: Eurostat 2018g

Reálgazdasági mutatók szerepe az euró fenntarthatóságában

A maastrichti kritériumok között nem találunk olyan makroökonómiai mutatót, amely az államtól vagy valamelyik szervétől, intézményétől független indikátorokkal vizsgálná, hogy az eurózóna tagállamai milyen mértékben képesek a fenntartható részvételre a valutaövezetben. Mert hiába teljesítették valóban vagy látszólag az alapító tagállamok a 4 kritériumot, és ezzel belépést nyertek a valutaövezetbe, ha ezt követően nem tudják tartani az előírásokat, és folyamatosan finomítani a szükséges kritériumokat.

Meglátásunk szerint érdemes lenne bizonyos reálgazdasági mutatókat is figyelembe venni a meglévő kritériumok alkalmazása mellett. Sem a kereskedelmi mérleg, sem ezen keresztül a folyó fizetési mérleg vagy a tőkemérleg, de még a foglalkoztatás és termelékenység sem jelenik meg az indikátorok között. Közép-Európa országai egyelőre nem olyan erősek, hogy egy recesszió vagy gazdasági sokk idején is tartani tudják a maastrichti kritériumokat, tekintve hogy erre a fejlettebb Nyugat-Európa legtöbb országa sem volt képes a 2008-as válság kitörésekor. A következőkben kitérünk azon mutatókra, amelyek bár nem szerepelnek a kritériumok között, azonban döntően képesek befolyásolni a nemzeti valuták árfolyamát.

Románia kereskedelmi mérlege

Bár Románia gazdasági növekedésének üteme az egyik legmagasabb az Európai Unióban, az importnak, illetve az import javak fogyasztásának a kitettsége magas, amelyet tovább erősít a belső fogyasztásfelfutás. Az ország folyamatosan növekvő kereskedelmi mérlegdeficittel küzd. Míg 2016-ban 8,8 milliárd eurós kereskedelmi mérleg hiánnyal rendelkezett, addig ez 2017-re 11,3 milliárd euróra emelkedett (Eurostat 2018).

Közben mind az export, mind az import iránti kereslet növekedett 2016-ról 2017-re: az EU-n belüli kereskedelem esetén egyaránt 10-10 százalékkal, míg az EU-n kívül az export csak 7 százalékkal, az import 19 százalékkal, vagyis két és félszer gyorsabban (Eurostat 2018b). Mindezt az eredményt egy folyamatosan gyengülő RON/EUR-árfolyam mentén érte el Románia. Ez azt mutatja, hogy amennyiben romló árfolyam mellett is növekvő kereskedelmi deficitet halmoz fel az ország, akkor egy de facto rögzített árfolyamrendszerben, ahol nem lehet élvezni a saját valuta leértékelődéséből fakadó előnyöket az olcsó export

és drága import komoly termelési, valamint értékesítési gondokat tud okozni.

Románia folyó fizetési mérlege

A folyó fizetési mérlegben a kereskedelmi mérleg-adatok egészülnek ki a jövedelmek nemzetközi mozgásával. Mivel Romániában is lecsengőben van az első kivándorlási hullám, így a hazautalások jelentősége is csökkent 2007 óta, amelynek következtében a folyó fizetési mérlegben bekövetkezett változásokat elsősorban a kereskedelmi mérleg változásai, az uniós források lehívása és a megtermelt kiáramló profit okozzák. A Román Nemzeti Bank adatai szerint 2016-ról 2017-re ennek a mérlegnek a hiánya több mint 90 százalékkal nőtt. Az elemzések szerint a külkereskedelmi deficit a fő felelőse ennek a drasztikus romlásnak, továbbá a hazautalt jövedelmek ezt az értéket már egyáltalán nem tudják ellensúlyozni (National Bank of Romania 2017).

Jól látható, hogy bár hiába biztosított Románia számára a nemzeti valuta leértékelődéséből fakadó lehetőség a kereskedelmi és folyó fizetési mérleg romlásának lassítása végett, nem tudja érdemben csökkenteni a deficitet az ország. Megítélésünk szerint az euró bevezetésével ez a helyzet tovább romlana. A vizsgált mérlegek még nagyobb hiányt mutatnának, amely csak erősítené az euróövezetben meglévő fejlettségi különbségeket, továbbá Románia fenntartható gazdasági növekedését is megkérdőjelezné.

Románia foglalkoztatottsági, munkanélküliségi és termelékenységi rátája

A román munkaerőpiaci helyzet az ország EU-csatlakozását követő években javult, azonban alapvető strukturális problémák továbbra is jelen vannak. A foglalkozási ráta az előző évben elérte a 61,6 százalékot a 15 és 64 év közötti korcsoportban, amely elmarad a 66,6 százalékos uniós átlagtól, valamint a többi tagállamhoz viszonyítva is alacsonynak mondható (Eurostat 2017a). A foglalkoztatottság emelkedése szempontjából kihívást jelent az elmúlt években végbemenő szerkezeti átalakulás, melynek következtében a munkaerő a szolgáltatási szektorba áramlik az ipar, illetve a mezőgazdaság területeiről. Továbbá meg kell említenünk a jövedelmi egyenlőtlenségeket, a fiatalok körében alacsony foglalkoztatottságot, a képzett munkaerő elvándorlását, illetve a kisebbségek és a nők munkaerőpiacra történő integrálásának nehézségeit. Az előző évben kormányzati kezdeményezés indult a Nemzeti Foglalkoztatási Hivatal segítségével, melynek célja az EU normáknak történő megfelelés, azonban az intézkedések eredményessége csak hosszú távon értékelhető (Európai Bizottság 2017b).

A munkanélküliségi ráta historikusan alacsony szintre csökkent, 2016-ban elérte az 5,9 százalékot a gazdaságilag aktív népesség körében. Az elmúlt 10 év adatait vizsgálva azt mondhatjuk, hogy az arány stabil maradt, a válságot követő években kissé megugrott. Az EU átlaghoz viszonyítva, amely elérte a 8,6 százalékot 2016-ban, a munkanélküliség alakulása kedvező, a többi tagállamhoz képest mérsékeltnek mondható (Eurostat 2018a). A munkanélküliségi ráta 2016-ban tehát történelmi mélypontra süllyedt, sőt bizonyos területeken szinte még statisztikai szinten sem létezik munkanélküliség: Kolozsvárott 0,2 százalék alá csökkent az állástalanok aránya. De Temesvár, Brassó, Jászvásár szintén jó eredményeket tudhat magáénak, és természetesen a főváros sem marad el ebben a felsorolásban. Mindez azt mutatja, hogy a munkaerőpiaci lehetőségek kezdik elérni a határokat, a további termelésbővítés és kereskedelmipozíció-javulás már csak akkor várható, ha az együtt jár a termelékenység emelkedésével.

Megítélésünk szerint ezzel el is érkeztünk a munkaerőpiac kulcskérdéséhez, amely eldönti, hogy az újonnan csatlakozott országok esetében szabad-e rövid vagy középtávon bevezetni az eurót és annak minden előnyét élvezni, miközben tisztában kell lenni vele, hogy az átállástól kezdve már nem lesz lehetőség leértékeléssel javítani a kereskedelmi, és

ezen keresztül integrációs-gazdasági pozíciónkon.

Amennyiben Románia 2010-es egy munkavállalóra vetített termelékenységét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy 2016-ra ez a mutató a legnagyobb javulást érte el az egész Európai Unióban: 2010-ről 2016-ra 30,2 százalékponttal nőtt az indikátor értéke (Eurostat 2018c). Mivel többlet munkaerőt csak rendkívül lassan tud bevonni a további termelés növelésébe, lévén kereslet orientált lett a román munkaerőpiac, ezért feltételezhető, hogy a román gazdaság hatékonysága javult jelentős mértékben. Ez a tény pedig lehetővé teszi – ceteris paribus – az egységes valuta belátható időn belül történő bevezetését azzal a kikötéssel, hogy a termelékenység javulásának tendenciája továbbra is fennmarad.

Románia tőkemérlege

A tőkemérleg szufficites, az elmúlt években folyamatos növekedés jellemezte az egyenleget, amely 2015-ben elérte a GDP 2,4 százalékát szemben az EU-átlaggal, amely az előző évben deficittel zárult. A javulás hátterében a fejlődő tőkepiac, a kedvező makrogazdasági környezet, illetve a befektető bizalom fokozatos emelkedése áll (Európai Bizottság 2017b).

A Román Nemzeti Bank adatai alapján az FDI flow nagysága elérte a 4,5 milliárd eurót 2016-ban, melynek közel fele a feldolgozóipart, illetve a szállítóeszközöket érintette. A beáramló tőke főként Bukarest és környékére koncentrálódott. A befektetések legnagyobb százalékban EU-tagországokból érkeztek: Hollandia, Németország, Ausztria, Franciaország és Ciprus tették ki a legnagyobb arányt (NBR 2016).

Összességében azt mondhatjuk, hogy az ország EU-csatlakozását követő években megnőtt a beáramló tőke nagysága, az erősödő gazdasági összefonódás segítette a nemzetközi tőkepiacokhoz való hozzáférést. A befektetői bizalomra némileg negatívan hat az országot jellemző politikai instabilitás, melyet a gazdasági mutatók javuló trendje és a stabil finanszírozási képesség ellensúlyoz. A beáramló tőke emelkedését segíti továbbá a hitelminősítők javuló értékelése.

Magyarország kereskedelmi mérlege

Magyarország kereskedelmi eredményei bizakodásra adnak okot, tekintve hogy 2009 volt az utolsó olyan év, amikor a mérleget deficit jellemezte. A pozitív mérleghez nagyban hozzájárul a robosztus export, amely a gazdasági növekedés szempontjából is meghatározó. A kereskedelmi mérlegnek 2016-ban rekordösszegű, 1129 millió eurós aktívuma volt. A jelentős kivitel mellett a mérsékelt import bővülését támogatja a belső kereslet, illetve a fogyasztás élénkülése. Hazánk legfontosabb kereskedelmi partnere az EU, a kivitel és behozatal közel 80%-át a tagállamokkal bonyolítja, így a jelentős felvevőpiac mellett az ország ki van téve a térség kereslet ingadozásának (NGM 2017).

Magyarország folyó fizetési mérlege

Ahogyan Románia esetében is láthattuk, a kereskedelmi mérleg vizsgálata szükséges, de nem elégséges annak érdekében, hogy minél teljesebb képet kaphassunk a valuták árfolyamát befolyásoló reálgazdasági folyamatokról. A makrogazdasági helyzetet sokkal jobban leírja a folyó fizetési mérleg egyenlegének alakulása. 2011 óta az egyenleg folyamatos többletet mutat Magyarország esetében. Előfordulnak kisebb kilengések, amikor az első negyedéves értékek felülről, tehát az aktív zónából közelítik a nullaszaldót, de a későbbi időszakok mindig voltak annyira erősek, elsősorban a turizmusnak és az uniós források hazánkba érkezésének köszönhetően, hogy az egyenleg éves szinten megközelítőleg elérje az 1 milliárd eurót (Tradingeconomics 2018a).

A negatív, tehát kereskedelmi mérleghez tartozó importoldalon túl, a jövedelem kiáramlás jelent komolyabb kockázatot a folyó fizetési mérleg egyenlegére. Havi szinten mintegy 300 millió eurós tőkekiáramlásról beszélhetünk,

amely a legnagyobb negatív tétel a magyar folyó fizetési mérlegben. Az uniós források beáramlása többnyire átmenetileg és nehezen kiszámítható módon tud kompenzálni (MNB 2017a). Vagyis a folyó fizetési mérleg aktívumának vagy passzívumának kérdése rövid elemzésünk legfontosabb tételeit figyelembe véve nem az euró bevezetésén múlik, mivel a kereskedelmi tételek mellett a kiáramló profit is euróban denominált, ahogyan a beérkező uniós támogatási összegek. Meglátásunk szerint Magyarország már túl van azon a ponton, amikor a kereskedelmi és/vagy folyó fizetési egyenleget az árfolyam ingadozással lehetetne javítani. Sokkal inkább az a kérdés, hogy milyen árfolyam mellett lehet bevezetni az eurót.

Magyarország foglalkoztatottsági, munkanélküliségi és termelékenységi rátája

A magyar munkaerőpiaci helyzet jelentős javuláson ment keresztül az elmúlt 10 évben, melynek eredménye 66,5 százalékos foglalkozási ráta, amely közel tíz százalékpontos emelkedést jelent a 15 és 64 év közötti korcsoportban, ezzel elérve a 66,6 százalékos EU-átlagot (Eurostat 2017a). A pozitív trend ellenére azonban kihívást jelent a szakképzett, illetve az alacsonyabb képzettséggel rendelkező munkaerő közötti foglalkoztatásbeli eltérés. Az utóbbi csoport esetén mérsékeltebb foglalkoztatási rátát láthatunk, melynek hátterében az alacsonyabb jövedelemre kivetett relatíve magas adó állhat. Továbbá problémát jelent a munkaerőhiány, amely számos szektorban akadályozza a fenntartható növekedést (Európai Bizottság 2017a). A javuló munkaerőpiaci trendet a kormányzat további lépésekkel igyekszik élénkíteni, mint például a közmunkaprogram, a minimálbér megemelése illetve a járulékok csökkentése, melyek hozzájárulhatnak a munkavállalási hajlandóság ösztönzéséhez 2018-ban. Az aktivitási rátát tovább serkenti a nyugdíjkorhatár megemelése illetve a korkedvezményes nyugdíjba vonulás feltételeinek szigorítása. A közmunkaprogramból az elsődleges munkaerőpiacra kerülők aránya egyelőre mérsékelt eredményt váltott ki (Európai Bizottság 2017a).

A munkanélküliségi ráta 5,1 százalékra csökkent a gazdaságilag aktív populáció körében 2016-ban, amely a 8,6 százalékos uniós átlag alatt marad, továbbá a térség országaihoz képest is alacsonynak mondható. Az elmúlt 10 év trendjét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a munkanélküliek aránya mérsékelt, a váltságot követő években kissé megemelkedett, azonban az utóbbi időszakban ismét csökkenő tendenciát mutat (Eurostat 2018a).

A magyar munkaerőpiac keresletorientálttá vált, vagyis 2018-ra a további növekedés gátja lehet a szűkös munkaerőpiaci kínálat. Ennek következtében megnő a verseny a munkáltatók között, illetve külföldről áramolhat be további munkaerő. Az első esetben megugró bérekre számíthatunk, ezen keresztül inflációs gyorsulásra. Ugyanakkor megoldás lehet a hatékonyság emelkedése, vagyis az egy főre vagy munkaórára vetített előállított termék/szolgáltatás növelése. Ez a gyakorlatban bekövetkezhet úgy, hogy a munkáltató rá van kényszerítve a tőkeintenzív termelés felé történő elmozdulásra, a minél magasabb szintű gépesítésre, másrészről a már említett közmunkaprogramban dolgozó munkavállalók átirányításának is részben vagy egészben meg kell történnie a versenyszféra felé. Ezeket az alapvető strukturális változásokat még az előtt kell megtenni, de legalább elindítani, mielőtt Magyarország bevezeti az eurót. Mert a belépést követően azonnal meg fog mutatkozni az euróövezet adta összehasonlíthatóság miatt a nemzetgazdaság valós hatékonysága. Euróövezeti tagságot sikerrel fenntartani csak hatékonyan szervezett termelés mentén lehetséges.

Megvizsgáltuk az egy munkaórára eső termelékenységi mutatót, 2010-es adatot használtuk mint origót. Sajnos ehhez képest alig javult a magyarországi termelékenység, 2016-ban csak 1,7 százalékponttal volt magasabb, mint 2010-ben (Eurostat 2018c). Ez az újonnan

csatlakozott országok közül a leggyengébb teljesítmény, továbbá az egész EU-ra vetítve csupán Görögországot, Olaszországot és az Egyesült Királyságot előztük meg. Ez egy érv lehet a forint megtartása mellett, ugyanis az euró bevezetésével végleg elesünk attól a lehetőségtől, hogy az árfolyam gyengítésével ellensúlyozzuk a termelékenységből fakadó hiányosságokat.

Magyarország tőkemérlege

A tőkemérleg folyamatos bővülést mutatott az elmúlt időszakban, így 2015-ben elérte a 4,5 százalékot a GDP arányában, míg az uniós átlagértéket tőkekiáramlás, azaz deficit jellemezi. A kedvező tendenciát támogatta az EU források felhasználása, a stabil finanszírozási képesség, a külső sérülékenység csökkenése, továbbá a javuló makrogazdasági környezet (Európai Bizottság 2017a).

A nettó FDI mértéke az elmúlt tíz évben fokozatosan emelkedett, 2016 végére elérte a 12 milliárd eurót, amely főként a külföldi vállalatok tőkéjének újrabefektetéséből származott. Magyarország esetében jelentős gazdasági összefonódást figyelhetünk meg az EU-tagországokkal, amely a beáramló tőke esetében is megmutatkozik. A közvetlen tőkebefektetések jelentős része Németországból érkezik, amelyet Hollandia és Ausztria követnek. Ágazati bontásban a befektetések elsősorban a szolgáltatási szektorba áramlanak, továbbá kiemelkedő a részesedés a feldolgozóiparban, valamint a szakmai, tudományos, illetve műszaki területeken (MNB 2017d).

Konklúzió

Tanulmányunk Magyarország és Románia maastrichti kritériumoknak történő megfelelését továbbá a főbb kereskedelmi és gazdasági mutatóik alakulását vizsgálja az euró esetleges bevezetésének tükrében. Az említett előírásoknak történő megfelelés nem csupán az európai egységes valuta bevezetése esetén jelentős, hanem a hosszú távú fenntarthatóság tekintetében is kiemelkedő szereppel bír.

Románia a maastrichti kritériumok államháztartási hiányra, inflációra, illetve államadósságra vonatkozó előírásait teljesítette az elmúlt időszakban. Ezzel szemben a hosszú távú kamatláb nagysága a határérték fölött mozog. A reálgazdasági helyzetet vizsgálva a munkaerőpiac szerkezete kedvezőtlen, erőteljesen munkaintenzív, ahol az alacsony hozzáadott érték dominál. Továbbá a jövedelmi egyelőtlenségek folyamatosan nőnek. A tőkevonzó képesség és a termelékenység javuló tendenciát mutat, azonban a mérsékelt színvonal továbbra is igényli a versenyképesség megerősítését. A munkaerőpiacon végbemenő strukturális változások legalább 5 éves időintervallumot igényelnek. A befektetői bizalom erősítésének irányába hat a növekvő export, azonban a kereskedelmi mérleg deficites, a versenyképesség erősítése nélkül az ország kereskedelmi pozíciója stagnál. Románia ERM II-be való belépése nem javasolt, míg a fenti problémákat nem kezeli.

Bár 2017 volt az első olyan év, amikor a magyar nemzetgazdaság a maastrichti kritériumok valamennyi pontját teljesítette, az államadósság szintje továbbra is magas, azonban finanszírozása fenntartható, tendenciája pedig csökkenő. A hosszú távú kamatlábra vonatkozó előírást tavaly teljesítette először, ellenben ezt még nem nevezhetjük fenntarthatónak, tekintve hogy az elmúlt egy év adataiból nem lehet hosszú távú következtetéseket levonni. A reálgazdasági mutatók esetében a munkaerőpiac szerkezete kedvezőbb, mint Romániában mind a termelés, mind a tőkeintenzitás szempontjából, azonban a termelékenység 2010 óta nem javult szignifikánsan. A piac idővel kikényszerítené a termelékenység javulását, mivel a munkaerőpiac közelíti a teljes foglalkoztatottság szintjét, innen további termelést ösztönző kapacitás növekedés nem várható. Amíg ez a folyamat nem következik be, addig hasonlóan Romániához, a versenyképességünket a forint euróhoz mért árfolyamának gyengítése tudja javítani.

Irodalomjegyzék

1. European Central Bank (2016): *Konvergencia jelentés*. Forrás: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr201606.hu.pdf?e2f89ea4b602c1f2e7021891ae2c2eda (Letöltve: 2018.01.20.)
2. European Commission (2017a): *Country Report Hungary 2017*. Source: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-country-report-hungary-en_1.pdf (Download: 2018.01.02.)
3. European Commission (2017b): *Country Report Romania 2017*. Source: https://ec.europa.eu/info/files/2017-european-semester-country-report-romania_en (Download: 2018.01.02.)
4. Eurostat (2016): *Current account transactions – credits, debits and balance*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do;jsessionid=RZ9WubvSirl8bnHeHFX1eGT-dOWjwzzJMWOBnRT1NHA-I6oN9bb5L!-503751436?tab=table&plugin=1&pcode=tec00038&language=en (Letöltve: 2018.01.29.)
5. Eurostat (2017a) *Employment rates by sex, age and citizenship*. Source: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_ergan&lang=en (Download: 2018.01.14.)
6. Eurostat (2017b): *Intra-EU trade ingoods – recent trends*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Intra-EU_trade_in_goods_-_recent_trends (Download: 2018.01.02.)
7. Eurostat (2017c): *Member States (EU28) trade by BEC product group since 1999*. Source: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ext_st_28msbec&lang=en (Download: 2018.01.22.)
8. Eurostat (2017d): *Capital account – annual data*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tipsbp17&language=en (Download: 2018.01.22.)
9. Eurostat (2018a): *Unemployment by sex and age – annual average*. Source: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en (Download: 2018.01.14.)
10. Eurostat (2018b): *EMU convergence criterion series – annual data*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00097&plugin=1 (Download: 2018.01.22.)
11. Eurostat (2018c): *Real labour productivity per person employed – annual data*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tipsna70&language=en (Download: 2018.01.20.)
12. Eurostat (2018d): *General government deficit/surplus*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1 (Download: 2018.01.31.)
13. Eurostat (2018e): *General goverment gross debt*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=sdg_17_40 (Download: 2018.01.31.)
14. Eurostat (2018f): *HICP – inflation rate*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00118 (Download: 2018.01.31.)
15. Eurostat (2018g): *EMU convergence criterion series – annual data*. Source: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00097 (Download: 2018.01.31.)
16. Magyar Nemzeti Bank (2017a): *Fizetési mérleg, külfölddel szembeni állományok*. Forrás: https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/viii-fizetesi-merleg-kozvetlen-tokebefektetesek-kulfolddel-szembeni-allomanyok/fizetesi-merleg-kulfolddel-szembeni-allomanyok/bpm6-modszertan-szerinti-adatok (Letöltve: 2018.01.27.)
17. Magyar Nemzeti Bank (2017b): *Fizetési mérleg jelentés 2018 január*. Forrás: https://www.mnb.hu/letoltes/fizetesi-merleg-jelentes-2018-januar.pdf (Letöltve: 2018.01.27.)
18. Magyar Nemzeti Bank (2017c): *Inflációs jelentés (2017. december)*. Forrás: https://www.mnb.hu/letoltes/hunir-11.pdf (Letöltve: 2018.01.02.)
19. Magyar Nemzeti Bank (2017d): *Közvetlentőke-befektetések Magyarországon*. Forrás: https://www.mnb.hu/letoltes/aifdistockexclspeeurhu.xlsx (Letöltve: 2018.01.27.)
20. Nemzetgazdasági Minisztérium (2017): *Hungary's foreign trade surplus hits historic high*. Forrás: http://www.kormany.hu/download/7/88/c0000/Hungarian%20Outlook_Hungary%E2%80%99s%20foreign%20trade%20surplus%20hits%20historic%20high.pdf (Letöltve: 2018.01.22.)
21. National Bank of Romania (2016): *Foreign Direct Investment in Romania in 2016*. Source: http://www.bnr.ro/DocumentInformation.aspx?idInfoClass=14364&idDocument=26095&directLink=1 (Download: 2018.01.14.)
22. National Bank of Romania (2017): *Annual Report 2016*. Source: http://www.bnr.ro/DocumentInformation.aspx?idDocument=25475&idInfoClass=6874 (Download: 2018.01.02.)
23. Paun, Cristian – Topan, Vladimir (2013): *The Monetary Causes of Inflation in Romania*. Source: http://www.ipe.ro/rjef/rjef1_13/rjef1_2013p5-23.pdf (Download: 2017.01.20.)

24. Tradingeconomics (2018a): *Hungary Current Account*. Source: https://tradingeconomics.com/hungary/current-account (Download: 2018.01.20.)
25. Tradingeconomics (2018b): *Romania Government Revenues*. Source: https://tradingeconomics.com/romania/government-revenues (Download: 2018.01.20.)
26. Tradingeconomics (2018c): *Romania Government Spending to GDP*. Source: https://tradingeconomics.com/romania/government-spending-to-gdp (Download: 2018.01.21.)
27. World Bank Group (2017): *Trade intransitions – Europe and Central Asia Economic Update*. Source: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/26497/9781464811135.pdf (Download: 2018.01.02.)

VÁLLALKOZÓI KARAKTERVIZSGÁLAT KÁRPÁTALJA HATÁR MENTI TÉRSÉGÉBEN

Pataki Gábor

tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Számvitel és Auditálás Tanszék
e-mail: patakigabor83@gmail.com

Kárpátalja vállalkozói szerkezetének vizsgálata több tekintetben kutatásra váró feladat. Kiemelten igaz ez a nyugati határ menti térségre, ahol zömében magyar őstermelő, gazda, kis- és ritkábban középvállalkozások működnek. Az ország statisztikai adatszolgálata és feldolgozása általában véve is hiányos, kimondottan igaz ez a mikrovállalkozói szerkezetre. Ezért fontos, hogy reprezentatív kvantitatív és kvalitatív kérdőíves, s egyéb (fókuszcsoport, mélyinterjú) kutatási módszerekkel kerüljünk közelebb a vállalkozói célcsoporthoz, s ismerjük meg a tevékenységükkel kapcsolatos mélyebb, ok-okozati összefüggéseket.

Az elmúlt három évben három kutatás valósult meg a kárpátaljai magyar ajkú vállalkozók körében. Részt vettem 2016-ban a fiatal vállalkozók környezeti elemzésében (szakértői és vállalkozói interjúk leíró elemzése), 2017-ben a térség családi vállalkozási formáit vizsgáltuk reprezentatív kérdőíves kutatás segítségével. 2018-ban pedig a magyarországi támogatásból megvalósuló gazdaságfejlesztési program hatását vizsgálva kérdeztük meg az érintetteket.

A három kutatási eredményből nyert információkat jelen tanulmányban annak jellemzésére hasznosítom, hogy általa egy összefoglaló vállalkozói karakter-analízis jöjjön létre. Ebben bemutatom a fiatal, és családi vállalkozások földrajzi, korosztályi, iparági, valamint technológiai- és jövedelmezőségi fejlődésének jellemrajzát. Egy átlagos vállalkozás életképét mutatom be, ezáltal természetesen jelezve a trendtől való eltérés tipikus eseteit.

A tanulmány újszerűsége abban nyilvánul meg, hogy a felhasznált vállalkozói adatbázisok, egzakt kutatások segítséget nyújtanak abba, hogy a máig hiányzó vállalkozói karaktervizsgálat létrejöjjön.

Kulcsszavak: *Kárpátalja, vállalkozó, kérdőíves kutatás, gazdaságfejlesztési program, vállalkozói karakter*

Abstract

Дослідження структури підприємництва Закарпаття – завдання, яке потребеє подальшого вивчення. Особливо це стосується західного прикордонного регіону, де в підприємницькому секторі перважають малі, рідше – середні суб'єкти господарювання, підприємці, фермери угорської національності Статистична інформація в країні загалом неповна, недостовірна, особливо стосується це даних щодо функціонування мікропідприємств. Тому важливим завданням є наближення до цільової групи підприємців за допомогою методу анкетування (репрезентативні кількісні та якісні анкети) та інших методів дослідження (фокус-групи, поглиблені інтерв'ю), що дасть змогу визначити причинно-наслідкові зв'язки, що впливає на їх діяльність.

За останні три роки було проведено три дослідження серед угорськомовних підприємців Закарпаття. 2016 року автор брав участь у проведенні аналізу середовища молодих підприємців (описовий аналіз опитувань експертів та підприємців), а в 2017 році досліджував форми сімейного бізнесу в регіоні за допомогою репрезентативного опитування. У 2018 році проаналізовано ефективність програми економічного розвитку, започаткованої Угорським урядом.

Із залученням інформації, отриманої в результаті попередніх досліджень, у статті здійснено короткий аналіз підприємницького характеру. Представлено характеристики розвитку молодих та сімейних підприємств з огляду на їх географічне розташування, вікову, галузеву, технологічну групу, до якої вони відносяться, а також рівень їх прибутковості. Представлено життєвий цикл середньостатистичного бізнесу, однак окрема увага приділена типовим випадкам, відмінним від загальновідомого.

Новизна дослідження проявляється в тому, що використані бази даних про підприємництво та інші дослідження допомагають проаналізувати підприємницький характер.

Ключові слова: *Закарпаття, підприємець, анкетування, програма економічного розвитку, характеристика підприємництва*

Bevezetés

Ukrajnán belül Kárpátalja különleges térségnek számít mind gazdasági, mind társadalmi, mind természetföldrajzi, valamint etnikai szempontból is. Az ország általános politikai, gazdasági hangulata és sajátos jogalkalmazása rányomja a bélyegét erre a megyére is. Viszont az egyezőségeken kívül különbségek is vannak, melyek lecsapódnak a vállalkozói szerkezet karakterén is.

Az alábbi tanulmányban a kárpátaljai vállalkozói szférának egy részét kívánom elemezni. A szempontjaim szerint Ukrajna nyugati határaihoz közel lévő, rurális térség mikrovállalkozásait, azaz azokat az őstermelő, egyéni vállalkozókat kívánom értékelni, akik döntően a magyar etnikumhoz tartoznak. E vállalkozásoknál jellemző alacsony tőkeszerkezet, az alacsony technológiai színvonal, a termékek feldolgozottsági szintjének az alacsony foka – tehát adódik a csekély mértékű jövedelmezőség biztosítása. Ebbe a status quo állapotba szólt bele a magyarországi támogatáspolitika, ugyanis létre jött az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program. A támogatások kis összegű fejlesztések formájában indultak 2016-tól, és napjainkban is tartanak.

A tanulmány szerkezetét illetően áll egy általános társadalmi-gazdasági háttérelemzésből, és egy speciálisabb vállalkozói karakterrajzból áll.

A tanulmány módszertanát tekintve többféle kutatási irányból közelítette meg az elemezni kívánt témát. Egyrészt szekunder kutatásként dokumentumelemzés, meglévő statisztikák elemzése, valamint tanulmányok összehasonlító elemzése révén, másrészt primer kutatásként egy 80 fős vállalkozói rétegen mért hatékonyságvizsgálat módszerét használtam fel.

A jelenlegi Kárpátalja határ menti térsége mindig is periféria jelleget viselt magán. A tanulmányban bemutatásra kerül, hogy ezt a sajátosságot miként érdemes helyesen értékelni és a jövőben hasznosítani abból a célból, hogy javuljon a térség megtartó ereje, és csökkenjenek az elvándorlás gazdasági okai.

1. ábra. ***Kárpátalja határai***

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kárpátalja

Kárpátalja általános társadalmi-gazdasági helyzete

Az általános gazdasági helyzet megértése és összefoglalása érdekében a jelent és a rendszerváltás óta eltelt évtizedek közelmúltját érdemes elemzés alá venni. Valamint röviden megvizsgáljuk azokat az országos körülményeket, amelyek hatással vannak Kárpátalja gazdasági paramétereire.

A függetlenné vált Ukrajna gazdasági mutatóit vizsgálva, a statisztikákból a változások ütemét kiszámítva elsőre igen dinamikus változást tapasztalhattunk (a 90-es évek első éveinek mély recessziója, majd egy hosszabb depressziós időszak, amit követett az ezredforduló után egy viszonylag jelentős gazdasági fellendülés, majd az évtized közepén, főleg a végén egy újabb lejtmenet). Megtapasztaltunk ebben a bő két évtizedben hiperinflációt, rekordmértékű munkanélküliséget, kétszámjegyű GDP-növekedést. Ezek az adatok viszont sok esetben nem a dinamikus változást tükrözték, hanem a bizonytalanságot, ui. az alacsony bázisú kibocsátás kisebb mértékű változásai viszonylag jelentős gazdasági hullámokat mutattak fel.

2. ábra. ***Ukrajna GDP-növekedése 2013–2018 közötti időszakban***

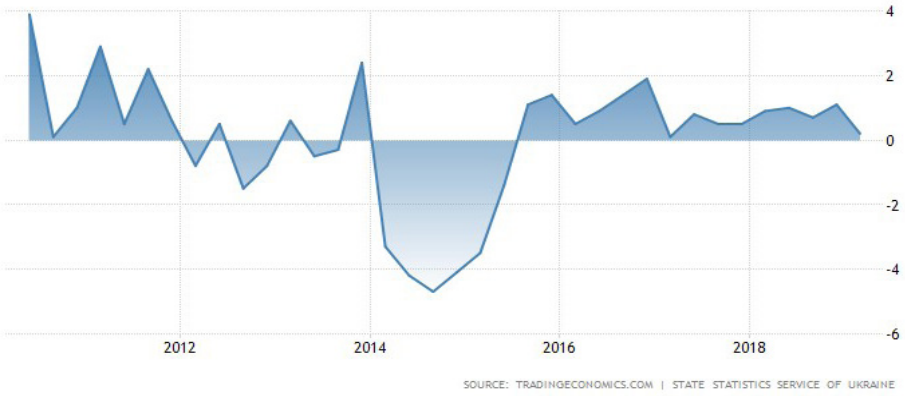

Forrás: www.tradingeconomics.com

Ukrajna függetlenségének kikiáltása óta kardinális változások mentek végbe a megye gazdasági struktúrájában. A szovjet érában az ipar részaránya évről évre drasztikusan növekedett, ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság súlya és az itt foglalkoztatottak száma csökkenő tendenciát mutatott. Az utóbbi 20 évben nőtt a mezőgazdaság és a szolgáltató szféra szerepe a regionális gazdaság struktúrájában, miközben jelentősen visszaesett az iparé és az építőiparé (2011-ben 25%-al csökkent az ipari és építőipari foglalkoztatottak száma 1990-hez képest, míg a szolgáltatásoknál közel 20%-os növekedés volt nyomon követhető).

Figyelembe véve ezeket a változásokat, együtt vizsgálva az ipart és a mezőgazdaságot (valamint a szolgáltató szférát) megállapítható, hogy a megye soha nem volt iparilag frekventált, kimagasló jelentőségű vidék, s így a jelenben sem ebben látjuk a rövid távú fejlődés zálogát, s ebből kifolyólag a hosszabb távú stratégiai kitörési pontokat sem.

Összehasonlítva Kárpátalját a többi ukrajnai megyével színes kép tárul elénk. Az általános gazdasági teljesítményt illetően a középmezőnyhöz tartozunk. Például a versenyképességi mutatók terén a 2011-es adatok szerint Ukrajna 27 régiójából vidékünk a 17. helyen állt, mezőgazdasági termelés tekintetében pedig a 25. helyen. Az ipari termelésnél a 24. hely volt a miénk, viszont relatíve jobb pozíciónk volt a munkanélküliségi ráta (10. hely), a biztosítási szolgáltatások igénybe vétele (11. hely), a demográfia és az oktatási rendszer tekintetében (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2009–2012b; Pojda-Nosik et al. 2012).

A munkanélküliség arányát az a körülmény javítja, hogy a nagyobb népsűrűségben élő határ menti lakosság a helyi munkalehetőségeken túl igénybe tudja venni az EU munkahelykínálati adottságait is (szemben a belső ukrajnai megyékkel). Ennek ellenére a hivatalos statisztikák szerinti munkanélküliségi ráta is kétszámjegyű érték körül mozgot, mely a napjaink demográfiai mozgásának köszönhetően csökkent csupán.

Az ipar fejlődéséhez a régióban általában kedvezőek a feltételek: a legtöbb ágazat számára adott a szükséges mennyiségű és képzettségű munkaerő, rendelkezésre áll a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási nyersanyagok, illetve a nem érces ásványi kincsek jelentős hányada stb. Ugyanakkor egyre nagyobb problémát jelent egyes nyersanyagok, de főleg a tüzelőanyagok deficitje. Ezért Kárpátalja iparának szerkezetében a munkaigényes, de csak kis- vagy közepes nyersanyagigényű ágazatok dominálnak (Fodor 2009).

Jelenleg Kárpátalja ipari termelésének bő 81%-át a feldolgozó ágazatok adják, miközben a bányászat csak 1,1%-kal, az energiatermelés és -elosztás pedig 17,8%-kal részesedik belőle. A feldolgozóipar szerkezetét vizsgálva szembetűnő a gépgyártás dominanciája (48,5%), amelynek részesedése az ezredforduló óta növekszik számottevően (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2013b).

Az ipar térbeli szerkezetét vizsgálva kijelenthető, hogy az ágazat igen egyenlőtlenül oszlik meg Kárpátalja területén: az ipari termelés közel 70%-át az Ungvári járás (45,6%), valamint Ungvár és Munkács városok üzemei (együttesen 23,9%) adják (Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal 2013).

A gépgyártás szerkezete viszonylag bonyolult. Üzemei főként személygépkocsikat, villanymotorokat, fa- és fémmegmunkáló berendezéseket, elektronikai cikkeket gyártanak. Az ágazat legjelentősebb vállalatai a tiszasalamoni Eurocar Zrt., az ungvári villanymotorgyár, az ungvári (minaji) Jabil C.U.L. elektronikai üzem, a szintén ungvári Yazaki Ukraine elektrotechnikai cég, a munkácsi Flextronics műszergyár, a beregszászi Bereg Kábel üzem.

A megye korábban gazdag erdőkészleteire alapozva fejlődött ki az itteni erdő- és fafeldolgozó ipar. A legjelentősebb fakitermelő központok ma Kárpátalja keleti részén helyezkednek el, viszonylag távol a magyar lakosság fő településterületétől, míg a fafeldolgozó üzemek megyeszerte megtalálhatók. Az ágazat termékskálájának élén a különféle fűrészáruk, furnérlemezek, sílécek és egyéb sportfelszerelések (hódeszka, hokiütő), parketták és bútorok állnak. Ukrajnában egyedülálló a nagy hagyományokkal rendelkező Munkácsi Síléc-gyár, amelyet a rendszerváltás után az osztrák Fisher cég vásárolt meg (Fodor 2006). Jelenleg a Fisher–Munkács vegyes vállalat a fafeldolgozó ágazat legnagyobb termelője Kárpátalján. További fontos faipari vállalkozás még a beregszászi székhelyű Numinator Kft., amely főleg parketta, furnérlemez és fa burkolólapok gyártásával foglalkozik, valamint a munkácsi központú Eno Mebli bútorgyártó vállalat (Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal 2013).

A vegyipart főleg a háztartási kémia vállalatai képviselik, melyek, többek között Ungváron és Ilosván találhatók. Ezeken kívül Ungváron gyógyszergyár, Nagyszőlősön műanyagokat előállító üzem is működik. Ugyanakkor az ágazat legjelentősebb egységei a fa-vegyipari vállalkozások (Perecseny, Szolyva, Nagybocskó), amelyek nem, vagy csak közvetve kapcsolódnak Kárpátalja magyarlakta területeihez.

Kárpátalja építőanyag-iparának alapját elsősorban a helyi nemfémes ásványi erőforrások képezik. Az ágazat egyik tevékenységi köre a különféle építőanyagok (kő, kavics, homok stb.) bányászata, a másik pedig különféle falazó-, tetőfedő és burkolóanyagok stb. gyártása. Az építőanyag-ipari üzemek fő telepítő tényezője a fogyasztó közelsége, ezért a megye egész területén megtalálhatók (például, számos kisebb településen is fellelhetők téglagyárak).

Vidékünk könnyűipara túlnyomórészt a helyi nyersanyagok (állati bőrök és prémek, gyapjú), illetve a behozott textil-alapanyagok bázisán fejlődik. Legfontosabb alágazata a ruhaipar, amelynek legnagyobb központja, többek között, Munkács, Nagyszőlős és Beregszász. Utóbbi város hagyományos ruhaipara az elmúlt mintegy húsz évben jelentős olasz befektetéssel újult meg. A cipőipar üzemei szintén Kárpátalja nyugati részére települtek, az ágazat legfontosabb vállalatai Ungváron, Nagyszőlősön és Tiszaújlakon találhatók.

Kárpátalja iparának meghatározó ágazata az élelmiszeripar is, amely főként helyi nyersanyagokat dolgoz fel. Legfontosabb alágazatai a boripar, az ásványvíz- és üdítőital-palackozás, a zöldség- és gyümölcskonzervipar, a tej-, a hús- és a malomipar.

Megyénk főleg a magyarlakta térség, történelmileg sajátosan agrárvidéknek mondható. Mind a településszerkezet, mind az iparosodás szintje, mind a családok önfenntartásában játszott szerepe alapján elmondható, hogy a mezőgazdaságnak jelentős súlya volt és van. Elmondható ez úgy is, hogy közben tudjuk, a megye területének csupán egyharmadán lehet érdemben valamilyen mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. Viszont a művelhető területekre jellemző, hogy a népességük viszonylag sűrű. Épp ez az a vidék, ahol a magyarság száma domináns, valamint, mivel a lakosság kétharmada vidéki településeken él, a szektorhoz való kötődése is jelentős.

Területi elrendeződés szempontjából a megye két fő zónára tagolódik: hegyvidéki (80%) és sík vidéki rész (20%). Magától értetődően a rétek és legelők magas aránya (becslések szerint a művelés alatt álló földterület 50%-a) a hegyvidékhez kötődik, a szántók (46%) és az ültetvényes termelés (4%) pedig főként a sík vidékhez. Az állattenyésztésben jellemzően a legeltetéses állattartás dominál, viszont elvétve már találunk intenzív állattartó telepeket is.

A mezőgazdasági területek tulajdonszerkezetére jellemző az erős széttagoltság. Családi gazdaságok szintjén művelik (vagy hagyják parlagon) a területek 88%-át, míg a vállalatok és farmergazdaságok a maradék 12%-on folytatnak agrártermelést. A felaprózottságot jól szemlélteti, hogy a gazdaságok száma meghaladja a 322 ezret, és az átlagos birtokméret alig nagyobb, mint 1 hektár (Somi 2008).

Kárpátalja jelenlegi szántóföldi termelését az alacsony termésátlagok jellemzik. A mezőkön elsősorban takarmánynövényekkel (ősziek, zab, kukorica, hüvelyesek), burgonyával, ipari növényekkel (napraforgó, dohány) találkozhatunk, a kertekben és az egyéb belterületeken pedig a nagyobb értéket képviselő zöldség, gyümölcs és szőlő termesztése folyik.

A ***demográfiai szempontok*** az utóbbi években igen jelentős tényezővé váltak a megyében nemcsak társadalmi, kulturális és nemzetiségi kérdések tekintetében, hanem mint gazdasági kérdés is meghatározó tényezővé vált az elvándorlás újabb trendjei.

A 2. ábra a kivándorlás földrajzi megoszlásának trendjeit, míg a 3. ábra dinamikáját mutatja a közelmúlt adataira támaszkodva. Földrajzi megoszlás szempontjából szignifikáns különbség a magyarok által lakott régió és a többségi ukrán területek között az elvándorlás irányát tekintve rajzolódik ki. Látható, hogy Beregszász és térsége főleg nemzetközi migrációs folyamatokat mutat, ellenben Ungvár, Munkács intraregionális és interregionális irányt tükröz. A 3. ábra az elköltözések számát szemlélteti. Jelentős kiugrást jelent a 2015–2016-os évek, ahol az irányok trendjei körülbelüli állandóságot mutatnak, viszont a mérték jelentős növekedésről számol be. Ám ugyanis a Magyarországon kívüli más országokba való elvándorlás mértéke is nőtt (főleg 2015-ben). A tematikus tanulmányok kutatási eredményeit megvizsgálva látható, hogy más külhoni régiókhoz hasonlóan Kárpátalján is megindultak a nemzetközi elvándorlási tendenciák, bár ennek a folyamatnak a kezdete nálunk egy bizonyos fokú késéssel következett be.

3. ábra. ***A kivándorlók megoszlása a kivándorlás helye szerint Kárpátalja közigazgatási egységeiben (2015)***

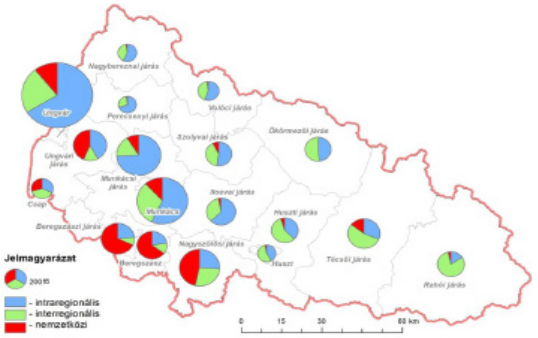

Forrás: Tátrai et al. 2018

4. ábra. ***Az elköltözöttek évi száma a kárpátaljai magyar népességen belül a 2010–2016-os időszakban a migrációs felmérés alapján***

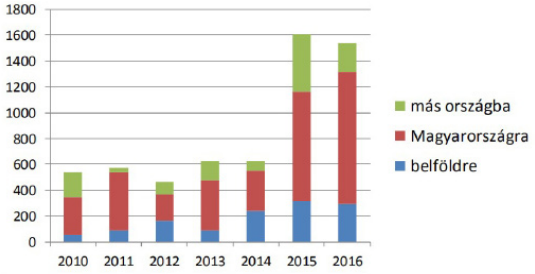

Forrás: Tátrai et al. 2018

A vállalkozói réteg és szerkezet – kiemelten a magyarlakta térség tekintetében – jellemzően az a terület, amely alapkutatást igényelne. Egyrészt azért, mert ezen a területen a meglévő statisztikák, elemzések hiányosak, másrészt a meglévők erősen torzíthatnak. Ennek ellenére a vállalkozásokkal kapcsolatos tapasztalataink néhány fontos következtetés levonására mégis teret adnak.

1. *Alacsony a vállalkozói aktivitás.* A posztkommunista térségek közös sajátossága, hogy alacsony vállalkozó kedv nyilvánul meg bennük. Ezt tovább rontották a rendszerváltás óta megnyilvánuló politikai, gazdasági, adózási és társadalmi viszonyok.

2. *A kis- és középvállalkozások dominálnak.* A számadatok alapján jellemző a dominancia, viszont az ipar esetében főleg a nagyvállalkozások termelnek nagyobb mértékben.

3. *A kisvállalkozók hátrányba kerültek az új Adókódex elfogadása után.* 2011-ről 2012-re 6,5%-kal csökkent a regisztrált kisvállalkozások száma. Elemzők okként nagyrészt az Adókódex változásait jelölik meg.

4. *„A magyar vállalkozók”*[1] *szűk mozgástérben mozognak.* Többnyire csak az agrárium és a lakossági kiskereskedelem területén találkozunk magyar érdekeltségű kis- és középvállalkozásokkal. Ezen túlmenően még a magyarországi működőtőke által indított vállalatoknál találkozunk magyar érdekeltséggel. A pénzügyi szolgáltatások és a vállalkozási centrumok többnyire központi, illetve külföldi tulajdonú cégektől és szervezetektől indulnak ki. A pénzügyi ágazatot illetően jelenleg Kárpátalján 1 bejegyzett bank és 41 bankfiók, 33 hitelszövetkezet és azok kirendeltségei, 1 bejegyzett biztosító és több mint 80 biztosítói kirendeltség működik. Ezeken kívül 12 regionális fejlesztési iroda, 8 businesscentrum, 2 business-inkubátor, valamint 6 vállalkozói alap nyújt segítséget a kárpátaljai vállalkozóknak.

5. *Alacsony forrásbevonási lehetőség.* A leggyakoribb problémafelvetés a helyi vállalkozóknál a forrásbővítés lehetőségének hiánya. A helyi bankok vagy nem adnak beruházási hiteleket, vagy ha igen, akkor vállalhatatlan feltételekkel. A külföldi működőtőke pedig inkább a jelentős súlyú, s így a politikai és gazdasági lobbi akadályaitól mentesebb nagyvállalati szektor irányába orientálódik, így nem jellemző a kis- és közepes nagyságú cégek finanszírozása ilyen módon.

Ezek a sajátosságok jelzik azokat a problémákat, akadályokat, amelyek a vállalkozási szektort ma jellemzik Kárpátalja magyarlakta vidékén. Emellett még észlelhető, hogy bár fejlődik, de még mindig nem elégséges

1. táblázat. ***A Kárpátalján regisztrált magánvállalkozások száma és aránya, db (az év elejére)***

Mutató	2001	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Magánvállalkozások száma	3313	2960	3040	3181	3252	3256	3322	3110
Regisztrált gazdasági egységek száma összesen	15476	17810	18964	19852	20510	20747	21399	21376
Magánvállalkozások részaránya az összes regisztrált gazdasági egységek számából, %	21,4	16,6	16,0	16,0	15,9	15,7	15,5	14,5
Magánvállalkozók aránya a kisvállalkozásokban, %	56,7	38,0	40,1	41,8	42,7	77,2	63,7	59,6

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2009–2013b

[1] „Magyar vállalkozó” a határ menti, zömében magyar nemzetiségűek által lakott területű és forrását tekintve ebből a térségből származó tőkéjű kkv-k.

a pénzügyi és vállalkozási ismeretek oktatása. Magyar nyelven, s így a magyar anyanyelvű diákok számára egyedül a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola biztosít gazdasági oktatást, valamint egyes középiskolák, amelyek választható jelleggel tanítják a közgazdasági alapismereteket. Mindez azt mutatja, hogy az általános gazdasági problémákon túl még az ismeret- és orientációs minták hiánya miatt is távol marad a fiatalabb generáció az üzleti élettől.

Helyi magyar vállalkozások és vállalkozók karakterelemzése

Magyarország Kormánya 2016-ban a külhoni régiók vonatkozásában tematikus éveket indított el. Ennek kapcsán először a fiatal vállalkozók, majd pedig a családi vállalkozások évek mentén első ízben kerültek a támogatáspolitika fókuszába a gazdasági társaságok, mint célcsoport. A tematikus évekhez kapcsolódóan vizsgáltuk Kárpátalja vállalkozói sajátosságait is. Erre ebben a térségben azért is volt kimondottan szükség, mert térségünk állami statisztikái, főleg a magyar lakta térség vállalkozóiról való adatok rendkívül hiányosak, megbízhatatlanok. Főleg abban nyilvánul meg az információhiány, hogy nem tud világos képet nyújtani a támogatások odaítélését illetően a döntéshozóknak a helyi magyar célközönség vonatkozásában.

Karakterspecifikáció

Ma egy fiatal magyar vállalkozó Kárpátalján nagy valószínűséggel 30 km-re él a határtól, betöltötte a 25. életévét, s leköveti a teljes népesség iparági megoszlását, azaz a tevékenységük zömében az agráriumhoz kapcsolódik. A könnyűipar, szolgáltatások, turisztikai vállalkozások főleg Beregszász városához köthetőek, viszont a magyarok kétharmada aprófalvas településekben lakik, ami pedig főként a mezőgazdaság felé predestinálja a vállalkozói irányultságot. A turisztika területén 40 év alatti fiatal vállalkozók alacsony arányban vannak, s a meglévők nagy része is főleg a családi gazdaságot, borászatot, turisztikai objektumot, vendéglátó egységet üzemelteti és viszi tovább.

A kárpátaljai fiatal magyar vállalkozók általában mikro- vagy kisvállalkozásokat alapítottak. A 2000-es évek kezdő vállalkozói többnyire kényszerből, a kolhozok, ipari központok megszűnésével, magukat privatizációs viszonylatban jól pozícionálva alakítottak nagyobb vállalati struktúrákat vagy vállaltak el ezeknél vezető pozíciókat. Ezzel szemben az utóbbi években vállalkozni kezdett fiatalokra igaz lehet az, hogy kisebb, rugalmasabb vállalkozásokba kezdenek, ahol a függési viszonyokat könnyebben elkerülhetik. Ezek a vállalkozók általában vagy önfoglalkoztatók, vagy családi jelleggel működnek, esetleg 2-3 alkalmazottal bírnak.

A vállalkozások jelentősebb kihívásai a minőségi emberi erőforrás elvándorlása, és így a munkaerőhiány, a tőkeszegénység és a politikai, társadalmi és gazdasági bizonytalanság. Az állammal szemben kettős vélekedés rajzolódott ki az interjúzás során. Egyik vállalkozónak sem volt problémája a helyi önkormányzattal olyan értelemben, hogy hátráltatta volna tevékenységét (főleg nem etnikai szempontból), a legtöbben az adózásra és a hivatali rendszerre sem panaszkodtak, úgy vélték, hogy – akár más országokkal összehasonlítva is – viszonylag megfizethető az adóteher. A problémát inkább a központi állami vezetésben, az ország egészének gazdaságpolitikájában látják, s egyrészt ebből rövid/közép-távon nem látnak kiutat, másrészt nagyban nehezíti ez a jelenség a jövőbeni perspektívákban való gondolkodást, a vállalkozók optimista jövőképét jelentősen degradálja.

A kutatásom arra is kereste a választ, hogy milyen összefüggések érvényesülnek külhonban a nemzetiség és a vállalkozás sikeressége között, egyáltalán jelent-e hátráltató tényezőt ma Kárpátalján az, ha valaki magyarnak vallja magát. A 2016-os felmérés időszakában a vál-

lalkozók inkább előnynek minősítették azt, hogy magyarok, abban az esetben, ha bírják az államnyelvet is. Nemzetiségi hátrányos megkülönböztetést nem tapasztaltak az üzleti életben, viszont a több nyelv több lehetőséget is ad a számukra.

Összehasonlítás a családi vállalkozások kutatási eredményével

A megkérdezett 100 vállalkozásból a külhoni régiók közül Kárpátalján a legnagyobb azoknak az aránya, akik mezőgazdaságban tevékenykednek (49 vállalkozás, a többi régió esetében ez a szám maximum 22-23 db). Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a térség mindig is agrártermelő vidék volt, és alacsony volt az iparosodási szint. Viszont az is oka ennek a magas aránynak, hogy a többi régióban megtalálható a mezőgazdasághoz köthető feldolgozó ipar, míg sajnos megyénkben e magasabb hozzáadott értéket jelentő ágazat súlya alacsony.

Mindkét kutatás fontos megállapítása, hogy a vállalkozással rendelkezők a saját generáción belül szignifikánsan magasabb hajlandóságot mutat arra vonatkozóan, hogy jövőjét Kárpátalján képzelje el azokhoz képest, akik nem vállalkoznak. A legutóbbi kutatásban megkérdezett 100 vállalkozóból 70 gondolta úgy, hogy nem telepedne ki, vagy egyáltalán nem is gondolkodott ezen. Azok, akik konkrét elképzeléssel rendelkeznek vagy csak tervezik, csupán a megkérdezettek 8%-a. Egyéb kutatásokkal, illetve a mindennapok elvándorlási megtapasztalásaival való összehasonlításban a migrációs értékek sokkal lesújtóbb eredményt mutatnak. Ennek a magyarázata egyrészt abban található meg, hogy azok a vállalkozók, akik már legalább egy évtizede a piacon vannak, rendelkeznek kellő anyagi biztonsággal, megtalálták a helyüket a gazdasági térben. A kárpátaljai társadalomra jellemző, hogy alapvetően szeretnek a szülőföldjükön élni, viszont anyagi megfontolásból kényszerülnek külföldre dolgozni vagy letelepedni. Akár kényszer szülte vállalkozókról beszélünk, akár céltudatos tevékenységűről, elmondható, hogy a vállalkozói lét segíti a szülőföldön maradást, tehát a célirányos gazdaságélénkítő programok nemzetmegtartó és javító erővel bírnak, főleg olyan gazdaságilag veszélyeztetett területen, mint Kárpátalja.

2. táblázat. ***Vállalkozói karaktervizsgálat SWOT-elemzése***

Erősségek	Gyengeségek
Piac nagysága **Többnyelvűség (összekötő szerep)** **Kihasználatlan lehetőségek (fogyasztói igények, alacsony verseny, keleti piac)** **Egészséges értékrend**	Gazdaságpolitikai bizonytalanság Jelentős elvándorlás Munkerőhiány Vállalkozói minták hiánya (impulzus szegény környezet) Tőkehiány Kockázatvállalás hiánya (üzleti frusztráció)
Lehetőségek	**Veszélyek**
Magyar kormány támogatáspolitikája **Gazdasági összefogás (TÉSZ-ek)** **Vállalkozási tudástér kialakítása (továbbképzések, szakmai fórumok, vállalkozói találkozók, innovációs know-how stb)**	Háborús helyzet fokozódása Nemzetiségi ellentétek erősödése További vállalkozásellenes gazdaságpolitika Olcsó külföldi termékek dömpingje

Forrás: saját szerkesztés

Következtetések

A tanulmány előzetes célkitűzésének megfelelően azt vizsgáltam, hogy a célcsoportok, a kárpátaljai egyéni vállalkozók és kisvállalkozásoknak milyen társadalmi-gazdasági térben, milyen speciális, önazonosságot bemutató karakterjegyekkel rendelkeznek, s mindezeknek az adottságoknak a tükrében milyen irányba érdemes külső forrásokkal beavatkozni a piaci folyamatokba.

Ukrajna geopolitikai helyzete, a sajátos fejlődési út, melyet ez az ország bejárt a rendszerváltás óta, valamint az elmúlt néhány év társadalmi-gazdasági és politikai folyamatai jelentősen rányomták a bélyegét a térségre, s azon belül a vállalkozások életére is. A legnagyobb kihívás ma egy kárpátaljai vállalkozásnak

az, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerőt találjon. Ennek megértése érdekében leginkább a demográfiai folyamatokat kell szemügyre vennünk. 2014 óta jelentősen beindult a teljes ország, s azon belül kimondottan a magyarok külföldi munkavállalási szokásai. Ma már a magyar lakosság nemcsak Magyarországra, hanem egész európai kontinens országaira megy munkát vállalni.

A kárpátaljai magyar vállalkozások zömében az agráriumhoz köthetők, egyéni vállalkozási formában működnek, még a családi vállalkozások is a családtagok között megosztva, egyéni vállalkozás jogi formában érvényesülnek. A magyar vállalkozók a határzónában működnek és tevékenykednek. Alacsony az exportorientáció, valamint csekély mértékben kereskednek belső-ukrajnai piacokkal. Nem jelentős a hozzáadott érték, s így a jövedelemtermelő képesség. A mezőgazdaságon kívül városok területén a kereskedelem, kisebb mértékben az ipar, a kiemelt turisztikai térségek környezetében pedig a turisztikai ágazat biztosít megélhetést a vállalkozóknak.

Irodalomjegyzék

1. Bacsó Róbert – Pataki Gábor (2018): A hitelszövetkezetek gazdaságélénkítési szerepe Kárpátalján összefüggésben az Egán Ede-terv megvalósításával. *Metszetek*, 7. évf. 1. sz. 30–62.
2. Czaller László – Csite András – Geambașu Réka (szerk., 2016): *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás. Jelentés a külhoni magyar fiatal vállalkozók helyzetéről.* Hétfa Kutatóintézet – Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest
3. Czaller László – Csite András – Geambașu Réka (szerk., 2017): *Húzóerők. Jelentés a külhoni magyar családi vállalkozók helyzetéről 2017.* Hétfa Kutatóintézet, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest
4. Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ: www.eganede.com (Letöltve: 2019.04.10.)
5. Egán Ede terv (2014): *A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve.* Forrás: https://www.eganede.com/egan-ede-terv.pdf (Letöltve: 2019.04.10.)
6. Fodor Gy. (2009): Ipar. In Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest
7. Fodor Gy. (2012): A humán erőforrások állapota és a nemzetiségek közötti viszony Kárpátalján. *Institutum Geographiae Universitatis Debreceniensis*. Studia Geographica 27. Debreceni Egyetemi Kiadó/Debrecen University Press, Debrecen, 139–147.
8. Kárpátalja Magyar Vállalkozók Lapja (KVL), 2017, 2018. Forrás: http://kmvsz.org.ua/ (Letöltve: 2019.04.10.)
9. Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal (Закарпатська обласна державна адміністрація) (2013), [Електронний ресурс]. Forrás: https://carpathia.gov.ua/ua/91.htm (Letöltve: 2019.04.10.)
10. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2012a): *Закарпаття в демографічному вимірі.* Статистичний збірник. Ужгород
11. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2013a): *Статистична інформація,* [Електронний ресурс]. – Forrás: www.uz.ukrstat.gov.ua (Letöltve: 2019.04.10.)
12. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2013b): *Статистичний щорічник Закарпаття 2008–2012*. Ужгород
13. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області) (2003): *Національний склад населення та його мовні ознаки*. Статистичний бюлетень. Ужгород
14. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), (2002): *Демографічні процеси Закарпаття у цифрах статистики.* Статистичний бюлетень. Ужгород
15. Somi Zs. (2008): Kárpátalja mezőgazdasága az ukrán agrárpolitika feltételrendszerében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 43. évf. 2. sz. 242–250.
16. Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián (2018): A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 7. évf. 1. sz. 5–29.
17. Trading Economics: www.tradingeconomics.com (Download: 2019.04.10.)
18. Wikipedia: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kárpátalja (Letöltve: 2019.04.10.)

A PÉNZÜGYI DIAGNOSZTIKA JELENTŐSÉGE AZ ÚJONNAN ALAPÍTOTT VÁLLALKOZÁSOK ÉLETÉBEN

Patyi Balázs[1] – Pataki László[2] – Illés Bálint Csaba[3]

[1]PhD hallgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar,
Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
e-mail: bali9292@gmail.com
[2]PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem,
Gazdaságtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete
e-mail: pataki.laszlo@gtk.szie.hu
[3]PhD, habil., egyetemi tanár, Szent István Egyetem,
Gazdaságtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete
e-mail: Illes.B.Csaba@gtk.szie.hu

Kutatásunkban az újonnan alapított vállalkozások pénzügyi diagnosztikáját végeztük el. Számos kockázati tényező hat a vállalkozásokra, amelyek következtében nagyon gyorsan megszűnhetnek. A kockázat feltárása mellett a jövedelmezőség elemzése is szükséges, hiszen a jövedelmező működés elengedhetetlen a növekedéshez és a fennmaradáshoz. A vizsgálódásunk középpontjában azok a 2012-ben alapított, győri székhelyű vállalkozások állnak, amelyek a gépjármű, motorkerékpár kereskedelme, javítása ágazatban működnek. Az alkalmazott módszertan: adatbázis-elemzés Excel szoftverrel, adaptálva az EkoWIN szoftver kockázati és jövedelmezőségi mix módszertanát. Kutatásunk eredményei segítséget nyújthatnak az újonnan alapított vállalkozások döntéshozóinak, valamint további kutatások alapját képezhetik.

Kulcsszavak: *pénzügyi diagnosztika, kockázat, jövedelmezőség*

Abstract

In our research we focus on the financial diagnostics of the newly established companies. There are many risk factors that can cause the end of the company very quickly. Indentifying the risk factors is not enough, it is also necessary to analyze profitability, because profitable operation is essential for growth and survival. In our research we focus on companies which are based in Győr, established in 2012 and working in the automotive and motorcycle trade and repair sector. Methodology: database analysis with Excel software, adapting the EkoWIN software risk and profitability methodology. The results of our research can help the decision makers of the newly established companies and can provide information for further researches.

Keywords: *financial diagnostics, risk, profitability*

Bevezetés

A vállalatok vezetőinek és döntéshozóinak szempontjából kulcsfontosságú, hogy tisztában legyen a vállalat erősségeivel és gyengeségeivel. Az erős és a gyenge pontok feltárásában kulcsfontosságú szerepe van a pénzügyi diagnosztikának. Az új vállalkozásokra számos nehézség vár, amelyeknek az azonosítása és megfelelő kezelése kulcsfontosságú a vállalat jövőjének a szempontjából. Amennyiben a vállalkozások nem képesek a problémák megfelelő azonosításában, úgy könnyen elveszít-

hetik a versenyelőnyüket. Egy rossz döntés a mai kiélezett versenyben súlyos következményekkel járhat bármely vállalkozás számára. Az újonnan alapított vállalkozásokra nézve különösen igaz az előbbi állítás, hiszen egy rossz döntés következtében számos vállalkozás a korai megszűnés útjára léphet. A rossz döntések elkerülését segíti a kockázati faktorok azonosítása, valamint a jövedelmezőség elemzése.

Az alapítás és a felmerülő kockázatok

A vállalkozásoknál minden életszakasznak megvannak a sajátos kockázatai. A vállalkozások döntéshozóinak azért lényeges lépés ezeknek a kockázatoknak a feltárása, mert ezek a kockázatok akár a vállalkozás végét is jelenthetik. A téma fontosságát szemlélteti az 1. táblázat.

1. táblázat. ***Cégek túlélési rátája alapítás évének függvényében***

Alapítás éve	Cégalapítások száma	5 éves túlélési arány	10 éves túlélési arány
1996	38 902	79,95%	61,72%
1997	56 983	81,51%	63,85%
1998	60 919	82,33%	63,84%
1999	39 042	84,45%	64,84%
2000	44 119	85,21%	64,47%
2001	40 753	85,27%	62,51%
2002	39 304	85,20%	60,65%
2003	38 303	85,15%	58,82%
2004	39 051	85,35%	58,19%
2005	33 410	83,25%	54,04%
2006	32 843	82,71%	51,79%
2007	34 076	82,27%	50,72%
2009	47 632	80,47%	
2010	46 996	76,36%	
2011	50 358	73,67%	
2012	38 503	74,68%	

Forrás: https://www.opten.hu/kozlemenyek/egyre-nehezebb-a-terep-a-frissen-letrejovo-vallalkozasoknak

Az 1. táblázat alapján azt mondhatjuk, hogy átlagosan a vállalkozások közel 20%-a megszűnik az első 5 éven belül, valamint az első 10 éven belül ez az arány csaknem 60%-ot tesz ki. A 2000-es évektől kezdődően az 5 és a 10 éves túlélési arány romló tendenciát mutat, egyre kevesebb újonnan alapított vállalkozás marad életben, viszonylag rövid időszak alatt nagy arányban szűnnek meg a vállalkozások. A túlélést jól tervezett üzleti modell alkalmazása segítheti, amely mintegy vezérfonalként tarthatja a vállalkozást a tervezett úton (Seroka-Stolka et al. 2017).

Az életszakaszokkal foglalkozó modellekben is megjelenik az alapítást követő korai megszűnés fázisa, amely szintén azt jelzi, hogy érdemes az alapítási léthez kapcsolódó kockázatokkal foglalkozni. A következőkben kiemelnénk néhány modellt, amelyekben szerepelnek az alapítás utáni fázisok. Az 1. ábra Adizes felfogását szemlélteti.

1. ábra. ***Adizes-életszakasz modellje***

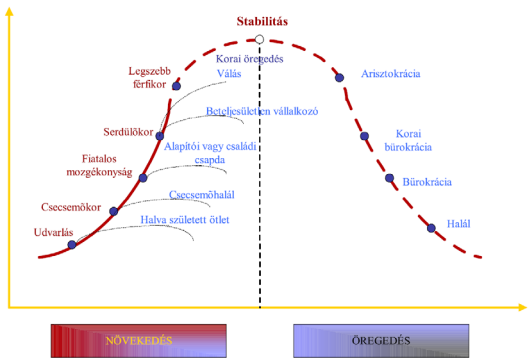

Forrás: Kádárné Horváth Á. 2006

Adizes felfogásában az alapítást követő növekedési fázisban több kritikus pont is lehet. A modellben megjelenik a „csecsemőhalál", amikor a vállalkozás korai szakaszában már megszűnik. Amennyiben a vállalkozás sikeresen túléli a kezdeti szakasz megpróbáltatásait, akkor az „alapítói csapda" jelenthet problémákat. Az alapító túlvállalhatja magát vagy olyan dolgokba kezdhet, amelyek a vállalkozást akár csődbe is vihetik. A növekedés szakaszában található „Korai öregedés", amikor

már egy hosszabb ideje működő vállalatnál következik be a válság a problémák nem megfelelő kezelése végett. A modell lényege, hogy a megjelölt szakaszokban más-más célokat kell elérnie a vállalatnak a sikeres növekedéshez. A szakaszok természetesen nem mindig különülnek el egymástól, összemosódhatnak (Turzai-Horányi–Dunay 2017). Amennyiben bizonyos célokat nem képes elérni a vállalkozás (például értékesítés növelése, profit termelése), akkor ezek kockázatot jelentenek a vállalkozás jövőjére nézve (Bélyácz 2015). A vállalkozó részéről a kockázatok kezeléséhez és a fejlődés irányításához proaktív viselkedésmód nyújthat segítséget (Okreglicka–Dunay 2018).

Greiner modelljében is szerepel a megszűnés. A modellben egy koordináta rendszerben jelenik meg a szervezetek nagysága, illetve a kora. Különböző krízisek találhatóak a növekedés különböző szakaszaiban, mint például a vezetési stílus krízise vagy az ellenőrzés krízise. Amennyiben a vállalkozás nem képes az adott krízishelyzetet megfelelő módon megoldani, úgy megszűnhet (Zsupanekné 2011).

A fenti két modell is mutatja az alapításnál felmerülő kockázatok fontosságát. A pénzügyi menedzsment egyik lényeges feladata, hogy ezeket a kockázatokat feltárja. A kockázatoknál megjelenhet a hitelfelvétel (hiszen a kisvállalkozások nehezen jutnak hitelekhez), a mindennapi működés biztosítása. Amennyiben ezeket a kockázatokat nem képesek kezelni, az visszahathat a vállalat teljesítményére (Walter 2014).

A jövedelmezőség fontossága

A kockázatok feltárása önmagában nem adna teljes képet az új vállalkozások problémáival kapcsolatban. A kockázatok mellet a jövedelmezőség is kulcsfontosságú szerepet játszik, hiszen a jövedelmező működés az alapja mindennek.

Mivel az alapítást követően egy nehéz és kockázatos időszak vár a cégekre, ezért a stabil jövedelemteremtő képesség megteremtése elengedhetetlen az új vállalkozások szempontjából. A versengő piacon az életben maradás mellett kulcsfontosságú a növekedés és a fejlődés. A növekvő cégeknek szükségük van új beruházásokra, gépekre, berendezésekre a növekvő keresletek végett. Ezekhez a beruházásokhoz pénz kell, amit a jövedelmező működés révén elő lehet teremteni (Brealey–Myres 2011).

Alkalmazott módszertan

Az alkalmazott módszertan: adatbázis-elemzés Excel szoftverrel, adaptálva az EkoWIN szoftver jövedelmezőségi mix módszertanát. Az EkoWIN egy pénzügyi elemző, előrejelző és vállalatértékelő szakértői szoftver. A korlátozott hozzáférés miatt a számítás módszertanát a kézikönyv alapján adaptáltuk Excelbe a praktikusabb számítások elvégzéséhez. A számítások során a jövedelmezőség és a kockázat értékelése történik, valamint a kettő segítségével egy összeminősítés is készült.

Adatbázis bemutatása

Az adatbázisom alapját a 2012-ben alapított, győri székhelyű vállalkozások alkotják. A választásunk azért esett Győrre, mert kíváncsiak voltunk a megyeszékhelyen alapított vállalkozásokban végbemenő folyamatokra. Azért döntöttünk a 2012-es alapítás mellett, mert hosszabb távon szeretnénk vizsgálni ezeket a vállalatokat, a későbbiek során akár az adatbázis bővítésével. A 2012-ben alapított, győri székhelyű vállalkozások neveit az Igazságügyi Minisztérium Cégszolgálata és a Microsec Zrt. közreműködésével szereztük be (641 cég). Az adatbázisból kiemeltük azokat a vállalatokat, amelyeknek a fő tevékenységi körük a Gépjármű-, motorkerékpár kereskedelme, javítása ágazatba tartozik (33 cég). A fő tevékenységi körök beazonosítása TEÁOR kódszám alapján történt, amelyeket a https://www.e-cegjegyzek.hu, illetve a kiegészítő melléklet segítségével találtunk meg. Azért dön-

töttünk a gépjármű, motorkerékpár kereskedelme, javítása ágazat elemzése mellett, mert a régióban nagyon fejlett ez az ágazat, amit a 2. táblázat adatai is alátámasztanak.

2. táblázat. ***A Győr-Moson-Sopron megyében működő vállalkozások száma a nemzetgazdasági ág szerint (rangsorolt, TOP 5 a vállalkozás szám alapján)***

Ágazat	2012	2013	2014	2015	2016
Kereskedelem, gépjárműjavítás (G)	5 779	5 715	5 692	5 684	5 648
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység (M)	4 353	4 317	4 398	4 508	4 662
Építőipar (F)	3 116	3 193	3 297	3 503	3 788
Ipar (B+C+D+E)	2 615	2 560	2 604	2 633	2 662
Ipar víz- és hulladékgazdálkodás nélkül (B+C+D)	2 545	2 492	2 536	2 566	2 596

Forrás: saját szerkesztés, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qvd007.html alapján

A táblázat adatai alapján elmondható, hogy a gépjárműjavítás és kereskedelem ágazat a vállalkozások számát tekintve kiemelkedő jelentőségű a régióban, így a választásunk megalapozott. A leszűrt cégek adatai az e-beszámoló oldaláról lettek letöltve (http://e-beszamolo.im.gov.hu/oldal/kezdolap), majd ezt követően átírva Excelbe a számítások elvégzéséhez.

A vizsgálat időtartama 2012-től 2017-ig tartott. Ebben az időszakban a vizsgált cégek rendelkezésre álló adatait a 2. ábra tartalmazza.

2. ábra. ***A gépjármű-, motorkerékpár kereskedelme, javítása ágazatban működő vállalatok rendelkezésre álló adatai***

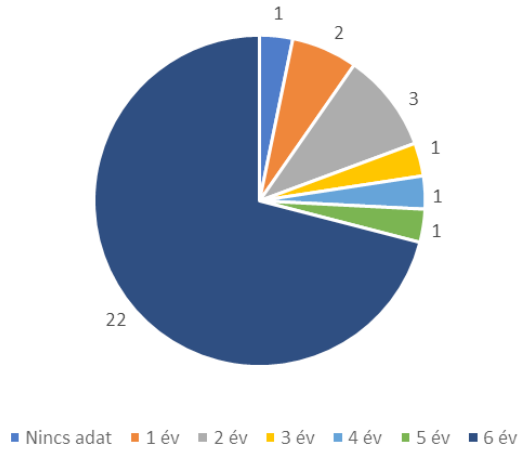

Forrás: saját szerkesztés a vizsgált ágazatban szereplő vállalatok adatai alapján

Ahol nincs adat, ott az e-beszámolóra nem volt feltöltve mérleg és eredménykimutatás. Ezek a cégek jellemzően kényszertörlési eljárás alá kerültek (nem teljesítették a beszámolási kötelezettségüket) és megszűntek. Ahol 5 év szerepel, ott a cég nem töltötte fel a 2017-es adatait, ennek ellenére működő vállalkozásról van szó. Összességében megállapítható, hogy a 33 cégből 8 cég megszűnt az első 5 éven belül, így az 5 éves túlélési arány a vizsgált mintában 75,8 %-os. Az is mutatja a téma fontosságát, hogy az első 5 évben a cégek közel negyede megszűnt a mintában.

Az adatbázis kapcsán még fontos tényező, hogy egyszerűsített mérleg és eredménykimutatások álltak a rendelkezésünkre, ezért a kiegészítő mellékletek segítségével gyűjtöttünk olyan adatokat, mint például a vevői követelések nagysága vagy a szállítói tartozások értéke.

Eredmények

Az EkoWIN szoftver vizsgálatának két fő komponense és tartalma:

Jövedelmezőségi mix:

1. Termelés minősítése

- Nettó (üzemi) termelékenység,
- Nettó (adózás előtti) termelékenység,
- Eszközarányos termelési (üzemi) eredmény,
- Eszközarányos termelési (adózás előtti) eredmény,

2. Értékesítés minősítése
- Nettó (üzemi) jövedelmezőség,
- Nettó (adózás előtti) jövedelmezőség,
- Eszközarányos (üzemi) eredmény,
- Eszközarányos (adózás előtti) eredmény,
- Összes forrásra jutó kamat és adózott eredmény,
- Saját tőkére jutó adózott eredmény,

3. Pénzügyi realizáció minősítése
- P. ü. realizált nettó (üzemi) jövedelmezőség,
- P. ü. realizált nettó (adózás előtti) jövedelmezőség,
- P. ü. realizált eszközarányos (üzemi) eredmény,
- P. ü. realizált eszközarányos (adózás előtti) eredmény.

Kockázati mix:

1. Tőkeszerkezet
- Tőkeellátottság,
- Fedezeti tőke dinamikája,
- Tartós forrásokon belüli tőkeellátottság,
- Befektetett eszközök tőkefedezete,
- Hosszú lejáratú kötelezettségek eszközfedezete.

2. Eszközfinanszírozás
- Keresztbefinanszírozás az összes forrás %-ban,
- Keresztbefinanszírozás a saját tőke %-ban,

3. Statikus likviditás
- Azonnali likviditási mutató,
- Gyors likviditási mutató,
- Általános likviditási mutató,
- Teljes likviditási mutató.

4. Dinamikus likviditás
- Összes kötelezettség cash-flow fedezete,
- Rövid lejáratú kötelezettségek cash-flow fedezete,
- Tartós forráshiány várható futamideje (év).

5. Működési és finanszírozási dinamika
- Szállítók futamideje,
- Vevők futamideje,
- Készletek futamideje,
- Vevők és készletek szállítókkal finanszírozott részaránya.

Az összminősítés a jövedelmezőség és a kockázat együttes vizsgálatával történik. Minden egyes számítás eredményeit a program egy algoritmus alapján pontozza. Ezek alapján rendel az összesítő kategóriákhoz (például a termelés minősítése) pontszámot. A jövedelmezőségi mix és a kockázati mix pontszáma az összesítő kategóriák pontszámából adódik. A vállalatok összminősítése pedig a jövedelmezőségi mix és a kockázati mix értékelése alapján történik. Az EkoWIN-program segítségével könnyen fel lehet tárni a kritikus pontokat, valamint grafikonok segítségével látványos kimutatásokat lehet készíteni. A pontokat a következők alapján értékeli (EkoWIN 2018):

0 – 19,9 p = (E) = kritikus

20 – 39,9 p = (D) = problematikus

40 – 59,9 p = (C) = elfogadható

60 – 79,9 p = (B) = jó

80 – 100,0 p = (A) = kiváló

Az előzőek alapján a jövedelmezőségi mix eredményeit a 3. ábra tartalmazza.

3. ábra. ***A jövedelmezőségi mix értékei a vizsgált ágazatban***

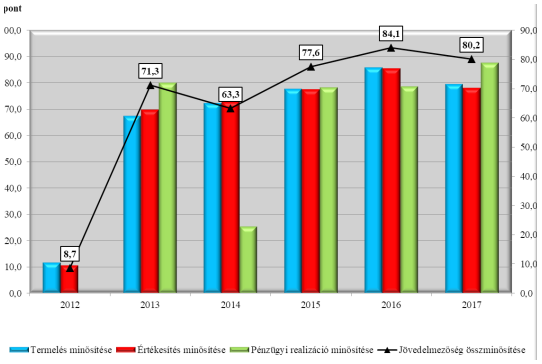

Forrás: saját szerkesztés a mérleg és az eredménykimutatás adatokra épülő EkoWIN-es számítások alapján

A 3. ábra alapján elmondható, hogy az alapítás éve kritikus a vállalkozások számára mind a termelés, mind az értékesítés minősítése szempontjából. Pénzügyi realizáció minősítése nem értelmezhető az első évben, mert a számítás korábbi évek adataira épül. 2013 és 2015 között már jó minősítést szereztek az ágazatban vizsgált cégek, végül 2016-ot követően kiváló a minősítés, amikor már csak a működő vállalkozások maradtak a vizsgált adatbázisban. Az alapítás évében súlyos probléma az alacsony értékesítési árbevétel, ami a csekély megrendelésből és termelésből adódik, amihez a viszonylag magas ráfordítások párosulnak. A vállalkozás beindítása jövedelmezőségi szempontból megterhelő és gyakran még veszteséges is. Problematikus elem, amit kiemelnénk, az a 2014-es pénzügyi realizáció visszaesése. Ez egy olyan jelzés, amire a vállalatoknak figyelniük kell. A problémát az árbevétel visszaesése jelentette úgy, hogy a ráfordítások állománya változatlan maradt. Erre figyelni kell a vállalatoknak, hiszen a pozitív üzemi tevékenység eredményénél ez kulcsfontosságú. Összességében elmondható, hogy a jövedelmezőségi mix alapján nagyon jól teljesítenek a vizsgált vállalatok.

A kockázati mix eredményeit a 4. ábra tartalmazza.

4. ábra. ***A kockázati mix értékei a vizsgált ágazatban***

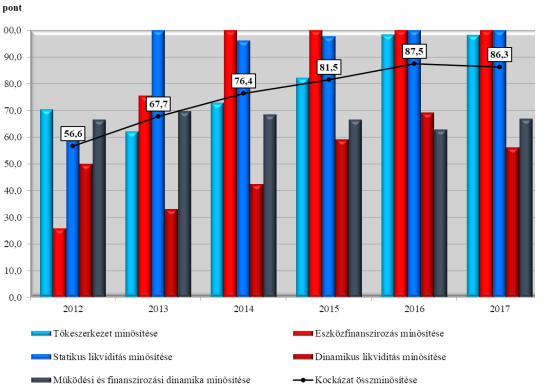

Forrás: saját szerkesztés a mérleg és az eredménykimutatás adatokra épülő EkoWIN-es számítások alapján

Kockázati szempontból a vizsgált adatbázis az alapítás évében elfogadható értékest kapott, majd ezt követően végig javuló tendenciát mutatnak az értékek. 2015-ös évtől kezdve már kiváló a kockázat értékelése. Kockázati minősítés esetén az eszközfinanszírozás és a dinamikus likviditás a kritikus pont. 2012-ben az alacsony eszközfinanszírozás kiváltó oka a folyó források (rövid lejáratú kötelezettségek (RLK)+céltartalékok+passzív időbeli elhatárolások) meghaladta a befektetett eszközöknek a nagyságát. Erre az arányra ügyelnie kell a vállalatoknak, amit a befektetett eszközök növelésével mérsékelni is tudtak az ezt követő időszakban. 2013-tól kezdődően a dinamikus likviditás minősítése viszonylag alacsony. Ennek kiváltó oka az alacsony adózott eredmény az RLK-hoz viszonyítva. Amit még érdemes kiemelni, az a működési és finanszírozási dinamika stagnáló értéke. Itt a probléma a vevők és készletek szállítókkal finanszírozott részarányában van. A vevői követelések behajtási ideje, valamint a készletek lekötési ideje a vállalatnak költségként jelenik meg. Ezzel szemben a szállítói tartozások rendezési ideje bevételként jelenik meg. A vállalatok számára annál jobb, minél rövidebb a készletlekötés, minél hamarabb teljesítik a vevők a követelés ellenértékét, valamint minél tovább halaszthatja a szállítói tartozások rendezését. Ezért lényeges a bevételi és a költség tényezők arányát egymáshoz viszonyí-

tani. A legjobb opció, ha a szállítói tartozások rendezési ideje meghaladja a vevői követelések rendezési idejét és a készletek lekötési idejét. Ebben a tekintetben a vállalkozásoknak még van mit javítaniuk.

Az 5. ábra mutatja az összminősítést.

5. ábra. ***Az összminősítés értékei a vizsgált ágazatban***

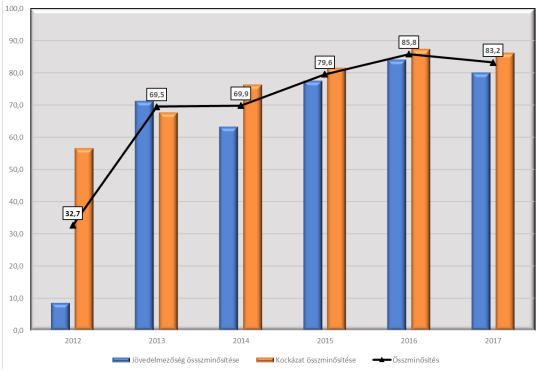

Forrás: saját szerkesztés a mérleg és az eredménykimutatás adatokra épülő EkoWIN-es számítások alapján

Az összminősítésnél is látható, hogy az alapítást követő nehézségeket gyorsan megoldották a vizsgált vállalatok, és 2013-tól jó, illetve 2016-tól kiváló minősítést szereztek. Az itt kapott eredmények is alátámasztják, hogy a térségben meghatározó szerepet betöltő ágazat nagyon jól működik.

Összegzés

Vizsgálódásunk során abból indultunk ki, hogy az újonnan alapított vállalkozások számos problémával megküzdenek, amelyek kockázatot jelenthetnek a vállalkozás jövedelmező működésére és a jövőjére tekintettel. Ezeknek a kockázatoknak az elkerülése, illetve megoldása rendkívül fontos, amelyben a pénzügyi diagnosztika nagy segítségre van. A pénzügyi diagnosztika szempontjából érdemes olyan elemző programokat használni, mint például az EkoWIN. A kapott értékelések alapján láthatóak azok a területek, amelyeken még javítani kell a vállalatnak. A kiválasztott ágazat kiváló értékeléseket kapott jövedelmezőségi és kockázati szempontból is, ennek ellenére még így is volt olyan terület, amelyre érdemes odafigyelni (pénzügyi realizáció, dinamikus likviditás, eszközfinanszírozás).

Irodalomjegyzék

1. Bélyácz Iván (szerk., 2015): *A vállalati növekedés tapasztalatai az 1903–2012 közötti időszakban.* Akadémiai Kiadó, Budapest
2. EKOSYSTEM Pénzügyi – Informatikai Kft. (2018): *EkoWIN elemzési útmutató.* Budapest
3. Kádárné Horváth Ágnes (2006): Vállalati növekedés. *E-tudomány*, vol. 4. iss. 3. pp. 1–16.
4. KSH: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qvd007.html (Letöltve: 2019.02.23.)
5. Okreglicka, Małgorzata – Dunay, Anna (2018): Potential for proactivity as an antecedent of entrepreneurial orientation. In: Okreglicka, Małgorzata – Korombel, Anna – Lemańska-Majdzik, Anna (eds.): *Proceedings of the 2nd International Conference Contemporary Issues in Theory and Practice of Management.* Czestochowa University of Technology Faculty of Management, Czestochowa, pp. 499–505.
6. OPTEN Kft.: www.opten.hu/kozlemenyek/egyre-nehezebb-a-terep-a-frissen-letrejovo-vallalkozasoknak (Letöltve: 2019.01.20.)
7. Richard A. Brealey –Stewart C. Myers (2011): *Modern vállalati pénzügyek*. Panem Kiadó, Budapest
8. Seroka-Stolka, Oksana –Surowiec, Anna –Pietrasieński, Paweł – Dunay, Anna (2017): Sustainable Business Models. *Zeszyty Naukowe Politechniki Czestochowskiej*, nr. 27. t. 2. s. 116–125.
9. Turzai-Horányi Beatrix – Dunay Anna (2017): A magyarországi egymárkás autókereskedések életciklusainak összehasonlító vizsgálata. *Gazdaság és Társadalom*, 9. évf. 3–4. sz. 122–141.
10. Walter György(2014): *Vállalatfinanszírozás a gyakorlatban*. Alinea Kiadó, Budapest
11. Zsupanekné Palányi Ildikó (2011): *A vállalati növekedés teoretikus és praktikus szemlélete.* Kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola, Pécs

A 2016-OS REGIONÁLIS REFORM FRANCIAORSZÁGBAN

Tőkés Tibor[1] – Márkus Ádám[2] – Gáll József Mihály[3] – Erdey László[4]

[1]PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézet
e-mail: tokes.tibor@econ.unideb.hu
[2]egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézet
e-mail: markus.adam@econ.unideb.hu
[3]PhD, egyetemi docens, tanszékvezető, Debreceni Egyetem, Informatikai Kar, Alkalmazott Matematika és Valószínűségszámítás Tanszék
e-mail: gall.jozsef@inf.unideb.hu
[4]PhD, egyetemi docens, intézetigazgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézet
e-mail: erdey.laszlo@econ.unideb.hu

A tanulmányban ismertetésre kerül a francia regionális rendszer kialakítása és fejlődése, mely története során számos átalakuláson ment keresztül. A regionalizáció gondolata már a francia forradalmat követően felbukkant. A régiók újabb megjelenésére csak a XX. század elején kerülhetett sor. Az 1982-es reform kisebb változtatásokkal fennmaradt, egészen 2016-ig. A tanulmány a korábbi folyamatok mellett a legutóbbi, 2016-os regionális reformot mutatja be, melynek során a régiók megnövelték jelentőségüket, illetve megerősítették a közigazgatásban betöltött szerepüket.

Kulcsszavak: *Franciaország, francia régiók, regionális reform, decentralizáció, III. Decentralizációs Reformcsomag*

Abstract

Дослідження присвячене виникненню та розвитку французької регіональної системи, яка протягом своєї історії зазнала багатьох перетворень. Ідея регіоналізації виникла вже після Французької революції. Однак оновлена концепція регіонів почала свій розвиток лише на початку XX століття. Реформа 1982 року з незначними уточненнями та змінами проіснувала аж до 2016 року. Окрім історичних процесів, дослідження розкриває суть регіональної реформи 2016 року, завдяки якій підвищилась роль та значення регіонів у державному управлінні.

Ключові слова: *Франція, французькі регіони, регіональна реформа, децентралізація, III Пакет децентралізаційних реформ*

A tervezési-statisztikai régió az Európai Unió regionális politikájának kulcsszintje. A régió területfejlesztésben betöltött szerepe napjainkban is megkérdőjelezhetetlen Európában. A *Közösség regionális politikájá*nak fontos eleme Európa és az európai régiók versenyképességének erősítése, ez alól a magyar régiók sem kivételek (Fenyves–Tarnóczi–Bács 2016).[1] Az elmúlt negyed században hazánkban is igyekeztek kialakítani egy, az európai normáknak

[1] Lásd még: Tarnóczi–Bács–Böcskei–Fenyves (2017), illetve Máté–Fenyves (2016).

megfelelő regionális politikát és területfejlesztést. A magyar rendszer fejlődésére kétség kívül hatással voltak nyugat-európai példák, ezek közül kiemelkedett Franciaország, mely a területfejlesztés és a regionalizáció kérdésében a XX. század második felében hasonló problémákkal nézett szembe, mint Magyarország. Éppen ezért a francia regionális rendszer fejlődésének ismerete hasznos mind hazánk, mind Közép-Európa országai számára. 2016-ban a francia rendszer történetének egyik legjelentősebb átalakulásán ment keresztül, melynek célja a francia régiók versenyképességének és hatékonyságának növelése.

2016. január 1-től Franciaországban a regionális rendszer átalakult. Ez az átalakulás a betetőzése volt egy 1982-ben indult folyamatnak. A régiók szükségességének kérdése végigkísérte Franciaország modern történelmét, ám maga a regionalizáció csak az 1960-as évektől kapott igazi lendületet.

Már a francia forradalom által kialakított megyerendszer működésének első időszakában felvetődött a régiók hasznosságának kérdése, de ekkor egy regionális rendszer kialakításában az Ancien Régime tartományainak reneszánszát látták, illetve a központi kormányzat sem volt érdekelt a megyéknél nagyobb területi-közigazgatási vagy tervezési egységek kialakításában, mivel a megyék a központi hatalom eszközeiként funkcionáltak. Az 1850-es évektől számos kutató foglalkozott az ország regionalizálásának kérdésével (A. Comte 1854; F. Le Play 1864; C. Brun 1900; P. Vidal de la Blache 1910; H. Hauser 1919; M. Debré 1946; J. F. Gravier 1949). A francia kormányok egészen a két világháború közötti időszakig nem tettek lépéseket az ország regionalizálására. A jakobinus, majd a napóleoni időszak a francia állam újabb centralizációját hozta, ennek okán a prefektusi rendszer kiépítésével megerősítették a központi kormányzat jelenlétét a közigazgatásban. A megyékbe küldött prefektusok irányító, felügyelő szerepköre biztosította a megyerendszer állékonyságát. Ettől az időszaktól kezdődően a prefektusok által vezetett és így a központi kormányzat által felügyelt megyerendszer a központi hatalom eszköze hatalma gyakorlására (Tőkés 2018a). A kérdésben változást csak a modern területfejlesztés és a tervezési régió megjelenése hozott. E regionalizáció is elsősorban gazdasági szükségszerűségből, mintsem politikai akaratból táplálkozott.

A két világháború között több regionális fölosztás is született (1922, 1930, 1938), ám alapjaiban mind visszanyúlik a P. Vidal de la Blache regionalizálási tervéből kialakított H. Hauser és É. Clémentel által létrehozott 1919-es Clémentel Régiókhoz (Dayries–Dayries 1982). Ennek a változásnak köszönhetően a második világháború után a régió egyre nagyobb szerepet kapott a gazdasági tervezésben és a gazdaságfejlesztésben. Ebben nem kis szerepe volt a J. Monnet vezette 1946-ban létrejött Tervhivatalnak, az E. Claudius-Petit 1957-ben létrehozott Újjáépítési és Urbanisztikai Minisztériumának (Claudius-Petit 1950) és az 1963-tól megszülető DATAR-nak azaz a Területfejlesztési és Regionális Tevékenységet Irányító Központnak (Lacour–Delamarre 2010, 2015). C. de Gaulle 1969-ben egy reformtervezetet bocsátott népszavazásra, mely a régiókat valódi közigazgatási egységgé emelte volna, és a régiók területi hatósági jogkört kaptak volna. Gazdasági, szociális és kulturális területen és a területfejlesztésben jelentős döntési jogosítványokkal bővült volna a regionális hatáskörblokk. A reformterv 46,83% támogató szavazatot kapott, így elbukott. A vereség hatására, valamint egyéb belpolitikai okok miatt De Gaulle lemondott. A következő elnökválasztáson G. Pompidou győzött, aki jelentős lépéseket tett a decentralizáció folytatására. 1970-ben az addig Provence Côte d'Azur régió részét képező Korzikát önálló régióvá alakították, ám a francia regionális rendszerben e lépésen kívül nem történt jelentős változás egészen 1972-ig. Ekkor G. Pompidou elnöksége alatt az 1972.

július 5-i törvénynek köszönhetően a régió közintézmény státust kapott, így jogi személylyé vált, ám ennek ellenére csak a gazdasági és területfejlesztési kérdésekbe volt beleszólása. A régió annak köszönhetően, hogy képviselőit nem közvetlenül választják, hanem delegálják, még súlytalan maradt, így sem eszköze, sem elégséges anyagi forrása nem volt a rá szabott feladatok ellátásához. A régiók eredményességét és sikerességét mérsékelte, illetve cselekvési lehetőségeiket behatárolta az, hogy ebben az időszakban a területfejlesztéssel kapcsolatos szabályokat központilag határozták meg, ezekbe a területi szinteknek nem volt beleszólásuk. Leegyszerűsítve a kérdést, a francia állam ekkor még nem volt hajlandó a régiók javára lemondani hatásköreinek egy kis részéről sem.

Az 1946 és 1982 közötti időszakban a II. világháború után kialakult modern francia területfejlesztés nagy hatást gyakorolt a francia regionális rendszer kialakítására. Ám ahhoz, hogy a régiók források feletti hatásköreit legitimálják, szükség volt arra, hogy felhatalmazást kapjanak az általuk szolgált regionális közösségektől. Ehhez a régióknak önálló választott képviselőtestülettel kellett rendelkezniük, ennek következtében 1982-re törvény szerinti valódi területi közösségekké váltak választott képviselőtestülettel és költségvetéssel (Gruber 1996). Bár igaz, hogy az 1986-os első regionális választásokig közintézményként működtek, ám valódi területi közösséggé válásukat az 1982-es Deferre-féle decentralizációs törvényektől számíthatjuk (Lois-Deferre 1982–83) (Desjardins–De Lamarlière 2016). A régiók így teljes hatáskörű közjogi státussal és pénzügyi forrásokkal bíró területi egységekké, a francia közigazgatási rendszer valódi és megkerülhetetlen elemeivé váltak. Az 1982-es „Rocard" törvény (82–653 tv.) bevezette az állam és régió között kötendő tervszerződéseket, ettől az időszaktól kezdődően a francia régiók a területfejlesztés gyújtópontjában helyezkednek el, és fontos szerepük van a francia területfejlesztésben, a területi egyenlőtlenségek mérséklésében (Merlin–Choay 2010, 2015). Franciaországot 1982-ben hivatalosan 26 régióra osztották, ebből 22 az európai országterületen található, a maradék 4 pedig tengerentúli régió volt (1.ábra). A Deferre-reformok következtében a régiók, azaz a regionális tanács hatáskörébe került a régió gazdasági, szociális, egészségügyi, kulturális és tudományos fejlesztésének és a területfejlesztési politikának az elősegítése, a regionális identitás megóvása (Monod–De Castelbajac 2012). A francia régiók 1982-es decentralizációnak és a Deferre-reformoknak köszönhetően a területfejlesztés, a tervezés, a gazdaságfejlesztés felelősei lettek, hagyományos feladatuk, a decentralizáció, még inkább felerősítette ezt a szerepet. A régiók által ellátott feladatok száma és az általuk birtokolt hatáskörblokk az évtizedek során folyamatosan szélesedett. Jelenleg fontos szerepük van a területfejlesztés területén, mivel a tervszerződések az állam és a régiók között köttetnek. A régiók egyrészt részt vesznek a nemzeti terv kidolgozásában, másrészt kidolgozzák saját tervüket is (a regionális gazdasági tervek elkészítése), de ehhez konzultálniuk kell más, a területükön működő közösségekkel. A regionális terv végrehajtásához tervszerződéseket köthetnek a többi területi közösséggel, közüzemekkel, magánvállalkozókkal. A régiók terve végeredményben területfejlesztési terv, amelynek fő elemeit alkotják a közlekedés, a lakásügy és a környezetvédelem kérdései. Saját területüket illetően felelősek az út- és vasúthálózat fenntartásáért, a közlekedésfejlesztésért, valamint az egyéb infrastrukturális feladatokért, emellett környezetvédelmi és kulturális intézményfenntartó feladataik is vannak (Dupont 2004). A francia régiók nagyrészt átvették a megyei feladatokat, és a francia közigazgatás középszintű igazgatási egységei lettek. 1986. január 2-án adták ki a régiók szervezetéről szóló törvényt, mely a régiót mint területi közösséget határozza meg, illetve szervezetét és működését is ehhez a definícióhoz igazítja. A régiókra vonatkozó

külön törvényi szabályozásra azért is szükség volt, mivel a francia alkotmányban ekkor még nem volt a régiókra vonatkozó közvetlen, csak áttételes szabályozás (Girardon 2010).

1. ábra. ***Franciaország régiói 1982–2016 között***

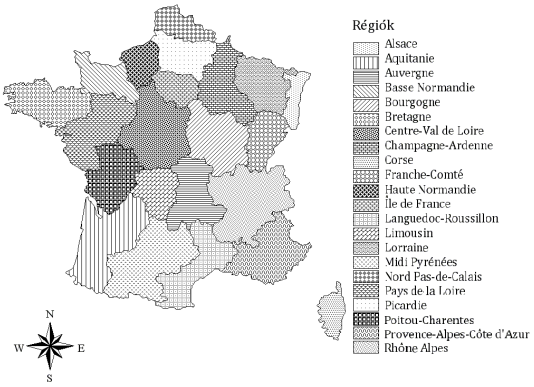

Forrás: saját szerkesztés www.legifrance.gouv.fr és www.cget.gouv.fr alapján

A régiók számában és elnevezésében 1982 és 2016 között nem történt változás, ám a reform igénye egyre erőteljesebben jelen volt a 2000-es évek elejétől. Ezen akarat első kézzelfogható bizonyítékai a 2002 és 2003 során lezajlott alkotmánymódosítások voltak. Ezek következtében 2003-ban módosult az alkotmány. Az első cikkbe bekerült, hogy az államszervezet decentralizált, a 72. cikket több ponton módosították: többek között a cikkbe bekerült a régió mint területi közösség (2003–2076 a. tv.), így a régióknak közvetlen alkotmányban rögzített biztosítékai lettek. 2008-ban N. Sarkozy elrendelte egy, a helyi közösségek reformját célzó bizottság felállítását (Tőkés 2018b). E bizottság feladata az volt, hogy vizsgálja meg az ország területi közösségeinek működését és e működés hatékonyabbá tételének lehetőségeit, a közigazgatási rendszer reformját. (Ezzel a lépéssel kezdetét vette a Sarkozy-féle közigazgatási reform, melyben hozzákezdtek a francia területi közösségek közti viszonyrendszer átalakításához.) A bizottság 2009-re befejezte munkáját. Jelentésében újrafogalmazta a területi közösségek hatásköreit, és kitért a régiók számának esetleges csökkentésére is. Tervezetükben az elmúlt 20 évben megfigyelt területi gazdasági, kulturális és térszerkezeti folyamatok figyelembevételével a 22 régiós francia regionális rendszer reformját javasolták és egy 16 régiós fölosztás mellett foglaltak állást. Több régiót szerettek volna összevonni, illetve néhány esetében területi átcsatolások történtek volna (Rapport CRCL „Balladur"). Megjegyzendő, hogy bizonyos – területi és adminisztratív – kérdésekben nem fogalmaztak elég egyértelműen, inkább a javaslatok szintjén maradtak és nem tettek pontos ajánlásokat a végrehajtásra sem. A jelentéssel kapcsolatban élénk vita indult, mely következtében E. Balladur reformtervezetet nyújtott be, melyben javaslatot tett a megyék és a régiók egyesítésére, határaik módosítására. A tervezet 20 javaslatot tartalmazott a régiók számának 22-ről 15-re való csökkentéséről. A reform azonban akkor belefulladt a regionális rendszer átalakításáról szóló politikai vitákba, a világgazdaság 2008-ban indult mélyrepülésének és a belpolitikai helyzetnek köszönhetően a francia vezetés akkor még nem szánta rá magát a francia közigazgatási és regionális rendszer radikális reformjára. Meg kell jegyeznünk, hogy a 22 régiós rendszerrel kapcsolatban is fogalmazódtak meg kritikák, ami a régiók lehatárolását és számát illeti. E viták az 1950-es évektől jelen voltak a rendszerrel kapcsolatban. Példaként említhetjük a történelmi Normandia két régióra osztását, vagy Pikárdia, Auvergne, Elzász és Lotaringia kérdését, és csak a már említett Provence-Côte d'Azur Régió és Korzika (vagy az Île-de-France Régió sajátos helyzete) esetében vezettek látványos eredményre. A választásokat a Sarkozy-kormányzat és a jobboldal 2012-ben elvesztette, a baloldal és az új elnök F. Hollande szintén kifejezte a regionális és államreform iránti elkötelezettségét. Ennek eredményeképpen folytatni kívánták a regionális és a közigazgatási rendszer reformját,

melyet a Sarkozy-adminisztráció is kiemelt feladatként kezelt (Tőkés 2018b).

2014 elhozta a változás idejét, áprilisban M. Valls miniszterelnök bejelentette, hogy a III. Decentralizációs Reformcsomag keretein belül változtatni szeretnének a régiók számán, több régió fölosztásával az egyes régiók regionális tanácsainak javaslatait figyelembe véve. De szó sem volt arról, hogy az egyes régiókat alkotó megyék új regionális blokkokat alkothatnak, csak arról, hogy az egyes régiók a régióhatárok tiszteletben tartásával összeolvadnak. Az első időszakban kérdésként vetődött föl, hogy esetleg néhány megye régiót válthat, ám a későbbiekben ezt a lehetőséget elvetették. Ezen események következtében elindult a párbeszéd a regionális reformról. Júniusban F. Hollande ismertette elképzeléseit arról, hogy az európai országterületen a régiók számát 22-ről 14-re csökkentik. Az első tervezet a választott képviselők és a civil társadalom egy részétől is komoly kritikát kapott. A Szenátus a törvénytervezet első verzióját visszadobta, majd a második módosított változatot fogadta el, ahol a regionális fölosztásra utaló részt törölték. A Nemzetgyűlés végül módosította és újraszövegezte a 14 régiós tervezet első cikkelyét, majd vitára bocsátás után 2014. július 23-án első olvasatra az eredeti 14-es fölosztás helyett egy módosított 13 régiós fölosztást fogadott el. 2014. december 17-én a Nemzetgyűlés elfogadta a tervezet utolsó olvasatát és azt, hogy az új regionális rendszer 2016. január 1-jével lép életbe. 2015. január 16-án közzétették a 2015–29-es törvényt a régiók lehatárolásáról, a regionális és megyei választásokról, illetve a választási beosztásról. Majd 2015. augusztus 7-én életbe lépett a köztársaság új területi szervezetéről szóló törvény. A reform során több régiót összeolvasztottak és határoztak arról, hogy az összeolvadó régiók elevezései az egykori régiók neveinek összeolvasztásából születnek, oly módon, hogy a névben az egyesített régiók elnevezései abc sorrendben követik egymást, kivéve Felső és Alsó Normandia esetében, melyek egyesülése után a létrejött régió a Normandia elnevezést kapja. Az új régiók ideiglenes székhelyeinek rögzítéséről a székhelyként kiválasztott települések helyi önkormányzatai és a kérdésben érdekelt régiók döntenek 2015. december 31-ig. Az új régiók végleges székhelyeinek meghatározását 2016. október 1-ig kellett az Államtanácsnak rendeletben meghatározni, kivéve Alsace, Champagne-Ardenne és Loirraine Régió esetében, mely székhelye Strasbourg. Az Államtanács a régiók által kiválasztott regionális székhelyeket jóváhagyta. Az európai országterületen tehát 13 közigazgatási régiót hoztak létre, ebből 12 regionális közösség és Korzika különleges jogállású. Emellett 5 tengerentúli közigazgatási régiója is van az országnak, ezek közül 2 regionális közösség (Guadeloupe és Réunion) és 3 különleges jogállású sajátos berendezkedéssel (Guyane, Martinique és Mayotte). Utóbbi 2011-ben válik tengerentúli egymegyés régióvá, miután lemond collectivité territorial d'outre mer státuszáról). Így 2016. január 1-től az addigi 27 régió (22 régió az európai országterületen, és 4 tengerentúli egymegyés régió) helyett Franciaországnak 18 régiója van (Tőkés 2016).

A reform során több régiót összevontak, de néhány régió területe változatlan maradt. Az elnevezéseket az Államtanács jóváhagyta, így 2016. október 1-től a számuk mellett a régiók hivatalos elnevezései is megváltoztak.

Három egykori kelet-franciaországi régió összevonásából született Alsace-Champagne-Ardenne-Loirraine Régió, mely a névváltás után a Grand Est Régió elnevezést választotta. A délnyugat-atlanti partvidéken az Aquitániai-medence és a Francia-középhegység területén fekvő újabb három régió került összevonásra. Az új régió Aquitaine-Limousin-Poitou-Charentes Régió 2016. október 1-től Nouvelle-Aquitaine Régiónak nevezi magát. Kelet-Közép-Franciaország

két legnagyobbrészt hegyvidéken, az Alpok és a Francia-középhegység területén fekvő régiója Auvergne-Rhône-Alpes Régió néven egyesült és a nevet hivatalosan is megtartotta. A másik két közép-keleti régió összevonásával jött létre Bourgogne-Franche-Comté Régió, amely szintén megtartotta a két összevont régió nevét. Az északnyugat-franciaországi Bretagne Régió változatlan maradt. Ez érthető, hiszen e régió egységes, folyamatos történelmi, kulturális hagyományokat ápolt. A Centre Régió az egyik változatlan területű közép-franciaországi régió, a másik az ország szíve, a fővárosi régió az Île-de-France. A két dél-franciaországi régiót is egyesítették és létrejött Languedoc-Roussillon-Midi-Pyrénées Régió, mely Occitanie Régió néven folytatja működését, emellett használja a Pyrénéés-Méditerranée nevet is. Két észak-franciaországi régió Nord-Pas-de-Calais-Picardie Régió néven egyesült, mely egyesülést évek óta szerették volna megtenni szerteágazó kapcsolataik okán, új névként a Hauts-de-France nevet választották, hozzákapcsolva Nord-Pas-de-Calais-Picardie nevet. A másik két észak-franciaországi régió, azaz a két Normandia is összevonásra került. Haute-Normandie és Basse-Normandie esetében is a szoros történelmi-társadalmi-gazdasági kapcsolatok indokolták az egyesítést, így hosszú idő után végre megvalósulhatott az egyesítés, az új régiót Normandie Régiónak keresztelték. A Loire-menti Pays de la Loire Régió változatlan formájában maradt, ahogy a dél-franciaországi Provence-Alpes-Côte d'Azur Régió, mely még az 1970-es években nyerte el jelenlegi formáját Korzika leválasztásával, mely jelenleg az európai országterületen az egyetlen különleges jogállású területi közösség (Tőkés 2016).

1. táblázat. ***A franciaországi régiók a 2016-os reform előtt és után***

22 régiós fölosztás	13 régiós fölosztás	Régiószékhely
Alsace	Grand Est (Alsace-Champagne-Ardenne-Loirraine)	Strasbourg
Champagne-Ardenne		
Loirraine		
Aquitaine	Nouvelle-Aquitaine (Aquitaine-Limousin-Poitou-Charentes)	Bordeaux
Limousin		
Poitou-Charentes		
Auvergne	Auvergne-Rhône-Alpes	Lyon
Rhône-Alpes		
Bourgogne	Bourgogne-Franche-Comté	Dijon
Franche-Comté		
Languedoc-Roussillon	Occitanie (Languedoc-Roussillon-Midi-Pyrénées)	Toulouse
Midi-Pyrénées		
Nord-Pas-de-Calais	Hauts-de-France (Nord-Pas-de-Calais-Picardie)	Lille
Picardie		
Haute-Normandie	Normandie	Rouen
Basse-Normandie		
Île-de France	Île-de France	Paris
Centre-Val de Loire	Centre-Val de Loire	Orleans
Pays de la Loire	Pays de la Loire	Nantes
Bretagne	Bretagne	Rennes
Provence-Alpes-Cote d'Azur	Provence-Alpes-Côte d'Azur	Marseille
Corse	Corse	Ajaccio

Forrás: saját szerkesztés a 2015–29 tv. alapján

A reform megerősíti a régiót mint a területfejlesztés eszközét. A régió felelős a gazdaságfejlesztés, a szociális, egészségügyi, kulturális és tudományos fejlesztések előmozdításáért, a területfejlesztésért, a régióban biztosítania kell a regionális identitás megőrzését és a regionális nyelvek megőrzését, tiszteletben tartva a megyei és települési integritást, függetlenséget és hatásköröket (Code général des collectivités territoriales, article L1111-9. II). A regionális önkormányzat már meglévő megerősített feladatai (gazdaságfejlesztés, területfejlesztés, szakmai képzés, líceumok kezelése, közlekedés) és hatáskörei mellé új feladatköröket kapott, a gazdaságfejlesztésben, a vállalkozások támogatásában, a munkahelyteremtő beruházások irányításában, a munkaügyi köz-

szolgáltatások koordinációjában, különböző infrastrukturális, logisztikai és kommunális vonatkozású hatáskörökben (közúti szállítás, közútfenntartás, helyi vasúti szállítás, légikikötők üzemeltetése, hulladékelhelyezés és -feldolgozás tervezése). Ugyanakkor a régió csak a törvényben meghatározott hatásköreit gyakorolhatja, csak ott illetékes, ahol azt a törvény előírja. Ezzel a lépéssel egyértelműbbé és átláthatóbbá tették az egyes területi szintek közötti illetékességi területeket és hatásköröket.

2. ábra. ***Franciaország régiói 2016. január 1-től***

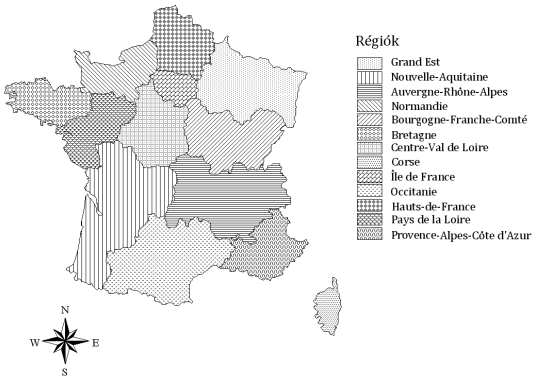

Forrás: saját szerkesztés www.legifrance.gouv.fr. és www.cget.gouv.fr alapján

A régiók számának csökkentésétől és általában a III. Decentralizációs Reformcsomagtól, valamint a hozzá kapcsolódó törvényektől Franciaországban azt várják, hogy hatékonyabb lesz a közigazgatás és a XXI. századi decentralizáció megerősíti a helyi közösségeket, a regionális önkormányzatokat, elősegítve azt, hogy a közigazgatás ugyanolyan hatékonyan működjön az egész ország területén. A másik jelentős elvárás, hogy a régiók hatékonyságának növelésével ezen új megerősített régiók könnyebben föl tudják majd venni a versenyt a globalizáció kihívásival, illetve hatékonyabban tudják csökkenteni a Franciaország területén meglévő területi egyenlőtlenségeket, így növelve Franciaország versenyképességét Európában és a világban. Ezzel a céllal – az életszínvonal növelésének garantálásával – visszatérnek a francia forradalom egyenlőségeszméjéhez is. Hiszen minden francia állampolgárnak joga van arra, hogy ugyanazon a magas életszínvonalon tudjon élni függetlenül attól, hogy az ország mely területén él. Ehhez az szükséges, hogy a francia közigazgatás és területfejlesztés az egész ország területén ugyanolyan jól működjön.

Irodalomjegyzék

1. Agence Nationale de la Cohésion des Territoires (ANCT). [réf. du 03.04.2019]. Disponible sur: www.cget.gouv.fr
2. Claudius-Petit, E. (1950): Pour un plan national d'aménagement du territoire. In: Alvergne, C. –Musso, P. (eds.): *Datar. Les grands textes de l'aménagement du territoire et de la décentralisation.* Paris, La Documentation Française, 130–134.
3. Code général des collectivités territoriales. Article L1111-9. II. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: https://www.legifrance.gouv.fr/
4. Dayries, J. J. – Dayries, M. (1982): *La regionalisation – Que sais-je?* Paris, PUF
5. Décret nº 2016-1262 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom de la région Grand Est. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
6. Décret nº 2016-1263 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Normandie. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
7. Décret nº 2016-1264 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Occitanie. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
8. Décret nº 2016-1265 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Hauts-de-France. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
9. Décret nº 2016-1266 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Auvergne-Rhône-Alpes. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr

10. Décret nº 2016-1267 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Nouvelle-Aquitaine. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
11. Décret nº 2016-1268 du 28 septembre 2016 portant fixation du nom et du chef-lieu de la région Bourgogne-Franche-Comté. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
12. Desjardins, X. – De Lamarlière, I. G. (eds., 2016): *L'aménagement du territoire en France.* Paris, La documentation Française
13. Dumont, G.-F. (2004): *Les régions: Et la régionalisation en France.* Paris, Ellipses
14. Fenyves V. – Tarnóczi T. – Bács Z. (2016): Az Észak-Alföldi régió élelmiszer jellegű vegyes bolti kiskereskedelmi tevékenységet végző vállalkozásainak elemzése. *Közép-Európai Közlemények*, 9. évf. 3. sz. 165–183.
15. Girardon, J. (2010): *Politiques d'aménagement du territoire*. Paris, Ellipses
16. Gravier, J.-F. (1964): *L'aménagement du territoire et l'avenir des régions françaises.* Paris, Flammarion
17. Gruber, A. (1996): *La décentralisation et les institutions administratives.* Paris, Armand Colin
18. Lacour, C. – Delamarre, A. (2010): *40 ans d'aménagement du territoire.* Paris, La documentation Française
19. Lacour, C. – Delamarre, A. (2015): *50 ans d'aménagement du territoire*. Paris, La documentation Française
20. Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Transformationsökonomien (IAMO) (2010): *Challenges of education and innovation: Proceedings of the Fourth Green Week Scientific Conference.* Berlin, 13th and 14th of January 2010
21. LOI constitutionnelle n° 2003-276 du 28 mars 2003 relative à l'organisation décentralisée de la République. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
22. LOI n° 2014-58 du 27 janvier 2014 de modernisation de l'action publique territoriale et d'affirmation des métropoles (1). [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
23. LOI n° 2015-991 du 7 août 2015 portant nouvelle organisation territoriale de la République (1). [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
24. Loi n° 82-213 du 2 mars 1982 relative aux droits et libertés des communes, des départements et des régions. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
25. Loi n° 82-653 du 29 juillet 1982 portant réforme de la planification. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
26. Loi n° 83-663 du 22 juillet 1983 complétant la loi n° 83-8 du 7 janvier 1983 relative à la répartition de compétences entre les communes, les départements, les régions et l'Etat (1). [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
27. Loi n° 83-8 du 7 janvier 1983 relative à la répartition de compétences entre les communes, les départements, les régions et l'Etat «loi Defferre». [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
28. Loi nº 2015-29 du 16 janvier 2015 relative à la délimitation des régions, aux élections régionales et départementales et modifiant le calendrier électoral. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: www.legifrance.gouv.fr
29. Máté D. – Fenyves V. (2016): A foglalkoztatás regionális kérdései a tudás-intenzív üzleti szolgáltatásokat nyújtó ágazatokban a Kárpát-medencei országok összevetésében. *Taylor*, 8. évf. 5. sz. 5–13.
30. Merlin, P. – Choay, F. (2010): *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement.* Paris, La documentation Française
31. Merlin, P. – Choay, F. (2015): *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*. Paris, La documentation Française
32. Monod, J. – De Castelbajac, P. (2012): *L'aménagement du territoire*. Paris, PUF
33. Rapport du Comité pour la Réforme des Collectivités Locales au Président de la République en date du 5 mars 2009 – journal officiel de la république française – 6. mars 2009. [réf. du 03.04.2019] Disponible sur: https://www.legifrance.gouv.fr
34. Tarnóczi T. – Bács Z. – Böcskei E. – Fenyves V. (2017): Mérlegen (kívül) a tudásalapú gazdaság – Az intellektuális tőke mérésének relevanciája. In: Zéman Z. (szerk.): *Évtizedek a számvitelben: Controller Info Tanulmánykötet.* Copy & Consulting Kft., Budapest, 303–320.
35. Thoumelou M. (2016): *Collectivités territoriales – Quel avenir?* Paris, La documentation Française
36. Tőkés T. (2016): A CGET és a regionális reform Franciaországban. In Pajtókné Tari I. – Tóth A. (szerk.): *Magyar Földrajzi Napok 2016: Konferenciakötet*: *VIII. Magyar Földrajzi Konferencia*. Magyar Földrajzi Társaság – Agria Geográfia Alapítvány – Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 621–630.
37. Tőkés T. (2018): A régió jelentőségének változása Franciaország és Magyarország történelmében a kezdetektől a 20. század közepéig. *Történeti Földrajzi Közlemények,* 6. évf. 3–4. sz. 83–95.
38. Tőkés T. (2018): Lokális geopolitika, regionális reform és területfejlesztés. In Reményi Péter – Vers Ramóna (szerk.): *Az iszlám és Közép-Európa. Geopolitika és migráció. X. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia.* Magyar Földrajzi Társaság, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi és Földtudományi Intézete, Pécs, 139–146.

A SZÉKELYFÖLDI ÉS A FELVIDÉKI TURISZTIKAI SZERVEZETI RENDSZER VIZSGÁLATA

Tőzsér Anett

PhD, osztályvezető, Nemzetstratégiai Kutatóintézet,
Kutatási Starégiai és Koordinációs Igazgatóság Magyar Megújulás és Gyarapodás Osztály
e-mail: anett.tozser@nski.gov.hu

A Kárpát-medence magyarlakta térségei megannyi ismert vagy kevésbé ismert vonzerővel rendelkező turisztikai fogadóterületek, amelyek versenyképességét meghatározza a turizmus szereplőinek együttműködése is. Ezért a Nemzetstratégiai Kutatóintézet egy kutatássorozatot indított el, hogy ezen szervezetek működéséről egy átfogó képet adjon. Ennek első, pilot projektjét a 2015 második felében elvégzett Székelyföld turisztikai szervezeti rendszerének vizsgálata *című kutatás jelentette. Az itt kialakított módszertani gyakorlat alapján a kutatás helyszíne 2017-ben a Felvidék magyarlakta területe volt.*

A kutatás célja objektív szempontok alapján megvizsgálni, hogy jelenleg milyen magyar turisztikai desztináció menedzsment (TDM) jellegű szervezetek vannak és működnek a Székelyföld és a Felvidék magyarlakta területein. Megvizsgálni a szervezeti működés feltételeit, jogi és szakmai környezetét, a működést segítő és gátló tényezőket, továbbá a legsikeresebb kezdeményezéseket. Az említetteken kívül feltárni a sikeres működés feltételeit, és mindezek alapján javaslattétel a turisztikai együttműködések további lehetőségeire, formáira és működésére. A kutatás kvalitatív módszerrel készült. A hat kérdésblokkból, összesen negyven kérdéskörből álló szakmai interjúk lehetőséget biztosítottak a téma mélységi vizsgálatára, a látens jelenségek feltárására. Ezzel a módszerrel lehetőség nyílt a székelyföldi és a felvidéki magyar szervezetek és szakemberek gondolkodásmódjának, cselekedeteinek és attitűdjének mélyebb megértésére. A kutatás eredményei, illetve az ennek alapján megfogalmazott ajánlások hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a Székelyföld és a Felvidék magyarlakta vidékein a turizmus a szervezeti háttér fejlesztésének köszönhetően versenyképesebbé váljon, ezáltal újabb gazdasági lehetőségeket kínáljon a helyi magyar közösségek számára, elősegítve a szülőföldön történő megmaradásukat, társadalmi-gazdasági megerősödésüket. A kutatás eredményeivel a Székelyföldön és a Felvidéken, majd pedig a tervek szerint a Kárpát-medence többi magyarlakta térségében a turisztikai együttműködéseket készítjük elő és erősítjük.

Kulcsszavak: *Székelyföld, Felvidék, turizmus, turisztikai desztináció menedzsment, Kárpát-medence*

Abstract

The Hungarian-populated areas of the Carpathian Basin are many well-known or less known tourist destination areas, whose competitiveness is determined by the cooperation of the tourism actors. Therefore, the Research Institute for National Strategy has launched a research series to provide a comprehensive picture of the functioning of these organizations. The first pilot project of this was the research of the tourism organization system of Szeklerland in the second half of 2015. Based on the methodological practice developed here, the area of the research was the Hungarian population of the Highlands in 2017.

The aim of the research is to examine, on the basis of objective criteria, what Hungarian tourism destination management (TDM) type organizations exist and operate in the Hungarian areas of Szeklerland and the Highlands; to examine the conditions of the organizational operation, its legal and professional environment, the factors that help and hinder the operation and the most successful initiatives, as well as to explore the conditions of successful operation and, on the basis of these, to propose further possibilities, forms and operation of the tourism cooperation. The research was done with a qualitative method. The professional interviews of the six question blocks, consisting of forty questions, provided an opportunity to examine the topic in depth, to explore latent phenomena. With this method it was possible to gain a deeper understanding of the way of thinking, actions and attitudes of Hungarian organizations and professionals from Szeklerland and Upper Hungary. The results of the research and the recommendations formulated on the basis of this may contribute to the competitiveness of tourism in the rural areas of Szeklerland and Highlands due to the development of the organizational background, thus offering new economic opportunities for the local Hungarian communities, promoting their survival in the homeland, their economic strength. With the results of the research in Szeklerland and the Highlands, and later planned in the other Hungarian regions of the Carpathian Basin, we prepare and strengthen the tourist co-operation.

Keywords: *Szeklerland, the Highlands, tourism, tourist destination areas, the Carpathian Basin*

A kutatás háttere, célja, módszerei

A turisztikai fogadóterületek versenyképességét a turizmus szereplőinek együttműködése határozza meg. Ennek jogilag intézményesült formája a turisztikai desztináció menedzsment (TDM) szervezet. Ezek a szervezetek már a Kárpát-medencében is jelen vannak, azonban az egyes országok turisztikai szereplőinek nyitottságától, turisztikai intézményrendszerétől függően eltérő mértékben.

A kutatás vizsgálati alapfogalmaként meghatározott TDM-szervezet alatt a desztinációt alkotó szereplők (önkormányzat, vállalkozások, szakmai és civil szervezetek) szervezett együttműködésén alapuló olyan önkéntes tevékenységet értjük, amelynek célja a turistáknak élmény, a fogadó közösség számára pedig gazdasági, társadalmi és környezeti előnyök nyújtása; a turisztikai kínálat koordinálása, a közös tervezés- és marketingtevékenység (Lengyel 2008; Buhalis 2000). Küldetése a fenntartható és versenyképes turizmus rendszer kialakítása és működtetése egy turistákat fogadó térségben (NTS 2005; Lengyel 2008).

A turizmus teljesítményének viszonylagos elmaradása ellenére a Székelyföld és a Felvidék magyarlakta területeinek magyar közössége olyan belső tartalékokat hordoz, amelynek alapján kialakítható az alulról építkező, a sajátos és speciális gazdasági és a kulturális szempontokat szolgáló turizmuspolitika. A helyi szakértők úgy vélik, hogy az elmúlt évtizedek turisztikai fejlődése után megérett a térségben a Székelyföld és a Felvidék mint sajátos és egyedi turisztikai fogadóterület szükségességének felismerése (Horváth, 2013; Baross Gábor Terv 2014). Az indokok közé tartozhat a külső- és a belső imázs és identitás erősítésének szándéka, és a már megtett kezdeti lépések a térségi szervezeti rendszerek kialakítására. Ehhez a térség szereplőinek ki kell dolgozniuk a térségi összegfogás (a TDM-rendszer) szükséges alapjait.

A kutatás alapjaként kidolgozott módszertan egy új monitoring eszköz, amely a turisztikai szervezetek tevékenységének hatékonyságát növelő eszköz is lehet. Ezt a célt szem előtt tartva, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet 2015 második félévében egy kutatást végzett Székelyföldön. Az elemzés a Kárpát-medencei turisztikai desztináció menedzsment rendszer fejlesztésére irányuló javaslat mintaprojektje volt. A kialakított módszertani gyakorlat alapján a kutatást 2017-ben a Felvidék magyarlakta területein végeztük el.

A kutatás célja volt objektív szempontok alapján megvizsgálni, hogy jelenleg milyen magyar TDM jellegű szervezetek vannak és működnek a Székelyföld és a Felvidék területein. Megvizsgálni a szervezeti működés feltételeit, jogi és szakmai környezetét, a működést segítő és gátló tényezőket és a legsikeresebb kezdeményezéseket, illetve feltárni a sikeres működés feltételeit és mindezek alapján javaslattétel a turisztikai együttműködések további lehetőségeire, formáira, működésére, a székelyföldi és a felvidéki TDM-rendszer kialakítására, illetve továbbfejlesztésére.

A kutatás kvalitatív módszerrel készült. A hat kérdésblokkból, összesen negyven kérdéskörből álló, egyenként 1,5–2 órás szakmai interjúk lehetőséget biztosítottak a téma mélységi vizsgálatára, a látens jelenségek feltárására. Ezzel a módszerrel lehetőség nyílt a székelyföldi és a felvidéki magyar szervezetek és szakemberek gondolkodásmódjának, cselekedeteinek és attitűdjének mélyebb megértésére.

Az elmúlt években a magyar külhoni desztinációkban létrejött TDM-szervezetek már lehetőséget teremtenek tevékenységük értékelésére: mennyire hatékonyan képesek ellátni tevékenységüket (szervezeti felépítés, turisztikai szereplők összefogása, termékfejlesztés, marketingkommunikációs tevékenység, finanszírozás) és hogyan tudnak hozzájárulni az illetékességükbe tartozó földrajzi terület versenyképességéhez és gazdasági fenntarthatóságához. E szempontokat figyelembe véve,

kutatásunkban a TDM-szervezetek tevékenységét hat kérdéskörben vizsgáltunk:

- Működési modell (szervezeti felépítés),
- Finanszírozás (forrásbevonás),
- Együttműködések (tagsággal és más szervezetekkel),
- Turisztikai termékfejlesztés,
- Marketingkommunikációs tevékenység,
- A szervezetek, és a Székelyföld, valamint a Felvidék turisztikai versenyképessége.

A kutatás keretében a Székelyföldön 30 szervezet működését és szakmai tevékenységét vizsgáltuk. Itt három csoport került azonosításra: önkormányzati szövetségek (ún. ADI típusú önkormányzati szervezetek, térségi társulások, közösségek közti társulások); turisztikai egyesületek, valamint támogató jellegű szervezetek (pl. az Erdélyi Kárpát Egyesület tagszervezetei). Az első csoportban kilenc, a második csoportban tizenkettő, a harmadik csoportban kilenc szervezetet vizsgáltunk.

A Felvidéken körülbelül 37 szervezet végez turisztikai tevékenységet és ezen szervezetek turizmusra gyakorolt tényleges hatását figyelembe véve összesen 15 szervezet működését és szakmai tevékenységét vizsgáltuk. A szervezeteket három csoportba soroltuk: TDM-szervezetek, önkormányzati hátterű szervezetek (önkormányzati társulás, fejlesztési ügynökség, a települési önkormányzat egy osztálya, európai területi együttműködési csoportosulás, fejlesztési társulás), valamint támogató jellegű szervezetek (civil szervezetek, szakmai szövetségek, érdekképviseleti szervezetek, valamint turisztikai egyesületek). Az első csoportban két, a második csoportban nyolc, a harmadik csoportban öt szervezetet vizsgáltunk.

A kutatások eredménye, illetve az ennek alapján megfogalmazott ajánlások a következő években hozzájárulhatnak ahhoz, hogy Székelyföldön és a Felvidéken a turizmus a szervezeti háttér fejlesztésének köszönhetően versenyképesebbé váljon, ezáltal újabb gazdasági lehetőségeket kínáljon a helyi magyar közösségek számára, elősegítve a szülőföldön történő társadalmi-gazdasági megerősödésüket.

A székelyföldi turizmus és turisztikai szervezetek tevékenységének értékelése

A székelyföldi turizmus értékelése

Székelyföld gazdaságának egyik tradicionálissá vált ágazata, jelenlegi és további kiaknázatlan potenciálokkal bíró kitörési pontja a turizmus. Székelyföldön a legjelentősebb vonzerőt a táj, a természeti erőforrások (gyógyhatású ásvány- és gyógyvizek, tavak, hegyek, erdők), a tiszta levegő, a csend, a nyugalom jelentik. Kiemelt vonzerővel bír továbbá a székely emberek vendégszeretete, a helyi gasztronómiai kínálat, a kulturális örökség és a népi hagyományok. A régió turizmusát meghatározó vonzerők így legalább ötféle csoportba összegezhetők: gyógytényezők; eredeti faluképek – falusi tájak – folklór – népművészeti értékek; vallási helyszínek; természeti tájak – tavak – geológiai formációk; települések – kulturális és sportrendezvények – múzeumok (Nagy 2015; Horváth 2010; Mikó Imre Terv 2013).

A szakemberek véleménye megoszlik Székelyföld versenyképességét illetően: van, aki versenyképesnek tartja Székelyföldet és annak turisztikai vonzerejét; mások úgy vélik, hogy a romániai hét turisztikai térségből a hetedik helyen áll a belföldi piacon, mert a kommunikációja nem megfelelő a potenciális turisták felé.

Székelyföldet elsősorban román turisták látogatják (68%), akik fizetőképessége átlag feletti. A turisták 25%-a Magyarországról érkezik, azonban részarányuk folyamatosan csökken. A román és a nyugat-európai turisták esetében Románia más turisztikai régiói kedveltebbek. Természetjáró és kerékpáros túrázók

érkeznek Németországból, Olaszországból és a skandináv országokból is.

A desztinációra nem jellemző az erős szezonalitás, Székelyföld egész évben képes turistákat vonzani. A térségben a turizmus terén ugyanakkor jelentős koncentráció tapasztalható: egyes helyszínek látogatottak, míg más helyszínek még nem jelentek meg a turisztikai térképen. A belföldi (román) turisták jelenleg egy-egy településre utaznak (Kovászna, Szováta, Parajd, Tusnádfürdő), és nem „Székelyföldre". A nagy számú vendégforgalom így is kimutatható, de a marketing üzenetekben fontos, hogy megjelenjen Székelyföld neve; a tudatos márkaépítés, amely az etnikai turizmust is erősítheti. Ez azért is indokolt, mert Székelyföld eddig a turizmusát főként a magyarországi turistákra építette, akik száma ugyanakkor folyamatosan csökkenő tendenciát mutat (Tőzsér–Bánhidai 2016).

Székelyföldi TDM szervezetek tevékenységének értékelése

Szervezeti modell

Ebben a fejezetben a három szervezettípus csoport felosztásában vizsgáltuk a strukturális felépítést, a tagság munkáját a szervezetben és a szakmai tevékenységekben tapasztalt aktivitást.

Az önkormányzati szövetségek rendelkeznek fizetett munkatársakkal, míg a turisztikai egyesületek és a támogató típusú szervezetek többnyire nem rendelkeznek fizetett munkatársakkal, több esetben önkéntesen végzik a szakmai munkát.

A szervezeti modell tekintetében az önkormányzati szövetségekben a döntéseket a közgyűlés és az általa választott elnökség hozza, az operatív feladatokat a munkaszervezet végzi. A másik két szervezettípus esetében a döntéshozó szerv a közgyűlés és az általa választott elnökség, a végrehajtó pedig a vezetőség (más néven igazgatótanács) és a tagság, vagy a vezetőség és önkéntesek.

Az önkormányzati szövetségeknél az önkormányzati háttér egy viszonylag stabil és kiszámítható finanszírozási hátteret biztosít a szervezetek munkájához. A turisztikai egyesületek a finanszírozási hátteret többnyire a tagdíjakból és pályázati forrásokból biztosítják, amely nem tud olyan stabil és kiegyensúlyozott finanszírozási hátteret nyújtani a szakmai tevékenységek ellátásához.

A szervezetek hatóköre egy-egy településre, vagy térségre, vagy több megye területére terjed ki. A turisztikai szervezetek tehát formálisan törekszenek a térségi összefogásra.

A szervezeti tagok és a szervezetek között lényegesen megmutatkozik az összefogás, együttgondolkodás és dolgozás hiánya. Néhány szervezet kivételével még nem sikerült a tagoknál és az együttműködő partnereknél elérni a megfelelő aktivitást. Hiányzik továbbá az a fajta szakmai háttérismeret, ami motiválná őket az együttműködésre. Sokszor pedig egyszerűen az egymással szembeni bizalmatlanság és a pénzügyi veszteségtől való félelem mutatkozik meg a háttérben.

A legtöbb szervezetnél még nem készült el a fejlesztési tervüket tartalmazó dokumentum, amelyben rögzítenék a közösen elfogadott célokat és fejlesztési irányokat. A szervezetek többségét így valós menedzsmentszemlélet nem jellemzi, sokszor ad hoc alapon történő döntések alapján sodródnak.

Szervezetek finanszírozása

A vizsgált szervezetek szakmai tevékenysége és pénzügyi működése a tagdíjakból és pályázati forrásokból csak részben tartható fent. Az önkormányzati tagsággal rendelkező szervezetek esetében ugyanakkor kiszámítható finanszírozási háttér jellemző. A szervezetek pályázati forrásból való fenntartása erősen bizonytalan: sokszor nem mernek pályázni, mert nehézkesnek és bürokratikusnak tartják a pályáztatási rendszert, valamint az utófinanszírozás jelent nehézséget a pályázók számára.

A vizsgált szervezetek között kevésnek van saját tevékenységből származó bevétele és amelynek van, ott sem számottevő ez az összeg. Ennek az lehet az oka, hogy a szervezetek nem rendelkeznek elegendő információval arról, hogy nonprofit jellegű szervezetként végezhetnek-e, és ha igen, milyen formában saját bevételszerző tevékenységet (üzleti, kereskedelmi és értékesítési tevékenység, rendezvény- és programszervezés).

A vizsgálatok szerint a fent említett források biztosítják ugyan a fenntarthatóságot, azonban jelenleg nem elegendőek a hatékony szakmai munkához, illetve a megfelelően képzett humánerőforrás foglalkoztatásához.

Az idegenforgalmi adó (IFA) kérdéskörben a rendszer hiányosságai mutatkoznak meg, a tájékoztatás nagyon hiányos. A szakemberek nem tudják, hogy van-e idegenforgalmi adó a településükön, illetve nem rendelkeznek információval a mértékéről. Az pedig egyértelműen kitűnik, hogy az egyébként is szórványosan létező IFA egyik szervezetnél sem jelenik meg bevételként, ugyanakkor a pénzügyi fenntarthatóságot leginkább az idegenforgalmiadó-bevétel alapozhatná meg. Ezért szükséges a településeken az IFA bevezetése, a befizetési fegyelem erősítése és turisztikai célokra történő visszafordítása.

Turisztikai termékfejlesztés

A termékfejlesztési tevékenységet vizsgálva elmondható, hogy az elmúlt évek fejlesztései között a természeti és az épített környezet rendezése és fejlesztése jelent meg, azonban még sok feladat van a természeti környezet helyreállításában, az épített értékek felújításában, a bejárhatóság javításában. Bár a szervezetek törekszenek a turisztikai termékkínálat bővítésére, fejlesztésére a maguk hatókörében, és sok a turisztikailag hasznosítható érték Székelyföldön, de egyelőre az állapotuk sok esetben nem engedi meg a turisták fogadását, vagy egyszerűen csak nem éri el azt a szolgáltatásszintet, amely szükséges lenne a turisták számának növeléséhez.

A vonzerők turisztikai termékekké alakítása még várat magára, de néhány jó példát is látni már a fejlődésre. A termékfejlesztéssel kapcsolatos egyedi kezdeményezés, hogy a székely mondavilágra alapozva születtek meg azok a rajzfilmek, társasjátékok, könyvek, kifestők, kiadványok stb., amelyek a helyszínekre hívják a turistákat, kedvet teremtenek a mondavilág helyszíneinek felkeresésére. Ez a kezdeményezés a székelység természeti- és kulturális értékeit gyűjti össze és jelenik meg a tervek szerint a jövőben komplex termékként a piacon.

Az eredményes turisztikai termékfejlesztéshez fontos ezenkívül a tudatos tervezés és fejlesztés szemléletének elsajátítása: az ad hoc fejlesztésekkel szemben az üzleti tervekkel alátámasztott tervezésre lenne szükség. Ezzel a felelős vezetők látnák, hogy az adott fejlesztés milyen hiányosságra reagál. Pontosan látnák a fenntarthatóság (környezeti, pénzügyi, szervezeti) részleteit és a megvalósításhoz (még) hiányzó finanszírozási forrás nagyságrendjét.

Szervezetek marketingkommunikációja

A tapasztalatok szerint mindegyik szervezet – ha nem is alkalmazza a rendelkezésre álló kommunikációs módszerek minden elemét – valamilyen formában keresi módját annak, hogy felkeltse az érdeklődést szolgáltatásai, rendezvényei iránt. Mindenki használ valamilyen fórumot arra, hogy kapcsolatot teremtsen és érdekeltté váljon mások számára, ezáltal fenntarthatóvá tegye a szervezetét.

A szervezetek „kifelé" történő kommunikációja még viszonylag kezdetleges, többen most tervezik ennek bővítését. A kutatás során érzékelhető volt, hogy még csak most tudatosul a marketingkommunikáció fontossága, illetve az új csatornák alkalmazásának hatékonyságát most kezdik felismerni. Az újonnan megalakult szervezetek még nem fordítottak nagy hangsúlyt a reklámozásra, a belső kommu-

nikációs munkáik voltak előtérben. Látható ebben is változás, többen már használják a honlap és a közösségi oldalak adta lehetőségeket. Esetükben érzékelhető az elmozdulás az online kommunikációs eszközök használata felé, de még intenzívebb használatuk szükséges. A szervezetek fontosnak és többnyire eredményesnek tartják a kiadványok, szórólapok alkalmazását, viszont úgy vélik, hogy kevésbé hatékony a kiállításokon való részvétel. Azon szervezetek, akik használják az eladásösztönző eszközöket (tagsági kártya, díjak, árkedvezmények stb.), hatékonynak ítélik ezt a módszert.

A pozitív kezdeményezések ellenére azonban megállapítható, hogy Székelyföldön egyenlőre nem jellemző az összehangolt, tudatos marketingkommunikációs tevékenység, meghatározott célcsoportokat célzó kommunikáció. Inkább ad hoc kezdeményezések jellemzőek: egy-egy kiadvány létrehozása, kiállításokon való megjelenés, rendezvények szervezése valósul meg. A tapasztalatok szerint a kommunikáció nagy része Székelyföldre, illetve Magyarország irányába mutat, ugyanakkor más küldő-piacok (pl. román piac) irányába is érdemes lenne erőteljesebben nyitni, a kommunikációs tevékenységet „több lábra" állítani. A jelentősen fejlesztendő területek közé tartozik az online média eszközrendszere (honlapon történő megjelenés, partner honlapokon való megjelenés) és az eladásösztönző eszközök kialakítása is.

A felvidéki turizmus és a turisztikai szervezetek tevékenységének értékelése

A felvidéki turizmus értékelése

A legtöbb interjúalany szerint a Felvidék magyarlakta területeinek turizmusa közepesen versenyképes Szlovákia más turisztikai térségeihez képest. Több vélemény is megerősíti, hogy a térség gazdag turisztikai kínálattal rendelkezik, azonban a lehetőségek nincsenek megfelelően kihasználva. A térség bővelkedik turisztikai erőforrásokban, mint például gasztronómia, gyógy- és termálvizek, borok, természeti értékek, a vízi turizmus feltételei és az itt élők kedvessége, vendégszeretete. A turisták számára vonzó a magyar történelem, a hagyományok, a kultúra (Csiffáry 2007; Gáspár–Sára–Simon 2005; Kósa 2014).

A magyarlakta területek turisztikai statisztikai adataiból kitűnik, hogy egyelőre nem tud versenyelőnyre szert tenni a természeti és kulturális értékekben gazdagabb, többségében szlovákok lakta területekhez, így például a Magas-Tátrához, Poprádhoz, Besztercebányához, Trencsénteplichez képest. A vendégek és a vendégéjszakák száma tekintetében a magyarlakta kerületek Szlovákia vendégforgalmában a középső és az utolsó mezőnyben helyezkednek el, Pozsony kivételével, amely vezető szerepet tölt be a magyarlakta területek (és Szlovákia) vendégforgalmában (Tőzsér 2018).

A dél-szlovákiai területeken a vonzerők elszigetelten vannak jelen, helyette szükség lenne komplex, nagyobb térséget átfogó fejlesztésekre, a jelenleg még hiányzó célcsoport specifikus turisztikai programcsomagok kialakítására, a vonzerők élményszerű fejlesztésére, a vonzerők környezetében infrastruktúrafejlesztésre és a turisztikai szolgáltatások számának és minőségének javítására. A válaszokban megjelenik, hogy a turisták kedvelik e térség kínálatát, ugyanakkor szélesebb körben szükséges kommunikálni és ezáltal még nagyobb keresletet lehetne iránta generálni.

A felvidéki turisztikai szervezetek tevékenységének értékelése

Szervezeti modell

A Felvidék magyarlakta területén két magyar térségi szintű TDM-szervezet működik: a Csallóköz Területi Idegenforgalmi Szövetség és a Dunamente TDM-szervezet. A döntéseket minden esetben a közgyűlés hozza, amely megválasztja az igazgatótanácsot, amelynek

élén az elnök áll. A TDM-szervezetek közül a Dunamente TDM-szervezet rendelkezik munkaszervvel, amelynek vezetője az ügyvezető igazgató. A Csallóköz Területi Idegenforgalmi Szövetségnek még nincs munkaszervezete, az operatív feladatokat az elnök és a tagság végzi. Mindkét szervezetben aktív a tagság részvétele a közgyűlésen, ugyanakkor a szakmai munkában közepes mértékű aktivitás jellemző. Szakmai tevékenységük a tervezés szakaszában, a marketing tevékenységük a megvalósítás kezdeti szakaszában tart, ugyanakkor már láthatók a fejlődés jelei. A szervezetek törekszenek a térségi összefogásra.

Az önkormányzati hátterű szervezetek önkormányzatok együttműködésére épülnek, tagjaik kizárólag önkormányzatok vagy önkormányzatok és vállalkozások. A tagság aktivitása, részvétele a programokban, a közös feladatokban változó. A szakmai tevékenységeket ellátó munkaszervezet aktív, a tagság azonban kevéssé, vagy közepes mértékben kapcsolódik be a szakmai tevékenységekbe. Jelentős térségszervező erővel rendelkeznek, azonban nem kizárólag turisztikai tevékenységet látnak el.

A támogató jellegű szervezetek turisztikai és kulturális tevékenységükkel támogatják a Felvidék magyarlakta területe turizmusának fejlődését. A szervezetek tagjai sorában vagy önkormányzatok és vállalkozások, vagy magánszemélyek, vagy vállalkozások vannak. Az operatív feladatokat több szervezetben a vezetőség, vagy a munkaszervezet és annak élén álló igazgató, vagy egy esetben a tagság végzi. Egy szervezet rendelkezik nagyobb munkatársi létszámmal, a többi esetben önkéntesek vagy az elnökség és a tagság látják el a feladatokat. A szakmai tevékenységek egy részében a tagok aktívak (szervezetek által szervezett programokon való részvétel, a tevékenységek során a saját tehetség és tudás hozzáadása) és összességében közepesen aktívak a programcsomagok kialakításában, a kommunikációs kampányokon való részvételben. Két szervezet tevékenysége a teljes Felvidék területére kiterjed, míg másoké egy-egy településre, egy-egy térségre, egy esetben Pozsonyra.

Szervezetek finanszírozása

A TDM-szervezetek számára a tagdíjak és a hozzá kapcsolódó állami dotáció, illetve a pályázati források jelentik a legfőbb bevételi tételt, ezt egészítik ki kis részben a kereskedelmi célú bevételek. A két TDM-szervezetet vizsgálva látható, hogy a Dunamente TDM-szervezet tervezi bevételt hozó tevékenységek bevezetését, míg a Csallóköz Területi Idegenforgalmi Szövetség egyenlőre nem tervezi a saját bevételt hozó tevékenységek bevezetését, stabilnak tartja gazdálkodását. A törvényi háttér és az ennek köszönhető állami dotáció stabil működési feltételeket biztosít a TDM szervezetek számára, azonban ha valamely erősebb szereplő kilépne a szervezetekből, abban az esetben a finanszírozás átstrukturálást igényelne, mert a vendégéjszakák száma és ezáltal a tagdíjak csökkenése befolyásolja az állami támogatás mértékét. A tagdíjak alapját az idegenforgalmi adó, illetve a lakosságszám, valamint a vállalkozói bevételek jelentik.

A szlovákiai székhelyű önkormányzati hátterű szervezetek számára a szlovák állami normatív, működési célú források, a magyarországi székhelyű önkormányzati hátterű szervezetek számára pedig a magyarországi állami normatív, működési célú források állnak rendelkezésre. A második legnagyobb tételt az európai uniós és az állami pályázatok jelentik, majd ezt követik a tagdíjbevételek. A saját üzleti célú bevételek és a szponzori támogatások még viszonylag kevés bevételi forrást jelentenek. Az önkormányzati háttér a többség esetében ugyan stabilabb finanszírozást tesz lehetővé, azonban vannak szervezetek, amelyeknek nehézséget okoz a működés, és van olyan szervezet is, amely közel áll a megszűnéshez. A gazdasági fenntarthatóság tehát az ő esetükben kevéssé megalapozott, mint a TDM-szervezetek esetében.

A támogató szervezetek bevételei főként az állami típusú pályázatokból, részben pedig szponzori támogatásokból, ezen kívül tagdíjakból, illetve saját üzleti célú forrásokból származnak. Szinte valamennyi szervezet jelezte, hogy pénzügyi szempontból nem, vagy csak nehezen fenntartható a tevékenysége, mert nem állnak rendelkezésre működési célú források, illetve csak kis mértékben végeznek saját bevételt eredményező tevékenységeket.

Turisztikai termékfejlesztés

A Felvidék magyarlakta területének vonzerői között első helyen állnak a kulturális vonzerők és ezen belül kiemelhetők a várak és kastélyok (többek között a komáromi erődrendszer, a füleki, a somoskői, az ajnácskői vár, a betléri kastély, Krasznahorka vára, a kékkői vár, a szepesi vár és Perbenyikben a Mailáth-kastély). A városok között első helyen szerepel Pozsony, majd ezt követi Komárom és Párkány, majd Dunaszerdahely, Rozsnyó és Mucsény. Ezenkívül a kiemelkedő munkásságú magyarok emlékhelyei is sok említést kaptak, így különösen Kossuth Lajos, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Tompa Mihály emlékhelyei.

A borturizmus és a borutak a válaszadók több mint fele számára jelentenek vonzerőt. A természeti adottságok között kiemelten a víz szerepe jelent meg, főként a termál- és gyógyfürdők (Párkány, Pat, Nagymegyer) és a dunai vízi turizmus, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó kerékpáros turizmus kapott több említést. Látható tehát, hogy a magyarlakta területen a turisztikai vonzerők azonosítása a legtöbb esetben egybeesik a magyarság kiemelkedő értékeivel.

A szervezetek a jövőben a térség ismertségének növelését, identitásának, márkájának építését jelölték meg fejlesztendő célként, mert a többség válaszai szerint rendelkeznek vonzerőkkel, de a látogatók kevéssé ismerik ezeket. A vonzerőfejlesztésen belül a Duna szerepét fontos kiemelni: a kikötőépítés, a vízi turizmus szolgáltatási hátterének és ehhez kapcsolódóan a kerékpáros turizmus fejlesztése jelent meg igényként. A rendezvények számának bővítése és színvonaluk növelése között kiemelték a magyar identitásépítést szolgáló rendezvények szervezését, valamint a gasztronómiára és a sportra építő rendezvényeket. A fejlesztési igények sorában megjelent még a helyi termékek értékesítésének és az információ közvetítésnek is lehetőséget biztosító látogató- és/vagy információs központok kialakítása. A vonzerőfejlesztés célját nem lehet külön választani az átlagos tartózkodási idő bővítésétől sem.

Szervezetek marketingkommunikációja

A Felvidék magyarlakta területén sokkal jobb online jelenléttel és elérhetőséggel találkoztunk, mint az erdélyi vizsgálatunk során, ugyanakkor még így is elmondható, hogy a vizsgált szervezetek egy részét nem könnyen tudtuk azonosítani és elérni. Ezenkívül a többnyelvűség terén is érdemes fejlődni, hogy az információk nagyobb célközönséghez eljussanak.

A TDM-szervezetek törekszenek a többnyelvű kommunikációra, ez látható a honlapjuk kialakításánál. Más honlapokon és a közösségi médiában is hirdetik programjaikat, amelynek nagy reklámértéket tulajdonítanak. Ezen kívül többezres példányszámban tematikus kiadványokat készítenek, többnyelvű mutációban. Jellemző még a turisztikai kiállításokon való megjelenés, ugyanakkor más marketingkommunikációs eszközt nem alkalmaznak. Az eladásösztönző eszköz bevezetését tervezik a jövőben. Még nem végeznek belső- és külső PR-tevékenységet, valamint nincs megjelenésük a tv-ben vagy a rádióban.

Az önkormányzati hátterű szervezetek általában rendelkeznek honlappal, a nyolc szervezetből két szervezet tervezi a honlap kialakítását, a többi részben egynyelvű, részben többnyelvű modern, korszerű honlapokkal rendelkezik. A legtöbben aktívan megjelennek a közösségi média felületein és más hon-

lapokon egyaránt. Két szervezet kivételével minden szervezetnek van kiadványa, de ezek sikerességét a célközönség eléréséhez változónak ítélték meg. Szakmai kiállításokon két szervezet vesz részt és ennek hatékonyságát közepesnek ítélik. A médiában rádió- és tv beszélgetések formájában jelen vannak, amelyek során rendezvényeikről és a projektek megvalósításáról adnak hírt. Többen említették az M1 csatornát és a rádiós megjelenésnél a Pátria rádiót. Eladásösztönző eszközt egy szervezet alkalmaz a Dunakanyar kártya formájában, és ezenkívül külső és belső PR-eszközként említették még a szervezet által tagjaik, külső partnereik és az érdeklődők számára megvalósított rendezvényeket, fesztiválokat.

A támogató szervezetek minden online lehetőséget kihasználnak, van saját honlapjuk, amely magyarul és szlovákul is elérhető. Kiemelendő a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet egyedülálló online adattára a felvidéki értékekről és a Pozsonyi Kifli Társulás honlapja, amely Szlovákia leglátogatottabb történeti honlapja. A szervezetek jelen vannak más honlapokon és közösségi oldalakon is, ezen kívül egy szervezet kivételével minden szervezet rendelkezik kiadványokkal, amelyeket anyagi lehetőségeikhez mérten pár száz, vagy ezer példányszámban jelentetnek meg. Egy szervezet jelenik meg turisztikai kiállításokon, a többi szervezet rendszerint települési/térségi kiállításokon vesz részt. Rendezvények alkalmával rendszeresen megjelennek TV-ben és rádióban (M1-en, Duna tv-ben, Pátria rádióban, Kossuth rádióban). Eladásösztönző eszközöket az öt szervezetből három szervezet használ: olyan kártyákat, amelyek kedvezményes részvételi lehetőséget biztosítanak a tagságnak, illetve a helyi lakosoknak. DM hírlevelet részben alkalmaznak, és szinte minden szervezet szervez tagjainak és külső partnereinek rendezvényeket, amelyeken keresztül megismerhetik a szervezet tevékenységét.

Összefoglalás és javaslatok

Összefoglalás

A székelyföldi turisztikai szervezetek működésében jelenleg leginkább az információhiány, a kommunikáció hiánya a legerősebb gátló tényező a szervezeti fejlődésen belül. Sokszor ez nagyobb gátló tényező is, mint az állami, jogi vagy gazdasági oldalról érkező akadályoztatás, ami szintén sok esetben nem elhanyagolható, azonban nehezebben megváltoztatható tényezők.

Ennek ellenére egyértelműen látható, hogy megszületett az igény a továbbfejlődésre, a székelyföldiek felismerték a lehetséges fejlesztési lehetőségeket, csak még nehéz ezt a gondolkodásmódot átültetni és a többi érintett személyt erről meggyőzni. Egyrészt a turisták tartózkodásának növekedése és az általuk generált térségi bevételek ösztönözhetik a piacon való sikeresebb helytállást. Ez a fejlődési folyamat egyben szükségszerűen transzformálja a turisztikai szereplők gondolkozását, cselekvését, tenniakarását. Első lépésként a tájékoztatás, a tudásbővítés, a tudásmegosztás és a szakmai képzések képesek ezt a változási folyamatot ösztönözni. Másrészt a turisztikai kereslet igényeihez idomuló, folyamatos minőségi növekedés tudja azt előidézni.

A felvidéki szervezetek működésében látható, hogy a jó példák jelen vannak az együttműködésben, az összefogásban. A szervezetek többsége kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezik és sok projektet, illetve rendezvényt valósítanak meg. Több jó kezdeményezést is láthatunk a szervezetek között, akik sokat tesznek a magyarság értékeinek ápolása és átörökítése terén. Viszont vannak olyan vélemények is, melyek szerint hiányzik a magyarság összefogása és együttes cselekvése, a közös gondolkodás, a nyitottság a másik felé.

Az interjúban részt vett szervezetek a saját tevékenységükkel kapcsolatban egyrészt kiemelik a sikeres tevékenységet, a belső és külső tagok közötti jó együttműködést, a

nehézségek ellenére történő fennmaradást, a nyitottságot, a mindig változó körülményekhez történő alkalmazkodást. Mások kiemelik a sikeres, eredményes tevékenységet, és a jelentős szakmai potenciálokat. Azonban hiányolják a kiszámítható finanszírozási hátteret, és ezáltal az elegendő munkatársi létszámot, a stratégia meglétét, valamint az együttes cselekvést.

A szakmai interjúkból és a statisztikai elemzésekből is körvonalazódik, hogy erősebb érdekképviseleti képességgel rendelkező és hatékony szakmai tevékenységet végző szervezetek kialakításával, erőteljesebb marketing tevékenységgel még eredményesebbé válna e magyar térségek turizmusa. Kutatásunkban javaslatot tettünk arra, hogy a térségek ezt a célt a Székelyföldi TDM Szövetség, illetve egy felvidéki ernyőszervezet, valamint több térségi TDM-szervezet együttes tevékenységével tudná elérni.

Javaslatok a Székelyföldön és a Felvidéken kialakítandó TDM szervezetekre

Székelyföldön javasolható szervezeti forma: a Székelyföldi TDM Szövetség működése ösztönözni fogja a székelyföldi turizmus fejlődését, kedvező változást generál a desztináció gazdaságában. A turisztikai szereplők a turizmus fejlesztésének lehetőségét leginkább ebben a szervezetben látják. A szervezet hatékony működésének feltétele a teljes munkaidőben tevékenykedő, szakmailag hozzáértő és jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező menedzser.

A Felvidék magyarlakta területén javasolható szervezeti formák: Az első és az általunk is leginkább támogatott alternatíva szerint a Felvidéken egy ernyőszervezet és több térségi TDM-szervezet szükséges e tevékenység ellátására. A másik alternatíva szerint a határon átnyúló kapcsolatokra felépíthetők TDM -szervezetek és a regionális fejlesztési ügynökségek keretében is működhetnének TDM típusú szervezetek. A harmadik javaslat szerint a Csemadok (Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség) keretében is működhetnének TDM típusú szervezetek. Ehhez azonban közös turisztikai és kulturális célokra, tervekre, stratégiára és közös érdekeltségi- és ellenőrzési/értékelési rendszer kidolgozásra van szükség. A negyedik alternatíva szerint a térségi TDM-szervezetek kialakítása indokolt, és a jelenleg geopark státuszban lévő Novohrad-Nógrád Geopark alkalmas lenne térségi TDM-szervezetként való működésre.

Javaslatok a szervezetek működésére

A szervezetek kiszámítható működéséhez 3–5 éves *költségvetési* programozásra lenne szükség és ehhez támogatásra a jó működéshez. A TDM-szövetségek pénzügyi fenntarthatóságához a tagdíjak, a pályázati források és az IFA-bevétel egyértelműen és egyaránt szükséges. Az önkormányzati támogatás mindenképpen javasolható mint biztos bevételi forrás a TDM-ek számára. A tagoktól és a pályázatokból érkező bevételek mellett a szervezetnek kiegészítő bevételeket is szükséges generálni a feladatok komplexebb ellátása, illetve a szakmai és pénzügyi fenntarthatóság biztosítása érdekében. Ezt elérhetik turisztikai termékfejlesztéssel, termékcsomagok kialakításával, és ezek által az átlagos tartózkodási idő növelésével. Ezzel összefüggésben a válaszok között megjelent a közös értékesítési rendszer (turisztikai kártyarendszer) kialakításának lehetősége, a kedvezményekre lehetőséget nyújtó vonzerők és turisztikai szolgáltatások együttműködése. A vállalkozóktól beszedett hozzájárulást azonban nem minden válaszadó javasolta, illetve nagyon nehézkesnek látják a megvalósítását. A válaszadók ugyancsak töredéke jelölte meg a látogatói hozzájárulást mint lehetséges bevételi forráselemet, amelynek megfizetése a vonzerők belépőjegyárához kapcsolódik, ahhoz adódik hozzá. Akik viszont igent mondtak erre, ők ennek mértékét a belépődíjak 1–5%-ában jelölték meg.

A szakmai tevékenységen belül megalapozó *kutatási tevékenység* és a piackutatások lehetőséget adnának a főbb turisztikai trendek vizsgálatára, piaci felmérésekre. A keresleti szegmensek azonosítása orientálhatja a turisztikai termékek fejlesztését. A piackutatásokhoz statisztikai adatgyűjtés és rendszerezés szükséges.

A *termékfejlesztés* terén a természeti és a kulturális erőforrások feltárása és hasznosítása, infrastrukturális fejlesztése, a gasztronómiai turizmus, a helyi termékekkel kapcsolatos látogatóbarát fejlesztések, a célcsoport specifikus turisztikai programcsomagok és mintaprogramok kialakítása, a szolgáltatások minőségének fejlesztése azonosítható. Az elszigetelt fejlesztések helyett komplex, nagyobb térséget átfogó fejlesztésekre van szükség.

A TDM-szervezetekkel már rendelkező és a jövőben TDM-szervezeteket kiépítő térségeiben is szükséges kialakítani a megfelelő ismertséget felmutatni képes turisztikai *márkanevet és márkatermékeket.* A térség sikeres *marketingkommunikáció*jának további feltétele a világos, egyértelmű, vendégkör-orientált pozicionálás. Ehhez vizsgálni szükséges az ideérkező turisták fogyasztói szokásait, tudni kellene, miért jönnek ide a vendégek, milyen fogyasztói igényeik vannak, mit kell erősíteni és bemutatni a marketingkommunikációban.

A szervezeteken belül és közöttük is intenzív együttes tevékenység, *együttműködés* szükséges. A fentiekkel összefüggésben, a tagok között és a szervezetek között szükséges a szakmai fórumok, kerekasztal-beszélgetések, tudásátadás, interaktív kommunikáció, állandó szakmai továbbképzések, e-learning tanfolyamok szervezése, motivációs rendszer kiépítése, tapasztalatszerzés más és hasonló szervezeteknél, közös adatbázisok kialakítása (pl. termelői, civil katalógus stb.), amely segítséget jelenthet a partneri kapcsolatok kialakításában.

Irodalomjegyzék

1. Boros Szilárd (szerk., 2014): *Baross Gábor Terv (2014): Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve.* Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság, Dunaszerdahely
2. Buhalis, Dimitrios (2000): Marketing the competitive destination in the future. *Tourism Management*, vol. 21. iss. 1. pp. 97–116.
3. Csiffáry Tamás (2007): *Felvidék gyöngyszemei.* Titán Computer Kft., Budapest
4. Gáspár Katalin – Sára Bernadett – Simon Attila (2005): *A Felvidék száz csodája.* Totem Plusz Kiadó, Budapest
5. Horváth Alpár (2010): *A területi turizmusfejlesztés lehetőségei Székelyföldön.* Kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
6. Horváth Alpár (2013): A turisztikai desztináció-menedzsment szükségessége Hargita megyében. In Jandala Csilla (szerk.): *Velünk élő tudomány – a Magyar Tudomány Ünnepe 2013.* Edutus Főiskola, Budapest, 76–95.
7. Horváth Gyula (szerk., 2004): *A Kárpát-medence régiói 2. Dél-Szlovákia.* A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
8. Jakabos Janka – Mátis Jenő (szerk., 2013): *Mikó Imre Terv.* Az erdélyi gazdasági együttműködés programja, Kolozsvár
9. Kósa Pál (szerk., 2014): *A Kárpát-medence örökségturisztikai atlasza.* 1. kötet: Épített örökség. Talma Kiadó, Pécs
10. Lengyel Márton (szerk., 2008): *TDM Működési Kézikönyv.* Heller Farkas Főiskola, Budapest
11. Magyar Turisztikai Hivatal (2005): *Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (2005–2013).* Országos Idegenforgalmi Bizottság, Budapest
12. Nagy Benedek (2015): *Székelyföld gazdasági fejlesztésének és regionális fenntarthatósági tényezőinek vizsgálata.* Munkaváltozat. Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Gazdaság- és Humántudományok Kar
13. Tőzsér Anett – Bánhidai Csilla (szerk., 2016): *Székelyföld turisztikai szervezeti rendszerének vizsgálata. A Kárpát-medence turisztikai desztináció menedzsment rendszer fejlesztésére irányuló javaslat I. projektje.* Kutatási

Jelentés. Kárpát-haza Program. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest

14. Tőzsér Anett (szerk., 2018): *A Felvidék magyarlakta területén működő turisztikai szervezeti rendszer vizsgálata. A Kárpát-medence turisztikai desztináció menedzsment rendszer fejlesztésére irányuló javaslat II. projektje.* Kutatási Jelentés. Kárpát-haza Program. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest

A SZÁMVITEL MÚLTJA ÉS JÖVŐJE

Vajna Istvánné Tangl Anita[1] – Halmosi Tímea[2] – Suhajda Ádám[3] – Vajna István[4]– Belovecz Mária[5]

[1]PhD, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete, Számvitel Tanszék
e-mail: tangl@vajna.hu
[2]mestertanár, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete, Számvitel Tanszék
e-mail: halmosi.timea@gtk.szie.hu
[3]szenior üzleti intelligencia elemző, ITRON Labs Kft.
e-mail: adamsuhajdafx@gmail.com
[4]efficiency manager, Leoni Magyarország Kft.
e-mail: vajna@vajna.hu
[5]PhD, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete, Pénzügy Controll Tanszék
e-mail: belovecz.maria@gtk.szie.hu

A gazdasági és társadalmi környezet változása hatással van a számvitel fejlődésére, a digitalizált világ újabb kihívásokat állít a számviteli szakemberek elé. A jelenlegi folyamatok és a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján elmondható, hogy a differenciálódó információs igények újabb számviteli területek kialakulását indukálják. Megváltozik a számviteli szakemberek szerepe, csökken a manuális munka, előtérbe kerül az elemző értékelő szerep. Az új kihívások teljesítését segíthetik a minőség fejlesztési eszközök (VSM, 5S, Lean, Kaizen), melyek hatékonyabban és gazdaságosabban működő számviteli rendszert, valamint valóságot jobban tükröző számviteli adatbázist eredményeznek.

Kulcsszavak: *számvitel, változás, számviteli információ valódisága*

Abstract

Changes in the economic and social environment have an impact on the development of accounting, and the digitalized world is facing new challenges for accounting professionals. On the basis of current processes and available statistical data, it can be stated that different information requires new accounting areas. The role of accounting professionals is changing, manual work is decreasing, and the analytical role comes into the focus. New challenges can be met by quality development tools (VSM, 5S, Lean, Kaizen), which results in a more efficient and cost-effective accounting system and a more accurate accounting database.

Keywords: *accounting, changing, the reality of accounting data*

Bevezetés

A számviteli rendszerek alapvető célja a gazdasági folyamatok rögzítése és gazdasági információ nyújtása. Információs szerepét a valós gazdasági események leírása által keletkezett adatbázis segítségével tudja betölteni. A számviteli információk a döntéshozatalban alapvető szerepet töltenek be, hiszen objektív adatokat testesítenek meg.

A társadalmi és gazdasági környezet változásához a számviteli rendszerek folyamatosan alkalmazkodtak és megoldást adtak az egyes időszakokban megjelenő információs kihívásokra. A jövő társadalma a digitalizáció világa, melyre a rendelkezésre álló adatok sokasága

jellemző. A kérdés az elkövetkezendő időszakban nem az adat mennyisége, hanem a rögzített adatok védelme, azok valóságtartalma és gazdaságos előállítása.

A munkánkhoz nemzetközi és hazai adatbázisokat használtunk fel, és ezen adatbázisok elemzése által levonható következtetések alapján készült el a tanulmány.

A jövő kihívásait tekintve öt területet különítettünk el, melyek a speciális számviteli területek, a technika és standardizálás, a számviteli szakemberek – tudás és képesség, a számviteli folyamat hatékonyságának növelése és a számviteli információ valódisága.

Előzmények

Történeti áttekintés

A számvitelt mint adatrögzítési rendszert a kutatások egyidősnek tartják az írásbeliséggel. Az első gazdasági jellegű feljegyzéseket több, mint 5000 évvel ezelőtti időszakból datálják a történészek. Természetesen az akkori feljegyzések tartalma és részletezettsége nagyon messze van a jelenlegi rendszertől. Az adatrögzítési eszközök, a gazdasági folyamatok differenciálódása, a termelési körülmények változása, a pénzügyi piacok fejlődése meghatározta a számvitelben rögzített adatok tartalmát és felhasználásuk lehetőségeit.

A számviteli adatrögzítés első emlékei a Sumér civilizációnál lelhetők fel, a korai írásbeliség kialakulásához köthetően. Ebben az időben szerződések feljegyzése, adók és az uralkodói vagyon rögzítése volt a jellemző. A fizikai kivitelezés bonyolult volt, hiszen agyagtáblákra írtak.

A számvitel következő fejlődési állomása az egyiptomi civilizációnál található. Az adatrögzítés módszertana egyszerűbb, hiszen papiruszt használtak. A feljegyzett információ már szerteágazó, de az adatok között logikai összefüggés nem volt, így azok megbízhatósága megkérdőjelezhető.

A görög civilizáció esetében a könyvek vezetése alapvetően a kölcsönadott pénzeszközök rögzítésére szolgált.

A Római Birodalom gazdasági hátterét és a kiadások fedezését egy jól szervezett gazdasági rendszer biztosította. A társadalom gazdasági egységét a családok alkották. A családok minden hónap végén egy összesítést készítettek – Codex accepti et expensi –, mely meghatározta a társadalmi rangot, így a jogokat és az adózási kötelezettséget is. Julius Caesar nevéhez főződik az állami költségvetés gondolata, vagyis a bevételeket és a kiadásokat (föld, emberek elosztása, kincstár támogatása, veteránok fizetése, templomok építése stb.) megtervezték, az adózást a polgárok adófizetési képességéhez igazították. Az így kialakult rendszer már magában foglalja a tervezést és döntéshozatalt.

A számszerű adatok rögzítésében nagy előrelépést jelentett az arab számok bevezetése.

A jelenlegi számviteli rendszer alapkövét Luca Pacciloli itáliai szerzetes rakta le (1494). Az ő módszertanát követve a gazdasági eseményeket naplóban és főkönyvi számlákon rögzítjük, év végén kimutatjuk a vagyont, valamint a bevételeket és ráfordításokat.

A számviteli jellegű adatok szerepe jelentőssé vált az újkortól. A befektetők által létrehozott és a „munkások (menedzsment)" által működtetett vállalat esetében az információs igények két oldalról jelentek meg, és azok két különböző célt szolgáltak. A befektető információs igénye az elvárt jövedelemhez (osztalék) kötődik, míg a dolgozói réteg számára a tevékenység folyamatos fenntartását biztosító és lehetővé tevő információ vált elsődlegessé. Erre az időszakra tehetők a vezetői (menedzsment) számvitel gyökerei. A II. ipari forradalom lehetővé tette a termelés és a technológiák további fejlesztését, mely természetesen kihatott a számvitelből nyerhető gazdasági információk körére is. A XIX. század első felében a Britt szigeteken kialakult a könyvelői szakma,

a könyvelők szakmai szervezetekbe tömörültek (Alexander 2002).

A XX. század első felében a termelési rendszerek további differenciálódásával, a termelési folyamatok optimalizálásával a minőség iránti fokozottabb igény megjelenésével a termelő vállalatoknál a számvitel információs szerepe tovább nőtt. Szükségessé vált a folyamatok költséganalizálása, a költségek és az eredmény tervezése, valamint optimalizálása. Mindezek az ötvenes évek elején a számvitelhez kapcsolódó új eszközrendszer létrejöttét indukálták, melyet controllingnak hívunk.

A XX. század második felében a természeti erőforrások beszűkülése, a fokozottabb vevői igény hatására előtérbe kerültek a minőségfejlesztési módszerek. A jelenleg alkalmazott minőségfejlesztési módszerek gazdasági hatását számviteli eszközökkel lehet mérni, és a minőségfejlesztési módszerek befektetési igényeire is külön számviteli rendszer működik. Ezt Lean–Kaizen-számvitelnek nevezzük.

Az 1970-es évekre a vállalati folyamatok és a termelés globális szintre emelkedett, egy vállalat több országra kiterjesztette tevékenységét, a pénzpiaci műveletek is kiterjedté váltak, a tőzsdei ügyletek sokak számára elérhető közelségbe kerültek. Szükségessé vált a különböző országokban működő vállalatok gazdasági teljesítményének összehasonlítása. Az előbb említett szükséglet alapozta meg a nemzetközi számviteli rendszer kialakulását. Így létrejöttek – alapvetően a pénzügyi számviteli körhöz kapcsolódó – az egyes országok különböző számviteli rendszereinek különbségéből eredő gazdasági információk nehézségeit kiküszöbölő egységes számviteli beszámolót eredményező Nemzetközi Számviteli Sztenderdek (IAS – International Accounting Standards), illetve a Nemzetközi Pénzügyi Beszámolási Sztenderdek (IFRS – International Financial Reporting Standards). A gazdasági folyamatok és a számvitel nemzetközivé válása az adatrögzítési folyamatokon kívül sajátos beszámolási igényeket hozott életre mind a külső mind a belső érdekeltek számára (Zéman et al. 2018).

A számviteli rendszerek kialakulásuk óta jelentős változásokon mentek keresztül attól függően, hogy milyen társadalmi, gazdasági és termelési környezetben töltötték be funkciójukat. Ennek a fejlődésnek az állomásait az 1. ábra tükrözi.

Az 1. ábra bemutatja a számvitel fejlődésének szakaszait, és funkcióit. Az ábrán a pénzügyi számvitelt általános (klasszikus) érvényű számviteli rendszernek tekintjük. A vezetői számvitel megjelenésével indul el a vezetői és pénzügyi számvitel differenciálódása mind funkcionalitás, mind eszközrendszer tekintetében. Az ábrán a vezetői számvitel megjelenésétől kezdődően a vezetői számvitel funkcióira koncentráltunk.

A vállalati tevékenységek és folyamatok fejlesztési igénye meghatározta a számviteli folyamatok és a controlling folyamatok fejlesztését is, melynek első megjelenési formáit a számviteli rendszerekben az 1900-as évek végére tehetjük (1. ábra).

1. ábra. ***A számvitel fejlődése és a funkciók differenciálódása***

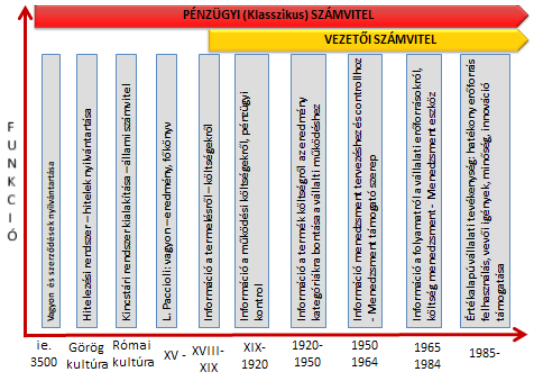

Forrás: saját szerkesztés Abel-Kader–Luther 2006 alapján

Napjaink számviteli kihívásai

Speciális számviteli területek

A számvitel eszközrendszerét és módszertanát vizsgálva a Luca Paccioli által megalkotott alapmódszertan és adatrögzítési technika is átalakuláson ment és megy keresztül.

A számvitelben rögzített adatok számos információs igény kielégítésére alkalmasak. Az információs igények kielégítése alapján napjainkban különböző célú számviteli rendszereket lehet megkülönböztetni.

Klasszikus elkülönítés a pénzügyi és vezetői számvitel. A pénzügyi számvitel a gazdálkodó egységtől alapvetően külső szabályozók (törvény, standard, alapelv) által meghatározott információt szolgáltat, így egy adott időszak eredménye a múltbéli események alapján. Az információ felhasználója vagy a befektető, vagy valamilyen külső érdekelt (finanszírozó, állam stb.). A vezetői számvitel – menedzsment számvitel – belső információs igényeket elégít ki múltbéli adatokat is felhasználva, de a jövőre is fókuszálva, belső szabályozók alapján. Az itt megjelenő adatok nem publikusak, a belső vezetői döntéseket alapozzák meg vagy értékelik.

A fent említett két „klasszikus irányzat" mellett a globalizáció, a gazdasági visszaélések felderítésére, a környezeti kihívások megoldására, hatékonyabb termelés létrehozására, a megbízhatóbb számviteli adatok előállításához a számvitelnek számos más irányzata és eszközrendszere is kialakult.

A gazdasági visszaélések felderítésére kialakult az igazságügyi számvitel. Célja a visszaélések okozta eltérések kimutatása, a hiányos számviteli adatrögzítés kiegészítése. Térnyerését és aktualitását mutatja, hogy több képzésben és szakmai szervezetnél folyamatos aktualitással bír (AIA 2019).

A környezeti kihívások megoldására a fenntarthatóság biztosítására létrejött a környezetvédelmi (zöld) és a fenntarthatósági számvitel. Mindkét esetben cél a fenntarthatóság és a környezetvédelem esetében felmerült tevékenység gazdasági hatásának a kimutatása. Rögzítésre kerülnek a fenntarthatóság érdekében felmerült kiadások és azok hatása a vállalati eredményre.

A hatékonyabb termelési folyamatok biztosítása érdekében különböző termelés- és minőségfejlesztési módszerek alakultak ki. Ezen módszerek hatására kevesebb erőforrás-felhasználással (nagy és személyi) hatékonyabb tevékenység érhető el. Gazdasági szempontból lényeges, hogy az alkalmazni kívánt módszerek bevezetése előnyös-e a vállalatnak? A minőségfejlesztési folyamatok erőforrás-felhasználásának vizsgálatával foglalkozik a Lean–Kaizen-számvitel. Analizálja a fejlesztés költségtényezőit, azok által elérhető erőforrás igény csökkenést és az elérhető többlet hozamot.

Napjaink vállalatinak a termelésen túl célja többek között a társadalmi felelősségvállalás is (Corporate Social Responsibility – CSR). A CSR-tevékenyég gazdasági hatásának kimutatása is a számvitel egy speciális területét jelenti.

A fent említett speciális számviteli területek speciális számviteli és gazdasági ismereteket igényelnek. Mindezek azért fontosak, hogy az adott területhez köthető és a számvitelből származó adatok valósak legyenek. A speciális számviteli rendszerek alapvető problémája viszont, hogy a rendszerben rögzített erőforrások értékeinek a meghatározása nehézkes, pluszadatgyűjtést igényel – mely drágítja az információt –, és a várható előnyök is inkább csak becsülhetők, valamint azoknak nagyon sokszor makrogazdasági (környezetvédelem, társadalmi jólét, fenntarthatóság) kimenetük van (2. ábra). A beszámolókészítés esetében is sajátos elvárások jelennek meg.

2. ábra. ***Klasszikus és speciális számviteli rendszerek***

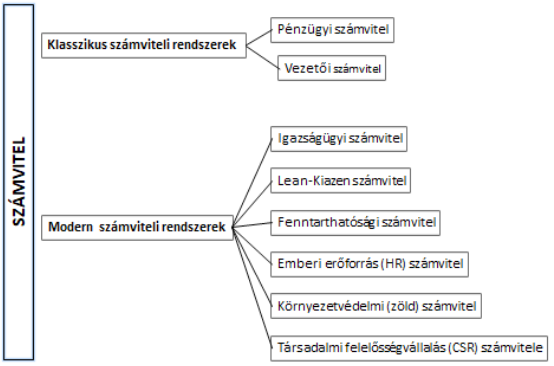

Forrás: saját szerkesztés

Technika és standardizálás

A számvitel sosem távolodik el az aktuális gazdasági környezettől és körülményektől. Folyamatos változáson megy keresztül, és keresi a megoldást az esetleges problémákra. E tényt a múlt eseményei és legnagyobb botrányai által indukált megoldások is igazolják (Ecomonist 2002; Economist 2003).

A jövő számviteli kihívásai több területet érintenek és a különböző területek más-más megoldásokat és szakembereket igényelnek.

Kutatások és a gazdasági tendenciák alapján a következő okok teszik szükségessé a számvitel és a számviteli szakemberek megújulását (Muhammad 2010):

- globalizáció további térnyerése,
- új szabályozók életre kelése,
- a digitális és okosmegoldások térnyerése,
- az adatbiztonság,
- BigData trendek.

A globalizáció és gazdasági folyamatok nemzetközi kiszervezése a számviteli szabályok további nemzetközi standardizálását követeli meg. Ehhez elsősorban az IAS-FRS-standardok folyamatos felülvizsgálatára és aktualitására van szükség. Mindezek megismerése és beépítése a mindennapi folyamatokba a könyvelők naprakészségét követeli meg.

A digitális és okos megoldások térnyerése és elterjedése feltételezi a digitális eszközök kezelésének készségét. Már 2012-ben jellemző volt a computer technika 94%-os térhódítása a könyvelés és könyvvizsgálat területén (Frey–Osborne 2013). A tanulmány az új számviteli szakemberek munkájának 99%-ban határozza meg az informatika arányát. Az informatika nyújtotta lehetőségek kihasználása érdekében elengedhetetlen a rendszerben való gondolkodás képessége, az együttműködés és a kommunikáció folyamatossága.

A jövő esetében a rögzített adatok mennyisége, minősége és biztonsága egy újabb problémát vet fel. Az adatrögzítés automatizálásával lehetőség nyílik a szinte végtelen adatmennyiség tárolására. A rögzítendő adatok optimalizálása, a jogosultságok lehatárolása, a keresési idő lerövidítése informatikai és számviteli ismereteket igényel, és egyben szükségessé teszi a költséghatékony működtetést - mind hardver mind szoftver tekintetében (ACCA 2013).

A BIGDATA-rendszerek hatalmas mennyiségű adathalmaz tárolására, gyors elérésére és strukturált megjelenítésére képesek. Ezek a rendszerek előnyökkel és hátrányokkal is rendelkeznek. Lehetővé teszik a tevékenység különböző módszerek segítségével történő értékelését, ugyanakkor a gyorsan rendelkezésre álló újabb adatok bizonytalanságot teremtenek. Lehetővé teszik a gyors és többirányú döntéshozatalt, valamint adatok gyors megosztását az érdekeltek között. Lehetővé teszik az üzleti kockázat csökkentését, segíthetnek a hibák és csalások gyors feltárásában, támogathatják a több irányú előrejelzést.

A fenti előnyök kihasználásához a számviteli szakemberek meg tudják határozni a szükséges és elégséges számviteli adatokat, determinálni tudják az összefüggéseket.

Számviteli szakemberek – tudás és képesség

A megbízható és döntést meglapozó gazdasági adatok előállításához megfelelő tudású és

végzettségű számviteli szakemberre van szükség. A tudás és az akarat kulcstényező.

A különböző szintű ismeretek megszerzésére minden országban különböző szintű és tartalmú képzéseken van lehetőség. Ahogy ezt már korábban is említettük, a számviteli szakemberek tapasztalatikat, tudásukat és ismereteiket különböző számviteli szervezetekben osztják meg.

Jelentős számviteli szakmai szervezet az 1977-ben Münchenben megalakult Könyvelők Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Accountants – IFAC), mely 130 országból több mint 175 tagszervezetet számlál képviselve több mint 3 millió számvitellel foglalkozó (könyvelő, könyvvizsgáló, jogi szakember stb.) szakembert. Magyarországot a Magyar Könyvvizsgálói Kamara képviselteti a szervezetben. Az IFAC célja a magas szintű nemzetközi számviteli standardok kialakítása és bevezetésük támogatása a számvitelből nyerhető információk közérthetősége céljából.

Nemzetközi szinten a legnagyobb szakmai szervezetek között tartják számon a Association of International Accountants (AIA) és az Association of Accounting Technicians (AAT), melyek összesen 530 000 tagot tartanak nyilván világszerte .

Szintén jelentős számviteli szervezet az 1904-ben alapított Association of Chartered Certified Accountants (ACCA), mely 208 000 tagot számlál. A szervezet által kiadott képesítést világszerte elismerik.

Magyarországon a számviteli szakemberek több szervezetnek lehetnek tagjai, melyek céljai az aktualitások nyomon követése, publikálása, a tapasztalatok megosztása, képzések. Sajnos statisztikák nem állnak rendelkezésre a tagok létszámáról és a szakterületekről.

A számviteli szakemberek létszámát tekintve 2019-ben Magyarországon 55 000 fő regisztrált mérlegképes könyvelő van (NGM 2019). A regisztrált vállalkozások száma 1769 000, ebből 518 000 társas vállalkozás és 1251 000 önálló vállalkozás (KSH 2019). 61 000 nonprofit szervezet működött 2017-ben hazánkban. A kalkuláció alapján egy regisztrált mérlegképes könyvelő átlag 33 gazdálkodó szervezet számára nyújt könyvviteli szolgáltatást. Természetesen az átlag nagy eltérést is tartalmazhat.

A számviteli szakemberek létszáma a népességhez viszonyítva – feltételezve az aktív működést – Magyarországon 0,5%, míg az USA-ban ez 0,3% (kb. 1300 000 fő). Az USA-ban az újonnan végzett számviteli szakemberek 53%-a férfi, és hasonló az arány a számviteli szolgáltatást nyújtó szervezetekben is (AICPA 2017).

A magyarországi felsőoktatási tekintve a gazdaságtudomány területén belül 1270 képzés meghirdetése történt 2019 őszére, ebből 242 képzés a pénzügyi és számviteli területet érinti a felsőoktatás különböző szintjein (alap-, mester- és felsőoktatási szakképzés). Ez az összes gazdaságtudományi képzés 19%-át jelenti (1.táblázat).

1. táblázat. ***A pénzügyi és számviteli terület 2019-ben induló képzéseinek megoszlása***

Képzés megnevezése	Meghirdetett képzések száma (db)	Arány a gazdaságtudományi képzéseken belül (%)
Pénzügy-számvitel alapképzés	74	5,8
Számvitel mesterképzés	36	2,8
Pénzügy mesterképzés	45	3,5
Pénzügy és számvitel felsőoktatási szakképzés	87	6,9
Összesen	**242**	**19**
Gazdaságtudományok összesen	1270	100

Forrás: saját számítás a felvi.hu 2019 alapján

A táblázatból a felsőoktatási intézmények számviteli szakmát illető jövőbeni elvárásai

jelennek meg, de ha a felvett hallgatók listáját nézzük, a pénzügy-számvitel nincs az első 10 szak között (https://www.felvi.hu 2018).

Az Economist 2018-as felmérése 2022-re jelentéktelenné váló munkának prognosztizálja a számviteli, könyvelői és bérszámfejtői munkakört. Ennek okát abban látják, hogy a jelenleg a gépi munka a munkaidő 36%-át teszi ki, addig ez az arány 2022-re a 61%-ot meghaladja. Mindez negatív hatással lesz a számviteli munkaerő keresletre. Ez a tendencia már 2013–2017 között is megfigyelhető volt, elsődlegesen a könyvelői és könyvelői asszisztens munkakörben (WEF 2018).

A modern számviteli rendszerek az informatika térhódításával leszűkítik a manuális munkafeladatok mennyiségét, és a jövőben a számviteli szakemberektől elvárt képességek és készségek jelentős átrendeződésen mennek keresztül.

A jövő számviteli szakemberét az alábbiak jellemzik majd:

- magas szintű szakmai tudás,
- analizáló készség,
- képesség a változásra – változtatásra,
- élethosszig tartó tanulás,
- intelligencia,
- innovatív gondolkodás ,
- problémamegoldó képesség,
- jövő tendenciáinak felismerése és elfogadása,
- másokkal való együttműködés és akaratunk elfogatatása,
- kreativitás,
- technikai képesség,
- digitális technológiák elfogadása és használata,
- tapasztalatok beépítése a vevő igényeinek kielégítésére,
- szabályokhoz való alkalmazkodás képessége.

A számviteli rendszerek hatékony működtetése és fejlesztése – valódiság és költséghatékonyság

A számviteli rendszerek esetében is alapvető elvárás, hogy megfelelő hatékonysággal működjön, valós gazdasági folyamatokat tükrözzön, és az adatok a valóságnak megfeleljenek. Ezen elvárások teljesítésének egyik lehetséges eszközrendszere lehet a minőségfejlesztési módszerek alkalmazása mint innovatív eszköz (Illés et al. 2017).

Különböző minőségfejlesztési módszereket lehet megkülönböztetni, és céltól függően a módszereket külön-külön és együttesen is lehet alkalmazni. Sajátosságuk, hogy nemcsak a termelő vállalatok esetében alkalmazhatók, hanem a szolgáltató ágazatok számára is megoldást nyújthatnak. További sajátosságuk, hogy az adminisztratív folyamatok is optimalizálhatóak, és az adminisztratív rendszerből származó információ megbízhatósága (valódisága) is növelhető általuk.

A minőségfejlesztési módszerek legalapvetőbb célja a veszteségek kiküszöbölése, ezáltal a „jó" folyamatok stabilitásának növelése, mely hatására a vállalati költségek csökkennek (anyag, idő munkaerő, gép) és a kihozatal is nő.

A számviteli rendszer fejlesztéséhez 4 módszer javasolt:

1. Lean,
2. Kaizen,
3. 5S,
4. VSM.

A Lean alapgondolata a karcsúsított termelés vagy tevékenység filozófiája, mely esetében a vállalati folyamatok értékadó elemeire koncentrál. Alapvető célja a nem értékadó folyamatok, vagyis a veszteségek száműzése.

A vállalati folyamatok fejlesztésének egyik eszköze a Kaizen. A Kaizen a japán gondolkodásmódnak a jelentése, folyamatos fejlődés, folyamatos fejlesztést jelent. Imai (2012) szerint a Kaizen javítást, pontosabban folyamatos javítást jelent: a magánéletben, a családi életben, a társadalmi életben és a munkahelyi környezetben egyaránt. Amikor a munkahelyi környezetben alkalmazzák, a Kaizen folyamatos fejlesztést jelent, közreműködőként mindenkit bevonva, igazgatókat és a dolgozókat egyaránt. A lényege az, hogy a vállalati folyamatban mindig van egy olyan pont, amin lehet javítani. Ha ezt a pontot vagy szűkkeresztmetszetet megkeressük, és javítani tudunk rajta, akkor biztosíthatjuk cégünk folyamatos fejlődését. Sokan hajlamosak összekeverni a Kaizent a problémamegoldással. Kaizenről akkor beszélhetünk, ha egy stabilan működő folyamaton változtatunk. A Kaizen-menedzsment rendszerben az információ is gyorsabban áramlik, mint a piramis típusú (nyugati típusú) rendszerekben, ahol a visszacsatolás és információáramlás az egyes szinteken elakadhat vagy torzul.

A legalapvetőbb minőségfejlesztési eszköz a japán 5S, mely a Kaizen-tevékenység elemeként is értelmezhető. Az 5S a gazdálkodás szigorú megközelítése, amely pontos és fegyelmezett módszert nyújt a biztonságos, tiszta és hatékony munkakörnyezet fenntartásához, a szükséges szabályok kialakításához. Az 5S műveletek módszeres végrehajtása biztosítja a munkakörnyezet rendezettségét, tisztaságát, amely egyszerűbb és átláthatóbb munkafolyamatot eredményez, a minőség folyamatos javulása mellett a problémák is hamarabb azonosíthatók.

A minőségfejlesztés és a vállalati veszteségek csökkentésének másik módszere, valamint a vállalatnál alkalmazandó más minőségfejlesztési módszertan megkeresésének eszköze a Value Stream Mapping – VSM. A VSM célja az értékteremtés helyének meghatározása a teljes folyamatra vonatkozóan. A Value Stream Mapping magában foglalja a vállalat folyamatait, a hozzáadott értéket adó és a hozzáadott értéket nem adó folyamatokat egyaránt. A folyamatok feltérképezése révén csoportosítja és számszerűsíti a folyamatok érték-előállító pontjait, csoportosítja és számszerűsíti a veszteségeket, megmutatja az előállított érték és az információ áramlását, illetve a Lean stratégia kialakítását tényeken alapulva teszi lehetővé (Bak et al. 2017).

A módszerek együttes alkalmazásával az értékadó folyamatok stabilizálhatókká válnak, standardok alkotásával biztosítható mindenki számára a folyamatok egyértelmű követése. A standardok jelentősége továbbá, hogy munkaerő fluktuáció esetében sem veszik el a tudás.

Az egyes módszerek alkalmazásának tekintetében a számvitelt két oldalról közelítjük meg:

1. folyamat,
2. előállított információ valódisága.

Számviteli folyamatok hatékonyságának növelése

A folyamat megközelítés esetében a számviteli folyamat szervezéséről kell beszélni, mely alapvetően irodában lezajló folyamat, így az irodai tevékenység optimalizálását jelenti.

Tény, hogy a többi folyamatveszteségnek az oka 70–80%-ban az irodai folyamatok tökéletlensége.

A számviteli adminisztratív folyamatok felmérésének eszköze a Value Stream Mapping. A VSM feltárja magát a számviteli adatrögzítési folyamatot, megállapítja a tevékenység szempontjából „értékadó" és „nem értékadó" lépéseket, és elemzi a tevékenységet. Az értékadó és nem értékadó folyamatot a kihozatali igény, jelen esetben a szükséges és elégséges számviteli információs igény határozza meg. Az információs igények feltérképezése is a VSM segítségével történik.

A VSM után következik Lean bevezetése, vagyis a nem értékadó (felesleges) folyamato-

kat ki kell venni a rendszerből. Ennek eszköze a Lean Office. A Lean Office tevékenység által az irodai adminisztratív folyamatok veszteségeinek a feltárása lehetséges. Az irodai folyamatok esetében 35 féle veszteség különböztethető meg, melyek 4 okból keletkeznek:

1. 7 fő veszteség,
2. információveszteség – fölösleges adat, adateltérés, hibás adat stb.,
3. egyéb folyamatveszteség – felesleges munka, ellenőrzés, újrarögzítés stb.,
4. emberek veszteségei – emberi tulajdonságok.

A hatékonyság növelésének eszköze a rendezett munkakörnyezet és munkafolyamatok egymásutánisága. Ehhez eszköz az irodai 5S. Az 5S eredményeképp csak a szükséges eszközök és információk fognak rendelkezésre állni (1S és 2S). A tiszta környezet elősegíti az eszközök hosszú távú és megbízható működését (3S), az állandó folyamatok stabilitást biztosítanak (4S), és az egyén magasabb szintű munkamorálja biztosítja az alkalmazkodó képességet a változó kihívásokhoz (5S).

Az 5S tevékenység végrehajtása rámutathat az adminisztratív folyamatok további hiányosságaira, és alapot teremt a Kaizen-tevékenység végrehajtásához. A Kaizen segítségével kicsi fejlesztések során lehet az eredményt elérni. Kaizen esetében a vállalati adminisztratív folyamatok kapcsolatából adódó irodai elhelyezést lehet kialakítani, így különböző osztályok (divíziók) közötti információ gyors áramlása hozható létre. A dokumentumok átadásának fizikai megszervezés, jelölése, szállítása, ütemezése szintén növelheti a hatékonyságot. A dokumentumok mozgatásának, az információ, adminisztratív tevékenység működését biztosító eszközök mozgatásának szervezése kisebb emberi erőforrás felhasználást eredményezhet.

A számviteli információ valódisága

A számviteli rendszerek folyamatos és interaktív kapcsolatban vannak a vállalati menedzsmenttel. Ahogy már az előbbiekben is megemlítettük a folyamatok értékelése, az eredményesség megállapítása és maga a döntéshozatal is csak a valóságon alapuló adatok alapján lesz hatékony és előremutató.

Amennyiben az információ minőségét és valóságtartalmát vizsgájuk a számvitelben, akkor a számvitel alapvető funkciójából kell kiindulni, amely a vállalatnál megtörtént gazdasági események rögzítése. A számvitelt úgy is felfoghatjuk, mint a vállalati folyamatok irodában számokkal való leképzése, természetesen a számvitel módszertana (könyvviteli számlák, analitikák, főkönyv stb.) szerint.

Az információ minőségének és valódiságának biztosításához a VSM az eszköz. A VSM alkalmas a folyamatok hiteles feltérképezésére, és segítségével leírható a termelési vagy a szolgáltató tevékenység. A térkép alapján beazonosíthatóvá válnak azok a pontok, melyek a számviteli rendszerek számára információt hordoznak, így létrehozható egy utasítás (kézikönyv) vagy standard. A standard tartalmazza a számviteli információs pontokat, azok alapdokumentumait, az információ (adat) jellegét, tartalmát és az információ áramlását, vagyis az adatrögzítés helyét. Így akár az informatikai rendszerek tervezésének és működtetésének kulcspontjai is meghatározhatók.

Ebben az olvasatban a VSM nem a klasszikus szerepét tölti be (értékadó és nem értékadó folyamatok elkülönítése), hanem egy utat határoz meg a valós és hiánymentes számviteli adatrögzítéshez.

Amennyiben a standard megalkotása megtörtént, a standard folyamatos karbantartására és fejlesztésére lesz szükség. A fejlesztés egyik indoka a vállalati folyamatok átalakulása, mely a számviteli rendszertől független; a másik a hitelesebb és valósabb standard megalkotása, mely a Kaizent feltételezi.

Oktatás, kutatás

A gazdasági, társadalmi és technikai körülmények gyors változásának hatására, az emberi szerepének jövőbeni mérséklődésével új kihívások elé néz az oktatás és kutatás.

Az oktatás „alanya" az egyén, aki az oktatás során elsajátítja a szükséges ismereteket és megszerzi az alapvető készségeket. Az ismeretek egyre nagyobb mértékben interdiszciplinárissá válnak. A jövőben felértékelődik a tudás és a tudás megújításának képessége. A megnövekedett kvalifikált munkaerő iránti igény a felsőfokú (BSc) oktatást fogja előtérbe helyezni. Ez egyébként az USA-ban már tendencia.

Az oktatók esetében alapvető elvárás lesz a mindennapok folyamatos, értékelő és analizáló nyomon követése és megértése. Az aktualitások átadására csak így lesz mód. Véleményünk szerint az oktatók munkáját az ő gyakorlati tapasztalatuk nagy méretékben teszi hitelessé és emeli magasabb szintre.

A kutatás is újabb kihívások elé néz. Az események változásának vizsgálatából elemzések útján jövőbeni tendenciák megállapítása lesz a kulcs a kutatások eredményeinek gyakorlati alkalmazásához. Különösen igaz ez a tendencia a gazdaságtudományok területén.

Összefoglalás

A számvitel alapvető funkciója nem változik, de a rögzített adatok köre és a belőlük származtatott információk köre, jellege, tartalma és információs szerepe attól függően változik, hogy milyen gazdasági döntések alátámasztására használjuk a számviteli információt.

Szemléletváltásra van szükség a számvitel esetében. A hagyományos számviteli rendszerek átalakulnak modern technikai eszközökkel támogatott adatrögzítési rendszerré alakulnak át. A manualitást felváltja az automatizmus, de ez a tény nem jelenti azt, hogy az ember teljesen kiküszöbölhető.

Megnövekszik a kvalifikált átfogó rendszerismeretekkel rendelkező számviteli munkaerő iránti igény. A számviteli szakember faladata a mindennapi adatrögzítés helyett a stratégiai és elemző, értékelő szerep felé fog eltolódni. A változó igényekhez való alkalmazkodás az oktatás és kutatás támogatásával valósulhat csak meg, így az oktatás és kutatás kiemelkedő szerepet és rangot kell betöltsön.

3. ábra. ***A számviteli minőségház***

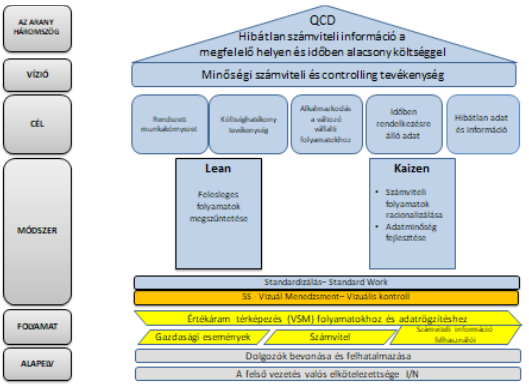

Forrás: saját szerkesztés

A számviteli rendszerek – bármilyen célt is szolgálnak, bármilyen eszközrendszert alkalmaznak – működtetésük során alapvető elvárás a hatékonyság, gyorsaság és alacsony költség. Ezen elvárások teljesítését biztosítják a minőségfejlesztési módszerek – így az 5S, VSM, Kaizen, melyek együttes hatását a fenti, 3. ábra szemlélteti.

Irodalomjegyzék

1. ACCA (2013): Big data:its power and perils. The Association of Chartered Certified Accountants. Source: https://www.accaglobal.com/bigdata (Download: 2019.05.11.)
2. ACCA (2016): Professional accountants: drivers of changeand future skills. Source: https://www.accaglobal.com/content/dam/members-beta/images/campaigns/pa-tf/pi-professional-accountants-the-future.pdf (Download: 2019.05.11.)
3. AIA (2019): The Association of International Accountants – 2019. Source: https://www.aiaforensicaccounting-seminar.com/ (Download: 2019.05.03.)
4. AICPA (2017): Trends in the supply of accounting garduates and demand for public accounting recruits. American Institute of Certified Public Accountants. Source: https://www.aicpa.org/interestareas/accountingeducation/newsandpublications/downloadabledocuments/2017-trends-report.pdf (Download: 2019.05.04.)
5. Alexander J. F. (2002): *History of Accounting*. Association of Chartered Accountants in the United States, New York, p. 15.
6. Bak, Árpád – Kovács, Imre – Daróczi, Miklós (2017): Innovation – the importance of knowledge networks. In: Illés, Bálint Csaba – Nowicka-Skowron, Maria – Horská, Elena – Dunay, Anna (eds.): *Management and Organization: Concepts, Tools and Applications*. Harlow: Pearson, pp. 201–211.
7. Ecomonist (2002): Accounting for change. Source: https://www.economist.com/leaders/2002/06/27/accounting-for-change (Download: 2019.04.26.)
8. Economist (2003): The future of accounts: True and fair is not hard and fast. Source:https://www.economist.com/taxonomy/term/108?page=165 (Download: 2019.05.01.)
9. Felvi.hu: Gyorsjelentés a 2016-os általános eljárás felvettjeiről II. Forrás: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/jelentkezok_es_felvettek/16A_felvettek_gyorsjelentes_2 (Letöltve: 2019.05.10.)
10. Felvi.hu: https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/!Szakkereso/index.php/szakkereso/index (Letöltve: 2019. 05 04.)
11. Frey, C. B. – Osborne, N. A. (2013): *The future of employment: How susceptible are jobs to cumputerisation?* Working paper, Oxford Martin Programme on the Impacts of Future Technology. Source: https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employmnt.pdfe (Download: 2019.05.01.)
12. Illés Bálint Csaba – Hustiné Béres Klára – Husti István – Töröné Dunay Anna (2017): Gondolatok az innováció fogalmi értelmezéséről és mérésének lehetőségeiről. In: József Lehota (szerk.): *Életem a felsőoktatásban: Dr. Molnár József 70 éves.* Szent István Egyetem Egyetemi Kiadó, Gödöllő
13. KSH (2019): A regisztrált vállalkozások száma. Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qvd024c.html (Letöltve: 2019.05.05.)
14. Muhammad A. I. (2010): *Future of Accounting Profession: Three Major Changes and Implications for Teaching and Research.* International Federation of Accountants. Source: https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/future-accounting-profession-three-major (Download: 2019.05.09.)
15. NGM Nemzetgazdasági Minisztérium (2019): Regisztrált mérlegképes könyvelők Magyarosrzágon. Forrás: https://www.penzugyiszakkepzes.kormany.hu/nevjegyzek-konyvviteli-szolgaltatast-vegzok (Letöltve: 2019.05.11.)
16. World Economic Forum (2018): *The Future of Jobs Report*. Centre for the New Economy and Society, Geneva
17. Zéman Zoltán – Bárczi Judit (2018): Új kihívások – compliance – beszámolási rendszerekben. *Jura*, 24. évf. 1. sz. 459–463.

A NEGYEDIK IPARI FORRADALOM VÁRHATÓ HATÁSAI A FELSZABADULÓ EMBERI MUNKAERŐRE

Varga József[1] – Cseh Balázs[2]

[1]PhD, prof., egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem, GTK, Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola; Budapesti Corvinus Egyetem, GTK, Pénzügy (Közgazdaságtudományi Kar) Tanszék

e-mail: varga.jozsef@ke.hu

[2]PhD-hallgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor KTK, Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola; Nemzeti Közszolgálati Egyetem, ÁNTK, Közigazgatástudományi Doktori Iskola

e-mail: cseh.balazs1990@gmail.com

Tanulmányunkban a negyedik ipari forradalom várható hatásai közül a felszabaduló emberi munkaerőre gyakorolt következményeket vizsgáljuk. Legfontosabb kérdésfelvetésünk, hogy a termelési folyamatok automatizálás felé elmozdulását várhatóan milyen irányban követi majd az adórendszer átalakulása. Ezen belül a jelenlegi nemzeti bértömeg és a jövőben várhatóan felszabaduló munkaerő százalékos arányának szorzataként megbecsüljük az automatizáció következtében felszabaduló, illetve átcsoportosítandó munkaerő nagyságát. Álláspontunk szerint a gépi munkával helyettesíthető, általában mechanikus emberi munka felszabadulásával létrejövő nyílt vagy burkolt munkanélküliség terheit alternatív megoldásokkal kezelni kell. Így előfeltevésünk, hogy ezeket a hatásokat új típusú adóbevételi lehetőségek megteremtésével lehetséges és szükséges ellensúlyozni. Ezen új adók nem az élőmunkát fogják terhelni, hanem újabb fogyasztási-forgalmi adóterhet jelentenek majd, vagy az automatizálás folyamatára rakódnak. Így az emberi munka méltóságát felemelhetjük azáltal, hogy megszabadítjuk adóterhétől, ami által versenyképessége növekszik, s elveszíti tárgyi eszközre utaló jellegét. A felszabaduló munkaerő arányának becslése a tanulmány érzékeny pontja, ezért három megközelítést is alapul veszünk. Kerekes Sándor, Kevin Kelly megközelítését, és visszautalunk Keynes „technológiai munkanélküliség" elméletére.

Kulcsszavak: *Ipar 4.0, negyedik ipari forradalom, adószerkezet, fogyasztási-forgalmi adóteher*

Abstract

In our study, we examine the prospective effects of the fourth industrial revolution upon the human workforce. Our most important issue is how the transition of the production processes to automatization will be followed by the transition of the taxation system. To be more precise, we evaluate the quantity of the workforce to be released and rearranged that stems from the automatization. This will be carried out by the product of the percentage of the present national total wage bill and the prospective workforce to be released. In our point of view, open or hidden unemployment that was triggered by the appearance of machines and the liberation of mechanical workforce must be cured by alternative solutions. Therefore, our presupposition is that these effects can and need to be countervailed by the initiation of new types of revenue tariffs. These new taxes will not oppress living labour but will either mean newer consumption-traffic taxes or charge the process of automatization. In this way, the dignity of human workforce can be raised by it being free from its tax. Therefore, its competitiveness rises and ceases to have a nature of a tangible asset. We place three approaches in the basis as the estimation of the rate of workforce released is the sensible point of the study. These include Sándor Kerekes' approach, Kevin Kelly's one and also Keynes' "technological unemployment" theory will be referred back to.

Keywords: *Industry 4.0, fourth industrial revolution, tax structure, consumption-commerce tax*

Bevezetés

az Ipar 4.0 mechanizmusa

Az Ipar 4.0 kifejezés a negyedik ipari forradalmat jelöli. Ez a folyamat gazdasági életünk teljes átalakulását fogja magával hozni. Az információs technológia és az automatizálás egyre szorosabb összefonódását, ezen keresztül a gyártási módszerek gyökeres átalakulását okozva. Az M2M (machine to machine) technológia segítségével a gépek komplexebb folyamatok irányítását is el tudják végezni, melynek alapja, hogy emberi közreműködés nélkül képesek kommunikálni egymással. A termelés termelékenysége ezáltal jelentősen megnövekedhet. Az automatizálás a gazdasági folyamatok szinte teljes spektrumát átölheti majd.

Mindez felveti, hogy mi lesz az így felszabaduló emberi munkaerővel. A folyamat és a kérdés nem új, a történelem során már többször felmerült. A géprombolás az első ipari forradalom és annak előzményei kapcsán felmerülő gépi munkaerő forradalma magával hozott olyan mozgalmakat, amelyek az emberi munkaerőt és a munkások érdekeit kívánta védeni. Ilyenek voltak a XVIII–XIX. századi gépromboló mozgalmak. A kezdeti – és napjainkban is ez jellemző – gépromboló mozgalmak kétféle csoportba sorolhatók: az egyik a munkás megélhetésének védelme a bércsökkentéssel vagy a növekvő árakkal szemben, a másik a megélhetés védelmezése a gépek vélt vagy valós fenyegetésével szemben kifejtett mozgalmi tevékenységet. Ezt a kettőt gyakran összekeverik és összefoglaló névvel luddizmusnak nevezik, de egyik sem korlátozódott a technikai újítások elleni tiltakozásra. Sokkal inkább azt a célt szolgálták, hogy gazdasági érdekeltségeik tönkretételével vagy lerombolásával való fenyegetéssel gyakoroljanak nyomást a munkaadókra.

A luddizmus Ned Ludd, avagy Ludd tábornok nevéhez köthető, és legfőbb jellemzője a technofób géprombolás volt, de nem azonos azzal, magába foglalta a munkaadókkal folytatott harc legkülönbözőbb formáit, mint például az illegális szervezkedést, a tárgyalásokat a munkaadókkal, a zavargásokat, esetenként a fegyveres összecsapásokat a hatóságokkal és teljes gyárak megsemmisítését (Hobsbawn 1952). Napjainkban a neoluddizmus olyan felfogás, amely a modern technológia fejlődésével és annak széles körű megnyilvánulási formájával áll szemben, egyfajta technofób hajlamot mutat. Jellemzően a technológia használatának passzív elhagyása, az egyszerű életre való visszahelyeződés hatja át, de magában foglalja a technológiákat előállítókkal szembeni fellépést, és a technológiákat támogatók elleni szabotázsakciókat is. Mindemellett a neoluddista mozgalmak kapcsolatban állnak más mozgalmakkal is, mint az antiglobalizációs, anarcho-primitimista, anti-tudomány és radikális környezetvédő mozgalmak. Jelenleg azonban a neo-luddizmus az egyénekre, közösségekre, emberi környezetre gyakorolt technológiai hatásokkal kapcsolatos aggodalomra épít, és az elővigyázatosság elvét vallja az új technológiák bevezetése, elfogadása, alkalmazása és ösztönzése tekintetében. Emiatt lép fel az ipari kapitalizmussal és a gépi munka alkalmazásával szemben.

A másik, napjainkban előtérbe kerülő és témánkat érintő elmélet a transzhumanista elmélet. E szerint az ember vagy integrálódik a gépekkel, vagy gépszerűvé válik. A transzhumanizmus technológia a betegségeket, a fogyatékosságot, az öregedést kívánja kiszűrni az ember vonatkozásában, ezért az adózás tekintetében munkát terhelő adókra van leginkább hatással. Legfontosabb kockázatként az emberi faj kihalását emelik ki, a teljes elgépiesedést (Kurzweil 1999; Kaczynski 1995). A világ változására és a gépi munka előtérbe kerülésére reflektálva Justin Trudeau, Kanada 23. miniszterelnöke már a 2017. éves költségvetésbe bevonta az innovációra és készségekre vonatkozó tételt, amely az innovációs gazdaság fejlesztéséből (tehát a gépi munkaerő fejlesztéséből) eredő munkanélküliségre

is koncentrál. Ez alapján 132, 4 millió dollárt különít el 4 éves időtartamú finanszírozásra, amely a foglalkoztatás biztosítási ellátórendszer fenntartására költenének (https://www.quora.com/What-should-governments-do-to-prepare-for-the-technological-automation-of-human-jobs).

A publikáció hipotézisei

Dolgozatunkban három hipotézist fogalmaztunk meg.

H1: Az automatizáció javítja a versenyképességet.

Első hipotézisünk szerint az automatizálással a gazdasági alanyok versenyképessége javul, hiszen az élőmunkára rakódott ezen költségelemektől a vállalkozások megszabadulnak.

H2: Az automatizáció antiinflációs hatású.

A második kulcsgondolatunk szerint az automatizáció a termékek egységköltségeit csökkenti. Ez a monetáris politika oldaláról csökkenti (csökkentheti) a termékek eladási árát, azaz antiinflációs hatású folyamat.

H3: Az Ipar 4.0 átstrukturálja az adórendszert: csökkenti az élőmunka terheit, és növeli az egyéb adók, várhatóan a forgalmi adók szerepét.

Harmadik hipotézisünk szerint a termelési költségek csökkentése fiskális oldalról a fizetendő általános forgalmi adó mérséklését vonja maga után. A gépi munkával helyettesíthető, általában mechanikus emberi munka felszabadulásával létrejövő nyílt vagy burkolt munkanélküliség terheit a jövőben új típusú adóbevételi lehetőségek megteremtésével lehetséges és szükséges ellensúlyozni. Ezen új adók nem az élőmunkát fogják terhelni, hanem vagy újabb fogyasztási-forgalmi adóterhet jelentenek majd – melyeknek az árcsökkentés következtében süllyedő forgalmi adó bevételeket is kompenzálni szükséges vagy az automatizálás folyamatát fogják valamilyen módon megadóztatni.

Az automatizálás következtében megtakarítható élőmunka teher

Az automatizálás elterjedésével az élőmunka aránya valamilyen, előre nehezen becsülhető mértékben visszaszorul. Ennek következménye, hogy azokban az országokban, ahol az élőmunkára nagyfokú adóteher rakódik, nagymértékű lesz az élőmunka mennyiségének csökkenésével az adókiesés is. A negyedik ipari forradalom adóhatásait vizsgálva ezért először az adórendszer szerkezetét szükséges áttekintenünk.

Az automatizálással csökken az élőmunka mennyisége, de a bértömege nem, ha a képzettebb, jobban megfizetett munka kerül előtérbe. A magyar adórendszer helyesen mozdult el a forgalmi adók irányába, mert az egyéni munkateljesítményeket ösztönzi, másrészt pedig, ha tényleg lényegesen kevesebb lenne a munkaráfordítás, akkor is legyen az államnak elegendő bevétele. Továbbá, az adózók körének kiszélesítésével (közteherviselés) a fejlett technikát üzemeltetők, akik most előtérbe kerülnek, legyenek adóztatva, váljanak az állam bevételeinek gyarapítóivá (Lentner 2017).

Az adórendszer átalakítása Magyarországon a 2008. évi válság után a munkát terhelő adóteher csökkentésének tendenciájával valósult meg. A 2004–2015 periódus alatt két különböző ciklust figyelhetünk meg: az első ciklus 2004–2008 közötti, amikor a munkát terhelő adók aránya növekvő, a fogyasztást terhelő adók aránya csökkenő tendenciát mutatott. Ekkor viszont megfordult a trend és 2009–2015 között már egyértelműen kirajzolódik, hogy a forgalmi-fogyasztási típusú adók aránya a 2008-as 36% körüli szintről egészen 45–46%-ra emelkedett, míg a munkát terhelő adók aránya a 2008-as 52% körüli szintről az időszak végére már 45–46%-ra csökkent az összes adóbevételen belül (Varga 2017).

Az Európai Unióban az utóbbi években szintén jelentős adószerkezeti változások zajlot-

tak. A munkát terhelő adók tekintetében egységes tendencia nem figyelhető meg. A számunkra legfontosabb esetben, Németországban a munkát terhelő adók szintje magas, bár csökkenő tendenciát mutat (Takács et al. 2014). A németországi személyi jövedelemadóból származó bevételek – az általános forgalmiadó bevételei mellett – képezik a német államháztartási adóbevételek gerincét. E tény ismeretében felvetődik, hogy a jövőbeni automatizálás tömeges elterjedésével hogyan tartható fenn a német államháztartás bevételi oldalának szintje. Az alábbi táblázatokkal szemléltetjük az Európai Unión belüli tendenciákat. Az EU-28 területén az államháztartási kiadások legnagyobb hányadát a készpénzben vagy természetben nyújtott szociális transzferek formájában történő jövedelem-újraelosztás képezte 2017-ben (lásd az 1. ábra). A szociális transzferek (a szociális juttatások és a piaci termelési célú, vásárolt természetbeni szociális transzferek) az EU-28-ban az összkiadás 45,1%-át, az euróövezetben pedig 47,9%-át képviselték. A munkavállalók javadalmazása az EU-28 esetében az államháztartási kiadások 21,7%-át, az euróövezetben pedig 20,9%-át tette ki.

1. ábra. ***Az összes kiadás összetétele 2017. évben (az összes kiadás százalékos arányában)***

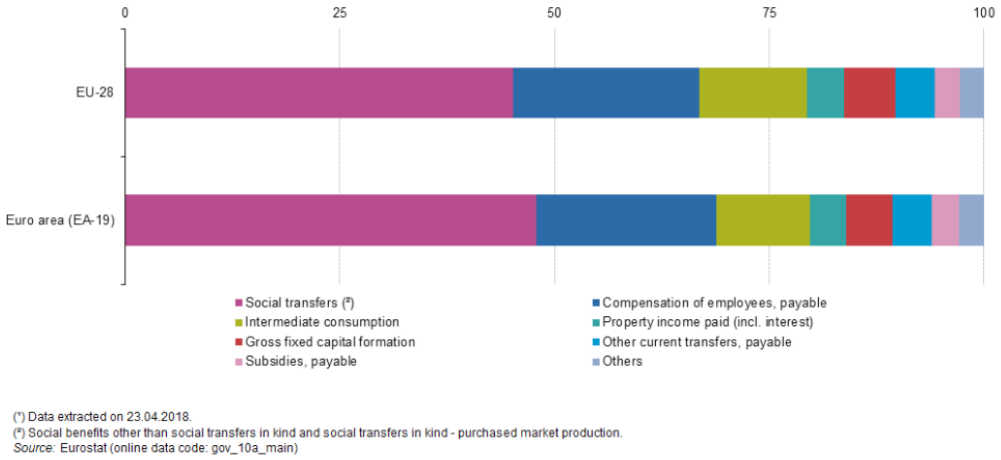

Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_finance_statistics/hu

Az élőmunka és a munkaerőpiac strukturális átalakulásához jelentősen hozzájárul az emberi munkához kapcsolódó és az élőmunka hatásaként felfogható szociális célú kiadások. Így az EU-28 GDP-je 2007-ben 6,0%-kal növekedett (az előző évhez képest), 2008-ban szinte változatlan maradt, majd 2009-ben drasztikusan csökken, miközben a szociális védelemmel kapcsolatos kiadások továbbra is viszonylag stabil ütemben növekedtek az egész 2006–2016 közötti időszakban. Mint ilyen, a globális pénzügyi és gazdasági válság hatása egyértelműen nyilvánvaló volt, mivel a szociális védelemre fordított kiadások GDP-hez viszonyított aránya 2007 és 2008 között Az EU-27-ben 0,7 százalékponttal, 2008 és 2009 között pedig további 2,8 ponttal nőtt. az EU-28-ban 28,7%-ot ért el 2009-ben (lásd az 1. ábrát); ezt követően ez az arány viszonylag szűk tartományban ingadozott, 28,3% és 28,8% között.

Az arány 2009-es növekedése a szociális védelem kiadásainak 4,3%-os növekedését tükrözte, miközben a GDP értéke 5,8%-kal esett vissza. 2010-ben és 2011-ben a szociális védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya 0,1 és 0,3 százalékponttal csökkent, mivel a szociális védelemmel kapcsolatos kiadások lassabban növekedtek, mint a GDP. 2012-ben ez a tendencia megfordult, és a szociális védelem kiadásai szintén gyorsabban növekedtek, mint a GDP 2013-ban, ezt

ellensúlyozhatta a szociális védelem kiadásainak lassabb növekedése az azt követő évben. 2015-ben 4,3%-kal növekedett az EU szociális védelmi kiadása (Lengyelország kivételével), amelyet ellensúlyozott a kissé gyorsabb gazdasági növekedés (5,4%; Lengyelországot szintén kivéve). A szociális védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya 0,3 ponttal 28-ra csökkent.

2. ábra. ***Társadalombiztosítási kiadások, EU-28, 2005–2015 (a GDP% -ában, a szociális védelmi kiadások és a GDP% -os változásában)***

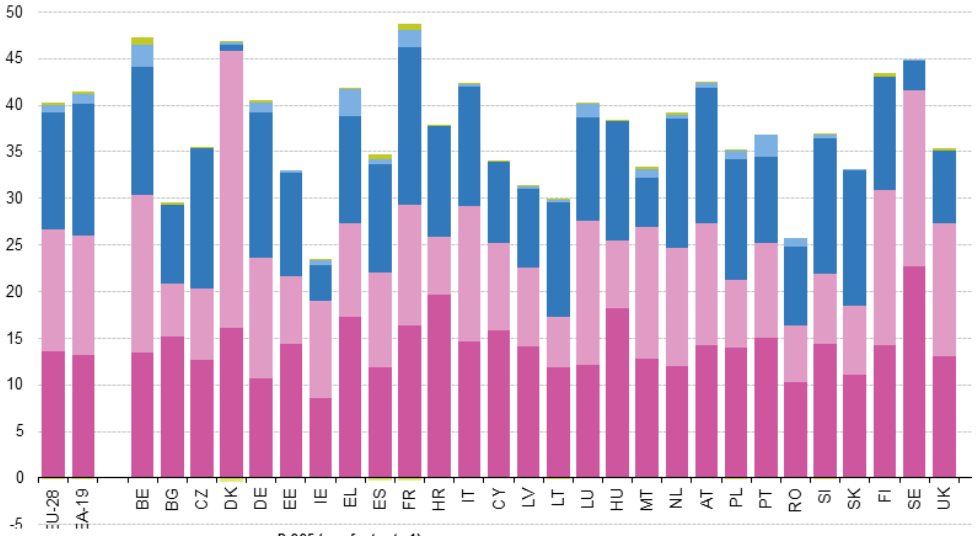

Forrás:https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics

A fentebb ismertetetett élőmunka miatti államháztartási kiadások növekedése mellett viszont a társadalombiztosítási bevételek csökkenése tapasztalható. Az adókból és a társadalombiztosítási járulékokból származó bevételeket három fő kategóriába vagy típusba lehet sorolni: egyrészt a termeléshez és importhoz kapcsolódó adóként meghatározott közvetett adókat (például hozzáadottérték-adó – HÉA), másrészt a közvetlen adókat, amelyek a jelenlegi jövedelem- és vagyonadókból állnak, és harmadszor a nettó társadalombiztosítási járulékok. A közvetlen és a közvetett adók – mint például a HÉA – közötti különbség az, hogy a közvetlen adók esetében a fizetés terhe nem könnyedén hárítható át más felekre.

Az ESA 2010 osztályozásában ezek a kategóriák több tranzakciónak felelnek meg. Termelési és behozatali adók (D.2), folyó jövedelem-, vagyonadók stb. (D.5), tőkeilletékek (D.91), nettó társadalmi járulékok (D.61), amelyek a tényleges társadalmi hozzájárulásokból (D. 611 + D.613), valamint a fentebb leírt imputációkkal. A termelési és behozatali adók (D.2), a jelenlegi jövedelem-, vagyon- és egyéb adók (D.5), valamint a nettó szociális járulékok (D.61) közelmúltbeli történelmi trendjét mutatja a 28 tagú EU-ban a GDP-hez viszonyítás. A nettó társadalombiztosítási járulékok magukban foglalják a tényleges társadalombiztosítási járulékokat (a társadalombiztosítási alapokba vagy más társadalombiztosítási rendszerekbe történő befizetéshez), valamint az imputált társadalombiztosítási járulékokat, az egyes társadalombiztosítási rendszerek tulajdonjövedelmével kapcsolatos imputált járulékokat, amelyek a rendszer kiegészítő járulékának tekinthetőek (D.614 háztartások társadalombiztosítási járulékkiegészítései), és egyes társadalombiztosítási rendszerek imputált outputja (D.61sc társadalombiztosítási rendszer szolgáltatási díjai). 2017-ben az EU-28 adóbevételei viszonylag egyenlően oszlottak meg

a nettó társadalmi járulékok (a GDP 13,3%-a), a termelési és importadók (13,6%), valamint a jelenlegi jövedelem-, vagyon- és egyéb adók (13,1%) között (lásd a 3. ábrát).

Az eltérő nemzeti adószerkezet miatt a közvetett adók, a közvetlen adók és a nettó társadalombiztosítási járulékok jelentősége országonként jelentősen különbözik az általuk generált adóbevételek szempontjából. Az EU-28-ban a jelenlegi jövedelem-, vagyon- és egyéb adók aránya 2007-től a GDP 12,1%-ára csökkent 2010-ben, de a GDP 0,8 százalékpontos növekedését mutatta 2010 és 2013 között, 2013 és 2015 között stagnált, mielőtt 2017-ben kismértékben a GDP 13,1%-ára emelkedett. Ennek oka elsősorban a vállalatok nyereségadóinak növekedése, valamint a foglalkoztatás (személyi jövedelemadó) növekedése lehetett, nem pedig az adónövelő intézkedések, mint például a vagyonadók bevezetése. A tényleges társadalombiztosítási járulékok (D.611 és D.613, amelyek a munkaadók és a háztartások tényleges társadalombiztosítási járulékait képviselik) a nettó társadalombiztosítási járulékok fő alkotóeleme. Ez az államháztartási bevételi forrás fedezi a kötelező és önkéntes járulékokat, amelyeket a munkavállalók, a munkáltatók, valamint az önálló és a nem foglalkoztatottak a kormánynak fizetnek. Ide tartozik minden olyan összeg, amelyet a kormány mint munkáltató fizet. A tényleges társadalmi járulékok a GDP-arányos arányt a legmagasabb arányban Franciaországban (16,9%), Németországban (15,6%), Ausztriában (14,6%), a legalacsonyabb arányt Dániában (0,7%) és Svédországban (3,2%) mutatják. Dániában a társadalmi transzfereket főként adókövetelésekből finanszírozzák.

3. ábra. ***Az adóbevételek megoszlása országonként és fő adókategóriánként 2017-ben a GDP % -ban***

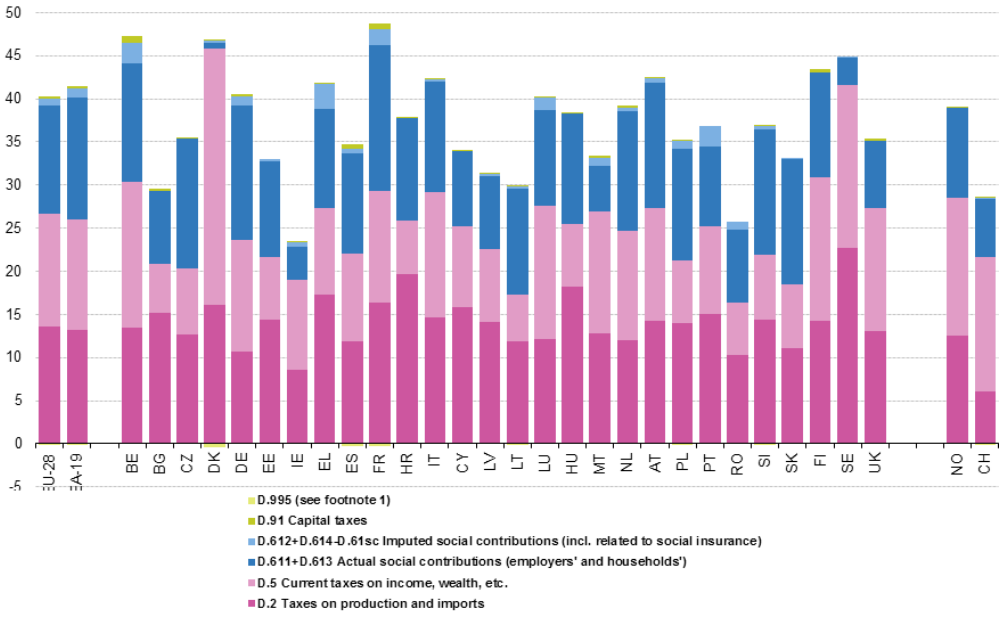

Forrás:https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Tax_revenue_statistics

A felszabaduló munkaerő átstruktúrálódása

A 4. ipari forradalom általi fejlődés során létrehozott új munkakör, amely mutatja, hogy sok munkaerő felszabadul ugyan, de mellette jóval kevesebb, de kvalifikáltabb munkakör születik. Kevin Kelly, aki 2017-ben Magyarországon is tartott előadást, felhívta a figyelmet, hogy 20

év múlva a mesterséges intelligencia (AI) fejlesztése olyan szintre jut, hogy a legtöbb tervező feladatot igénylő munkatevékenységet el tudja végezni automatizált gépi munkaerő, ezzel több foglalkozás és munka feleslegessé válik. Ő maga 12 munkafajtát avagy kategóriát elemez (Kelly 2016).

A 4. ipari forradalom – „elődeivel" ellentétben – nem pusztán termelékenyebbé teszi a dolgozókat, hanem komplett munkák tucatjait szünteti majd meg. Ezzel együtt új munkahelyek is létre jönnek, így az országok sikere azon áll vagy bukik majd, hogy azok milyen mértékben képesek a munkájukat vesztett dolgozókat hozzásegíteni ahhoz, hogy számukra új, magasabb hozzáadott értéket előállító munkafolyamatokba integrálódhassanak. A robotizációnak leginkább kitett munkafolyamatok repetitív, monoton tevékenységek, amelyek legkevésbé igénylik az újító, kreatív emberi képességeket. Mivel ezeket a rutinszerű tevékenységeket jellemzően alacsony és közepes képzettségű dolgozók végzik, kulcskérdés a munkavállalók fejlesztése, legyen szó akár informatikai ismeretekről, nyelvtudásról vagy egészen szűk szakterületekről. A kor munkaerőpiaci követelményeinek megfelelő oktatás így még inkább felértékelődik a jövő gazdaságfejlesztésében. Ha a felszabadult munkaerőt más területek nem képesek felszívni, a foglalkoztatottság csökkenni kezd. A probléma bekövetkezése a munkavállalók alkalmazkodóképességének, rugalmasságának növelésével mérsékelhető, amely nagy kihívások elé állítja a lexikális tudás bővítésére konzerválódott oktatási intézményeket. Az automatizáció Európában és az Egyesült Államokban is a munkahelyek 50–60%-át veszélyezteti, míg a kevésbé fejlett régiókban a számok még magasabbak is lehetnek (World Bank 2016). Értelemszerűen azok a hivatások vannak leginkább biztonságban, amelyek aligha tömöríthetők egy-egy algoritmusba, egyedi gondolkodást, kézügyességet, szociális készségeket, „emberiességet" kívánnak. Bred Keywell, az Uptake alapítója és vezetője szerint a világnak mindig szüksége lesz az emberi zsenialitásra, a találékonyságra, az emberi képességekre. A technológia alkalmas lehet arra, hogy felerősítse, felszínre hozza az emberi fantáziát, kreativitást (Keywell 2017). Ez egyben jó lehetőség lehet a fejlett régióknak, így az USA-nak és Európának is arra, hogy az alacsony munkabérű fejlődő országokkal versenyezzen a tőkeintenzív, termelékenyebb termelés által.

1. táblázat. ***A robotizációnak legkevésbé és leginkább kitett foglalkozások (részlet)***

Automatizálhatóság mértéke	Foglalkozás	Automatizálhatóság mértéke	Foglalkozás
4,7%	Matematikus, virágkötő	90%	Tetőfedő
5,7%	Idegenvezető	91%	Vasúti mérnök
5,9%	Szociológus	91%	Geológiai és kőolajtechnikus
6,9%	Pénzügyi menedzser	92%	Kerítés állító, ács
7,4%	Zenész, énekes	94%	Könyvelő
8,2%	Grafikus tervező	95%	Állattenyésztő
8,4%	Gyermekgondozó	96%	Földmérési és térképészeti technikus
10%	Tv- és rádiobemondó	97%	Fogtechnikus
11%	Fodrász, légiirányító	98%	Sofőr, eladó
17%	Tűzoltó	99%	Órajavító

Forrás: C. B. Frey & M. A. Osborne 2013

Kerekes Sándorhoz csatlakozva úgy gondoljuk, hogy a fenti élőmunkaterhek nagyságához az automatizálás okozta munkerőcsökkentés adatai szükségesek, hogy a kettő adat szorzatából az élőmunkamegtakarítás összegét ki tudjuk számítani. E második adat „természetesen" igen tág határok között mozog, hiszen e jövőbeli hatást nagyon nehéz megbecsülni (Kerekes 2017). További számításaink során a középső érték (medium) középső adatait használjuk.

2. táblázat. ***Az emberi képességek veszélyeztetettségének foka az automatizáció által***

Változó	Az automatizálás valószínűsége		
	Alacsony	Közepes	Magas
Mások segítése és gondozása	48 ± 20	41 ± 17	34 ± 10
Meggyőzés	48 ± 7,1	35 ± 9,8	32 ± 7,8
Tárgyalás	44 ± 7,6	33 ± 9,3	30 ± 8,9
Társadalmi észlelhetőség	51 ± 7,9	41 ± 7,4	37 ± 5,5
Képzőművészet	12 ± 20	3,5 ± 12	1,3 ± 5,5
Eredetiség	51 ± 6,5	35 ± 12	32 ± 5,6
Kézügyesség	22±18	34 ± 15	36 ± 14
Ujjmozgás	36 ± 10	39 ± 10	40 ± 10
Szűk munkatér	19 ± 15	37 ± 26	36 ± 20

Forrás: Kerekes 2017

Az automatizálás valószínűségének becslését a 2. táblázat tartalmazza. A pontos számításhoz az egyes nemzetgazdasági ágak összgazdasági súlyát lenne szükséges a valószínűségi adatokkal szorozni. Mivel ezek az adatok a táblázat szerinti bontásban Magyarországra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre, jelen publikációnkban valamennyi élőmunkairány automatizálás közepes mértékét feltételezzük, azaz a táblázat középső oszlopának középértékei alapján – súlyozatlan számítással – 33% középérték adódik. Az automatizálás ez alapján tehát a termelési érték kb. 1/3-át érinti.

Az automatizálás elterjedésével az élőmunka aránya valamilyen, egyelőre előre nehezen becsülhető mértékben visszaszorul. A közgazdasági irodalomban is széles irodalma van a kérdésnek. Keynes például „technológiai munkanélküliség”-ről beszél, amennyiben a munkaerő megtakarítása érdekében kifejlesztett eszközeink lehetőségei meghaladják a munkahelyteremtési eszközeink lehetőségeit (Kerekes 2017). A technológiai munkanélküliség főképpen a szállítási-logisztikai, az irodai munkahelyeken figyelhető meg. E területeken kívül a szolgáltatások területén is terjed a robottechnika, különösen a drónok fejlődése következtében (például a pincér munkakör automatizálása).

Kerekes felhívja a figyelmet az átalakulásra és a túl sok szabadság negatív hatásaira. Mindemellett hivatkozunk Keynes felvetésére a technológiai munkanélküliség kialakulásának veszélyeire. Technológiai munkanélküliségről akkor beszélünk, amikor a technikai fejlődés következtében alakul ki munkanélküliség, leginkább az alacsonyan képzett vagy képzetlen munkavállalók körében. A technikai fejlődés során elsősorban magasan képzett emberekre van szükség a fejlett gépek programozásához, kezeléséhez, míg a betanított vagy segédmunkások körében (akik korábban a munkát kézzel vagy egyszerűbb gépekkel végezték) megnőhet a munkanélküliség. Ezzel egyetemben álláspontunk szerint strukturális munkanélküliség is kialakulhat, mivel ha a munkakereslet és a munkakínálat szerkezetében tér el egymástól, ezt strukturális munkanélküliségnek nevezzük. Ilyenre találunk példát Magyarországon is a bányászok körében, akik iránt nincs munkakereslet, miközben mondjuk orvoshiány van sok kórházban. A 4. ipari forradalom általi automatizálás tovább mélyítheti ezt a munkapiaci válságot. Ezt a fajta munkanélküliséget csak hosszú távú előrelátással lehet(ne) csökkenteni, amivel a jövőkutatók próbálkoznak több-kevesebb sikerrel. Példának okáért a helyettesítő adók alapgondolata elsősorban a tisztább technológiák és a foglalkoztatás ösztönzésének érdekében került felvetésre, ám a robotizáció kontextusába helyezve, az intézkedés mechanizmusa képes lehet a munkaintenzitás csökkenéséből fakadó költségvetési hiány mérséklésére is. Az adóbevételek legnagyobb hányadát az állam a hasznos tevékenységek, különösen a munkára rakódó tételek által szedi be, amelyeknek egy része kiváltható volna a szennyező, környezetet károsító tevékenységek adóztatásával. E folyamat eredményeképpen a pozitív megítélésű tevékenységek bővülnének, míg a környezet terhelése csökkenne, az innovatív, tisztább technológiák pedig terjednének.

A negyedik ipari forradalom munkaerőpiaci hatásainak elemzése során megállapíthatjuk, hogy az emberi munka és gépek versenyének társadalmi vetülete is kiemelkedő jelentőségű. Már Gerando felhívja erre a figyelmet: „*De ha fényes, megczáfolhatlan bizonyíték volna szükséges azon igazság elismerésére, hogy a nemzetek jólétét kizárólag egyedül csak a munka hozza létre, az mindenesetre Spanyolország példája lehetne. 1500-tól 1702-ig ötvennégy milliard frankot nyert ezen ország minden munka és fáradság nélkül, s annak nemcsak hogy semmi nyoma nem maradt, de a legkárosabb következése lett, a nemzetben munkaellenes tétlenségi hajlamokát fejlesztve ki. Pénzen szerezhetvén meg mindent, magok nem igyekeztek*" (Gerando 1880).

Összegzés

A dolgozatunkban megfogalmazott három hipotézisünk közül H1 és H2 részben igazolódott, H3 pedig igazolódott. Első hipotézisünk szerint az automatizálással a gazdasági alanyok versenyképessége javul, hiszen az élőmunkára rakódott ezen költségelemektől a vállalkozások megszabadulnak. Mivel a társaságok jövedelmére vagy nyereségére kivetett adó 2008-ban esett vissza, és 2009-ben tovább csökkent. Annak ellenére, hogy az adóterhelésnek, alacsonyabb relatív súlya volt, a csökkenés 2009-ben erősebb volt, mint az egyén vagy háztartás jövedelmének adócsökkenése (amelyet az munkanélküliség és az automatizáció okozott). Ez tükrözi a vállalati nyereség nagyobb érzékenységét a gazdasági környezettel szemben, és rávilágít a társasági jövedelemadók automatikus stabilizátorként betöltött szerepére.

A második hipotézisünk szerint az automatizáció a termékek egységköltségeit csökkenti. Ez a monetáris politika oldaláról csökkenti (csökkentheti) a termékek eladási árát, azaz antiinflációs hatású folyamat. Az államháztartási bevételek vizsgálata során nem jutottunk olyan eredményre, amely teljes körűen bizonyíthatná felvetésünket.

Harmadik hipotézisünk szerint a termelési költségek csökkentése fiskális oldalról a fizetendő általános forgalmi adó mérséklését vonja maga után. A gépi munkával helyettesíthető, általában mechanikus emberi munka felszabadulásával létrejövő nyílt vagy burkolt munkanélküliség terheit a jövőben új típusú adóbevételi lehetőségek megteremtésével lehetséges és szükséges ellensúlyozni. Ezen új adók nem az élőmunkát fogják terhelni, hanem vagy újabb fogyasztási-forgalmi adóterhet jelentenek majd – melyeknek az árcsökkentés következtében süllyedő forgalmiadó bevételeket is kompenzálni szükséges –, vagy az automatizálás folyamatát fogják valamilyen módon megadóztatni. Az automatizálás elterjedésével az élőmunka aránya valamilyen, előre nehezen becsülhető mértékben visszaszorul. Ennek következménye, hogy azokban az országokban, ahol az élőmunkára nagyfokú adóteher rakódik, nagymértékű lesz az élőmunka mennyiségének csökkenésével az adókiesés is. Például a robotizáció hatására kieső költségvetési források kompenzálhatók lennének a környezetvédelmi adóztatás egy speciális formájával, az ún. ökológiai adóreformmal, illetve a géphasználat megadóztatásával.

A fentebbiek figyelembevételével végkövetkeztetésként arra juthatunk, hogy a gépi munka arányának növekedése és az emberi munkaerő visszaszorulása a világ népességének életminőségét emelheti. Azonban az automatizálás helyettesíti az emberi munkaerőt, azzal az egész világgazdaságot érintő egyenlőtlenségek keletkezhetnek a munkaerőpiac viszonylatában. Ez az egyenlőtlenség és zavar súlyosbíthatja a tőkejövedelmek képződésének rendjét, és további szakadékokat hozhat létre.

Irodalomjegyzék

1. Gerando, Antonina (1880): *A munka történetének rövid vázlata*. Légrády, Budapest
2. György László – Veress József (2016): 2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell. *Pénzügyi Szemle*, 1. évf. 3. sz. 3. 37–38.
3. Hobsbawm, Eric John Ernest (1952): The Machine Breakers. *Past and Present*, No. 1. pp. 57–70.
4. Kaczynski, Theodore (1995): *The Unabomber Manifesto: Industrial Society and Its Future*. Berkeley, CA: Jolly Rogers Press
5. Kelly Kevin (2016): *The Inevitable: Understanding the 12 Technological Forces That Will Shape Our Future*. New York: Viking Press
6. Kerekes Sándor (2017): *A jövő elkezdődött? A 4. ipari forradalom és a fenntarthatóság*. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia, Kaposvár
7. Keywell, Brad (2017): *The Fourth Industrial Revolution is about empowering people, not the rise of the machines.* World Economic Forum. Source: https://www.weforum.org/agenda/2017/06/the-fourth-industrial-revolution-is-about-people-not-just-machines (Download: 2019.08.15.)
8. Kurzweil, Raymond (1999): *The Age of Spiritual Machines*. New York: Viking Adult
9. Lentner, Csaba (2017): Scientific Taxonomy of Hungarian Public Finances After 2010. *Polgári Szemle*, vol. 13. Special Issue, pp. 21–38.
10. Széles, Zsuzsanna (2016): Taxation of Research and Development. *Journal of Economics and Business Research*, vol. 22. no. 2. pp. 7–18.
11. Takács Vera – Máté Ákos – Nagy Sándor Gyula (2014): Adószerkezeti változások az Európai Unióban. *Köz-gazdaság*, vol. 9. no. 4. pp. 127–144.
12. Varga József (2017): Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehérítésének pályája Magyarországon 2010 után. *Pénzügyi Szemle*, 62. évf. 1. sz. 7–20.
13. The World Bank (2016): *World Development Report 2016: Digital Dividends.* Washington DC, USA: World Bank

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Когут Юлія[1] – Ковач-Румп Генетта[2]

[1]кандидат економічних наук, доцент,
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ,
Кафедра обліку і аудиту
e-mail: ukogut87@gmail.com
[2]викладач, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ,
Кафедра обліку і аудиту
e-mail: henetta.kovacs@gmail.com

Формування та використання Державного та місцевих бюджетів є одним з невирішених питань у взаємовідносинах між собою. Для забезпечення життєдіяльності місцевих бюджетів необхідно не делегувати їм відповідні повноваження, а в законодавчому порядку розмежувати компетенцію, функції та обов'язки держави і органів самоврядування.

Ключові слова: *органи місцевого самоврядування, бюджети, доходи та видатки бюджету, дотація.*

Abstract

Forming and use of local budgets is one of the unresolved issues in the relationship between the government and local budgets. To ensure vital functions of local budgets it is necessary not to delegate to them proper plenary powers, but in legislative order to delimit their competence, functions and responsibilities of state and local government in law.

Keywords: *local government, budget, revenue and expenditure of budget, dotation.*

Постановка проблеми

У грудні 2014 року Верховною Радою України ухвалено Закон України від 20.12.2014 №79 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» (набрав чинності з 01.01.2015), яким змінено бюджетні правовідносини державного і місцевих бюджетів. Такими змінами стало запровадження нового виду міжбюджетного трансферту – базової дотації. Виведено на прямі міжбюджетні відносини державний бюджет та бюджети територіальних громад. Запроваджено надання нових видів субвенцій – освітньої та медичної. Причиною такого стану є загальна нестабільність системи міжбюджетних відносин, що не виконує необхідних основних функцій (5). Значну роль як у самій структурі міжбюджетних відносин, так і в механізмі їх регулювання з боку держави відіграє Державний бюджет, який є невід'ємною часткою ринкових стосунків і одночасно важливим інструментом реалізації державної політики. Виходячи з цього, важливо добре знати природу Державного бюджету, особливості його формування і функціонування, способи використання в інтересах ефективного розвитку суспільного виробництва.

Бюджет необхідно знати ще й тому, що Україна переживає глибоку економічну

й фінансову кризу, яку ще більше поглиблює ситуація на Сході країни. Прерогативними за цих умов є правильні відповіді на запитання, як стабілізувати економіку, забезпечити ефективність господарювання, які методи нормалізують фінансовий стан країни, які шляхи покращення міжбюджетних відносин можна застосувати, враховуючи і закордонний досвід, між державним та місцевими бюджетами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формування доходів та використання місцевих бюджетів досліджують вітчизняні науковці: Й. Бескід, С. Буковинський, О. Василик, В. Геєць, В. Дем'янишин, Т. Єфименко, І. Запатріна, Т. Затонацька, О. Кириленко, В. Кравченко, В. Кудряшов, В. Лагутін, І. Луніна, І. Лютий, О. Молдован, В. Опарін, Ц. Огонь, К. Павлюк, Ю. Радіонов, С. Рибак, О. Рожко, І. Стефанюк, В. Федосов, І. Чугунов, В. Швець, С. Юрій, Ф. Ярошенко та інші. Вони пропонують оптимізацію фінансових нормативів бюджетних коштів, зокрема покращення повноважень між органами виконавчої влади й місцевого самоврядування; шляхом правового статусу місцевих бюджетів, а також у розробці та застосуванні стандартів надання мінімального необхідного переліку державних і громадських послуг [7; 8; 10].

Разом з тим, Конституція України (ст.143), Бюджетний кодекс України та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» мають ряд розбіжностей щодо прав та умов передачі фінансових ресурсів, як закріплених, так і трансфертів із державного бюджету.

Мета і завдання

Метою дослідження є обґрунтування, вдосконалення підходів до міжбюджетних відносин в Україні, використання видатків місцевих бюджетів, розподіл бюджетних коштів між Державним та місцевими бюджетами.

Результати

Починаючи з 2015 року, при щорічному затвердженні ЗУ «Про Державний бюджет України», враховуються основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України, схвалені постановою Уряду (на 2019 рік за №546 від 11.07.2018).

У 2019 році новаціями для місцевих бюджетів стали такі зміни:

1. Підвищення: на 50% ставок рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за використання надр для видобування корисних копалин загальнодержавного значення; рентної плати за користування надрами для видобування нафти та газового конденсату; акцизного податку з тютюнових виробів (з 1.01.2019 – на 20%, з 1.07.2019 – на 9%), екологічного податку (з 41коп. до 10 грн.);
2. Запровадження земельного податку за лісові землі та встановлення ставки податку за один гектар лісових земель (за рішенням органу самоврядування, але не більше 0,1% від нормативної грошової оцінки таких земель);
3. ПДФО від доходів за здавання фізичними особами в оренду земельних ділянок сплачуватиметься до відповідного бюджету за місцезнаходженням таких об'єктів оренди;
4. Зарахування з 1 січня 2019 року 5% рентної плати за користування корисними копалинами загальнодержавного значення (крім рентної плати п.1) до бюджету місцевого самоврядування;

5. Збереження норм щодо зарахування 13,44% акцизного податку з пального до місцевих бюджетів;

6. скасування норми щодо справляння плати за землю за земельні ділянки, надані для залізниць у межах смуг відведення.

Однією з головних новацій бюджету 2019 року стало те, що 20 млрд. грн. за рахунок коштів субвенції на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг передано Міністерству соціальної політики під окрему бюджетну програму «Виплата пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг у готівковій формі».

Для надання первинної медичної допомоги населенню у 2019 році з державного бюджету за окремою бюджетною програмою через Національну службу здоров я України передбачено кошти в сумі 15,2 млрд грн.

Загальний ресурс місцевих бюджетів на 2019 рік (за оцінкою Мінфіну) становить 573,1 млрд грн, у тому числі:

4. Власні доходи місцевих бюджетів складають – 292,3 млрд грн, що більше на 41,8 млрд грн, у порівнянні із затвердженими місцевими бюджетами на 2018 рік, або на +16,7%, із них:

- загальний фонд – 267 млрд грн (збільшується на +36,0 млрд. грн до прогнозних надходжень 2018 року або на 15,5%);

- спеціальний фонд – 25,3 млрд грн (збільшується на +2,8 млрд. грн до 2018 року або на +13%);

5. Трансферти з Державного бюджету – 288,3 млрд. грн, у тому числі:

- базова дотація 10,4 млрд. грн (більше 2018 року на 2,2 млрд. грн або на +27%);

- реверсна дотація – 6,8 млрд. грн (більше 2018 року на 1,4 млрд. грн або на +26%)

- стабілізаційна дотація – 0,2 млрд. грн (на рівні 2018 року);

- додаткова дотація на здійснення видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я – 14,9 млрд. грн (2018 рік – 16,5 млрд. грн). Розподіл додаткової дотації між місцевими бюджетами здійснюється обласними державними адміністраціями за погодженням з Кабінетом Міністрів України та затверджується рішенням про обласний бюджет;

- субвенції на здійснення державних програм соціального захисту населення – 120 млрд. грн;

- освітня субвенція – 69,6 млрд. грн (більше 2018 року на +9,3 млрд. грн або на +15%);

- медична субвенція – 55,7 млрд. грн (2018 рік – 57,4 млрд. грн, із них на вторинну та третину ланку – 52,2 млрд. грн) [1–5].

З наведених даних на 2019 рік видно, що взаємовідносини між центром і районами набули глобального характеру, тобто стали не менш значущими, ніж науково-технічні, екологічні або демографічні проблеми. З одного боку, виходячи із загальнодержавних інтересів, повинна здійснюватися чітко відпрацьована в законодавчому плані практична діяльність держави в усіх регіонах країни, а з іншого – кожний регіон має право проводити соціально-економічну політику з урахуванням своїх внутрішніх інтересів, виходячи з потреби реалізації тих чи інших місцевих цілей і завдань, наявності відповідних регіональних ресурсів. Оптимальне поєднання цих двох складових являє собою регіональну соціально-економічну політику. Опти-

мальність у даному випадку фіксує у собі таку форму співробітництва держави і окремих регіонів, яка б забезпечувала вирівнювання рівнів економічного розвитку регіонів, зростання ефективності територіального поділу праці, регіональне використання ресурсів, ефективну їх регіональну інтеграцію і активну участь у зовнішніх ринках.

Актуальною залишається вимога щодо необхідності визначення мінімального рівня соціальних потреб на душу населення для розрахунку мінімального розміру місцевих бюджетів. На жаль, в умовах нестабільності надходжень коштів, неповної визначеності повноважень місцевих органів та асинхронного переходу регіонів до ринкових відносин, впровадження у практику бюджетного планування такого показника викликає великі сумніви щодо його своєчасності. Очевидно, зараз найприйнятнішим підходом до визначення мінімальних розмірів місцевих бюджетів має залишатися обрахування їх видаткової частини шляхом планування видатків по кожній галузі та виду витрат, виходячи з показників по мережі й штатах соціально-культурних установ, отримувачів соціальних допомог та інших показників з урахуванням особливостей економічного, соціального, природного й екологічного стану відповідних територій.

З одного боку, треба різко скоротити витрати на утримування непомірно роздутого бюрократичного апарату, надавати дотації тільки тим підприємствам, які виробляють продукцію, що користується платоспроможними попитом, або можуть у потрібний строк освоїти її випуск. З іншого боку, скорочення затрат на науку, освіту і охорону здоров'я та соціальний захист незабезпечених верств населення, що і так перебувають нижче від «межі виживання», не можна допустити. Якщо мислити не тільки фінансовими категоріями, якщо не тільки керуватися поточним моментом, але й думати про перспективи соціально-економічного розвитку України, то ці витрати слід істотно збільшити, адже вкладення в казну і людський капітал окупляться сторицею.

Створення умов для зростання виробництва, зниження податкового пресу потребують прийняття непростих, часто непопулярних рішень. Серйозно ускладнює ситуацію наявність значних боргів по соціальних виплатах з бюджету. Досить терпіти лише шахтарям та пенсіонерам, треба серйозно поступитися і державному чиновнику, і масі різних служб, що заважають розвиткові економічної активності, і тим, хто вже звик до надприбутків. Це одночасно дає шанс вперше з дня проголошення незалежності України започаткувати реальне економічне зростання. Даючи поштовх до цього, ми зможемо реально щороку збільшувати надходження і поліпшувати життя людей.

Необхідно також різко скоротити видатки, і в першу чергу на фінансування галузей народного господарства. Слід припинити фінансування збиткових галузей економіки (за винятком сільського господарства, а також об'єднань і підприємств, які мають важливе значення для держави).

Потрібно змінити існуючий порядок використання бюджетних коштів, які направляються на виплати дотацій. З точки зору соціальної справедливості, не зовсім правильно, що дотації на утримання об'єктів житлово-комунального господарства і транспорту, на придбання медикаментів і палива виплачуються громадськими організаціями. Було б доцільно визначити категорії громадян, які потребують одержання дотацій кожного виду, і схему передання їм коштів з бюджету для наступних розрахунків за фактично надані послуги. Це могло б істотно зменшити розміри

дотацій, виплачуваних з бюджету, і значно підвищити ефективність їх використання.

Заслуговує уваги метод США, де є визначений і відомий кожному перелік видатків, які знаходяться в компетенції держави, тобто фінансуються з державного (федеральною) бюджету. Це видатки, які охоплюють найбільше число жителів, зокрема це – освіта, соціальне забезпечення, соціальний захист та інше. Тобто асигнування на ці видатки плануються у видатках державного бюджету, як дотація бюджетам штатів, а у бюджетах штатів у доходній частині ставиться сума дотацій, яка відповідає сумі видатків, що дотуються [7].

Основою фінансової стабілізації повинно стати здійснення радикальних заходів зі скорочення витрат бюджетних коштів.

Це передбачає:

- запровадити порядок надання субсидій і дотацій не виробникові, а споживачеві, маючи на увазі їх поступове зниження;
- перебудувати фінансування цільових державних програм і проводити його після складання зведеного балансу фінансових ресурсів, що дасть можливість проаналізувати стан цих ресурсів у цілому, джерела їх формування і напрямки використання, а також приймати обґрунтовані рішення про фінансування тих чи інших із запропонованих програм і проектів;
- налагодити систему вірогідного фінансового обліку, розробити повний порядок фінансування бюджетних установ;
- радикально поліпшити організацію контролю за виконанням державного і місцевих бюджетів.

Нова економічна політика України має одну мету – забезпечити реальний поворот цієї господарської системи до людини. Істотним моментом соціальної політики стане її децентралізація. Крім того, передбачається, що основний обсяг соціальних витрат дедалі більшою мірою переноситиметься на місцевий і регіональні рівні. Тому вирішення проблеми регіональної бюджетної політики України набуває особливої актуальності.

Питання удосконалення стосунків між ланками бюджетної системи завжди є актуальними. Чинний бюджетний механізм, при якому ради вищого рівня встановлюють нормативи відрахувань для низів, призводить до паралічу органів місцевого самоврядування. Тому необхідно якнайшвидше чітко розподілити компетенцію між центральними органами влади й органами місцевого самоврядування і законодавчо закріпити за ними. Законодавство вже заклало принципи самостійності у складанні бюджетів усіх рівнів, але вони ще не зміцнені економічним механізмом, а тому не працюють.

У зв'язку з цим для створення чіткої системи формування бюджетів усіх рівнів, на наш погляд, необхідно чітко розподілити доходи між усіма ланками бюджетної системи, тобто мати визначену законом доходну базу, а стосунки між державним і місцевими бюджетами слід будувати з урахуванням умов соціально-економічного розвитку регіонів.

Проблема бюджетного вирівнювання останнім часом вийшла за межі теорії. Тепер вона нерозривно пов'язана із практичними заходами щодо реалізації в Україні принципу «відносної» самостійності бюджетів усіх рівнів, із міжбюджетним перерозподілом фінансових ресурсів. Без нього неможливо обійтися, оскільки фінансові ресурси деяких місцевих органів влади в силу історичних та інших причин не можуть забезпечити реалізацію цими органами владних повноважень. Вийти з цього становища можна, надавши цим

регіонам необхідну допомогу через перерозподіл коштів, виробивши для цього раціональні основи і механізми.

Сучасна система розподілу бюджетних коштів між різними рівнями управління має орієнтуватися на вирішення спільного завдання - досягнення збалансованості бюджетів і по «вертикалі», і по «горизонталі». По «вертикалі» треба усунути невідповідності між видатками місцевих бюджетів і надходженнями, закріпленими за даним бюджетним рівнем. Таку незбалансованість повністю подолати без «зовнішньої» корекції нереально: абсолютно податковий потенціал і об'єктивні потреби даної території практично не збігаються. Тому органи державної влади, маючи більші можливості економічного регулювання й обсяг податкових надходжень, можуть і повинні компенсувати дисбаланс місцевих бюджетів, спрямовуючи на доходи якусь частину коштів, що акумулюються на рівні Державного бюджету. Однак і тоді, коли податкових надходжень і субсидій досить для фінансування спільних видатків місцевих бюджетів, лишається завдання збалансування по «горизонталі». Справа в тому, що в межах самих місцевих бюджетів можуть бути неоднакові бюджетні можливості адміністративних одиниць, які охоплюють значний регіон (переважно східні області України).

Зараз в Україні використовуються методи, які забезпечують збалансування нижчих бюджетів: субвенції (безповоротне цільове фінансування нижчих бюджетів за рахунок вищих); дотації (безповоротне надання коштів для відшкодування дефіциту нижчого бюджету); взаємозаліки (виділення коштів нижчим бюджетам на відшкодування видатків, пов'язаних із передачею їм видаткових функцій згідно з рішенням центральних органів влади); позики з вищих бюджетів.

Найсерйозніший недолік чинного механізму бюджетного субсидування в тому, що застосовуються не взаємозв'язані, а різноманітні і до того ж не регламентовані відповідними нормами форми перерозподілу бюджетних коштів. Тому сфера чинності кожної з названих чотирьох форм, їх поєднання, конкретні розміри фінансових ресурсів, які перерозподіляються, щоразу визначаються по-різному, індивідуально. У результаті вплив цих методів призводить до адміністрування і суб'єктивізму при ухваленні конкретних рішень.

Висновки

У результаті дослідження було доведено необхідність виробити єдині критерії організації всіх видів фінансової допомоги, максимально реалізувати потенціал їх цілеспрямованого впливу на економіку регіону. Фінансову допомогу регіонам треба надавати так, щоб спонукати органи державної влади на місцях, розширювати власну доходну базу, розвивати інвестиційну активність, структурно перебудовувати економіку регіонів.

Список використаної літератури

1. Аналіз міжбюджетних трансфертів у 2018–2019 рр. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, [Електронний ресурс]. – Джерело: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/2018-10-04-transfers_md-1.pdf (Скачано: 2019.03.02.)
2. Місцеві бюджети 2019. Експертний аналіз Державного бюджету 2019, [Електронний ресурс]. – Джерело: www.rada.gov.ua (Скачано: 2019.03.02.)
3. *Бюджетна система: підруч.* [за ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія]. – К.; ЦУЛ; Тернопіль: Економ Думка, 2012. – 871 с.

4. Демків О. (1995): Місцеві бюджети США. // «Економіка України». – 1995. №6, с.33–38.

5. Підсумки Всесвітнього економічного форуму у Давосі (2019): висновки для України. Шаров О.М., Резнікова О.О. Відділ зовнішньоекономічної політики. Національний інститут стратегічних досліджень, лютий 2019 р., с.1–14. [Електронний ресурс]. – Джерело: https://www.rada.gov.ua/ (Скачано: 2019.03.02.)

6. Радіонов Ю.Д. (2011): Проблема ефективності використання бюджетних коштів // Фінанси України. – 2011. – №5. – с. 47–55.

7. Радіонов Ю.Д. (2013): Оцінка ефективності державних видатків. // Економіка України. – 2013. – №2. – с. 71–82.

8. Рибак С.О. (2013): Фінансове забезпечення модернізації соціального захисту населення // Фінанси України. – 2013. – №1. с. 7–21.

9. Степанюк І.Б. (2013): Удосконалення механізму фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування // Фінанси України. – 2013. №2. с. 71–82

10. Хлівний В.К., Мацук З.А. (2010): Оптимізація структури видатків місцевих бюджетів (на прикладі Івано-Франківської області) // Фінанси України. – 2010. – №8. С. 53–62.

11. Податковий кодекс України від 02.10.2010 р. №2736 – IV із змінами та доповненнями.[Електронний ресурс]. – Джерело: www.rada.gov.ua (Скачано: 2019.03.02.)

12. Бюджетний Кодекс України: затверджений ВРУ від 08.07.2010, №2456-VI із змінами внесеними ВРУ ЗУ від 28.12.2014 року №79 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» та щорічними змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Джерело: www.rada.gov.ua (Скачано: 2019.03.02.)

13. Закон України «Про державний бюджет України на 2019 рік» від 25.11.2018 р. №2629-VIII. Відомості Верховної Ради України, 2018р., №50 із змінами від 28 лютого 2019 року. [Електронний ресурс]. – Джерело: www.rada.gov.ua (Скачано: 2019.03.02.)

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Лалакулич Марія

кандидат економічних наук, доцент,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: Lalakylich.Mariya1969@gmail.com

У статті охарактеризовано модель фінансового забезпечення вищої освіти, виділено його складники. Проаналізовано місце України за Індексом глобальної конкурентоспроможності, результати національного дослідження «Молодь України 2018» та видатки державного бюджету на вищу освіту. Досліджено проблему міграції українських абітурієнтів у зв'язку з фінансовим забезпеченням закладів вищої освіти України.

Ключові слова: *вища освіта, фінансування, міграція*

Abstract

A tanulmányban a felsőoktatás pénzügyi támogatásának modellje és annak alkotóelemei kerülnek bemutatásra. Elemezzük Ukrajna helyét a globális versenyképességi index alapján, illetve az „Ukrajna Ifjúsága 2018" nemzeti felmérés eredményeit és az állami költségvetés kiadásait a felsőoktatásra. Megvizsgáljuk az ukrán felvételizők migrációs problémáit az ukrán felsőoktatási intézmények pénzügyi támogatásával összefüggésben.

Kulcsszavak: *felsőoktatás, támogatás, migráció*

Вступ

Суспільно-політичні потрясіння та соціально-економічна криза, що супроводжували черговий етап боротьби за незалежність та суверенність України у період після Революції гідності, зумовили активізацію міграційних процесів. Суттєво зросла внутрішня міграція, що стало викликом для нашої держави, де досі таких явищ не спостерігалось та не розроблялись механізми стабілізації внутрішньої ситуації за цим напрямком. Посилилась також зовнішня міграція, причому, якщо маятникова зовнішня трудова міграція некваліфікованих кадрів протягом багатьох років була характерним явищем для української економіки, то на нинішньому етапі спостерігається загрозливе зростання міграції кваліфікованих кадрів та абітурієнтів в силу активізації іноземних конкурентів на ринку праці та освітніх послуг. У сукупності ці тенденції створюють загрозу економічній безпеці держави та посилюють вимоги до якості теоретико-методичних засад державного регулювання економіки, зокрема, фінансового забезпечення вищої освіти в Україні.

Як зазначає Гринькевич О. С., глобальні процеси суспільного життя в Україні та світі останніх десятиліть, серед яких розпад Радянського Союзу та перехід від біполярної до багатополярної геополітич-

ної карти світу, прискорений розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, спричинили активізацію соціокультурних процесів. Їх поштовхом і водночас результатом, на думку науковця, стала освітня міграція [1, С. 254]. Погоджуємось з твердженням Степуріна С. О., Дериховської В.І., що сучасний світ охопила глобалізація, найбільшими проявами якої є міграція населення, розповсюдження та транснаціональний обмін знаннями. Як зазначають науковці, ці базові аспекти глобалізаційних процесів водночас виступають рушійною силою та наслідком посилення тенденцій всесвітньої політичної, економічної, культурної та освітньої інтеграції й уніфікації [2, С. 496]. Освітню міграцію як загрозу для сталого розвитку національної економіки та людського капіталу вдало характеризує Смалійчук Г. В.: «Зміна постіндустріального укладу перетворила людський ресурс на визначальний чинник високого конкурентного статусу країн. Міграція висококваліфікованих фахівців і вчених чинить значний вплив на соціально-економічний розвиток держав: позитивно впливає на якість економічного зростання країн імміграції та означає втрату конкурентних переваг для країн еміграції» [3, С. 64].

Поряд з цим, питання потенціалу трансформації моделей державного фінансування вищої освіти з урахуванням процесів активізації освітньої міграції на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку України досліджене недостатньо.

Метою дослідження є обґрунтування шляхів подолання загроз фінансового забезпечення вищої освіти в умовах активізації міграційних процесів.

Результати дослідження

Якісна вища освіта є однією з центральних конкурентних переваг держави. Як справедливо зазначає Ткачук О. В., фінансове забезпечення освіти є основною умовою забезпечення якості освітніх послуг, підтримки конкурентоспроможності вищих навчальних закладів не лише в межах держави, а й на світовому ринку [4, С. 636]. Досягнення ефективності функціонування системи вищої освіти в Україні залежить від якості державного регулювання. Погоджуємось з авторами Концепції забезпечення якості вищої освіти України проекту Tempus: «Принципи менеджменту ВО в Україні залишилися адміністративними, оскільки фінансування університетів (крім приватних) можливе тільки з бюджету (за винятком невеликих поступок у вигляді платних освітніх послуг). І зміст процесів в українській системі освіти не змінився. А зовнішнє українське середовище – це вже не планова економіка, а дикий ринок часів первісного нагромадження капіталу. Крім того, стрімка світова глобалізація освіти та студентська мобільність призвели до диверсифікації постачальників освітніх послуг, створюючи необхідність в посиленні якості вищої освіти. Головним замовником освітніх послуг і контролером їх якості тепер є суспільство, а не держава» [5].

За Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна посідає 83 місце зі 140. Найгірші місця наша держава посідає за такими складовими конкурентоспроможності, як макроекономічна стабільність (131), фінансова система (117), інституції (110). Поряд з цим, за групою показників 'skills', що дозволяють оцінити ефективність системи освіти, Україна перебуває на 46 місці. Однак, докладний аналіз засвідчує спірний характер рейтингових позицій України за цим напрямком. Найвищі показники спостерігаються за напрямками «кількість учнів на одного вчителя у початковій освіті» (32 місце), «середня тривалість навчання» (51), «критичне мислення у навчанні» (41). Так, перший і другий показники мають інтенсивний характер; останній показник визначається за результатами відповіді запитання «У

вашій країні, як ви оцінюєте стиль навчання?», що базується на суб'єктивних оцінках, адже у різних країнах та культурах вкладається відмінний зміст у поняття креативного та критичного мислення. Реальний рейтинг України швидше ілюструє показник «Рівень підготовки працівників», за яким наша держава перебуває на 74 місці, оскільки саме цей показник визначає ефективність функціонування освітньої системи як джерела кваліфікованих кадрів для національної економіки [6].

У цьому контексті звернемось до результатів національного дослідження «Молодь України 2018», у якому представлено критичний показник, що характеризує ефективність державного регулювання освітньої системи – робота за фахом. Державне фінансування освіти здійснюється на засадах зміцнення трудового потенціалу країни, забезпечення трудовими ресурсами потреб ринку праці, реалізації політики сталого розвитку. При цьому з року у рік показник роботи за фахом залишається на рівні 50%. Так, на запитання «Чи працюєте Ви за фахом?» ствердну відповідь у 2018 р. дали 48,8% респондентів [7, С. 50]. У системному зв'язку з міграційними настроями молоді, такий показник свідчить про кризу системи вищої освіти в Україні, існуючих моделей управління та фінансування. Так, згідно з опитуванням, зі свого населеного пункту бажають виїхати: до країн Європейського союзу 35,2% опитаних, до інших країн – 16,1%, до країн СНД – 7,0%, ще не знають куди – 10,0%. Тенденції внутрішньої міграції значно стриманіші – до столиці бажають переїхати 13,6% опитаних, до обласного центру своєї області – 9,4%, до іншої області – 5%. Отже, спостерігаємо ситуацію, коли держава безсила захистити свої інвестиції у людський капітал, здійснені шляхом фінансування вищої освіти.

Фінансове забезпечення вищої освіти як інвестиція у людський капітал держави здійснюється за низкою напрямків, є системною діяльністю, що охоплює не лише освітню, але і наукову, культурну та виробничу сфери національної економіки. Основним напрямком фінансового забезпечення вищої освіти на сьогодні залишається фінансування закладів вищої освіти.

Центральним макроекономічним показником фінансування вищої освіти є видатки зведеного бюджету на освіту. Динаміка цього показника у грошовому вираженні представлена на рис. 1.

Рис. 1. ***Видатки зведеного бюджету на освіту за підгалузями, млн. грн.****

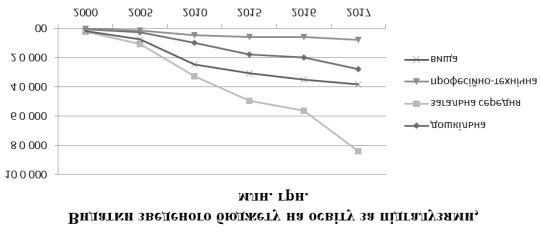

*сформовано за [8].

Як бачимо, реформи у сфері вищої освіти, пов'язані з ухваленням нового Закону України «Про вищу освіту», практично не вплинули на динаміку фінансування сфери. Водночас, реформування системи загальної середньої освіти, що розпочалось у 2016 р., опирається на певні фінансові вливання, а це спричинило суттєве зростання видатків за цим напрямком.

Якщо порівнювати фінансування за підгалузями на основі відносних показників – відсотка видатків до загальних видатків зведеного бюджету, то виявляється, що фінансування вищої освіти протягом аналізованого періоду зменшується (рис. 2).

Рис. 2. ***Видатки за підгалузями у відсотках до загальних видатків зведеного бюджету, %****

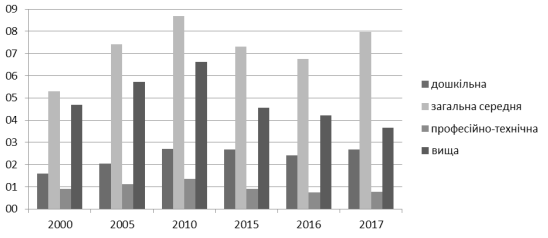

*сформовано за [8].

Припускаємо, що така ситуація обумовлена суттєвим зниженням кількості студентів, котрі навчаються в закладах вищої освіти України (табл. 1).

жаємо, що в умовах суттєвого скорочення кількості студентів доцільно було б запроваджувати програми розширення бюджетного фінансування вищої освіти. Розуміємо, що метою фінансування вищої освіти за моделлю державного замовлення є підготовка здібних абітурієнтів, відбір яких здійснюється на конкурсній основі. Однак, доцільно було б переглянути політику фінансування у напрямку розробки інвестиційних моделей, що дозволило б, наприклад, співфінансувати здобуття вищої освіти студентами разом з фізичними особами, приміром, через запровадження програм пільгових довгострокових кредитів.

Таблиця 1. ***Динаміка зміни кількості студентів за 2010/11 – 2017/18 н.р.****

Навчаль-ний рік	Кількість студентів		Кількість прийнятих на навчання		Кількість випущених з ВНЗ		Кількість студентів	
	тис. осіб	Темп зростання (базовий)	тис. осіб	Темп зростання (базовий)	тис. осіб	Темп зростання (базовий)	на 10 тис. нас.	Темп зростання (базовий)
2010/11	2418,11		506,49		636,29		556,83	
2011/12	2246,36	92,90	409,54	80,86	609,03	95,72	518,95	93,20
2012/13	2106,17	87,10	427,87	84,48	595,25	93,55	487,54	87,56
2013/14	1992,88	82,41	428,36	84,57	560,38	88,07	462,74	83,10
2014/15	1689,22	69,86	361,11	71,30	484,48	76,14	393,49	70,67
2015/16	1605,27	66,39	323,06	63,79	447,42	70,32	375,48	67,43
2016/17	1586,75	65,62	313,86	61,97	386,67	60,77	372,00	66,81
2017/18	1538,56	63,63	323,58	63,89	421,13	66,19	363,00	65,19

*Розраховано автором за [8].

Наведені дані є ілюстрацією, з одного боку, впливу демографічної кризи на стан освітньої сфери в Україні, а з іншого – є ілюстрацією неефективності механізмів державного фінансування вищої освіти. В умовах настільки суттєвого зниження кількості студентів, незмінним залишилось співвідношення прийнятих студентів за джерелами фінансування їх навчання. У 2010/2011 н. р. питома вага прийнятих на навчання у ВНЗ III – IV рівнів акредитації за рахунок коштів державного бюджету склала 44,8%, за рахунок фізичних осіб – 54,1%. У 2017/2018 н. р. це співвідношення складало 45,9% та 52,7% відповідно. Вва-

Фінансові засади функціонування системи вищої освіти визначає Закон України «Про вищу освіту» [9]. На сьогодні в Україні функціонують заклади вищої освіти трьох основних організаційно-правових форм: державні, комунальні та приватні. Фінансування державних закладів вищої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та про-

зорості в ухваленні рішень. Фінансування приватних закладів вищої освіти здійснюється їх засновниками та з інших джерел, не заборонених законодавством.

В умовах катастрофічного недофінансування вищої освіти, державні вищі навчальні заклади вимушені залучати абітурієнтів на контрактну форму навчання (за кошти фізичних та юридичних осіб), що, на нашу думку, не зовсім узгоджується з природою та суспільною функцією таких закладів, а саме – реалізацією конституційного права на освіту. У Рейтингу «Рейтинг вишів України за показником «Зараховано на контракт» (2018 р.) перші дев'ятнадцять позицій посідають заклади державної форми власності за винятком приватного Київського університету культури та комунального Київського університету імені Бориса Грінченка [10].

Безперечно, згідно із Законом України «Про вищу освіту» (далі – Закон), «кошти, отримані закладом вищої освіти як плата за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання освітніх послуг, не можуть бути вилучені в дохід державного або місцевих бюджетів», що дає змогу державним ВНЗ компенсувати нестачу бюджетного фінансування. Згідно зі ст. 73. Закону, заклад вищої освіти відповідно до законодавства та статуту може надавати фізичним та юридичним особам платні послуги за умови забезпечення надання належного рівня освітніх послуг як основного статутного виду діяльності. Державні і комунальні заклади вищої освіти мають право надавати додатково платні освітні та інші послуги виключно понад обсяги, встановлені державним стандартом, та поза діяльністю, що фінансується за рахунок коштів відповідних бюджетів, що сприяє гарантуванню якості підготовки студентів за державним замовленням. Крім того, державні і комунальні заклади вищої освіти мають право надавати додатково платні освітні та інші послуги виключно понад обсяги, встановлені державним стандартом, та поза діяльністю, що фінансується за рахунок коштів відповідних бюджетів [9].

Проте, з урахування незадовільного фінансового забезпечення, така ситуація утворює додаткове навантаження на трудовий колектив ВНЗ, вимагає від державних університетів вступати у конкурентну боротьбу за абітурієнтів та у підсумку є, по суті, досить дискусійною практикою державно-приватного партнерства за нинішніх соціально-економічних умов. Так, згідно із Законом, платні освітні послуги можуть надаватися тими самими структурними підрозділами, що здійснюють освітній процес за державним замовленням, або утвореними для надання платних послуг окремими структурними підрозділами навчального закладу, що діють на підставі положення, затвердженого відповідно до законодавства та статуту закладу вищої освіти [9].

Певні гарантії фінансового забезпечення вищої освіти встановлюються положеннями Закону щодо державного замовлення. Зокрема встановлено, що загальний обсяг державного замовлення для підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра, бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) на поточний рік становить не менш як 51 відсоток кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які у поточному році здобули повну загальну середню освіту; загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра на поточний рік становить не менш як 50 відсотків кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь бакалавра за державним замовленням; загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії на поточний рік становить

не менш як 5 відсотків кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь магістра за державним замовленням [9].

До того ж, заклад вищої освіти, що має статус дослідницького, має переважне право на отримання державного замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра в обсязі до 75 відсотків обсягу випуску бакалаврів, які навчалися за кошти державного бюджету в цьому закладі вищої освіти, а обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії – до 20 відсотків обсягу випуску магістрів, які навчалися за кошти державного бюджету в цьому закладі вищої освіти [9].

Окремі гарантії встановлені положенням Закону щодо того, що фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою встановлюється в обсязі, необхідному для забезпечення на кожні 10 тисяч населення навчання не менше 180 студентів. Також визначено, що обсяг видатків Державного бюджету України на поточний рік не може бути меншим, ніж обсяг видатків Державного бюджету України на минулий рік, збільшений на коефіцієнт інфляції [9].

В умовах активізації міграційних процесів та зниження кількості абітурієнтів, котрі обирають для навчання за кошти фізичних осіб вітчизняні університети, виникають суттєві загрози фінансовій безпеці державних ВНЗ. За даними проекту «Європейська правда» (станом на 2018 р.), «за три останніх роки кількість студентів з України у Польщі зросла від майже 10 тисяч до 35 тисяч 584 осіб… Лише 9% українських студентів після навчання планують повертатися додому. 29% хочуть переїхати в іншу країну ЄС, 28% хочуть залишитися в Польщі. 26% студентів ще не знають, куди вони поїдуть» [11].

Ситуація з еміграцією українських абітурієнтів у плані фінансового забезпечення вищої освіти з боку фізичних осіб дещо компенсується імміграцією абітурієнтів з інших країн на навчання у ВНЗ України. Так, станом на 2017/18 н.р. в Україні навчалось 48836 іноземних студентів, з них – 22056 у закладах, підпорядкованих МОН України; 20219 – у закладах Міністерства охорони здоров'я; 5427 – у приватних вищих навчальних закладах [8]. Проте і цей компенсаційний механізм у вітчизняних реаліях є примарним. У березні 2019 р. міністр освіти і науки України Гриневич Л. М. анонсувала запровадження іспиту з мови навчання для іноземних студентів; чинником прийняття відповідного рішення є «результат численних скарг студентів-іноземців, а також посольств іноземних держав на якість викладання іноземними для їхніх громадян мовами – російською та англійською» [12].

На наше переконання, за окреслених умов необхідно докорінно змінювати модель державного фінансування вищої освіти. Безперечно, позитивною є ініціатива щодо «широкого конкурсу», яку протягом останніх декількох років здійснює спроби впровадити МОН України, що полягає у концентрації уваги не на потребах конкретного ВНЗ, а на інтересах абітурієнтів: «Під час вступної кампанії МОН розширить практику використання широкого конкурсу – коли бюджетне місце надається не конкретному вишу, а йде до ВНЗ за вступником з найкращими балами» [13]. Зокрема, використання такого підходу розширять для бакалаврів і вперше застосують для вступу на магістратуру. У певній мірі це сприяє нівелюванню можливого прагнення кращих абітурієнтів до виїзду на навчання за кордон. Водночас, зберігається проблема неузгодженості положень Закону України «Про вищу освіту» та Бюджетного кодексу України. Як зазначила Гриневич Л. М., «ми ще в

2014 році заклали в закон про вищу освіту, що приватні навчальні заклади можуть претендувати на державне замовлення і до них можуть йти місця державного замовлення. Але кожного року Бюджетний кодекс це не передбачає і не включає. І зараз ми знову ведемо діалог з Міністерством фінансів» [14].

Одним з актуальних дискусійних запитань сьогодення залишається мета державного фінансування вищої освіти. У рамках існуючої моделі, що є вкрай чутливою до недосконалості інституційного забезпечення, фінансово-економічних криз, суспільно-політичних потрясінь, несприятливих демографічних та міграційних процесів корисність державного фінансування видається вкрай суперечливою. Якщо поглянути на державне фінансування як інвестиції у людський капітал (за аналогією з навчанням за кошти фізичних та юридичних осіб), то очевидно, що логічним наслідком завершення навчання за кошти державного бюджету є здобуття студентом належної кваліфікації та легальне працевлаштування за спеціальністю з подальшою сплатою податків і участю у забезпеченні національних інтересів держави, її соціального й економічного розвитку.

Закон України «Про вищу освіту» містить лише низку пунктів, що стосуються працевлаштування випускників. У ст. 64. Закону зазначається, що випускники закладів вищої освіти вільні у виборі місця роботи, крім випадків, передбачених цим Законом. Заклади вищої освіти не зобов'язані здійснювати працевлаштування випускників. При цьому, держава у співпраці з роботодавцями забезпечує створення умов для реалізації випускниками закладів вищої освіти права на працю, гарантує створення рівних можливостей для вибору місця роботи, виду трудової діяльності з урахуванням здобутої вищої освіти та суспільних потреб. Виняток становлять випускники вищих військових навчальних закладів з числа військовослужбовців, котрі направляються для подальшого проходження служби відповідно до законодавства; а також випускники вищих медичних і педагогічних навчальних закладів, які уклали угоду про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості або селищах міського типу, котрим держава відповідно до законодавства забезпечує безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм.

Висновок

За результатами проведеного дослідження встановлено, що існуюча модель фінансового забезпечення вищої освіти є недосконалою з урахуванням активізації міграційних процесів, що, поряд з негативними демографічними тенденціями обумовлюють суттєве скорочення кількості студентів та у довгостроковій перспективі можуть призвести до краху людського потенціалу держави. Пропонуємо з метою удосконалення методики державного фінансування вищої освіти переглянути існуючу модель з включення до неї елементів теорії інвестування у людських капітал, що підвищить конкурентоспроможність вітчизняних закладів вищої освіти, сприятиме кращому задоволенню суспільних потреб та стримуватиме міграцію студентської молоді у довгостроковій перспективі.

Список використаної літератури

1. «Вища освіта в Україні 2017»: статистичний збірник. – Джерело: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/03/zb_vo.zip (Скачано: 2019.02.22.)
2. The Global Competitiveness Report 2018. – Джерело: http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf (Скачано: 2019.02.22.)
3. Вступ 2018: наступного року бюджетне місце «ходитиме за кращим вступником» не лише на бакалаврат, а й на магістратуру / МОН України. – Джерело: https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2018-nastupnogo-roku-byudzhetne-misce-hoditime-za-krashim-vstupnikom-ne-lishe-na-bakalavrat-j-na-magistraturu (Скачано: 2019.02.22.)
4. Вступники зараховані на контракт / Вступ.ОСВІТА.UA. – Джерело: http://osvita.ua/vnz/rating/vstup-osvita/59048/ (Скачано: 2019.02.22.)
5. Гриневич Л.М. З 2020 року всі іноземні студенти після 1 курсу будуть здавати зно з мови навчання, 2019-го – пілот. – Джерело: https://mon.gov.ua/ua/news/liliya-grinevich-z-2020-roku-vsi-inozemni-studenti-pislya-1-kursu-budut-zdavati-zno-z-movi-navchannya-2019-go-pilot (Скачано: 2019.02.22.)
6. Гриневич пояснила, чому приватні виші не отримують держзамовлення / Укрінформ. – Джерело: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2535795-grinevic-poasnila-comu-privatni-visi-ne-otrimuut-derzzamovlenna.html (Скачано: 2019.02.22.)
7. Гринькевич О.С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання / О. С. Гринькевич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 3. – С. 254–264.
8. Закон України «Про вищу освіту». – Джерело: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (Скачано: 2019.02.22.)
9. Концепція забезпечення якості вищої освіти України: за результатами проекту Tempus "TRUST" «Національна система забезпечення якості і взаємної довіри в системі вищої освіти України». – Джерело: http://dovira.eu/QA_concept.pdf (Скачано: 2019.02.22.)
10. Молодь України – 2018: результати репрезентативного соціологічного дослідження. – Київ: ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. – 72 с.
11. Смалійчук Г.В. Освітня міграція в умовах трансформації ринку праці: значення та особливості регулювання / Г. В. Смалійчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 64–70.
12. Степуріна С.О. – Дериховська В.І. Тенденції освітньої міграції та її вплив на інституційне середовище в Україні / Степуріна С. О. – Дериховська В. І. // Економіка і суспільство. – Джерело: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-73 (Скачано: 2019.02.22.)
13. Ткачук О.В. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи / О. В. Ткачук // Освітня аналітика України. – 2018. – Вип. 1. – С. 56–62.
14. Українських студентів у Польщі побільшало втричі / Європейська права. – Джерело: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/09/28/7087492/ (Скачано: 2019.02.22.)

ФІЛОСОФСЬКІ, СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ

Семанюк Віта

доктор економічних наук, доцент,
Тернопільський національний економічний університет,
Кафедра економічної експертизи та аудиту бізнесу
e-mail: v.Semaniuk@tneu.edu.ua

Стаття присвячена філософським, соціологічним та психологічним проблемам економіки в загальному та бухгалтерського обліку, зокрема, пов'язаних з інформатизацією суспільства і бізнесу. Розглянуто проблеми обліку в трьох аспектах: кібернетичному, фінансово-економічному, психологічному. Автор наголошує на необхідності оновлення облікової теорії, яка повинна відповідати вимогам глобалізованого постіндустріального суспільства.

Ключові слова: *бухгалтерський облік, облікові теорії, проблеми обліку*

Abstract

A tanulmány a közgazdaságtan, különösen a számvitel filozófiai, szociológiai és pszichológiai problémáira fókuszál, amelyek a társadalom és az üzlet informatizálódásával kapcsolatban merülnek fel. A számviteli problémákat három szempontból vesszük figyelembe: kibernetikus, pénzügyi-gazdasági, pszichológiai. A szerző kiemeli a számviteli elmélet megújításának szükségességét, amelynek meg kell felelnie a globalizált posztindusztriális társadalom követelményeinek.

Kulcsszavak: *számvitel, számviteli elméletek, számviteli problémák*

Вступ

Проблеми обліку становлять значний інтерес не лише для облікових працівників, а й представників інших професій: економістів, фінансистів, юристів, істориків, соціологів і навіть філософів. Інтерес до облікової тематики не випадковий, а пов'язаний із проблемою інформатизації суспільства й бізнесу. «Суспільне життя на зламі XX–XXI ст. ознаменувалося появою постіндустріальних економічних систем. Незважаючи на різноманіття властивих їм ризиків, які демонструють неспроможності ринку через світові фінансові кризи, ці системи стали уособленням високого рівня організації господарства та праці, розвитку передових інформаційних технологій, масштабного використання на практиці досягнень науково-технічного прогресу» [1]. Суспільство в поєднанні з ринковими механізмами та державним регулюванням, виконує одну з важливих функцій – підтримання пропорцій у розвитку економіки, що потребує спеціального інституту генерування інформації за назвою «облікова система».

Бізнес і економіка не можуть існувати без системи створення інформації, оскільки в «агресивному» зовнішньому середовищі відбуваються динамічні процеси, від яких залежить життєдіяльність та існування економічних систем різного рівня. Особливу роль у становленні системи обліку відіграють питання філософсько-соціологічного дискурсу, що пов'язано із зародженням та

розвитком «альтернативних» поглядів на економіку, дослідженням та функціонуванням обліку як суспільного інституту, трактуванням економічних систем як цілісних утворень, які можна порівняти з живими організмами, здатними еволюціонувати [2].

Результати дослідження

Незважаючи на терабайти інформації та множину досліджень, економіка не повністю пізнана наука, вона складна і незрозуміла до сьогодні. П. Кругман (нобелівський лауреат) у статті «How Did Economists Get It So Wrong?» [3] критикує економічні дослідження останніх 30 років, називаючи їх безкорисливими та навіть шкідливими, віддаленими від реального життя. Модель економічного життя підприємства, яка є надто детальною, не має сенсу. Потрібні абстрактні моделі, які забезпечують цілісне розуміння ситуації. Замість того, щоб досліджувати «досконалі», математично прораховані ринки і «досконалих економічних агентів», яких не існує, треба вивчати можливі відхилення від раціональної поведінки та поведінки в умовах обмеженої інформації, а також інформацію, яка впливає на поведінку індивіда. Доцільно прогнозувати нераціональну поведінку, отримувати інформацію про тих, хто не є контрагентами, а не лише про тих, з ким вже працюємо, для розширення меж своєї діяльності та підвищення її ефективності.

Чому так відбувається? Складно відповісти на це запитання. Можливо, тому що економічна наука не є точною як фізика чи математика, а основну роль в економіці відіграють рішення людини, здебільшого ірраціональні, а не раціональні. Основна помилка неокласичної теорії, яка базується на аксіомі про раціональний вибір людини (співвідношення вигід і витрат) та відповідно для підприємства, – нарощування виробництва і зниження ціни для зростання обсягу продажів [4].

«Суспільство мрій», «економіка щастя» – це терміни, які з'являються в дослідженнях науковців, кардинально змінюючи вектор розвитку світу через врахування нематеріальних потреб і прагнень людини. Так, важливу роль в економіці та економічних відносинах відіграє психологія (на цьому базується теорія трансакційних витрат Коуза: якщо контрагенти вважають угоду сумнівною, то ставка на фінанси для неї буде вищою, а сама угода – дорожчою, якщо ж репутація партнерів не піддається сумніву – угода буде дешевшою в своїй реалізації). Раціональність, яка закладена в основу економічних теорій, не є аксіомою, тому що не завжди людина веде себе раціонально, не завжди адекватно вона розуміє і застосовує поняття «корисність» чи «гранична корисність», на що звертають увагу теоретики.

Ідеї про важливість психологічних установок та їхній вплив на досягнення економічних результатів високо оцінені Нобелівським комітетом: К. Ерроу та Дж. Хікс (нобелівські лауреати 1972 р.) отримали премію за новаторський внесок у загальну теорію рівноваги (general economic equilibrium theory) і теорію добробуту (welfare theory), Г. Саймон у 1978 р. – за дослідження процесу прийняття рішень у межах економічних організацій, А. Сен у 1998 р. – за внесок в економіку добробуту, А. Дітон у 2015 р. – за дослідження споживання, бідності та добробуту. В 2017 р. за внесок у поведінкову економіку (Behavioral Economics) був нагороджений Р. Талер [5].

Наведені факти свідчать, що розвиток суспільства певною мірою залежить від досягнень поведінкових наук і відходить від абсолютизації «теорії раціонального вибору», оскільки людська природа не завжди є раціональною. Значною мірою раціональний вибір унеможливлює асиметрія інформації, що зумовлює відмінності у мотиваційних стимулах і психолого-соці-

ологічних особливостях людини, яка приймає рішення.

У цьому напрямку наукові дослідження теж нагородженні Нобелівським комітетом: у 1996 р. Дж. Міррліс та В. Вікрі – за фундаментальний внесок в економічну теорію стимулів в умовах асиметричної інформації, 2001 р. Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц – за аналіз ринків з асиметричною інформацією, а в 2002 р. Д. Канеман – за розуміння комплексного підходу до психологічних досліджень в економіці, особливо стосовно людських суджень та прийняття рішень в умовах невизначеності. Ф. фон Хайєк відзначений у 1974 р. за теорію неповноти інформації, яка неминуча, коли описуєш складну систему без урахування антропологічних, культурологічних та інформаційно-теоретичних аспектів [6, С. 519–530].

Усі ці дослідження мають безпосередній вплив на економіку та доводять, що змінюється розуміння основних базових постулатів, робиться акцент на психолого-соціальних аспектах та відході від панування вульгарного матеріалізму. Більшість послуг, питома вага яких в економіці зростає, не має матеріального виразу, проте коштує реальних грошей, існуючи лише як інтернет-ресурс. Використовуючи ресурси нематеріального характеру, людство формує епоху інтелекту. Одна і та сама послуга може набувати як матеріальної, так і нематеріальної форми, для задоволення потреб (потреба у спілкуванні може бути вирішена щонайменше двома шляхами: транспортне вирішення (матеріальна форма) і спілкування за допомогою засобів зв'язку (нематеріальне вираження). Корпорації можуть досягти лідерських позицій у сучасних економічних реаліях лише за умови розвитку та використання інтелектуального потенціалу своїх співробітників.

Більшість фабрик і заводів будується в країнах з дешевою робочою силою. Відповідно виникає запитання: «Що виробляють країни Великої сімки (G7) і що дозволяє їм утримувати панівні позиції у світі?» Відповідь на це запитання однозначна – інформаційні інтелектуальні ресурси. Ці країни виробляють інтелектуальний продукт, ідеї та інновації, де людський капітал, знання, креативність стають основними виробничими ресурсами, заміщуючи матеріальні та трудові. Їхнє ВВП формується переважно за рахунок інтелекту, а не основних засобів. Аналогічна ситуація і з бізнесом. Найбагатші компанії, бюджети яких переважають бюджети окремих країн, орієнтуються не стільки на виробництво матеріальних ресурсів, скільки на інтелектуальні розробки [2]. Економіки, які володіють значними матеріальними ресурсами, не завжди є лідерами у світі. Для позначення цього феномена існує термін «ресурсне прокляття», що означає позбавлення країни конкурентоздатності у високотехнологічних галузях через наявність багатих природних ресурсів, які можна легко реалізовувати.

Тренди економічного розвитку полягають у тотальній автоматизації всього, що піддається алгоритму, та оцифруванні того, що тільки можна оцифрувати (в системі обліку формувати всі документи та відображати факти господарської діяльності можна в онлайн-режимі). Якою буде перспектива традиційної професії бухгалтера, якщо всі облікові методи через їхню стандартизованість можуть бути формалізовані, переведені на мову алгоритмів і виконуватися машиною? Людина не зможе конкурувати з ЕОМ у швидкості та точності обробки інформації. Вона зможе бути лише адміністратором баз даних. У науковій літературі щораз частіше знаходимо тезу про те, що «…звичних бухгалтерів не стане, вони перетворяться в адміністраторів баз даних» [7]. Однак у ситуації, коли потрібне спілкування, критичний аналіз, розуміння емоцій та креативність – комп'ютер безсилий, професія обліковця вимагатиме глибокого знання інформаційних процесів, суті інформації та знань багатьох інших наук.

Перехід суспільства до нової формації вимагає від людини синтезу знань різних наук. Однією з форм синтезу знань є міждисциплінарний синтез, коли між дисциплінами посилюється зв'язок і формується реалістична модель обліку, який інтегрується в економічну систему. Наприклад, як у дослідженнях Д. Канемана і А. Тверскі про «теорії перспектив», де використані ідеї соціальної психології, люди здійснюють вибір не шляхом максимізації вигоди, а на основі готових евристик через «психологіку». Інший відомий приклад співпраці економіки і психології – використання «ієрархічної моделі людських потреб» А. Маслоу [8].

Датський футуролог Р. Йенсен у праці «Суспільство мрії. Як прийдешній зсув від інформації до уяви змінить ваш бізнес» описує постінформаційне суспільство, де перевага надаватиметься емоційній складовій, яка приваблює та мотивує до дії. «За кожним новим продуктом стоїть мрія. Мрії створюють реальні речі за допомогою праці», – так описує економіку майбутнього вчений, стверджуючи при цьому, що бізнес творитиме добро, створюючи ринок турботи, любові, пригод, духовності, переконань тощо [9]. Споживачі, довіряючи бренду, який для них символізує надійність чи інші переваги, готові платити додаткові кошти за володіння таким продуктом. Якщо репутація втрачена, то вартість знижується. Споживачі самі наділяють продукт цінністю. При цьому ірраціональне начало переважає аналітичний підхід. Торгові марки самі себе продають, доводячи, що економіка чутлива до наших думок, сприйняття, бажань, суб'єктивності та відповідальності. Здійснюємо вибір під впливом зовнішніх обставин чи настрою. Поведінкова економіка стає сучасним трендом, робить несподівані висновки, хоча часто базується на старому інструментарії і не має вибудованої стрункої теорії.

Ч. Джейкобс у книзі «Нейроменеджмент. Чому методи батога і пряника більше не працюють» [10] доводить факт того, що спочатку приймається рішення, а згодом його обґрунтовують.

Як стверджує А. Геращенко, «…Сучасні економісти переконані – ідеальної системи просто немає. Неідеальною є сама природа людини. Економіка як похідна від цієї природи також не може бути ідеальною» [7]. Звучить утопічно для читачів початку XXI ст., однак не треба і такий підхід чи то прогноз оминати увагою (ігнорувати). Світ, який нас оточує, буде іншим. Його знищить еволюція і прогрес, а люди рятуючи його і перешкоджаючи прогресу, лише завдають шкоди розвитку економіки та суспільства.

Вчені вбачають причини криз у змінах технологічних укладів і неготовності окремих індивідів, підприємств, галузей чи країн до кардинальних перетворень. Успішні підприємства є відкритими до суспільства та інформаційно прозорими, оприлюднюють свої фінансові та нефінансові звіти, плани та стратегії, викликаючи цим довіру до себе. На зміну матеріальним активам у кількісному вираженні приходять якісні оцінки, мотивованість, самодисципліна, вміння адаптуватися до змінного середовища, а це виходить за формат доктрин XX ст. Якщо облік не пристосується до цієї реальності, його замінить інша, більш інтелектуальна наука про інформацію [4].

Інституційний підхід до облікової науки полягає в тому, що існує потреба подолання обмеженості окремих припущень традиційної теорії обліку, які ґрунтуються на аксіомах економічної теорії, таких, як повна раціональність, абсолютна інформованість, досконала конкуренція, рівновага попиту і пропозиції тощо.

Прихильники інституційної теорії (Т. Веблен, Дж. Коммонз, У. Мітчелл, Р. Коуз, Ф. Хайєк, Д. Норт, О. Харт, Б. Хольмстрьом)

критикують ортодоксальну економіку, підтримують еволюційний підхід до розвитку економіки й акцентують увагу на колективних діях та інститутах, а також віддають перевагу емпіричним дослідженням над дедуктивними.

Іституціоналісти вказують на важливість неформальних законів. Д. Норт стверджує, що «…формальні закони становлять малу частину тих факторів, які визначають наш вибір, структури управління винятково залежать від правил поведінки, соціальних норм і традицій» [11]. Саме тому інститути, в тому числі і економіка, розвиваються у відповідь на еволюцію, а успішність / ефективність господарської діяльності залежить від можливості контролювати ризики та небезпеки, що неможливо без використання / створення інформації.

А. Дензо і Д. Норт вивчали відносини між інститутами та процесом прийняття рішень в умовах невизначеності [12, С. 3–31]. Багато вчених-економістів є прихильниками нової інституційної економіки, серед них В. Жук, який представив обліковій спільноті працю «Основи інституційної теорії бухгалтерського обліку» [13]. У ній науковець зазначає, що інституційна економіка є міждисциплінарною наукою на стику економіки, теорії організації, політології, соціології й антропології, генетики та психології.

З точки зору обліку, фірма – це функція виробництва, що трансформує витрати в прибуток, так званий «чорний ящик», який має відповідно вхід і вихід. Новий інституційний підхід до розуміння фірми знаходимо в праці Р. Коуза «Природа фірми» 1937 р., де пояснюється залежність підприємства не лише від технології, а й від витрат на ведення бізнесу (трансакційних витрат).

О. Вільямсон, Б. Клейн, О. Харт та інші науковці, розвиваючи теорію Р. Коуза, показали, що менеджери можуть зменшити «трансакційні витрати», проте при цьому виникнуть проблеми з наявністю інформації, оцінюванням прийнятих рішень, мотивацією тощо. Для вирішення цих проблем через створення релевантного інформаційного ресурсу для користувачів має працювати облікова система. При цьому з точки зору обліку підприємство не треба розглядати лише як сукупність основних та оборотних засобів, майна, працівників і капіталу, а певну систему, керовану менеджментом та власниками, діяльність якої обмежують певні інституційні правила. Такий підхід дає змогу простежити проблеми у фінансах, обліку, управлінні та зрозуміти їхню роль у діяльності підприємства і підвищенні компетентності фірми на ринку.

Терміни «компетентності фірм» або «здібності фірм» ввели в науковий обіг А. Маршалл і Дж. Шумпетер (Alfred Marshall, Joseph Schumpeter) та розвинули в своїх працях Е. Пенроуз у «Теорії зростання фірми» та Р. Нельсон і С. Вінтер (Nelson R., Winter S.) в «Еволюційній теорії економічних змін» (1982 р.) [14]. У цих працях компетентність чи здібність розуміють не як сукупність контрактів чи прав і взаємний контроль (за інституційною теорією), а як осередок знань, які залежать від неявного знання фірми та якості її інформаційного оточення. Термін «інформаційне оточення» дає змогу акцентувати увагу на необхідності формування в системі обліку підсистеми стратегічного обліку, завдання якого полягає в отриманні даних про оточення бізнесу та отримання інформації стратегічного характеру. У стратегічному менеджменті організаційні здібності теж розглядаються як важливий ресурс фірми, який в поєднанні з інформаційними ресурсами є головною умовою її еволюції.

Такий підхід до розуміння фірми в обліку є багатообіцяючим з точки зору важливих проривів у сфері розвитку самої облікової науки, проте ці дослідження доволі абстрактні та потребують перевірки на практиці.

Р. Коуз писав в 30-х рр. XX ст., що «…те, чому фірми існують, що визначає їхню чисельність, те, чим вони займаються, не цікавить більшість економістів», а Л. Роббінс (Lionel Robbins) у праці «Природа і значення економічної науки» (1932) зазначає, що «…економістів не цікавить внутрішня будова підприємства, а лише те, що відбувається на ринку» [15]. Ці твердження не втратили своєї актуальності в наш час, оскільки такої інформації традиційний облік не дає, що визнають вчені. Облікова наука має за обов'язок модернізуватися в напрямі створення інформації для економістів – про внутрішню будову підприємства, про його функціонування, зовнішнє оточення та зв'язки з ринком.

Дж. Стігліц (Joseph Eugene Stiglitz) досліджував ринки з асиметричною інформацією [16, С. 336–421], довівши, що інформація є найбільшою цінністю, і запропонував нові схеми побудови організаційних взаємовідносин в економіці.

Облікова спільнота свідомо не використовує філософські знання, можливо, з причин абсолютизації власного методу в обліку (мається на увазі подвійний запис). Разом з тим, філософський підхід та епістемологія можуть дати поштовх до оновлення облікового знання, до його методологічного збагачення і до зрушення парадигм і перегляду базових принципів. Окремі вчені звертаються до філософії, та це лише дотично стосується облікового знання. Вчені, які пропонують неортодоксальні ідеї, що суперечать основним положенням традиційної облікової доктрини, визнаються диваками та не знаходять розуміння у наукової спільноти, тому змушені ставати філософами і критикувати «мейнстрім».

Методологування в обліку, як правило, проводилося в руслі методологічних проблем економічної науки загалом, але з появою праць К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса і П. Фейєрабенда та використанням концепцій фальсифікаціонізму, «парадигмального підходу» і «методології дослідницьких програм» в економіці інтерес до формування розвинутої теорії обліку значно посилився, особливо на початку XXI ст. Серед економістів у цьому напрямку відомі Р. Ліпсі, Т. Хатчісон, Г. Шекл, Б. Колдуелл, Л. Боуленд, М. Блауг, Ф. Махлуп, Дж. Фібі; облікова наука в теоретичному аспекті збагатилася працями таких вчених: А. Літтлтон, М. Чатфілд, Д. Скотт, Р. Маттессіч, Р. Чамберс, А. Дженінг, С. Зефф, М. Мунітц, Е. Хендріксен, М. Ван Бреда, Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, М. Метьюс, М. Перера, Р. Стерлінг, М. Уелс, Д. Мей, А. Ріахі-Белькаоі, Я. Соколов, В. Палій, М. Медведєв, В. Жук, Н. Малюга, М. Пушкар, С. Голов, С. Легенчук та ін. З'явилися праці на стику економічної теорії, соціології, філософії науки тощо.

Огляд спеціалізованої літератури дає змогу зробити певні узагальнення щодо проблем в обліковій науці, які виявляються у складності сучасного розуміння змісту і форми економічної діяльності, у невідповідності теоретичних надбудов облікового знання реальним (емпіричним) фактам, у неможливості сучасними методами обліку пояснити нову реальність господарювання, уявлення про облік як про інструмент вирішення прикладних завдань (не спосіб мислення, а інструмент стандартної обробки даних), у збереженні консерватизму облікової теорії та відсутності досліджень щодо її розвитку в умовах нової формації – постіндустріалізму.

Теорії вартості та оцінки бізнесу й результатів його діяльності в епоху «суспільства праці» не відповідає оцінці в «суспільстві споживання» і, тим більше, «суспільстві знання». Корисність набуває кардинально інших форм. Основні позиції займають фактори престижу, моди, статусу, які не мають інформаційного відображення в системі обліку.

Облікова наука має вивчатися (формуватися) в соціальному контексті та вбудовува-

тися в міждисциплінарну парадигму економічних, соціальних, психологічних та інших наук про суспільство. Облік має в практичному втіленні використовувати дедуктивний, індуктивний, описовий, історичний та інші методи для відображення складних факторів впливу на результат діяльності виробництва та бізнес-процеси господарської діяльності.

Філософські аспекти обліку набувають значимості в періоди кризових ситуацій у науці, коли змінюються зовнішні умови функціонування економіки і формується нове розуміння ролі науки, що вимагає звертатися до філософського аналізу її розвитку. Без філософського осмислення епістемології, онтології, гносеології та генезису науки неможливо передбачити її розвиток на тривалу перспективу.

Динаміка розвитку, історичний та соціологічний аналіз дають змогу виявити закономірності функціонування системи обліку з філософських і ціннісних орієнтирів та уяснити сутність системи обліку в різні періоди її існування.

Економіка залежить від соціуму і культури, нерозривно поєднується з багатьма соціальними та політичними інститутами, але економісти визнали це відносно недавно, оскільки для розуміння цього треба було змінити погляди на онтологію економічної науки та відмовитися від принципів методологічного індивідуалізму.

Потребує обґрунтування нова філософсько-методологічна програма досліджень з обліку, яка базуватиметься на інтегрованому цілісному розумінні взаємозв'язку господарської діяльності з економічними теоріями, зв'язку з інституційним середовищем, суспільством, ціннісними орієнтаціями суспільного устрою тощо.

Ф. Бродель вважав, що «…економіку в конкретному суспільстві треба розглядати як цілісну ієрархічну структуру, кожен з прошарків якої «проростає» один в одного. Її нижній прошарок становить матеріальне життя – «неоекономіка», свого роду гумусний прошарок, де виростають корені ринку. Його формують домогосподарства, дрібні підприємства, приватні підприємці» [17, С. 217], для яких облікова інформація дає можливість орієнтуватися в конкурентному середовищі.

Проблеми розвитку обліку як надскладної динамічної системи можна розглядати в трьох аспектах:

1) кібернетичному (облік досліджується як система лише в аспекті створення інформації про внутрішнє середовище функціонування підприємства, а значні масиви необхідної інформації для прийняття управлінських рішень залишаються за межами його дослідження);

2) фінансово-економічному (облікова система оперує термінами і методами про об'єкти виробничо-господарської діяльності. Інформаційна економіка вимагає розширення складу об'єктів та створення інформації про них не лише у вартісному вираженні, а й натуральному, та різних математичних залежностях одних показників від інших);

3) психологічному (проблеми, пов'язані з оцінюванням нематеріальних і ціннісних аспектів діяльності, наприклад, створення інформації про соціальні, екологічні, культурні, політичні та поведінкові фактори впливу на діяльність підприємства).

Вирішення таких проблем потребує від облікової науки розробки нових способів, методів та механізмів створення і використання інформації як джерела нових знань. Принципово новий тип суспільної організації економічних відносин, динаміка та нові принципи соціальних комунікацій потребують від інформаційної системи доповнення традиційних індикаторів та шкал вимірювання статики і динаміки економічних

процесів якісними характеристиками, відсутність яких утруднює процес прийняття рішень.

Бізнес став заручником традиційних методів ведення справ, а тому треба критично глянути на існуючу ситуацію в обліку, ідентифікувати точки впливу, які відкривають шляхи до створення нової цінності, дають змогу скоротити або зробити більш прийнятним інформаційний ризик і ризик невідповідності мотивації.

У більшості випадків зміни моделі та організації облікової роботи є лише доповненням до існуючої моделі. Натомість наука про облік потребує кардинальних змін, здатності глянути на систему під новим кутом зору.

Проте навіть найменші зміни у поглядах на сутність, мету та завдання науки про облік можуть дати результат, але їхня поява зумовлює сильний опір з боку прихильників традиційного трактування її базових положень. Кожен прорив (зміна) – це загроза існуючому стану речей, а тому завжди знаходяться захисники, які не хочуть мати справу з невизначеністю та інноваційністю нової системи. Необхідна протидія закостенінню (до якого причетні адепти обліку), оскільки не можна шукати ключі до успіху у своєму минулому. Складно творити майбутнє, якщо ваше сприйняття застрягло в минулому.

Облікова система не має через свою відсталість від потреб практики заважати бізнесу використовувати нові можливості контролю середовища і зберігати конкурентоспроможність, тому «…усунення внутрішньої неефективної моделі» обліку є пріоритетним завданням науковців. Можемо створити і наділити систему характеристиками за допомогою різних інструментів. Однак як змусити обліковців її використовувати і працювати з найбільшою ефективністю за принципом економічності?

К. Гіротра і С. Нетесін (Girotra K., Netesin S.) в статті «Оптимальна бізнес-модель: чотири інструменти управління ризиками» [18] визначають два основних види ризиків: інформаційний і невідповідності. Ці ризики переважно зумовлені недоліками облікової системи як такої, що створює інформаційне підґрунтя для прийняття рішень. Створена у системі обліку інформація має давати відповідь на запитання типу 4W (What? When? Who? Why? – Що? Коли? Хто? Чому?) і стати основним елементом зміни та удосконалення бізнес-моделі. Адекватний інформаційний супровід процесу управління дає змогу знизити загальний рівень невизначеності та робить результати роботи більш передбачуваними і прогнозованими, а відсутність інформації призводить до загибелі підприємства через втрату керованості.

З метою успішного функціонування на ринку та досягнення визначеної мети потрібно мати інформацію про виконання стратегічних завдань, а система менеджменту має орієнтуватися на новітні технології прогнозування, враховуючи те, що в управлінні щораз більшою мірою простежується домінанта стратегічного підходу до планування діяльності.

Відбувається постійне ускладнення інформаційного середовища діяльності бізнесу, що потребує збору даних, які не знаходять застосування в традиційному обліку, але потенційно необхідних для бізнесу. Лише в новій системі обліку вони можуть бути використані в процесі прийняття рішень, оскільки «нова економічна формація», яка формується в постіндустріальному суспільстві, є причиною ускладнення інформаційного середовища функціонування підприємств.

Відповідно до теорії Е. Тофлера, яка доводить «…загибель індустріалізму і зростання нової цивілізації» [19], є підстава порушити питання, чи загибель індустріалізму та формування постіндустріального суспільства

і нової економічної формації постіндустріального типу вплинуть на систему обліку, яка обслуговувала індустріальне суспільство? Очевидно, що так, оскільки сучасна система обліку характеризується обмеженістю інформаційного різноманіття, неефективністю використання інформаційних технологій, дисбалансом в отриманні кількості інформації без урахування її цінності, що ускладнює процес ефективного управління бізнесом.

Оскільки основна мета облікової системи – створення інформації, то природною є потреба вивчення інформації та інформаційних ресурсів теорією обліку. Перед обліковою системою стоять завдання адаптації до нових умов господарювання, які викликають зростання обсягів інформації, посилюють її важливість для управління, переосмислення її ролі та значення в сучасному суспільстві, що вимагає ускладнення системи за рахунок інтеграції в ній нових підприємств, невідомих для минулих епох – аграрної та індустріальної [20, С. 7–20.].

«Нова цивілізація, – як стверджує Е. Тоффлер, – така революційна, що кидає виклик всім нашим базовим постулатам. Старі способи мислення, старі формули, догми, ідеології вже не відповідають більше фактам» [19]. Потрібно кинути виклик обліковій системі та її вихідним установкам і постулатам. Але така постановка питання наражає на ризик отримати помилкові відповіді і шквал критики. Проте не ставлячи перед собою таких філософських питань щодо обліку, неможливо зрозуміти його сутності та свідомо обмежується сфера його розуміння.

Зважаючи на те, що облік – це комплементарна система до управління, методи створення інформації, її якість та релевантність мають безпосередній вплив на ухвалення управлінських рішень. Завданням облікової науки має бути розробка методів для отримання інформації з метою розширення інформаційних ресурсів на основі окремих фрагментів про факти господарської діяльності та інші явища, які відбуваються не тільки у внутрішньому, а й у зовнішньому середовищі підприємства.

Бізнес у сучасній економічній реальності постає перед невизначеністю внаслідок неконтрольованості різноманітних змінних економічних подій. У цій ситуації облік як дієва інформаційна система переживає період пошуку нових ідей та затребуваності, оскільки удосконалення процесу управління потребує якісно нового масиву інформації. Це висуває проблему оптимізації способів отримання, збереження й обробки даних та інноваційного підходу до створення інформаційних ресурсів. Сучасна облікова система, зокрема підсистема управлінського обліку, дає користувачам інформацію, яка потребує коригування з урахуванням фактора невизначеності.

Подальша трансформація облікової системи має відбуватися, з одного боку, з урахуванням викликів ринкового середовища та адаптації до них, а з іншого – максимально ефективного використання наявного потенціалу підприємства, що актуалізує необхідність наукового обґрунтування змісту обліку про внутрішнє і зовнішнє середовища та взаємоузгодження з системою менеджменту [21].

Основою інноваційного підходу до формування інформаційного масиву інформації для менеджменту є визначення інформаційних потреб окремих працівників управління, що відстежують стратегію розвитку організації, тактику та операційну діяльність. Цільову спрямованість облікової системи визначають цільовою спрямованістю системи управління.

Отже, теоретична конструкція системи обліку нового типу має базуватися на параметрах моделі управління, в якій облік розглядають як багатофункціональну, дина-

мічну систему, спрямовану на створення для системи управління достатньої й якісної інформації, що дасть змогу ухвалювати ефективні рішення.

Функціональне призначення вхідних компонентів полягає в реєстрації та накопиченні економічної інформації, що формується в процесі фінансово-господарської діяльності. Вихідним результатом облікової системи є інформація, що стає вхідним ресурсом для менеджерів усіх рівнів управління в необхідних для них форматах. Інформаційні технології що використовуються, мають орієнтуватися на конкретних користувачів з урахуванням їхніх інформаційних потреб для ухвалення рішень.

Інноваційний підхід до інформаційного супроводу менеджменту стимулює пошуки такої системи обліку, яка дасть змогу визначати майбутнє розвитку організації, діагностувати її поточну діяльність, коригувати її у разі відхилень від певних параметрів функціонування; надасть керівникам і основним фахівцям інформацію оптимального обсягу, необхідного формату та змісту [22, С. 15–23].

Отже, на основі аналізу тенденцій та закономірностей розвитку економічної науки можна зробити такі висновки: облік, з одного боку, є сервісною функцією управління, а з іншого – облікова інформація у традиційному форматі непридатна для управління через її стандартність та обмеженість обсягу винятково вартісним вимірюванням фінансової діяльності підприємства. Назріла необхідність розробки інноваційної концепції обліку як системи, що збагатить інформацію про діяльність підприємства, теорію і практику облікової науки.

Теоретики менеджменту ведуть мову про пошук нової парадигми управління, в основу якої покладено зміну підходів до контролю діяльності підприємства з урахуванням системної залежності від динаміки середовища функціонування. У зв'язку з цим постає проблема кардинальної зміни підходів до формування та використання інформації. Вектор інформаційних запитів зміщується в напрямку стратегічної інформації та інформації про зовнішнє середовище.

Тенденції розвитку управління полягають у здатності бізнесу до оновлення та адаптації до мінливих умов існування, зростання значення інтелектуальних ресурсів і людського капіталу, збільшення частки інтелектуальної складової у продукції, формування нових технологій менеджменту, підвищення ролі стратегічного менеджменту в загальній системі управління, удосконалення інформаційної та комунікаційної бази і підвищення рівня культури виробництва з урахуванням нових вимог сучасного розвитку суспільно-економічних відносин [23, С. 56–62].

Висновок

У новій економічній формації проблему отримання інформаційних ресурсів розглядають як засіб, що визначає поступальний розвиток підприємства. Вирішення проблем формування інформаційних ресурсів, адекватних до реального стану речей і розвитку бізнесу, неможливе без оновлення облікової теорії, яка представить облік як систему створення та управління інформацією з метою її використання для тривалого й ефективного функціонування підприємства, успішної конкуренції на ринку і генератора інформації як продукту обліку з відповідними результатами. Формування нової теорії обліку є відповіддю на створення облікової системи, яка відповідає на виклики глобалізованого постіндустріального суспільства, що дає можливість адаптуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Список використаної літератури

1. Crugman P. «How Did Economists Get It So Wrong?». The NT Times. – Джерело: https://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html (Скачано: 2019.05.02.)
2. Denzau A. T. – North D. S. Shared mental models: Ideologies and institutions. Kyklos, 1994. Vol. 47, no. 1. P. 331.
3. Lists of Nobel Prizes and Laureates [Електронний ресурс]. – Джерело: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/ (Скачано: 2019.05.02.)
4. Maslow A. Motivation and Personality. N. Y.: Harper & Brothers, 1954
5. Nelson R. R. An Evolutionary Theory of Economic Change / Richard R. Nelson, Sidney G. Winter. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1982
6. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990
7. Безтелесна Л. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в умовах постіндустріального суспільства: автореф. дис. д-ра екон. наук 08.00.07 / Інститут регіональних досліджень. Львів, 2011. 40 с.
8. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. Т. 1. Структуры повседневности: возможное и невозможное. М.: «Весь Мир», 2006. 592 с.
9. Геращенко А. Экономика XXI. К.: Фоліо, 2015. 286 с.
10. Гиротра К. – Нетесин С. Оптимальная бизнес-модель: Четыре инструмента управления рисками. М.: Альпина Паблишер, 2017. 216 с.
11. Джейкобс Ч. Нейроменеджмент. Почему кнут и пряник больше не работают. М.: Companion Group, 2011. 208 с.
12. Жук В. Основы институциональной теории учета: моногр. Спб.: АНО ИПЭВ, 2013. 416 с.
13. Йенсен Р. Общество мечты: Как грядущий сдвиг от информации к воображению преобразит бизнес. Спб., 2004. 272 с.
14. Кузьменко В. Наукова редакція книги «Природа фірми. Походження, еволюція і розвиток». – Джерело: http://iee.org.ua/ua/publication/16/ (Скачано: 2019.05.02.)
15. Пушкар М. – Семанюк В. Актуальність розробки сучасної парадигми обліку. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. Міжнародний науковий журнал. 2017. Вип. 1–2. С. 7–20.
16. Семанюк В. Інформаційна теорія обліку в постіндустріальному суспільстві: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 392 с.
17. Семанюк В. Осучаснення теоретичного базису науки про облік. Інститут бухгалтерського обліку, контролю та аналізу в умовах глобалізації: міжнародний збірник наукових праць. 2015. Вип. 4. С. 15–23.
18. Семанюк В. Розвиток теорії обліку в контексті сучасного економічного знання. Бухгалтерські наукові дослідження в ЖДТУ. Т. 4: Розвиток обліку, аналізу і аудиту суб'єктів суспільного інтересу : монографія. Житомир: ЖДТУ. Вид. Євенок О. О., 2017. С. 94–123
19. Семанюк В. Формирование парадигмы учета в постиндустриальном обществе. Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D «Экономические и юридические науки». Республика Беларусь, 2012. № 14. С. 56–62.
20. Стиглиц Д. Информация и изменение парадигмы экономической науки. Экономический вестник. 2003. Вып. 3, № 3. С. 336–421.
21. Сучасні проблеми розвитку системи обліку в Україні: монографія / за ред. д. е. н., проф. М. С. Пушкаря. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 267 с.
22. Тоффлер Е. Третя хвиля / З англ. А. Євса. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
23. Хайек Ф. Использование знания в обществе. Индивидуализм и экономический порядок. М.: Изограф, 2001. 256 с. – Джерело: http://www.libertarium.ru/lib_ecorder_04 (Скачано: 2019.05.02.)

ESEMÉNYNAPTÁR

2018/2019-es tanév

2018. szeptember 1.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképzési Intézetének ünnepélyes ***tanévnyitója***.
2018. szeptember 10.	***Ünnepélyes tanévnyitó.***
2018. szeptember 27.	Biológia és Kémia Tanszék, valamint a Fodor István Kutatóközpont szervezésében sor került a ***„Kutatók Éjszakája 2018”*** program megrendezésére.
2018. szeptember 28.	A ***Magyar Népmese Napját*** méltatták a beregszászi főiskolán a Pedagógia és Pszichológia Tanszék szervezésében.
2018. október 4.	**Klisza János** festőművész egyéni ***tárlatának megnyitója*** a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaságának szervezésében. Az első évfolyamos hallgatók tiszteletére rendezett ***gólyaavató ünnepséget*** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképzési Intézetének diákönkormányzata.
2018. október 6.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központja által koordinált ***tanfolyamok megnyitója***.

2018. október 8.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán az ***aradi vértanúk*** tiszteletére ünnepi ***megemlékezést*** tartottak.
2018. október 10.	A Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet és Magyarország Kijevi Nagykövetségének szervezésében került sor a főiskolán a ***Tápiómente Táncegyüttes koncertjére***.
2018. október 13.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központja által szervezett és a Magyar Gyermekorvosok Társasága szakmai közreműködésével ***Gyermekgyógyászati továbbképző konferenciára*** került sor a Beregszászi Rákóczi Főiskolán.
2018. október 17.	***Egyetem határok felett*** előadássorozat keretében dr. **Baumli Péter**, a Miskolci Egyetem egyetemi docense a ***Nanokémia és nanotechnológia*** témakörben előadást tartott a főiskola kémia szakos hallgatóinak.
2018. október 22.	***Kárpát-medencei Magyarok Zenéje 2018.***
2018. október 23.	Az ***1956-os forradalom és szabadságharc*** évfordulója alkalmából ***megemlékezést*** tartottak a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.
2018. október 24.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Angol Tanszéki Csoportja negyedik alkalommal rendezte meg a ***„Spelling Competition”*** helyesírási versenyt, ahol a főiskola angol szakos hallgatói mérték össze tudásukat.
2018. október 25.	II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Biológia és Kémia Tanszéke szervezésében került sor a ***Merj kémiázni*** kreatív kémiavetélkedőre a magyar tannyelvű középiskolák számára.
2018. október 25.	A főiskola hallgatói önkormányzatának szervezésében került sor az elsőéves hallgatók ***gólyabáljára***.
2018. október 29.	***Egyetem határok felett*** előadássorozat keretében dr. **Burai Pál József**, a Debreceni Egyetem docense a ***Hogyan számítjuk ki a téglalap területét és miért úgy?*** témakörben előadást tartott a főiskola matematika és informatika szakos hallgatóinak.

2018. november 6–9.

A „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolával együttműködve ***Tudományos Napokat*** szervezett ***Tudományos alapismeretek*** témában.

2018. november 7.

Az I. világháború 100 éves évfordulója vetélkedőre került sor a Felsőfokú Szakképzési Intézet diákjainak részvételével.

2018. november 8.

A Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék és a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont és a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont közös szervezésében ***„…hogy mindenki saját nyelvén keresse az igazságot”*** címmel az ***1868. évi nemzetiségi törvény*** kiadásának ***150. évfordulója*** alkalmából tudományos konferenciára került sor a főiskolán.

2018. november 9.

A „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolával együttműködve szervezte meg immáron ***XV.*** alkalommal a ***Fiatal Kárpátaljai Magyar Kutatók Konferenciáját***.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ukrán szakos hallgatói méltatták az ***ukrán nyelv napját***.

2018. november 13.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoportja és a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont közös szervezésében került sor a ***magyar nyelv napja*** tiszteletére szervezett ***A sokszínű magyar nyelv*** című rendezvényre.

2018. november 14–15.

A II. RF KMF Matematika és Informatika Tanszékének és az Ungvári Nemzeti Egyetem Matematika Karának közös szervezésében ***Randomized algorithms (Véletlenszerű algoritmusok)*** címmel szemináriumra került sor a beregszászi főiskolán.

2018. november 15.

A ***balti-tengeri országok nagykövetei*** látogattak Beregszászba november 15-én. A küldöttség tagjai elsőként a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára érkeztek. A delegáció képviselői között volt **Gert Antsu**, Észtország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete; **Marius Janukonis**, Litvánia rendkívüli és meghatalmazott nagykövete; **Juris Poikans**, Lettország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete; **Louise Morsing**, a Svéd Királyság nagykövetének helyettese és **Margus Särglepp**, Észtország rendkívüli és meghatalmazott nagykövetének helyettese. A diplomaták a kárpátaljai kisebbség helyzetéről, az oktatási kérdésről, valamint nyelvhasználatukról érdeklődtek. **Orosz Ildikó**, a Rákóczi-főiskola rektora beszámolt a küldöttségnek a jelenlegi kárpátaljai helyzetről és vázolta az oktatással kapcsolatos koncepcióját.

2018. november 16.

Tudomány napja – 2018 a Fodor István Kutatóközpont, valamint a Biológia és Kémia Tanszék szervezésében

- Prof. dr. **Szikura József** (1932–2015) mellszobrának leleplezése
- Semmelweis Ignác életét bemutató poszterkiállítás megnyitója
- Tudományos előadássorozat: A bioetika aktuális kérdései
- A II. RF KMF ***Botanikus Kertjének névadó ünnepsége***.

2018. november 19.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Beregszászi Polgármesteri Hivatal, a kárpátaljai történelmi egyházak és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet közös szervezésében ***megemlékezésre*** került sor a ***málenkij robot áldozatairól***.

2018. november 22.

A II. RF KMF Magyar Tanszéki Csoportja a Szépirodalmi Figyelővel, a Fiatal Írók Szövetségével és a Kovács Vilmos Irodalmi Társasággal közös szervezésben **Brenzovics Marianna *Kilátás*** című regényéről tartott ***irodalmi előadást***.

2018. november 27.

Franciaország kijevi nagykövetségének képviseletében Beregszászra, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára látogatott november 27-én **Christophe Le Rigoleur** a nagykövetség főtanácsosa. **Orosz Ildikó**, a Rákóczi-főiskola rektora beszámolt a diplomatának a jelenlegi kárpátaljai helyzetről és vázolta az oktatással kapcsolatos koncepcióját.

2018. november 28.

II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszéke a Kárpátaljai Magyar Mentálhigiénés Társasággal közösen szervezte meg a ***Lelki Egészség Napját***.

2018. december 6.

A „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében került megrendezésre a ***Tehetséggondozás a tudományok útján*** című programsorozat 1. állomása ***Az itthon maradás esélyei*** témakörben.

Sor került a beregszászi főiskolán a ***Soós Kálmán-ösztöndíjak*** ünnepélyes ***kiosztására***, valamint átadásra kerültek a 2018–2019-es tanév ***diplomahonosítási*** és a Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégium ***kutatói ösztöndíjak***.

2018. december 7.

Virágkötészeti szakmai nap a Biológia és Kémia Tanszék Agrár Tanszéki Csoportjának szervezésében.

2018. december 13.	A Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék műhelykonferenciát szervezett az ***1968-as csehszlovákiai*** események ***50. évfordulója*** alkalmából. Magyar Tanszéki Csoport idén is megrendezte az ***Adventi Jótékonysági Kézműves Napot***.
2018. december 20.	***Karácsonyi ünnepi műsort*** rendezett a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Angol Tanszéki Csoportja.
2019. január 10.	***Nyílt nap*** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.
2019. január 18.	A „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében került megrendezésre a ***Tehetséggondozás a tudományok útján*** című programsorozat 2. állomása ***Fiatalok a jövőért témakörben***.
2019. január 30.	***Hét határon át*** – az 50. évadját ünneplő ***KALÁKA*** együttes adott ünnepi ***koncertet*** Beregszászban. A Pro Cultura Subcarpathica szervezésében megvalósuló eseménynek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola adott otthont.
2019. február 8.	Egynapos látogatásra érkezett Kárpátaljára február 8-án **Kövér László,** a Magyar Országgyűlés elnöke. Magánlátogatásának célja elsősorban a Kárpátaljai Népfőiskolai Egyesület és a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház közös szervezésében bemutatott ***Időfonal*** című színpadi produkció megtekintése, melynek díszvendégeként volt jelen. Kövér László az előadás előtt látogatást tett a ***II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára. Találkozott az intézmény vezetőivel***, megtekintette a főiskola épületét, belső tereit, a textilmúzeumot, valamint a szakképző intézetet, annak kollégiumát és az újonnan készült tornatermet.
2019. február 14.	***Farsangi bál*** a Felsőfokú Szakképzési Intézet Diákönkormányzatának szervezésében.
2019. február 15.	A „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében került megrendezésre a ***Tehetséggondozás a tudományok útján*** című programsorozat 3. állomása ***Makovecz Hallgatói Mobilitási Program és Erasmus+ ösztöndíj programok és annak jó gyakorlatai*** témakörben.

2019. február 21.	A Magyar Tanszéki Csoport szervezésében ünnepi műsorra került sor ***Az anyanyelv világnapja*** alkalmából.
2019. február 21.	***Farsangi Diákbál*** a Hallgatói Önkormányzat szervezésében.
2019. február 28.	A ***Kijevi Japán Nagykövetség*** Politikai Főosztályának a vezetője, **Dajszuke Minamino** látogatott el a kárpátaljai magyar főiskolára. A diplomatát **Orosz Ildikó** rektor és **Fodor Gyula** rektorhelyettes fogadta, aki tárgyalásokat folytatott az intézmény vezetőivel, majd megtekintette a főiskola épületét. ***Diplomaátadó*** a Felsőfokú Szakképzési Intézet ***turisztikai szolgáltatások*** szakos végzősök számára.
2019. március 1.	A művészeti iskolák növendékeinek támogatására szervezett ***jótékonysági farsangi bált*** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet Beregszászban.
2019. március 11.	**Deskó Tamás** ***Múltfogyatkozás*** című ***fotókiállítására*** került sor a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet szervezésében a főiskolán.
2019. március 14.	***Szónokversenyre*** került sor a Felsőfokú Szakképzési Intézet hallgatóinak részvételével.
2019. március 15.	Ünnepi ***megemlékezés*** az ***1848–49-es forradalom és szabadságharc 171. évfordulója*** alkalmából.
2019. március 22.	A „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében került megrendezésre a ***Tehetséggondozás a tudományok útján*** című programsorozat 4. állomása ***Kutató Intézetek a Kárpát-medencében*** témakörben.

2019. március 24–30.

Rákóczi Napok rendezvénysorozat

- ***III. Rákóczi Kupa*** (meghívásos röplabdatorna).
- Ünnepélyes ***oklevélátadó*** a Felnőttképzési Központ által szervezett tanfolyamok végzőseinek.
- Felsőoktatási intézmények ***nemzetközi kórustalálkozója***.
- A Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága ***csoportos tárlatának megnyitója*** a II. RF KMF és a RIT közös szervezésében.
- ***A köz- és felsőoktatás előtt álló kihívások a 21. században Kelet-Közép-Európában az oktatási reformok tükrében*** nemzetközi tudományos konferencia.
- ***XIV. Öregdiák-találkozó*** a II. RF KMF Öregdiák Szövetsége szervezésében.

2019. április 5.

A „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében került megrendezésre a ***Tehetséggondozás a tudományok útján*** című programsorozat 5. állomása ***Modern könyvtár és levéltár használat*** témakörben.

A „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében ***Bányászakták a Rákosi-korszakból*** címmel bannerkiállításra kerül sor.

2019. április 11.

A Filológia Tanszék Magyar Tanszéki Csoportja a ***magyar költészet napját*** méltatta. Az eseményen került sor a tanszék által meghirdetett ***szépirodalmi pályázat eredményhirdetésére***, a jeligés borítékok kinyitására, a nyertes pályamunkák bemutatására és díjazására is.

Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet szervezésében került sor a magyar költészet napja alkalmából a ***Bekecs Néptáncegyüttes Ember az embertelenségben*** című táncszínházi előadására.

2019. április 16.

Húsvéti hagyományőrző rendezvény a Pedagógia és Pszichológia Tanszék szervezésében.

2019. április 16.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematika és Informatika, Biológia és Kémia, illetve a Földtudományi és Turizmus Tanszékének közös szervezésében ***Föld napi*** rendezvénysorozatra került sor.

70 éves a debreceni ***Alföld*** irodalmi, művészeti és kritikai ***folyóirat*** – lapbemutató a II. RF KMF Magyar Tanszéki Csoportjának szervezésében.

2019. április 24.

Gazdaságtudományi vetélkedő a főiskola és a Felsőfokú Szakképzési Intézet számvitel és adóügy szakos hallgatóinak részvételével.

2019. május 3.	***Egyetem határok felett*** előadássorozat keretében **Dorota Krisztina Rembisewska**, a Lengyel Tudományos Akadémia Szláv Intézetének professzora a Lengyel Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézet munkatársainak nyelvjárási kutatásairól, a megjelent kiadványokról előadást tartott a főiskola ukrán szakos hallgatóinak.
2019. május 7.	A Filológia Tanszék Ukrán tanszéki szakcsoportjának szervezésében ***író-olvasó találkozóra*** került sor a főiskolán **Oleszja Csepeljuk** kárpátaljai kortárs író és költővel.
2019. május 13.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, az Éltető Lélek Alapítvány és a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézete közös ***Történelmi egyházak – modern társadalom*** című ***tanulmánykötetének*** bemutatójára került sor a beregszászi főiskolán.
2019. május 15.	***Nyílt nap*** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán.
2019. május 16.	A „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola közös szervezésében került megrendezésre a ***Tehetséggondozás a tudományok útján*** című programsorozat 6. állomása ***Kutatói ösztöndíjak és azok ismertetése a Kárpát-medencei fórumokon*** témakörben.
2019. május 17.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a „GENIUS” Jótékonysági Alapítvány, az Országos Tudományos Diákköri Tanács TDK Határok nélkül programjával együttműködve szervezte meg a ***XIII. Kárpátaljai Tudományos Diákköri Konferenciát*** Beregszászban.
2019. május 17–18.	***A számvitel és pénzügy tudományok hatása a gazdasági folyamatok fejlődésére*** címmel került sor a beregszászi főiskolán a II. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferenciára a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Gazdaságtudományi Tanszéke, a Magyar Nemzeti Bank, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és Magyarország Beregszászi Konzulátusa társszervezésében.
2019. május 18.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központjának szervezésében, a Magyar Gyermekorvosok Társasága szakmai közreműködésével kerül sor a főiskolán ***Anya és csecsemővédelem az alapellátásban*** című konferenciára.

2019. június 4.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet közös szervezésében a ***nemzeti összetartozás napja*** alkalmából Beregszászban első alkalommal lépett fel a ***Kormorán Együttes***.

2019. július 1.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ***tanévzáró*** és ***diplomaátadó*** ünnepsége.

2019. július 3.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképzési Intézetének ***tanévzáró*** és ***diplomaátadó*** ünnepségére került sor.

2019. július 19.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ***mesterképzésben*** részt vevő ***hallgatói*** kapták kézhez a ***végzettséget igazoló oklevelüket***.

Л 67 **LIMES.** Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. 2019/Том VI. Редакційна колегія: Ільдіко Орос (головний редактор), Вікторія Семйон, Габор Патакі, Мелінда Орбан та Олександр Добош (відповідальний редактор) [та ін.] – Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У», 2019. – 420 с. (угорською, українською та англійською мовами)

ISSN 2411-4081

Науковий вісник «LIMES» засновано у 2014 році та видається за рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. У науковому віснику публікуються наукові статті викладачів та студентів Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ, а також дослідження українських та іноземних учених угорською, українською та англійською мовами. Цей том «LIMES» об'єднує праці з економіки, математики, інформатики, хімії, географії та суспільствознавства.

УДК 001.89(058)

Наукове періодичне видання

LIMES

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

2019 р.
Том VI

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №20762-10562Р від 08.05.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II (протокол № 7 від 20.12.2019 р.)

Головний редактор:
Ільдіко Орос, кандидат педагогічних наук (кафедра педагогіки та психології, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Відповідальний редактор:
Мелінда Орбан та Олександр Добош (Видавничий відділ, ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)
Вікторія Семйон, кандидат економічних наук та Габор Патакі (кафедра обліку і аудиту, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Редакційна колегія:
Адальберт Бовді, доктор фізико-математичних наук, професор
(кафедра математики та інформатики, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Адальберт Рац, доктор філософії з природничих наук, спеціальність «науки про землю: петрологія»
(кафедра історії та суспільних дисциплін, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Бейла Надь, кандидат біологічних наук, доцент (кафедра біології та хімії, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Віра Протопопова, доктор біологічних наук, професор (кафедра біології та хімії, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Золтан-Шандор Варга, доктор біологічних наук, професор-емерит
(кафедра еволюційної зоології та біології людини, Дебреценський університет)

Йосип Молнар, кандидат географічних наук (кафедра географії та туризму, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Лорант-Денеш Давід, габілітований доктор у галузі «регіональні науки», професор
(Інститут економіки та розвитку регіонів, Університет ім. Святого Іштвана)

Маргарета Кейс, кандидат історичних наук (кафедра філології, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Марія Ген, кандидат біологічних наук, габілітований доктор у галузі «науки про довкілля»
(кафедра ботаніки, Університет ім. Святого Іштвана)

Олександр Бергхауер, кандидат географічних наук (кафедра географії та туризму, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Роберт Бачо, доктор економічних наук (кафедра обліку і аудиту, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Юрій Жигуц, доктор технічних наук, професор (кафедра математики та інформатики, ЗУІ ім. Ф. Ракоці II)

Відповідальні за випуск:
Василь Брензович, кандидат історичних наук (Благодійний фонд за ЗУІ)

Технічне редагування: Олександр Добош
Верстка: Вікторія Товтін
Коректура: Ільдіко Гріца-Варцаба, Томаш Врабель, Олександр Кордонець
Обкладинка: Ласло Веждел
УДК: Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Чере Янош» при ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

Друк наукового вісника здійснено за підтримки уряду Угорщини.

Засновник: Благодійний фонд Закарпатського угорського педагогічного інституту (від 2016 року Благодійний фонд За Закарпатський угорський інститут)
Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.)* та **ТОВ «РІК-У»** (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Шрифти «Times New Roman» та «Minion pro».
Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Ум. друк. арк. 48,8. Формат 60x84/8.
Замовл. № 313. Тираж 300.